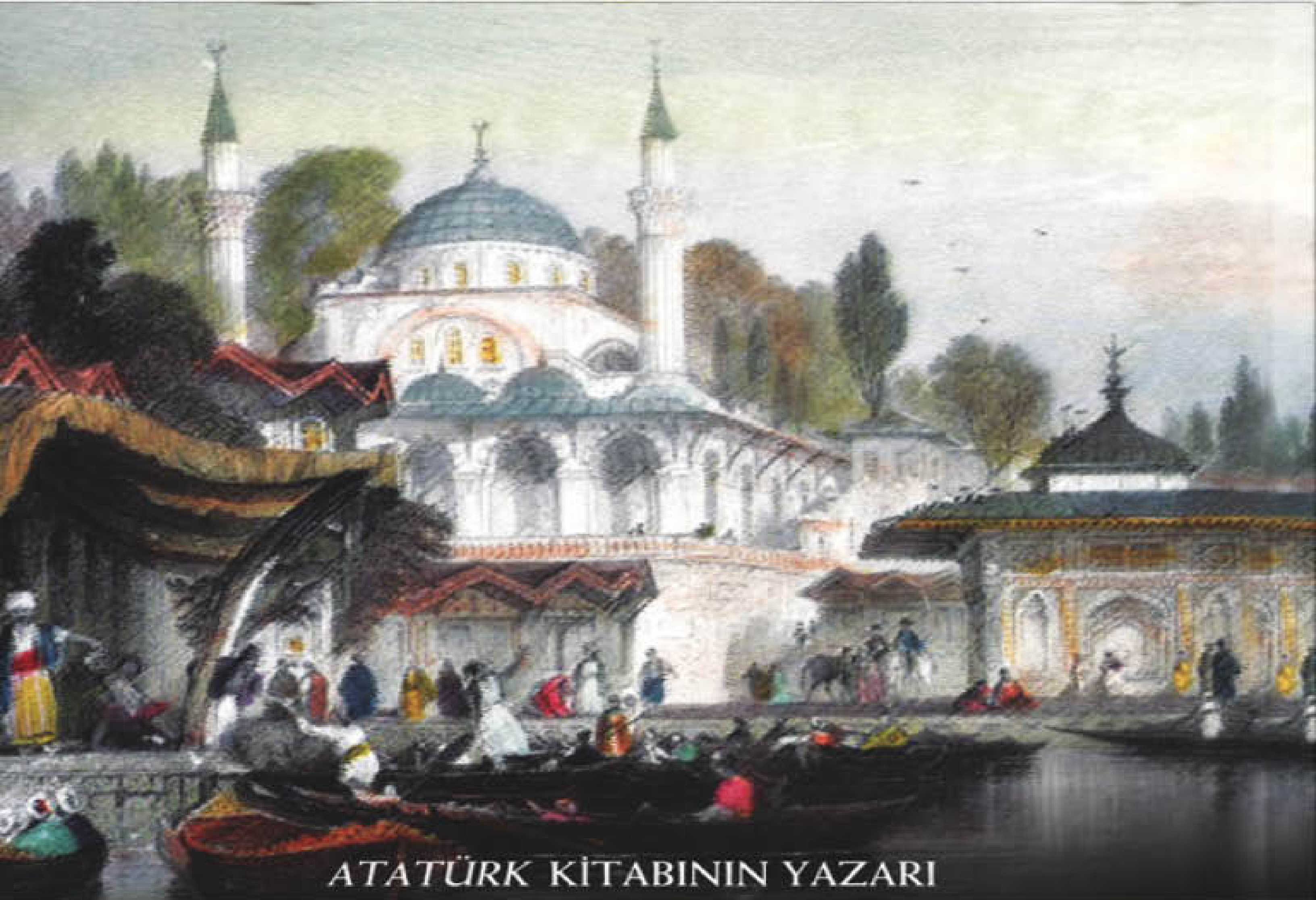

ATATÜRK KİTABININ YAZARI

LORD KINROSS

İMPARATORLUĞUN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

ALTIN KİTAPLAR

KİTABIN ORİJİNAL ADI
THE OTTOMAN CENTURIES

YAYIN HAKLARI
© LORD KINROSS
AKCALI telif hakları ajansı
ALTIN KİTAPLAR YAYINEVİ
VE TİCARET AŞ
Yayınevi Sertifika No: 10766

YAYINA HAZIRLAYAN
MURAT METİNSOY

KAPAK
GÜLHAN TAŞLI

BU KITABIN HER TÜRLÜ YAYIN HAKLARI
FIKIR VE SANAT ESERLERI YASASI GEREĞINCE
ALTIN KITAPLAR YAYINEVI VE TICARET AŞ'YE AITTIR.

ISBN 975 - 21 - 0955 - 1

ALTIN KİTAPLAR YAYINEVİ
Göztepe Mah. Kazım Karabekir Cad.
No: 32 Mahmutbey - Bağcılar / İstanbul
Yayınevi Sertifika No: 10766

Tel.: 0.212.446 38 88 pbx
Faks: 0.212.446 38 90

http://www.altinkitaplar.com.tr
info@altinkitaplar.com.tr

LORD KINROSS

OSMANLI
İMPARATORLUĞUN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

TÜRKÇESİ
MERAL GASPIRALI

ALTIN KİTAPLAR

Yazarın Yayınevimizden Çıkan Kitabı

ATATÜRK

Freya Stark'a

ÖNSÖZ

Göçer dalgaları yüzyıllar boyunca yüksek Avrasya bozkırlarından batıya, Çin sınırlarından başlayarak Türkistan üzerinden daha ötelere doğru aralıksız aktı durdu. Kırsal kesimlerde çadırlarda yaşayan, hayvancılıkla uğraşan, besin ve giyim kaynağı olan sürülerini beraberlerinde taşıyan bu insanlar dönem dönem mevsimlik meralara doğru yer değiştiriyorlar; daha verimli bölgeler bulmak veya kendilerini izleyen akraba göçerlerin baskısından kaçmak için sürekli ilerliyorlar; bazen sürülerinden elde ettikleri ürünleri kentlilerle çiftçilerin ürünleriyle takas ediyorlar; daha seyrek olarak kendileri de sulak bir vahaya yerleşip çiftçilik yaşamını benimsiyorlardı. Kırsal yaşamlarına devam etmek için doğaya karşı aralıksız bir savaş sürdürmek zorunda olan düzensiz akraba kabilelerinden oluşan bu bozkır göçebeleri kendi özel enerjilerini, hünerlerini, geleneklerini ve âdetlerini geliştirdiler.

Sonradan Türk adıyla anılacak olan güçlü bir halk da aralarında yaygın şekilde yer alıyordu. Çinlilerle diğer komşuları için onlar Tu-Kueh'ler ya da Dürkö'lerdi. Bu savaşçı ırk, adını (söylendiğine göre) bölgelerindeki miğfer biçiminde bir tepeden almıştı. Erken dönemlerde Hunlarla özdeşleştirilen Türkler, Moğollarla ve sonradan Finler, Macarlar olarak bilinecek halklarla akrabaydılar.

MS altıncı yüzyılda kendilerine benzer bir ulusu fethederek sonradan Moğolistan olarak bilinecek bir ülkeye egemen oldular. Buradan itibaren bozkırın kuzeyine, güneyine ve batısına doğru uzanan geniş bir alana yayılarak şimdiye kadar bilinenlerin en büyüğü olan bir göçebe imparatorluğu kurdular. Yayıldıkça bütünlüklerini yitirmekle beraber, belirgin bir ırk ve dil özelliğini korudular. Ortak kimlik duyguları o kadar

kuvvetliydi ki Şamanist inançları uyarınca toprağa, havaya, ateşe ve suya taparken bu doğa öğelerinden Türk olarak söz ediyorlardı. Çok geçmeden gelişerek basit kırsal barbarlığı geride bırakan bu Türkler, kendi ataerkil klan toplumlarının sınırları içinde sıradan aşiret reislerinden daha fazlası olan hükümdarlarla ve egemenlikleri altındaki vassal kabilelerle kendilerine ait bir uygarlık kurdular.

Oğuz adıyla bilinen boylar efsanevi bir bozkurt rehberliğinde ve batıya doğru yol alarak sekizinci yüzyıl başlarında Maveraünnehir'deki Semerkant'a ulaştılar. Bu boya ait Selçuk Kabilesi Orta Asya'nın batısına egemen oldu. Yayılmacı bir politika izleyen yeni bir ırk olan, İslam Halifeliği'nin Arapları da, aynı tarihlerde Arabistan'dan kuzeye ve batıya doğru yayılarak Pers İmparatorluğu'nu fethetmişlerdi. Türk kuvvetleri önlerinde dağıldılar, ama iki ulus arasındaki ticaret ve kültür ilişkileri sürdü. Kervan yolları boyunca temel tarım ve hayvancılık ürünlerinin ticaretini yaparak bundan iki yanlı olarak yararlandılar. Dahası, Türkler, dokuzuncu yüzyıldan itibaren putperestlik inançlarına sırt çevirmeye ve İslamiyeti benimsemeye başladılar.

Araplar, Türklerin savaşçı özelliklerini kısa zamanda fark etti. Göçebe yaşam biçimi Türklerde direnç, özdisiplin ve öngörü gibi ahlaksal değerlerden başka, savaşçı ruhu, hareketlilik, binicilik hüneri ve at üstündeki nişancılık alanında olağanüstü bir beceri gibi özellikler geliştirmişti. Abbasi halifelerinin orduları böylece Türkleri de saflarına katmaya başladı. Müslümanlığı benimseyen bu insanlar her ne kadar üstün dereceli kölelik statüsünde iseler de, terfi yoluyla yükselme olanağına sahiptiler. Sonuç olarak dokuzuncu yüzyıl sonlarında Arap-İslam İmparatorluğu'ndaki çoğu askeri komuta ve birçok idari konum Müslüman Türklerin elindeydi. On birinci yüzyılda imparatorluğun yıldızı sönmeye başlarken Selçuk hanedanı kendine ait bir imparatorlukla boşluğu doldurdu. Abbasi halifelerinin geleneklerine dayanan ve diğer Türk-İslam beyliklerini özümseyen bu İslam devleti, ok ve yayı hükümranlığının simgesi olarak kabul ederek İran'ı, Mezopotamya'yı ve Suriye'yi hâkimiyeti altına aldı. Bozkırların göçer halkı böylece yerleşik bir düzene geçmiş oldu.

Selçuklu Türkleri, Hunlar, Moğollar ve kısa ömürlü Avarlar gibi tarihteki diğer göçer halklardan farklı olarak yerleşik yaşamın sorunlarıyla başa

çıkarak kalıcı ve üretici olmayı başardılar. Kendi gelenekleriyle göreneklerini yerleşik bir uygarlığın amaçlarına uydurdukları gibi, yapıcı bir devlet yönetimine sahip imparatorluk kurucuları olarak ortaya çıktılar ve İslam dünyası yeni bir toplumsal, ekonomik, dinsel ve entelektüel gelişim sürecine girerken tarihe olumlu bir katkıda bulundular. Bozkırların bu savaşçı ve çoban kökenli göçebeleri kentli-yönetici, tacir, yapımcı, arazi sahibi, çiftçi, yol, kervansaray, cami, okul ve hastane yapımcıları oldular. Perslerle Arapların onlardan önce yaptıkları gibi bilimi, felsefeyi, edebiyatı, güzel sanatları geliştirdiler ve teşvik ettiler.

Bununla birlikte, göçer olarak yaylalarda dolaşan kalabalık ve hemen hemen özerk bazı Türk toplulukları Selçuklu Devleti'nin yerleşik ve merkezileşmiş yaşamının dışında kalmıştı. Şamanizmden vazgeçmemiş diğer çoban topluluklarıyla birleşmiş haldeki savaşçı gruplar, başlangıçta Selçuklu savaş kuvvetlerinin dayanağı olmuşlardı. Oysa şimdi yerleşiklerin eyaletlerine baskınlar yapıyor ve kural tanımaz, çapulcu karakterleriyle merkezi hükümeti uğraştırıyorlardı. Devletten ayrı, kendilerine ait bir kültür ve karşıt görüş sahibi bir toplum oluşturarak kolektif biçimde Türkmen adını aldılar. Bu ismin sadece Türkmenlerin Müslüman üyeleri için kullanıldığını belirtelim.

Daha önceki bir halk hareketinin ürünleri olan "dinin kutsal savaşçıları" Gaziler bunların arasında başı çekiyordu. Gönüllüler, çok kere serseriler, kaçaklar, hoşnutsuzlar ve karınlarını doyurmanın peşindeki işsizler gibi karışık bir kalabalığın arasından toplanan bu kişilere verilen görev "kâfirlere" karşı savaşmaktı, asıl amaçları ise yağmaydı. Geleneksel olarak yaya savaşçılar olarak savaşırlar, İslamın sınırlarının ötelerine akınlar yaparlardı. On birinci yüzyılda batıda, Küçük Asya'da Selçuklu ve Bizans imparatorlukları arasındaki oynak sınırlarda faaliyet gösteriyorlardı. Buralarda Akritai namındaki Yunan sınır savaşçıları ve akıncılarıyla karşılaştılar. Bunların savaş gelenekleri ve herhangi bir merkezi otoriteden yalıtılmışlıkları o dereceydi ki çoğu kez herkese neredeyse askerlik arkadaşları gibi gözüküyorlardı. Diğer Türkmen öğelerinin eğilimi de Bizans savunmalarının zayıfladığı bir dönemde sınırlarını yeni sömürü alanları peşinde genişletmek ve sınır ötesindeki akınlarda Gazilere katılmaktı.

Tarafsızlığıyla Suriye yönünü güven altında tutan Bizans İmparatorluğu'yla savaşmak, güneyde bir İslam İmparatorluğu'nun fethine kararlı Selçuklu sultanlarının politikasının parçası değildi. Savaşçı Gazilerle çapulcu Türkmen kuvvetlerinin ortak gücü nedeniyle bir emrivaki olarak bu harekete katıldılar. Selçuklu Hükümeti bu duruma saygı göstermek ve eğer mümkünse bundan çıkar sağlamak durumundaydı. Selçuklu Sultanı Tuğrul böylece kutsal savaşçıları, Bizans'ın asi bir eyaleti olan Hıristiyan Ermenistan Devleti'ne karşı peş peşe savaştırmakla Müslüman eyaletlerini yağmalamaktan alıkoydu. Bu savaşçıların savaştaki başarılarını, kapsamı ve cüretkârlığı artan akınları izledi. Böylece, doğudan Orta Anadolu'ya, hatta Ege kıyılarına kadar sızabildiler.

Bizans İmparatoru IV. Romanus Diogenes giderek zayıf düşen ülkesine yapılan bu akınlara misillemede bulunma mecburiyetini hissetti. Ermenistan üzerinde tekrar hâkimiyetini kurmak amacıyla büyük ölçüde yabancı paralı askerlerden oluşan karışık bir orduyla Türklerin üzerine yürüdü. 1071'deki Malazgirt (Manzikert) tarihi sınır savaşı imparatorun yenilgisi ve Selçuklu Sultanı Alpaslan'a (Yiğit Aslan) esir düşmesiyle sonuçlandı. Yunanlılar tarafından "korkunç gün" diye sonsuza dek hatırlanacak bu savaş, iki imparatorlukla iki dinin tarihi karşılaşmasıydı ve Türklere temelli olarak Küçük Asya'nın yolunu açacaktı.

Malazgirt Savaşı gelecekte daha ilerilerinin fethinin çok ciddi işaretlerini taşıyordu. Ancak şimdilik fethedilen toprakların durumunda ani bir değişiklik içermiyordu. Çünkü Selçuklu Devleti'nin muvazzaf kuvvetlerinden çok savaşçı milisler tarafından kazanılmış bir zaferdi. İvedi sonucu Gazilerin karışık sınır bölgesi uygarlığının Küçük Asya'nın doğusundan Küçük Asya'nın ortasına uzamasıydı. Türkmen göçerler şimdi onların arkasında sınır engeliyle karşılaşmadan yeni ülkelere yayılıyorlardı.

Onlarınkisi, fethedenle edilenin ortak ve Türkleri tamamen yabancı olarak görmeyen Anadolulularla Ermeniler tarafından da paylaşılan bir yaşam biçimi ve kültürdü. Paul Wittek bu konuda şöyle yazar: "Sadece Bizans cilası kaybolmuş, yerini İslamiyet almıştı. Yerel alt tabaka ayakta kalmıştı." Öte yandan gözünü hâlâ İslam dünyasına dikmiş olan Selçuklu Devleti, Bizans'ın bir bölümünün fethini zorlamakta acele etmiyordu. Yöneticileri tutsak imparatoru salıverdikten sonra fethedilen bölgeleri

Süleyman adında bir Selçuklu beyinin işgalinde bırakmakla yetindiler. Öte yandan, on birinci yüzyılın sonlarına doğru Birinci Haçlı Seferi Küçük Asya'yı hedef alarak İslam ve Hıristiyan dünyaları arasında akışkan bir sınır yarattı.

Selçuklular ancak on ikinci yüzyılın ortalarında eski İslam dünyasına sırt çevirerek Küçük Asya'da kendi sultanlar hanedanı olan sağlam temeller üzerindeki bir devlet kurdular ve Orta Anadolu'yu Konya kentindeki başkentlerinden yönetmeye giriştiler. Hanedanları diğer İslam devletleri arasında Rum Sultanlığı olarak tanındı. Arap dilinde "Roma" imparatorluğunun bu son kalıntısına miras yoluyla konacağını farz eden "Roma Sezarları"ydılar. Bizans Hıristiyanları Malazgirt'ten bir yüz yıl sonraki Miryakefelon (Myriokephalon) Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'da üzerinde anlaşmaya varılmış bir sınırın ya da "sınır bölgesi"nin arkasında güçlü bir Selçuklu Devleti'yle barışçıl ilişkiler içinde hüküm sürmeye devam ettiler. Böylece, İslam dünyasında Büyük İran Selçukluları geçmişleri sayesinde prestij kazanan Anadolu Selçukluları güçlü ve zengin bir devlet oldular ve on üçüncü yüzyılın ilk yarısında güçlerinin doruğuna ulaştılar.

Ama bu uzun sürmeyecekti. Çünkü şimdi yeni ve daha güçlü bir göçer akını üzerlerine boşanmıştı; gelenler akrabaları Moğollardı. Kendilerinden önce Türklerin de yaptıkları gibi Avrasya bozkırlarına boşandılar; kuzeyde Rusya'ya, doğuda Çin'e aktılar, batıda da Asya'yı aşarak İslam dünyasını sardılar. Onlarınki, yüzyılın başlarında Cengiz Han tarafından başlatılan, şimdi de vârisleri tarafından sürdürülen bir istilaydı. Türk göçerleri önleri sıra sürüldüler, ta ki yeni Türkmen kavimleri Küçük Asya'ya akarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni boydan boya güvensizliğe düşürene dek. Bu kavimlerin ardı sıra vahşi bir hamleyle Moğol orduları geliyordu. 1243'de o zamana kadar yenilmemiş olan, üstelik Bizans askerleri ve normal paralı askerler tarafından desteklenmiş Selçuklu Ordusu'nu Sivas'la Erzincan arasındaki Kösedağ'da bozguna uğrattılar ve ülke topraklarıyla kentlerinin istedikleri kadarını işgal ettiler. Küçük Asya tarihi bir günün içinde değişmişti. Büyük İran Selçukluları gibi, Anadolu Selçuklularının da iktidarı artık yok olmuştu. Konya'daki Selçuklu sultanları Hülagu'nun kumandasındaki bir Moğol Devleti'nin uyrukları oldular. Ancak diğer göçer

ulusların yerleşik bir toplum üzerindeki hükümranlığı gibi, Moğolların iktidarı da geçici oldu ve Küçük Asya'da sadece bir kuşak boyunca sürdü. Ne var ki onları izleyen iktidar Selçuklularınki olmayacaktı.

Küçük Asya'nın yönetim modeli bu arada herhangi bir merkezi otoriteden bağımsız eski sınır bölgesi uygarlığına dönüş yapmıştı. Yaya savaşçılar bir kez daha yürüyüşe geçmişlerdi. Bizans sınır bölgesinde hiçbir engelle karşılaşmadan kentleri yağmalıyor, hatta zapt ediyorlardı. Çok geçmeden yalnızca eskisi gibi Türkmen aşiretleri değil, aynı zamanda eski Selçuklu Devleti'nden mülteci kafileleri, hatta "kutsal kişiler", Türkistan'la İran'dan kaçan ve Türklerin "kâfirlere" karşı savaş heveslerini hortlatan farklı mezheplerden şeyhlerle dervişler de onlara katıldılar.

Güç şimdi bu Gazilerin elindeydi. Bizans savunmalarındaki zayıflamadan yararlanarak ve eskisi gibi bağnazlıktan başka toprak ve yağma gereksinmeleri tarafından güdülerek bölünmüş ve güvensiz bir Yunan Hükümeti tarafından ihmale uğramış, "kardeş düşmanlar" Akritailerin fazla bir direnişiyle karşılaşmayarak ve hemen hemen hiç engel görmeden Küçük Asya'nın batısına aktılar. 1300 yılında buradaki eyaletlerin çoğu Bizans'ın elinden çıkmıştı. Aralarında savaşan aşiret reisleri yaklaşık on yerleşik Gazi Beyliği'nin başbuğu oldular. Bunlardan biri olan Osman'ın beyliğinin kaderinde büyüyüp büyük bir dünya gücü, Osmanlı İmparatorluğu olmak vardı. Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün bıraktığı boşluğu dolduracak ve aynı hanedanın önderliğinde altı yüz yıldan uzun bir zaman sürecekti.

Birinci Bölüm

İMPARATORLUĞUN DOĞUŞU

((1))

Osmanlı Hanedanı’nın ilk günleri efsanelerle sarmalanmıştır. Söylentilere göre kurucusu Ertuğrul adında küçük bir boyun lideriydi. Ertuğrul dört yüz kadar atlının başında Küçük Asya’da göç yolculuğu yaparken tanımadığı iki savaşçı grubu arasındaki kavgaya tanık olmuştu. Şövalyelik ruhunun etkisiyle adamlarına da danıştıktan sonra kaybetmekte olan tarafı seçti, böylece savaş şansı tersine döndü ve kaybetmekte olan tarafın zaferi garantilendi. Sonuçta bunların bir Moğol birliğiyle savaşan Konyalı Selçuklu Sultanı Alaaddin’in birlikleri olduğu anlaşıldı. Alaaddin, Ertuğrul’u Eskişehir yakınlarındaki bir tımarla ödüllendirdi. Bu, Anadolu yaylasının batısındaki Söğüt’te yazın ve kışın kalınabilecek arazileri kapsıyordu. Bu tımar, sultanın bu kez Bizanslılara karşı girişilen bir savaşta Ertuğrul’dan destek görmesi üzerine daha da genişletildi. Burada da Osmanlı ailesiyle iktidardaki sülale arasındaki meşru bir bağlantıya ilişkin bir efsane devreye giriyor: bu efsane sonradan sultanın, Ertuğrul’un oğlu Osman’a bir bayrak ve davul biçimindeki saltanat simgelerini bahşetmesi üzerine doğrulanmış oldu.

Ortaçağ ve Eski Ahit’in iki tarih kitabında saltanat mitolojisine özgü benzer başka efsaneler Ertuğrul’la oğlu Osman’ın gördükleri anlamlı bazı düşlerle ilgilidir. Denildiğine göre, Osman bir keresinde geceyi Müslüman bir âlimin evinde geçirmişti. Osman uykuya dalmadan önce ev sahibi odasına bir kitap bırakmıştı. Osman kitabın adını sorduğunda, “Bu Kuran’dır, Allah’ın, peygamberi Muhammet vasıtasıyla dünyaya duyurduğu buyrukları,” yanıtını almıştı. Rivayete göre, Osman kitabı okumaya başlamış ve gece boyunca ayakta durarak okumaya devam etmişti. Sabaha karşı, Müslümanların inanışına göre kehanet rüyalarına en elverişli bir saatte uykuya dalmıştı. Uyuduğu sırada bir melek ona görünerek, “Kelamımı böylesi büyük bir saygıyla okuduğuna göre, çocukların ve çocuklarının çocukları kuşaklar boyu onurlandırılacaklar,” diye müjdelemişti.

Daha sonraki bir düş Osman'ın evlenmek istediği Mal Hatun adındaki bir genç kızla ilgilidir. Mal Hatun, Şeyh Edebali'nin kızıdır. Şeyh Edebali iki yıl boyunca bu evliliğe onay vermemişti. Derken Osman bir düş daha görür. Bu düşte ay yan yatan şeyhin göğsünde doğup yükselir ve dolunay haline gelince Osman'ın göğsüne iner. Daha sonra, Osman'ın bedeninden bir ağaç fışkırır ve büyüdükçe güzel yeşil dallarının gölgesiyle bütün dünyayı kaplar. Osman ağacın altında dört dağ sırası görür: Kafkasları, Atlas dağlarını, Torosları ve Balkan dağlarını. Ağacın köklerinden dört nehir fışkırır: Dicle, Fırat, Nil ve Tuna. Tarlalar ekin dolu, dağlar ormanlarla kaplıdır. Vadilerde kubbeler, piramitler, dikili taşlar, sütunlar ve kulelerle bezeli şehirler vardır; hepsinin üstünde de hilal dikkati çeker. Minarelerin şerefelerinde okunan ezanlar, iç içe geçmiş mis kokulu dalların arasına tünemiş bülbüllerin şarkısına ve parlak renkli papağanların sesine karışır.

Derken bu dallardaki yapraklar uzamaya ve kılıca dönüşmeye başlar... Çıkan bir rüzgâr o zamanki Bizans başkenti Konstantinopolis (İstanbul) kentini işaret ediyordu. "İki denizle iki anakaranın buluştuğu güzelim İstanbul iki gökyakutla iki zümrüdün arasına oturtulmuş bir pırlantaya benziyor, böylece bütün dünyayı kucaklayan büyük bir ülkenin biçimlendirdiği yüzüğün değerli taşını oluşturuyordu." Osman yüzüğü tam parmağına geçirecekken uyandı. Düşünü anlattığı Edebali bunu Allah'ın yolladığı bir işaret olarak yorumladı ve kızını Osman'a vererek soylarını büyük bir gücün ve zaferlerin beklediğini haber verdi. Tören Gerçek İnancın en sıkı ritüelleri uyarınca yerine getirildi. Nikâhı kıyan kutsal dervişe Osman sonradan bir tekke inşa ettirdi ve ona zengin köylerle araziler bağışladı.

Bu iki efsanenin ilki, Osman'la halkının -yani Osmanlıların- Eskişehir yakınlarına yerleşirken henüz Müslüman olmadıklarını belirtiyor. On birinci yüzyıldan itibaren Anadolu'ya akan ilk göçmen dalgası, yani Selçuklu ordularının öncüleri ve izleyenleri Müslüman-Arap dünyasıyla ilişkileri nedeniyle büyük ölçüde İslamiyeti kabul etmiş topluluklardan oluşuyordu. Fakat on üçüncü yüzyıldaki ikinci dalga daha çok Şamanistlerdi ve görünüşe bakılırsa Osmanlılar da bunlardandı. Bunların çoğu, putperest Moğol ordularının istilası tarafından batıya sürülerek göçmen değil, mülteci olarak gelmişlerdi. Birçokları Moğollar çekildikleri zaman belki de

yurtlarına dönmek üzere doğu bölgesinde kalmışlardı. Fakat daha savaşçı ruhlu olan başkaları Selçuk topraklarına girdiler.

Bu ikinci gruptan olan Osmanlılar Sultan Alaaddin'in korumasına girdiler. Bu hükümdar onları kendi ordusuna paralı asker olarak katmaktansa, onlara karışıklık içindeki sınır bölgelerinde topraklar bahşetmeyi yeğledi.

Burada yerel olarak düzeni sağlayabilecekleri gibi, yeni edindikleri mülkleri Bizanslı Rumlara karşı korumak için savaşabileceklerdi. Ertuğrul'la Osman'ın adamları büyük bir olasılıkla bu evrede Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Bu değişim, göçebelik erdemlerine ve Türkmen piyade savaşçılarının dövüş özelliklerine esasen sahip olan Osmanlı halklarına, bir Gaziler topluluğu olarak kâfir Hıristiyanlara karşı Müslümanlık davasını üstlenmeyi esinledi.

Kendilerini sadece Türk olarak değil (bu ad genellikle bütün Türkistan halklarını kapsamına alıyordu), aynı zamanda Osmanlı ve Osman'ın izleyicileri olarak gören bu insanlar, ilk günlerde başka Türk komşularınınkinden pek farklı özelliklere sahip değillerdi. Selçuklu İmparatorluğu'yla Moğol korumasından artakalan on küçük devletten biri ve hâlâ en küçüklerinden biriydiler. Osmanlılar ileride bir imparatorluk olma yazgılarını başlangıçta bir coğrafi rastlantıya borçluydular: Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde gerileme dönemindeki Bizans İmparatorluğu'nun Asya sınırlarının hemen dibinde, ayrıca denizle bunun ötesindeki Balkan Avrupası ülkelerinin oldukça yakınında olmalarına.

Osmanlılar, askeri fetihlerinin meyvelerini etkin bir siyasal örgütlenmeye dönüştürebilmeleri açısından yürüyüş halindeki bu savaşçılar arasında tek olduklarını kanıtladılar. Osman iyi bir asker olduğu kadar iyi bir yöneticiydi ve bunda vezir konumundaki kayınpederi Edebali'nin büyük payı vardı. Osman akıllı ve temkinli bir yöneticiydi. Adamları, savaşçılığı ya da yarı tanrısal İslam statüsü için değil, halkının önderi olarak sakin ve yüreklendirici kişiliği nedeniyle ona saygı duyuyorlar ve ona hizmet etmeyi seviyorlardı. Osman'da hiçbir zaman hükmederek zorla kabul ettirmeye çalışmadığı ve savaşta ya da fikir alanında kendisiyle eşit, hatta üstün yetenekte olanların bile saygı duydukları doğal bir üstünlük vardı. Onlara rekabet yerine sadakat esinleyen ve (tarihçi H. A. Gibbons'un da ifade ettiği

gibi) “üstün yöneticileri kullanabilecek kadar büyük “ olan bir adamdı. Çevresindekiler onunla uyum halinde çalışıyorlar, büyümekte olan küçük devletinin toplumsal kalıcılığını garantileyecek temelleri kurmasına bilinçli olarak yardımcı oluyorlardı. Bu arada kendi ordularına kumanda ediyorlar ve hemen hemen özerk beyler olarak kendi fetihlerini gerçekleştiriyorlar, ancak eşgüdümlü olarak faaliyet göstermeyi ve gerektiğinde başbuğlarının buyruklarına boyun eğmeyi hiçbir zaman ihmal etmiyorlardı.

Dinsel heyecan ruhunun ateşlediği Osman Bey, beyliğine, büyük atası ve adaşı Halife Osman’ın esinlediği yalın iman ile taze şevki getirdi. Onların gelenekleri uyarınca adaleti güç ve servetten üstün tutarak yerine getiriyordu. Aynı zamanda ardıllarının da yaptığı gibi, bireysel ve tam bir egemenlik temeline göre saltanat sürüyordu. İlk Osmanlılar böylece Selçuklu beyliklerindeki rekabetlerden arınmışlardı. Yeni bir çevrede yeni bir hayata başlarken sabır, irade ve hoşgörüyle silahlıydılar; bu kez hüküm sürdükleri ülkenin sosyal ve ekonomik koşullarına ayak uydurmak için gerekli pratik ve yapıcı deneyimler edindiler.

Osmanlılar kendi kaynaklarını yarattılar ve bu komşu devletlerin daha kentsel ortamında etraflarındaki entelektüel ve dinsel, verimli ve tecimsel kaynaklardan yararlanmayı bildiler. Bu arada zaman geçtikçe daha uzaktaki kaynaklara da el atarak bu sınır bölgesinde içteki karışıklıklardan ve yeni bir hayatla yeni bir geleceğin beklentilerinden kuvvet aldılar. Bu arada ayrıca, ölmekte olan Bizans İmparatorluğu’nun bu son Asya bölümünde hükümet etme yöntemlerini kurnazca gözlemleyerek Rumların yönetsel ve başka hünerlerinden yararlandılar. Çünkü Osmanlılar, daha erken çağlardaki Arap istilaları döneminde dışarıya vurulan İslam imajından farklı olarak düşmanlarına karşı dinsel bağnazlıktan arınmış bir ruhla davranıyorlardı. Türklerden çok Rumların arasında yaşıyorlardı zaten. Osman’ın komşu köylerindeki ve kalelerindeki aşiret reisleri dostça ilişkiler içinde olduğu Hıristiyanlardı. Mihaloğlu (Kösemihal) ve Markosoğlu (Malkoçoğlu) adındaki Rum aileleri en yakın dostları arasındaydılar. Bunlar eskiden Osman’ın düşmanlarıyken zaman içinde sıkı dostları ve destekçileri olmuşlardı. Onunla bu ilişkileri sonucunda İslam dinini benimsediler.

Osmanlı topraklarında Hıristiyanların toplu şekilde İslamlaştırılması - hele bu işin zorla yapılması- diye bir şey yoktu. Fakat bir miktar Hıristiyan,

kendi dürtüleri ve çıkarları doğrultusunda isteyerek Müslüman oldular. İstanbul’daki merkezi yönetim yavaş yavaş çöktükçe kendilerini hükümdarları tarafından unutulmuş hissediyorlar ve gerçekçi bir görüşle Osmanlı yönetiminin nisbi düzeniyle güvenliğini yeğliyorlar, bu arada tabii ki Müslümanlar için daha büyük olan fırsatları ve külfetli vergilerden arınmışlığı göz önünde tutuyorlardı.

Ortodoks Kilisesi’nin otoritesindeki gerileme de ayrıca bu Asya Rumlarını yeni bir dinin uyarıcı etkisine yanıt vermeye itmişti. Sınır komşuları Osmanlılardan sosyal açıdan fazla bir farkları yoktu, ortamları ve âdetleri de benzerdi. Müslüman olsunlar ya da olmasınlar, Osmanlı yaşam biçimine kolayca ayak uydurabildiler. Türklerle Rumlar arasındaki evliliklerde de artış olması yeni bir karma toplumun doğmasına ve gelişmesine katkıda bulundu.

Osmanlı Türklerinin artık yalnız göçerler olmayıp aynı zamanda yerleşik, yaratıcı ve yapıcı bir halk da oldukları çok geçmeden ortaya çıktı. Zaman geçtikçe Anadolu’nun dağlık kuzeybatısındaki sınırları içinde bir tür halk kültürüne dayalı kendi sınır uygarlıklarını geliştirdiler. Asyalı ve Avrupalı, Müslüman ve Hıristiyan, Türk ve Türkmen, göçer ve yerleşik öğelerin bu sentezi pragmatik görüş açılıydı ve doğudaki feodal yapıdaki Türk beyliklerinde egemen olan daha tutucu kültürel ve sosyal kısıtlamalardan arınmıştı. Bizans’ı devralacak ve değişime uğratacak bir toplumun prototipiydi onlarınki. Selçuklu Türklerinin imparatorluğu aynen böyle Arapların imparatorluğunun arkasında bıraktığı boşluğu doldurmuştu. Bizans da aynen böyle Roma’nın vârisi olmuştu.

Osman’ın kendisine miras kalan toprakları komşularının zararına genişletmekte acelesi yoktu. Ağır, fakat garantili planı, gözlemlemek ve beklemek, yaşamak ve öğrenmek, Bizans topraklarına ancak adım adım sızmaktı. Tahkim edilmiş üç imparatorluk kenti, Bizans’ın Asya’da kalan topraklarına egemendi. Güneydeki Bursa Olimpos Dağı’nın (Uludağ’ın da dahil olduğu dağ kitlesi) yamaçlarından itibaren zengin Bithynia (Anadolu’nun kuzeybatısındaki bölge) ovasına hâkimdi. Merkezde bir gölün başındaki Nikaea (İznik) fiili başkentti. Kuzeyde Nikomedia (İzmit) limanı İstanbul’a uzanan denizyoluna ve Karadeniz’e uzanan karayoluna hâkimdi. Bunların hepsi Osman’ın başkentine sadece bir günlük

mesafedeydiler. Osmanlılar, Ertuğrul'un saltanatını izleyen altmış yıllık aralıklı çarpışmalar sonunda Eskişehir kentinden itibaren -eski şehirden yeni "Yenişehir" kentine kadar- sadece altmış mil ilerlediler. Burasının zaptı İznik'le Bursa arasındaki iletişime sekte vurdu.

Fakat, İstanbul için yaşamsal önemi olan bu bölgedeki kent duvarlarının gücünün ve kendi nisbi zayıflığının bilincinde olan Osman, uygun zamanı bekliyordu. Kendi kuvvetleri bu arada artıyordu, şöyle ki Ertuğrul'un dört yüz kişilik savaşçı birliklerinin dört bine ulaştığı söyleniyordu. Asker toplamak için başka kaynaklar komşu devletlerin durağan sınırlarının ötesinden gelerek iş arayan savaşçılar ve Rum asıllı sınır savaşçıları Akritailerdi. Bunların bir kısmı ihmal, gelirlerine el konulması, İstanbul'un zulüm ve baskısı nedeniyle taraf değiştirmeye razı edilmişlerdi.

Osman ancak on dördüncü yüzyılın ilk yılında, iktidara gelmesinden on iki yıl sonra Bizans'ın imparatorluk kuvvetleriyle Koyunhisar'da (Rumların Baphaeon'u) karşılaştı. İzmit önlerindeki bereketli bir vadide Osmanlı akınının önünü kesmeye çalışan Rumlar, güçlü ve seri bir süvari saldırısı sonucunda darmadağın oldular. Bir imparatorluk ordusunun adı sanı bilinmeyen bir Türkmen aşiret reisinin karşısındaki yenilgisi Bizans'ı endişeye düşürdü. Osman'ın beyliğinin artık yabana atılamayacağı anlaşılıyordu. Osman böylece ün sahibi oldu. Kutsal savaşçılar artık Anadolu'nun dörtbir yanından ona katılmaya koşuyorlar, Osmanlı diye tanınmaktan gurur duyuyorlardı. Osmanlı Devleti gerçek anlamda kurulmuştu artık.

Ancak Osman zaferini sürdürmek için İzmit'e saldırmadı, birlikleri bu kentin etrafındaki arazileri yakıp yıkmakla yetindiler. Osman'ın kendini, Sakarya Nehri'nin İzmit'in arkasındaki ovaya inişine hâkim bir noktadaki Akhisar Kalesi'ne (Rumların Sangarius'u) saldıracak kadar kuvvetli hissetmesine kadar aradan yedi yıl geçecekti. Bu kaleyi zapt ederek böylece Osmanlılara denize inen yolu açmış oldu. Osmanlılar ilk kez Boğaz kıyılarında gözüktüler, bunun doğusundaki yarımadada Karadeniz kıyılarındaki iskeleleri ve kaleleri zapt ettiler, sonunda da Marmara Denizi'ne açılarak Kalolimini Adası'nı (İmralı) zapt ettiler. Osman böylece Bursa'dan sonra İzmit'ten İstanbul'a giden denizyolunu tıkamış ve iki kenti

birbirinden yalıtmış oluyordu. Bursa bundan sonra kara yanından istila edildi ve sonunda 1326'da Osman ölüm döşeğindeyken zapt edildi.

Kentin varoşlarının düşman eline geçtiği yedi yıllık bir kuşatmadan sonra, rakip imparatorlar arasındaki hanedan kavgalarından perişan haldeki İstanbul'dan destek alamamak Bizans garnizonunun cesaretini kırdı. Kumandanları Evrenos sonunda başka belli başlı Rumlarla birlikte kenti teslim etti ve Müslümanlığı kabul etti. Osmanlılar burada Uludağ'ın bereketli yamaçlarında ilk imparatorluk başkentlerini kurdular ve onu bir yandan ölümsüz mimari eserleriyle zenginleştirerek uygar bir sanat ve kültür merkezine dönüştürdüler.

Osmanlılar sonradan Avrupa'ya yerleşince, Bursa başkent olmaktan çıktıysa da, daima imparatorluklarının kutsal kenti olarak kaldı. Özellikle ilahiyat ve İslam yasalarıyla geleneklerinin okutulduğu medreseleriyle önemli bir bilim merkezi olmak vasfını kazanmıştır. Gazilerin hür ve çok kez biçimsel olmayan savaşçı ruhlarına karşın, ulema sınıfı Eski İslamın geleneksel ilkeleriyle özdeşleşmiş olup bu taraflarıyla yüzyıllar boyunca rehber veya kısıtlayıcı olarak Osmanlı Devleti üzerindeki baskın etkisini korumuştur.

Osman şimdi burada Bursa'da deniz üzerinden İstanbul'a bakan bir tepedeki mezarında yatıyordu. Ardıllarının mezarlarının da onunkisine katılmalarıyla Bursa bir tür İslam ziyaret yeri olacaktı. Mezar taşındaki çift kenarlı kılıcıyla çerçeveli yazıt yüzyıllar boyunca her şehzadenin Osmanlı tahtına çıkışında tekrarlanacak bir duayı içeriyordu: "Osman kadar iyi olsun!" Osman gerçekten de o ilk günlerin İslam geleneğine göre iyi bir insandı, hatta ölüm yatağındayken oğluna, "Adaleti yerine getir ki dünya daha güzel bir yer olsun. Göçen ruhumu bir dizi güzel zaferle sevindir... Silahlarınla dini yay. Bilgili olanları özendir ki İlahi Yasa egemen olsun," diye öğüt vermişti.

Osman'ın tarihsel rolü bir halkı etrafında toplayan aşiret reisi olmasıydı. Oğlu Orhan Bey bu halkları kaynaştırarak bir devlet yaratacaktı; torunu I. Murat ise devleti büyütüp bir imparatorluğa dönüştürecekti. Politika alanındaki başarıları on dokuzuncu yüzyılın bir ozanı tarafından aşağıdaki sözlerle övülmüştü: "Bir aşiretten dünyaya boyun eğdiren bir güç yarattık."

Osmanlılar devletlerini ve imparatorluklarını kurarlarken Gazilerin, coşkuyla bağlı oldukları dinin o savaşçılarının geleneklerine ve toplumsal kurumlarına çok şey borçlu olduklarını biliyorlardı. Bu geleneklerin kökleri ahlaksal ilkeler üzerinde kurulu bir toplum hayatına ve erdemli davranışlar göstergesi bir İslami kurallar dizinine bağlı kardeşliklere dayanıyordu. Ön planda dinsel amaçlı olan bunlar, kuraldışı güçlü bir mistisizm içeren ve somut bir biçim alan soyut fikirler içeriyorlardı. Kentlerde esnaf ve zanaatkâr loncalarını kucaklamaya uyarlanıyorlardı. Sınır bölgeleriyle köylerde Ahiler gibi askeri kardeşliklere veya bağnazca bir din ve savaş arzusunun esinlediği silah arkadaşlıklarına dönüşüyorlardı. Onurlu ruhlarıyla şövalye topluluklarına benziyorlar, karşılıklı olarak görevler yüklüyor ve kabul ediyorlar, daha eski çağlardaki mistik İslam kardeşlik cemiyetlerininkine benzer toplantı yerlerinde buluşuyorlardı.

On dördüncü yüzyılda yaşamış gezgin İbni Battuta bu kardeşlikler hakkında şunları yazıyor:

Dünyanın hiçbir yerinde yabancılara konukseverlik göstermek, yiyecek vermek ve ihtiyaçlarını gidermek, zalimleri engellemek ve çıkarcılığı temsil edenlerle onlara katılanları öldürmek açılarından onlarla kıyaslanabilecek başkaları bulunamaz. Onların dilinde bir Ahi, zanaatinin toplu üyelerinin, başka genç bekâr erkekler ve bekârlık yaşamını benimseyenlerin, liderleri olması için seçtikleri bir kişidir.

İbni Battuta pejmürde kılıklı ve başında keçe başlık olan bir ayakkabıcı tamircisinin daveti üzerine bir misafirhaneyi ziyaret etti. Burasını, genç Ahilerin bir şeyhi sıfatıyla kendisi ve “çeşitli mesleklerden yaklaşık iki yüz kişi”, yolcuları ve başka konukları ağırlamak için bina etmişler ve gün içindeki bütün kazançlarıyla bu ortak amaca katkıda bulunmuşlardı.

İbni Battuta’ya bakılırsa:

Burası güzel bir binaydı. Yerleri güzel Anadolu kilimleriyle kaplıydı, Irak camından çok sayıda avizeden ışık alıyordu... Uzun entarili ve ayakları çizmeli bir dizi genç adam odada sıralar halinde duruyorlardı... Başlarında beyaz yünlü başlıklar vardı, her başlığın tepesine de yaklaşık bir kol boyu kadar bir örgü kumaş iliştirilmişti... Bizim aralarında yerimizi almamızdan sonra bize meyveler ve tatlılarla ziyafet çektiler, sonra da şarkılarına ve

danslarına başladılar. Her yönleriyle bizi hayran ettiler. Cömertliklerine ve Allah vergisi asaletlerine şaşmıştık.

İbni Battuta Bursa'da Sultan Orhan tarafından kabul edildi.

O, Türkmen krallarının en büyüğüdür. Servet, toprak ve askeri güç alanlarında da en zengini. Kale derseniz, yüze yakın kalesi var, vaktinin en büyük kısmını da onları gezip denetlemekle geçiriyor... Herhangi bir şehirde bütün bir ayı geçirmediği söyleniyor. Kâfirlerle de sürekli olarak savaşıyor ve onları kuşatma halinde tutuyor.

Orhan, Osman'ın iki oğlundan küçüğüydü. Babası, askerlik alanındaki yeteneklerini göz önünde tutarak onu kendine vâris olarak seçmişti. Büyük oğul Alaaddin tersine kendini bilime adamış olan, hukuk ve din alanlarında çalışan bir kişiydi. Efsaneye bakılırsa, mirası aralarında paylaşmaları için küçük kardeşinin yaptığı teklifi reddetmiş, Orhan bunun üzerine, "Kardeşim; sana teklif ettiğim sürüleri ve hayvanları almadığına göre, halklarımın çobanı ol. Vezirim ol," demişti. Alaaddin yedi yıl sonraki ölümüne kadar bu konumda kalmış, devletin yönetimi, ordunun düzeni ve yeni yasaların hazırlanmasıyla meşgul olmuştu.

Bursa'yı kendine başkent yapan Orhan, "Sultan, gazilerin sultanının oğlu, gazinin oğlu gazi, dünyalar kahramanı kumandan," gibi unvanlarla yüceltilmişti. Bursa'da ilk kez gümüşten bir Osmanlı sikkesi bastırdı. Selçuklu parasının yerini alan bu sikkenin üstünde, "Allah, Osman'ın oğlu Orhan'ın devletini yaşatsın," ibaresi vardı. Orhan'ın görevi babasının çalışmalarını tamamlamaktı: Osman'ın etrafında topladığı karışık halkları başarılı bir devlet biçiminde pekiştirmek, fetihlerini toparlamak ve topraklarını genişletmek, buralardaki halkları kaynaştırmak, böylece devletini yeni bir Osmanlı gücü merkezi haline getirmek. Babasından daha açık tenli, daha uygar tavırlı ve daha görkemli bir yapıda olan Orhan'ın babasınınkiler kadar sade zevkleri ve Osman'ınki kadar adil bir karakteri vardı. Ayrıca, bağnaz, dalavereci veya zalim de değildi. Osman'ınkinden daha engin bir vizyonu vardı. Savaşta ve devlet yönetiminde daha güçlüydü, tükenmeyen bir enerji, bir azim, hepsinden de çok, devlet yönetiminin incelikleriyle diplomasinin hünerlerine olan üstün yeteneğiyle amaçlarına ulaştı.

Her şeyden önce, İznik ve İzmit kentlerinin zapt edilmeleri gerekiyordu. Yüksek savunma duvarlarının içinde ani bir saldırıyla ele geçirilemeyecek olan birer kaleydiler. Bursa; İstanbul’dan yardım göremediği için düşmüştü. Orhan, yüz yıl önce İstanbul’un Latinler tarafından işgali sırasında imparatorluğun başkenti olan İznik’e dikkatini çevirince, İmparator III. Andronikus bu kentin imdadına yetişmeyi kendine görev bildi. Fakat 1329’da Osmanlılarla Pelekanon’daki (Manyas) karşılaşmasında yaralanınca ordusunun en büyük kısmını terk ederek kaçtı. Adamlarından hayatta kalanlar da peşinden kaçtılar. İznik garnizonu böylece teslim oldu. Sekiz yıl sonra İzmit garnizonu da Osmanlılara boyun eğecekti.

Kentlerin üçü de büyük ölçüde ekonomik nedenlerle düşman eline geçmişlerdi. Gelişmek için çevrelerindeki kırsal bölgelerle bağlantılarının olması gerekirdi. Çevredeki araziler, yalnız akıncı olarak değil, İstanbul’un onayıyla göçmen olarak da gelen Osmanlıların eline geçince, kendi kaderlerine terk edilen halkın düşmana boyun eğmekten başka çaresi yoktu. Bu arada teslim olurken üzerinde anlaşmaya varılmış koşullar uyarınca İstanbul’a gitme koşulundan fazla bir yararlanan çıkmadı. Oldukları yerde kalıp zanaatlarını ve ticaretlerini sürdürmeyi, eski dünya yerine etraflarında oluşan yeni dünyada hisselerine düşeni yapmayı yeğliyorlardı. Şöyle ki Orhan’ın saltanatının sonlarına doğru devletinin nüfusu -öyle sanılıyor ki- yarım milyona ulaşmıştı... bu ise Ertuğrul’un efsanevi dört yüz atlısından dağlar kadar farklıydı.

Osmanlılar, Hıristiyanlara hoşgörüyle yaklaşmalarına karşın, esas olarak milliyetlerinin ölçüsü din olan Müslüman bir devlet olarak kaldılar. Barışçı ortak yaşamlarına rağmen, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir ayırım gözetmek gerekliydi. Bu ayırım esas olarak toprak ve toprağın bölüştürülmesinde kendini gösteriyordu. Yalnız Müslümanlar askerlik yapmak durumundaydılar, dolayısıyla topraktan yararlanma hakkı onlarındı. Toprak hizmet karşılığında ödül olarak dağıtılıyor ve vergiden muaf askeri tımarlar şeklinde asker toplanmasına araç oluyordu. Hıristiyanlar askeri hizmetten muaf oldukları için, toprak üzerindeki bu tür haklardan yararlanamıyorlardı. Askerlik yapmak yerine orduya destek olarak kelle başına bir vergi ödüyorlardı.

Bu yöntem kırsal alanlarda onları toprak sahibi Müslümanların yanında ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürüyordu. Bu nedenle bu tür yetersizliklerin ekonomik avantajla denkleştirildiği kentlerde yaşamak ve çalışmak eğilimindeydiler. Ancak Hıristiyanlar gönüllü olarak Müslümanlığı kabul etmekle otomatik olarak birer Osmanlı oluyorlar, bu sayede kökenleri unutuluyor, vergiden muafiyetten, toprağı işleme hakkından, ilerleme fırsatlarından ve Müslüman yönetici sınıfının avantajlarından pay alma durumundan yararlanıyorlardı. Asya'daki Osmanlı tarihinin bu evresinde Müslümanlığı kabul edenler bu nedenle çok olmuştur.

Osmanlıların askeri tımarlar yoluyla toprağı kullanım hakkı, feodal yapısına rağmen, toprakların genelde ufak ve daha önemlisi, ender olarak kalıtsal olmaları açısından Avrupa'daki feodal sistemden farklıydı. Çünkü toprak tümüyle devletin malıydı. Bu nedenle Avrupa'da görülen arazi sahibi soyluluk Osmanlı egemenliğinde yoktu. Fethettikleri toprakların mülkiyeti kayıtsız şartsız sultanlarındı. Fethetmeye devam etmeleri sonucunda daha çok askere ödül olarak daha çok tımar ve zeamet dağıtmak mümkün olmuştu. Orhan, ağabeyi Alaaddin'in önerisi üzerine bu sistem uyarınca hükümdarın kumandasında bir muvazzaf ordu, sürekli savaşa hazır profesyonel bir askeri kuvvet düzenledi. Benzeri ordular Avrupa'da ancak iki yüzyıl sonra taklit edilecekti.

Osman'ın ordusu yalnızca düzensiz Türkmenlerden, akıncı denilen gönüllü atlılardan oluşmuştu. Köylerde "savaşmak isteyenler"in belli bir tarihte silaha çağırılması suretiyle toplanan bu erler usta süvarilerdi ve hep birlikte "bir duvar gibi" hareket ediyorlardı. Askerlerini askeri tımar ve zeamet sahiplerinden toplayan Orhan, kuvvetlerinden bir atlı keşif kuvveti oluşturdu; bunların görevi tasarlanan bir saldırıdan önce yolu açmaktı. En büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacak olan bu askerlerin bağlılığı en zengin toprak bağışlarıyla garantileniyordu. Bu keşif birlikleri çavuş denen rehberlerden ve *Sipahi* denilen paralı süvari birliklerinden destek görüyorlardı.

Orhan ayrıca başıbozuklardan azaplar denilen piyade birlikleri topladı. Bunlar savaşlarda en ön saflarda bulunarak düşmanın ilk saldırısına hedef olacak gözden çıkarılabilir bir kuvvetti. Düşman bunların arkasında

disiplinli, seçme birliklerden oluşan çok güçlü ikinci bir asker sırasıyla karşılaşıp gafil avlanıyordu. Kapıkulu Ocağı denilen paralı asker birliklerinden seçilen bu savaşçılar, tanıdıkları ve saygı duydukları komutanların idaresinde birlikte savaşmak üzere eğitilmişlerdi. O devirdeki paralı askerlerden farklı olarak bunlar hükümdarlarına bağlılıkta yekpare bir kitle oluşturuyorlar, onun davasını paylaşıyorlar, onun hizmetleri karşılığında terfi veya başka ödüller sağlayarak çıkarlarını koruyacağına güveniyorlardı. Prensip olarak, "Sultanın çadırının kapısından" ayrılmıyorlar, onun mutlak otoritesine boyun eğiyorlar, ona şahsen ya da onun adına hareket etmek üzere görevlendirilmiş bir komutanın emrinde dolaylı şekilde hizmet ediyorlardı. Bu yeni Osmanlı muvazzaflarının gücü birliklerindeydi. Aynı zamanda da sürekli olarak savaşmaya hazır olma durumundaydılar.

Osmanlılar her an hazırdılar, hiçbir zaman gafil avlanmıyorlardı. Orduları birinci sınıf bir haber alma teşkilatıyla örgütlenmiş olduğundan düşmanın ne zaman ve nereden geleceğinden haberleri oluyordu. Ayrıca, askerlerine yol gösteren mükemmel bir rehberlik hizmetleri vardı. Bertrand de Broquière adında bir gezgin bu Osmanlı birlikleri hakkında şunları yazmıştı:

Birdenbire harekete geçebiliyorlardı, yüz Hıristiyan askeri de on bin Osmanlı'dan daha fazla gürültü yapıyordu. Davul çalındığı zaman aniden yürüyüş düzenine geçiyorlar, hiç adımlarını bozmuyor, rahat emri verilene kadar durmuyorlardı. Hafif silahlı olduklarından bir günde Hıristiyan hasımlarının üç günde aldıkları yolu kat ediyorlardı.

Yüzyıllardır göçerlerin hız ve devingenlik âdetleriyle örgütlenmiş güçlü, azimli ve disiplinli bir ırk, düzen ve taktik ilkelerinin de katılımıyla mükemmel bir savaş makinesi olmuştu. Yenilmezlikleriyle Osmanlı Devleti'ni bir imparatorluğa dönüştürmeleri kaçınılmazdı. Göçerlerin kalıtsal dürtüleriyle güdülerek batıya doğru planlanmış bir yol üzerinde yeni "otlaklar" aramaya çıkmışlardı. Müslümanlığı kabul etmeleriyle birlikte bu arayış kutsallaşmış, Gaziler olarak kâfirleri arayıp onlarla savaşmak, akınlarla kâfirin topraklarını ve mallarını zapt etmek, insanlarını öldürmek veya esir etmek, toplumlarını İslam yasasına bend etmek onlar için İslam

inançlarının gereği olmuştu. Genişlemeye ve yayılmaya duydukları sosyal ve ekonomik gereksinme de onları ayrıca güdüyordu. Şöyle ki; Anadolu’nun ortalarındaki beyliklerden taşan göçer, karşıt Müslüman veya maceraperest başka göçmenlerin sınır bölgelerine sürekli akışı da onları devamlı ileri süren bir basınç aracıydı. Böylece Orta Asya bozkırlarını arkalarında bırakan bu Türkler şimdi kendilerine yabancı ve hasım bir ortamda -denizde- şanslarını deneyeceklerdi. On dördüncü yüzyıl ortalarında kuvvetleri Avrupa’ya geçmeye hazırdı.

((2))

Türklerin Avrupa'ya girişleri, Moğolların Asya'yı aşmaları gibi ani bir akın biçiminde olmamıştır. Onlarınki adım adım gelişen bir sızma süreci, Bizans İmparatorluğu'nun gerilemesiyle çöküşünün kaçınılmaz bir doğal sonucu olmuştur. Hıristiyan güçlerinin teolojik, dolayısıyla da politik alandaki yapısal uyumsuzlukları; Batı'nın Doğu'ya, Katolik'in Ortodoks'a, Romalının Yunana cephe alması bunda ön planda rol oynamıştır. On üçüncü yüzyıl başlarında Dördüncü Haçlı Seferi'nin Latin şövalyelerinin, önceleri planlandığı gibi Kutsal Topraklar'daki Müslümanlar yerine İstanbul'daki Hıristiyan Rumlara karşı giriştikleri haince saldırı bu tutumun doruk noktasını oluşturmuştur. 1204'te şehri zapt edip yağmaladıktan sonra Avrupa'da Bizans'ın elinde kalan toprakların en büyük kısmında bir Latin İmparatorluğu kurmuşlardı. Ancak, kendi Hıristiyan öğelerinin arasındaki uyumsuzluk nedeniyle bu, geçici bir imparatorluk olmuş, yarım yüzyıldan fazla sürmemişti. Bu süre içinde ellerinde kalan Asya topraklarını İznik üzerinden yöneten Rumlar, 1261'de İstanbul'u tekrar ele geçirebilmişlerdi.

Fakat imparatorluklarının aldığı darbe en sonunda ölümcül olmuştu. Bizans gerçi iki yüzyıl daha ayakta kalabilecekti, ama eskisinin bir hayali gibi. Dünya çapındaki bir güç ve uygarlık merkezi olduğu günler tarihe karışmıştı. Eski kuvvetine ve güvenliğine asla bir daha kavuşamayacaktı. Toprakları çok azalmıştı. Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya peş peşe elinden çıkmıştı. İstanbul hemen hemen harabe olmuş, hazinelerinden yoksun edilmiş, nüfusu çok azalmıştı. Doğuyla olan ticareti başkalarının eline geçmişti. Batıyla olanı ise artık Venediklilerle Cenevizlilerin elindeydi. Papalık ve Latin devletleriyle olan dinsel kavgaları olanca hızıyla sürüyordu. İçerideki yönetsel çözülüş, sosyal çalkantılar ve finansal darboğazlar da çöküşe katkıda bulunuyordu.

Üstelik, Bizans tarihinin bu kritik noktasında imparatorluğun ayakta kalan öğelerini birleştirip Bizans'a yeni bir hayat verecek büyük bir hükümdarlar hanedanı da ortaya çıkmamıştır. Tam aksine, İstanbul'un

yeniden fethedilişinden sonra ilk Palaiologos hanedanının imparatoru -sanat dünyası dışında- bir Rönesans yerine uzun bir gerileme döneminin başlangıcı olmuştu. Hıristiyanın Hıristiyana karşı giriştiği uğursuz savaşın sonrası ise kendi içinde bölünmüş bir imparator hanedanının bünyesindeki uyumsuzluk, oğul babaya, torun dedeye, gasp eden yasal hükümdara karşı savaşırken bir sülaleyi kıskıvrak bağlayan aralıklı bir iç savaştı. Bu uyumsuzluk, İslamın kutsal savaşının birleştirdiği Türklerin ekmeğine yağ sürmüştü. Bu bağlamda Avrupa'yı istila etmeleri bile gereksiz kılınmıştı. Oraya adeta davet edilmişlerdi.

Başlangıçta burada üç yüz yıl önce Abbasi Halifeliği döneminde yaptıkları gibi paralı askerlik yaptılar. Bunu ilk yapanlar, Dobruca'ya yerleşmiş olan bir Türkmen kolonisi oldu. Latin işgali sonucu, Selçuk sarayına sığınan ilk VIII. Mihail Palaiologos'un Bizans imparatorluk tahtına çıkması üzerine Karadeniz'in batı kıyısında bulunan bu yörenin yolunu tutmuşlardı. Bu Türkmenler, tahttan indirilerek bu kez kendisi Bizans'a sığınan Selçuk Sultanı İzzeddin'in imdadına koştular. İmparatora karşı bir tehdit gösterisine girişmeleri üzerine, sultanın serbest bırakılmasını sağladılar ve onunla Kırım'a çekildiler. Fakat sultanın oğluyla bir muhafız birliği İstanbul'da kalmıştı, Hıristiyan oldular ve Bizans ordusunu takviye edecek bir Türk birliğinin çekirdeğini oluşturdular.

Bizans İmparatoru II. Andronikus da on dördüncü yüzyılın başında Katalan Grand Şirketi'nden kalabalık bir Hıristiyan paralı asker gücünü yardımına çağırdı. Bu birlik Roger de Flor adında yasadışı bir maceracının kumandasındaydı. Katalanlar İstanbul'da karışıklık çıkarınca, Roger onları Anadolu'ya geçirdi. Orada Türklere karşı başarıyla savaştılarsa da, ganimetlere el koymaları üzerine Rumlarla araları açıldı. Sonuçta Gelibolu'da Avrupa karargâhlarını kurdular ve burasını kendilerine ait bir devlete dönüştürmeye çalıştılar. Roger de Flor imparatorun sarayında katledilince Katalanlar Rumlara karşı cephe aldılar ve savunmaya geldikleri imparatora karşı eski düşmanları olan Küçük Asya'daki Türkleri yardımlarına çağırdılar.

Sonuçta Türkleri Avrupa'ya sokmaktan ve örgütlü bir kuvvet olarak Rumlara karşı savaşmalarından ilk kez Katalanlar sorumlu oldular. Katalanlar sonunda Tesalya'ya çekilince, Trakya'yla Makedonya'da

arkalarında ortalığı karıştıran kalabalık bir Türk kuvveti bıraktılar. Türklerin lideri Halil, Boğaz'dan güvenceli bir geçiş karşılığında onları geri çekmek üzere bir anlaşmaya vardı. Fakat Rumlar anlaşmayı bozarak Türkleri ganimetlerinden yoksun etmeye kalkıştılar. Halil, Asya'dan destek çağırdı, genç İmparator IX. Mikhail'i yenip kaçırdı ve küstahça bir hareketle imparatorluk başlığını başına geçirdi. İmparator sonunda Sırp birliklerini yardımına çağırarak bu Türklerden kurtulabildi.

Bundan sonra Bizans'ın Avrupa'daki adalarıyla kıyıları on dördüncü yüzyıl süresince Anadolu beyliklerinden gelen Türklerin bir dizi saldırısına hedef oldu. Beylikler arasındaki rekabet, Rumlar hesabına savaşan Türklerin Rumlara karşı savaşanlardan az olmadığı bir dönemde toplu bir istila olamayışının tek nedeni oldu. Savaşan Türklerin arasında Karadeniz'in kuzeyinden gelen Tatarlar da vardı. Benzer ırklardan gelen ve aşağı yukarı aynı gelenekleri paylaşan bu insanlar, Güney Rusya'dan Kırım'a yayılmışlar, hatta batıda Macaristan'a kadar gitmişlerdi. Bu arada Aydın beyliğinden gelen Türk korsanları Ege adalarını haraca kesiyorlardı. Sonunda Papa kuvvetlerinin bir "haçlı seferi"ne neden olmalarıyla bu kuvvetler İzmir şehrini zapt ettiler.

Rakip Türk komşularıyla akrabalarını zayıf düşüreceğini kurnazca hesaplayan Osmanlılar, bu çarpışmalara pek katılmadılar. 1330'da İstanbul'un karşısında Boğaz'ın kıyılarını işgalleri altında bulundurmalarına rağmen, sabır ve ihtiyat politikalarına bağlı kalarak yedi yıl sonrasına kadar Avrupa kıyılarına çıkmadılar.

Sonunda gaspçı naip Ioannes Kantakuzen'in daveti üzerine bunu yaptılar. Yasal çocuk, İmparator Ioannes Palaiologos'a karşı kendini imparator ilan eden bu yetenekli ve haris lider, çıkan iç savaşta Türk desteğine gereksinme duymuştu. Kantakuzen şimdi askeri yardıma karşı kızı Teodora'yı Orhan'a eş olarak teklif etti. Öneri hemen kabul edildi. 1345'de altı bin kişilik bir Osmanlı kuvveti Avrupa'ya geçti. Burada gaspçı imparatorun Karadeniz'in kıyı şehirlerini Ioannes Palaiologos'un elinden koparmasına, Trakya'yı harabeye çevirmesine, Edirne'yi tehdit etmesine yardımcı oldular. Sonunda da İstanbul'u kuşattılar.

Ertesi yıl Bizans prensesiyle Osmanlı sultanının düğünü Avrupa kıyısında görkemli bir törenle kutlandı. Üsküdar'da karargâhını kurmuş olan Orhan,

gelini imparatorun Silivri’deki kampında kurulu halılarla kaplı görkemli büyük çadırdan almak için otuz gemilik bir filoyla bir süvari birliği yolladı. Tarihçi Gibbon bu olayı şöyle anlatıyor:

Teodora, ipekli ve altın perdelerle çevrili tahta çıktı. Askerler silahlıydılar, ama yalnız imparator at üstündeydi. Verilen işaret üzerine perdeler aniden açıldı ve gelin ya da kurban, önünde diz çökmüş hadımlar ve düğün meşaleleri ortaya çıktı. Flüt ve trompet nağmeleri mutlu olayı ilan ediyordu. Gelinin sözde mutluluğu çağın ürünü olan şairlerin okudukları düğün şarkısının konusuydu. Teodora kilise töreni olmaksızın efendisine teslim edildi. Ama Bursa hareminde dinini muhafaza etmesi şart konulmuştu. Babası da bu muğlak durumda gelinin hayırseverliğini ve dindarlığını kutladı.

Teodora gerçekten de çok sayıda Hıristiyan kölenin satın alınışı ve serbest bırakılmasıyla dindaşlarına yardım etmiştir.

Osmanlılarla evlilik ve askerlik alanlarında yapılan bu ittifak 1347’de Kantakuzen’in İstanbul’a girişi, Elena adındaki bir başka kızın Ioannes Palaiologos’a verilmesi ve iki rakibin ortak imparatorlar olarak tanınmaları tarafından izlendi. Osmanlı Türkleri böylece Avrupa’ya resmen ayak basmış oluyorlardı, hem de düşman değil, Bizans’ın müttefikleri ve akrabaları olarak. Sultanları bir imparatorun damadı, ikincisinin bacanağı, komşu Bulgaristan çarının da damadıydı.

Bu Orhan’ın, Bizans’ın bir düşmanıyla benzer bir ittifaka girmesini önleyemedi. Bu kişi komşu Sırbistan’ı genişleterek bir “imparatorluğa” dönüştürmüş, kendine, “hemen bütün Roma İmparatorluğu’nun efendisi” sanını yakıştırmış, hatta Venedikliler tarafından bile “İstanbul İmparatoru” olarak kabul edilmiş olan Stefan Duşan’dı. Bununla birlikte, İstanbul’a saldırmak için Venedik’in desteğini elde edemeyen Stefan bunun yerine Orhan’dan destek istedi ve kente karşı ortak bir saldırı için Sırp ve Osmanlı ordularının ittifakını önerdi.

İttifakı resmileştirmek için de kızını Orhan’ın oğluyla evlendirmeyi önerdi. Orhan ittifakı kabul ettiğine dair Stefan’a elçiler yolladı. Ne çare ki bu plan Kantakuzen tarafından önlendi. Kantakuzen elçilerin yolunu keserek bazılarını öldürdü, bazılarını hapsetti ve Sırp “imparator”una

yollanan armağanlara el koydu. Amaçları uzlaştırılamayacak kadar yakından tanınan Stefan'la Orhan bir daha pazarlığa oturmadılar. Stefan zaman içinde, 1355'de, seksen bin kişilik bir kuvvetle kendi başına İstanbul'a saldırmayı denedi. Fakat yürüyüşün ikinci gününde öldü. Sırp İmparatorluğu da onunla birlikte son buldu.

Kantakuzen bu arada 1350'de, Sırp kuvvetlerini Makedonya'nın kıyı kentlerinden söküp uzaklaştırmak suretiyle Selanik'i Duşan'dan kurtarmak için yirmi bin Osmanlı atlısını daha yardımına çağırdı. Selanik kurtarıldı. Bununla birlikte Türk kuvvetleri bu kıyı kentlerini işgal etmeyerek sultanlarının da onayıyla bol ganimetle yüklü olarak Anadolu'ya döndüler. İki yıl sonra Orhan ticaretteki geleneksel rakipleri Venediklilere, daha sonra da Kantakuzen'in kendine karşı giriştikleri bir savaşta Cenevizlilere yardım etti. Venedikliler 1352'de Bulgarlarla birlikte rakibi Ioannes Palaiologos'un açıkça tarafını tutunca, Kantakuzen yine yirmi bin kişilik bir Osmanlı birliğinin yardımını istedi, onlara para ödemek için İstanbul'un kiliselerini soydu ve Orhan'ı Trakya'da bir kaleyle ödüllendirmeyi vaat etti. Böylece Edirne'yi kurtardı, Trakya'yla Makedonya'nın büyük kısmında konumunu sağlamlaştırdı ve oğlu Matthaios'u ortak imparator ilan etti.

Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa, Orhan'a vaat edilen Gelibolu'yla Ege Denizi arasındaki kaleyi teslim almak için 1353'de bir Osmanlı kuvvetiyle Çanakkale Boğazı'nı geçti. Gelişinden az sonra bir deprem Gelibolu surlarının bir kısmını yıktı. Süleyman vakit kaybetmeden bu kaleyi de fethetti. Surlarını onardıktan sonra Asya'dan ilk Osmanlı göçmen kolonisini buraya getirtti. Benzer koloniler de peş peşe kaçak Hıristiyan beylerinin topraklarına kendi Müslüman beylerinin yönetiminde yerleştiler. Bu beyler Orhan'ın silah arkadaşlarıydılar ve sultana bir efendiden de çok, aralarındaki birleştirici güç gözüyle bakıyorlardı. Kalabalık kişisel orduları Orhan için yeni Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki temelini oluşturacaktı. Bu arada çeşitli eyaletlerde köylüler dışındaki Rumlar kalelerle kentlere sığındılar ve gönüllü olarak boyun eğmeleri karşılığında rahat bırakıldılar.

İşte bu, yavaş yavaş batıya doğru ilerleyen, böylece Avrupa'ya uzanan ve Bizans topraklarına yeni bir Osmanlı modelini kabul ettiren işgalin başlangıcı oldu. Osmanlıların esas ordusu, yolları kesen, ekinleri mahveden ve genel bir ekonomik karışıklığa yol açan hızlı bir öncü kuvveti izleyerek

ana yürüyüş yollarının üstünde ve Tuna Nehri’ne inen dört nehir vadisinde başka Anadolu Türkleri kolonileri kurdu. Fakat, buralara bitişik olan ve yerli halkın büyük bir kısmının sığındığı dağlık bölgelere hemen girmedi. Bu çalkantılı Balkan toplumunda çoğu kez boyun eğmeye hazır bir halkı kurtaran istilacılara nispeten zayıf bir direniş oluyordu. Dervişler, yeni Türk köylerinin çekirdeğini oluşturacak misafirhaneler kurdular. Müslüman beyler de kontrolleri altındaki topraklarda Hıristiyan köylülerle adeta bir sosyal devrim olarak nitelenebilecek yeni bir ilişki kurdular. Rum olsun, Latin olsun, o zamana kadar feodal köylülerini sömürmüş olan kalıtımsal toprak sahiplerini kovdular. Bunun yerine, gevşek ve dolaylı bir kontrol sistemi oluşturdular; eski ücretsiz çalışma sistemini iptal ederek sınırlı bir vergilendirme uyguladılar. Çünkü Osmanlı yasalarına göre, kendileri toprak sahibi değil, sadece fethedilmiş olsun veya olmasın bütün toprakların sahibi olan sultanla köylülerin arasında aracıydılar.

Böylece, Bizans İmparatorluğu’ndaki bu sosyal ve siyasal parçalanma döneminde Osmanlılar, bu parçalanmışlığın yerini güçlü bir merkeziyetçi devlet kontrolüyle doldurdular. İşgal geliştikçe zapt edilmiş Osmanlı bölgesine bitişik topraklardaki yerel Hıristiyan beyler de sultanın egemenliğini kabul ettiler ve boyun eğişlerinin bedeli olarak küçük bir yıllık vergi ödemeye başladılar. Devlet baştan itibaren Hıristiyanlara karşı uzlaştırıcı bir politika izleyerek köylülerin, düşman işgaline karşı direnişte feodal derebeylere katılmamalarını, hatta onları derebeylere baş kaldırmaya cesaretlendirmeyi amaçladı. Balkanlı köylü, Müslüman istilacıların kendileri için, manastır arazilerinin artışıyla kötüleşen Hıristiyan feodal baskısından kurtuluş anlamına geldiğini kavramaya başladı. Osmanlılaşmak şimdi onlara öngörmemiş oldukları yararlar sağlıyordu. Bir Fransız gezgini sonraki bir tarihte şunları yazacaktı: “Ülke güvenli; haydutlar ve şakilerle ilgili haberler duyulmuyor.” O sıralarda Hıristiyan dünyasındaki başka bölgeler hakkında aynı şey söylenemezdi.

Bu erken dönemde Gelibolu yarımadasıyla Marmara Denizi’nin İstanbul’un birkaç kilometre uzağına kadar Avrupa kıyısı Osmanlıların kontrolü altındaydı. Durumu nazikleşen Kantakuzen, Orhan’ı sözünden dönmekle suçladı ve Trakya’da Osmanlılara bıraktığı kaleyi on bin düka altınına geri almayı teklif etti. Kaleyi istediği zaman işgal edebileceğini

bilen Orhan razı oldu. Ancak kale duvarlarının silah gücü değil, Allah'ın iradesiyle onun olduğunu iddia ettiği Gelibolu'yu terk etmeyi kesinlikle reddetti. Pazarlığa devam etmeyi de kabul etmedi. Osmanlılar ilahi gücün yardımıyla kalmaya gelmişlerdi.

Kantakuzen saygınlığından çok şey kaybetmişti. Yurtdışında Balkanlar'ın Hıristiyan güçleri Sırbistan ve Bulgaristan imparatorluğa yardım çağrısını geri çevirdiler. Bulgaristan çarı, bunun, Türklerle yaptığı uğursuz ittifakın bedeli olduğunu ileri sürdü. Bizanslılar varsınlar kendi başlarının çaresine baksınlardı. "Türkler üzerimize geldikleri takdirde, kendimizi nasıl savunacağımızı biliyoruz," dedi. Yurtiçinde de İstanbul halkı Ioannes Kantakuzen'e karşı ayaklandı, onu sarayına kapattılar ve Ioannes Palaiologos'a taraf oldular. Halkın karşısında aşağılanan ve şehri Osmanlılara teslim etmeyi istemekle suçlanan Kantakuzen istifa etmekten başka çare bulamayarak Isparta yakınlarındaki Mistra'da bir manastıra kapandı. Hayatının kalan otuz yılını Joasaph adı altında burada geçirdi ve yaşadığı zamanların güzel bir tarihini yazdı.

Süleyman Paşa ise fetihlerini ve koloni oluşumlarını ülkenin içlerine yaydı, Dimetoka'yı zapt etti ve Çorlu'yu da alarak İstanbul'la Edirne arasındaki bağlantıyı kesti. Bu göç yerel Rum halkının ve Ioannes Kantakuzen kadar Osmanlıların elinde oyuncak olan Ioannes Palaiologos'un fazla bir direnişiyle karşılaşmadı. Orhan'la Teodora'nın oğlu olan yeğeni Halil 1357'de korsanlar tarafından esir edilince, sultan imparatordan Foça'ya gidip onu kurtarmasını buyurdu. Böylece, Osmanlılar Trakya'da ilerlerken imparator da Foça'yı kuşatıyordu.

İstanbul'a dönüşünde Orhan ondan kuşatmanın başında bulunmasını emredince, imparator tekrar yola çıktı. Ne çare ki daha oraya varmadan donanmasıyla karşılaştı. Kuşatmaya son vermişlerdi ve devam etmeye razı edilemediler. İmparator bunun üzerine Orhan'dan başaramayacağı bu görevden affedilmesini yalvardı.

Artık Bizans imparatorundan daha üstün konumda olan Orhan Nuh diyor, peygamber demiyordu. V. Ioannes 1359'da hükümdarını yatıştırmayı umut eden bir vassal gibi Üsküdar'da onun yanına gitti. Sultan imparatora bir barış anlaşması yazdırdı. Buna göre, Orhan'ın oğlu için istenen fidyenin yarısını ödemeyi ve Trakya'da var olan durumu kabul ediyordu. Halil'i

kurtardıktan sonra imparator ona on yaşındaki kızını eş olarak verecekti. İmparator, Orhan'ın zoruyla Foça'ya döndü, yüklü fidyeyi ödedi ve Halil'i İznik'e getirdi. Delikanlının Hıristiyan prensesle olan nişanı burada İslam âdetlerine göre yapıldı. Ioannes Kantakuzen Osmanlıları asker olarak Avrupa'ya sokmuştu, rakibi Ioannes Palaiologos da bundan sonra göçmen olarak varlıklarını kabul etti.

Orhan 1359'da öldü. Büyük oğlu Süleyman bir yıl önce Gelibolu yarımadasında avlanırken atından düşerek ölmüştü. Küçük oğlu I. Murat tahta çıktı. Üç Osmanlı kurucudan ikincisi, bir savaşçının hünerlerinden çok, bir diplomatın becerisiyle amacına ulaşmıştı. Devletini bir "ulus"a dönüştürdükten sonra arkasında modern bir orduyla Avrupa'ya girmişti. Ama doğrudan güç sarfıyla değil, gücünü pazarlık için dolaylı olarak kullanarak. Kendi içinde bölünmüş, zayıf bir düşmanla karşılaşınca, tez canlı davranmak yerine örnek alınacak bir sabırla ve insan kullanmayla entrikanın bütün kurnazlıklarına başvurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki temelleri işte böyle atılmış oluyordu.

Şimdi fetihlerinin kapsamını genişletmeye, Bizans İmparatorluğu'nun kalıntılarına ve sınırlarının içindeki ve ötesindeki Balkan Hıristiyan devletlerine boyun eğdirmede Osmanlı Ordusu'nu kullanmaya sıra gelmişti. Bu da gerek askeri bir lider gerekse zamanındakilerin en büyüğü olan bir devlet adamı olarak iki öncelini geride bırakması mukadder bir sultan olarak kırk yaşındaki I. Murat'ın görevi olacaktı. Yunanlılarla Romalıların döneminde Doğu'nun Batı'nın eline geçmesi gibi, şimdi de ilk olarak Murat sayesinde Batı Doğu'nun eline geçecekti.

((3))

Orhan Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki öncüsüydü; ama Murat ilk büyük sultanı olacaktı. On dördüncü yüzyılın son bölümünde bir kuşak boyunca saltanat sürdü. Dövüşmek hevesi hiç dinmeyen, güçlü liderliğiyle de etrafındakilere esin kaynağı olan bu sultan, Osmanlı topraklarını Balkan yarımadasının en uç sınırlarına kadar genişletmiş, beş yüz yıl sürecek olan fetihlerini sağlam temellere oturtmuştu. Vizyon ve politik dirayet sahibi bir adam olarak gelecek için güçlü bir hükümet modelinin çerçevesini inşa etmişti. Bu da zaman içinde Bizans'ın karışık kalıntılarını birleştirip onlara yeni bir hayat vermiş, tarihin bu diliminde başka hiçbir gücün dolduramadığı bir boşluğu doldurmuştu. Çeşitli ırk, din ve dil öğelerini kaynaştırması açısından da eşsiz yeni bir Osmanlı uygarlığının başlangıcının habercisi olmuştu.

Dahası, Osmanlı'nın Doğu Avrupa'ya yayılması Batı'daki bir gerileme dönemiyle çakışıyordu. On üçüncü yüzyıl ortalarında Kudüs'ün nihai olarak elden çıkması ve Moğolların Küçük Asya'ya dolmasıyla birlikte feodal Hıristiyanlık sınırlarını artık Doğu'ya doğru genişletemiyordu. Haçlılık dürtüsü, Latin Hıristiyanlarının kavgaya tutulup birbirlerine karşı savaşmalarıyla birlikte kendi kendini yenik düşürmüştü. Doğu'yla kârlı bir ticareti başlatmış ve Haçlı Seferleri'ni finanse etmiş olan İtalya'nın bankacılık müesseseleri birer birer iflasa sürüklendiler. Finansal ve ekonomik durgunluk uzayan bir genel sosyal krize yol açtı. Esneklikten yoksun ve hayatiyeti yok edilmiş Avrupa toplumu bozulmuştu. Köylülerin ister feodal beyler ister manastırlar olsun toprak sahiplerine, işçilerin de tüccarlara karşı ayaklanmaları aldı yürüdü.

Doğudan getirilen Kara Ölüm namındaki veba salgını Akdeniz'in ve bütün Batı Avrupa'nın halklarını kırdı geçirdi. Yeni dünyaların keşfi gençliğin enerjisini daha batıya, Atlantik'in ötesine yöneltecekti. Ortaçağların bu dönüm noktasıyla başlayan aydınlanma Osmanlı Türklerinin yeni imparatorluğuna ancak yarar verebilirdi.

Murat’ın tahta çıkmasından önce planlanan ve ehil komutanlar tarafından yönetilen Avrupa’daki büyük saldırısı 1360’da başladı ve ilk evresi hızla tamamlandı. Osmanlılar, kilit noktalardaki kaleleri ve Balkan dağının eteklerine kadar uzayan zengin ovasıyla Trakya’ya on beş ay içinde hâkim oldular. Çorlu’da tüm garnizonun katledilmesi ve kumandanının başının kesilmesiyle Türk istilacılar bütün Balkanlar’da bir terör havası estireceklerdi. Edirne istilacılara kapılarını açtı ve çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olarak Bursa’nın yerini aldı. Osmanlılar bundan sonra İstanbul’u es geçerek batıya doğru yollarına devam ettiler. Artık eski imparator konumunun gölgesi haline gelen Ioannes Palaiologos, imzaladığı antlaşma uyarınca Trakya’da uğradığı kayıpları geri almaya kalkışmayacak, Osmanlı ilerleyişine direnişlerinde Sırplarla Bulgarlara destek vermeyecek, ayrıca Osmanlıları Küçük Asya’daki Türk rakiplerine karşı destekleyecekti. On yıl sonra bir vassal olarak Murat’ı hükümdarı olarak kabul edecek ve Osmanlı Ordusu’nda askerlik hizmeti yapmaya boyun eğecekti.

Türkler Avrupa’nın içerilerine doğru ilerlerken, Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan, çok geçmeden de Latin Kilisesi’nin bir kalesi olan Macaristan, V. Papa Urban’ın da desteğiyle Hıristiyanlığı savunmak için Yunanlıların da katılımıyla birleşmek için bir dizi yararsız denemede bulundular. 1363’de Sırplardan ve ilk kez Macarlardan (Yunanlılar katılmamıştı) oluşan bir kuvvet Edirne yönünde Meriç Nehri’ni aştı, ama direnişle karşılaşmadan nehri aşmanın duyurduğu sevinci gece şölenlerle kutlarlarken Türklerin ani bir saldırısıyla (Türk tarihçi Sadeddin’in sözleriyle “inlerindeki vahşi hayvanlar gibi kıstırıldılar, sonra da rüzgârın önü sıra sürdüğü alevler” gibi) nehre döküldüler ve hemen tümü yok edildi.

Ayrıca, denenen bu tür “haçlı seferleri” Latin ve Yunan Ortodoks kiliseleri arasındaki çekişmeler nedeniyle belalı oluyordu. İtalyan yazar Petrarca, Papa Urban’a yazdığı bir mektupta bunu şu şekilde yansıtıyordu: “Osmanlılar sadece düşmandırlar, ama hizipçi Yunanlılar düşmandan da beterler.” İmparator Ioannes Palaiologos ancak Rumların Roma’nın Katolik Kilisesi’ne bağlanmasını vaat ederek müttefikler bulabildi. Macarlara yaptığı gizli bir ziyarette bu vaatte bulundu. Memleketine dönerken Bulgarlar tarafından bir kalede alıkonuldu. Bu davranış, Savoia

prenslerinden Amedeo'nun müdahalesine yol açtı. Bu soylu 1366'da yeni bir papalık haçlı seferi düzenledi. Gelibolu'yu Türklerin elinden aldı, fakat olduğu yerde kalıp onlarla savaşacak yerde, Bulgar Hıristiyanlarıyla savaşmak için Karadeniz'e açıldı. İmparatoru kurtarırken, Macarların da yaptıkları gibi, Roma Kilisesi'ne boyun eğmesinde ısrar etti. Ret yanıtı alınca Amedeo dönüp bu kez Rumlarla savaştı.

İmparator boyun eğdi ve 1369'da Roma'ya hareket etti. Orada Hıristiyanlığın prenslerinin Türklere karşı yardımı karşılığında yanlışlarını ikrar ettiği Ortodoks Kilisesi'ne sırt çevirdi. Fakat hiçbir yardım gelmediği gibi, imparator da dönüş yolunda borçları yüzünden Venedik'te alıkonuldu. Büyük oğlu Andronikus fidye parasını sağlamayı reddettiyse de, küçük oğlu Manuel bunu yaptı. Fakat Ioannes'in Roma'ya boyun eğişi İstanbul'da çok kötü karşılandı. Dolayısıyla serbest kalınca Ioannes, Murat'ın vassallığını kabul etti.

Balkan Hıristiyanlarının Latin Kilisesi'ne duydukları nefret kadar farklı ulusların karşılıklı siyasal nefretlerinden de Osmanlıların kazanabileceği çok şey vardı. Bu da Katolik Kilisesi'nin zararına Ortodoksluğu resmen kabul edişlerine yol açtı. Bu da ister Rum ya da Slav, Sırp veya Bulgar olsun, her ırkın Osmanlı yönetimini komşularınınkine -özellikle de Macarlarınkine- yeğlemeleriyle sonuçlandı. Bu ruh halinin, Kara Ölüm'ün Balkanlar'da yol açtığı moral bozukluğuna eklenmesi, zaferleriyle Osmanlıların Avrupa'daki konumunu sağlamlaştıran I. Murat'ın devlet adamı olarak başlıca görevini kolaylaştırıyordu. Osmanlı fatihler sayıca nispeten azdılar. Şimdi ise Avrupa'da, Asya'daki fetholunmuş ülkelerin nüfusundan çok daha kalabalık halklarla karşı karşıyaydılar. Üstelik ırk, din ve siyasal özellikleri açısından çok daha çeşitli ve karmaşıktı bunlar. Bu durumda nasıl özümseneceklerdi? Başarılı seferler birbirini izlerken kapsamlı bir devlet yönetimi gereksinen Murat'ın sorunu buydu.

İslamiyet hakkında çok az şey bilen ya da hiçbir şey bilmeyen Balkanlar'ın Hıristiyan nüfusu, Asya Hıristiyanları'nın aksine gönüllü olarak din değiştirerek asimilasyona pek elverişli değillerdi. Yerlerini alacak Müslüman sömürgecilerin yetersizliği nedeniyle fatih tarafından ortadan kaldırılmaları da düşünülemezdi. Hâlâ savaşmakta olan Murat, dahası burada yaşayan halkı polis baskısıyla kontrol etmek için yedek askeri

olanaklardan yoksundu. Zorla Müslüman edilme politikası ise bu durumda Hıristiyanları kışkırtmaktan ve oluşturdukları tehdidi artırmaktan başka işe yaramazdı. Murat bu durumda Balkanlar'daki vassal devletlerin yerli Hıristiyan halkına karşı bir tür hoşgörü benimsedi. Asker sınıfının üyelerini Osmanlı hizmetine aldığı gibi, çok kez hâlâ kendi prensleriyle derebeylerinin kumandasında olan binlerce Hıristiyan birliğini savaşçı olarak kullandı. Karşılığında vergiden muaf tutulmaları ve devlet arazilerinin kendilerine ayrılmış bölümlerinden yararlanmaları garantileniyordu.

Fakat asimilasyon sorunu çeşitli şekillerdeki bir köleleştirme politikası tarafından büyük ölçüde çözümleniyordu. Türklerin kendileri de önceki tarihleri sırasında böylesini yaşamışlardı. Köleleştirme işlemi savaş tutsaklarına ve zapt edilen yerlerin halkına uygulanıyordu. Bir yasa Osmanlı askerine tutsaklara sahip olma hakkını veriyordu. Meğer ki o kişiler Müslüman olup bu dinin gereklerini yerine getirsinler. Bir Osmanlı askeri onları ev hizmeti görmeleri ya da tarlalarda çalışmaları için alıkoyabilir, ele geçen paranın beşte biri hükümete bırakılmak kaydıyla pazarda satabilirdi. Tutsaklık Rumlar için dayanılmaz bir aşağılanmaydı. Bizans imparatorları kölelerin özgürleştirilmesine doğru önemli bir yol katetmişlerdi. Türk yasaları böylece din değiştirmeyi özgürlüklerini kaybetmeye yeğleyen Hıristiyanlar arasında epeyi kişiyi İslama kazandırmış oldu.

Fakat sistem esnekliğini koruyordu. Birçok Rumun din değiştirmeden özgürlüklerini kazanma fırsatları vardı. Bu bir saldırı sonucunda düşmüş bir şehirde, bazen teslime ilişkin koşullar çerçevesinde olabiliyordu. Murat'ın ilerleyen orduları da çoğu zaman tutsaklar yüklenmektense fidye parasını yeğliyordu. Kırsal kesimlerde kölelik tehlikesi daha düşüktü. Dağlara kapağı atmak kolaydı, ordu ilerlerken de kaçanları kovalamaya fazla vakit yoktu. Bazı topraklar belli bir vergi karşılığında yenik düşmüş sahiplerinin elinde kalıyordu. Başka ülkelerde düşmanın elinden alınmış topraklarda yeni Osmanlı sahipler tarlalarını işleyecek adamlar gereksiniyorlardı ve bu adamlardan pek çoğu dinlerini değiştirmediler.

Diğer yandan kadınlar; savaş dulları ya da Rumların, Sırpların ve Bulgarların genç kızları, genelde kendi kadınlarını getirmemiş olan fatihlere

eş ya da cariye olmaları için köle ediliyorlardı. Bunun sonucunda kanı karışık olan güçlü bir Osmanlı ırkı gelişti. Türklerin damarlarında akan Doğulu kanına -Tatar, Moğol, Çerkez, Gürcü, Acem ve Arap kanlarına- şimdi Balkanlar'ın ve bunların ötesindeki Avrupa'nın kanları da karışıyordu. Böylece, bir yüzyılın içinde Rumlarınki, Romalılarınki ve Bizanslılarınki kadar kozmopolit bir uygarlık vücut buldu.

Sonunda, gönüllü olarak din değiştirmek suretiyle kurtulunabilen bu serflik sistemine ek olarak, Murat Hıristiyanların arasından bizzat sultana hizmet edecek seçme ve sıkı disiplinli bir piyade kuvveti oluşturdu. Bunlar Yeniçeri, yani "Yeni Asker" birlikleriydi. Orhan tarafından muhafız olarak tanıtılan Yeniçeriler, şimdi Murat tarafından Avrupa'daki fethedilmiş Hıristiyan bölgelerini elde tutmak ve savunmak için tasarlanmış bir ordu olarak geliştiriliyordu. Zorunlu din değiştirme esasına dayanan bu sistemde birlikler, fethedilmiş her bölgeden bir kelle vergisi ödemek suretiyle askerlik hizmetinden muaf tutulma ayrıcalığının belli yaştaki Hıristiyan oğlanlarından esirgenmesi ilkesinden hareketle toplanıyordu. Osmanlı makamları bunların arasından uygun adayları seçiyordu. Bu çocuklar ailelerinden alınıyor ve Müslüman olarak yetiştiriliyordu. Görevleri sultana hizmet etmekti. Şahsen ona bağlıydılar ve onun tarafından başka birliklerden biraz daha fazla ücret alıyorlardı. Erkeklik, beden yapısı ve zekâ gibi faktörlere göre titizlikle seçilen, sıkı bir disipline tabi olarak acımasızca eğitilen, her türlü zorluğa göğüs gerecek şekilde yetiştirilen gençlerin, tıpkı keşişler gibi evlenmeye, mal, mülk sahibi olmaya ve başka iş görmeye hakları yoktu. Hayatları sultanın yönetimi altında askerlik hizmetine adanıyordu.

Hıristiyanlık yerine Bektaşilerin farklı Müslüman kurallarına göre yetiştiriliyorlardı. Orhan bu tarikatın inançlı bir hamisi olmuş, onlar için manastırlardaki gibi hücreleri olan tekkeler inşa ettirmişti. Şeyhleri Hacı Bektaş Veli onları kutsar ve onlara kırmızı renkteki hilalle Osman'ın çift kenarlı kılıcıyla bezeli sancağını verirdi. Ceketinin kolunu ilk askerin başının üzerinden geçirerek forsu adlandırdı ve geleceğini öngördü: "Yüzü parlak ve ışıltılı, kolu güçlü, kılıcı keskin, oku sivri uçlu olacak. Girdiği her savaşta kazanan taraf olacak ve ancak zaferle dönecek." Bu kutsamadan sonra yaya savaşçılarınınkine benzeyen Yeniçerilerin börk denilen beyaz

keçe başlığına (dervişlerin şeyhinin koluna benzeyen) at kılından bir tür sorguç takıldı ve ponpon yerine bir tahta kaşıkla süslendi. Forsun, başka birliklerinkinden daha üstün bir yaşam düzeyini simgeleyen işareti kazanla kaşıktı; subaylarının unvanları bile ordugâh mutfağından alınmaydı; çorbacılar gibi. Alayın kutsal cismi, Yeniçerilerin yalnız yemek yemek için değil, birbirlerine danışmak için etrafında toplaştıkları kazandı.

Avrupalılar, doğudan gelen bu Türklerin, Hıristiyanlara bir kan vergisi koymak, genç tutsakları köleleştirmek, onları ailelerinden koparmak, onları yabancı bir dini kabule zorlamak ve bundan böyle bağlı kalacakları yaşam biçimini saptamak gibi âdetlerine insanlık dışı damgasını vurarak varsın öfkelerini dile getirsinler. Ancak bunların düşmanlara karşı savaşmanın yaşamın bir parçası olarak kabul edildiği bir savaşçılar çağının ilkeleri olduğu göz önünde tutulmalıdır. Hıristiyanların kendileri bile o yüzyılda Hıristiyan ya da kâfir olsun, başkalarına karşı çoğu kez insanlıktan uzak davranırlardı. Üstelik Balkanlar, Hıristiyan askerlerinin sürekli olarak Türkler hesabına savaştıkları karmaşık bir savaş sahnesiydi. Murat'ın Müslüman orduları Hıristiyan kumandanların komutasında başka Hıristiyanlara karşı bilinçli olarak savaşan "kâfir" birliklerinden hiçbir zaman yoksun olmamıştı. Bu kuvvetler, yüzyıllar geçtikçe sayıları artsa bile Osmanlı'nın silahlı kuvvetlerinde nispeten küçük bir azınlık oluşturan Yeniçerilerden çok daha kalabalıktılar. Murat'ın zamanında bin kişiden fazla değillerdi. Şüphesiz, zorunlu askerlik korkusu zamanla köylüleri, tarlalarda çalışmak için gereksindikleri güçlü kuvvetli oğullarını feda etmektense gerçekçi bir çıkarcılıkla Müslümanlığı kabul etmeye itmiş, dolayısıyla da Yeniçerilerin sayısı daha da azalmıştır.

Bir kez askere alındıktan sonra bu gençler, üstün bir bedensel eğitim ve teknik beceri, yetenekleriyle uyumlu bir öğretim, kışla disipliniyle kamp eğlenceleri arasında adil bir denge ve hayat boyu sürecek bir kariyer gibi avantajlara kavuşuyorlardı. Aralarında alaylarından duydukları gurur, hükümdarlarına bağlılık ve dinsel kardeşlik gibi etkenlerden oluşan bir dayanışma ruhu vücut bulmuştu. Yeniçeriler böylece haklı bir avantajla yeni yaşamlarına başlamış oluyorlardı. Osmanlı yüzyılları ilerledikçe haklı güçlerinden daha da fazlasına kavuşacaklardı.

Bu askeri kölelik sistemi Hıristiyan dünyasında şok etkisi yapıyordu. Ama İslam dünyasına, özellikle Türklerin kendilerine hiç yabancı değildi. Türkler tarihlerinin ilk zamanlarında bu sistemden süfli biçimde yararlanmışlardı. Abbasi Halifeliği zamanında Orta Asya'nın bozkırlarında tutsak edilen Müslüman olmayan Türkler haraç olarak alınmışlar ya da köle olarak satılmışlar, Müslümanlığı kabul etmeye zorlanmışlar, daha sonra Bağdat'ta asker veya idareci olmak üzere eğitim görmüşlerdi. Claude Cahen, "Statüleri doğal olarak özel kişilere ait ve evlerde hizmetkâr olarak çalıştırılan kölelerinkinden çok yüksek olan bu tür tutsakların sağlanması hiçbir zaman güç olmadığı gibi, ilgili Türk toplulukları arasında içerlemeye yol açmamıştır. Kölelik herkesin arasında sonradan esinlediği duygulara yol açmıyordu," diye kaydetmişti. Bu şekilde köle edilen Türkler çok zaman terfi yoluyla yüksek askeri rütbelere veya idari konumlara yükselmekteydiler.

Daha sonraki Sasaniler[1] devrinde bu Türkler sülalenin korunmasında güçlü bir rol oynamış, ancak daha sonra Sasaniler hanedanını devirmişler, yerine kendilerine ait bir köle hanedanını geçirmişlerdi. Köle kökenli Türkler tarafından kurulan benzer sülaleler Mısır'da da hüküm sürmüştür; örneğin, Tuluniler, ondan sonra da eskiden Eyyubiler hanedanıyla Salahaddin'in köleleri olan Memluklular. Bunlar Eyyubileri devirerek köleliğe dayalı ve Osmanlı rejimi altında da sürecek kendi hanedanlarını kurmuşlardı.

I. Murat'ın kumandasındaki Osmanlılar şimdi bir sınavla karşı karşıyaydılar. Tarihçi Arnold Toynbee'nin sözleriyle:

Yerli bir topluluğun fiziksel doğayla didiştiği bozkırdaki doğal ortamından alınarak kuraklığın fiziksel baskısından kurtulduğu, fakat buna karşın yabancı insan topluluklarına egemen olmak gibi yeni bir sorunla karşı karşıya kaldığı yabancı bir çevreye nakledilmesi.

Aynı sorunla karşılaşan başka göçer toplulukları kendilerini sadece "koyun çobanlarından insan çobanlarına dönüştürmeyi" denemişlerdi.

Bunda genellikle başarısızlığa uğradılar. Avarların Slavlar üzerindeki egemenliği sadece elli yıl sürmüştü; Batı Hunlarının Macarlar üzerindeki ise Attila'nın yaşam süresini aşmamıştı. Moğolların birbirini izleyen

imparatorluklarının hepsi de kısa ömürlü olmuştur. Bu göçer egemenliği ilkesinin yanılgısı kendi topraklarında çiftçi olarak kalan ve yine de ekonomik açıdan verimli olan “insan sürüleri”nin, vakit kaybetmeden “insan çobanları”nı kovmak veya özümsemek için işbirliği edeceği yolundaydı. Çünkü bunlar bu yerleşik çevrede sadece verimsiz asalaklar, “işçi arıları sömüren erkek arılar”dı. Dolayısıyla çoğu göçebe imparatorlukların hızlı yükselişini aynı derecede hızlı gerilemesi ve çökmesi izliyordu.

Şimdi yerleşik göçerler olan Osmanlıların tarihteki biricik istisna olacağı meydana çıkacaktı. “Padişahın insan sürülerini ve insan komşularını hizada tutmak için insan bekçi köpeklerini seçmek ve eğitmek” uygulamasını geliştirdiler. Bu insan yardımcılar Hıristiyan asıllı kölelerdi. Sultan Murat böylece askerliğin boyutlarının sınırları içinde Osmanlı İmparatorluğu için Yeniçerilerinin de katkısıyla tutsaklığa ve padişaha bağlılığa dayalı egemen bir kurumu geliştirmişti. Bu çok geçmeden sivil alana da kayarak kamu hizmetlerinin bütün kollarını kapsamına almıştı. Sonuç olarak, imparatorluğun Hıristiyan tebaaları bundan böyle hemen tamamıyla Hıristiyan kökenli Müslüman olan adamlar tarafından yönetileceklerdi. Özetle bu, Müslüman veya Hıristiyan olan tebaalarına Hıristiyan yöneticilerin aracılığıyla egemen olmak yolunu seçen uzun bir Müslüman hükümdar hanedanının başlangıcı olmuştu.

Bu arada Roma’nın Pretor muhafızlarına benzer ve zamanın Hıristiyan ordularında bir eşi daha bulunmayan bir piyade kuvveti olan ufak Yeniçeri birliği Murat’la paşalarının Balkanlar’daki sürekli seferlerinde ve fethedilmiş ülkelerin barışa kavuşturulup yerleşime açılmasında aktif bir rol oynadı. Gibbon’un da belirttiği gibi: “adamlar, putperest memleketlilerine saldıran muhtedilerin şevkiyle savaşıyorlardı.”

Trakya’nın fethi Osmanlı orduları için Bulgaristan’ın, sonra da Makedonya’nın yolunu açmıştı. Asimilasyon için uygun bir aradan sonra Murat Bulgaristan’ı istila etti. Çarın ölümünden sonra memleketin rakip üç kardeş prens arasında bölünmüş olmasından yararlanmıştı. Kardeşlerin büyüğü olan Prens Şişman’la daha genç iki kardeşinin arasındaki bölünme o kadar belirgindi ki ülke, “Üç Bulgaristan,” diye anılır olmuştu. Murat’ın işine yarayan başka karışıklıklar da oldu. Batı Bulgaristan, Macarlar

tarafından istila edilirken, Papa'nın onayıyla Hıristiyanlara karşı bir Haçlı Seferi düzenlenmişti. Bunun sonucu, iki yüz bin Bulgarın Fransisken misyonerleri tarafından Ortodoksluktan Katolikliğe zorla döndürülmeleri oldu. Bu zulümden usanan birçokları, ibadet özgürlüklerine kavuşmak için Müslüman fethini sevinçle karşıladı.

1366'yı izleyen üç yılın içinde Osmanlılar bütün Meriç vadisini ele geçirebildiler, böylece Bulgaristan'ın güneyini topraklarına katmış oldular. Ioannes Palaiologos'u örnek alan Şişman, Murat'ın prensi oldu. Kızı da Müslümanlığı kabule zorlanmaması kaydıyla sultanın haremine katıldı. Şişman, Osmanlı birliklerinin yardımıyla Macarları Bulgaristan'dan dışarı sürdü, ama tüm umuduna karşın küçük kardeşinin payına düşen toprakları elde edemedi. 1371'de batıya doğru ilerlemekte olan Osmanlılara karşı Sırpların da yardımıyla cephe aldı, ama Samakov'da kesin bir yenilgiye uğrayarak dağlara kaçtı, böylece Sofya'nın önündeki büyük ovaya açılan geçitleri Türklere terk etmiş oldu.

Bununla birlikte, Murat Sofya'yı zapt etmekte acele etmiyordu. Sadece akıncı olmayıp aynı zamanda bir imparatorluk kurucusu olan bir adam olarak ilkelerine sadık kaldı ve acele edecek yerde çok iyi planlanmış hızlı seferlerinin arasında Struma ve Vardar vadilerini istila ederek önce sol kanadını güvene aldı. Sonra da Makedonya'nın Vardar Nehri'ne kadar işgal edilmesini emretti.

Makedonya'yla Sırbistan, Bulgaristan'dakinden de ciddi kargaşalıkların pençesindeydi. Stefan Duşan'ın 1355'de İstanbul üzerine yürümeye hazırlanırken ölümü ve halkının "Nejaki" yani "güçsüz" diye küçümsediği oğlunun tahta çıkması, eski "imparatorluğu"nu anarşi ve iç savaşın pençesinde bırakmıştı. Sırp Ordusu 1371'de bir kez daha Meriç Nehri'ne yürüyünce tarih tekrarlandı. Sırp Ordusu yine Çirne'de Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldı, prenslerinin üçü de boğuldu ya da öldürüldü.

Doğu Makedonya böylece on yıl önce Trakya kadar hızlı fethedildi. Drama ve Serez kentleri Osmanlılar tarafından sömürgeleştirildi, kiliseleri de camiye dönüştürüldü. Struma Vadisi'ndeki ve etrafındaki köyler Osmanlı egemenliğini kabul ettiler; daha vahşi bölgelerde ise Sırplar Osmanlıların vassalı olarak hüküm sürüyorlardı. Osmanlı orduları 1372'de Vardar Nehri'ne vardılar ve nehri aştılar. Vadinin doğusundaki halkı

Osmanlılaştırdılar, kuzeyde ise Sırp krallarının vârisi olmak üzere seçilen, fakat artık halkının pek ufak bir kısmı tarafından kabul gören Prens Lazar vassallaştırıldı. Stefan Duşan'ın Makedonya İmparatorluğu'nun sonu işte bu oldu.

Murat bu başarılı seferinden sonra fetihlerini dengede tutmak için savaşa on yıl ara verdi. Macaristan'ı istila etmeye kalkışmak için vaktin henüz erken olduğunu düşünerek dikkatini Anadolu'daki faaliyetlerine çevirmişti. Ne çare ki nefret ettiği oğlu Savcı Bey, İmparator Ioannes'in, gözden düşen ve yerine kardeşi Manuel geçirilen büyük oğlu Andronikus'la ittifak yapınca Murat Avrupa'ya dönmek zorunda kaldı. Savcı'yla Andronikus Trakya'da babalarına baş kaldırdılar. Ama Dimetoka'da yenilince çok geçmeden teslim olmak ve Murat'ın korkunç intikamına katlanmak zorunda kaldılar. Rum asiler birbirine bağlanıp Meriç Nehri'nin sularında boğulmak için kentin surlarından aşağı atıldıktan sonra, Murat oğlunun gözlerine mil çektirdi, sonra onun kellesini uçurttu. İsyana katılan genç Türklerin babalarına da onun gibi oğullarını kör edip idam etmelerini emretti. Hemen hepsi bu emre itaat ettiler, emrine karşı koyan iki kişi ise oğullarının yerine idam edildiler. Murat, imparatorun da kendi asi oğluyla torununun gözlerini kör etmesinde ısrar etti. Bu iş kaynar haldeki sirkeyle yapıldı, ama herhalde etkili olmamış olacaktı ki prensler görme duyularına kavuştular. Bizanslı prenslerin hayatta kalmaları, kendi oğlunun rekabetinden korkmuş olan, fakat Andronikus'la babası imparator arasındaki rekabeti yaşatmak işine gelen Murat'ın çıkarlarına uyuyordu. Böylelikle İstanbul'a ilişkin Osmanlı amaçlarına hizmet edeceği kanısındaydı.

Aradan çok geçmeden gözden düşme sırası imparatorun küçük oğlu Manuel'deydi. Selanik valisi konumundayken Murat'ın Serez'deki egemenliğine son vermek için hazırlanan bir komploya karışmıştı. Girişim başarısızlıkla sonuçlanıp Osmanlılar Selanik'i kuşatınca Manuel İstanbul'a kaçtı. Ama Murat'tan korkan babası onu kabul etmeyi reddetti. Sonunda Bursa'da Murat'tan merhamet dilenmek zorunda kaldı. Sultan, Manuel'i bağışlamak yüce gönüllülüğünü gösterdi ve babasıyla birlikte Bizans tahtını paylaşmaya yolladı.

Manuel'in kardeşi Andronikus bir süre sonra babasının onu hapsettiği kaleden kaçtı. Ceneviz ve Osmanlı birlikleriyle işbirliği halinde İstanbul'u

kuşattı, şehre girdi, babasıyla kardeşi Manuel’i kendisinin hapsedildiği kaleye tıktıktan sonra IV. Andronikus olarak taç giydi. Üç yıl sonra babasıyla kardeşi de kaleden Boğaziçi’nin karşı yakasına kaçtılar ve ricacı olarak Murat’ın karşısına çıktılar. Bizanslıların hanedan kavgalarında her iki tarafı kukla gibi oynatmadaki hünerine güvenen Murat, Andronikus’un affedilerek kendisine Selanik’le birlikte başka şehirlerin de valiliğinin verilmesinde ısrar etti. Fakat büyük bir yıllık vergi, Osmanlı Ordusu’nda hizmet edecek kalabalık bir kuvvet ve Anadolu’da kalan son Bizans şehri olan Philadelphia’nın (bugünkü Alaşehir) Osmanlı’ya verilmesi karşılığında Ioannes’le Manuel’e Bizans tahtını iade etti. Philadelphia’lılar itiraz edince Ioannes’le Manuel Hıristiyan kardeşlerini Müslüman boyunduruğuna sokmak için Osmanlı Ordusu saflarında savaştılar. Bir Bizans imparatoru bir Türk sultanının lütfuyla saltanat sürmek için ancak bu derece alçalabilirdi.

Balkanlar’daki konumunu garantilemek için Murat’ın üç şehri daha ele geçirmesi gerekiyordu: Kuzey Bulgaristan’daki egemenliğini Tuna’ya kadar uzatmak için Sofya’yı; Sırbistan’ın anahtarı olarak Niş’i; şimdiye kadar yalnız akıncıların girebildikleri Vardar’ın batısında Osmanlı egemenliğini kurmak için Manastır’ı. Murat’ın Asya’daki seferlerinden dönüşünü izleyen altı yılın içinde kumandanları bu hedeflerin üçünü de gerçekleştirdiler. Kuzeyindeki Pirlepe’yle birlikte Manastır 1380’de Osmanlı İmparatorluğu’nun bir uç kalesi oldu. Osmanlı birlikleri henüz bitişik Arnavutluk ve Epir bölgelerini fethetmeye girişmedilerse de, kendilerine ait düşmanlara karşı destek arayan yerel prenslerin daveti üzerine oralara da girdiler.

Sırbistan’ın daha içerilerine girmek için şimdi Sofya ovasına egemen olmak zorunlu olmuştu. Bu kent Balkanlar’ın kalbinde, kuzey ve güney yönlerinde Tuna’ya ve Akdeniz’e akan üç önemli nehrin vadilerine hâkim üç dağ sırasının birleştiği noktada yer alıyordu. Sofya 1385’de hiç karşı koymadan düştü. Şehrin komutanı, güvendiği şahincisi olan genç bir Türk mültecisi tarafından kandırılarak şehir dışına sürüklenmiş ve boğulmuştu. Sırbistan’ın Morava Nehri üstündeki Niş şehrine giden yol artık açılmıştı. Burası da ertesi yıl patırtısız gürültüsüz düştü, şehrin hâkimi Prens Lazar ise

Osmanlılara artan bir vergiyle orduları için belli bir kuvvet vermek durumunda kaldı.

Altı Balkan şehrinin sahibi olan Murat, eski Roma yolunun İstanbul'dan Belgrad'a giden beşte dördüne ve aynı yolun Belgrad'la Selanik arasındaki bir bölümüne hâkimdi. Boğaziçi'yle Adriyatik arasındaki yolculuğun son günü dışındaki tümü artık Osmanlı toprağından geçiyordu. Küçük Asya'da Ankara'yla İstanbul Boğazı arasındaki bölüm de Osmanlılarındı, şöyle ki Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuyla batı sınırları arasındaki yolculuk kırk iki gündü. Murat yirmi yedi yıl önce tahta çıktığı sırada iki sınır arasındaki yolculuk süresi sadece üç gündü.

Murat'ın Bizans İmparatorluğu'nun vârisi konumu 1335 kadar erken bir tarihte Adriyatik kıyılarında kabul görmüştü. O yıl Ragusa Cumhuriyeti bir ticari anlaşma için girişimde bulunmuştu. Bu, gelecek yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile başka güçler arasındaki aktedilenlerin ilki oldu. Ragusa'lılar yüklü bir yıllık vergi karşılığında imparatorlukta ticaret yapmak ve Osmanlı müdahalesi olmadan açık denizlerde seyretmek hakkını elde ettiler. Bu anlaşma, okuma yazması olmayan Murat tarafından parmak damgasıyla imzalandı. Yazılı şekli birbirini izleyen bütün sultanların zamanında Osmanlı Hanedanı'nın resmi imza mührü olarak kalacak olan *tuğra*'nın başlangıcı budur.

Yirmi yıl sonra Venedik'le Cenova, Bizans İmparatoru'yla birer antlaşma imzaladılar. Buna göre onu, "Murat Bey'le Türkleri" dışındaki bütün düşmanlarına karşı savunmayı üstleniyorlardı. Cenevizliler hemen arkasından "Sultanların sultanı güçlü ve görkemli Murat Bey"le resmi bir dostluk antlaşması aktettiler. Ancak bu, hemen ertesi yıl "Hıristiyan ırkına haince saldırmaya kalkışan haksızlık ve şerrin oğlu ve Kutsal Haç'ın düşmanı o Türke, Murat Bey'le hizibi"ne, karşı saldırı amaçlı bir ittifaka katılmalarına engel olmadı.

Murat dönüşümlü olarak iki ayrı cephede savaşmaktaydı. Biri Avrupa'da, öteki ise Asya'daydı. Bir tanesindeki ilerlemeyi, eşzamanlı olarak iki cephede de savaşılması tehlikesinden kaçınmak için, ötekindeki bir ilerleme izliyordu. Asya'da sahip olduğu toprakları içteki Türk beyliklerinin zararına genişletmeyi ve emniyete almayı gereksiniyordu. Gazilerin genişleyen uç beylikleri güçlendikçe ve prestijleri arttıkça bu iş daha kolaylaşmaktaydı.

Murat saltanatının ikinci yılında Anadolu'nun ortasındaki Ankara'yı zapt ettikten sonra kuvvetlerini daha çok Avrupa'da yoğunlaştırdı. Ancak Balkanlar'ın insan ve para kaynakları, özümlenmiş Hıristiyan öğelerinin desteğiyle Küçük Asya'nın özümlenmesine emin olabileceğini kurnazca hesaplamıştı. Bu arada önünde Hıristiyan âleminin oluşturduğu tehdit, arkasındaki Müslümanlarınkinden daha büyüktü. Şimdilerde Balkanlar'da bu türlü bir Haçlı Seferi beklentisi zayıflamıştı. Güney Slavları Macarlarla kavgalıydılar. Sırbistan'da anarşi egemendi. Bulgaristan önderden yoksundu. Bizans da hanedan kavgalarının pençesinde perişandı. Dahası Murat şimdi prenslikleri dolayısıyla Hıristiyan prenslerinin sultana sağlamak durumunda bulundukları yedek askeri kuvvetlerle daha da kuvvetlenmişti. Öyle olunca da önce Makedonya'yı, arkadan da Trakya'yı ve Güney Bulgaristan'ı fethettikten sonra kuvvetlerini Avrupa'dan Asya'ya geçirecek kadar kendini güvende hissetti.

Aslında Küçük Asya'daki ilk hedeflerine savaşmadan ulaşabilmişti. Osmanlı Beyliği'ne komşu Germiyan Beyliği'nin, en önemli şehri Kütahya olan topraklarının büyük bir kısmı, oğlu Bayezıt'ın Germiyan Beyi'nin kızıyla Bursa'da evlenmesiyle ona geçmişti. Bu evlilik geniş topraklar içeren bir çeyizle gerçekleşmişti. Törenin büyük görkemi, Murat'ın daha mütevazı atalarının gelenekleriyle çelişiyordu, öte yandan Bizans sarayının, Osmanlılar tarafından benimsenmeye başlanan âdetlerine daha çok benziyordu. Murat bundan sonra Germiyan'la büyük Karaman Beyliği arasındaki Hamitoğulları'ndan toprak edindi. Buraları Kütahya'daki Osmanlı işgalinden dolayı kendini tehlikede hisseden Hamitoğulları Beyi'nden satın almıştı. Bunun güneyindeki Teke arazisi için Murat savaşmak zorunda kaldı. Ama göller bölgesinin çevresindeki yaylaların fethiyle yetinerek güneyde Toros sıradağlarıyla Akdeniz arasındaki vadileri ve alçak arazileri buraların emrine bıraktı.

Artık ortak bir sınırının bulunduğu daha büyük ve güçlü Karaman Beyliği'ni ele almaya sıra gelince Murat Kütahya'da bir ordu toparladı. Bunun sol kanadı, anlaşmaları gereğince İmparator Ioannes'le kendi hükümdarları tarafından sağlanmış Rum, Sırp ve Bulgar birliklerinden oluşuyordu. Savaş 1387'de Konya önlerindeki geniş ovada gerçekleşti. Sonuç belirsiz kaldı; her iki taraf da kazandığını ileri sürüyordu. Konya

şehri dayandı; sonuçta Murat ne arazi ne ganimet ne de vergi veya askeri yardım elde edebildi. Bütün kazancı, Karaman Beyi'nin elini öpmesi şeklinde tecelli eden bir barışma olabildi. Balkanlar'daki Hıristiyanları ezen Murat, bu güçlü Müslüman beyinin karşısında boyunun ölçüsünü aldı ve Asya'daki topraklarını daha fazla genişletmeyi başaramadı.

Bu savaş dolaylı olarak onu Balkanlar'daki başka bir önemli savaşa bulaştırdı. Murat, Küçük Asya'nın Müslümanlarını kızdırmamak için birliklerine yağma ve şiddetten kaçınmalarını buyurmuştu. Bu emir, yağmayı savaş kurallarına göre hizmetlerinin karşılığında bir askerin hakkı olarak gören Sırp birliklerini zıvanadan çıkardı. Sonuçta birkaçı itaate karşı koydu ve hemen oracıkta idam edildiler. Geri kalanlar, öfke içinde Sırbistan'a döndüler. Bu olay Sırbistan Prensi Lazar'a, Niş'in zapt edilmesinden sonra şimdi Yukarı Sırbistan'ın kalan kısmıyla Bosna'yı tehdit eden Osmanlı istilasına Sırpları direnmeye kışkırtmak fırsatını verdi. Egemenliği Adriyatik kıyılarına kadar uzanan Bosna Prensi'nin de desteğiyle bir ittifak kurdu. Osmanlıların yanıtı Vardar'ı aşıp Bosna'yı istila etmek oldu. Ama karşı taraf daha kalabalık olduğundan Ploşnik'te yenilerek kuvvetlerinin beşte dördünü kaybettiler. Osmanlı zaferleri zincirinin böylece kırılması Balkan Slavlarının arasında çılgınca bir sevince yol açtı. Sınır eyaletlerinin Sırpları, Bosnalıları, Arnavutları, Bulgarları, Eflaklıları ve Macarları Türkleri Avrupa'dan kovmak kararıyla Lazar'ın etrafında toplaştılar.

Murat bir süre Küçük Asya'da kaldı. Ploşnik'teki yenilgisinin öcünü almakta acele etmiyordu. Yalnızca kayıplarını telafi etmek değil, aynı zamanda da düşmanlarının, ilk güven ve umut sevincine alıştıktan sonra ne kadar zaman bağlı kalacaklarını görmek istiyordu. Geçmiş deneyimlerine ve kendi politik yargısına dayanarak bu Slav uluslarının arasındaki dayanışmanın gelip geçici olduğunu biliyordu.

Böylece, dikkatini bir kez daha Sırplara çevirmeden önce Murat 1388'de Bulgaristan'ın fethini tamamlamak için kolları sıvadı. Prens Şişman savaşın erken bir evresinde Tuna'daki bir kaleye çekilerek barış istedi. Murat'ın koşullarını kabul ettikten sonra fikrini değiştirdi ve son bir çaresiz direnişte bulunmaya karar verdi.

Ama Osmanlıların gücünü azımsamıştı. Onu kısa zamanda yendiler ve tutsak ettiler. Osmanlılar bunun sonucunda Tuna'ya kadar Kuzey ve Orta Bulgaristan'ı egemenliklerine aldılar, bu arada nehrin kıyılarındaki stratejik konumdaki çeşitli kaleleri zapt ederek Balkan Dağları'ndaki geçitlere hâkim oldular. Prens Şişman her ne kadar sultanın bir vassalı olarak kaldıysa da, yeni büyük ittifaktaki Slav kardeşlerine yardımda bulunabilecek kadar güçlü bir konumda değildi.

Bulgaristan işini bu şekilde halleden Murat artık yetmiş yaşındaydı. Bizzat kumanda ettiği kalabalık bir orduyla Sırplara karşı son bir sefere girişti. Dönme bir Bulgar, iki de dönme Sırp kuvveti ona katıldı. Üçüncü bir Sırp birliğinin de katılması bekleniyordu. Bağımsız bir Sırbistan'ın kaderini tayin edecek çarpışma Kosova'da ıssız ve dağlık "Karatavuk Vadisi"nde yapıldı. Burası, Sırbistan, Bosna, Arnavutluk ve Hersek'in buluşma noktasıydı. Osmanlı Ordusu Sırplarla müttefiklerininkinden daha az kalabalıktı. Ama güven ve moral açılarından üstündü. Murat zaferinden o kadar emindi ki bölgedeki kalelerin, kentlerin ve köylerin savaş sırasında tahrip edilmemesi gerektiğini buyurdu. Zengin bir memlekete sahip olmak için savaştığına göre kaynaklarını yok etmek ya da insanlarını kendisine düşman etmek çıkarlarına uygun değildi.

Öte yandan, Sırplar yenilgi önsezileri içindeydiler, bu da birbirlerine güvenmemelerinden ve kendi saflarında ihanet belirtileri fark etmelerinden ileri geliyordu. Zaten otoriteden yoksun olan Prens Lazar savaşın arifesinde yaptığı konuşmada kendi damadı Miloş Obraviç'i açık seçik ihanetle suçladı. Murat da düşmanın bulunduğu yönden esen rüzgâr yüzünden Osmanlıların gözlerinin tozla dolmasından endişe ediyordu. Söylendiğine göre, bütün gece Allah'ın himayesi ve gerçek iman uğruna ölme lütfu, mutluluğu hak eden biricik ölüm olan şehit ölümü için dua etmişti.

Ertesi sabah rüzgâr durmuştu. Osmanlı Ordusu her zamanki savaş düzenine girdi: Sultan, Yeniçerileri ve atlı muhafızlarıyla ortadaydı; sağ kanattaki oğlu Bayezıt (savaş Avrupa'da olduğuna göre) Avrupa birliklerine kumanda ediyordu; soldaki küçük oğlu Yakup ise Asya birliklerinin başındaydı. Osmanlılar iki bin okçudan oluşan öncü kuvvetleriyle saldırıya geçtiler. Sırplar, Osmanlıların sol kanadını yaran bir karşı saldırıyla misillemede bulundular. Bayezıt bulunduğu sağ kanattan muazzam bir karşı

hamleyle kardeşinin imdadına yetişti. Büyük bir yiğitlikle savaşıyor, düşmanlarını kendi kullandığı ağır bir demir sopayla yere vuruyordu.

Savaşın sonucu daha henüz belli olmadan ve Osmanlılar hâlâ savunmadalarken Lazar'ın Vuk Brankoviç adlı diğer bir damadı, belki de Murat'la önceden anlaşarak on iki bin kişilik kuvvetiyle savaştan çekildi. Brankoviç'in kaçışı Sırpları öylesine zayıflattı ki, dağılarak kaçtılar.

Murat, Slavların savaş meydanındaki uyumsuzlukları hakkındaki tahmininde haklı çıkmıştı. Fakat Tanrı'ya yaptığı akşam duası tam olarak yerine gelecekti. Savaş meydanında hayatını kaybetti. Bu trajedi çeşitli kaynaklar tarafından birbirleriyle çelişen şekillerde hikâye edilmiştir. Bunların en olası olanına göre, cinayet savaş sırasında ya da sonrasında Miloş Obraviç tarafından işlenmiştir. Kayınpederi Lazar'ın bir akşam önceki ihanet suçlaması karşısında fena halde incinen Miloş, Sırplara olan sadakatini kanıtlamaya karar vermişti. Osmanlılara iltica numarası yaptı ve yüksek rütbesine dayanarak Murat'ın huzuruna kabul edilmeyi talep etti. Bu isteği yerine getirilince, Miloş, güya teslimiyet içinde sultanın önünde diz çöktü, sonra bir kamayı sultanın göğsüne sapladı. Sonradan, "iki hamle yaptığı ve kamanın ucunun sultanın sırtından dışarı çıktığı" söylendi.

Kaçmayı başaramayınca Osmanlı askerleri tarafından katledildi. Murat, yedeklerini savaşa sokacak ve Osmanlılara kesin zaferi kazandıracak kadar yaşadı. Ölmeden önceki son girişimi Lazar'ı karşısına getirtmek ve onu idama mahkûm etmek oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk büyük sultanı işte böyle yenilenlerin bir daha doğrulmasına olanak vermeyecek tarihi savaşın zafer anında birdenbire ölüyordu. I. Murat, babalarının Osmanlı Devleti'ni bir kuşak içinde dünyada güçlü bir kuvvet olarak yüzyıllarca ayakta kalması mukadder bir imparatorluk düzeyine yükseltmişti. Ancak sultan olarak tarihin gözünde daha güçlü iki hükümdar olan Fatih Mehmed ve Kanuni Süleyman tarafından gölgede bırakılacaktı. En büyük başarısı, fetihleriyle ve çok geniş topraklara egemen olmasıyla torunlarının, üstünde imparatorluğu kuracakları ve genişletecekleri temelleri atmış olmasıdır.

Murat sadece bir savaşçı değildi. Savaş sanatında bir usta olduğu gibi, strateji alanında kurnaz, savaşta acımasız, hatta zalimdi. Kurmaylarına güveniyordu; kumandayı her an onlara bırakmaya hazırdı. Fakat asıl hüneri

barış sanatı alanındaydı. Çarpıcı siyasal basiret sahibi bir liderdi. Bir savaş bir kez kazanıldıktan sonra, fethedilen Hıristiyan bölgelerindeki sosyal ve ekonomik hayatın en az karmaşayla devam etmesine özen gösteriyordu. Osmanlıların hükümet etme geleneklerinin hiçbiri bu Avrupa ülkelerinin yapısına tam olarak uymuyordu. Zaman, yer ve âdet koşullarıyla uyumlu yeni idari sistemlerin geliştirilmesi lazımdı; bu da yöneticilerine en az kurmaylarına olduğu kadar güvenen Murat döneminde oldukça adilane bir temele göre gerçekleştirildi.

Murat, Yunanlı olsun, Slav olsun tebaalarının karakterlerini tahminde keskin bir psikolojik sezgi sergiliyordu.

Dinsel inançlarında koyu bir Müslüman olmasına karşın, yeni imparatorluğunun "kâfir" Hıristiyanlarına, Katoliklerin kendi dindaşlarına karşı tutumuyla taban tabana zıt bir hoşgörü gösteriyordu. Hıristiyanların hırpalanmasına kesinlikle izin vermediği gibi, Yeniçeriler olayı hesaba katılmadığı takdirde, Hıristiyanları İslamiyeti kabule de zorlamıyordu. Ortodoks Patriği bile 1385'de Papa'ya yazdığı bir mektupta sultanın, kilisesine tam bir özgürlük tanıdığına tanıklık ediyordu.

I. Murat böylesi bir asimilasyon süreciyle gelecek yüzyıllarda ardıllarının yönetimi altında etkin şekilde işleyecek çok ırklı, çok dinli, çok dilli bir yönetimin tohumlarını ekmiş oluyordu. Bu yöntem geniş bir alanda daha erken bir çağdaki Pax Romana'yla (Roma Barışı) karşılaştırılmayı hak edecek bir Pax Ottomanica (Osmanlı Barışı) yarattı. Osmanlı İmparatorluğu'nun karma dünyası böylece, liberal politikaları sayesinde Roma İmparatorluğu'nun gerçek bir ardılı olacaktı. Nedeni de yabancı uyruklulara yurttaşlık vermeyi ve olanaklarını kendilerininki kadar imparatorluğun da avantajı için kullanmaları yolunda cesaretlendirmeyi içeren Roma geleneğini benimsemesiydi. Bu sistem, sultanın Hıristiyan olarak doğmuş yurttaşlarının aynen Müslüman olarak doğanlar gibi birinci sınıf yurttaşlar olarak devletin en yüksek kademelerine yükselmelerine olanak veriyordu. Profesör Toynbee'ye göre, benzer bir uygulama: "Romalıların önce bir imparatorluk kurmalarını, sonra da onu tekrar tekrar canlandırmalarını mümkün kılmıştı." Toynbee buna dayanarak, Osmanlıların, "gerçekte Roma İmparatorluğu'nun Yakın ve Ortadoğu'daki

beşinci canlanışı olan” ve bu yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin içlerine kadar sürecek “bir imparatorluk kurabildiklerini” ileri sürecek kadar ileri gitmişti.

1 Horasan ve Maveraünnehir’de hüküm süren İran kökenli Müslüman hanedan.

((4))

Murat katledilince oğlunu vakit kaybetmeden Kosova savaş meydanında I. Bayezıt adıyla padişah ilan ettiler. Devlet büyüklerinden gördüğü baskı üzerine ve tahta oturmasının karışıklığa yol açmasından korkan Bayezıt'ın sultan olarak ilk girişimi küçük kardeşinin boğularak öldürülmesini emretmek oldu. Bu, savaş meydanında başarılı olmuş ve birliklerinin sevgisini kazanmış olan kendisi gibi ordu komutanı kardeşi Yakup'tu. Bayezıt böylece Osmanlı Hanedanı'nın tarihinde kök salacak olan kardeş katli uygulatmasını başlatmış oldu. Cinayet, bir sultanın kardeşleri tarafından sık sık başvurulan isyan kışkırtmacılığından daha iyi olduğu savına dayandırılıyordu. Kuran'daki bir ayet de ayrıca Bayezıt'ın girişimini haklı gösteriyordu: "Fesata ve isyana her başvuruşlarında mahvolacaklardır; senden uzaklaşmayıp sana barış önerdikleri ve sana karşı savaşmaktan kaçındıkları vakit de onları bulduğun yerde tut ve öldür. "

Bundan sonraki yüzyılda bu insanlık dışı gelenek Bayezıt'ın soyundan gelen bir sultan tarafından yasallaştırılacaktı. II. Mehmet, yani Fatih Sultan Mehmet daha önce bebek yaşındaki bir kardeşini hamamda boğdurtmuştu. Osmanlı liderleri bu ardıllık yasaları bahsinde şimdiye kadar esnek davranmışlardı. Ama bundan sonra her saltanatın başında bu acımasız uygulamaya bağlı kalarak kendi insanlık dışı yöntemlerine göre bölünmez saltanatlarının ilkelerini koruyacaklar, böylece yüzyıllar boyunca hanedanlarının kesintisiz bekasını garantileyeceklerdi.

Bayezıt'ın babasının sağlam erdemlerinin daha azına sahip olduğu çok geçmeden meydana çıktı. Doğası bakımından aceleci ve fevri olduğu gibi, devlet adamı olarak ne yapacağı kestirilemeyen bir kişi olup önceki Osmanlı atalarının planlı tarzlarına ters düşüyordu. Ama öte yandan, çalımlı ve yetenekli bir kumandan olmasının yanı sıra savaşta şaşmaz sezgileri vardı. Ordusunu Avrupa'da ve Asya'da bir yerden bir yere ve bir kıtadan diğerine hızla götürmesinden dolayı ona Yıldırım lakabını yakıştırmışlardı.

Gibbon’un da ifade ettiği gibi, bu da “ruhunun ateşine ve yok edici yürüyüşünün hızına” uygun bir addı.

Avrupa’da, Kosova savaş alanında Sırp soylularının çoğunu yok eden bir katliamla babasının ölümünün intikamını alan Bayezıt, Prens Lazar’ın oğlu Stefan Bulkoviç’le anlaşmakta gecikmedi. Sırpların kendisi için artık bir tehdit oluşturmadığına karar vermişti. Ancak birliklerine (aynen babası Murat’ın Küçük Asya’daki seferleri için yaptığı gibi) daha korkulur Macarların tehditlerine karşı Tuna vadisinin savunması için ihtiyaç duyduğundan Stefan’la tüm saltanatı boyunca sürecek olan dostça bir anlaşma yaptı. Sonuçta Sırbistan, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmadı ve özerk bir vassal devlet olarak kaldı. Sırbistan’ın gümüş madenlerinin sağladığı yıllık bir ödeme karşılığında Stefan babasının bütün ayrıcalıklarına kavuşmuştu. Kızkardeşi Despina’yı Bayezıt’a eş olarak verdikten sonra, Osmanlı Ordusu’ndaki bir kuvvete kumanda etmeyi ve Bayezıt gereksindikçe Osmanlılara Sırp birlikleri temin etmeyi üstlendi. Ganimetleri aralarında adilane bölüşmeleri önceki şikâyetleri unutturmuştu. Bu arada fetholunan Sırp bölgelerine yer yer Müslüman kolonileri yerleştiriliyordu. Kosova böylece bağışlandıysa da, Sırp destanlarında hiçbir zaman unutulmadı.

Bayezıt bundan sonra gözlerini Küçük Asya’ya çevirdi. Burada fetih planlarını yürürlüğe koymadaki aceleciliği sonunda mahvına neden olacak ve bütün imparatorluğunun geleceğini tehlikeye atacaktı. İlk fetih evrelerinde başarılı oldu. Aydın Beyi’ni kendine vassal yaptığı gibi, Saruhan ve Menteşe Beyleri’ni savaşta yenilgiye uğratarak Osmanlıları, kendilerinden önce başka Türk soylarının arkasından Ege’ye yerleştirdi ve ilk kez Akdeniz’e çıktı. Bu da Osmanlı’nın gelecekte denizlerdeki hâkimiyetlerine giden yolu açıyordu. Osmanlılar bu arada İzmir’i Haçlı Hospitalier veya St. Jean şövalyelerinin elinden alamayınca Chios (Sakız) Adası’nı yakıp yıkarak, Yunanistan’da Attika kıyılarını yağmalayarak ve diğer Ege adalarını ticari ablukaya almayı deneyerek denizde de kendilerini gösterdiler. Fakat denizci olarak İtalya’nın kent devletleri Venedik’le Cenova’nın hâlâ dengi değillerdi.

Bayezıt daha sonra Hıristiyan vassallarının ve sultana Osmanlı karargâhında hizmete gelen geleceğin Bizans İmparatoru Manuel

Palaiologos'un yardımıyla Karaman'ı istila etti ve ondan önce babasının da yaptığı gibi Konya'yı kuşattı. İki savaştan, arada bir barış anlaşmasının Karamanlılar tarafından bozulmasından; derken Avrupa'dan gelen takviyelerin durumu yıldırım hızıyla değiştirmesinin arkasından Karaman, Akçay Savaşı'nda yenildi ve toprakları Osmanlılar tarafından işgal edildi. Bunu bitişik beylikteki Kayseri'yle Sivas'ın, kuzeyde de Osmanlılara Karadeniz üzerindeki Sinop limanına çıkış olanağını veren Kastamonu'nun işgali izledi. Bayezıt artık Anadolu'nun en büyük bölümünün sahibi olmakla övünebilirdi ve övünüyordu.

Fakat bu egemenlik sadece yüzeydeydi. Çoğu zaman Bayezıt'ın fethettiği toprakların sadece yüzeyini kaşımakla yetiniyordu. Murat ileri görüşlü bir asimilasyon politikasının sayesinde Hıristiyan Avrupa'nın geniş bölgelerini Osmanlı egemenliğine sokmuş ve bu durumu orada yaşayan halklara istemeyerek de olsa kabul ettirmişti.

Bayezıt Asya'da yıldırım hızıyla başardığı fetihlerine bu asimilasyon politikasını uygulamayı denemedi. Oysa Anadolu'nun büyük bölümlerini Osmanlı egemenliğine sokmuştu. Ama bazı istisnalar dışında bu bölgeler gerçek anlamda Osmanlı egemenliğinde değildi. Buralarda yaşayan halkın çoğunluğu eski hükümdarlarının sürgünden dönmelerini bekliyordu. Daha çok Avrupa'da saltanat süren Bayezıt, bu fetihlerin içerdiği sorunların hiçbiriyle uğraşmadı. İki sefer arasında Bizans'ın altın çağındaki lüksüyle yarışmaya çalışan bir sarayın çeşitli zevklerinin koynunda keyif çatmayı, serbestçe yiyip içmeyi ve haremindeki kadınlarla sefahat hayatı sürmeyi yeğliyordu. Bütün bu aşırılıklarına karşın, doğasıyla çelişki halinde bir dindar yanı vardı. Bursa'daki camiinin tepesinde kendine küçük bir oda düzenlemişti; orada uzun zaman kalarak mistik bir tefekküre dalar ve İslamın ilahiyatçılarıyla görüş alış verişinde bulunurdu.

Küçük Asya'daki zaferlerinden sonra kazandığı toprakları valilerinin elinde bırakan Bayezıt Avrupa'ya döndü. Burada, başlıca düşmanı olan Macaristan Kralı Sigismund sorunuyla uğraşıyordu. Bayezıt sırf meydan okumak için Macaristan'a ve ötesine Osmanlı seferleri başlatmış, Türklere çok geçmeden Orta Avrupa'nın kâbusu gözüyle bakmaya başlanmıştı. Akıncıları Tuna'yı aşarak Macar toprağındaki ilk savaşlarını gerçekleştirmişler, bu işte Macar egemenliğinden kurtulmaya çalışan

Eflaklılardan yardım görmüşlerdi. Osmanlı tehdidinin bilincinde olan Sigismund, Bayezıt'a bir mesaj yollayarak, Macar korumasında olan Bulgaristan'a müdahale etmesinden yakınmıştı. Bayezıt yanıt vermeyi reddetmiş, sadece çadırında asılı olan silahlara kralın elçisinin dikkatini çekmişti.

Sigismund 'un yanıtı Bulgaristan'ı istila etmek oldu. Tuna üzerindeki Nikopolis (Niğbolu) kalesini zapt etti, fakat kalabalık bir Osmanlı kuvveti üzerine doğru harekete geçince orasını terk etmek zorunda kaldı. Bulgaristan'ın hükümdarı Şişman'ı yenilgiye uğratan Murat, bu ülkenin, vassal bir devlet olarak bir dereceye kadar özerkliğini korumasına izin vermişti. Bayezıt şimdi bir Macar istilası durumunda Şişman'a güvenmeyerek, Bulgaristan'a bir ordu yolladı, Şişman'ı idam ettirdikten sonra da Bulgaristan'ı olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'na kattı. Bulgaristan artık Trakya'yla Makedonya gibi imparatorluğun ayrılmaz bir parçasıydı, bir vassal devlet olan Eflak'ın da yardımıyla Tuna üstünde Macaristan'a karşı güçlü bir tampon oluşturuyordu. Bayezıt bu tür yerel hanedanları ortadan kaldırmakla Balkanlar'da merkeziyetçi bir imparatorluk hükümetinin yaratılışına doğru önemli bir adım atmıştı. Fakat Bulgaristan, Osmanlılaştırma ve bir yere kadar İslamlaştırma süreci içinde yalnız bağımsızlığını değil, Bulgarların bir ulus olarak canlı simgesi olan kendi bağımsız Ortodoks Kilisesi'ni de kaybetmişti. Eskiden kısmen Latin ritüeline tabiyken, şimdi Rum Ortodoks Kilisesi'nin papazlarının egemenliğine girmişti, ki buna katlanmak çoğu zaman Müslüman paşalarına katlanmaktan daha zordu.

Bayezıt bu arada kuvvetlerini İstanbul üzerine yollamaya hazırlanıyordu. İmparator V. Ioannes Palaiologos 1391'de ölmüştü. Vârisi Manuel, sultanın uysal bir vassalı olmasının yanı sıra efendisinin sarayında yarı aç, yarı tok bir uşak seviyesine düşürülmüştü. Ioannes ölünce Manuel İstanbul'a kaçarak imparatorluk tahtına oturdu. Ölen babası şehrin surlarını onarmaya ve kiliseleri yıkarak şehrin kapısının yanlarındaki kuleleri ustalıkla kamufle edilmiş tahkimat olarak yeniden inşa etmeye başlamıştı. Bayezıt bunu duyunca bunların yıkılmasını emretmişti, aksi halde misilleme olarak Manuel'in gözlerine mil çekileceğini ileri sürerek imparatoru tehdit etmişti.

İmparator Ioannes’in ölmeden önce son yaptığı şey sultanın emrine uymak oldu.

Tahta çıkan Manuel, Bayezıt’ın ültimatomuyla karşı karşıya kaldı. Sultan, Manuel’in vassallık konumunun devamı ve ödediği verginin artırılması dışında İstanbul’a Müslüman halkı için bir kadı atanmasını istiyordu. Bu talebin hemen arkasından bir Osmanlı Ordusu şehrin surlarına dayandı. Osmanlılar gelirken Güney Trakya’da hâlâ Hıristiyan olan Rumları tutsak etmişler ya da katletmişlerdi. Böylece, İstanbul’un Osmanlılar tarafından ilk kuşatması başlamış oldu.

Şehrin kuşatması yedi ay sürdü. Bayezıt talep ettiğinden daha sert koşullar karşılığında kuşatmayı kaldırdı. İmparator Manuel surların iç tarafında bir İslam mahkemesi kurmaya ve şehrin bir çeyreğini Müslüman göçmenlere terk etmek zorunda kaldı. Altın Boynuz’un (Haliç) karşı tarafındaki Galata limanının yarısı altı bin kişilik bir Osmanlı kuvveti tarafından işgal edildi. Osmanlılar artan vergiye ek olarak şehir surlarının dışındaki bağlarla bostanlardan bir aşar bekliyordu. İki caminin minarelerinden okunan Müslüman ezanı artık bütün şehirde yankılanıyordu. Osmanlılar üstelik Bizans’ın Konstantinopolis’ine Rumca *is tin poli*, yani “şehre doğru” kelimelerini yozlaştırarak İstanbul adını takmışlardı.

Bayezıt şehri kara tarafından abluka altına almayı sürdürdü. İki yıl sonra İstanbul, onun kışkırtması ve Osmanlı birliklerinin yardımıyla Manuel’in yeğeni olan ve tahtın yasal vârisi olduğunu bir dereceye kadar haklı olarak ileri süren Ioannes Palaiologos’un saldırısına uğradı. Fakat saldırı püskürtüldü. 1395’de Bayezıt “Sezarların vârisi” olduğunu farz ederek Serez’de saltanat sürmeye girişti. Vassalları olarak imparatoru, erkek kardeşini ve yeğenini yanına çağırttı ve aniden aklına eserek bütün Palaiologos ailesinin öldürülmesini emretti. Bu hüküm yerine getirilemedi. Sadrazam Ali Paşa, idamı sultan fikrini değiştirene kadar erteletmişti. Bayezıt, Palaiologosları idam ettirmek yerine, birçok Bizans ileri gelenlerinin ellerini kestirmeye ve gözlerini çıkartmaya razı olmuştu. II. Manuel böylece saltanat sürmeye devam ederek işinin ehli bir hükümdar olduğunu kanıtlayabildi.

Bu arada yeni bir tehdit Bayezıt’ın dikkatini çekmişti. Osmanlıların akınlarından ve Tuna üzerindeki kalelerinin tehdidinden bıkan Macaristan

Kralı Sigismund, Türkleri yok etmeyi amaçlayan yeni Haçlı Seferi için Batılı Hıristiyan güçlerinden yardım aramaya koyulmuştu. Murat iki sefer arasında, güçlerini hiç de azımsamadığı Hıristiyan ordularını gereksiz yere kışkırtmamaya dikkat etmişti. Ama Bayezıt Hıristiyanlara karşı güttüğü politikada babası kadar temkinli değildi. Abartılı konuşmaktan çekinmediği için, saltanatının başlarında İtalya'dan gelen elçilere Macaristan'ı fethettikten sonra Roma'ya giderek St. Pierre Katedrali'nin mihrabında atına arpa yedireceğini bildirmişti. Bundan sonra da kendine İslamın koruyucusu süsünü vererek Hıristiyanlığa karşı saldırgan niyetlerini açık seçik övgü malzemesi yapmıştı.

Sigismund işte bu tehditlere karşı gelmek için şimdi Haçlı Seferi'ni düzenlemeye çalışıyordu. Ama din adamlarının pek azından cesaret bulabildi. Venedikliler, Macarların gücünden Osmanlılardan daha fazla çekindiklerinden kaçamak bir dil kullanıyorlardı. Cenovalılara gelince onlar Bayezıt'tan ticari ayrıcalıklar koparmada Venedik'li rakipleriyle yarışıyorlardı. Bu arada Napoli'yle Milano Osmanlılarla dostça temaslar sürdürüyordu. Sigismund "Türkleri Avrupa'dan kovacak" bir sefer için gönüllüler bulmak amacıyla elçilerini Fransa'ya, zaman zaman delilik nöbetleri geçiren Kral VI. Charles'ın sarayına yollamak zorunda kaldı. Kralın amcası olan Burgonya Dükü, kendi amaçları için girişimi desteklemeye hazırdı; oğlu Nevers Kontu'nun kumandasındaki şövalyeler ve paralı askerlerden oluşan bir kuvveti yollamayı Sigismund'a vaat etti.

Yüz Yıl Savaşı'nın sona erdiği ve Kutsal Roma İmparatorluğu'na barışın hâkim olduğu bu anda Sigismund'un çağrısı bütün feodal Avrupa'da çok olumlu karşılandı. Fransız kuvveti dışında İngiltere, İskoçya, Flemenk, Lombardiya, Savoia ve Almanya'nın bütün bölgelerindeki soylu sınıfından şövalyeler, ayrıca Polonya, Bohemya, İtalya ve İspanya'dan maceracılar Sigismund'un sancağı altında toplandılar. Avrupa şövalyeliğinin eşsiz örnekleri, Bayezıt'ın yıldırım hızıyla ilerlemesini kesecek ve Türkleri sonsuza dek Balkanlar'dan uzaklaştıracak bir haçlı seferi için dinsel olduğu kadar laik dürtülerle son kez bir araya geldiler. Böylece, Sigismund'un kendi kuvvetleri, şövalyelerle maiyetleri ve paralı asker birliklerinden oluşan yüz bin kişilik "uluslararası" bir ordu 1396 yazının başlarında Buda'da toplandı. Kâfirlerin karşısına çıkan en kalabalık Hıristiyan

kuvvetiydi bu. Ayrıca Karadeniz’de Tuna ağzının açıklarında bekleyen ve daha sonra nehrin yukarı boylarına doğru yola çıkacak bir filonun yedek desteğine sahipti. Filonun mürettebatı Hospitalier şövalyelerinden,Venediklilerden ve Cenovalılardan oluşuyordu.

Sigismund mayıs ayından beri Macaristan’ın, Bayezıt’ın Tuna üzerinden gelecek istilasını bekliyordu. Korktuğu olmayınca, keşfe yolladığı adamları da düşmanın izine rastlamayınca, Türkleri kandırıp Macaristan’a sokmak ve onlara orada saldırmak için bir strateji geliştirdi. Fakat şövalyeler zaferle sonuçlanacak hızlı bir saldırının peşindeydiler. İstila yine de gerçekleşmeyince, coğrafya bahsindeki cehaletlerinin etkisiyle (Amurath veya Murat’la karıştırdıkları için) Bayezıt’ın “Babil’deki Kahire”de gönüllüler aradığını, kuvvetlerini İskenderiye’yle Şam’da topladığını, kendisine “Bağdat ve Küçük Asya Halifesi’nin kumandasında ve dualarıyla Müslümanlarla kâfirlerden oluşan ve Tataristan, İran, Media, Suriye, İskenderiye ve kâfirlerin daha pek çok ülkesinin insanlarından oluşan bir ordu verildiğini zannettiler. Bayezıt gelmediği takdirde akıllarınca Türk topraklarında Pers İmparatorluğu’na kadar yürüyecekler, “Suriye’yle Kutsal Toprakları” ve Fransız tarihçi Froissart’ın dediğine göre: “Kudüs’ü sultanla düşmanlarının elinden kurtaracaklardı.” İstanbul’un kuşatmasıyla meşgul olan Bayezıt yine de gelmedi.

Haçlılar bu arada, “Aylak aylak oturmalarının bir anlamı olmadığını, burada bulunmalarının nedeni bu olduğuna göre silahlarını kullanıp bir şeyler başarmaları gerektiğine karar verdiler.” Böylece Tuna Vadisi boyunca ilerlediler, Demir Kapılar’ın yakınındaki Orsova’ya vardılar, sekiz gün süren bir çabadan sonra da nehri geçtiler. Macarlar hiçbir direnişle karşılaşmadan Sırbistan’da yayıldılar, Morava Nehri vadisi boyunca ilerlediler ve burada iyi şaraplar buldular. “Şarap içmeleri yasayla yasaklandığı, cezası ise ölüm olduğu için Türkler şarapları keçi postlarına doldurup Hıristiyanlara satıyorlardı.” Macarlar Niş’i zapt ederek, “Erkekleri, kadınları ve çocukları kılıçtan geçirdiler. Hıristiyanlar kimseye acımıyorlardı.” “Kâfir” Osmanlı akıncılarından bile daha acımasızdılar.

Bulgaristan’da Tuna kalelerinden ilki olan Vidin’in kapıları onlara Hıristiyan komutanı tarafından açıldı, Türk garnizonu da katledildi. Nehri izlemeyi sürdüren Hıristiyanlar bundan sonraki kale olan Rahova’ya

saldırdılar. Frenklerle Macarlardan oluşan bütün Hıristiyan Ordusu'yla karşılaşan buradaki Türk garnizonu teslim oldu, sonuçta halkın büyük kısmı, bu arada birçok Hıristiyan Bulgar kılıçtan geçirildi. Hıristiyan kuvvetleri kilit konumundaki kale olan Niğbolu önlerinde kamp kurdukları sırada hâlâ istilacı bir Türk Ordusu görünürlerde yoktu. Fakat Batıdan gelen tedbirsiz birlikler kuşatma için gerekli araç gereçleri getirmedikleri gibi, Sigismund da sadece bir savunma için hazırlık yapmıştı. Teçhizatları yetersiz olunca, surların önüne oturdular ve şehrin açlık sonucunda teslim olmasını beklemeye koyuldular.

Dövüşecek düşman bulamayan Batılı şövalyeler operasyona bir piknik gözüyle bakmaya başlamışlardı; kadınların, şarapların ve beraberlerinde getirdikleri lüks yiyeceklerin tadını çıkardılar, sefahate daldılar, Türklerin onlar için tehlikeli bir düşman olabileceğine inanmamaya başladılar. Aksini ileri sürmeye cüret eden askerlerin, moral bozdukları için ceza olarak kulakları kesildi. Bu arada çeşitli yedek birlikler arasında kavgalar çıktı; bunlardan özellikle Eflaklılarla Transilvanyalılara güvenmeye gelmiyordu.

Aradan on altı gün geçmişti, ama Bayezıt hâlâ ortada yoktu. Daha sonra her zamanki baş döndürücü hızıyla birdenbire önceden de iki kez zafer kazandığı şehrin önünde belirdi. Sigismund'a bildirildiğine göre, iki yüz bin kişilik bir kuvvetle gelmişti. Sigismund düşmanını iyi tanıyor, iyi bir eğitimden geçmiş sıkı disiplinli ve Haçlılarınkinden daha hareketli Osmanlı Ordusu'nu hafife almaya gelmeyeceğini biliyordu. Üzerinde dikkatle anlaşmaya varılmış bir harekât planında ısrar etti. Keşif için bir ön harekete girişen De Courcy adındaki deneyimli bir Fransız şövalyesi, bir dağ geçidinde bir Türk öncü birliğiyle karşılaştı ve, "Meryem Ana, De Courcy için," bağırışlarıyla saldırıya geçerek Türkleri yendi. Bu başarı diğer Fransız şövalyelerinin kıskançlığını uyandırdı ve De Courcy'yi kendini beğenmişlikle suçladılar. Sigismund onlara savunmada kalmanın gereğini kabul ettirmeye çalıştı. Macarlarla Eflaklıların piyadeleri ilk saldırıyı durduracaklar, süvariler ve şövalyelerin paralı askerleri saldırı ya da savunma için ikinci bir hat oluşturacaklardı. Fransız şövalyeleri buna çok kızarak Macaristan kralının "günün şanını" çalmaya çalıştığında ısrar ettiler. İlk çarpışma onlara ait olmalıydı.

Elu Kontu, başkalarından da destek alarak Sigismund’a itaat etmeyi reddetti ve sancaktarına, “Tanrı ve Aziz Giorgi adına ileri, çünkü bugün iyi bir şövalye olduğumu görecekler,” diye bağırdı. Askerler böylece “Meryem Ana’nın sancağının altında” düşünmeksizin ileri atıldılar. Hor gördükleri kâfirleri yeneceklerine güveniyorlardı. On dördüncü yüzyılda yaşamış Fransız tarihçi Froissart, “Fransız şövalyeleri mükemmel silahlanmışlardı. Ama duyduğuma göre Türklere karşı saldırıya geçtikleri sırada yedi yüz kişiden daha kalabalık değillerdi. Çılgınlığı düşünün. Ne kadar yazık! En az on altı bin kişilik bir kuvveti olan Macaristan kralını beklemiş olsalardı, büyük işler başarabilirlerdi. Ama gurur mahvları oldu,” diye kaydediyor.

Yokuş yukarı saldırıya geçerek Bayezıt’ın ileri karakollarını gafil avladılar ve katlettiler. Osmanlı süvarilerini dağıttıktan sonra atlarından inerek Bayezıt’ın piyadelerine karşı saldırıya geçtiler. Bu piyadelerin konumunu koruyan kazık sırasının başına gelince durdular, sonra sürekli bir devinimle bu kuvvetleri de dağıttılar. Şövalyelerin kılıçlarından kan damlıyordu. Savaşı kazandıklarına artık emindiler. Ama tepenin doruğuna varınca sultanın altmış bin kişilik asıl ordusuyla karşılaştılar. Sırpların desteğiyle daha da güçlenmiş olan Osmanlılar, zirvenin hemen arkasında savaşa hazırdılar. Bayezıt, Sigismund’un çok iyi bildiği her zamanki taktiğiyle düşmanı yormak için kolayca harcayabileceği deneyimsiz adamlarını savaşın ön hattına yerleştirmişti. Hemen arkasından, Bayezıt’la dostlarının atlılarıyla arabaları tam savaş teçhizatlı olarak şövalyelerin karşısına çıktı. Atlarından inmiş olan ve ağır zırhlarının içinde hareketsizleşen şövalyeler saldırı karşısında çaresiz kalmışlardı. Tabii ki bozguna uğradılar. Atları binicisiz olarak dörtnala karargâha döndüler. Avrupa’nın en seçkin şövalyeleri artık Niğbolu savaş meydanında ölü olarak yatıyorlardı ya da Türklerin elinde tutsaktılar.

Haçlılar zamanın normlarına göre hâlâ amatör askerlerdi; geçmişte ve romantik bir ruh hali içinde savaşıyorlardı. Yüzyıllar içinde gelişen profesyonel savaş sanatı, Türklerin askeri yetenekleri, üstün disiplinleri, eğitimleri, brifingleri, taktikleri, hepsinden önemlisi de hafif zırhlı kuvvetlerinin devingenliği ve at üstündeki okçularıyla ilgili hiçbir şey öğrenmemişlerdi. Bunlar, Sigismund’la Macarlarının deneyim sonucu öğrenmeye başladıkları derslerdi. Kral kuvvetlerinin başında Haçlıları

izledi, ama öğüdü göz ardı edilince savaşın kaybedildiğini anladı. “Ah, ne ettiler de sözümü dinlemediler, düşmanlarımızla savaşmak için bol adamımız vardı,” diye yakındı. Oysa savaştan önce, “Gök ordumuzun üstüne düşse, onu tutup kaldırmaya yetecek kadar mızrağımız var,” diye böbürlenmişti.

Sonunda Hospitalier şövalyelerinin büyük üstadıyla birlikte Tuna’daki gemilerine kapağı attı. Ordusundan hayatta kalanlar o sırada ölümden kurtulan şövalyelerle birlikte Osmanlılardan kaçıyorlardı. Bazıları gemilere ulaşabildiler, ama binlercesi Karpat dağlarını aşarken akıl almaz güçlüklere göğüs gerdiler. Bayezıt ertesi gün savaş meydanını teftiş edip kayıplarını saptamaya çalışırken tutsakların toplu halde katledilmelerini emretti. Bu arada yüklü bir fidye umuduyla yalnız Nevers Kontu’yla danışmanlarını ve zengin giyimli birkaç şövalyenin hayatını bağışlamıştı. Hayatta kalanlar, kolları birbirine bağlı olarak yere diz çökmüş arkadaşlarının kellelerinin uçurulmasını sultanın yanında durdukları yerden seyretmek zorunda kaldılar.

O gün ölenlerin sayısının on bini bulduğu kaydedilmiştir. Haçlı seferlerinin sonuncusu böylece Hıristiyan Avrupa’nın kalbinde Müslümanların elinde felaketli bir yenilgiyle sonuçlanmış oluyordu. Bu zaferden memnun olan sultan arkasını getirmeye yeltenmedi. Aşağılayıcı bir veda konuşmasında şövalyelere dönüp bir yenilgi daha yaşamaya davet etti. Bayezıt bundan sonra ordusuyla Yunanistan’ı istila etmeye girişti. Tesalya’da önemli kaleler zapt etti ve başka bir Hıristiyan gelin Helene Kantakuzen’in kızını aldı. Fethedilmesini kurmaylarına bıraktığı Mora’da Anadolu’dan getirtilen Türklerle Müslüman kolonileri kuruldu. Fakat Atina Hıristiyanların elinde kaldı.

Bizans’ın mirası artık avucunda olsa bile, Bayezıt, kuşattığı İstanbul’a bir saldırı daha düzenleyerek şansını zorlamadı. Onu durduran, Niğbolu yenilgisinin arkasından Venedik ve Cenova cumhuriyetlerinin ona şiddetle karşı oldukları şu sırada deniz kuvvetinin olmayışıydı. Cenevizlilerle Pera’da yaptığı bir çatışmadan sonra 1399’da on bin kişilik bir kuvvetle şehre girmeye çalıştı. Ancak Fransız mareşali Boucicault’un kumandasındaki küçük bir kuvvetin gelişi üzerine geri çekildi. Boucicault, Niğbolu’da hayatta kalanların arasında sultanın meydan okumasına yanıt

veren tek şövalyeydi. Cenevizlilerle Venediklilere yardım etmek için arka arkaya iki sefer düzenledi, kendisini karşılayan bu iki ulusun kuvvetleriyle birlikte Osmanlılarla çarpıştı. Osmanlı tarihinin bu ilk deniz savaşında Bayezıt'ın filosunu Çanakkale'de yendi ve kalyonlarını İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyılarına kadar izledi. Boucicault gitmeden önce şehirde bir Fransız kuvveti bıraktı ve Manuel'in nefret ettiği yeğeni Ioannes'e amcasıyla birlikte Bizans tahtını paylaştırdı.

Manuel yeğeniyle birlikte yardım dilenmek için Avrupa'ya gitti. Artık kendi kendisinin gölgesi haline gelmişti. İtalya'da, Fransa'da ve İngiltere'de bir imparatora layık şekilde karşılanınca umutlandı, fakat eli boş olarak İstanbul'a döndü. Bundan böyle ağza alınmaya değecek haçlı seferi olmayacaktı. Bu arada altı yıldır kuşatılmış durumda olan imparatorluğunun başkenti açlığın pençesindeydi. İstanbullular iplerle surlardan aşağı kayıyor ve Osmanlılara teslim oluyorlardı. İmparatorluk hazinesi boş, şehrin teslim olması yakındı. Her yerde ve burada, Mora'da, Arnavutluk'ta ve Adriyatik'te Bayezıt Bizans İmparatorluğu'na son darbeyi indirmeye hazırdı.

Ama son dakikada, yani 1402 ilkbaharında doğudan gelen muazzam bir tehlike Bayezıt'ı engelledi. Bütün seferlerden vazgeçildi; Balkan yarımadasında Müslüman ya da Hıristiyan bütün kuvvetler hızla Küçük Asya'ya geçirildiler. İstanbul'la imparatorluğun son kalıntıları kısa bir süre nefes alacaklardı. Dünyayı sarsan yeni bir fatih batıya doğru ilerliyordu. Cengiz Han'la Moğol Ordusu da hemen hemen iki yüz yıl önce Avrasya bozkırlarında aynen böyle ilerlemişlerdi. Bu yeni fatih Cengiz'in soyundan gelen biriydi, adı Timurlenk'di, ama ayrıca Tatar Timur olarak da biliniyordu.

((5))

Tatarlar Demir Yumruğu tanıdıklarında içlerinde en kuvvetli olanlar diğer metalleri olduğu gibi yumruğunu da bükemeyince, yüzeyinin altında bilmedikleri bir maddenin bulunduğunu farz etmişlerdi. Bu yüzden ona dolgulu bir cisim anlamına gelen *timur* adını takmışlardı. Büyük liderlerine bu adı verip onda normal gücün ötesinde bir şeyin varlığını kabul etmek onlarda âdet haline gelmişti. Bu liderlerin arasında Timur, Demirden Adamların en büyüğü sıfatına layık görülmüştü. Çünkü o dünyanın fethinden daha azıyla yetinmiyordu, şöyle ki gökyüzünde bir tek Tanrı olduğuna göre, dünyada da bir tek hükümdar olmalıydı.

Timur küçük bir Tatar aşiretinde dünyaya gelmiş, gençliğinde ise bu aşiretin reisi olarak Semerkant'la Hindistan'ın dağlık sınırları arasındaki bir bölgeye hükmetmeye başlamıştı. Büyük bir cesaret, tükenmez bir enerji, eşsiz bir liderlik yeteneği ve en üst düzeyde bir askeri deha sahibiydi. Çok güçlü bir ordu kurarak askerlerinin başında baş döndürücü bir hızla zaferden zafere koşmuş, üç imparatorluğun İran, Tataristan (Türkistan dahil) ve Hindistan imparatorluklarının hükümdarı olmuştu. Timur dokuz hanedanın kökünü kurutmuş, merkezi Semerkant'tan İslam adına Asya'nın büyük bir kısmını yönetmeye koyulmuştu.

Timur'un kişisel yönetimi mutlaktı. Bakanlar kurulu yoktu. Kaslı bir yapısı, geniş omuzları, çok iri bir kafası ve aşırı derecede yüksek bir alnı vardı. Sakalının altında teni açık renkti. Canlı bir ten rengi vardı ve çok genç yaşından beri saçları beyazdı. Topallayarak yürüyor, bunun doğuştan mı olduğu, bir kazadan mı ya da savaşta aldığı bir yaradan (ayağına bir okun saplandığı söyleniyordu) mı ileri geldiği bilinmiyordu. Dolayısıyla kendisine Aksak Timur (Timurlenk) de deniyordu. Sakatlığı bazen öylesine artıyordu ki, örneğin, ordusu Bağdat üzerine yürürken olduğu gibi atın üstünde oturamamış, adamları tarafından bir tahtırevanda taşınması gerekmişti.

Sessiz bir adamdı. Dinine çok bağlı, adalet konusunda son derece katı olduğu gibi, bir hesap ve planlama dâhisiydi. Uzun saatlerini çoğu zaman yalnız olarak, gecelerini ise büyük bir satranç tahtasının başında geçirirdi. Satranç taşlarıyla son derece karmaşık savaş stratejileri geliştirir, “herhangi bir hasma karşı giriştiği savaşı mutlak surette kazanırdı.” Her zaman üstün konumda olan ordusundaki atların sayısı altı haneli sayılarla ifade edilirdi. Asker kafilelerini yalnız deve değil, fil sürüleri de izlerdi. Bu dev hayvan yalnız savaş meydanında değil, efsanelerin konusu olan başkenti Semerkant’ın inşaatında da büyük iş görmüştü. Timur on dördüncü yüzyıl sonlarında doğuda Büyük Çin Seddi’ne, kuzeyde Rusya steplerinin içlerine, güneyde Ganj Nehri’yle Basra Körfezi’ne, batıda da İran, Ermenistan içlerine ve Fırat ile Dicle nehirlerinin üst boylarına, dolayısıyla Küçük Asya sınırlarına kadar uzanan bir imparatorluğa hükmediyordu. Bu sınırın ötesinde diğer büyük Müslüman imparatorluğu, Osmanlılarınki uzanıyordu. Bu imparatorluğun sultanları olan Murat’la Bayezıt’ın zaferleri onunkilerle aynı zamana rastlamıştı. Şimdi ise rakip iki büyük imparator, Timur’la Bayezıt, Tatar ve Osmanlı, bu sınır üstünde karşı karşıya geleceklerdi. Tarihçi Gibbon’un yaptığı analize göre: “Timur bir eşite karşı tahammülsüz, Bayezıt ise kendisinin bir üstününden habersizdi.”

Yaşamsal önemi olan bu tarihsel anda iki tarafın kendi alanlarındaki çıkarlarının çekişmesiz olarak süregelmesi gerekirdi. Timur’un o sıralarda Osmanlı komşusunun topraklarında gözünün olduğu şüphe götürür. Asker olarak Türklerin askeri gücüne büyük saygısı vardı. Bir imparatorluk kurucusu olarak da topraklarını bütünlemek için fethetmeyi tasarladığı başka ülkeler vardı. İzlediği yol güneye Suriye’ye, Kutsal Topraklar’a, Mezopotamya’ya, Mısır’a açılıyordu. Bayezıt da aynı şekilde Balkanlar’daki fetihlerine er veya geç eline geçecek olan İstanbul’un fethini eklemenin peşindeydi. Timur ayrı çıkarlarının nerede olduğunu görebiliyordu, ama Bayezıt göremiyordu. Bir yandan tek bir yenilgi yaşamadan geçirdiği on yılın duyurduğu abartılı gurur ve yenilmezlik saplantısı, öte yandan belki de çevresi tarafından hasmın gücünü küçümsemeye teşvik edilmesi, Bayezıt’ı hiç gereği yokken Timur’u ona karşı harekete geçmeye kışkırtacak şekilde davranmaya itti.

Anadolu'nun bu kadar büyük bir bölümünü istila eden, fakat oradaki insanlarla kaynaşmayan Bayezıt, fethettiği beyliklerde topraklarını Osmanlılardan geri almayı ve hâlâ onlara sadık eski yurttaşlarını yönetmeyi hayal eden öfkeli beyler bırakmıştı. Bunların bir kısmı Timur'un sarayında sürgün hayatı yaşıyordu. Bununla birlikte Timur bu soyluların derdiyle veya sultanın faaliyetleriyle ciddi olarak ilgilenmiyordu. Ta ki Osmanlılar Sivas'ı zapt edinceye kadar. Bayezıt ihtiyatlı olmuş olsa, bu tahkim edilmiş şehre savunması için bir karakol olarak bakardı. Ne çare ki 1399'da orayı oğlu Süleyman kumandasındaki birlikler için daha doğuya, yukarı Fırat'ın sularına doğru yayılmak için bir üs olarak kullanmayı seçti. Osmanlı birlikleri burada Timur'un koruması altındaki bir Türkmen beyinin topraklarına girmekte gecikmediler. Kara Yusuf adındaki bu prensi de ellerine geçirmişlerdi.

Timur ilk kez Bayezıt'a öfkelendi. O sırada Avrupa'ya dönmüş olan sultana bir mektup yazarak tutsağın iade edilmesini talep etti. Gibbon, İranlı tarihçi Şerefeddin'in elindeki bir mektuptan alıntı yapıyor: "Küstahlığının ve çılgınlığının dayanağı nedir? Anadolu ormanlarında birkaç savaş yaptın: zavallı zaferler." İslamiyetin bir destekleyicisi olarak ikinci destekleyicinin yine de hakkını tanıdı: "Avrupa Hıristiyanlarına karşı birkaç zafer elde ettin. Kılıcın Tanrı'nın elçisi tarafından kutsandı. Kâfirlere karşı savaşarak Kuran'ın sözüne itaat etmen, İslam dünyasının sınırı ve siperi olan ülkeni yok etmekten bizi alıkoyan tek neden." Daha sonra ısrar etti: "Artık akıllan, düşün ve nadim ol; böylece, başının yukarısında tetikte bekleyen intikamımızdan kaçın. Bir karıncadan başka bir şey değilken, niçin filleri kışkırtmaya çalışıyorsun? Heyhat, seni ayaklarının altında çiğneyecekler."

Bayezıt bunu ve bir sonraki mesajı küçümsemek yolunu seçti: "Orduların sınırsız kalabalık; varsın olsunlar, ama Tatarların uçan okları yenilmez Yeniçerilerimin palalarıyla savaş baltalarının yanında nedir ki? Benden koruma isteyen beyleri alıkoyacağım. Onları çadırlarımda ara." Daha da teklifsizce bir hakaretle tamamladı: "Silahlarından kaçarsam, karılarım üç kez boşansınlar, ama savaş meydanında karşıma çıkmaya cesaretin yoksa, karıların bir yabancı tarafından üç kere kullanıldıktan sonra sana dönsünler. "

Timur hemen Sivas üzerine yürüdü. Elinde sadece küçük bir atlı birliği olan Süleyman, şimdi Tesalya'da olan babasına acele takviye yollaması için bir mesaj iletti, ama bir yanıt alamadı. Bunun üzerine cesurca bir çıkış hareketi yaptı, ama düşmanın kendisinden çok daha kalabalık olduğunu görünce şehri terk etti. Timur on sekiz günün içinde duvarlarını yıkıp şehri zapt etti, sonra şehrin en inatçı savunucuları olan Hıristiyan Ermenilerin binlercesini kale hendeklerine diri diri gömdü. Arkasından, Küçük Asya içerilerine daha fazla ilerlemek yerine güneye yürüdü, arka arkaya Halep'i, Şam'ı, Bağdat'ı zapt etti, şehirlerde taş üstünde taş bırakmadı ve savunucuların kafalarından piramitler oluşturdu. Timur ancak 1401 sonbaharında Küçük Asya sınırlarına döndü. Burada kışlık konutuna çekilerek Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar saldırıp saldırmamayı kafasında tartmaya başladı.

Bayezıt bu arada böylesi bir tehdide yanıt vermek için şaşılacak kadar az şey yapmıştı. Sivas'ın elden gitmesi uğradığı ilk ciddi darbe, Avrupa'yla Asya'da güçsüz prenslere karşı bir dizi kolay zaferden sonra gerçekten korkulacak bir düşmanla ilk karşılaşmasının yüz kızartıcı sonucuydu. Hayatında ilk kez dengi olan bir hasımla karşılaşan Bayezıt sanki felce uğramış, yaşadığı yenilgiden sersemlemişti. Bu kriz karşısında tepki vermede çok yavaş davrandı. Giderek artan sefahat düşkünlüğü bedensel ve zihinsel girişimciliğini yok ediyordu. Sivas'ı zapt ettikten sonra Suriye ve Mezopotamya seferlerine girişen Timur, bir yılı aşkın bir süre Küçük Asya'dan uzaklaşmış, Ermenistan'daki ön karargâhını Bayezıt'a Yıldırım lakabını kazandıran türden böylesi bir saldırıya açık bırakmıştı. Fakat gök gürültüsü susmuştu, yıldırım da artık çakmıyordu. Karar vermede ve harekete geçmede her zamanki hızını göstermeyen Bayezıt, ne Timur'a bir misillemede bulundu ne de onu yatıştırmaya çalıştı. Ona Avrupa'da zaferler kazandıran o kararlılık, o askeri ve diplomatik hünerler nerede kalmıştı?

Timur 1402 yazında en sonunda Bayezıt'ın üzerine yürümeye karar verdi. Şimdilerde Cenevizliler ve Hıristiyan Avrupa güçleri tarafından Osmanlılara karşı bir müttefik olarak aranıyordu. Suriye'yi fethetmesinden sonra İslamın diğer güçleriyle dayanışma peşinde koşmaya artık gerek görmüyordu. Böylece, muzaffer ordusuyla Sivas'ın üzerine yürüdü. Bayezıt ancak şimdi, şehrin ilk kez elden gidişinden hemen hemen iki yıl sonra

silkinerek İstanbul'un kuşatmasını kaldırdı ve ordusunun en büyük bölümünü Asya içerilerine nakletti. Kavurucu yaz ortası sıcağında Bursa'dan yola çıkarak güneşte kurumuş Anadolu yaylasında ülkenin kalbindeki Ankara kalesine yürüdü.

Bayezıt'ın ordusu cesaret ve askeri hüner açılarından Timur'la Orta Asya Tatarlarınınkine denk güçlü ve disiplinli bir kuvvetti. Ama geçmişteki gibi birleşik ve onunla barışık bir ordu değildi bu. Askerlerinin bir çeyreği de Tatardı, dolayısıyla ona bağlılıkları şüphe götürürdü. Birlikler uzun yürüyüşlerinden dolayı susuz kalmış ve yorgun düşmüştü. Öyleyken Bayezıt onlara dinlenmek ve kuvvet toplamak için vakit tanımadı. Birliklerdeki bir başka hoşnutsuzluk kaynağı sultanın cimriliği, hazineyi açmayı reddetmesi, dolayısıyla da ücretlerinin askerlerin ellerine geçmesindeki gecikmeydi.

Bu arada komutanları da sultanın muharebe planını onaylamıyorlardı. Çok daha kalabalık bir düşmanla karşılaşınca, Bayezıt'ın, geleneksel Osmanlı askeri taktikleri uyarınca önce savunmada kalması, böylece, çarpışma alanını seçebilecek konumda olması gerektiğini düşünüyorlardı. Timur'a karşı hemen saldırıya geçecek yerde, birkaç günlüğüne dağlara çekilmeli ve Timur'u yaylanın kavurucu sıcağında onu arayıp bulmak zorunda bırakmalıydı. Fakat Bayezıt her türlü yargıyı ve nefis kontrolünü bulandıran bir inatla göğüs göğüse bir çatışmayı iple çekiyordu. Ordusu bu nedenle Sivas yolu üstünde doğuya doğru hareket etti. Halys (Kızılırmak) Nehri'nin bir kıvrımının başında bir ileri konuma geçti ve geldiği zaman Timur'la savaşmaya hazırlandı.

Aradan günler geçti, ama Bayezıt'ın öncüleri Timur'dan hiçbir iz bulamadılar. Sonunda Timur'un, keşif kollarını atlatıp Türk kuvvetlerini kuşattığı ve arkadan üzerlerine yürüdüğü haberi geldi. Sivas'tan itibaren dağlık araziden kaçıp nehir vadisi boyunca güneye, Kayseri'ye doğru hareket etmiş, yolda askerleri için olgun tahıl hasat etmiş, sonra kuzeye dönerek Ankara'nın surları önündeki bir yere gelmiş, Türkleri doğusunda bırakmıştı. Bayezıt o sırada hızını yerde sürünen bir sümüklüböceğinkine benzettiği düşmana meydan okurcasına birliklerini ava yollamak suretiyle her türlü önlemi sıfıra indirgemişti. Çevredeki arazi susuzdu, askerlerin binlercesi ise susuzlukla yorgunluktan öldü.

Bu arada Ankara çevresindeki araziyi keşfe çıkan Timur, Bayezıt'ın şimdi terk edilmiş olan eski karargâhına rastladı. Türklerin arkalarında bıraktıkları çadırları yağmalayan Tatarlar burasını karargâhları yaptılar, ama bundan önce Ankara'ya doğru akan bir akarsuya set yapıp kullanımları için yön değiştirttiler. Timur bundan sonra Türklerin yolları üstündeki bir kaynağın tahrip edilmesi ve kirletilmesi emrini verdi. Bayezıt böylece arkasında susuz ve yorgun bir orduyla kendi Ankara şehrinin önünde mevzilenmiş bir düşmanla karşılaştı.

Oysa kendisinin bu konumda kalıp düşmanı karşılaması gerekirdi. Sonuçta savaş şehir duvarlarının dışında uzanan ve tarihte ün yapmış olan büyük ovada yapıldı.

Sadık olduğu bilinen Anadolulu erlerden oluşmuş olan Bayezıt'ın ordusunun sol kanadı büyük oğlu Süleyman'ın kumandasındaydı. Arka kanadın başında en çok kayırdığı ikinci oğlu Mehmet vardı. Sağ kanat ise Sırplarla diğer sadık Avrupalı yedeklerden oluşuyordu ve kayınbiraderi olan Sırp Stefan Lazareviç'in kumandasındaydı. Bayezıt'ın kendisi etrafındaki Yeniçerileriyle ortadaydı. Ancak savaş düzenini kurarken çok önemli bir hata yapmıştı. Düşman saldırısının ilk şokunu atlatmak için daha zayıf bir kuvveti ön safa geçirmek gibi bir taktik ilkesine bağlı kalarak, Anadolulu Tatar atlılarını ön safa geçirmişti. Savaş henüz başlamıştı ki bunlar, kendi hemşerilerine karşı savaşmak zorunda bırakılan birliklerden bekleneceği üzere Timur'un tarafına geçtiler. Sultan böylece bütün kuvvetinin bir çeyreğini bir kalemde kaybetmiş oldu.

Bayezıt şimdi ancak soldan saldırı komutunu verebilirdi. Süleyman bunun üzerine Anadolulu süvarileriyle saldırdı. Atlılar bir ok yağmurunun altında ve "Yunan ateşi"nin nafta alevlerine karşı büyük bir cesaretle savaştılar. Ancak, Tatar saflarını yaramayınca sonunda dağılarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada on beş bin kişilik bir kayıpları olmuştu. Timur'un ordusu bundan sonra saldırıya geçti, süvarileri sağındaki Türkleri kovalarken, solunda da aslanlara layık bir direniş göstererek hükümdarın beğenisini kazanan Sırpları dağıttı. Timur'un kuvvetleri sonunda Osmanlı sultanının Yeniçerileri ve kalan Osmanlı piyadeleriyle durmakta olduğu merkezde buluştular.

Düşmanın üstün manevrası karşısında Bayezıt ağır ağır, adım adım geri çekilmek zorunda kalarak kendini küçük bir tepenin üstünde savunmada buldu. Burada muhafızları ve kaçan kuvvetlerinden kalanlarla saatler boyu dövüşmeyi sürdürdü. Her şeyin yok olduğu bu sırada bütün azmi ve cesareti içinde şahlandı. Bir Türk tarihçisi, “Yıldırım ağır bir savaş baltasıyla dövüşmeye devam etti. Aç bir kurdun bir koyun sürüsünü dağıtması gibi, o da düşmanı dağıttı. Korkunç baltasının her darbesi o kadar şiddetliydi ki ikinci bir darbeye gerek kalmıyordu,” diye yazıyor. Timur’un ana kuvveti Osmanlıların kalan bölümünü kuşatmaktan ve bozguna uğratmaktan döndüğünde onu böyle buldu. Bayezıt atına atlayarak, Tatar okçuların arasından tepenin diğer yanına geçip kaçmak için son bir denemede bulundu. Ama ona yetişildi, ele geçirilip kıskıvrak bağlandı ve oğluyla sakin sakin satranç oynamakta olan Timur’un çadırına tutsak olarak götürüldü.

Bayezıt fatihin karşısında vakur davrandı. Timur önce ona bir hükümdara layık biçimde davrandı, ama sonra bir tutsak olarak aşağılamaktan geri kalmadı. Anadolu’daki yürüyüş sırasında Timur tutsağını parmaklıklı bir tahtırevanda taşıtarak Tatar askerlerinin ve eski Asyalı tebaalarının alayına hedef etti. Timur’un Bayezıt’a reva gördüğü davranış hakkında çok şey anlatılır: örneğin, geceleri zincirleniyordu. Timur’a ayak iskemlesi görevi yapıyordu. Bayezıt’ın haremini sahiplenen Timur, Bayezıt’ın Sırp eşi Despina’yı eski efendisiyle onu yenen fatihin karşısında çıplak olarak sofra hizmeti yaptırarak aşağılamıştı. Bu acılar sonunda Bayezıt’ın sağlığına, arkasından da aklına mal oldu. Sekiz ayın içinde inmeden ölmüş ya da belki canına kıymış bulunuyordu.

Bayezıt sınırlarını aşması sonucunda mahva uğramıştı. Küçük Asya’yla Avrupa’daki atalarının Gazi geleneklerine karşı gelmişti. Vakitsiz olarak ve yeterli kaynak yokluğunda Müslüman doğunun bir imparatorluğuyla savaşa girişmiş, kutsal Bursa şehrinin ilahiyatçılarının o kadar önemsediği İslamın dünyayı fethetme geleneklerini izlemeye kalkışmıştı. Böylece, Timur’un dünya imparatorluğuna toslayıp kendi mahvını hazırlamıştı. Oysa Timur’un batı sınırlarının ötesindeki Gazi Osmanlı Devleti’yle barış içinde yaşamak dışında bir istediği yoktu.

Timur Küçük Asya’yı çok çabuk istila etti. Tatar sürüleri Bursa’yı ele geçirdiler, genç kadınlarını alıp götürdüler, atlarını ahırmış gibi şehrin camilerinde barındırdılar, şehri yağmaladılar ve yaktılar, fakat onlar yaklaşırken kaçıp Avrupa’ya kapağı atan Bayezıt’ın oğlu Süleyman’ı yakalayamadılar. Bundan sonra Timur kuvvetleriyle son Hıristiyan kalesi olan İzmir’e yüklendi, iki haftanın içinde şehri zapt etti, Hospitalier şövalyelerini kadırgalarına ve Rodos’a kaçırdı, kadırgalara ulaşamayan birkaçının kellelerini kestirdi ve kafataslarını âdeti üzere piramit biçiminde üst üste yığdı. Kâfirlere karşı yapılan bu gösteriyle İslam dünyasının onayını kazanmayı amaçlanıyordu.

Timur’un kuvvetleri Ankara’dan sonra on binlercesi yaylaları ve dağları aşarak kaçan Osmanlıları Çanakkale Boğazı’na doğru kovaladılar. Onları seve seve Asya’ya geçiren Cenevizlilerle Venedikliler şimdi de Avrupa’ya kaçırdılar ve böyle yapmakla onları kötü niyetlilikle suçlayan Timur’u kızdırdılar. Bu Avrupalılar tanıdıkları düşmanı tanımadıklarına yeğliyorlardı. Gerçek şu ki Osmanlılar iki kuşak içinde Balkanlar’a yerleşmişler ve bu ülkelerin Hıristiyan halkları tarafından Bizans’ın vârisleri olarak kabul edilmişlerdi. Timur Anadolu’da şimdi vassal olarak elinde olan Bayezıt’ın dört oğlunu birbirine karşı kışkırttı, her birini Osmanlı tahtının vârisi olmakla ümitlendirdi. Süleyman’ı ise bir Tatar vassalı olarak Avrupa’daki Osmanlı arazilerinin başına geçirdi.

Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceği artık elinde olduğundan Avrupalı güçlerin yakınlaşma girişimlerini de lütfen kabul etti. Fakat Bizans İmparatoru onun hükümdarlığını kabul edip bunun sonucu olarak ona vergi ödemeyi önerince Timur askerlerini boğazlardan Avrupa’ya geçirmek için bir filo hazırlamak suretiyle tepki gösterdi. Bu davranışı İstanbul’u kuşatmaya niyetlendiği savına yol açarak paniğe neden oldu. Fakat Timur’un Avrupa’yla ilgili planları yoktu, aslında Anadolu’yla ilgili olarak da yoktu, sadece burada Gazi geleneğini canlandırıp beylere topraklarını iade etmek istiyordu. Dolayısıyla seferine yüceltilmiş bir akın gözüyle bakıyordu. İmparatorluk kurucusu olarak gözü doğudaydı. Bayezıt’ın ölümünden kısa bir süre sonra 1403’de Küçük Asya’dan ayrılarak bir daha geri gelmemek üzere Semerkant’a döndü. Çin’in fethine hazırlandıysa da Bayezıt’tan sadece iki yıl sonra yoldayken öldü. Ölümünün, yorgunluğun

ve (Gibbon'un sözleriyle) buzlu su içmenin hızlandırdığı bir ateşten ileri geldiği söylendi. Tatar orduları da arkalarında bir kaos bırakarak gittiler.

Anadolu'daki bu büyük yenilgi kısa ömürlü Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması anlamına gelebilirdi. Küçük Asya'daki Selçuklular da önceki Moğol istilası sonucunda dağılmamış mıydılar? Bu yenilginin yol açtığı hemen hemen on yıllık karışıklık, zıt güçler iktidarı ele geçirmek için birbiriyle boğuşurken neredeyse anarşi boyutlarına ulaştı. Bu süreçte merkezi otoritenin, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi eyalet beylerinin eline geçmesi tehlikesi vardı. Bayezıt'ın dört oğlu taht için yarışırlarken sonradan beşinci oğul olduğunu iddia eden bir diğeri daha onlara katıldı. Her birinin hak iddiası, yerel sülalelerden oluşan ve her biri kendi ayrıcalıklarını korumaya çalışan yandaş grupları tarafından destekleniyordu. Bizans İmparatoru da bir yandan çıkarlarına hizmet etmesi en olası adayı kışkırtıyordu. Balkanlar'ın Hıristiyan vassal devletleri ise kaybettikleri toprakların bir kısmını tekrar elde etmenin peşindeydiler.

İmparatorluk toprakları sonunda şöyle ya da böyle ikiye bölündü: büyük oğul Süleyman'ın Edirne'den yönettiği Avrupa'ya ve en küçük oğul Mehmet'in Bursa'dan yönettiği Anadolu'ya. Hiçbir imparatorluğun böylesi bir bölünmeye dayanamayacağının bilincinde olduklarından her biri yönetim alanını diğerinin zararına genişletmeye bakıyor, diğer iki oğul olan İsa'yla Musa'nın da katıldıkları bir iç savaş sürdürüyorlardı. Süleyman'ı öldürdükten sonra Musa'nın da Mehmet tarafından ezilmesine sıra geldi. Mehmet Çelebi bundan sonra Boğaziçi'nin karşı yakasından imparatoru yardımına çağırdı, böylece mücadelenin galibi oldu.

Mehmet Çelebi 1413'de I. Mehmet olarak tahta çıktı. Arkasında iki büyük gücün desteği vardı: önce babası Bayezıt'ın düşman ettiği, fakat Timur'un ona tekrar kazandırdığı Anadolu beylerinin, ikincisi de iç işlerine Osmanlı tarihinde ilk kez ama kesinlikle son kez değil burunlarını sokan ve onu "Osmanlı prenslerinin en adili ve en ahlaklısı" olarak alkışlayan Yeniçerilerinki. Böylece, karışıklığın hüküm sürdüğü ve merkeziyetçilikten uzaklaşıldığı bir hükümdarsızlık döneminden sonra en güçlü olanlar zaferi kazandılar. Merkezi otorite tekrar kuruldu ve Osmanlı Devleti I. Mehmet'in etrafında birleşti.

Sadece sekiz yıl tahtta oturan I. Mehmet’in uzağı gören devlet adamlığı sayesinde Osmanlı İmparatorluğu tekrar sağlam temellere oturmuş, birliğe ve eski gücüne kavuşmuş olarak ve yıkılmasına kaçınılmaz gözüyle bakan Hıristiyanlığın umutlarını boşa çıkararak yeniden hayat bulmuş oluyordu. Bizans İmparatorluğu durdurulamaz şekilde gerilemeye devam ederken, artık bölünmüşlükten kurtulan Osmanlı Hanedanı, üstün çaplı hükümdarların ortaya çıkmasıyla sağlığına kavuşmuş ve canlanmış bulunuyordu. Bu kuşak Osmanlı fatihlerinin en büyüğü II. Mehmet’i dünya sahnesine çıkaracaktı.

İkinci Bölüm

YENİ BİZANS

((6))

İstanbul’u ele geçirmesi alnında yazılı olan Fatih Sultan Mehmet, I. Mehmet’in torunu ve II. Murat’ın oğluydu. Babası Murat otuz yıllık saltanatı içinde şeref ve adalet anlayışı, içtenliği, sadeliği ve esenliklerine duyduğu ilgi nedeniyle Osmanlı ulusunun sevgisiyle saygısını kazanmış aydın bir hükümdardı. Esas olarak bir barış adamıydı. Fakat savaşlar ve savaş tehditleri yağmur gibi tepesine iniyordu. Babasının durdurduğu on yıllık çözülmenin arkasından iç düzeninin ve dengesinin kurulmasını istediği ülkesi için barışı özlüyordu. Barışı aynı zamanda kendisi için de istiyor, yalnız bedenin değil, aklın ve ruhun zevklerini yaşamak için boş zamanı ve huzuru özlüyordu. Doğasının bu yanı uğruna tahtını iki kez genç oğluna terk etti, ama her defasında yerine dönmek zorunda kaldı.

Murat’ın barış arayışı saltanatının daha başından itibaren gerek Avrupa gerekse Asya’daki düşmanları tarafından baltalandı. Bunlar onu kışkırtmalarıyla harekete geçirerek içinde gizli savaşçı ruhunu ve askeri dehayı canlandırdılar. Murat aynı zamanda mümkün olduğu ölçüde kendi askerlerini korumaya çalışıyor, barış pazarlığında ve anlaşmalara uyulmasında adil ve dürüst davranıyordu.

İlk olarak babasının hükümdarlığı sırasında Bizans İmparatoru’na sığınan ve saltanat üzerinde şüpheli bir hak iddiasında bulunan birinin çıkardığı ayaklanmayı Yeniçerilerinin yardımı ve ulemanın desteğiyle bastırmıştı. Bundan sonra İstanbul’u kuşatarak, şehrin surlarını bombardıman etmek için ilk kez toplar ve surlara saldırmak için hareket edebilir kuleler kullandı. Fakat Kutsal Bakire’nin mucizevi şekilde görünmesinden esinlenen Rumlar, şehri kahramanca savundular. Asya’da çıkan olaylar sonucunda Murat da kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Ancak bir nesil sonra oğlunun tahta çıkışına kadar bu kuşatma tekrarlanmayacaktı. Bu arada Manuel’in ölmesi üzerine Murat yeni imparator VIII. Ioannes ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre İstanbul kuşatması erteleniyor, fakat Bizans İmparatorluğu’nun

boynuna geçirilen boyunduruk biraz daha sıkılıyor, imparatorluğun elinde şehir surlarının dışında pek az toprak kalıyordu.

Murat bu kez kuvvetlerini Anadolu içlerine sürdü. Burada Mustafa adındaki küçük kardeşi ona karşı ayaklanmış ve bütün beyler de ayaklanmışlardı. Mustafa, Karaman Beyliği'nin kuvvetlerini arkasına almıştı, ama pek çabuk yenildi ve asıldı. İsyanı, güçte "Büyük Türk"le sözde yarışan azgın vassal "Büyük Karaman"ın eseriydi. Karaman Beyi iki kez daha ayaklandı ve Murat tarafından iki kez daha yenik düşürüldü, fakat her iki defasında da Murat'la yaptığı bir anlaşmaya göre vassal statüsünü korudu, toprakları da Osmanlı İmparatorluğu'nunkilere katılmadı. Murat o vakte kadar Batı Anadolu'nun kalan beyliklerini kontrolü altına almıştı.

Şimdi Avrupa'daki iki güç, Macaristan'la Venedik, Bizans İmparatorluğu'nun parçalarını sahiplenmek için yarışıyorlardı. Macarlar, İstanbul'u da kapsayacak bir Pan-Slav İmparatorluğu'nun hayalini kuruyorlar, Venedikliler de denize hâkimiyetlerini perçinlemek istiyorlardı. İmparator, uzun süredir Osmanlılarla Rumlar arasında kavga konusu olan önemli Selanik limanını Venedik Cumhuriyeti'ne satınca Murat harekete geçmek zorunda kaldı. 1430'da şehre saldırdı ve orasını zapt etti. Selanik böylece Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı; bu işte Venediklilerin kaybı müthişti. Murat askerlerinin şehir halkını katletmesini önlediği gibi, bir barış antlaşmasıyla Venediklilere ülkede serbestçe dolaşmak, sahip olduğu bütün beldelerde deniz ticaretini ellerinde bulundurmak, o sıralar St. Mark'ın sancağının dalgalandığı Peloponez'deki adalarla şatoları hiç müdahale edilmeksizin ellerinde bulundurma haklarını tanımıştı.

Kral Sigismund'un 1437'de vâris bırakmadan, dolayısıyla da hanedanına son vererek ölümü Balkanlar'da Macarların saldırganlık ruhunu uyandırdı. Tuna'nın güneyindeki bölge üzerinde egemenlik kurmanın, böylece Osmanlıların Sırbistan üzerindeki kontrolünü pekiştirmenin peşindeki Murat ertesi yıl, daha önce Sırpların inşa etmesine izin verdiği Semendine kalesini zapt etti, sonra da giderek artan gücünden çekindiği, şimdi Macarların yardımını ve onlarla ittifakı isteyen despot Giorgi Brankoviç'i kovdu. Murat birkaç aylık bir kuşatmadan sonra Belgrad'ı ele geçirmeyi başaramadı. Fakat Sigismund'un ölümünden yararlanarak Eflak üzerinde otorite sağladı ve Tuna'nın üzerinden Macaristan içlerine akınlarını

sürdürdü. O sırada bir hükümdar arayışı yüzünden çalkantı içinde olan Macaristan, Lehistan'ın hükmü altına girmek yolunu seçti. Leh hükümdarı III. Ladislas şimdi her iki ülkeyi yönetiyordu. O sırada ona destek olacak Hunyadi adında bir Macar ulusal kahraman ortaya çıktı. Hunyadi bundan sonra yirmi yıl boyunca Türklerin başına bela olacaktı.

Hunyadi ya da Türklerin Yanko dedikleri Janos Corvinus Huniades, annesi, babası belli olmayan Romanyalı bir soyluydu. Ona müteşekkir olan Kral Ladislas adına Transilvanya'nın büyük bir bölümünü, zaman içinde de Macaristan'ı yönetmeye başladı. Macarlarla Sırplar için arkasında gümüş zırhıyla süvarileri savaşa süren, yiğit davranışlarıyla Doğu Hıristiyanlığının umudu olan, bu toprakları en sonunda kâfir Türklerden kurtarmayı ve birliğini sağlamayı vaat eden romantik "Beyaz Şövalye" idi. Güney Macaristan sınırının iki yüz milini kontrol eden Hunyadi, Osmanlı kuvvetlerine karşı birkaç zafer kazandı ve onları büyük kayıplara uğrattı, kiliseleri ele geçen Osmanlı bayrakları ve yadigârlarıyla süslemeye başlaması Hıristiyanların şevkini artırdı. Hunyadi'nin, Kral Sigismund'un Niğbolu Savaşı'ndan dönüşünde oluşmuş yasadışı oğlu olduğu söylenir. Her kim olursa olsun, o şimdi Kral Sigismund'un yaptığı gibi, Türkleri Avrupa'dan sürmeyi amaçlayan yeni bir haçlı seferiyle tarihi tekrarlamaya hazırlanıyordu.

Tarihin bu evresinde Batı'dan, Papa'nın elçisi Kardinal Julian'ın duasıyla kendisinin bizzat ordunun içinde bulunması dışında bir destek bulamayan Haçlılar, sadece Macaristan'la Lehistan'dan, sonra da Eflak'tan, biraz da Sırplar, Bulgarlar, Bosnalılar ve Arnavutlar gibi Balkan halklarından askeri yardım aldılar. İlerlemeleri yine de başarılı oldu. 1443'de Tuna'yı geçtiler, oradaki Türk garnizonuna büyük kayıplar verdirerek Niş'i zapt ettiler, despot Giorgi Brankoviç'i Sırbistan'daki topraklarının başına geçirdiler, Sofya'ya girdiler, sonra da kış havasında karlı ve buzlu Balkan dağlarının ötesindeki Trakya ovasına inmek üzere harekete geçtiler.

Dağ geçitlerinden geçen yollar çoğu kez Türkler tarafından düşürülen kayalarla tıkanmış oluyordu. Bir noktada dağların yamaçları gece boyunca süren bir su baskınıyla buzdan duvarlara ve yollara dönüştürüldü. Haçlıların yürüyüşü tarihte benzeri görülmemiş bir askeri başarı örneği oldu. Ama sonunda Noel günündeki bir zaferlerinden sonra hava koşullarıyla bunun

sonucu olan erzak ulaştırmadaki güçlükler ve giderek artan Türk baskısına yenik düştüler. Öyle ki Hunyadi Buda'ya çekilmeleri emrini verdi. Soğuktan bitkin düşmüş ve açlıktan iskelete dönmüş Haçlı askerleri Hıristiyan ilahileri okuyarak ve ellerinde Osmanlı bayrakları sallayarak başlarında Kral Ladislas'la oraya vardılar. Macar halkı tarafından zafer sevinciyle karşılandıktan sonra da tehlike anında Tanrı'dan gördükleri yardıma şükretmek için katedralin yolunu tuttular.

Barış adamı Murat Haçlı kuvvetlerini Tuna'nın ötesine kadar kovalamaktan vazgeçmişti. Segedin'de on yıllık barışın pazarlığını yaptı. Buna göre, Sırbistan'la Eflak Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlı olmaktan çıkıyor, Macarlar ise Tuna'yı aşmamayı ve Bulgaristan üzerinde hak iddia etmemeyi yükümleniyorlardı. Anlaşmaya bağlı kalacaklarına Ladislas İncil, Murat ise Kuran üzerinde yemin ettiler.

Osmanlı Devleti'nde birliğin sağlandığı şu sırada Murat, güçlü bir merkeziyetçi hükümet kurmak için yapıcı adımlar atmaya girişti. Başlıca aracı olarak Yeniçerilerin sayısını artırdı ve etki alanlarını genişletti. Şimdi savaşta tutsak alınan gençlere ek olarak çeşitli eyaletlerdeki yerli Hıristiyan halkların içinden de Yeniçeri yapılacak gençler seçiliyordu. Sayıları yaklaşık yedi bini bulan Yeniçeriler, devletin temel taşı olarak onlar da tutsaklıktan gelen sultanın Sipahileri ve askeri idareciler tarafından destek görüyorlardı. Bayezıt'ın sebep olduğu zarar böylece içeride ve dışarıda onarılıyor, II. Murat hanedanının geleceği sağlam temeller üzerine oturtuluyordu.

II. Murat ilk kez devlet yönetiminin stresinden kurtulup Manisa'daki sarayında inzivaya çekilme planları yapmaya başlamıştı. Buna hazırlık olarak on iki yaşındaki oğlu Mehmet'i Edirne'ye getirtti. Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın denetiminde imparatorluğun Avrupa eyaletlerinin valiliğini yapacaktı. Bu adım Halil'le diğer vezirler arasında kaygıya yol açtı. Çocuğun, yaşına göre uyanık ve erken gelişmiş olmakla beraber, böylesi bir sorumluluğa henüz hazır olmadığını düşünüyorlardı.

II. Mehmet uğursuz addedilen bir dönemde, iki amcasının hayatına mal olan bir hastalık salgını sırasında dünyaya gelmişti. Ayrıca mutsuz bir çocukluk geçirmişti. İki üvey ağabeyini, Ali ile Ahmet'i ona yeğleyen ve onu tahtın vârisi olarak düşünmeyen bir babanın üçüncü oğluydu. İki büyük

oğulun anneleri saygın ailelerdendi, oysa Mehmet'inki belirsiz, büyük bir olasılıkla da Hıristiyan kökenli bir köle kızdı. Babası ve dedesininkilerle çelişen karakter özellikleri belki de damarlarında akan kandan kaynaklanıyordu.

Daha çok dadısı tarafından büyütülen Mehmet iki yaşındayken kardeşi Ali ile birlikte Edirne'den alınarak on dört yaşındaki ağabeylerinin valilik yaptığı Amasya'ya götürülmüştü. Burası Kuzey Anadolu'da merkezdeki yaylayla Karadeniz kıyısının arasında kalan dağlık bir eyaletti. Amasya'da eski ve nüfuzlu aileler oturuyordu, hatta Murat'ın babası bunlardan birinin kızıyla evlenmişti. Amasya ayrıca hem İslami müessese için hem de İran'dan kaçan karşıt inançlı gezici dervişlerin sığındığı bir dini merkezdi. Sultan Murat'ın kendisi de Amasya'da doğmuştu. Gerek Murat'ın, gerekse ondan sonra gelen sultanların zamanında şehzadeleri güvenilir memurların denetiminde başkente uzak Asya eyaletlerine göndermek, böylece onları halkın büyük kısmının ve başkente daha yakın olası isyan hareketlerinin uzağında tutmak âdet olmuştu. Bu aynı zamanda fesatlara karşı bir tür garanti ve dedesi Bayezıt tarafından başlatılan, sonra da bu sultanın oğlu I. Mehmet tarafından yasallaştırılan erkek kardeş katlinden daha uygar bir uygulamaydı.

Fakat Mehmet'in ağabeyleri erken öleceklerdi. Ahmet daha yirmisine gelmeden Amasya'da öldü. Mehmet daha altı yaşındayken onun yerine eyaletin valiliğine getirilirken, hayatta kalan tek ağabeyi Ali de Manisa valisi olmuştu. İki yıl sonra Murat'ın emriyle yer değiştirdiler, birkaç yıl sonra Ali de öldü. Amasya'daki yatağında şüpheli bir boğulma sonucu ölmüş, bu ölüm, babasının en sevdiği oğlu olması dolayısıyla Murat'ı kedere boğmuştu.

Şimdi tek vâris konumunda olan on bir yaşındaki Mehmet, babası tarafından Manisa'dan Edirne'ye çağırıldı. Oğlunun eğitimsizliği Murat'ın üzerinde şok etkisi yaptı. Oğlanın öğretmenleri onun öğrenmeye hevesi olmayan, özellikle dini eğitime karşı duyarsız güç bir öğrenci olduğunu görmüşlerdi. Babası bu nedenle ona Kuran ve dini bilgiler konularında öğretmenlik yapması için Ahmet Gürani adlı ünlü bir mollayı seçti. Aslen Kürt olan Gürani, İslam yasalarıyla Kuran'ı Kahire'de okumuştu, şimdi de Bursa'daki ünlü medresede ders veriyordu.

Söylenildiğine göre sultan öğretmene bir değnek vermiş, gerektiğinde şehzadeyi dövmek için yetkilendirilmişti. Molla elinde değnekle Mehmet'in karşısına dikildi ve, "Baban seni eğitmem için beni yolladı, ama aynı zamanda bana itaat etmediğin takdirde seni hizaya getirmemi istiyor," dedi. Mehmet bu sözlere güldü. Molla bunun üzerine onun üstüne sopayla öylesine darbeler yağdırdı ki, Mehmet o günden sonra hocasına büyük bir saygı gösterdi ve ondan bütün Kuran'ı öğrendi. Böylesi aydın bilginler ve danışmanlar tarafından eğitilen Mehmet, fikir ve düşünce bahsinde adamakıllı bilgilendirilmiş olarak yetişti.

Şimdi Edirne'deki sarayda babası tarafından, Murat Anadolu'ya çekildikten sonra da Sadrazam Halil Paşa ve çevresi tarafından devlet işlerinde bilgilendirilecekti. Son derece gururlu ve yaşına göre çokbilmiş olan Mehmet çok geçmeden kendi bildiğini yapmak kararlılığını göstermeye başladı. Babasının Edirne'den ayrılmasından kısa süre sonra İranlı bir misyonerin şahsındaki sapkın bir dinsel hareketi desteklemeye başlayarak Edirne'de kaygı yarattı. Bu kişi, İslamla Hıristiyanlık arası ve genel inançlara aykırı görüşler savunan bir tarikatın lideriydi. Mehmet bu dervişin öğretilerine yakınlık duyarak onu sarayında konuk etti ve şehirdeki insanlar arasında yandaş aradı.

Bu tutumu başında Müftü'yle muhafazakâr bir Müslüman olan Sadrazam Halil Paşa'nın bulunduğu dinsel müessesenin telaşını ve öfkesini uyandırdı. Hezeyanlarını yaymakta olan İranlıyı yakalamak için harekete geçtiler. Fakat adam kaçarak Mehmet'in sarayına sığındı. Ne çare ki Mehmet konuğunu Müftü'ye teslim etmek zorunda kaldı. Müftü de camisindeki mihraptan İranlıyı öylesine suçladı ki galeyana gelen kalabalık adamı kazığa çakarak yaktı. Ateşi canlandırmak için fazlaca yaklaşan Müftü'nün bu arada sakalı tutuşmuştu. Sapkın fikirlinin müritleri de aynı şekilde yok edildiler. Bu olay Mehmet'te İranlılara ve karşıt görüşlere araştırmacı karakterine uygun bir meyil yaratmıştı. Bunun ise gelecek için rahatsızlık verici etkileri olabilirdi. Genç şehzadenin Osmanlı'nın dinsel ve toplumsal kurumlarıyla olan ilişkileri açısından kötü bir başlangıçtı bu. Bu arada gururunun zedelenmesi Mehmet'te yoğun bir içerlemenin tohumlarını saçtı.

Dolayısıyla Halil'i hiçbir zaman bağışlamayacaktı. Çocukluğundan beri içine kapanık olan Mehmet'te bu türden krizler soğuk ve mesafeli mizacını

daha da kuvvetlendirecekti.

Bu, aradan çok geçmeden Yeniçerilerin ayaklanmasına yol açan etkenlerden biri oldu. Efendileri kabul ettikleri Murat'a sadık ve saygılı olmalarına karşın, şimdi sultanın deneyimsiz ve mütehakkim genç oğlundan emir almak zorunda kalışlarına içerliyorlardı. Kendilerine yapılan ödemelerin artırılmasını istediler. Bu istekleri önce geri çevrilince, bütün Edirne'ye yayılan bir yangın çıkardılar. Büyük pazar semtini kül eden bu yangını yağmalar ve katliam izledi. Düşmanca duygularının hedefi Mehmet'in danışmanı olan hadım Şehabettin Paşa oldu. Paşa çaresiz saraya sığınmak zorunda kaldı. Yeniçerileri yatıştırmak için sonunda ulufelerin artırılmasına razı olundu.

Halil Paşa ile Mehmet'in arasındaki soğukluğu daha da artıran bu olay Murat'ın Yeniçeriliğe alınma sistemini yeniden düzenlemesinden beri gelişen yeni bir anlaşmazlık kaynağının belirtisiydi. Şöyle ki devşirme yönteminin genişletilmesiyle Hıristiyanların yalnız askeri görevlerin değil, kamusal olanların da başına getirilmesinin yolu açılmış oluyordu. Böylece, Şehabettin'in de dahil olduğu Hıristiyan devşirmeler en yüksek devlet görevlerine getirilebileceklerdi. Böyleleri giderek daha çok Çandarlı Halil'in bir örneği olduğu eski kalburüstü yönetici Müslüman ailelerin zararına yükseldiler ve onları yavaş yavaş arka plana itmeye başladılar.

Yeniçerilerin Şehabettin'e karşı ayaklanmasını, kendi gücünü kanıtlamak ve genç Mehmet'e bir ders vermek için Çandarlı Halil'in kışkırtmış olması mümkün. Burada eskiyle yeni, gelenekçi Müslüman ve dönme Hıristiyan arasında bir çatışma ortaya çıkıyor ve imparatorluğun yönetiminde bölücü bir iç devinim tehdidinin mesajını veriyordu. Murat'ı sahneden çekilmeye iten ve şahsen karışmak istemediği bir sorunu çözümlemeyi Halil'e bırakmasının nedeni bu olabilir.

Ama bu geri çekiliş sadece üç ay sürecekti. Henüz vakit erkendi. Hunyadi'nin seferi dışta heyecan uyandırmıştı. Hıristiyan davasına destek vaadi boğazlardan geçişi koruyacak bir deniz kuvveti içeriyordu. Murat'la yapılan anlaşmaya tepki büyüyordu. Mora'daki sefer için kuvvetlerini seferber eden Bizans İmparatoru, Ladislas'a mektup yazarak "Hıristiyanlığın Kalkanı"nın ödün vermemesini yalvardı. Ladislas da anlaşmayı onaylayacak yerde "Muhammet'in kâfir topluluğu"nu denizin

ötesine püskürtmeyi amaçlayan Haçlı Seferi'ni sürdürme kararını bildirdi. Bunda büyük ölçüde Papalık elçisi Kardinal Julian tarafından etkilenmişti.

Murat'ın Asya'da olmasından, dahası, Çanakkale Boğazı'nın bir Hıristiyan deniz filosu tarafından kontrolü sayesinde orada tutulmasından yararlanan Julian, Ladislas'ı "bir kâfire verilen sözün geçerli" olmadığı bahanesiyle "İsa'nın düşmanlarına verdiği acele ve kutsallığa ters düşen söz"den affetti. İncil'e el basarak imzalanan anlaşma, Kutsal Üçlü, Bakire Meryem, Aziz Etienne ve Aziz Ladislas adına bozuldu ve Haçlıların "zafer ve kurtuluş yoluna devam" amaçları kutsandı. Böylece, Osmanlılara karşı düzenli bir ordu yola çıkarıldı. Ancak Haçlılar Sırplardan destek bulamamışlardı; anlaşmadan istediğini elde etmiş olan despot Brankoviç, anlaşmanın feshedilmesine karşı çıkıyor ve Eflak'tan gönderilen Sırplarınkinin yarısı kadar bir kuvvete güvenerek sözde tarafsızlıkta direniyordu. Sultanın yokluğu, ordusunun da uzakta oluşu hepsinin içini zafer umuduyla doldurmuştu.

Fakat 1444 Kasım'ında Murat, Varna'da birdenbire karşılarına çıktı. Denizdeki nöbetçileri atlatarak, uygun rüzgârlardan yararlanarak ve ulaşım için kalleş Cenevizlilere rüşvet vererek kıyı bataryalarının desteğinde boğazları aşmış ve onlarınkinin üç katı bir kuvvetle Hıristiyanları karşılamıştı. Yapılan çarpışmada Murat'ın Yeniçeri duvarı Hıristiyanların başlıca saldırısını püskürttü ve iki tarafı da büyük kayıplara uğratmak pahasına zaferi elde etti. Ladislas atından düşürüldü ve savaş meydanında öldürüldü. Miğferinin içindeki başı bir mızrağın ucunda yükseğe kaldırıldı, bu arada Hıristiyanlara ders olması için ikinci bir mızrağa bozulmuş olan anlaşma geçirilmişti. Bu çarpışmanın ilham kaynağı olan Kardinal Julian selameti kaçmakta buldu ve dirisini ya da ölüsünü bir daha gören olmadı. Hunyadi, Eflaklı lider Vlad Dracul'le birlikte kaçtı. Bu kişi eski bir hesabın intikamını alarak Hunyadi'yi bir süre Eflak'ta tutsak etti. Savaştan sonra Kral Ladislas'ın başı bal içinde muhafaza edilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti Bursa'ya gönderildi, orada nehirde yıkandı, sonra yine bir mızrağa geçirilerek sokaklarda dolaştırıldı.

Bu zafer Murat'a, Tuna'ya kadar ki bütün bölgeler üzerindeki kontrolü tekrar kazandırmıştı. Şimdi daha kalıcı şekilde emekliye ayrılmaya kendini hazır hissediyordu. 1444'ün sonunda tahtı bu kez Mehmet'e terk etti.

Delikanlı artık yalnız Avrupa eyaletlerini vali olarak yönetmekle kalmayacak, bir padişahın tüm yetkilerine sahip olacaktı. Murat kendi etkinlik alanı olarak, fakat aynı zamanda Anadolu'da oğlunun yasal yetkesinde olan Manisa yöresinde üç bölge seçti. Çok hoş bir çevre yarattı, geniş bir vadiye bakan bahçelerle sarılı yeni bir saray inşa ettirdi. Burada şairleri, sufileri, ilahiyatçıları ve edipleri etrafında toplayarak Gazi atalarının yaptıkları gibi bir dinsel topluluğun hayatını sürmeye, öğrenmeye, yazmaya, tefekkürle vakit geçirmeye ve dervişler gibi ibadet etmeye çalıştı. Türk dilinin Acemceyle Arapçadan ayrı bir kültürel ifade aracı olarak geliştirilmesini esinlemeye girişti. Türk tarihi incelemelerinde yeni bir hareketi teşvik etti. Osman'ın ünlü atalarının kahramanlıkları ve atalarının ait olduğu Oğuz aşiretinin kökenleri "romantik" tarzda araştırılacaktı. Arada sırada ziyaretine gelen yabancı diplomatlar, onları resmi kabul salonları yerine kendi özel dairesinde kabul ettiğini anlatıyorlardı.

Murat ne çare ki 1446'da yine Edirne'deydi. Genç Mehmet'le arasındaki ilişki daha da kötüleşen Halil Paşa tarafından apar topar çağırılmıştı. Orada Murat'ın sade ve cana yakın tavırları duyarlı halk tarafından sevinçle karşılandı. Bu ikinci dönüşün nedeni görünüşe göre, Osmanlı orduları hem Yunan hem de Arnavutluk sınırlarında operasyonlarla meşgulken genç şehzadenin İstanbul'a saldırmak için hiç politik ve hiç de pratik olmayan bir plan yapmasıydı. Bu, yöneticiler sınıfının içinde, barış peşinde koşan Halil'le savaş isteyen ve tahtın kavgacı genç vârisinin şahsında istekli bir yandaş bulan bir kumandan grubu arasındaki çatışmanın ürünüydü. Ama Yeniçerilerin ve tekrar istifa etmeyecek olan Murat'ın desteğine sahip Halil'in gücünü aşmayı ve kırmayı başaramadılar. Manisa'ya çekilme sırası şimdi Mehmet'teydi. Orada, tahtında kalan babasının beş yıl sonraki ölümüne kadar yaptığı yanlışları ve engellenen planlarını düşünecekti.

İstemeyerek de olsa Murat'ın yazgısında yine savaş vardı. Macaristan şimdilik sakindi. Fakat Mora'daki Bizans despotlarının tekrar güçlenmesi Murat'ı Yunanistan üzerine yürümeye mecbur etti. Burada, Korent kıstağını savunmak için inşa edilmiş Hexamilion surlarına başarıyla saldırdı ve kuvvetlerini bunun ötesindeki toprakları yağmalamaya yolladı. Yunanlı

despotları yine vassallığa iade etti ve Yunanlıların sınır dışı ettikleri Latin vassallarını tekrar iktidara geçirdi.

Bu kez Arnavutluk'ta karışıklık başgösterdi. Burada da Macaristan'daki Hunyadi'ye benzer yeni bir direnişçi ortaya çıkmıştı. George Kastriota adındaki Hıristiyan vassal prens sultanın sarayına rehine olarak gelmiş, Müslüman edilmiş, eğitim öğretim görmüş ve Osmanlı Ordusu'nda hizmet etmişti. Kendisine verilen İskender Bey adı Skanderbeg olarak tanınmasına yol açmıştı. Yiğit ve vatansever bir savaşçı olarak Türkleri terk ederek kendi inancı ve ülkesi için savaşmaya gitti ve Hunyadi'nin direnişiyle aşağı yukarı eşzamanlı olarak yurttaşlarının başında Türklere karşı ayaklandı. İki liderin 1448'de işbirliği yapmasıyla Türklere karşı yeni bir Macar saldırısı başladı. Sırbistan'la Bosna da onlara katıldı. Murat onları, atası I. Murat'ın altmış yıl önce Sırplarla Macarlara karşı kazandığı zafer anında öldürüldüğü Kosova savaş meydanında yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi Sırp bağımsızlığının sonu demekti. Macaristan'ın askeri gücü de uzun bir zaman için felç olmuştu. Bosna, Osmanlıların vassal bir eyaleti oldu. Ama Arnavutluk'ta İskender Bey, ele geçirilemez Kruje Kalesi'nden tüm fetih girişimlerine etkin gerilla savaşlarıyla karşı koydu. II. Murat'ın kalan yaşamı süresince süren bu direniş II. Mehmet döneminde yirmi yıl daha devam etti. Mehmet bu arada Manisa'da Arnavut ya da Hıristiyan Rum kökenli Gülbahar adında bir köle kıza (II. Bayezıt'ın annesi) tutulmuştu. Bu kızı veliahta layık bir eş olarak görmeyen II. Murat, Mehmet on yedi yaşına gelince onu önemli bir Türkmen beyinin, Dulkadiroğlu'nun kızı Sitte Hatun'la şaşaalı bir düğünle evlendirdi. Fakat Mehmet bu eşini hiçbir zaman sevmedi; Sitte Hatun ona çocuk doğurmadı; Mehmet zaman içinde sarayını İstanbul'a taşıyınca da Edirne'deki sarayın hareminde unutulup gitti. Aslında Gülbahar'dan başka hiçbir kadın II. Mehmet'in yaşamında önemli bir rol oynamadı.

Murat hayatının son yıllarında onu Edirne'de ziyarete gelen oğluna daha fazla ısındı, Mehmet de babasının birçok seferlerine katıldı. Şehzade, düşman ateşiyle ilk kez Anadolu birliklerinin kumandanı olarak katıldığı Kosova'da tanıştı. 1450'de de Arnavutluk'taki başarısız Kruje kuşatmasında babasıyla birlikte savaştı. Murat ertesi yıl beyin kanamasından öldüğü sırada Mehmet Manisa'daydı. Söylenildiğine göre,

haberi alınca hemen Arap atına atlamış ve, “Beni seven arkamdan gelsin!” sözleriyle kuzeye, Çanakkale Boğazı’na doğru yola çıkmıştı.

Maiyetinin gelişini beklemek üzere Gelibolu’da iki gün mola verdi, sonra Edirne’ye doğru yoluna devam etti. Orada kalabalık bir topluluğun karşısında tahtına çıktı. Halil Paşa’yla babasının en yakın dostu olan ikinci vezir İshak Paşa’nın geleceklerinden endişe eder gibi biraz geride durduklarını fark edince baş hadım vasıtasıyla her zamanki yerlerine geçmelerini buyurdu. Bundan sonra Halil’i eski mevkiinde bırakırken İshak Paşa’yı Anadolu Beylerbeyliği’ne atadı ve babasının cenazesini Bursa’ya götürmekle görevlendirdi.

Soylu bir Osmanlı ailesinden gelen Murat’ın dul karısı bundan sonra Mehmet’e babasının ölümünden dolayı baş sağlığı dilemeye ve cülusundan dolayı onu kutlamaya geldi. O dakikalarda bebek yaşındaki oğlu Ahmet yeni padişahın emri üzerine banyosunda boğuluyordu. Kendisi bir köle kızın oğlu olan II. Mehmet’in önlem olarak başvurduğu bir kardeş katli örneği oldu bu. Yaslı anne ise İshak Paşa’yla zorla evlendirilerek Anadolu’ya yollandı.

Mehmet bir süre sonra Bursa’da yeni bir Yeniçeri ayaklanmasıyla karşılaştı. Bunu kanlı şekilde bastıran sultan, birçok isyancıyı Yeniçerilikten uzaklaştırdı, fakat geri kalanların ulufelerini yükseltmek önlemine başvurdu. Bu önlem işe yaramakla beraber, daha sonra gelecek sultanlar için kötü bir emsal oluşturdu. Mehmet aynı zamanda sarayın avcılarıyla doğancılarından, yani muhafızlarından yeni birlikler oluşturdu. Hizmetindeki ağalarla saray çalışanlarını bunların arasından seçecekti. Yeniden düzenlenen Yeniçeriler Osmanlı Ordusu’nun eskisinden de güçlü nüvesini oluşturdular. Mehmet uzun zamandan beri kararlı olduğu büyük girişimine, yani İstanbul’u kuşatmaya artık hazır bulunuyordu.

((7))

Hıristiyan devletleri II. Mehmet adındaki genç sultan hakkında pek olumlu bir fikre sahip değillerdi. İlk zamanlarındaki başarısızlıklarına dayanarak ona hâlâ babasının fetihlerine ilavelerde bulunamayacak olan, üzerinde durulmaya değmez, deneyimsiz bir genç gözüyle bakıyorlardı. Ancak Mehmet önemli bir kişi olmak yolundaydı. Kısa boylu olmakla beraber, güçlü yapılı ve yakışıklıydı. Vakur bir görünüşü, nazik, fakat mesafeli bir mizacı vardı. Kemerli burnu, keskin bakışı, ayrıca soğuk ve ketum karakteriyle etrafındakileri huzursuz ediyor, fakat işlek zekâsı, yılmaz enerjisi ve irade gücü saygı esinliyordu. Bütün bunlar ne pahasına olursa olsun mutlak iktidara giden hesapçı bir hırsın itici güçleriydi. Saltanatının ilk yıllarında barışçı niyet sahibi görünmek işine gelmişti.

Gibbon, “Dudaklarında barış, fakat kalbinde savaş vardı,” diye yazıyor. Yabancı elçileri kabul ettiği zaman babasının Venedikliler ve Cenevizlilerle, Hunyadi’yle, Sırbistan’la, Eflak’la, Ragusa’yla, Ege adalarıyla, Rodos şövalyeleriyle, Aynaros’daki manastır cemaatiyle yaptığı anlaşmaları onaylamaya yatkın görünüyordu. İmparator Konstantin’in elçileri de önceleri sultan tarafından dostça karşılandılar ve ondan Bizans’a ait bölgelere saygılı olmak ve taht üzerinde hak iddia eden akrabası Orhan’ın (Bayezıt’ın torunu) İstanbul’da tutulmasına karşılık Struma (Karasu) vadisindeki bazı Rum şehirlerinin gelirlerini bırakmak vaadini elde ettiler.

Ama Küçük Asya’daki kampına bundan sonra gelen elçiler, serkeş bir tavır takınarak vaat edilen paraların ödenmediğinden yakındılar, hatta zam istediler, ayrıca, taht üzerinde hak iddia eden şehzadeden bir şekilde yararlanabileceklerini ima etmek ihtiyatsızlığında bulundular. Efendisini onların tahmin edemediği ölçüde iyi tanıyan Sadrazam Halil Paşa bu noktada, Gibbon’a göre, şöyle bir uyarıda bulundu:

”Hey, akılsız, sefil Rumlar, sizin numaralarınızı biliyoruz, siz ise karşı karşıya olduğunuz tehlikeden habersizsiniz! Vicdan sahibi Murat artık yok; tahtında ise hiçbir yasanın bağlayamayacağı ve hiçbir engelin

durduramayacağı genç bir fatih oturuyor... Niçin bizi boş ve örtülü tehditlerle korkutmaya çalışıyorsunuz? İsterseniz kaçak Orhan'ı serbest bırakın ve onu Romanya sultanı ilan edin; Tuna'nın ötesinden Macarları çağırın; Batılı ulusları bize karşı kışkırtın; bu takdirde inanın bana, sadece en kısa zamanda mahvolmak dışında bir şey elde etmezsiniz. "

Sultan elçileri tatlı sözlerle yatıştırdı. Fakat imparator, ona, Bizans topraklarına saygılı olmak için verdiği sözden dönmek için mükemmel bir bahane sunmuştu. Edirne'ye dönünce, Struma ırmağı yöresindeki şehirlerdeki Rumların sürülmesi ve gelirlerine el konulması emrini verdi. Küçük Asya'ya dönünce, daha önce Asya yakasındaki Anadoluhisarı'nda Sultan Bayezıt tarafından yaptırılmış kale hizasındaki en dar yerinden geçtiği Boğaz'ın bu kez Avrupa yakasında, Bizans arazisinde yeni bir kalenin inşasına karar verdi. Bu yeni kale ona boğazları kontrol olanağını vereceği gibi, tasarladığı İstanbul kuşatması için bir üs vazifesini görecekti.

İmparator, aralarındaki anlaşmanın bozulmasını protesto etmek için sultana hemen bir heyet yolladı ve Bayezıt'ın kendi kalesini inşa etmek için önce Bizans'tan izin istediğini hatırlattı, fakat Mehmet elçileri kabul etmeyerek Bizans'ı aşağıladı. Kale inşaatı başlayınca, imparator yine elçiler ve armağanlarla yiyecek, içecek gibi levazım yollayarak Boğaziçi'ndeki Rum köyleri için koruma istedi. Sultan, elçileri yine umursamadı. Sonuncu heyet de gelerek kale inşaatının İstanbul'a saldırı anlamına gelmediğine dair garanti isteyince, sultan elçileri hapsettirdi ve kafalarını kestirdi. Bu bir savaş ilanıyla eşanlamlıydı. İstanbul'a bundan sonra korku egemen oldu. İnsanlar, "Bu, şehrimizin sonu, ırkımızın sonu demek. Hıristiyanlığın düşmanlarının günü geldi," diye yakınıyorlardı.

Sultan 1451 kışında imparatorluğun bütün eyaletlerinden beş bin duvarcıyla işçiden oluşacak bir iş gücünün toplanması emrini verdi. Oradan buradan inşaat malzemesine el konuldu, ertesi ilkbaharda da inşaat alanıyla çevresini açmak ve işçilere taş sağlamak için kiliselerle manastırlar yıkıldı. Kale duvarlarını sultanın kendisi planladı, ilkbaharda da inşaatı denetlemek ve hızlandırmak için bizzat kendisi geldi. Kale dört buçuk ayın içinde tamamlandı ve Boğazkesen olarak adlandırıldı, yani kesilen, boğaz olabileceği gibi, gırtlak da olabilirdi. Rumlar ise buraya karşısındaki Anadoluhisarı'ndan farklı olarak Rumelihisarı diyeceklerdi.

Kale tamamlandıktan sonra sultan ordusunun başında İstanbul surlarına kadar ilerledi ve tahkimatı gözden geçirmeye üç gününü harcadı. Sonra kışı geçirmek için Edirne'deki sarayına döndü. Kalede beş yüz kişilik bir kuvvet bırakmıştı. Verdiği emre göre, Boğaz'dan her iki yöne doğru geçen her gemi yelkenleri indirmek ve kalenin önünde demir atmak, yoluna devam etmek için izin almak, geçiş hakkı için ise bir bedel ödemek zorunda kalacaktı. Red durumunda söz konusu gemi, suya yakın bir kulede stratejik konumda bulunan üç dev topun ateşlenmesi suretiyle batırılacaktı. Her top yüz elli kilo ağırlığında taştan bir mermiyi seçilen hedefe savurabilecekti.

Bu silahlar Urban adında bir Macar mühendisin eseriydi. Bu kişi top gibi ağır silahların yapımında uzmanlaşmış bir dökümcüydü. Önce Bizans imparatoruna başvurmuş, fakat imparator Urban'a istediği ücreti ve malzemeyi vaat edememişti. O da sultanın kapısını çalmış, yalnız Bizans'ın değil, Babil'in bile duvarlarını indirebilecek bir top yapabilecek kabiliyette olduğunu söyleyerek övünmüştü. Askeri bilimin her yeni gelişmesiyle ilgilenen Mehmet, kuvvetlerini en güncel silahlarla donatmaya kararlıydı. Modern kale ve kuşatma makinelerinin yapımıyla ilgili teknik kılavuzları inceliyor, sarayına çektiği donanım bahsinde uzman yabancı kişilere danışıyordu. Böylece Urban'ı hemen yüksek bir ücretle işe aldı ve hünerinin ilk sınavı olarak yeni Boğazkesen kalesinin kulesi için bütün Boğaz'ı menziline alacak bir top yapmasını emretti. Üç ayın içinde hazır olan top sonuçta sınavı en parlak şekilde verdi. Bir tahıl yüküyle İstanbul'a gitmek üzere Boğaz'dan geçerken durmayan bir Venedik gemisi bir top mermisinin isabetiyle anında battı.

Mehmet o zaman Urban'a Edirne'deki bir dökümhanede ilkinin ikisi büyüklüğünde başka bir top dökmesini emretti. Top hazır olunca yedi yüz kişilik müfreze onu kullanmak ve taşımakla görevlendirildi. Görevlendirilen on beş çift öküz topu ancak kımıldatabiliyordu. Sekiz buçuk metreye yakın uzunlukta ve yirmi santim çapındaki canavar silaha yaklaşık yüz yirmi kilo ağırlığında bir gülle yüklendi. Halk gürültüden korkmaması için uyarıldı. Bundan sonra fitil tutuşturuldu ve top sultanın yeni sarayına yakın bir mevkiden ateşlendi. Patlama on beş kilometreden daha uzaktan bile duyuldu, top güllesi de bir buçuk kilometre yol aldıktan sonra toprağın iki metreye yakın bir derinliğine saplandı.

Bu deneylerin başarısından hoşnut kalan sultan, yolun düzleştirilmesini ve köprülerinin sağlamlaştırılmasını emretti. Top böylece ilkbaharda İstanbul surlarının dışındaki bir noktaya nakledilebilecekti. O sırada sultanın dökümhanelerinde daha küçük başka toplar da dökülmekteydi. Mehmet böylece, bir yüzyıldan beri Batı'da kullanıldığı halde, Doğu'da yeni olan barutla ateşlenen bir ağır silah gücü yaratmış oluyordu. İstanbul'un ortaçağlardan kalma taş duvarları herhalde buna karşı koyamayacaktı.

Sultan 1452 kışı süresince şehri kuşatma hazırlıklarıyla meşgul oldu. Uykusunu feda ederek İstanbul'un savunma planlarını gözden geçiriyor, saldırı hatlarını, birliklerinin konumunu, kuşatma makinelerinin, bataryalarının, patlayıcılarının yerlerini saptıyordu. Gece yarısı sıradan bir asker kılığında birkaç arkadaşıyla birlikte Edirne sokaklarında dolaşıyor, halkın ve askerlerinin ruh hallerini araştırıyordu. Gece yarısından sonra sabaha karşı Sadrazam Halil Paşa'yı yanına çağırttı. Mevkii bahsinde kaygılı olan Halil yanına bir kap dolusu altın para almak önlemine başvurdu. Bunların neye yarayacağı sorusuyla karşılaşınca, beklenmedik bir sırada efendileri tarafından çağırılan sultanın hizmetkârlarının yanlarında armağanlar getirmelerinin usulden olduğu yanıtını verdi. Mehmet kabı eliyle kenara iterek, "Ben yalnız bir tek şey istiyorum. Bana İstanbul'u ver," dedi. Bundan sonra sadrazama kuşatmanın kısa bir zaman sonra başlayacağını haber verdi. Arkasından onu yanından savarak yine planlarının başına döndü.

İmparatorluğunun her eyaletinden adam getirterek Trakya'da toparladığı ordu çok geçmeden birkaç yüz bin kişiyi buldu. Aralarında yirmi bin de başıbozuk asker vardı. On iki bin Yeniçeri ordunun çekirdeğini oluşturuyordu. Ordunun donanımıyla sultan bizzat ilgilendi. Topraklarının dörtbir yanındaki silahhanelerde göğüs zırhları, kalkanlar, miğferler, mızraklar, kılıçlar ve oklar yaptırdı. Mühendisleri de bu arada mancınıklar ile kalenin surlarını ve kapılarını yıkmak için koçbaşı denen unu demirli kalın sopalar yaptırmakla meşguldular.

Nüfusu şimdilerde elli binin altına düşmüş olan İstanbul'da Rumlar bu kuvvete ancak yedi bin kişiyle karşı koyacaklardı. Bunların arasında "Tanrı'yla Hıristiyanlığın şanı adına" onların yardımına koşan, birçoğu

Cenevizlilerle Venediklilerden ve Altın Boynuz'daki (Haliç) gemilerin mürettebatından oluşan iki bin yabancı da vardı. Bizans bu birliklerle uzunlukları yirmi kilometreyi geçen surları koruyacaktı, hem de yalnız hafif toplarla.

Surlarla çevrili şehirleri savunmada usta Giovanni Giustiniani adlı Cenevizli uzmanın yedi yüz kişiyle birlikte gelişi, Bizanslılara biraz moral verdi. İmparatorun başkomutanlığa atadığı Giustiniani halkın da yardımıyla surları kuvvetlendirmek, hendekleri boşaltmak ve savunmaları geliştirmek için hemen kolları sıvadı. Bu arada şehirdeki bütün silahlar toplanıp gerekli yerlere dağıtılıyordu. Yalnız adam değil, para sıkıntısı da çeken imparatorun kurduğu savunma fonuna sıradan kimseler, manastırlar ve kiliseler katkıda bulundular. Bir taraftan da gümüş eşyalar kiliselerde eritilerek madeni para basılıyordu.

İstanbul'un önceki kuşatmalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeninin şehre yalnız karadan saldırılması olduğunun sultan farkındaydı. Bizanslılar denize hâkim olmalarının yararını görmüşler, su yoluyla malzeme getirtebilmişlerdi. Oysa Türkler, birliklerini Asya'dan taşımak için Hıristiyan gemilerine bağımlı kalmışlardı. Mehmet şimdi yalnız bir kara kuvveti değil, bir deniz kuvveti de oluşturmanın yaşamsal önemi olduğunu açıkça görüyordu. Deniz kuvvetinin önemini kavrayarak bu konuya özel bir dikkat yöneltti. Yalnız eski gemilerden değil, Ege'deki tersanelerde hızla inşa edilen yenilerinden de oluşan filo çeşitli büyüklüklerde 125 gemiyle çeşitli yardımcı teknelerden oluşuyordu.

Bir Bulgar amiralin kumandasındaki bu donanma 1453'de Gelibolu'dan hareketle Marmara Denizi'nde boy gösterince, Rumlar, Türklerin kendilerininkinin beş katı olan bir filo sahibi olduklarını görerek şaşırdılar ve fena halde bozuldular. Savaş planlarını açıklamak ve onaylarını almak için kurmaylarını toplayan sultan, şimdi denize de hâkim olduğuna onları inandırabildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun, tüm geçmiş zaferlerine rağmen, İstanbul ele geçirilene kadar güvende olamayacağında ısrar ediyordu. Şehir zaten birçok sebeplerden dolayı zapt edilemez değildi. Kendisi İstanbul'u da içeren bir imparatorluğu yönetmedikçe hiç yönetmese de olurdu. Divan sultanı ittifakla destekledi.

II. Mehmet peygamberlerin de desteğine sahipti. Sultanın ordusu mensuplarının inancına göre, peygamber Hazreti Muhammet şehre ilk giren askere cennette özel bir yer bahşedecekti. “Konstantinopolis’i fethedecekler. Bunu başaracak prensle orduya şükürler olsun,” diye kehanet etmemiş miydi? Sultan bu prensin kendisi olacağını ve İslamiyet adına kâfirleri yenilgiye uğratacağını tekrar tekrar söylüyordu.

O sonu gelmeyen uzun kış boyunca depremler, sel gibi yağmurlar, su baskınları, yıldırımlar ve kuyrukluyıldızlar gibi uğursuz belirtiler yüzünden Rumların moralleri bozulmuş, bu alametlerin imparatorluklarının sonunu ve Hıristiyanlığın düşmanlarının gelişini haber verdiğinden korkmaya başlamışlardı. Büyük Ayasofya Kilisesi’nde Noel’den önce büyük bir ayin yapılmış, bunda daha önce Floransa’da yapılan anlaşmaya göre, Rum ve Latin kiliselerinin birleştiği ilan edilmişti. Fakat Rumlar böyle bir birleşmeyi kabule hevesli olmadıklarından pek azı kiliseye girmiş, ancak birleşmeyi destekleyen ruhban sınıfı görev yapmıştı.

İlkbahar gelince sultan büyük ordusuyla Trakya’da şehrin duvarlarına doğru yürüyüşe geçti. Ağır topları kendisinden önce gelmişti, sultan sonuncu birliğiyle geldiğinde tarih 2 Nisan 1453 ve Paskalya’nın ikinci günü olan bir pazartesiydi. Sultan karargâhını kara surlarının ortasına bakan bir yükseltiye kurdu. Yeniçeriler yakınında kamp kurmuşlardı; canavar top ise daha küçük iki topla birlikte yakındaki bir yerdeydi. İmparator, sultanın karşısında Aziz Romanus kapısının önünde mevzilendi, Giustiniani’nin kumandasındaki Cenevizli birlikleri de yan tarafındaydı. İmparator, Venedik’li Hıristiyanların da desteğine sahip olduğunu göstermek için Venedik’li denizcilerden bin tanesine Türklerin görmesi için çok özel üniformalarının içinde surlar boyunca resmigeçit yaptırdı.

Rumlarla yapılan diplomatik görüşmeler bir sonuç vermeyince İmparator, sultana şöyle bir yazı gönderdi:

Barıştan çok savaşı arzuladığınız belli olduğuna, içtenliğime ve sadakat yeminime sizi inandıramadığıma göre, varsın istediğiniz gibi olsun. Artık sadece Tanrı’ya güveniyorum. Şehrin sizin olmasını O istediği takdirde, buna karşı gelmek kimin haddine! Tanrı size Barış arzusu esinlerse, ben çok mutlu olurum. Her ne olursa olsun, sizi bütün yeminlerinizden ve anlaşmalarınızdan azat ediyorum ve başkentimin kapılarını kapayarak

halkımı kanımın son damlasına kadar savunacağım. Adil olanla uyum halinde saltanat sürün. Yüce Tanrı nasılsa ikimizi de yargısının katına çağıracaktır.

Böylece şehrin kapıları kapandı, hendeği aşan köprüler de tahrip edildi. Deniz surlarının korunması için Cenevizlilerin denetiminde Altın Boynuz limanının ağzına kocaman kütüklerden oluşan bir zincir çekildi, böylece Haliç'in içindeki yirmi altı gemi korumaya alındı. Altısı Girit'e, biri de Venedik'e ait yedi gemi daha önce kuşatmadan kaçmak için yedi yüz İtalyanla çekip gitmişti. Ama başka kaçan olmadı. Bizans'ta insanlar bütün Kutsal Hafta süresince kiliselerinde kurtuluş için dua ettiler. Haftanın sonunda İslam yasaları uyarınca sultan habercileriyle bir ateşkes teklifi ve son bir barış önerisi yolladı. Gönüllü olarak teslim olmaları durumunda İstanbul halkına Osmanlı koruması altında yaşam ve mülk hürriyeti vaat ediyordu. Ama onlar teslim olmayı reddettiler. Böylece 6 Nisan'da bombardıman başladı. Bir hafta sonra bombardıman yoğunlaştı ve altı hafta süresince aralıksız devam etti.

Sultan şehrin surlarını aşmak için insan gücünden çok, ağır silahlarına güveniyordu; yalnız toplarla havanlara değil, aynı zamanda mancınıklara da. Fakat kuvvetleri hızlı bir ilerleme kaydedemiyordu. Büyük top gülleleri surları birçok yerlerinden tahrip ettiyse, birtakım kuleler yıkıldıysa da, esaslı bir geçit açılamadı, Osmanlı birliklerinin dört saat süren saldırısı da başarısızlıkla sonuçlandı. Giustiniani'nin kumandasındaki Rumlar zararı hızla onardılar, surların zayıflayan bölümlerini de acele sağlamlaştırdılar, hatta bu amaçla yün balyalarından ve kat kat derilerden yararlandılar, ama tehlikenin en fazla olduğu yerlerde kerestelerden ve toprakla doldurdukları fıçılardan setler inşa ettiler.

Saldırı, sultanın gemilerinin Altın Boynuz'daki engeli tam iki kez aşamadıkları denizde de başarılı olamadı. Üstelik silah ve erzak yüklü üç Ceneviz kadırgası, Sicilya'dan gelen bir Rum nakliye gemisinin refakatinde Çanakkale'den geçebildi ve şehrin önünde belirdi. Bu konuda bilgilendirilen sultan, hemen atına atlayıp kaptan-ı deryasına bizzat komut vermeye gitti. Gemileri zapt edip batırmalı, bunu yapamadığı takdirde sağ olarak geri dönmemeliydi. Bütün gün boyunca şehir halkının gözleri

önünde bir deniz savaşı olanca şiddetiyle sürdü. Fakat Hıristiyan gemileri üstün donanımları ile denizcilikleri sayesinde Türklerin elinden kaçmayı başardılar ve güvenle Altın Boynuz'un korumasına girdiler. Boğaziçi kıyısından gemilerinin yenilgisini izleyen sultan öfkesinden deliye dönmüştü. Atını denize sürdü ve denizcilik bahsindeki cehaletine rağmen kaptan-ı derya ile mürettebatına komutlar yağdırmaya başladı. Savaştan sonra da kaptan-ı deryaya öfkelenmeye devam ederek onu kırbaçlattı ve kazığa oturtmakla tehdit etti. Sonunda adamı görevinden aldı ve mallarına el koyarak Yeniçerilerine dağıttı.

Mehmet, İstanbul'un yalnız karadan saldırmakla ele geçirilemeyeceğini anlamıştı; şimdi deniz saldırısı da fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Mehmet çare olarak, belki de hizmetindeki bir İtalyanın aklına uyarak, gemilerini karayoluyla Boğaziçi'nden Altın Boynuz'a taşımak, böylece Haliç'in ağzını kapayan kütük köprüsünün arkasından dolanmak gibi dâhiyane bir fikre kapıldı. Mühendisleri bu maksatla bir vadiyi, arkasından bir dağ sırtını aşan, sonra da başka bir vadiden limana inen bir yol inşa ettiler. Yola metal tekerlekli kızakları taşımak için bütün uzunluğu boyunca yağlanmış keresteler döşendi. Gemiler bu kızaklara bağlandı, sonra bir palangayla suyun içinden çıkarıldılar ve öküzlerle karada çekildiler.

Yelkenler açıldı, bayraklar dalgalandırıldı, kürekçiler de havada küreklerini salladılar, böylece şaşkına dönen Hıristiyan gemicilerle gözcüler için tepeden limanlarına inen bir deniz filosu görüntüsü yaratıldı. Çok geçmeden yetmiş Türk gemisi Bizans'ın deniz savunmalarının arasında Altın Boynuz'un sularında yüzüyordu.

Venediklilerle Cenevizlilerin hafif silahlı iki gemiyi, arkasından da iki büyük kadırgayı aralarına sevk etmek girişimi, sürpriz yaratmaması ve Türklerin kara bataryalarının ateş açarak iki gemiyi batırması nedeniyle sonuçsuz kaldı. Rumlar böylece Altın Boynuz'da kontrolü kaybettiler, Türkler de arkalarında faaliyette bulunabildiler. Pera'da Cenevizlileri kuşatmayı ve denetimleri altına almayı, şehrin yukarısında dubalardan limanı aşan bir köprü kurmayı, böylece birliklerinin arasında iletişimi sağlamayı, liman surlarını tehdit etmeyi, bu suretle gerek liman gerekse kara surlarının savunmasını zayıflatmayı başardılar.

Türklerin bu deniz zaferini hemen bir kara saldırısı izlemedi, sadece her iki cephede de düşmanı bezdirmeye devam edildi. Şehrin içinde erzak azalmış, gıda maddeleri getirecek olan bir Venedik gemisi ise bir türlü görünmemişti. Savunucuların moralleri bozuktu. Hıristiyan Batı'dan yardım gelmeyince, bazıları imparatoru şehirden ayrılıp dışarıda direniş göstermeyi sürdürmeye razı etmeye çalıştılar. Fakat imparator, "Gitmek benim için imkânsız. Tanrı'nın kiliselerini ve hizmetkârları olan ruhban sınıfını, tacı ve halkımı nasıl böylesi kötü bir durumda bırakabilirim?... Size yalvarırım, dostlarım, gelecekte bana, 'Olmaz efendim, sakın bizi terk etmeyin,' dışında bir şey söylemeyin. Evet, sizi hiçbir zaman terk etmeyeceğim," sözleriyle bu öneriyi reddetti.

O, 'koyunları için hayatını öne süren İyi Çoban'ın (İsa) izinden gitmeyi' yeğliyordu.

Fakat en modern donanımla yapılan hemen hemen yedi haftalık bir kuşatmadan sonra hiçbir Türk askeri henüz şehre adımını atmamıştı. Surları tahrip etmek ve hendeği aşmak girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Altın Boynuz'daki operasyonlar ise sonuçsuz kalmıştı. İşin başından beri kuşatmayı fazla desteklemeyen Sadrazam Çandarlı Halil bu noktada daha yaşlı meslektaşlarının desteğiyle ve genç meslektaşlarına karşı gelerek sultanı Rumlarla barış yapmak için son bir öneride bulunmaya razı etti. Mehmet bir elçi aracılığıyla imparatoru ağır bir yıllık vergi ödemekle şehri terk etmek arasında bir tercih yapmak durumunda bıraktı. İmparatorun yurttaşları bütün mallarıyla şehri terk edecekler, imparatora da Peloponez'de bir krallık verilecekti. İmparator seçeneklerin ikisini de geri çevirdi. Sultan bunun üzerine Rumlar için teslim olmaktan, kılıçtan geçirilmekten veya İslam dinini kabul etmekten başka seçenek kalmadığını bildirdi.

Mehmet 29 Mayıs Salı günü surlara bütün kuvvetlerle son bir saldırı yapılmasına ilişkin planlarını açıkladı. Bir önceki pazar günü ordusunun safları arasında at üstünde dolaşırken yanındaki haberciler, İslam usulleri gereğince askerlere şehri yağmalamak için üç gün verileceğini, şehrin hazinelerinin aralarında adilane paylaştırılacağını bildirdiler. Surları ilk aşacak olan asker, bir tımar ve yönetimde yüksek bir mevkiyle ödüllendirilecekti. Yalnız binalarla surlar sultana ayrılacaktı. Şehrin içindeki

savunucular dışarıdaki birliklerden gelen sevinç çığlıkları ve, “Allah’tan başka Tanrı yoktur; Muhammet de onun peygamberidir,” bağırışlarını duyabiliyorlardı. Türkler gece boyunca hendekleri doldurmakla, kaval ve boru sesleri arasında silah yığmakla meşgul oldular. Fişeklerin ve meşalelerin aydınlığıyla ışıltısını gören karartılmış şehrin içindekiler önce Türk karargâhının alev alev yandığını sandılar. Gerçek nedeni tahmin eden Rumlar için yere diz çöküp dua etmekten başka çare kalmıyordu.

Ertesi gün Türk kuvvetleri yaklaşan saldırıdan önce dinlendikleri için surların dışında uğursuz bir sessizlik hüküm sürdü. Surların iç yüzünde ise sessizlik, kilise çanlarının çalışı ve ikonlarla kutsal eşya dualar arasında şehir sokaklarından geçirilirken indirilen gong darbeleriyle bozuluyordu. Sultan genel bir denetim turundan sonra kurmaylarıyla komutanlarını çadırına çağırdı. Hıristiyanların başkentini zapt etmenin yüzyıllardan beri iman sahiplerinin kutsal bir görevi olduğunu, geleneklerin ise başarı vaat ettiğini onlara hatırlattı. Ertesi gün adamlarını dalga dalga saldırtacağını ve bunun savunucular yorgunluktan ve bezginlikten boyun eğene kadar devam edeceğini bildirdi. Subaylarına cesaret göstermelerini ve disiplini korumalarını buyurdu.

Kendi liderlerine hitap eden imparator da insanın dini, vatanı, ailesi ve hükümdarı için her an ölmeye hazır olması gerektiğini bildirdi. Şimdi ise dördü için de ölmek zorundaydılar. Büyük imparatorluk başkentinin zaferleriyle geleneklerinden, Gerçek İnancı yok etmeye ve İsa’nın yerine sahte bir peygamber oturtmaya çalışan kâfir sultanın hiyanetinden bahsetti. Bizanslılar ataları olan Yunanla Roma’nın eski kahramanlarına layık olmalıydılar. Cesur ve vefalı olmalıydılar. Tanrı’nın yardımıyla zafer onların olacaktı. Gibbon’un sözleriyle bu, “Roma İmparatorluğu’nun cenaze söylevi,” oldu.

29 Mayıs 1453 sabahının erken saatlerinde sultanın saldırısı ani bir ses curcunasıyla başladı; topların gümbürtüsü arasında savaş çığlıkları, zillerin tangırtısı, borazanların gümbürtüsü, surların bir ucundan öteki ucuna kadar yayılan kavalların iniltisi birbirini izliyordu. Nöbetçilerin alarmı vermesi ve savaşın başladığını herkesin duyması için çan kulelerinin devreye girmesiyle kilise çanları çalmaya başladı ve bu sesler saldırgan taraftan gelenlerle anında dayanılmaz bir çelişki yarattı. Savaşçılar görevlerinin

başına koşarken kadınlar taşlar ve surlar için gerekli kalasları taşıyarak onları izliyordu; bu arada ihtiyarlarla çocuklar da evlerinden kiliselere doluyor, günah çıkartmaya ve şehirlerinin kurtuluşu için Tanrı'ya son bir niyazda bulunmaya hazırlanıyorlardı. Cemaatlar şafak sökünceye kadar dua ettiler.

O sırada sultanın surlara saldırısı üç dalga halinde gelişti. Önce farklı diller konuşan başıbozuk askerlerin saldırısı başladı. Duraksamaları olasılığına karşı bir askeri polis dizisi tarafından kayışlar ve sopalarla itekleniyorlardı. Kendilerinden daha iyi silahlanmış ve eğitim görmüş birliklerle karşılaşmalarına rağmen iki saate yakın dövüşmelerinden sonra düşmanı yorma görevlerini tamamlamış olduklarından Mehmet'ten geri çekilme emrini aldılar.

Bundan sonra çok iyi silahlı ve disiplinli Anadolu birliklerinin saldırısına sıra geldi. Kilise çanları bir kez daha alarm verdiler, ama tınlamaları bu kez surları döven canavar topun ve diğer ağır silahların gök gürültüsünden farksız gümbürtüsü tarafından boğuldu. Birlikler bir yandan da önceki bir bombardımanın surlarda açtığı gediği doldurmak için Giustiniani'nin kalaslarla ve toprakla dolu fıçılarla yaptırdığı sete yükleniyorlardı. Sete merdivenler dayayıp surların tepesine tırmanmaya çalışırken savunucuların taş yağmuruyla karşılaştılar ve göğüs göğüse bir dövüş başladı. Sayıları bu kadar dar bir cepheye göre çok fazla olduğundan kayıpları büyük oldu. Fakat şafağa bir saat kala Urban'ın büyük topu savunma noktasına tam isabet kaydetti ve surların büyük bir kısmını yerle bir etti. Üç yüz kadar Türkten oluşan bir kafile, şehrin onların olduğunu haykırarak gedikten içeri daldı. Fakat bir Rum birliği, başında imparator olduğu halde saldırıya geçerek onları karşıladı, birçoğunu doğradı, kalanları da tekrar hendeğin içine sürdü.

Elinde demirden bir topuzla askerlerini öne süren, onları kâh öven kâh azarlayan sultan şansın ters gitmesine çok bozulmuştu. Bununla birlikte, plan gereği, ana saldırı için yedekte bekletilen Yeniçerileri savaşa sokmanın zamanı gelmişti. Şimdi daha fazla gecikmeden koşar adımlarla kazıktan duvara yaklaşıyorlar, savaş ezgilerinin eşliğinde daha hevesli olarak ve üzerlerine yağan mermilere rağmen saflarını bozmadan ilerliyorlardı. Bizzat Mehmet hendeğe kadar onlara öncülük etti, sonra orada durarak Yeniçeriler

dalga dalga saldırırken onlara cesaretlendirici sözlerle moral verdi. Bir saat süren göğüs göğüse çarpışmalardan sonra fazla bir ilerleme kaydedememişlerdi. Dört saatten beri nefes almadan savaşan Hıristiyanlar, çaresizlik içinde mücadele etmeyi sürdürüyorlardı.

Derken ölümcül iki şanssızlık yaşadılar. Önce surların kuzey köşesindeki küçük bir arka kapı olan Kerkoporta Türklere karşı yapılan bir akın sonrasında dikkatsizlik sonucu açık bırakıldı, kapatılmasına vakit kalmadan bir Türk grubu içeri dalarak yukarısındaki kuleye tırmanmaya başladı. İkinci şanssızlık olmasa belki haklarından gelinebilirdi. Ne çare ki yakın mesafeden atılan bir kurşunun göğüs zırhını delmesiyle Giustiniani ağır yaralandı. Istırap içinde kıvranırken cesareti kırıldı ve savaş meydanından uzaklaştırılması için yalvardı. İmparatorun, “Bu tehlike anında beni terk etme. Bu şehrin kurtulması sana bağlı,” diye yakarmaları boşa gitti. İç kapı açıldı, adamları da Giustiniani’yi şehrin sokaklarından geçirerek Altın Boynuz’a indirdiler ve orada bir Ceneviz gemisine taşıdılar. Cenevizli birlikler onun gittiğini görünce, birçokları savaşın kaybedildiği sonucuna vararak onu izlediler.

Arkası moral bozukluğu ve panik oldu. Bundan yararlanmak fırsatını kaçırmayan sultan, “Şehir bizim,” diye bağırarak Yeniçerilerinin Aziz Romanus Kapısı’na son bir saldırıda bulunmalarını emretti. Saldırının başında Hasan (Ulubatlı) adında Anadolulu bir dev vardı. Arkadaşları tarafından izlenerek dövüşe dövüşe kütük duvarının tepesine tırmandı. Orada dizüstü düşürüldü ve arkadaşlarının yarısıyla birlikte öldü. Fakat hayatta kalanlar kütükten seti bırakmadılar. Çok geçmeden onlara katılan başka Yeniçeriler, Rumları oradan uzaklaştırdılar, yukarıdan onlara ateş açtılar, aşağıda da onları katlettiler. Böylece birçok Yeniçeri iç duvara ulaştı ve bir direnişle karşılaşmadan buna tırmandılar. Aynı dakikalarda arka kapının yukarısındaki kulede Türk bayrakları dalgalanmaya başladı ve, “Şehir alındı!” naraları yükseldi.

İmparator bu arada dörtnala almış başını gidiyordu ve arka kapıya yetişmişti. Ama burada karışıklık almış başını gidiyordu, kapıyı kapamak için artık çok geçti, Türkler içeri akıyordu, üstelik onlara direnecek pek az Cenevizli kalmıştı. Konstantin bunun üzerine Aziz Romanus Kapısı’ndaki ana çarpışmaya katılmaya koştu. Türkler burada kazık duvarlardaki

gediklerden içeri akıyorlardı. Rumları toparlamak için yapılan son denemeden sonra imparator savaşın kaybedilmiş olduğunu gördü. “Şehir zapt edildi, ama ben hâlâ hayattayım,” diyerek atından indi, üstündeki nişanları koparıp attı, içeri akan Yeniçerilerin arasına daldı ve ne dirisi ne de ölüsü bir daha görülmedi. Gibbon, “Umutsuzluğa düşen imparator her şeyini üzerinden silkip attı, karışıklık arasında meçhul biri tarafından öldürüldü, cesedi de dağ gibi cesetlerin arasına gömülüp kayboldu,” diye yazıyor.

Kapıdan disiplinli şekilde geçtikten sonra zafer kazanmış ordu dağıldı, askerler şehir sokaklarında önlerine çıkanları öldürerek ve âdet gereği yağma ederek koşuyor, kiliseleri ve manastırları boşaltıyorlar, bunların içindekilerle yetinmeyerek oralardaki insanları da alıp götürüyorlardı. Binlerce Rum büyük Ayasofya Kilisesi’ne sığınmaya koşuyorlardı.

Tarihçi Mikhail Ducas şöyle yazıyor: “Dev tapınak bir saatin içinde erkeklerle ve kadınlarla doldu... sayılması olanaksız bir kalabalık. Büyük kapıyı kapayarak orada duruyor, meleklerden medet umuyorlardı. Derken Türkler daha günün ilk saati dolmadan, dövüşerek, öldürerek, tutsaklar alarak kiliseye geldiler. Kapıyı kapalı bulunca acımayarak onları baltalarla parçalamaya koyuldular.

Papazlar mihrabın başında ilahiler okumaya devam ederken, dua edenlerin çoğu ip niyetine yeleklerle ve kadınların başından koparılan başörtüleriyle bağlandılar ve böylece sokaklardan geçirilerek askerlerin kampına götürüldüler. Askerler burada en güzel kızlarla delikanlılara ve zengin giyimli dokuz senatöre sahip olmak için aralarında kavga ediyorlardı.

Sultan Mehmet fethettiği şehre zafer alayıyla girişini aynı günün öğleden sonra saatlerine erteledi. Sonra Yeniçeri muhafızlarının ve vezirlerinin eşliğinde atının üstünde sokaklardan geçerek Ayasofya Kilisesi’nin yolunu tuttu. Kilisenin kapısında atından indi, eğilip yerden bir avuç toprak aldı ve doğuya has bir simgecilikle toprakları Allah’ının karşısında bir tevazu nişanesi olarak başından aşağı serpti. Kiliseye girince hemen mihraba doğru yürüdü. O sırada bir Türk askerinin yerdeki mermerlerin bir parçasını

kırdığını gördü. Sultan, ona dönerek niçin yerleri tahrip ettiğini sordu. Asker, “Din adına,” diye yanıt verdi. Sultan o zaman ona kılıcıyla vurarak, “Senin için hazinelerle tutsaklar yeter de artar bile. Şehrin binaları benim payıma düşüyor,” dedi. Türk ayaklarından tutularak sürüklendi ve dışarı atıldı.

Hâlâ köşelere büzülmüş birkaç Rumu ve papazları serbest bıraktıktan sonra Mehmet kilisenin camiye dönüştürülmesini emretti. Bir Müslüman din görevlisi vaiz kürsüsüne çıkarak bir dua okudu. Sultanın kendisi de mihrabın basamaklarını çıktı ve onu zafere ulaştıran tek Tanrı olan Allah’a biat etti. Binadan dışarı çıktığında sokaklar sakindi. Düzen kurulmuştu: bir tek günün yağması askerler için yeterli bir ödül olmuştu. Sultan atının üstünde meydanın diğer ucundaki harap durumdaki imparatorluk sarayına kadar gitti. O sırada bir Acem şairinin mısraları aklına gelmişti: “Örümcek Sezarlar’ın sarayında perdelerini örer; baykuş Efrasiyab’ın kulelerinde nöbet tutar.”

Kazıklı Voyvoda diye de bilinir. Düşmanlarını zevk alarak kazığa oturtup işkenceyle öldürmekle ünlüydü.

Fransız kral hanedanının simgesiydi.

Bir tür dinsel meclis.

((8))

İstanbul’un düşüşü bütün Batı Hıristiyanları için acı bir darbe oldu. Şehri kurtarmak için pek bir şey yapmamış olan ülkelerden feryatlar yükseldi; kederi daha da artıran, son dakikadaki bir yardım girişiminin fiyaskoyla karşılaşması oldu. Venedik kadırgalarından oluşan bir Papalık Donanması Ege kıyılarından daha öteye ulaşmayı başaramamıştı. Ama artık çok geçti. Batı’nın, arkasında o kadar uzun zamandır saklandığı ve yalancı bir güvenlik içinde hırgürle vakit geçirdiği Hıristiyanlığın son kalesi yıkılmıştı işte. Bu felaket hiç kuşkusuz Batı uygarlığının kendisini tehdit ediyordu. Şehrin düşüşünün doğurduğu duygular bunlardı. Bunlar dürtüleri açısından psikolojikti. Gerçekte İstanbul bir yüzyıldır kaybedilmişti; düşüşü, bu son dakikada sadece ertelenmiş bir olayın gerçekleşmesinden başka bir şey değildi. Fakat kendi küçük dertleriyle uğraşan, olacakları öngöremeyen ve kendi ortaçağ duvarlarının arasında, büyük bir modern ordudan gerek sayı gerekse donanım açılarından çok, hem de çok geri bir askeri garnizonla ilgili gerçekleri görmezlikten gelmiş Batılılar için olayın şoku her şeye rağmen çok büyüktü. Güneydoğu Avrupa’nın en büyük bölümündeki Osmanlı işgali, başkenti sadece kültür dışında, coğrafi, politik, ekonomik ve askeri açılardan yalıtmış, orasını istihkâm olmaktan çıkararak sadece Batı’nın bir ileri karakoluna, bir İslam okyanusunun ortasındaki bir Hıristiyan Adası’na dönüştürmüştü.

İstanbul’un düşüş tarihi olan 29 Mayıs 1453 tarihin efsanelerine ortaçağla modern zamanlar arasındaki dönüm noktası olarak geçmiştir. Bu ancak simgesel açıdan doğrudur. İstanbul’un Fethi gerçek anlamda bir kademeli değişiklik süreci içindeki geçici etkenlerin sadece bir tanesiydi. Tarih aslında Bizans İmparatorluğu’nun sonunu ve son imparatorunun ölümünü işaret ediyordu. Bu arada bir boşluk, Osmanlı aşiret devletinin bünyesindeki sınır Gazileri arasında gelişen yeni imparatorluk tarafından 150 yıllık bir süre boyunca önceden ağır ağır doldurulmuştu. Gelecek 450 yıl süresince

geniş ve yaygın arazileri yöneteceği gibi, bundan böyle Avrupa ve Asya anakaraları arasındaki odak noktasına egemen olacaktı.

II. Mehmet tahta çıktığı andan itibaren kendini klasik Roma İmparatorluğu'yla Hıristiyan ardılının vârisi hissediyordu. İstanbul'u fethetmesi bunu doğrulamış oldu. Bizans yeni anlamıyla dirilmiş olacaktı. Mehmet eğitimi ve önceki yönetim deneyimi süreci içinde büyük imparatorluk emelleri ve yaygın bir ufku olan genç bir adam olarak gelişmişti. Derin bir tarih bilgisinin sahibi olarak mutlak bir güce sahip olmak ve bunu kullanmak yeteneğine büyük inanç duyuyor, bir dünya fatihi olarak Büyük İskender'le Sezarların başarılarıyla yarışmayı, hatta geçmeyi özlüyordu. Sonraki bir tarihte sarayına çağırılan Giritli tarihçi Yorgi Trapezuntios ona bu yönde teminat verdi: "Romalıların imparatoru olduğunuzdan kimse şüphe etmiyor. İmparatorluğun başkentine yasal olarak sahip olan imparatordur, İstanbul ise Roma İmparatorluğu'nun başkentidir." II. Mehmet, Augustus'la Konstantin'in ardılı olarak Rum Kayzeri ve Acemce anlamıyla Padişah, yani Allah'ın vekil yardımcısıydı.

Mehmet bunları başarırken kendi Osmanlı hükümranlık gelenekleri uyarınca eskiden beri süregelen İslamın dünyaya hâkimiyet idealini de sahipleniyordu. Şöyle ki; Batı'ya meydan okuyarak iki ülkeyle iki denizin: Rumeli ile Anadolu'nun, Akdeniz'le Karadeniz'in hükümdarı oluyordu. İstanbul'u fethetmekle önceki halifelerin başaramadığını gerçekleştirmişti. İlk dört halifeden beri en büyük Müslüman hükümdarı olarak hayranlık ve saygı uyandırıyor, büyük bir İslam geçmişiyle birleşen bir hanedanın vârisi olarak kutsal bir misyonu yerine getiriyordu. Hanlığı, Gaziliği ve Sezarlığı kendisiyle özdeşleştiren ve Türk, İslam ve Bizans geleneklerini temsil eden evrensel bir hükümdar olarak bu şehri bir tek dünyanın ve bir tek imparatorluğun merkezi yapmalıydı.

Üstlendiği görev Bizans İmparatorluğu'nu yok etmek değil, onu yeni bir Osmanlı modeline göre diriltmek, bu arada adı artık Konstantinopolis değil, İstanbul olacak olan bir başkentin imparatorluk görkemini yeni baştan imar etmek ve yeniden canlandırmaktı. Paul Wittek'in sözleriyle "bu devletin temel özelliği olacak olan gerçek imajı, yani eski Bizans etki alanının yerel kültür geleneklerinin, hatta Batı'nın etkilerinin eski İslamın gelenekleriyle kaynaştırılışını" yansıtacaktı.

Bu, İslamın hem dünyevi hem de dinsel yönetimindeki bir imparatorluk olacaktı. Ama aynı zamanda tıpkı Bizans gibi kozmopolit bir imparatorluk olacak, halkları birbiriyle düzen ve uyum içinde yaşayan bütün ırkları ve inançları içerecekti. Son imparatorun düşüşünden beri, kiliseyle devlet tek bir otorite oluşturmuyordu. Hıristiyan Kilisesi şimdi İslam devletine tabi ve bir vergi ödemekle yükümlüydü. Ama bunun karşılığında halkı ibadet özgürlüğünü ve kendine özgü kurallarını ve âdetlerini koruyacaktı.

Müslüman hâkimiyetindeki topraklarda dinsel azınlıkların statüsünü kapsamak için tasarlanan ve yürürlüğe konulan sistem böyleydi. Bu insanlar, milletler şeklinde organize edilmiş reayalar, halkının yönetimi ve davranışları bahsinde merkezi güce karşı sorumlu bir dini liderin yönetimi altında kendi yasalarıyla âdetlerini muhafaza eden topluluklardı. Bunun emsalleri Arap Halifeliği'nin eski imparatorluklarındaki ve tabii Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Doğu Hıristiyanlığı patrikliklerinde görülmüştü; İstanbul'un Ortodoks Patrikliği de uzun zamandan beri Asya'da veya Avrupa'da Müslüman egemenliği altındaki cemaatlerinden sorumlu olmuştu. Şimdi bu sistem eski Bizans İmparatorluğu'ndaki bütün Hıristiyan topluluklarına uygulanacaktı. Fethedilmiş bir halk olarak birinci sınıf yurttaşlık veya siyasal özgürlük ayrıcalığına sahip olamayacaklardı. Fakat barışın ve refahın nimetlerinden yararlanma fırsatları bu sınırlar dahilinde asla zarar görmeyeceği gibi, giderek genişleyen ticaret alanında fazlasıyla artacaktı. Mehmet şimdi İslam otoritesini temsil eden ulemanın yanı başında İstanbul surlarının içinde Rum Ortodoks Patriği, Ermeni Patriği ve Yahudi Hahambaşısı'nın yer almasını istiyordu.

Fatih şehrin içindeki en büyük; en zengin ve en kültürlü Müslüman olmayan topluluğu temsil eden Rumlara karşı oldukça olumlu bir tavır sergiliyordu. Türklerin paylaşmadıkları endüstri, ticaret ve denizcilik alanlarındaki becerileri sayesinde imparatorluğu için büyük yararları olabileceğini net olarak görüyordu.

Ayrıca Rumların bilimine saygısı vardı. Eğitimi kapsamında Yunan tarihi hakkında bilgi sahibi olmuştu. Damarlarında annesi tarafından Rum kanı bulunması da mümkün. Babası Murat'ın Sırp ve Rum melezi karısı Mara'ya özel bir saygı ve ilgi gösteriyordu. Bu kadın, kocasının ölümünden sonra İmparator Konstantin için olası bir eş olarak bile düşünülmüştü.

Fatih böylece vakit kaybetmeden Rum Ortodoks Kilisesi'ne yeni bir Patrik bulmaya girişti. Patriklik tahtının son sahibi 1451'de İtalya'ya kaçtığından istifa etmiş sayılıyordu. Sultan büyük ün sahibi olan keşiş Gennadios'u seçti. Gennadios, şehre Batı'nın yardımının son çaresi olarak önerilen Rum ve Roma kiliselerinin birleşmesine karşı çıkanların başını çekmişti, dolayısıyla da Batı'daki Hıristiyanlarla entrikaya girişme olasılığı zayıftı.

Sultanın huzuruna çağırıldığında fetih zamanında keşiş hücresinden alınarak zengin bir Türke köle olarak satıldığı ve bu kişiyi engin bilgisiyle çok etkilediği ortaya çıktı. Alıcısından alınarak Fatih'in karşısına getirildi. Sultan ona büyük saygı gösterdi, Patriklik tacını kabul etmeye razı etti ve Ortodoks topluluğuna sağlanacak yasaların maddelerini onunla tartıştı. Bu yasa Rumlara, en azından prensip olarak, dinsel olsun, dünyasal olsun kendi işlerini müdahalesiz ve rahatsız edilmeden yönetme özgürlüğü garantisini sağlıyordu. Gennadios'un Patrikliğe atanması, sultanın önerisi üzerine usul gereği Ortodoksların ruhani meclisi Kutsal Sinod tarafından onaylandı.

Gennadios 1454 yılının ocak ayında sultanın himayesinde Patriklik tacını giydi. Bizans imparatorlarının yetkilerine sahip olacak ve onların geleneksel tören ritüellerini uygulayacaktı. Gennadios'a makamının alametlerini, giysilerini, asasını ve kaybolan eskisinin yerine gümüş kaplama yeni piskoposluk haçını bizzat sultan sağladı. Sonra onu, "Patrik ol ve şans yüzüne gülsün, dostluğumuza güven, senden önceki Patriklerin sahip oldukları bütün ayrıcalıklardan yararlan," sözleriyle kutsadı. Gennadios Doğu Roma (Bizans) topluluğu üzerinde mutlak otorite sahibiydi. Ona ayrıca, Fener adlı Rum semtinde kendi sivil mahkemesi ve kendi hapishanesine sahip üç tuğlu paşalık unvanı verildi. Ayasofya şimdi camiye dönüştürüldüğü için, Patriğin takdisi ve makamına oturtulması töreni, Fatih'in patriklik kilisesi olarak hizmet görmesi için özellikle yıkımdan koruduğu Havariyun Kilisesi'nde yapıldı. Yeni Patrik, sultandan zengin bir altın bağışı aldıktan sonra yine sultanın armağanı olan güzel bir beyaz at üstünde tören alayıyla şehirden geçti, sonra da Havariyun Kilisesi'ne yerleşti.

Havariyun Kilisesi fetihten sonra birçoğu, yönetsel bölgelerinin sultana teslimi karşılığında, Hıristiyanların ibadetine bırakılan birkaç kiliseden

biriydi. Diğerleri ise camiye dönüştürülmüştü. Bu arada Ayasofya Kilisesi cami olarak Büyük Ayasofya Camii adı altında adını korudu, yalnızca kubbesinin tepesindeki Haç yerini Mekke'ye bakan bir Hilal'e bırakmıştı. Türklerin geleneksel alameti olan Hilal, en eski tarihlerinden beri Türklerin sancaklarında yer almış, ancak sonraki bir devirde önüne bir yıldız eklenmiştir. Fatih bir minare eklediği Ayasofya'ya başından itibaren saygıyla yaklaşmış, sanatta insan şeklini yasaklayan İslam yasağına rağmen insan tasvirli mozayiklerini korumuştu.

Yeni Patrik cesaretlenerek sultana, Papa'nınkine karşın Rum Ortodoks Kilisesi'nin velinimeti ve koruyucusu gözüyle bakmaya başlamıştı. Gücü ve prestiji Bizans'ın son zamanlarındaki öncellerinin hepsininkini aştı ve önceki "Latinler olmaktansa Türkler olsun!" bağırışlarını doğrularcasına ona hemen hemen bir "Rum Papası" statüsü verdi. Mehmet, Gennadios'la yakın bir ilişki kurarak onunla teoloji konularında dostça tartışmalara girişti ve bilgisini artırırken Hıristiyan dinine dikkate değer bir ilgi gösterdi. Gennadios onun isteğiyle Ortodoks inancı üzerine Türkçeye çevrilen bir yazı yazdı.

Bu, Batı'da sultanın din değiştirip Hıristiyanlığı kabul edebileceğine dair dindarca umutlara yol açtı. İstanbul'un fethinden sonra İtalyan asıllı ünlü bir Yunan dostu olan Francesco Filfelfo, Fatih'e mektup yazarak bir Rum filozofun kayınvalidesi olan İtalyan asıllı dulunun serbest bırakılması için yalvardı. Bu arada hükümdara övgüler yağdırmış ve Hıristiyan dinini kabul etmesini içten dilediğini belirtmişti. Papa V. Nikola'nın da Mehmet'in kendini Truvalı Hektor'un ardılı ve intikamını alacak kişi olarak tanıttığı bir mektup alışverişinden sonra sultanın din değiştirmesi için dua ettiği söylenir.

Daha sonra daha inanılır bir olasılık olarak sultanın Ortodoks doktrinlerinden etkilenmesinden korkan Papa II. Pius, ona bir mektup yazarak Katolik doktrinlerinin üstünlüğünü anlattı ve ona vaftiz olmayı önererek Papalığın korumasında Hıristiyan prenslerinin en büyüğü olabileceği önerisini yaptı. İstanbul'da ise Giorgios Amirutzes adlı Rum filozofu da sultan için bir inceleme yaparak İslamla Hıristiyanlık arasında bir ortak zemin aradı ve ikisinin sentezinin yapılmasını ya da en azından her iki dinin birbirini dostça tanımasını önerdi.

Bu gibi yaklaşımlar, kendini Allah'ın aracı ve halifelerin vârisi olarak gören, dolayısıyla da ruhen ve siyasal açıdan İslamla özdeşleşmiş olan sultanı etkileyecek değildi. Bununla birlikte yine de Ortodoks Hıristiyan uygarlığının sağlıklı devamını garantiliyordu. Daima Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olarak kaldı ve babasının yaptığı gibi, Hıristiyanlıktan dönenleri ve özellikle kendi açık fikirlerini paylaşanları görevlendirerek onları eski model Müslümanlara tercih etti.

Fatih dinsel konularda ne kadar hoşgörülü olursa olsun, politik ve kişisel durumlarda aynen savaş meydanında olduğu gibi pervasız, hatta zalim olabiliyordu. Fetihten sonra imparatorun nazırlarından birkaçını hapisten çıkarmıştı. Bunların arasında, kiliseler arası müzakerelerden usanarak İstanbul'da sultanın sarığını bir kardinal şapkasını görmeye yeğ tuttuğunu söyleyen Megadux Lukas Notaras da vardı. Sultan nazıra önce saygılı davrandı, hatta onu şehrin valiliğine atamayı bile aklından geçirdi, bununla birlikte kuşkulu danışmanları tarafından bu işten vazgeçirildi.

Notaras bu arada sultana, Sadrazam Halil Paşa'yı Rumlarla anlaşarak rüşvet aldığına dair ispiyonlamıştı. Mehmet, uzlaşmalı bir barış için ona baskı yaptığından beri zaten Halil'den şüpheleniyordu. Sadrazam derhal tutuklandı, görevinden alındı ve Edirne'ye yollandı. Söylendiğine göre, sultan bir gün sarayının kapısına bağlı bir tilki görerek hayvana alay kabilinden, "Zavallı sersem, sana özgürlüğünü vermesini Halil'den niye istemedin?" demişti. Bunu duyan ve akıbetinden korkan Halil hemen Mekke'ye hacca gitmek istediğini söylemişti. Sultanın yolladığı mesaj üzerine içi rahatlayan adam hacca gitmedi. Ama çok geçmeden onun da kellesi gitti. Mehmet böylece çocukluğundan beri içini kemiren olayların hıncını almış ve uzun süredir nefret ettiği bir düşmandan kurtulmuştu.

Halil, sultanın sarayında sadrazamlık görevini peş peşe yerine getiren Çandarlı ailesinin dördüncü üyesi olmuştu. Mehmet, babasının zamanında görev yapan eski Osmanlı rejiminin diğer vezirlerini de işlerinden almıştı. Bundan böyle etrafında yalnızca Hıristiyanken Müslümanlığı kabul eden ve giderek gelişen yönetici sınıfından danışmanlar bulunduracaktı. Böyleleri doğrudan sultanın lütufuna bağımlı olduklarından Mehmet taleplerini yerine

getireceklerine güvenebilecekti. Yeni sadrazamı Zağanos Paşa da Arnavut kökenliydi.

Fatih'in şimdi en zorunlu görevi dünyanın en büyük başkenti olması mukadder olan İstanbul şehrinin yeniden canlandırılmasıydı. Bu iş özellikle şehir nüfusunun artırılmasını içeriyordu. Yalıtılmışlığı nedeniyle şehir önemini yitirme yoluna gittiğinden beri nüfusu otuz veya kırk bin kişiye düşmüştü. Şehrin büyük bölümleri terk edilmişti. Zaten fazlasıyla harap olan şehir, fetih sonrasında harabe durumundaki sarayları ve başka binalarıyla tamamen viran bir görünüm almıştı. İlk iş olarak sokaklardaki molozların hemen kaldırılmasına girişildi, surlar onarıldı ve Osmanlı modeliyle uyumlu yeni bir yönetim görev başına getirildi. Şehri terk edenlerin hepsi, ki bunlar özellikle Ortodoks Hıristiyanlardı, mallarının ve dinlerinin korumaya alınması, vergiden muaf tutulma ve evleriyle dükkânlarının onarımında hükümetten yardım alma vaatleriyle hemen geri çağırıldılar. Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilen tutsaklar da serbest bırakılarak Fener bölgesine yerleştirildiler ve bir süre vergilendirilmediler. Gerek Rumeli gerekse Anadolu'daki eyalet valileri İstanbul'a Hıristiyan veya Müslüman dört bin aile gönderme emrini aldılar. Çeşitli seferlerde ele geçmiş otuz bin köylü İstanbul çevresindeki terk edilmiş köylere yerleştirilerek şehre yiyecek sağlamakla görevlendirildiler.

Fethedilen kentlerdeki varlıklı kişiler, tüccarlar ve zanaatkârlar, sultanın emri üzerine seçilerek ticaretle endüstrinin gelişmesine katkıda bulunmaları için İstanbul'a nakledildiler. Bunların arasında kalabalık bir Yahudi topluluğu olan Selanikli göçmenler ve önemli ölçüde Avrupalı Yahudiler de vardı. Kendi toplulukları olan Yahudiler yirmi beş yıla kalmadan şehirde Müslümanlarla Hıristiyanlardan sonra üçüncü en kalabalık grubu oluşturacaklardı. Sultanın fetihlerinin daha ileri bir evresinde Trabzon'la çevresinden, ayrıca Anadolu'nun başka yerlerinden, Mora'dan ve Ege Adaları'ndan da beş bin aile geldi. Bunlara şehirde kendilerine ait semtler ayrıldı, Karaman'dan gelenler örneğin, yerleştikleri yere Aksaray adını verdiler. Gelenlerin arasında soylu ailelerden başka, esnaf ve imar işine yardımcı olmaları için daha çok zanaatkâr ve duvarcı da vardı. Zaman geçtikçe Rumlar da, Yahudilerle, Ermeniler gibi, şehrin giderek artan

refahından yararlanmak için kendiliklerinden göç etmeye başladılar. Aynı zamanda Altın Boynuz'un karşı kıyısında surları yıkılan Pera, Galata limanıyla birlikte yenilendi ve eskisi gibi Cenevizlilerle başka Latin kökenlileri barındıran bir Türk şehri oldu.

Bir Türk yazar fetihten kısa bir süre sonra, “Bu İstanbul şehri ne kadar garip bir yer. Bir tek bakır sikke karşılığında insan kayıkla Rumeli'den Frenkistan'a geçirilebiliyor,” diye yazmıştı. Fatih'in saltanatının sonunun çok öncesinden İstanbul bir kez daha atölyeleri ve pazarları dolup taşan, sanayi faaliyetleriyle kaynayan, fetih zamanındakinden üç, dört kez daha kalabalık, karışık bir nüfusu olan hareketli bir şehir olmuştu. Bir yüzyıla kalmadan, yalnız yüzde 50'sinden biraz fazlası Türk olan yarım milyonluk bir halkı olacaktı.

Mehmet ekonomik hayatın geliştirilmesi konusunda özellikle faaldi; bu amaçla imaret denilen geleneksel İslam müessesesini büyük boyutlarda geliştirdi. Eski başkentler olan Bursa ve Edirne'de çok iyi bilinen bu sistem, pazarlar ve kamu hizmetleri sağlamasıyla şimdi İstanbul'un gelişmesine katkıda bulunuyordu. *İmaret* gerçekte *vakıf* denilen ortak bir dini, kültürel ve ticari oluşum ya da devlet tarafından veya kişisel bağışlarla finanse edilen, büyük ölçüde devlet tarafından denetlenen dinsel kökenli hayırsever bir tesisti. Bir cami etrafında toplanmış bir kamu binaları kompleksi, bir yüksek öğrenim müessesesi olan bir *medrese*, bir hastane ve yolcular için bir han içeriyordu. Öte yandan, hanın, pazarın, kervansarayın, değirmenlerin, hamamların, boyahanelerin, ambarların, mezbahaların ve aşhanelerin gelirleri dinsel bağışlara ekleniyor ve onların finanse edilmesine yardım ediyordu.

Mehmet, İstanbul'un ilk büyük camisi Ayasofya vakfının bir bölümü olarak içinde yüzlerce dükkânla depo bulunan bir bedesten veya kapalı çarşıyla etrafındaki sokaklarla pazarlarda bin dükkanın inşasını emretti. Burası gerçekte tüccarların mallarını güvenle depolayabilecekleri, iş yapmak için toplaşabilecekleri bir iş ve ticaret merkeziydi. Mehmet kendi büyük camisini yaptırdığı sırada bunun etrafında altı yüz öğrencinin her gün öğrenim gördükleri sekiz medrese, bir ilkokul, bir kütüphane; gezginler için iki han, bir yemekhane, yoksulların karnının doyurulduğu aşhaneler; bedava hizmet vermeleri için bir göz hekiminin, bir cerrahın, bir eczacının

bulundurulduğu bir hastane ve hekimlerin talimatına göre yemek yapmaları için aşçılar vardı. Bunlar bir ortaçağ İslam devletinin parasız eğitim ve sağlık hizmetleriydi.

Sultan Mehmet imparatorluğunun ileri gelen kişilerinden şehrin başka yerlerinde de ikamete mahsus yeni semtlerin merkezi olacak imaretler kurmalarını talep ediyordu. Ticaret geliştikçe kamu hizmetlerine mahsus başka bina kompleksleri de ülkenin dörtbir yanında uzayan kervan yollarını işaretledi. Karadeniz ve Akdeniz bölgeleriyle Asya anakarasından geçen ticaret yollarına hâkim olan İstanbul ise imparatorluğun büyük ticaret merkezi olarak Bursa'yla Edirne'ye yetişti ve sonunda onları geçti.

Mehmet'in teşvik ettiği ve daha sıkı bir devlet denetimi altına aldığı İslam ekonomi hayatının bir başka geleneksel müessesesi de çalışan halkın büyük kısmının ait olduğu zanaatkâr loncalarıydı. Kökenleri belki de Greko-Romen dünyanın kurumlarına dayanan ve ortaçağ Avrupası'nın da yabancısı olmadığı bu oluşumlar İslam dünyasında kendilerine özgü bir karaktere bürünmüşler, burada aynı zamanda bir dinsel ve toplumsal kardeşlik kisvesi almışlardı. Güçlü bir merkezi otoritenin bulunmadığı Osmanlı sınır toplumunda Ahilerin liderliğinde önemli bir rol oynamışlar ve zanaatkârlarla işçilere politik koruma sağlamışlardı. Loncalar ticaretin türüne göre organize edilmişlerdi. Her biri, özerkliklerini korumak ve hükümet karşısında kendi lonca kurallarına göre çıkarlarını savunmak üzere zanaatkâr ustalar tarafından seçilmiş bir lider tarafından temsil ediliyordu. Loncalar her ne kadar kuramsal olarak devlet kontrolünden bağımsız çalışıyor idiyseler de, ölçüler, çalışma maliyetleri, kâr marjı, malın kalitesi, sahtekârlıkla vurgunculuğun önlenmesi gibi ticari düzenlemeler açısından devlete karşı yasal sorumluluk taşıyorlardı. Devlet de bir düzen ve istikrar kaynağı olarak loncaların geleneksel yapısına saygı duyuyor, iç işlerine karışmıyor, sadece hazinesiyle halkının çıkarlarını korumakla ilgileniyordu.

Lonca sisteminin bu evriminin yanı sıra kentleşmenin gelişimi ve pazarlama kolaylıklarının artması, şimdi kemale ermiş Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik evrimin yeni bir evresini yansıtıyordu. Bu durum, on beşinci yüzyılın son on yıllarında Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle ilişkilerinde en önemli konuma oturan ticaretin büyük ölçüde gelişmesi şeklini alıyordu. Bizans artık var olmadığına, Haçlıların Doğu'ya

yönelik gerçek bir tehdidi de geçmişte kaldığına göre, imparatorluk ticaretin esaslı bir merkezi olup çıktı. Asya'yla Avrupa arasında yaşamsal önemi olan bir ticaret bağı görevi yaparak, karşıt iki dünya arasındaki sosyal ve kültürel ilişkileri de etkileyen daha geniş bir ekonomik değiş tokuş alanı yarattı. Bizans'ın ekonomik bakımdan Venedik'e bağımlı olmasına karşın, toplumu çok ırklı Osmanlı İmparatorluğu bütün devletlerle koruyucu bir gümrük tarifesi esasına göre eşit koşullarla ticaret yapıyordu. Tüccarları zaman içinde Doğu Avrupa'dan başlayarak, Orta, hatta Batı Avrupa'nın içlerine kadar sızacaklar, en önemli kentlerde ticaret merkezleri kuracaklar ve Doğu'nun tarımsal, endüstriyel ürünlerini Batı'nın silahları, madenleri ve diğer hammaddeleriyle takas ederek kendi kredi sistemlerini geliştireceklerdi.

Yerleşik duruma geçmiş bir dizi göçer topluluğundan geleneksel bir Doğu devleti temeline dayalı bir İslam imparatorluğuna dönüşen Osmanlı, köklü ekonomik müesseselere ve ilkelere göre yönetiliyordu. Toplumun bütün sınıflarının ve tüm refah kaynaklarının hükümdarın gücünü korumakla yükümlü olduğu ülkede halk başlıca iki sınıfa ayrılıyordu. Bir tanesi sultanın otoritesini temsil eden yöneticiler, ordu ve din adamlarından; ikincisi ise *reaya*'dan, toprağı işleyenlerden ve zanaatkârlardan oluşuyordu. Ülkenin üreticileri ve vergi mükellefleri onlardı. Üretim yöntemleri ve kâr payları sosyal, politik düzen yararına devletin sıkı denetimi altındaydı. Ve her bireyin kendi sınıfında kalması katı bir mantık silsilesi sayesinde sağlanıyordu.

Ancak şimdi giderek önemi artan üçüncü bir sınıf da vardı: bu da, yasal ve sosyal kısıtlamaların dışında kalan, kapitalist olabilecek tüccarlar sınıfıydı. Küçük tüccarları ve zanaatkârları kapsamayan bu büyük işadamları, bölgeler arasındaki ticaretten ve uzaktan getirilen mallardan kâr sağlıyorlardı. Sinan Paşa'nın *Prensler için Bir Osmanlı'nın Aynası* adlı eseri on beşinci yüzyılın bu döneminde hükümetin ticarete gösterdiği ilgiyi şu şekilde yansıtır:

Ülkenin tüccarlarına ayrıcalık tanıyın, onları destekleyin, kimsenin onları hırpalamasına izin vermeyin, çünkü ülke onların yaptığı ticaretle zenginleşir, onların malları sayesinde dünyaya ucuzluk gelir, onların

sayesinde sultanın ünü çevre ülkelere taşar ve yine onların sayesinde ülkenin içinde refah artar.

Mehmet şehrin surlarını yeniden inşa ettirmeye ve berkitmeye başladı. İstanbul'u mimari açıdan Bizans zamanındaki gibi görkemli bir imparatorluk başkentine dönüştürmeye, Selçuklu Sultanlığı'nın sinesinden doğan Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferlerine layık bir imaj yaratmaya kararlıydı. Vakit kaybetmeden Fatih Camii olarak bilinecek olan kendi camiini inşa ettirmeye girişti. Bu iş için Rum kökenli bir mimar kullandı; Rum Patriği Kilisesi'ni Altın Boynuz'un Rum semti Çarşamba'daki Pammakaristos Manastırı'na naklettiği zaman yıkılan Havariyun Kilisesi'nin yerini ve materyallerini yeni bina için uygun gördü. Mehmet, camisiyle dış eklentilerinin toplam boyutlarıyla Ayasofya'yı aşmasıyla böbürleniyordu. Marmara Denizi'yle Altın Boynuz arasındaki tepelerin batı doruğuna taç gibi oturmuş olan Fatih Camii, yüzyıllar içinde İstanbul şehrine yeni bir profil verecek olan büyük kubbeli camiler dizisinin ilki oldu. Başlangıçta Ayasofya'nın Bizans üslubundan esinlenen bu camiler, yeni bir mimarlar dizininin görkemini İslam imajı doğrultusundan yansıtacaklar ve Hıristiyanlarınkini gölgede bırakacak bir Müslüman metropolü yaratacaklardı.

Mehmet aynı zamanda, surların önünde şehit olan ve mezarı kuşatma sırasında rastlantı sonucu bulunan peygamberin arkadaşı için yapılacak Eyüp Camii'nin temelini attı. Bizans imparatorlarının sarayları enkaz halinde oldukları, üstelik kendi imparatorluk normlarına göre yetersiz olduklarından Fatih, tepenin orta yerinde Pantokrator Manastırı'nın büyütülmesiyle kendine bir saray yaptırttı. Edirne'den gelerek yerleşeceği bu saraya daha kolay ulaşılması için bir dizi taş döşeli yeni sokak oluşturdu. Bunlarla ve diğer inşaatlarıyla saltanatının kalan yirmi beş yılı boyunca sürdürdüğü seferlerinin arasındaki kış aylarında şahsen yakından ilgilendi.

((9))

Fetholunan başkenti yanlarıyla arkasını güvenceye alan bir üs haline getiren Sultan Mehmet'in şimdiki askeri görevi, imparatorluğunu berkitmek ve çevresindeki sınırları genişletmekti. Deniz tarafında büyütülmüş ve tahkim edilmiş bir limanı vardı, deniz kuvvetlerini de büyütüyordu. Bir yandan da Rumeli ve Anadoluhisarı'nın boğazlara kuzeyden hâkim olması gibi, burada da Çanakkale'ye güneyden hâkim olmak için Boğaz'ın iki yanında yeni bir kale inşa edildi. Sultan ordularının başında savaşa gidiyor, paşalarına kumanda ediyor, hiç savaş meclisi toplamıyor, her yıl hem Avrupa hem de Asya'dan topladığı askerlerle oluşturulan sıkı disiplinli ordularının hedefine ilişkin hiçbir plan açıklamıyordu. Bir keresinde bir paşası bir sonraki seferin hedefinin neresi olacağına dair ona soru sorunca, sultan, sakalının bir tek kılı bile niyetlerini bilecek olsa onu koparıp ateşe atacağı yanıtını verdi.

Babasının düşmanları, Macaristan'da Hunyadi, Sırbistan'da Despot Giorgi Brankoviç, Arnavutluk'ta Skanderberg, Yunanistan'la Ege'de Venedik'liler ona miras kalmıştı. Sistematik şekilde birbiri arkasından onlara karşı harekete geçti. Fetihi peş peşe izleyen 1454'le 1455'deki seferlerinin hedefi, Macarlarla Türklerin rekabet alanı olan tampon devlet Sırbistan'dı. Orada babası Murat'ın Varna Savaşı'ndan sonra ayağa kaldırdığı prensliğin en büyük kısmını işgal etti, değerli gümüş madenlerine el koydu ve ülkeyi Osmanlı İmparatorluğu'na daha sıkı bağlarla bağladı. Fakat Macaristan'a yüklenmesine karşı arada hâla bir engel vardı: Tuna üzerindeki Belgrad şehri.

Babasının yapamadığını yapıp bu şehri zapt etmeyi aklına koyan Mehmet, 1456'da çok iyi silahlanmış 150.000 kişilik bir kuvvet ve Tuna üstünde Vidin'e kadar gelen hafif teknelerden oluşmuş bir filo oluşturdu. Gemilerden büyüğü kuşatmada kullanılacak ağır silahları taşıyordu. Daha hafif toplar, büyük ölçüde ithal edilmiş Batılı işçiler tarafından Sırbistan'da inşa edildiler. Silahlar, cephane ve erzak çok iyi düzenlenmiş deve

kervanları ve diğer yük hayvanları tarafından karayoluyla nakledildiler. Şehri kuzeyden abluka altına almak için Mehmet kalenin üst başına nehrin kaynağı yönünde bir gemi zinciri dizdi. Nehrin kıyılarında dizili ağır topları şehrin kara duvarlarına çevrilmişti. Haziran başlarında tahıllar olgunlaşırken sultanın çadırı bir tepenin doruğuna oturtulmuştu, Yeniçerilerinin barınakları ise tepenin eteklerine konuşlandırılmıştı. İstanbul'u başarıyla zapt etmesinden fazlasıyla cesaret bulan Mehmet, Belgrad'da bir güçlükle karşılaşacağını sanmıyordu.

Türk Sipahileri temmuz başında çevre arazileri harabeye çevirdiler. Bombardıman da başladı ve on dört gün sürdü. Fakat kale duvarları ağır hasara uğradıysa da, Belgrad fazla bir kayıp vermedi. Sonra Hunyadi'nin nehir filosu Tuna'nın alt başında belirdi, süvarileri de takviyelerin gelmesini engellemek ve Türklerin geri çekilme yolunu kesmek için kıyılarda toplandılar. Savaş beş saat süresince olanca şiddetiyle devam etti. Türkler çaresiz kalacak bir direniş gösterirken, Tuna'nın suları akan kanlardan kızıla boyandı. Gemileri daha hafif olan ve manevra yapma kabiliyeti bulunan Macarlar, hantal Türk gemileri zincirini yararak onları dağıttılar. İki kadırgayı mürettebatlarıyla birlikte batırdılar, dördünü de bütün silahlarıyla birlikte ele geçirdiler. Türk filosunun kalan gemileri ölüler ve can çekişen yaralılarla yüklü olarak kaçmayı başardılarsa da, düşmanın eline düşmelerini engellemek için sultanın emri üzerine yakıldılar.

Macarların zaferi kesindi. Hunyadi'yle savaşçı keşiş Capistrano, kuşatılmış garnizonu takviye etmek ve cesaretlendirmek için birlikleriyle birlikte kaleye girdiler. Duvarlardaki gedikler alelacele onarıldı ve silahlar gözden geçirildi. Nehirdeki yenilgisinin deliye döndürdüğü ve kaleyi ele geçirmeye kararlı Mehmet, bizzat kendisi Yeniçerilerinin başına geçti ve gece vakti şehre karşı büyük bir saldırıya girişti. Sonunda şehrin alt bölümüne girmeyi başardıkları gibi, içlerinden bazı gruplar kale içine girmek için duvarlara tırmandılar. Ganimet peşindeki Yeniçeriler boş sakaklarda dağılırken Hunyadi kurnazca bir manevrayla birliklerini duvarlardan uzaklaştırdı ve saklanmalarını emretti. Yeniçerilerin zafer bağırışları, önceden kararlaştırılmış bir sinyal üzerine Macarların savaş çığlıkları tarafından bastırıldı. Yeniçeriler tekrar toplanmaya vakit bulamadan küçük gruplar halinde etrafları çevrildi ve çoğu yok edildiler.

Hayatta kalanlar kendilerini kale duvarlarından aşağıya bırakınca daha da korkunç bir sürprizle karşılaştılar. Hunyadi'yle Capistrano küme küme dalların üstüne kükürde batırılmış çalı çırpı yığmışlardı. Sabah olunca bunları tutuşturup aşağıda gerilemekte olan düşmanın üstüne fırlattılar. Her tarafta yangınlar patlak verdi. Sayısız Türk kaçamadan hendeklerin içinde cayır cayır yandılar; hendekler böylece çok geçmeden kömürleşmiş cesetlerle tıkandı ve arkadan gelenlerin yolunu kesti. Başka kaçaklar da koşup kaçarken alevlerle giriştikleri yarışı kazanamadılar. Panik halindeki Türkler silahlarını bıraktılar ve sultanın karargâhının önündeki üçüncü savunma hatlarına sürüldüler. Çılgına dönen Mehmet savaşın orta yerine atıldı, ama Haçlılardan birinin kellesini uçurduktan sonra baldırına rastlayan bir okla yaralandı ve savaş meydanından çekilmek zorunda kaldı. Yeniçerileri şaşkınlık halinde dağıldılar. Böylesi bir disiplinsizliğe fena halde kızan Mehmet Yeniçerilerin ağasına küfretti. Gece bastırdıktan sonra Hasan Ağa adındaki bu kişi savaşa katıldı ve efendisinin gözleri önünde öldürüldü. Gece bastırdıktan sonra sultan geri çekilme emrini verdi, ama bu da sonunda yozlaşarak darmadağın bir kaçış şekline döküldü ve önemli miktarda top, cephane ve erzak düşmanın eline geçti.

Hıristiyanların zaferi bütün Avrupa'da büyük sevinç gösterilerine yol açtı. Ama kuşatmanın üzerinden uzun bir zaman geçmeden Hunyadi'yle Capistrano'nun her ikisi de Belgrad çevresini kasıp kavuran bir salgında öldüler. Birkaç ay sonra Giorgi Brankoviç Noel arifesinde ihtiyarlıktan öldü. Sırbistan şimdi Macar yanlısı ve Osmanlı yanlısı hiziplerin, hanedan ve din kavgalarının pençesinde bölünmüştü. Sonunda birbirini izleyen iki seferin ardından ülke Mehmet tarafından istila edildi ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanarak kuzey yönündeki yayılmacı hareketler için elverişli bir üs haline getirildi. Sırbistan bundan sonra beş yüz yıl süresince Osmanlıların elinde kalacaktı.

Mehmet, Belgrad bozgununda savaş malzemelerini kaybetmesinin ardından 1457'de hiçbir sefere çıkmadı. Bunun yerine Meriç Nehri'ndeki bir adada inşaatı yeni tamamlanmış Edirne sarayında kalmayı yeğledi. Bu arada İstanbul'daki sarayı da inşaat halindeydi. İki genç oğlu -Amasya'daki Bayezıt'la Manisa'daki Mustafa- getirtilerek yabancı elçilerin ve

imparatorluğun her tarafından toplanmış din, hukuk ve edebiyat âleminin ünlülerinin hazır bulunduğu görkemli bir törenle ve büyük şenlikler arasında sünnet edildiler.

Mehmet ertesi yıl -1458'de- Yunanistan'ı boyunduruk altına almak için tasarladığı seferlerin ilkine çıktı. Bizans yönetici sınıfının büyük bölümü, Palaiologos hanedanının sağ kurtulan iki üyesinin -Dimitri ile Tomas'ın- etkisiz yönetimi altındaki bölünmüş iki Mora despotluğuna sığınmışlardı. Son İmparator Konstantin'in anlaşamayan bu iki kardeşi batıda Patras'tan doğuda Mistra'ya kadarki toprakları ayrı ayrı yönetiyorlar ve sultana bir vergi ödemek yükümlülüğü altında bulunuyorlardı. Bu da çok geçmeden ödenmeyince sultan harekete geçti. Ordusuyla birlikte Korent'i aşarak batı Mora'yı bütün uzunluğu boyunca istila etti. Bu arada göstermelik bir yönetim altında milliyetçilikleri gelişme fırsatını bulamamış bir halkın pek fazla direnişiyle karşılaşmadılar. Sultan batı Mora'nın en büyük kısmını fethetti ve yakıp yıktı, fakat kuzeye dönüş yürüyüşüne kadar kilit kale Korent'e saldırısını erteledi. Burada halka Müslümanlığı kabul etme şartı olmaksızın şerefli bir teslim önerdi. Ret yanıtı alınca, kalenin üç sırasını kuşattı, tarihi kentin kalıntılarından yontturduğu mermer güllelerle kenti top atışlarına hedef etti. İlk iki duvar yıkıldıktan sonra garnizon teslim oldu ve meydanı Yeniçerilere bıraktı. Palaiologoslar da, eski Konstantin despotluğunun büyük kısmını Osmanlılara bırakan bir barışa razı oldular. Böylece ellerinde bir miktar toprak kalıyor ve sultana vergi ödemek yükümlülükleri devam ediyordu.

Mehmet bundan sonra, iki yıl önce Floransa dükünün elinden Türkler tarafından alınan Atina'ya bir ziyaret yaptı. Burası Osmanlılar arasında "Bilgeler Şehri" olarak biliniyordu, Osmanlıların "Yunan hayranı bilge hükümdarları" da şehirdeki antik çağ kalıntılarından çok etkilendi. Özellikle Akropol onda derin bir hayranlık uyandırmıştı. Mehmet Atina'lılara çok cömert davrandı, toplumsal özgürlüklerine saygı gösterdi ve onları vergiden muaf tuttu. Ayrıca Latin Kilisesi'nin çöküşünden sonra Ortodoks ruhban sınıfına ayrıcalıklar bahşederek onları özellikle mutlu etti.

Sultanın gidişinden kısa bir süre sonra iki Palaiologos despotunun arasında kardeş kavgası başgösterdi. Bu arada Dimitri Türkleri ve anlaşmalarını desteklerken, Tomas bu anlaşmayı bozarak Papa'nın

kuvvetlerini yardıma çağırdı. Mehmet 1460'da ordusuyla tekrar Yunanistan'a yürüdü. Dimitri önce ondan kaçtı, ama sonra Mistra kentiyle despotluğunun Monemvasia bölgesi dışındaki bölümünü teslim etti. Bu sonuncu bölge Papalığın kuvvetlerinin yardımıyla Türklere karşı koymuştu. Mehmet daha sonra despot Tomas'ın kuvvetlerini yenmek üzere yola çıktı. Bu despot da sonunda Batı'ya kaçarak halkını Türklerin eline teslim etti.

Osmanlılar böylece bütün Yunan Yarımadası üzerinde egemenliklerini kurdular. Sadece denizyoluyla takviye edilebilen birkaç kıyı yerleşim birimi Venediklilerin elinde kalmıştı. Artık buraya Frenkler arası kavga yerine Pax Ottomaica (Osmanlı Barışı) egemendi. Yunan halkına bir ölçüde hoşgörüyle davranılıyordu, aşırı vergiden ve çocukların tabi tutulduğu haraçtan muaftılar, ticaret yapma ve kendi yerel yönetimlerini seçme özgürlükleri tanınıyordu. Oysa Batı Hıristiyanlığı onları kâfirlerin baskısı altında ezilmiş ve Latinler tarafından kurtarılmayı bekleyen bir halk olarak görmeyi yeğlerdi. Zaman geçtikçe hümanist Yunanistan Avrupa'nın Haçlı hevesinin hedefi olarak İstanbul'un ve Kutsal Topraklar'ın yerini aldı.

Türk tarihçilerinin kayıtlarına bakılırsa Bizans İmparatorluğu'nu kendi egemenliğinde canlandırmayı hedef edinmiş II. Mehmet, Bizanslı Rumların arasında kral unvanı üzerinde hak iddia edebilecek hiç kimseyi bırakmamaya kararlıydı. Palaiologosları ortadan kaldırmıştı. Şimdi sıra Komnenoslara geliyordu. Trabzon'daki imparatorluğu ortadan kaldırmanın zamanı gelmişti. Büyük Komnenos diye tanınan İmparator IV. Ioannes zaten sultana yüklü bir yıllık vergi ödemek suretiyle özgürlüğünden vazgeçmişti. Onun ölümü üzerine küçük kardeşi İmparator David, sultana karşı gelmek için Venedik, Cenova ve Papalık gibi Avrupalı düşmanlarının dışında, Asya'daki açık seçik düşmanı olan Akkoyunlulardan Türkmen Beyi Uzun Hasan'la anlaşmaktan çekinmedi. Damarlarında Hıristiyan kanı akan bu Müslüman, evlilik yoluyla Komnenoslarla akrabaydı. Uzun Hasan Doğu Anadolu'da Osmanlılara karşı güçlü bir muhalefet kurdu. Bu ittifaka Sinop ve Karamanlı beylerin dışında Hıristiyan olan Gürcü kralları da katıldılar.

David, sultandan babasının ödediği verginin bağışlanmasını istedi ve bu isteğini Uzun Hasan'ın İstanbul'daki elçileri yoluyla iletti. Bunlar zaten

Mehmet’ten olmayacak şeyler istiyorlardı. Sultan bu zararlı ittifaka son vermenin ve en sonunda Anadolu’daki işleri Osmanlı’nın çıkarlarına uygun biçimde çözümlemenin zamanının geldiğine karar verdi. 1461’de Asya’ya kara ve denizyoluyla ceza amaçlı bir sefer düzenledi. Önce Cenevizlilerin Karadeniz’deki son ticaret üssü olan Amasra’yı zapt ederek pazarlıklar yoluyla Sinop’u elde etti. Sonra Uzun Hasan’ın topraklarına girdi. Karamanlı müttefiklerinden yardım alamayan Akkoyunlu Beyliği, doğuya doğru çekildi. Suriyeli Hıristiyan annesi Prenses Sara armağanlarla yüklü olarak onun adına sultana gitti. Yapılan barış anlaşmasına göre Uzun Hasan, Trabzonlu Komnenoslara yardım etmemeyi kabul ediyordu. Ama Prenses, Mehmet’i şehre saldırmanın tehlikelerine karşı uyarmak isteyince, Mehmet, “Anne,” dedi. “İslamın kılıcı benim elimde.”

Askerleriyle yürüyüşe geçerek büyük eziyetlerle Pontus sıradağını aştı. Filosu bu arada Trabzon’u kuşatmıştı, ama bir sonuç alınamadı. Sultanın sadrazamı Mahmut Paşa’nın kumandasındaki öncü kuvvetler on sekiz günlük bir yürüyüşten sonra kara surlarının önüne vardılar. Beraberlerinde kuşatma silahları ve hemen hiç süvari getirmemişlerdi, üstelik ikmal yolları güvenli değildi. Ama İmparator David bir savaşçı değildi. En güçlü müttefiki tarafından terk edildiğine göre, kendisinden yürekli akrabası İmparator Konstantin’in yaptığı gibi şehriyle imparatorluğunun yıkıntıları arasında ölmeye niyeti yoktu. Barışı ve hayatı yeğlediğinden Mahmut Paşa’nın kaypak bir Rum ileri geleni yoluyla ilettiği önerileri dinlemeye hazırdı. Sultan da öte yandan Prenses Sara’nın barış yalvarışlarına kayıtsız kalmamıştı.

Elde edilen sonuç Rumlar için şerefsiz bir barış anlaşması oldu; Osmanlı Ordusu böylece direnişle karşılaşmadan Trabzon’a girdi. Sonuncu imparatorla ailesi, saray erkânı, altınları ve diğer değerli eşyaları sultanın lütfuyla özel bir gemiye bindirilerek İstanbul’a yolcu edildiler. Mehmet arabuluculuğu karşılığında Sara’yı bir yığın mücevherle ödüllendirdi. Şehrin insanlarına bu yüce gönüllülük gösterilmedi. Erkeklerle kadınların hepsi köle edilerek sultanla ileri gelenleri arasında paylaştırıldılar. Oğlanlar Yeniçerilerin safına katılırken, birçok aile mülklerinden yoksun edilerek İstanbul’un nüfusunu artırmaya gönderildiler.

Komnenosların günleri zaten sayılıydı. İki yıl sonra İmparator David bir kez daha Uzun Hasan’la sultanın aleyhinde entrikalar çevirmeye başladı. Mehmet tarafından İstanbul surlarının içindeki Yedikule zindanlarında hapsedildi, birkaç ay sonra da o ve ailesinin kalan kısmı -erkek kardeşi, yedi oğlu ve yeğeni- orada katledildiler. Üstelik sultan cesetlerinin gömülmeden bırakılmalarını emretti.

Mehmet, Trabzon seferi sırasında Küçük Asya’nın kuzey kıyısı bölgelerinin en büyük kısmını ve buradaki üç önemli limanı imparatorluğuna katmıştı. Büyük Karamanlı Beyi İbrahim’in 1464’deki ölümünden ve ülkesinin anlaşamayan yedi oğlunun arasında bölünmesinden sonraki bir seferinde, son 150 yıldır Osmanlıların en kavgacı rakibi olan Karaman’ın hemen hemen bütününü fethetti. Bu da zaman içinde Osmanlı’nın Kilikya’ya (Adana ve çevresi) ve Anadolu’nun Akdeniz kıyısına hâkim olmasına yolu açacaktı.

Mehmet böylece Doğu’da arkasını güvence altına aldıktan sonra askeri açıdan tüm dikkatini bir kez daha Batı’ya çevirebildi. Burada hedefi, bütün Balkan Yarımadası’nda tartışmasız Osmanlı egemenliğini kurmaktı. Bunu başarmak için şimdi topraklarını çeşitli uçlarında Yunanistan Yarımadası’nda olduğu gibi yuvarlamak ve Batı Avrupa’ya düzenlenecek seferler için bir atlama tahtası olarak berkitmek zorundaydı. Tuna’nın kuzeydoğusunda Eflak ülkesi yer alıyordu. Buranın hâkimi olan ve daha önce adı geçen Vlad Drakul[2] (veya Drakula), yaptığı gaddarlıklar yaşanılan zulüm çağındaki benzerlerinin hepsini gölgede bırakan, tarihin canavarlarından ve efsanelerdeki şeytanlardan biriydi.

Sultan buna rağmen vergisini ödediği ve Osmanlı komşularını rahatsız etmediği sürece Drakul’u rahat bırakmaktan yanaydı. Ne çare ki bu kişi 1461’de Macaristan kralı olarak Hunyadi’nin yerine geçen Matyas Corvinus’la Türklere karşı bir anlaşma yaptı. Mehmet, geciken vergilerini bahane ederek Drakul’u Osmanlı Ordusu’na katılacak bir grup Eflaklı ile birlikte İstanbul’a getirmek için bir elçi yolladı. Bundan sonra da Tuna’daki birliklerinin kumandanına Drakul’a yolda gelirken baskın yapıp ele geçirmek için talimat verdi. Fakat işler ters gitti. Drakul’un muhafızları Türkleri kaçmak zorunda bıraktılar. Drakul’un emri üzerine de elçiyle

kumandanın her ikisi de kazığa oturtuldular. En uzun kazık ise rütbesi daha yüksek olana ayrıldı. Vlad Drakul bundan sonra Tuna'yı geçerek başında bulunduğu orduyla Bulgaristan'a girdi ve Osmanlı ülkesinde taş üstünde taş bırakmadığı gibi, halkın büyük bir kısmını katletti.

Bunun üzerine intikam almaya karar veren sultan, kalabalık bir orduyla Eflak'a girdi. Sefer sırasında bir "ceset ormanı"yla karşılaştılar. Yirmi bin Bulgarla Osmanlı'nın cesedi burada kazıklara oturtulmuş ve çarmıha gerilmiş olarak çürümekteydi. Bu da Drakul'un kendi eğlencesi ve komşularını ürkütmek için başvurduğu kitle imhalarının korkunç örneklerinden biriydi. Sultanın ordusu alışılmadık gerilla saldırılarıyla rahatsız edilmesine rağmen, sonunda düşmanı ezip Vlad Drakul'u Moldavya'da (Boğdan) sürgüne yolladı. Osmanlı paşası bu arada iki bin Eflaklının kellesini hükümdarlarının ayağının dibine bırakmıştı. Eflak hükümdarı olarak Vlad'ın yerine kardeşi Radu geçirildi. İstanbul'da rehine olarak tutulan bu prens bir şekilde sultanın ilgisini çekerek onun emrinde görevlendirilmişti. Eflak onun egemenliğinde vassal bir devlet oldu, fakat bir Türk eyaleti konumuna getirilmedi.

Ancak iki yıl sonra sultanın bu gözdesi komşu ülkenin prensi Boğdanlı Stefan tarafından ülkesinden sürüldü. Hunyadi çapında bir hükümdar olan bu kişi, Osmanlı'nın Radu'ya tacını iade etme çabalarını emrindeki köylü ordusuyla iki kez başarısızlığa itti. Stefan sonunda, Ceneviz kolonisinin Karadeniz filosu tarafından zaptı üzerine Kırım'da topladığı bir Tatar Ordusu'nun başındaki sultan Mehmet tarafından yenilgiye uğratıldı. Tatarlar Moldavya'ya kuzeyden saldırmışlardı. Burada Tuna deltasından itibaren Hunyadi'nin ülkesinin bu kanadı için yeni bir olası Osmanlı tehlikesi oluşuyordu. Ama Sultan Mehmet şimdilik, geri çekilecek kuvvetlerine Transilvanya üzerinden gelebilecek bir Macar tehdidini hesaba katarak Moldavya'yı boşaltmak zorunda kaldı.

1463'de sultan dikkatini haraca bağlanmış bir başka devlet olan kuzeybatıdaki Bosna'ya çevirmişti. Sırbistan'la ittifak halindeki bu ülkeyi daha Batı'ya yapacağı saldırılar için bir üs olarak gereksiniyordu. Bosna, yalnız hanedan değil, dini ayrılıklar nedeniyle de nazik bir konumdaydı. Bir zamanlar Ortodoks iken Papa'nın bir bakıma görünürdeki desteğiyle

Katolik olmuştu. Ayrıca kilise inanışlarına karşı kalabalık bir mezhepten olan Bogomilleri barındırıyordu. Papa bunları Fransisken keşişleri yollayarak yola getirmeye çalıştıysa da, bu ayrılıkçılar, onlara Osmanlı eyaletlerinde koruma sağlayan Türklerle dostluğa yönelttiler. Osmanlılar böylece Bosna'da olan bitenlerden haberliydiler, ayrıca yerel köylüleri özgürlük vaadiyle kendilerine yaklaştırmışlardı. Bosna kralı Stefan, "Egemenlik arzusu doymak bilmez," diyerek Papa'yı, sultanın istilasına karşı uyardığı 1461 yılından beri beklemişti. Papalıktan destek dilenen Stefan, krallığının fethedilmesinin Macaristan'ın, arkadan Venedik'in ve İtalya'nın diğer bölümlerinin istilasına yolu açacağını belirtti. Ayrıca, "Sık sık ulaşmayı hayal ettiği Roma'dan da söz ediyor," diye ekledi.

Papa yanıt olarak bir elçi yolladı, bu kişi de Papa'dan aldığı yetkiyle Stefan'a taç giydirdi ve Macaristan kralını onunla anlaşmaya zorladı. Ama bunu ancak Stefan'ın Osmanlılara ödediği vergiyi kesmesi koşuluyla yapmıştı. Bu iş sultanı fazlasıyla kızdırdı. Bosna'ya hemen bir ordu yolladı ve önemli Bobovats kalesini teslim aldı. Âdeti üzere kalenin halkını üç gruba ayırmıştı, birinci grup şehirde kalacaktı, ikinci grup paşaları arasında paylaştırılacaktı, üçüncü grup ise İstanbul nüfusunu çoğaltmaya yollanacaktı. Daha sonra sadrazam Mahmut Paşa'yı bir öncü kuvvetle Kral Stefan'ı yakalamaya ve ordusuyla sığındığı kaleyi zapt etmeye yolladı. Stefan, hayatının bağışlanması koşuluyla teslim oldu. Mahmut bu koşula razı olduğunu Stefan'a yazılı olarak bildirmişti.

Bu vaat, yendiği herhangi bir prensin ailesini öldürtmeyi politika haline getiren Mehmet'i kızdırdı. Bu konuda sarayında bulundurduğu İranlı bir din adamına danıştı. Din adamı, kendisinden düşük konumdaki bir kişi tarafından bir kâfire verilmiş bağışlanma sözünün İslam yasalarına göre sultan için bağlayıcı olmadığına dair fetva çıkardı. Sonuçta Bosna'nın son kralının söz konusu din adamı -ya da belki sultanın kendisi- tarafından kafası kesildi. Bosna üzerindeki Osmanlı egemenliği bundan sonra en azından kalabalık gruplar halinde İslamiyeti kabul eden Bogomiller tarafından onaylandı. Adı Hersek olan komşu dağlık arazi bir süre için nazik bir bağımsızlık sürdürdü, ama sonunda orası da Fatih'in oğlu II. Bayezıt tarafından Osmanlı topraklarına katıldı.

Bu ülkelerin ötesindeki Arnavutluk, istilacı Türklerle İtalya’ya ait Dalmaçya kıyıları ve adaları arasındaki son kale olarak ayakta kalmaya devam ediyordu. Burada Papa’nın “İsa’nın savunucusu” olarak adlandırdığı Skanderbeg, yirmi yılı aşkın zaman önce II. Murat’ın hayatında olduğu gibi, şimdi de Macarların ve Venediklilerle diğer İtalyan devletlerinin desteğiyle hâlâ savaşmayı ve yönetmeyi sürdürüyordu. Zaman içinde Hıristiyan Batı’nın gözünde hemen hemen efsanevi bir kahraman olmuştu. Arnavutluk süregelen bağımsızlığını büyük ölçüde gerek coğrafyasının gerekse insanlarının oluşturduğu doğa kuvvetine, geçit vermeyen sıradağlarına Skanderbeg’in birleştirdiği ve üzerlerinde hâlâ sıkı bir hâkimiyet sürdürdüğü dağların bu aşiret insanlarına borçluydu. Türkler ülkenin vadilerini ellerinde tutabilirlerdi, ama Mehmet’in paşalarının çok geçmeden fark edecekleri gibi doruklarına saldırıp ellerinde tutmada sürekli başarısızlığa uğrayacaklardı.

Sultan 1466’da şahsen başında bulunduğu bir kuvvetle Arnavutluk’a girdi. Öncü birliklerinin çevredeki arazileri yakıp yıkmasından sonra kendisi de ordusuyla çıkagelerek kayalık bir arazideki Kroya kalesini kuşattı. Fakat kale duvarlarının sağlamlığı ve içerideki garnizonun yiğitliği sayesinde kuşatma ağır gelişiyor, Skanderbeg’le kuvvetleri de bir yandan kuşatmacı Osmanlıları arkadan hırpalıyor, ağır kayıplara uğratmaya ve çok zaman ikmal yollarını kesmeye devam ediyordu. Sultan sonunda öfkeyle Durazzo yönünde uzaklaştı.

Kalenin kuşatmasını sürdürmeyi paşalarından birine bırakmıştı. Ama çok geçmeden gerilemek ve darmadağın halde ülkeden kaçmak zorunda kaldılar.

Elbasan’daki sınırlarının içinde kendi kontrolü altındaki bir kale yaptırdıktan sonra Mehmet ertesi yıl yine saldırıya geçti. Sonunda eline geçirdiği Durazzo’dan binlerce mülteci İtalya’ya kaçtılar. Fakat İşkodra hâlâ dayanıyordu ve sultan burada fazla bir ilerleme kaydedemiyordu. Skanderbeg 1467’de öldükten sonra birleştirdiği aşiretler dağılıncaya kadar da başarılı olamayacaktı. Efsaneye bakılırsa Skanderbeg’in ölümünü duyan sultan biraz vakitsiz olarak, “Sonunda Avrupa’yla Asya bana ait! Vay şanssız Hıristiyanlık. Hem kılıcını hem de kalkanını kaybetti,” diye bağırmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu şimdi, Skanderbeg'in, topraklarını miras bıraktığı Venedik Cumhuriyeti'yle açıkça savaş halindeydi. Başlangıcı hâlâ Venedik'in elinde bulunan bazı deniz üsleri üzerinde hâkimiyet kurmak olan bu mücadele aralıklı olarak on altı yıl sürecekti.

Avrupa ancak sultanın dikkati Asya'daki seferlere çevrildiği zaman rahatlıyordu. Burada da, Venedik ve İtalya'daki Papalık, Hıristiyan güçlerinin diplomasi yoluyla Uzun Hasan ve Akkoyunlularla anlaşmaları, gerilimi yoğunlaştırmıştı. Batı, Osmanlı ilerleyişini durdurmak amacıyla Doğu'yla Doğu'yu birbirine düşürüyordu. Uzun Hasan bu gibi girişimlere olumlu bakıyordu. Karamanlıların da yardımıyla Orta Anadolu'yu ve Mehmet'in zapt ettiği, İran'da Uzun Hasan'dan koruma isteyen başka yerleri de ele geçirerek Timur'un izinden gitmeye hevesleniyordu. O bu amaçla Erzincan'da muazzam bir ordu kurarken müttefikleri de Tokat'ı zapt edip tahrip ettiler. Sultanın oğlu Bayezıt'ın vali olarak bulunduğu Amasya'ya saldırıları püskürtülürken Kayseri'yi zapt ettiler, Ankara çevresini yakıp yıktılar ve batıda Akşehir'e kadar ilerlediler.

Büyük ölçüdeki bir Osmanlı misillemesinin zamanı gelmişti. Timur'la Yıldırım Bayezıt arasında olduğu gibi bu karşılaşmaya da iki hükümdarın arasında tehdit dolu bir mektup alışverişi öncelik etti. İran'daki fetihleriyle övünen ve artık hiçbir düşmandan korkmadığını ileri süren Uzun Hasan'ın küstahça bir mesajına azametle verdiği yanıtta Mehmet, onu sadece İranlı bir han olarak gördüğünü belirtti. Gururu nedeniyle ona serzenişte bulundu ve kısa bir süre sonra bir uçurumun onu yutmayı beklediğine dair uyardı.

Mehmet 1472'de önemli bir karar öncesinde âdeti üzere falcılarına danıştıktan sonra kalabalık bir orduyla Asya'ya geçti ve Doğu'ya doğru yürümeye girişti. Kışlık karargâhını Amasya'da kurmasının arkasından ilkbaharda daha doğuya, Erzincan'a doğru yürüdü. Sel gibi akan sultanın ordusu karşısında telaşa kapılan Uzun Hasan, sağ kanadını Yukarı Fırat'a, arkasını da bir sıradağa vererek düşmanı beklemeye başladı. Sultanın çok değer verdiği en genç generallerinden biri olan ve yakın zamanda Rumeli Beylerbeyliği'ne atanan Palaiologos soyundan Has Murat Paşa, burada, yani Tercan'da hafif bir süvari birliğine kumanda ediyordu. Gençlik ateşinin etkisiyle giriştiği tedbirsizce bir saldırı onu dosdoğru düşmanın pususuna

düşürdü. Kuvvetleri kuşatıldı ve büyük bir kısmı imha edildi. Has Murat Paşa'nın kendisi de Fırat'ın sularında boğuldu.

Sadrazam Mahmut Paşa'yı sorumlu tuttuğu bu yenilgi yüzünden çılgına dönen ve gözde paşasının ölümü nedeniyle morali bozulan sultan geri çekilme emrini verdi. Ama söylendiğine göre önce hoşuna giden bir düş görmüş ve askerlerine moral vermek için bunu paşalarına anlatmıştı. Bu düşte Uzun Hasan'la göğüs göğüse dövüşüyordu. Önce dizüstü çökmüş, ama sonra kuvvetini toparlayarak kalkmış ve düşmanına öylesine bir darbe indirmişti ki, Uzun Hasan'ın yüreğinin bir parçası koparak yere düşmüştü. Gerçekte ise Sultan Mehmet ordusuyla Erzincan'ın kuzeyindeki dağlara doğru çekilirken Uzun Hasan'ın kuvvetleri birdenbire sağlarındaki tepelerde belirmişti. Otlukbeli'ndeki çarpışma sekiz saat sürdü, bunun sonucunda Akkoyunluların hükümdarı yenik düştü, ordusu da kaçmayı seçti. Bu arada Osmanlılarınkinin on katı kayıp vermişlerdi. Uzun Hasan'ın karargâhı içindeki bütün malzeme Osmanlıların eline geçti. Sultanın kendisi üç gün süreyle savaş meydanında kalarak tutsakların idamını denetledi; sanat ve bilimin bir hamisi olarak bir grup bilgin ile zanaatkârın hayatlarını bağışladı ve onları İstanbul'a yolladı. Osmanlı Ordusu batıya doğru çekilirken üç bin Türkmen tutsak ona eşlik ediyordu. Bu tutsaklar yürüyüş sırasında günde dört yüz kişi olmak üzere idam edildiler.

Uzun Hasan ve çok geniş bir alana yayılmış Akkoyunluları sonunda tam bir yenilgiye uğramadılar, hatta Venedik savaştan hemen sonra onlarla diplomatik ilişkilerini yeniledi. Uzun Hasan herhalde tekrar toparlanacaktı. Ama Sultan Mehmet şimdilik o yönden bir tehlike ummuyordu... gerçekten de Uzun Hasan 1478'de öldü.

Skanderbeg'in ölümünden yararlanan sultan dikkatini yine Arnavutluk'a çevirdi. Süleyman Paşa adındaki Bosnalı bir hadımın kumandasındaki güçlü ordusu, Kroya kalesinin önünde kamp kurdu. Adriyatik'in yukarısında yüz metre yüksekliğindeki bir kayanın üstüne tünemiş olan bu kaleyi sultan, Adriyatik ötesi operasyonları için arkasını güvene almak amacıyla gereksiniyordu. İşkodra Gölü'ndeki balıkçı tekneleri tarafından desteklenen Venedik Donanması şehre levazım sağlamak için kıyı boyunca dolaşıyordu. Sultanın uygulaması gereği hemen savaş yerinde dökülen toplarla başlatılan

kuşatma altı hafta sürdü. Surların büyük bir bölümü bu arada un ufak olmuştu. Sonuncu saldırıları Osmanlılara binlerce kayba mal oldu. Düzinelerle komutan şehit olduğu gibi, binlerce asker de susuzluktan ve çevredeki bataklıklardan yayılan salgın hastalıklardan ölmüştü. Süleyman sonunda kuşatmayı kaldırdı, toplarını parçalattı ve metallerini deve sırtında taşıttı. İşkodralıların arasında büyük sevinç gösterileri başgösterdi. Büyük bir susuzluk ve pis suları fazla içmekle kötü hava koşullarının yol açtığı ölümler yine de mutluluklarını frenliyordu. Zaten hiç kimse Arnavutluk savaşının sona erdiğini düşünerek kendi kendini aldatmıyordu. Büyük Türk herhalde geri dönecekti. Üç yıl sonra gerçekten de döndü ve Kroya denilen kartal yuvasını bir kez daha kuşattı. Bir yıldan biraz fazla süren bir kuşatmadan sonra kale sonunda teslim oldu. Şehir halkını kedilerle köpekleri yemeye kadar iten bir kıtlık onları buna mecbur etmişti. Osmanlı işgaline bir alternatif olarak onlara şehirden güvenceli bir çıkış vaat edilmişti; buna rağmen sultanın emriyle halkın en büyük kısmının başları kesildi.

Sultan şimdi tüm dikkatini Batı'nın elindeki son kale olan İşkodra'ya yöneltmişti. Kaleden bakılınca rastgele dolaşan Türk kafileleri tarafından ateşe verilmiş Arnavut köylerinden yükselen dumanlar görülüyordu. Kalenin içindeki şehir de yağla katranla bulanmış alev içindeki paçavralardan yapılma mermilerle bombardıman ediliyordu. Bunlar sonuçta büyük zarar verdi. İhtiyarlarla çocuklar evlerinin mahzenlerine sığınırken güçlü kuvvetli erkekler alevlerle binaların damlarında savaşmak zorundaydılar. Yangının yayılmasını önlemek için çok kez çatıları söküyorlardı. Türklerin giriştikleri çok büyük iki saldırı fazla bir başarı sağlamadı. Sultan da kuşatmayla ablukayı sürdürmek için geride birlikler bıraktıktan sonra ordusunun en büyük kısmıyla çekilmeye karar verdi. İşgal altındaki bir bölgede hemen hemen yalıtılmış durumda olan şehirliler çok geçmeden yine açlığın pençesine düştüler. Yaşamaları için et -hatta sıçan ve fare bile- kalmadığından sadece ekmek ve suyla hayatta kalmaya çalışmak zorundaydılar.

Dalmaçya kıyılarına Osmanlı akınları yoğunlaştıkça karşıdaki İtalya karasına korku ve bezginlik egemen oluyordu. Osmanlılar karşıda yangınlar çıkardıkça, Venedik'te San Marko Kilisesi'nin çan kulesinde alarm çanları

çalınıyordu. Bosna vadilerinden yola çıkarak Macaristan'ın dağlık eyaletlerini haraca kesen akıncılar 1477'de bir süvari kuvvetiyle İtalya Yarımadası'nın üst başındaki Friuli'ye yöneldiler. Isonzo ve Tagliamento vadilerindeki köylerle kasabaları yağmaladılar ve Venediklileri Venedik'in kuzeyinde bu iki vadinin arasındaki ovada yenilgiye uğrattılar. Piave'nin kıyısına vardıklarında kamp ateşleri ve yaktıkları köylerdeki yangınlar Venedikli senatörler tarafından San Marko'daki çan kulesinden üzüntüyle seyrediliyordu. Akıncılar sonbaharda bol bol ganimetle geri çekildiklerinde arkalarında ambarlarla villaları, şatolarla sarayları kül eden bir yangın denizi bıraktılar.

Fakat ertesi yıl tam hasat yapılacağı zaman Isonzo'nun ötesinden gelen akınlar daha büyük çapta başladı. Binlerce Osmanlı başıbozuk asker ülkede büyük bir paniğe yol açtılar. Mehmet'in kutsal savaşçıları şimdiden Allah adına, "Mehmet, Mehmet, Roma, Roma!" diye bağırıyorlardı. "Herkesin bildiği gibi bu denli kuvvetli olan Türkün İtalya kapılarına geldiği" o günlerde ta uzaklardaki İngiliz Sarayı'na kadar bütün Avrupa Hıristiyanlığın hedef olduğu büyük tehlikeye uyanmıştı.

Venediklilerin barış istemelerinin zamanı gelmişti. Sultan da Kroya, İşkodra ve Limni ile Negropont (Eğriboz) adaları ve Mora'nın güneyindeki dağlık Mani Yarımadası'nın Osmanlı'ya geçmesi koşuluyla razı oldu. On altı yıl süren savaş sırasında Venedik'in ele geçirdiği diğer yerler Osmanlılara iade edildi, ancak Venedikliler garnizonlarını, silah ve cephanelerini müdahale görmeksizin geri çekebileceklerdi. Öte yandan Osmanlılar da Mora'da, Arnavutluk'ta ve Dalmaçya'da kendi kuvvetlerinin işgal ettiği yerleri geri vereceklerdi. Venediklilere yüklü bir yıllık vergi yüklendi, karşılığında onlara ticaret yapma özgürlüğü ve yurttaşlarının haklarını korumak için İstanbul'da bir konsolosluk açma hakkı tanındı. Sultan Mehmet Ege'yle Akdeniz'in en güçlü deniz kuvvetine kendisinden barış istetmeyi başarmıştı. Böylece, İtalya'nın Osmanlı Donanması ve Gedik Ahmet Paşa kumandasında bir ordu tarafından işgaline yolu açmıştı. Sultan barış antlaşmasının imzalanmasından bir, iki ay sonra İtalya kıyılarına yapacağı yeni bir saldırı için bir deniz üssü olarak kullanmak üzere bazı İyonya adalarını zapt etti.

Bu saldırı 1480'de yarımadanın topuğundaki Otranto'ya yapıldı. Burası kıyı savunmalarının yokluğundan dolayı ilk tercih olan Brindisi'ye yeğ tutulmuştu. Şehir bir Sipahi birliği tarafından gafil avlanmış, bu arada sayısız yangın çıkmış, bol kan dökülmüştü. Şehir halkından sekiz yüz kişi Müslüman olmayı reddettikleri için idam edildiler ve sonradan Papa tarafından azizlik mertebesine yükseltildiler. Çevredeki köyler de yağma edildi. Brindisi, Lecce ve Taranto yönünde hamleler yapıldıysa da, Türkler Napoli'den gelen büyük bir kuvvet tarafından püskürtüldüler. Sultan İtalya'nın ilerideki fethi için Otranto'yu bir köprübaşı olarak elinde bulundurmayı tasarlıyordu. Ama şehir halkı kaçmıştı ve geri dönmeyi ve işgal kuvvetlerine yiyecek ikmali yapmayı reddediyordu. Sonuçta Türkler kuvvetlerinin en büyük kısmını geri çektiler ve geride Adriyatik sahilinden denizyoluyla -belki de Venedik'in yardımıyla- beslenecek küçük bir garnizon bıraktılar. Mehmet'in bir ordunun başında bizzat İtalya'ya geleceği söylentileri dolaşıyordu. Büyük bir Türk istilasının korkusu öylesine arttı ki Papa Fransa'da Avignon'a kaçmayı bile düşündü. Ama bunu yapacak yerde Cenova, İspanya ve Portekiz gibi çeşitli yerlerden yardım elde etti. Ne var ki sultanla ordusu gözükmediler. Mehmet şimdilerde dikkatini doğudaki Rodos Adası'na çevirmişti. Osmanlı kuvvetleri de zamanı gelince İtalya topraklarından geri çekildiler.

Haçlıların sonuncuları olan Hospitalier veya Saint Jean şövalyelerinin Rodos Adası'ndaki kalesi Anadolu'nun savunması ve Osmanlıların doğu Akdeniz'deki deniz kuvvetleri için kilit konumundaydı. Yılmaz büyük üstat Pierre d'Aubusson'un liderliğindeki şövalyeler birkaç yıldan beri adaya bir saldırı olmasını beklemişler ve kaleyi yenilmez hale getirmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Ayrıca, üç yıla yetecek kadar erzak depolamışlar, Mısır'la Tunus'un Müslüman liderleriyle anlaşmalar yapmışlardı. Bu savunma önlemlerini azımsayan Osmanlılar, Palaiologosların hanedanından Mesih Paşa adında bir kaptan-ı deryanın kumandasında 1479'da adanın kuzeybatısında bir keşif hareketinde bulunmuşlar, fakat kaleye sürpriz bir saldırı yapma umutları kırılmıştı. Birlikleri adadan sürülünce Mesih karşı kıyıdaki Marmaris'e dönmüş ve ilkbaharda daha büyük bir kuvvetin gelişini beklemeye koyulmuştu.

Sert bir direniş karşısında haftalar süren bir bombardımandan sonra temmuzun son haftasında, Akdeniz'in öbür ucunda tam Osmanlılar Otranto'ya çıktıkları günde ana saldırıya girişildi. Olayın ciddiyeti bir gün önce düşmana, şafaktan günbatımına kadar süren savaş şarkıları, borular, ziller ve davulların kulak zarlarını yırtıcı şamatasıyla duyuruldu. Türklere has bu savaş âdeti onları her ne kadar sürpriz öğesinden yoksun bıraksa da kendi morallerini güçlendirmeye, düşmanınkini ise bozmaya yarıyordu. Şövalyeler buna trompetlerini öttürerek ve kilise çanlarını çalarak karşılık verdiler. Kaleye bir mesaj yağmuru ateşlendi. Bunlara göre paşa kara bayrağı dalgalandırmıştı, şehir yağmalanacak, halkı da katledilecek ya da köle olarak satılacaktı. Bundan sonra dalga dalga başıbozuklar yıkılan surlardan içeriye aktılar ve İtalyan kulesine çıkarak buraya Osmanlı sancağını diktiler. Başıbozukları koşar adımlarla aralıksız sıralar halinde Yeniçeriler izledi.

Zaferi kazandığını sanan Mesih Paşa, askerlerine yağmanın yasak ve Rodos'un hazinelerinin sultana ait olduğunu bildirmek için tam o zamanı seçti. Bunun askerlerin savaşçı ruhunu zayıflatması kaçınılmazdı. Oysa İsa, Meryem ve Saint Jean sancağı altında savaşan şövalyeler, kuleye giden yolu kesmeye koşmuşlardı. Kulenin altındaki dar duvarın üstünde istilacılarla göğüs göğüse geldiler ve onları katlettiler. Duvarlarla hendekler öldürülenlerin cesetleriyle dolmuştu. Bir şövalye müfrezesi kuleye girebildi, oradakileri öldürdü ve sancaklarını yere attı. Cesareti kırılan Osmanlı askerleri bunun üzerine kaçmaya başladılar, ilerleyen kendi arkadaşlarını yarıp geçtiler ve savaş çığlıkları atarak onları kovalayan şövalyeler tarafından kılıçtan geçirildiler.

Kuşatma kaldırıldı. Osmanlı kuvvetleri gemilerine bindiler ve İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmek üzere Marmaris'te toplandılar. Kaptan-ı derya görevinden alındı ve Gelibolu'da önemsiz bir konuma getirildi. Rodos şehri harabeye dönmüştü. Fakat şehrin yukarısında Saint Jean'ın kırmızı zemin üstündeki beyaz haçı -Hıristiyan inancının zafer sancağı- dalgalanıyordu. Ve yarım yüzyıl daha orada dalgalanmayı sürdürecekti. Çünkü sürekli savaşlarla geçen bir kuşaktan sonra Fatih Sultan Mehmet'in günleri sonuna yaklaşıyordu.

2 Kazıklı Voyvoda diye de bilinir. Düşmanlarını zevk alarak kazığa oturtup işkenceyle öldürmekle ünlüydü.

((10))

Fatih Sultan Mehmet yeni bir İslam Dünya İmparatorluğu yaratmaya çalışırken yalnız Bizans topraklarını berkitme ve genişletmekle ilgilenmiyor, aynı zamanda yönetsel, yasal, ekonomik ve sosyal alandaki yeni kurumlarla yapısal olarak da yeni bir devlet yapmak istiyordu. Tüm farklılıklarına rağmen devletin temelini oluşturmak için birleşen hemen hemen bağımsız sınır beyleri, şimdi merkeziyetçi bir imparatorluğun sosyal ve politik yapısıyla bütünleşiyorlardı.

Bu devlet gerçekte Bizans'ın olduğu gibi, "Tanrı tarafından yönetilme" ilkesini temsil eden bir askeri teokrasiydi. Sultan en üst düzeyde organize edilmiş bir bürokrasinin aracılığıyla bu yönetim üzerinde mutlak bir güç sahibiydi. Mehmet'in kendisince görevi, kişisel otoritesini tehdit edebilecek veya onunla rekabet edebilecek her öğeyi ortadan kaldırmak ya da en azından değiştirip kontrolü altına almaktı. Tanrı tarafından atanmış biri olarak yalnız o yönetecekti. Hanedanına bu kutsal hükümdarlığı garantilemek için imparatorluğunda zaten var olan kardeş katli uygulamasını yasallaştırdı: "Allah'ın sultanlığı bahşettiği oğullarımdan biri, devletin selameti için erkek kardeşlerini yasal olarak katlettirebilir. Bu uygulama çoğu ulemanın onayını almıştır. "

Sadrazamı, önceki padişahların saltanatlarındaki öncellerinden farklı olarak sultanın hizmetkârı, komutlarının uysal aracıydı. Devlet işleri üzerinde karara varmak yetkisinden yoksun olmakla birlikte, görevlerinin limitleri dahilinde öncellerininkinden daha kapsamlı bir otoriteden yararlanabiliyordu. Sultan bu noktaya kadar göçer atalarının yüzyıllar önce çadırlarından yönettikleri devlet konseyi (ya da Divan) toplantılarına oturduğu yerden bizzat kendisi başkanlık etmişti. Fakat Mehmet saltanatı zamanında bu yetkiyi sadrazama bıraktı. Artık Divan toplantılarında bulunmuyor, "Sultanın Gözü," diye anılan yüksekteki kafesli bir bölmeden kendisi görülmeden izliyordu. Bu da kendisinden sonra gelecekler için bir emsal oluşturacaktı.

Anlatıldığına göre, sistemdeki değişiklik beklenmedik bir olaydan kaynaklanmıştı. Pejmürde bir Türkmen bir Divan toplantısına dalmış ve bölgesinin kaba lehçesiyle, “Mutlu hükümdar hanginiz?” diye sormuştu. Sultan öfkesinden deliye dönmüş, sadrazam da ileride böylesi küstahlıkların önlenmesi için Divan işlerinin vezirlerin ellerine bırakılmasına onu razı etmişti. Sadrazam böylece hükümetin devlet mührünü elinde bulunduran başı olmuştu. Sultanın yardımcısı olarak sivil otoriteye büyük ölçüde hâkimdi; sivil idarenin bütün kollarının sorumluluğunu üstleniyor, memurlarının atanmalarını ve çalışmalarını kontrol ediyordu.

Sadrazamın efendisi adına başında bulunduğu sivil yapı, “İmparatorluğun dört temel direği” üzerinde kuruluydu. Bu da adını eski Osmanlı beylerinin savaştaki çadırlarının dört direğinden alıyordu. Dört sayısının ise kutsal bir anlamı olup Kuran’a göre tahtı taşıyan dört meleği, sonradan dört halife olan peygamberin arkadaşlarını veya cennetin dört rüzgârını simgeliyordu.

İlk direk sadrazamınkiydi. Bütün diğer yüksek düzeydeki devlet memurları gibi paşa unvanına sahipti, ki bunun kelime anlamı “Sultanın ayağı”ydı. Eski İran’da yüksek düzeydeki memurlar adlarını aynen böyle kralın gözlerinden ve ellerinden alıyorlardı. Sadrazam, paşalık alametleri meyanında beş tuğ sergilemek ayrıcalığına sahipti, bir altındaki üç paşanın ise sadece üçer tuğları vardı. Bu Türk bozkırlarındaki at sırtında göçerlik günlerinden kalma bir semboldü. Bu nazırlar genel konular, yasalar ve maliyeyle ilgili kendi iş alanlarında bağımsız olmakla beraber, doğrudan sultana karşı sorumlu olmak durumundalardı.

İkinci direk adalet mekanizmasının sorumlularını kapsıyordu. Bunlar iki *kazaskerdi* (kadı-asker). Görevleri diğer yargıçları atama olan bu ordu yargıçlarının birinin yasal yetki alanı Anadolu, diğerininki ise Rumeli’ydi. Üçüncü direk, birer muhasebeci olan *defterdarlardı*. Dört hazinedar devletin finansal ve parasal işlerini yönetmekten sorumluydular. Dördüncü direği oluşturan ise *nişancılardı*, devletin nazırlarıyla kâtipleri. Bunlar sultanın fermanlarını hazırlar, üzerlerine imza niyetine sultanın *tuğrasını* ya da *nişanını* basarlardı. Son olarak iki sınıfa ayrılan ağalar, kumandanlar veya subaylar vardı. Bunların bir kısmı askeri alanda görev yapan Yeniçeri ağası gibi dışa, bir kısmı da yalnızca sultanın sarayına bağlı içe ait görevlilerdi.

Fatih Sultan Mehmet tarafından değiştirilen ve genişletilen bu sistem Kanunname'de yer almaktadır. Yunanca *kanon* ve Arapça *kanun* kelimelerinden türetilmiş bu kanun kitabı, ayrıca saltanatının sonlarına doğru sultanın buyruğu üzerine düzenlenmiş tüzükleri de içermekteydi. Devletin hiyerarşisini, gelenekleriyle davranış kurallarını, görevleriyle kurumlarını, gelirleriyle uygulamaya yetkili olduğu cezaları kapsıyordu.

Kanunname İslam değil, Türk devlet geleneklerini yansıtıyordu. Diğer Müslüman devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel olarak en başta Kuran'ın yasaları, yani kutsal Şeriat Yasası tarafından yönetiliyordu. Fakat imparatorluğun kapsamı ve karmaşıklığı artınca, Kuran'ın yasalarını, koşullarını genişleten ve zamanın değişen durumlarıyla uyumlu bir devlet yasasıyla takviye etmek gerekti. Bu değişikliği I. Murat başlatmış, II. Murat ise bir adım daha ileriye götürmüştü. Araya giren yüzyılın getirdiği çok büyük sayıdaki idari fonksiyonlarla görevler II. Mehmet'in yeni bir yasamaya başvurmasını gerektirdi. Yüzyıllar geçtikçe bu yasaların da genişletilmesi ve yerlerine yenilerinin konması kaçınılmaz olacaktı. Bunlar, sultanın, Osmanlı geleneğine göre Padişah ya da İmparator olarak İslam yasa mekanizmasının müdahalesi olmaksızın yürürlüğe koymaya yetkili bulunduğu kendi nizamlarıyla emirlerini kapsıyordu. Ancak sultan, bütünleyici diye tanınan bu devlet yasasının ötesinde yine de Şeriat Yasası'nın farzlarıyla kısıtlamalarını kabul etmek durumundaydı. Şeriat, Kuran'ın ilk İslami kaynaklarına, Allah'ın yazılı emrine, *Sunna* ya da Müslüman âdetlerinin bütününe, ilk dört büyük halifenin bildirilerine dayanıyordu. İmparator olarak buyrukları veya Hatt-ı Şerif denen kararnameleri bunlara bağımlı sayıldığı gibi, sultanın herhangi bir siyasal karar veya yaptırımının İslamın yasalar bahsindeki başta gelen otoritesi Müftü tarafından bir *fetva*'yla önceden onaylanması gerekiyordu.

Kanunname aynı zamanda katı hiyerarşisi, görkemiyle lüksü ve ayrıntılı törenselliği açılarından Bizans modeline (özellikle de onuncu yüzyılda Konstantin Porfirogenitus tarafından saptanmış teşrifat düzenine) çok şey borçlu olan sultanın sarayının âdetleriyle biçimselliğini de içeriyordu. Bu özellikle Bizans imparatorları gibi yabancı elçilerin sultanın karşısında göstermek zorunda oldukları saygı gösterileriyle ilgiliydi. Sultana yöneltilen geleneksel selam çağrısı Basileus'a (Rum ve Roma

imparatorlarına verilen unvan) yöneltilene benziyordu. Her iki hükümdarın tebaaları da efendilerine kölelik görevi yapıyorlardı. O dönemin Bizans vakayinameleri gerçekten de sultandan Basileus -bir İslam Basileus'u- olarak söz ediyorlardı.

Saray teşrifatı, kıyafetler ve adabı muaşeret kuralları Bizans'ta olduğu gibi burada da en küçük ayrıntılarına kadar saptanıyordu. Sultan Mehmet her saray görevlisinin rütbesiyle görevlerinin, giysilerinin rengiyle belirtilmesini buyurmuştu. Örneğin, vezirler yeşil, mabeyinciler kırmızı renk giyiyorlardı. İslam hiyerarşisinde de müftülerin giysilerinin beyaz, ulemadan olanlarınkilerin mor, mollalarınkilerin ise gök mavisi olması gerekiyordu. Çizmelerle potinlerin renklerinin de kendine göre önemi vardı. Hükümet memurlarınınki yeşil, saray görevlilerininki ise açık kırmızıydı. Bir giysinin rengi dışında, biçiminin de kendine göre bir anlamı vardı; özellikle kollarının kesiminin, kürk süslerinin, en önemlisi de sarığın biçimiyle kişinin sakalının şeklinin. Çünkü bir İslam toplumunda başa giyilen şey simgesel bir öneme sahipti. Sarık Müslümanlara özgüydü. Ama Frenk ya da Rum olsunlar, gayrimüslimlerin de kırmızı, siyah veya sarı bir başlıkla gezmeleri gerekiyordu. Potinlerinin de Müslümanlarınkinden farklı renkte olması lazımdı. Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin potinleriyle çizmeleri sırasıyla siyah, mor veya mavi renkteydi.

II. Mehmet yalnız bir konuda Osmanlı atalarının geleneklerinden ayrılarak doğrudan Bizans örneğini izledi. Tebaaları eskiden sultanlara ulaşabilirler, sultan da nisbi bir teklifsizlikle halkının arasına karışabilirdi.

Ama Osmanlı'nın Avrupa'daki fetihlerinin sonrasında ve de Bizans'ın etkisiyle hükümdarın şahsının kutsallığı giderek daha fazla önem kazandı. Padişahlığa özgü inziva yalnız ağaların sıkı gözetimi altındaki hareme değil, sultanın kendisine de uygulanıyordu. Mehmet daha şimdiden yemeklerini tebaalarıyla birlikte yiyen ilk atalarının, hatta sofrasında onunla yemek yiyeceklerin sayısını on kişiyle sınırlayan babası II. Murat'ın uygulamalarından uzaklaşmıştı. Bütün vezirleri ve diğer görevlileri sofrasından dışlayan bir ferman çıkardığından beri yemeklerini yalnız yiyordu. "İradem o ki Osmanlı Hanedanı kanı taşıyanlar dışındakiler ben Padişah Hazretleri'yle aynı sofrayı paylaşamazlar."

Üçüncü tepenin üstünde bina edilmiş ilk sarayında yetersiz surların arkasında ve Majestelerinin azametiyle bağdaşmayacak kadar kalabalık bir semtte olması nedeniyle yeterli bir yalnızlık sağlayamıyordu. Bu nokta yeni sarayının, yani Topkapı Sarayı'nın, yerinin seçiminde etkili oldu. Eski Bizans Akropolisi'nin yerinde, üç denizin -Altın Boynuz, Boğaziçi ve Marmara'nın- birleşme noktasına hâkim burunda -ki burası Sarayburnu olarak tanınacaktı- inşaat 1465'de başladı. İranlı, Arap ve Rum mimarlara yaptırılan sarayın planları o kadar görkemliydi ki, önceleri tamamlanmasının yirmi beş yıl süreceği hesaplandı. Ama yüksek düzeydeki ücretlerin, işçilere dağıtılan cömertce bahşişlerin ve sultanın kişisel denetiminin sayesinde inşaat öngörülen sürenin dörtte biri kadar bir zamanda tamamlandı. Üç kapılı yüksek kale duvarlarının arasında ve iki iç avluda çoğunlukla zarif köşkler şeklinde tasarlanmış sayısız binalar yer alıyordu. Fatih Sultan Mehmet'in çağdaşı olan Rum biyografi yazarı Kritobulos'un kaydettiğine göre de her bir yanında, "Birbirinden güzel büyük bahçeler bulunuyor. Bunlarda akla gelebilecek her türlü bitkilerle meyveler yetişiyor, her yanda bol berrak içme suları akıyor, yenilebilir veya öten cinsten kuş sürüleri şakıyıp ötüyor, evcil ve de yabani hayvan sürüleri otluyordu." Sultan, seferlerinin arasındaki kış mevsiminde burada halkın gözü önünden uzaklaşıyor, ancak devlet törenleri sırasında sıkı bir koruma altında şehrin sokaklarında görülüyordu.

Mehmet bu sarayı yaptırmakla gelecek yüzyıllardaki Osmanlı saray hayatının modelini oluşturacaktı. Saray başlıca iki bölüme ayrılmıştı. Dış avlu resmi hizmetlere ve sultanın işlerini yürüttüğü mekânlara mahsustu.

Divan da buradaydı. İç avlu ise taht odasıyla sultanın dairesini, ayrıca harem ağalarıyla iç oğlanlarınınkini kapsıyordu. Bir yüzyıl sonra burası kadınlarının dairelerini kapsayan "Mutluluk Evi"ni, böylece Harem'i oluşturacaktı. Mehmet'in kendisi burada yaşamayı, 370 hadımı barındıran üçüncü tepedeki eski sarayına yeğliyordu.

Topkapı Sarayı'na peş peşe üç kapıdan giriliyordu. Sarayı şehre bağlayan ilk kapı Bab-ı Hümayun'du, yani Saltanat Kapısı. Bunun üstündeki yazıt, "Sultan Mehmet, insanların arasında Allah'ın Gölgesi ve Ruhu, bu dünya küresinin hükümdarı, iki kıtayla iki denizin, Doğu'yla Batı'nın efendisi ve İstanbul şehrinin fatihi" sözleriyle kurucusunu anıyordu. Adaleti yerine

getirmek için saray kapılarını kullanmak Türklerin eski âdetlerindendi. Türk hükümetine Babıâli adının yakıştırılmasına sultanın dört direkli görkemli çadır kapısının yerini alan bu kapı neden olmuş olabilir.

Sultanın sarayı ile dış dünya arasındaki iletişimi sağlayan kapı kethüdası, sarayın resmi işlere ayrılmış bölümüyle personelini kontrol eden ve teşrifatı da düzenleyen hadım Akağaların başıydı. Sultanın aynı zamanda gizli ajanıydı. Emrinde sarayın iç işlerine bakan başka Akağalardan oluşmuş bir hiyerarşi vardı. Hadım Karaağaların başı önemce onunla aynı düzeydeydi. Bu kişi de zaman içinde sarayın içine yerleşen harem dairesini kontrolü altında tutacaktı. Eski Osmanlı sultanlarının zamanında bilinmeyen bu hadımları kullanması Bizans İmparatorluğu'ndan devir alınmış bir âdetti. Bizanslılar da bunu Doğu ülkelerinden ithal etmişlerdi. Erkekleri hadım etmek İslam dinince yasak olduğundan hadımlar Osmanlılar tarafından Hıristiyan ülkelerinden, o devirde de en çok Kafkasya'dan ithal ediliyorlardı. Bu da, köle ticareti gibi geniş kapsamlı bir işti ve büyük ölçüde Yahudilerin elindeydi.

Akağaların başı olan hadım, sarayın 350 kişiden oluşan bütün personelini denetliyordu. Sadrazamla vezirleri dahil, Osmanlı Devleti'nin eyalet valisi, tımar, zeamet sahipleri, vergi tahsildarları ve çeşitli rütbelerdeki personeline varıncaya kadar bütün sivil ve çoğu askeri erkân eski Hıristiyanlardı. Çünkü bunların hepsi sarayın ilk örneğini oluşturduğu sultanın köleler ordusunun üyeleriydi ve ulaştıkları mevki veya rütbe ne olursa olsun hayatları boyunca efendilerinin kölesi olarak kalıyorlardı. Bu da iki müessesenin -sivil ve askeri olanın- kaynaşmasının ürünüydü. Kökeni, Avrupalıların “Haraç Çocukları Yasası” diye adlandırdıkları devşirmelik sistemiydi. Bu sistem ilk etapta Yeniçeri birliklerini geliştirmiş, bunlar II. Murat'ın zamanında yalnız askeri bir güçten başka sivil hükümeti de meydana getirmişti. Murat böylece eskisinin yerini almak üzere daha yeni ve güçlü bir yönetim kadrosu oluşturmuş, bu mirasa konan oğlu Mehmet de bunu daha büyütmüş ve geliştirmişti.

Sistemin gücü ve önemi, öncelikle unvanların babadan oğula geçmeyişi, böylece eskisinden farklı olarak yerli bir aristokrasinin doğuşunu engelleyerek saltanatın mutlak gücünü rekabetlerden korumasından kaynaklanıyordu. Sultanın kölesi olsalar Müslümanların bu ayrıcalıktan

yararlanmaya kalkışacakları ileri sürülüyordu. Eyaletlerdeki akrabaları köylüleri ezecekler, vergi ödemek istemeyecekler, yerel otoritelere başkaldıracaklardı. Sonraki tarihlerde İstanbul'u ziyaret eden Baron Wenceslas Wradislaw bunu şöyle ifade etmişti: "Ama Hıristiyan çocuklar İslam dinini kabul ettikleri takdirde, yeni dinlerinde fazlasıyla faal ve eski akrabalarına düşman oluyorlardı. Ayrıca, İstanbul'daki ya da Türkiye'nin herhangi bir yerindeki bir paşanın Türk olarak doğduğunu hiç duymadım; aksine, kaçırılmışlar veya tutsak edilmişler veya devşirilmişlerdi."

Bu sistemin esas kaynağı sultanın saray duvarlarının arasındaki iç oğlanlarına mahsus Saray Okulu'ydu. Buranın amacı kalıtımsal bir sultanın egemenliğinde, kalıtımla geçmeyen, sadece değer ve liyakat ilkesine dayalı bir yönetici sınıfının seçimi ve geliştirilmesiydi. Böylece, Osmanlı Devleti için o devrin aristokrasi dünyasında eşi olmayan liyakata dayalı bir sınıf geliştirilmiş oluyordu. Sultan Mehmet'in ideali bu okulu daha da genişletip geliştirmekti; yeni sarayı için yer olarak Sarayburnu'nu seçmesini genişleyen okul için daha fazla yer gereksinimi etkilemiş olabilir. Burası, Sultan Mehmet'in eğitime ve akılla bilgiyi kullanmaya duyduğu büyük saygıdan ve sivil ya da askeri alanda aydın ve bilgili görevlilere duyduğu ihtiyaçtan esinlenerek, onun gözetiminde çok iyi organize edilmiş ve özgün şekilde planlanmış bir büyük devlet okuluna dönüşecekti.

Sultanın Hıristiyan doğmuş tebaalarının arasında seçkin bir yönetici sınıfının geliştirilmesine böylesi bir araç fikri, başlangıçta iç oğlanlarının dikkate değer sadakatinin ve sürekli ayaklanma eğilimli Yeniçerilere karşı bir güç olarak potansiyel değerlerinin fark edilmesi etkin olmuştu. Hedef, aynı zamanda savaşçı, devlet adamı ve dini bütün Müslüman olan bir Osmanlı devlet memuru tipi yaratmaktı. On altıncı yüzyılın bir İtalyan yazarının deyişiyle, bu kişi aynı zamanda "bir edip, çok güzel konuşan, son derece nazik ve dürüst ahlaklı bir centilmen" olmalıydı. Saray Okulu böylesi umut vaat eden mezunlarının arasından bundan sonraki beş sadrazamdan dördünü çıkaracaktı. Bu okul, Fatih Sultan Mehmet tarafından saptanmış ana çizgiler uyarınca üç yüz elli yıl, bundan sonraki yüz elli yıl boyunca da değiştirilmiş olarak Osmanlı tarihine yaşamsal önemli ve kalıcı katkılarda bulundu.

Akağaların başının yönetsel kontrolü altındaki okul, öğrencilerin yaşına göre iki hazırlık okulundan, iki de mesleki eğitime mahsus okuldan oluşuyordu. Entelektüel ve el becerisi yetenekleri esasına göre yapılan bir ayırımdan sonra öğrenciler, yedi veya sekiz yıllık bir acemilik döneminin yer aldığı on dört yıllık bir öğretim süresine tabi tutuluyorlardı. İç oğlanlarının çoğu bu acemilik dönemini aşamayarak sultanın özel hizmetine giremiyorlar, bir hazırlık eğitiminden sonra askeriyede veya yönetimde önemsiz görevlere getiriliyorlardı. Sultan Mehmet saltanatının son yıllarında üçüncü bir meslek okulu kurdurdu. Burada Kılıççıbaşı, Esvapçıbaşı, Sarıkçıbaşı, Ahırcıbaşı gibi subayların kumandasında kırk öğrenci vardı. Her okulun başında düzen ve disiplinden sorumlu bir subay, ikinci bir subay, bir kâhya, bir kütüphaneci, bir yazıcı, bir haznedar, bir de imam bulunuyordu. Yetenek, girişimcilik ve liderlik kabiliyetlerini seçebilmek için öğrencilerin bireysel yetilerine büyük bir dikkat gösterildiği gibi, kendi seçtikleri konuları okumaya cesaretlendiriliyorlardı. Saray Okulu'nda, daha sonra da devlet görevlerinde terfiler, iç oğlanlarının efendilerine en küçük hizmetleri için ödüllendirildikleri, en küçük kusur yüzünden de cezalandırıldıkları bir sisteme dayanıyordu.

Saray Okulu'nun amacı, Kuran'la İslam ilahiyatı ve yasaları konusundaki eğitimden sonra temelde dünyeviydi. Bu açıdan bakılınca İslamda bir benzeri daha yoktu. Öğretmen kadrosu ön planda ulema sınıfından seçiliyordu. Ama Mehmet bunlara sarayındaki bilim ve fen adamlarıyla edipleri de eklemişti. Bu sonuncuların sayesinde okulda Yunan ve Latin modeline göre öğretim fırsatı vardı; şöyle ki Osmanlı Devleti, Platon'un Cumhuriyeti'yle bile kıyaslanmıştır. Fetih sırasında İtalya'ya kaçan Bizans Rumları bu "Cumhuriyet"e yavaş yavaş dönmeye başladılar.

Saray Okulu'nun Sultan Mehmet tarafından önerilen programı eşit düzeyde olmak üzere liberal bilimler, beden egzersizleri ve el işleriyle mesleki eğitimi kapsıyordu. Türkçe, Arapça ve Acemce dersleri liberal bilimlerin kapsamındaydı. Özel önem taşıyan Türkçe eğitiminde bu lisana tüm çapraşık yanlarıyla esaslı ve akıcı biçimde hâkim olmak gerekiyordu. Arapçanın alfabesinin, gramerinin ve cümle yapısının, Acemcenin şiiriyle şövalyelik ve romans tutkusunun kavranılması da önem taşıyordu. Türk tarihi ve aritmetikle geometrinin de yer aldığı matematik öğretilenler

arasındaydı. Öğrenciler bu sanatlarla bilimleri okuyorlar, çok titiz öğretmenlerin elinde istidat gösterdikleri konuyu seçiyorlardı. Savaş ezgileri ve sesli Türk müziği de dersler arasındaydı. Saray Korosu sultan için düzenli olarak konserler verdiği gibi, şafaktan yarım saat önce ve güneşin batımından bir buçuk saat sonra şarkılarla selamlıyor, başka vesilelerle de ona müzikli selamlar yöneltiyordu.

Beden eğitimi, iç oğlanlarına dikkate değer bir kuvvet, sağlık düzeyi ve çeviklik veren jimnastik hareketlerinden oluşuyordu. Tüm sporlara, okçuluğa, güreşe, kılıç ustalığına, mızrak atmaya ve bir ipe bağlı bir topla oynanan polonun eski bir şekliyle çalışıyorlardı. İç oğlanlarının birçoğu Sipahilik hizmetine ayrıldığından at sporu giderek artan bir önem kazanıyordu. Zaten bu kadar mükemmel bir ordunun mensubu olarak yalnız atçılıkta değil, başka silahların kullanımında ustalaştılar.

Son olarak, Yeniçeriler dışındakilerin hepsi çeşitli meslek okullarında seçilmiş bir ticaret ya da zanaati uyguluyorlardı. II. Mehmet usta bir bahçıvan olmuştu; boş vakitlerinin büyük kısmında kendi sarayının bahçelerinde yalnız çiçekler ve ağaçlarla değil, örneğin sebze yetiştirmekle de ilgileniyordu. Ağızdan ağıza dolaşan bir öyküye göre bir gün özellikle büyük bir hıyar yetiştirmiş ve bundan gurur duymuştu. Gel gelelim, hıyar ortadan kaybolmaz mı?... Öfkeye kapılarak şüphelendiği bir bahçıvanı kestirmiş ve hıyardan kalanları adamın midesinde bulmuştu. I. Selim ile II. Süleyman da altından süs eşyaları yapan usta kuyumcular olmuşlardı. II. Abdülhamit ise zarif kakmalarla bezeli möblelerin yapımında ustalaşmıştı. Hanedanın diğer sultanları da yay yapımı, bıçaklarla kılıçların bilenmesi gibi sanatlar üzerinde çalışıyorlardı. İç oğlanları karışık içkiler yapmada ve sultanın en sevdiği yemekleri pişirmede, çamaşırların yıkanmasında, sarık sarmada, saç kesiminde, tıraşta, manikürde ve Türk hamamındaki hizmetlerde eğitim gördüler.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetimi başkentle hükümetinin dışında ordunun teşkilatı ve gelişmesiyle sıkı sıkıya bağlantılıydı. Komutanlar sarayın iç ağalarından ayrılan dıştaki veya askeri ağalardı. Ulema sınıfından seçilen kadıların sultanın yasal otoritesini temsil edişleri gibi, komutanlar da sultanın yönetimsel otoritesini temsil ediyorlardı. Osmanlı topraklarının

sıkı bir merkezi kontrol altındaki eyaletlere bölünüşü, askeriyeye ilişkin faktörler tarafından koşullanıyordu. İmparatorluk ilk etapta iki yarıya bölünmüştü: Anadolu'ya ve Rumeli'ye. Her biri bir beylerbeyi -iki tuğlu bir paşa- tarafından yönetiliyordu. Her yarı da daha küçük parçalara bölünüyor, askeri valiler, sancak beyleri tarafından yönetiliyor, bunların her birine sultanın otoritesinin simgesi olarak bir sancak veriliyordu. Sancak beyi tek tuğlu bir paşaydı, görevi de sultanın o bölgedeki kuvvetlerini denetlemek ve komutanlıklarını yapmak, halkın güvenliği adına "polis"e kumanda etmek ve vergilerin düzenli şekilde ödenmesini sağlamaktı. Fatih'in zamanında Asya'da yirmi, Avrupa'da ise yirmi sekiz sancak vardı.

Bu eyaletlerin her biri ayrıca, ilk sultanların zamanında olduğu gibi, irili ufaklı feodal topraklar olan *tımar* ve *zeamet* gibi dirliklere bölünmüştü. Bunlar, köylüleri üzerinde bazı haklarla birlikte Türk olarak doğmuş Sipahi denilen süvarilere bahşedilmişti. Bu taburlar imparatorluğun askeri kuvvetlerinin ana kitlesini oluşturuyordu. Sancak beyinin emrettiği anda belli sayıdaki adamlarını silah başına çağırmaya hazır durumda olmak zorundaydılar. Bu başarılamadığı takdirde Sipahi tımar olarak verilmiş toprağından mahrum ediliyordu. Ayrıca, bu Batı'daki gibi kalıtım yoluyla geçmiyordu. Sipahinin ölümü durumunda tımarın ancak küçük bir kısmı oğluna veriliyor, bu kişi ancak askeri alanda başarı göstermekle daha büyük topraklara hak kazanıyordu.

İmparatorluğa ait bölgelerde tarım topraklarının en büyük kısmı devlete aitti ve özel mülkiyet hakları hesaba katılmaksızın merkezi hükümetin kontrolünde bulunuyordu. Sultan Mehmet Hıristiyan beylerinin mülkiyetindeki büyük topraklarla manastır arazilerini *tımar*'lara dönüştürmüştü. Şimdi özel veya ortak mülkiyet halindeki mülklere de devlet adına el koyarak bu süreci devam ettiriyordu. Bunlardan bazıları, kalıtıma benzer sınırlamalarla tımar ve zeamet olarak vezirleriyle diğer adamları arasında bölüştürülüyordu. Fakat en büyük bölümleri süvari kuvvetlerini büyütmek amacıyla sancak beylerine dağıtıyordu.

Yaygın olan ve giderek genişleyen *tımar* sistemi, büyük bir imparatorluk ordusuna bir ortaçağ ekonomisinin temeli üzerinde destek olmak ihtiyacından doğmuştu. Finansal, sosyal ve tarımsal politikalarını sultanın askeri gereksinmeleriyle bağdaştırmak zorunda olan bir yönetimin sonucu

oldu. Bu, devlet, Sipahi ve köylünün, toprakla ilgili hak ve sorumlulukları aralarında paylaştıkları bir "parçalı mülkiyet" sistemiydi. Toprak aslında devlete aitti. Sipahi, kendisiyle süvarilerinin askeri hizmetleri karşılığında devletin verdiği yetkiyle köylüden belirlenmiş bazı gelirler topluyordu. Köylü -*reaya*- toprağı işliyor, ödediği vergiler ve emeği karşılığında ailesini geçindirmek için o topraktan yararlanma hakkını kullanıyordu. Bu hak onun ölümünde oğullarına geçiyordu. Sağlam temeller üzerine oturmuş, her yönüyle uyumlu işleyen ve Sultan Mehmet'in yönetiminin sıkı denetimi altındaki bu sistem, üretici sınıflarıyla savaşçı kuvvetleri karşılıklı çıkarları doğrultusunda birbirine bağımlı kılan ortaçağ modeli bir feodal düzendi.

Yay, kılıç, kalkan, mızrak ve topuz gibi geleneksel ortaçağ silahlarıyla bezeli bu tımar sahipleriyle atlıları Sultan Mehmet'in saltanatının sonlarına doğru kırk bin kişiden kalabalık bir kuvvettiler ve Osmanlı Ordusu'nun en büyük kısmını oluşturuyorlardı. Başkentin Sipahilerinden ve sultanın kendi saray birliklerinden ayrıydılar. Bir savaş durumunda kuvvetler, Osman'ın zamanındaki gibi halkın arasından toplanan ve işgal ettikleri yerlerdeki yağmalarla geçinen *akıncı* adlı yedek süvariler ve Sultan Orhan'ın başlattığı bir sistem olan *azab* namındaki piyadelerle katlanıyordu.

Ama ordunun en büyük gücü yine de Yeniçerilerdi. Topraksız olan ve Hıristiyan olarak doğmuş köle sınıfından bu piyadeler Mehmet'in zamanında on bin kişiyi buluyorlardı, o zamana göre iyi bir ücret alıyorlar ve geliştirilmiş modern ateşli silahlar taşıyorlardı. Süvarilerin ağır bastığı Doğu'da o zamana göre eşsiz bir piyade kuvvetinin çekirdeğini oluşturdukları gibi, Batı'da da Türklerin karşı karşıya geldikleri hiçbir ülkenin kuvvetlerinde benzerleri yoktu. Başkentte kendi ağalarının kumandasında sultanın sarayında yaşayan biricik muvazzaf kuvvettiler. Yeni fethedilmiş kalelere yerleştikleri ve sorumlulukları kale duvarlarının ötesine uzanan savaş alanlarında Yeniçeriler hiçbir taşra otoritesinin denetimine tabi değildiler, emirlerini doğrudan doğruya başlarındaki komutanlarından, o da kendisini atayan sultandan alıyordu. Böylece, imparatorluk arazisinde çıkabilecek herhangi bir yerel muhalefete karşı etkin bir kuvvet oluşturarak merkezi hükümete hizmet ediyorlardı. Böylelikle, Sultan Orhan zamanından beri ortaçağ Avrupası'ndakine benzer bağımsız bir feodal soylu sınıfının gelişmesini frenlemeye kararlı güçlü bir

Osmanlı sultanları hanedanının sadık hizmetkârları olarak kendilerine düşen görevi yapıyorlardı.

Sultan Mehmet'in eski yönetici sınıfını lağvetmesinden ve yerlerine kendi kişisel köleleri olan vezirlerini yerleştirmesinden beri imparatorlukta sadece rütbe payeleri vardı, bunlar da terfi için büyük fırsatlar içeriyorlardı. Bir hizmetkârın efendisinin, efendinin de kendi üstünün ötesine yükselebildiği, bir zanaatkârın sadrazamlık mertebesine ulaşabildiği, bir sadrazamın ise zanaatkârlığa düşebildiği ve bu tehlikelerin kabul gördüğü esnek bir toplumdu bu. Bu İslam imparatorluğunun, Hıristiyan Batı'daki herhangi bir devletinkinden farklı olarak sadece sultanın lütuflarına ve başarıların ödüllendirilmesine dayalı sosyal ve yönetsel yapısı böyleydi. O devirdeki Osmanlı İmparatorluğu'nda doğuştan ve soy soptan kaynaklanan ayrıcalıklar yoktu. Mutlak hükümdarın düzeyinin altındaki herkes yasaların ve Osmanlı yurttaşlarının gözünde eşitti. Ayrıcalıkların kazanılmasının gerektiği, başarılara ve yeteneklere bağımlı bir topluluktu onlarınki.

Devletin başlıca gelirleri fethedilmiş gayrimüslimlerin baş vergisinden geliyordu. Bu kişiler, özellikle Avrupa Türkiyesi'nde köylü nüfusunun çoğunluğunu ve kent nüfusunun büyük bir kısmını oluşturuyordu. Müslüman Türklerin kendileri ve Müslümanlığı kabul edenler geçmişte bu vergiden muaftılar, ancak bölgelerinde savaş olması durumunda sürüleri, tahılları, pirinç rekoltesini ve arı kovanlarını kapsayan mallarının bir ondalığı kadar bir miktarı ödemek zorundaydılar. Savaş sırasında denizin kıyısında ya da bir geçidin veya ormanın ağzındaki bir yer stratejik önem kazandığı takdirde, buralarda oturanlar, *reaya* olsunlar olmasınlar, vergilendirme dışında kalıyorlar, ancak karşılığında çoğunluğun yararına olan ya da birliklere yardım olarak bazı angaryaları yerine getiriyorlardı. Diğer vergi kaynakları Eflak, Moldavya ve Ragusa (Dubrovnik) Cumhuriyeti gibi bazı devletler tarafından ödenen haraçlardı.

Fakat imparatorluk gelirlerinin ana kitlesi çeşitli devlet kurum ve girişimlerinden kaynaklanıyordu. Bunlar gümrük vergileri, liman rüsumu, geçit paraları, kantar vergileri, tuz, sabun ve balmumu gibi malların tekeliydi. Bunlar ve birtakım üretimler, gümüş, bakır ve kurşun çıkarmak için kullanılan madenler çoğu zaman devlet tarafından bazı bayilere

kiralanırdı. Bu her iki tarafın da yararınaydı, ama sosyal ve finansal suiistimallere, aşırı üretime yol açabiliyordu. Sultanın, o sıralarda askeri kuvvetlerini sürekli savaş hazırlığında tutmak üzere devlet gelirlerini artırmak için başvurduğu diğer yöntemler, yeni paralar basmak ve eski paraları düşük bir fiyata satın almak suretiyle tekrar tekrar devalüasyon yapmaktı. Gerçekte gümüş para üzerinden vergi almak anlamına gelen bu önlem, özellikle de "gümüş arayıcıları" olarak bilinen memurlar, evleri arayıp gizlenen paralara el koymak için taşralara gönderildikleri vakit hoşnutsuzluk yaratıyordu.

Ama Sultan Mehmet daha yapıcı bir önleme başvurarak, savaşlarını uzun vadede ticari ve ekonomik gelişmelerle ve bunun sonucunda devletin gelirindeki artışlarla finanse etmeyi başardı. Frenklerin Yakındoğu'da Bizans'ın son yıllarından kalma ayrıcalıklı politik hâkimiyetine son vermeye çalışan öncüleri, bu kişilerin gümrük resimlerinden muafiyetlerini iptal etmiş ve ellerinden geçen mallara yüzde 10'luk bir vergi bindirmişti. Sultan Mehmet'in şimdi bu bedeli ikiye katlaması Frenk tüccarlarını feryat ettirmişti. Oysa fetihten sonra sultanın topraklarında daha büyük bir politik istikrarın hüküm sürmesi ve uzak bölgelerle daha güvenli bir haberleşmenin gerçekleşmesi sayesinde ticaretleri artacaktı. Böylece daha sıkı ve genel bir ekonomik bütünleşme sayesinde refah düzeyi yükselecekti. Fakat memleketin içinde başka gayrimüslimler, en başta da Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler İtalyan tüccarlarının yerini almak üzereydiler.

Hızla gelişen yalnız İstanbul değildi, Bursa, Edirne ve Gelibolu limanı da bu ticari gelişmeden yararlanmaktaydı. Batı Anadolu'da pamuk endüstrisi, Ankara çevresinde tiftik endüstrisi, Batı pazarlarının ihracat merkezi olan İstanbul'la Batı Bursa'da ipek endüstrisi altın çağını yaşıyordu. Özellikle İran'dan gelen kervanların ipekyolunun son durağı olan Bursa, ticaret mallarının uluslararası antreposu olmuştu. Bu malların arasında Şam üzerinden gelen Hindistan'la Arabistan kökenli baharatlar da vardı. Bu mallar ya Anadolu'yu kat eden ve Adana'yla Konya'dan geçen eski karayolu üzerinden ya da Mısır ve Suriye limanlarından denizyoluyla Antalya'yla Alanya'ya geliyordu. Anadolu'nun demir cevheri ve diğer malları da bu limanlar üzerinden Mısır'a satılıyordu. Bursa karşıt yönde Avrupa yünlülerinin Doğu'ya ihracı için bir merkez olmuştu.

Ülkesinin kaynaklarını azami ölçüde geliştirmenin peşindeki Fatih Sultan Mehmet korkunç enerjisinin en büyük kısmını, Batılı danışmanların da yönlendirmesiyle ticaret ve finans konularına adamıştı. Saltanatının başlarından beri yönetimsel dairelerin ve özellikle de hazinesinin yeniden yapılanmasına girişmişti. Bu ikincisini vergi yöntemlerinin işlevsel şekilde ıslah edilmesiyle başaracaktı. Bu gibi pratik konularda babasını çok aşıyordu. Gecikmeli bir başlangıçtan sonra birinci sınıf bir eğitim almasını babasına borçluydu. Altı dili; Türkçe, Rumca, Arapça, Latince, Acemce ve İbraniceyi akıcı şekilde konuşmanın dışında, çok sayıdaki eğitmenleri sayesinde İslam ve Yunan edebiyatı, felsefe ve daha az ölçüde fen bilgileri hakkında bilgilendirildi.

Doğu kültürü kadar Batı kültürüne de derin bir saygı duyuyordu. İstanbul'un fethinden itibaren sarayına çok sayıda İtalyanı, bu arada Latin hümanist bilginleriyle başka bilim kollarının uzmanlarını çağırmıştı. Böyle yapmasının nedeni hiç kuşkusuz kısmen politikti; fethetmeyi arzuladığı dünya hakkında bilgi edinmek, Batı'nın ve özellikle Apenin Yarımadası'nın tarihiyle coğrafyası, yönetim biçimleri, dinsel inançları, içteki rekabetlerle diplomasi entrikaları, silahlı kuvvetleri ve askeri stratejisini öğrenmek istiyordu. Bilim adamlarının yardımıyla sarayındaki kütüphanesine; çalışmalarına temel olarak alacağı çok sayıda klasik yazmalar, onun için Türkçeye çevrilmiş olan Yunan eserleri ve Hıristiyan dini hakkındaki eserler topladı.

İnsanın görüntüsünün betimlenmesiyle ilgili İslami sınırlamaları umursamadığından ve saltanatının son evrelerinde Batı resmiyle heykeline destek sağladığından birçok İtalyan sanatkârı sarayını ziyaret etti. Sultanın Venedik Dükası'ndan kendisine "iyi bir ressam" yollamasını istemesi üzerine 1479'da gelen Venedik'li Gentile Bellini bunların içinde en önemlisiydi. Bellini İstanbul'da on beş ay geçirdi ve bu süre içinde çok itibar gördü. Sultanla sarayındaki diğer kişilerin portrelerini yaptı. Anlatıldığına göre, Bellini bir gün sultana azizlerden Vaftizci Yahya'nın başının kesilmesi konulu bir resim göstermişti. Sultan resme uzunca bir süre baktıktan sonra, insan boynunun, kafanın kesilmesinden sonra, sanatkârın betimlediğinden daha kısa ve daha büzülmüş gözüktüğünü kişisel

deneyimlerinden bildiğini ileri sürerek eleştiride bulunmuştu. Bellini sarayın iç duvarlarını duvar resimleri ve başka tablolarla süsledi. Rönesans ürünü bu eserler Sultan Mehmet'in ölümünden sonra tutucu oğlu II. Bayezıt tarafından saraydan uzaklaştırılıp satıldı. Sonuçta çoğu ortadan kayboldu: Sadece sultanın portresi yüzyıllardan sonra Londra'daki National Gallery'de ortaya çıktı. Sultan Mehmet Venedik'ten iyi bir ressamdan başka, tunç üzerinde çalışan iyi bir heykeltıraş da istemişti. Bu istem karşılığında kimin gönderildiği kesinlikle bilinmiyorsa da, sarayın ziyaretçilerinden biri olan Ferrara'lı Costanzo, sultanın bir madalyonunu yapmıştı.

Fakat Mehmet'in kendisi bir Rönesans hükümdarı değildi. Ortaçağların imparatorluk düzeyindeki bir hükümdarıydı, üstelik geleneklerinin içine battığı İslamın kutsal bir savaşçısı olarak eski Ortodoks Hıristiyan İmparatorluğu topraklarında bir Pax Ottomanica sürdürmeye çalışmıştı. Kültürel açıdan Batı'dan çok Doğu'ya ve özellikle İran'a bağlıydı. İran'ın aykırı İslamiyetiyle derviş toplulukları ona çekici geliyordu. Ancak uygulamada bu mezhebin karşıt düşüncelerini kendi Ortodoks İslam devletinin daha katı Sünni ilkeleriyle uzlaştırmayı başaramıyordu. Çünkü bir Osmanlı atasözü şöyle der: “Acemceyi okuyan inancının yarısını kaybeder.”

Sultan Mehmet buna rağmen Acemceyi okudu; öncelikle bunun nedeni entelektüeldi. Ve sonrasında çoğunlukla yönetimsel alanlarda İranlıları özellikle kayırmasının Türklerin kıskançlığını kışkırtması kaçınılmazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ve yazan İranlıların sayısı ondan önceki ve sonraki devirlerden fazlaydı. Hukukçular hesaba katılmazsa, çoğu şairdi. Osmanlı şairleri de bir yandan İran şiirini kendilerine örnek aldılar, değiştirdiler ve Türkçeye uydurdular. En çok da Firdevsi'nin büyük destanlarıyla Hafız'ın lirik dizelerini. Sultan Mehmet'in kendisi de Türkçe olarak üstün kaliteli olmayan seksen şiir yazarak “Kafiyeci Sultan” olarak tanınacaktı. Şairlerle ediplere maaş bağlayarak edebiyatı teşvik etti. Aynı zamanda, her biri entelektüel açıdan ve diğer alanlarda birer kıymet olan kendi eski öğretmenlerinin kariyerlerini ilerletmek için çok şey yaptı. Kendisi sarayında bilginlerle ilahiyatçılardan oluşan çevresiyle sohbet etmekten büyük haz duyuyordu.

Ama böylesi bir çevrede bilim ve fen nispeten ağır gelişme kaydediyordu. Sultan Mehmet astronomiyle ilgileniyordu, ama bunun en önemli nedeni bu bilim dalının astrolojiye bir zemin oluşturmasıydı. Sarayındaki astrologlara danışmadan askeri alanda hiçbir zaman önemli bir girişimde bulunmazdı. Bir tarihin, hatta bir saatin ancak gezegenlerin tam konumları göz önünde tutularak saptanması gerekiyordu. Tıp ilmi Türklerin arasında hâlâ çok geriydi, sultanın sağlık danışmanları ise daha çok İtalya'dan gelen Yahudilerdi. Bunların en çok dikkati çekenlerinden biri Jacopo de Gaete'ydi. Yakup Paşa adıyla vezir olan bu kişi, yalnızca sağlık konularında değil, maliye ve finansta da sultanı büyük ölçüde etkiliyor ve onunla bütün seferlerine katılıyordu. Mehmet'i katletmeyi akıllarına koyan Venedikliler yirmi küsur yıllık bir süre içinde onu zehirletmek için en az on dört denemede bulunmuşlar, bu amaçla Jacopo'nun yardımını elde etmeye çalışmışlardı, ama boşuna.

Mehmet'in sağlık durumu parlak değildi. Otuzlu yılların başlarında aşırı şişmanlaması ilk alarm sinyallerini oluşturmuştu. Kalıtsal olan akut bir artrit, seferlerinde at üstünde yol almayı onun için ıstıraplı bir hale getiriyordu. Bedensel zevklere, yemeye ve -bu konuda kötü bir Müslümandı- içmeye aşırı düşkünlüğü nedeniyle sürekli şişmanlıyordu. Akut gut ve bağırsak sancısı krizleri nedeniyle zaman zaman uzun süreler boyunca sarayından kımıldayamıyordu. Osmanlı hükümdarlarının ömürleri son birkaç kuşaktır kısalmıştı. Son yüz elli yılın içinde onlardan yalnız biri ellinci yaşını aşabilmişti. Henüz kırklı yaşlarının ikinci yarısında olduğu 1479 yılında Mehmet'in bacağında ortaya çıkan tümör doktorlarını şaşırtmıştı. Bellini'nin portresini yaptığı yılın ertesinde Mehmet çok hasta bir adamdı.

1481 yılı ilkbaharında ordularıyla Asya'da güney yönünde yürüyüşe geçti. Bu seferin hedefi her zamanki gibi gizli tutulmuştu. Bir kez daha Rodos'a bir harekât planlaması mümkündü. Ya da Mısır'ın Memluk sultanının topraklarında gözü vardı belki. Fakat yolda şiddetli bir kolite yakalanması, esasen var olan gut ile artrit illetlerini daha da azdırdı. İranlı olan özel hekimi, oğlu Bayezıt'ın direktifiyle ona düşmanlarının ölümcül bir afyon dozu olduğunu ileri sürdükleri bir ilaç içirdi. Yakup Paşa sonunda efendisinin yanına vardığında verilen dozun ölümcül olduğunu bildirdi:

Sultanın bağırsakları tıkanmıştı. Fatih Sultan Mehmet 4 Mayıs 1481 günü ikindi namazı vaktinde son nefesini verdi. Sadece kırk dokuz yaşındaydı.

"Büyük kartal öldü." Bir haberci Venedik Cumhuriyeti'ne bu müjdeyi yetiştirdi. Doğu'dan gelen tehditten kurtulan Batı, kırk yıl boyunca artık rahat soluk alabilecekti. Gerçekte Sultan Mehmet savaşla geçen bir kuşak boyunca sınırlarını pek fazla genişletememişti. Belgrad, Rodos ve Otranto önlerinde başarısız olmuştu. Buna rağmen, iddia ettiğine göre, iki denizle iki kıtanın hâkimi olmuştu. Bir fatih olarak büyük bir İslam İmparatorluğu'nun temelini atmış ve sağlamlaştırmıştı. Devlet adamı olarak kurumları, gelenekleri ve politikaları açısından bu sınırların içinde klasik Roma ve Hıristiyan Yunan uygarlıklarının devamı olmaya layık büyük, kalıcı bir İslam devletini yapılandırmış, bir şekilde Ortodoks Hıristiyanlığın sıkı bir koruyucusu kesilmişti. Yalnız bu büyük başarısı nedeniyle bile tarihi perspektif açısından ortaçağın en seçkin hükümdarı olmuştur.

Üçüncü Bölüm

İMPARATORLUĞUN ZİRVESİ

((11))

On altıncı yüzyılda Osmanlı sultanlarının en büyüğü olan ve dünyanın Muhteşem Süleyman, kendi tebaalarının ise Kanuni Sultan Süleyman olarak tanıdığı I. Süleyman tarih sahnesine çıkacaktı. II. Mehmet'in torun çocuğu, Osmanlı İmparatorluğu'nu Fatih Sultan Mehmet'in hayal ettiğinden daha fazla genişletecek ve gücüyle prestijini daha büyük doruklara yükseltecekti. Ama o arada Osmanlı Hanedanı'nın yapısındaki kardeş katli ruhu Mehmet'in ölümünden sonra hortlayacak ve sultanın ölümünden sonra iki oğlu, II. Bayezıt ile küçük kardeşi Şehzade Cem arasında uzun bir mücadele sürecine yol açacaktı.

Babasının tam zıddı bir karaktere sahip olan Bayezıt, barışsever ve bilge bir bilim adamı, mistik inançlara sahip, fazlasıyla ağırbaşlı ve o oranda hoşgörülü bir hükümdardı. Fetihler yapmayı düşünmüyor, çağının yazarları arasında "Veli" "Kanuna Saygılı" olarak biliniyordu. Kendi ordularının başında savaşa gitmek uygulamasına sırt çeviren ilk Osmanlı padişahıdır. On iki yaş küçük kardeşi Cem ise onun aksine, son derece dinamik ve romantik, güçlü ve yürekli, hayatın zevklerine düşkün bir kişiliğe sahipti. Güzel sanatlara değer veriyor, şairlerin arasında günlerini geçiriyordu, kendi de yetenekli bir şair olmuş çıkmıştı. Biyografisini kaleme alan yazar, "Cemşid'in Kupası onun elinde Süleyman'ın Mührü'nün yerini almış, ozanlığın sesi onda zafer davulununkiyle birlikte duyuluyordu," diye yazmıştı.

Fatih'in ölümünden hemen sonra Cem vakit yitirmeden silaha sarıldı ve taht üzerinde hak iddia etti. Ne çare ki Osmanlı Hanedanı'nda ardıllık giderek Yeniçerilerin gücüne bağımlı olmuştu. Yeniçeriler ise Gazi geleneğini daha iyi temsil ediyor diye Bayezıt'ı tutuyorlardı. Yönetimin ve halkın desteğini alarak Fatih'in son sadrazamı Karamanlı Mehmet Paşa'yla politikasına şiddetle karşı çıktılar. Paşayı destekleyen Cem, başkenti Konya olan Karaman ülkesinin valisiydi. Bu kentin İstanbul'a uzaklığı, Bayezıt'ın valisi olduğu Amasya'nınkinin yarısı kadardı. Ancak muhalefetin desteğini

alan Bayezıt, başkente daha önce varmayı başardı. Burada Yeniçerilere gerekli armağanlarla ödünleri vaat etti ve cülusunu garantiledi.

Cem'in gelişine karşı gerekli hazırlıkları yapan Yeniçeriler, bu arada başkenti kontrolleri altına almışlardı. Burada sarayın bazı yetkilileriyle anlaşarak sadrazamı katlettiler ve başını bir mızrağın ucunda şehir sokaklarından geçirdiler. Bundan sonra Karamanlının Cem'e yolladığı habercilerin yolunu keserek onları da öldürdüler. Bayezıt, karşılığında babasının halkın hoşuna gitmeyen para devalüasyonu uygulamasına son verdi ve el koyduğu bazı toprakları tımar olarak sahipleriyle dini müesseselere iade etti. Özetle, babasının politikalarına sırt çevirip büyükbabası II. Murat'inkileri benimsemek eğilimindeydi.

Ancak Cem bir savaşçıydı ve boyun eğmek niyetinde değildi. Karaman'dan ve Toros'un Türkmen aşiretlerinden topladığı bir kuvvetle Bayezıt'a karşı ayaklandı, Bursa'yı işgal etti ve orada kendini sultan ilan etti. Kendi parasını döktürdü, kendi adına hutbe okuttu ve on sekiz gün saltanat sürdü. Ağabeyine imparatorluğu aralarında paylaşmalarını teklif etti. Bayezıt Avrupa'da, Cem ise Asya'da hüküm sürecekti. Fakat Fatih'in başta gelen komutanı ve Yeniçerilerin bir kahramanı olan Gedik Ahmet Paşa'nın kumandasındaki Bayezıt'ın kuvvetleri Cem'in üzerine yürüdüler. Paşa bu amaçla Arnavutluk üzerinden İtalya'ya yapılacak seferinin tekrarını ertelemişti.

Gedik Ahmet Paşa, Cem'i arka arkaya iki kez yenilgiye uğrattıysa da onu ele geçirmeyi başaramadı, ama onu kaçıp sürgüne gitmek zorunda bıraktı. Cem önce Osmanlı topraklarından Memlukluların ülkesine kaçtı. Halep, Şam ve Kudüs üzerinden Kahire'ye gelerek Memluk Sultanı Kayıtbay tarafından bir hükümdar gibi karşılandı. Oradan kutsal Mekke ve Medine'ye hac ziyaretinde bulundu. Hamisinin yardımıyla Anadolu'ya dönerek Karamanlı destekçilerini tekrar etrafına topladı, fakat ordusu onu Ankara önlerinde terk edince yine yenilgiye uğradı ve Kilikya'ya (Adana çevresi) kaçtı.

Uzlaşmacı bir tavır takınan Bayezıt, Cem'e, Kudüs'te sessiz sedasız barınması koşuluyla yönettiği Karaman Beyliği'nin oldukça yüklü gelirlerini önerdi. "İmparatorluk rakipler arasında paylaşılamayan bir gelindir," diye iddia ediyordu. Ama Cem şimdi Kudüs'ün Saint Jean ve

Rodos'taki Hospitalier şövalyelerinin korumasını tercih etti ve Rodos'ta büyük üstat D'Aubusson tarafından imparatorlara layık bir tantanayla kabul edildi. Sonradan imzalanan bir antlaşmaya göre Bayezıt, kardeşinin gözetimlerinde kaldığı sürece şövalyelere yılda kırk beş bin altın ödemeyi üstlendi.

Cem önceleri fark etmese de şövalyelerin ona gösterdikleri ilgi tamamen politik amaçlıydı. Gerçekte Hıristiyanlığın elinde Osmanlı saldırılarına karşı değerli bir rehineydi. Önce Fransa'da, sonra da Roma'nın Vatikan'ında onu ağırlayanlar gerçekte gardiyanları ve olası sömürücüleriydiler; "Türkün kardeşi"ni korkunç ortak düşmanlarının üzerine salmak için uygun zamanı bekliyorlardı. Çekişen Hıristiyan prenslerinin entrikalarında bir piyon gibi kullanıldı. Sonunda Napoli'de öldü. Eldeki kanıtlara bakılırsa belki de Borgia Papası tarafından Frenk kralına inat olsun diye ve öz kardeşinin göz yummasıyla zehirletilmişti. Osmanlı sultanı ne de olsa böylesi bir cinayete yasal bir bahane olarak kardeş katli yasasını öne sürebilirdi.

Bayezıt tüm barışçılık eğilimlerine karşın, Cem'in ölümünden önce olduğu gibi, sonrasında da Avrupa diplomasisinin manevralarına çaresizce bulaşmıştı. Avrupa devletleri Osmanlı desteği tehdidini birbirlerine karşı kullanmayı standart bir uygulama haline getirmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu şimdi yalnız karada değil, Akdeniz'de de yabana atılmayacak bir faktördü. Haçlı serüvenlerine kesin bir son vermeye kararlı olan Bayezıt, kendisinden önce babasının yaptığı gibi, Osmanlı Donanması'nı kuvvetlendirmeyi sürdürdü. Akdeniz'de üstünlüğü sağlamak için yoğun bir gemi inşaatı programını uygulamaya koymuştu. Bu güçlü konumundan Venedik'e tekrar savaş açmakta yararlandı, kara ve deniz kuvvetleri de sırasıyla Lepanto, Modon, Koron ve Yunanistan'da Navarino'yu zapt ettiler. Bayezıt Milano'yla Napoli'ye destek teklif etti, Napoli hükümdarından karşılığında Otranto'yu koparmayı umuyordu. Ama kendisi Adriyatik Denizi'ni aşmayı denemedi. Venedik ne de olsa Fransız, İspanyol ve Portekiz deniz kuvvetlerinin denizden yapabilecekleri yardımlara güveniyordu.

1503'de sultanla Venedikliler ve sadece statükoyu onaylayan çeşitli müttefikleri arasında bir barış antlaşması imzalandı. Fakat savaşmak

Venedik’in deniz gücünü yıpratmıştı. Bu ise bundan böyle Akdeniz’in yalnız doğu değil, batı sahillerine de baskınlar yapan Osmanlı Donanması’nın yararınaydı. İspanya’yla Kuzey Afrika’nın Müslümanları Osmanlılara, “Deniz Gazileri” diye kucak açtılar. Bayezıt eşzamanlı olarak imparatorluğunun ticari ve ekonomik alanlarda büyük ölçüde büyümesini teşvik etti. Kendisi de İtalyan devletlerinin tüccarlarıyla kârlı bir ticaret yapmasının yanı sıra, on beşinci yüzyılda İspanya’dan sürüldükleri vakit daha çok Yahudinin topraklarına göç etmesini teşvik etti.

O sıralarda Asya’da Osmanlıların Türkmen göçerleriyle başları dertteydi. En eski zamanlardan beri Anadolu kırlarında dolaşan bu serkeş aşiretler, şimdi Suriye ile İran sınırlarının ötesinden gelen dürtülerin etkisiyle merkezi otoriteye karşı sürekli bir ayaklanma durumundaydılar. Osmanlılar onlar üzerinde egemenlik kurmak amacıyla arka arkaya altı savaşla Suriye’de Memluk sultanının kuvvetleriyle çarpıştılar, barışa ise ancak Osmanlıların sınırlarında Memluklulara ödünler vermeleri karşılığında ulaşılabildi.

Türkmenlerin şikâyetleri, imparatorluk kuvvetlendikçe onları denetim altına almaya ve vergilendirmeye kalkışan, önceki bağımsızlıklarını sınırlayan ve yerleşik çiftçileri yıkıcı akınlarından koruyan merkezi bir yönetimin kuruluşundan kaynaklanıyordu. Kızıl başlıklar giyen, dolayısıyla da Kızılbaş olarak tanınan Türkmenler İran’ın sınır bölgelerinde İsmail adında yeni bir hükümdarın ruhani ve politik liderliğinden teşvik görüyorlardı. 1502’de kendini İran Şahı ilan eden İsmail’e, Uzun Hasan’ın emelleriyle ve Akkoyunlularının aşiret ilişkileri miras kalmıştı. O da Uzun Hasan’ı kendine örnek alarak Venedikle anlaşmaya çalıştı ve Osmanlı topraklarına saldırılara girişti. Kızılbaşların asi kuvvetleri bu arada onun adına Bursa surlarının dibine kadar geldiler. Bayezıt’ın sadrazamı Ali Paşa buradaki savaşta şehit oldu. Hazreti Muhammet’in damadı Ali’nin, dolayısıyla da peygamberin soyundan geldiğini iddia eden İsmail, Şiilik bayrağını dalgalandırdı. İslamın bu kolu Ali’nin Halifelik üzerindeki iddialarının yasallığına arka çıkmıştı, İran halkı ise mistik ve sezgisel yanlarıyla birlikte bu mezhebe sıkı sıkıya bağlıydı ve bölgenin tek resmi dini olduğunu iddia ediyordu. Aksine Emevi ailesinin iddialarını

destekleyen Sünni İslam, İslam topluluğunun hâkim inancı olmuştu ve bundan böyle “Ortodoks” olarak tanınacaktı.

Büyük Sufi diye tanınan İsmail’le aykırı inançları Doğu ve Güney Anadolu’da büyük destek gördü. Mistik eğilimleri olan Bayezıt bile Sufiliğin felsefi doktrinlerine yakınlık duymuştu. Ama bunların yabancı bir hükümdar tarafından kendi sınırları içinde siyasal açıdan aleyhine kullanılması üzerine Sufiliğe sırt çevirecekti. Osmanlı orduları böylece İsmail’e karşı koydular, ama İranlıyı savaşa zorlayamadılar. Ne var ki İsmail’in ortaya çıkması Osmanlı Hanedanı içinde bu kez dini etkileri olan yeni bir çekişmenin oluşmasına yol açacaktı. Üçü de eyalet valisi olan sultanın hayattaki üç oğlunun en genci Selim, hepsinin en güçlüsü ve dövüşken olanıydı. Bu yanıyla babasıyla çelişiyor, buna karşın dedesi Fatih Sultan Mehmet’e benziyordu. Bayezıt’ın favorisi ise, yönetmeye kardeşlerinden daha istidatlı olan ikinci oğlu Ahmet’ti.

Bayezıt’ın sağlığının bozuk olduğunu bilen ve saltanat üzerindeki iddiasını sağlamlaştırmak isteyen Selim, İstanbul’a sürpriz bir ziyaret yaptı. Orada Bayezıt’ın askeri alandaki pasifliğine, dolayısıyla da fetihlerin maddi ürünlerinden yoksun kalmalarına içerleyen Yeniçerilerin desteğini elde etti. Bayezıt, Selim’in o sırada önünü kesebildi ve kendisine sadık adamlarının desteğiyle Ahmet’i kayırmayı sürdürdü. Selim bunun üzerine oğlu Süleyman’ın (geleceğin büyük padişahının) vali olarak bulunduğu Kırım’a kaçtı. Burada bir ordu kurdu ve Karadeniz’in kuzeyinden hareketle Edirne’yi işgal etti. O sırada Anadolu’da Ahmet İslamiyete ters düşen inançlar edinmiş, Kızılbaşların kızıl başlığını takmış ve Bursa’yı almak üzere bir kuvveti harekete geçirmişti. Böylece babasının desteğini yitirmiş oldu. Yeniçerilerin desteğindeki Selim, kurduğu bir ordunun başında İstanbul’a yürüdü. Bunun üzerine Bayezıt tahtı ona bırakmaya razı oldu. Tahtından inen Bayezıt doğduğu yer olan Dimetoka’ya gitmek için izin istedi. Ancak -belki de oğlunun emriyle zehirlenerek- yolda öldü.

I. Selim’in ya da daha iyi bilinen adıyla Yavuz Sultan Selim’in saltanatı böylece başlamış oldu. Tahta çıkınca ilk yaptığı iş iki erkek kardeşini iple boğdurmak oldu. Kardeş katlini beş yaşını geçen beş yetim yeğenini de boğdurmaya kadar götürdü. Memleket içinde konumunu bu şekilde

garantiledikten sonra silahlı kuvvetlerini Asya içlerine gönderdi. Avrupa'ya şimdilik ilişmiyordu.

Dindarlığı fanatizm düzeyine çıkaran bu padişah, sapkınlık olarak nitelediği Şiiliği İmparatorluğu'nda yok etmeye girişti. Başlıca düşmanı, bu mezhebin en büyük savunucusu olan İran Şahı İsmail'di. Ona karşı kutsal bir savaşa girişmeden önce Selim, İsmail'in Anadolu'daki kırk bin kadar dinsel yandaşını katletmeye girişti. Bu hareketi aynı dönemde Hıristiyan Avrupa'da girişilen Aziz Bartolomeus Katliamı'yla kıyaslanabilir. Dinin kabul edilmiş şekli uğruna yaptığı girişimler ona Adil lakabını kazandırdı.

Planladığı seferi, bir Gazi'nin sapkınlara karşı savaşı olarak niteleyen Selim, Şah'a bir dizi kışkırtıcı ve kavgacı mesaj yolladı. İsmail tahrik olmaktan kaçınarak barışçı ilişkiler önerdi. Selim'le kuvvetleri ilerlerken, o sınırlarının ötesine çekildi, ama sonunda Çaldıran Ovası'nda savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Savaşı kazanan Yavuz Sultan Selim Tebriz'i zapt etti ve tutsaklarını katletti, ama şehrin ününe ün katan zanaatkârlarla ustaların birkaç binini, işlerini yapmaya devam edip Osmanlı mimarisini zenginleştirmeleri için İstanbul'a yolladı. Bundan sonraki seferlerinde birçok şehri ve bölgeyi ele geçirdi; en sonunda yüksek Doğu Anadolu yaylasını da topraklarına katarak Osmanlı İmparatorluğu'na doğudan gelebilecek olası istilacılara karşı doğal bir stratejik duvar sağladığı gibi, böylece Asya'da güç dengesini de değiştirdi.

İran'a karşı ekonomiyi silah olarak kullanarak ülkenin Batı'ya başlıca ihraç metali olan gümüş ve altın gelirinin en büyük kısmını oluşturan ipek ticaretini yasakladı. Bursa'nın İranlı ipek tüccarlarını ise Balkanlar'a sürdü. Aynı ekonomi savaşı zihniyetinden hareketle sonradan Memlukluların Kafkasya'dan Çerkez esir ticaretini durdurmaya çalıştı.

İran'a karşı zafer kazanan Selim 1516'da Memlukluları kendine hedef aldı. Bu halk bir yandan Şah İsmail'in oluşturduğu tehdide karşı, öte yandan Vasco da Gama'nın Afrika ve Hint seferlerinin ürünü olarak Portekizlilerin yeni tehditlerine karşı şimdiye kadar Osmanlı desteğine güvenmişti. Portekiz tehdidine karşı çıkmak için Memlukluların gemi yapımı için Osmanlı'dan kerestelik ağaç, ayrıca barut ve silahlar almaya ihtiyaçları vardı.

Ama Selim'in kuvvetleri şimdi Suriye'nin sınır bölgelerine girdiklerinden yaşlı Memluk Sultanı Kansu Gavri daha fazla tarafsız kalamazdı, o da Mısır'dan kuzeye doğru harekete geçti. Bu davranış Selim'i Halep üzerine yürümeye sevk etti, sultanı kentin önünde yenilgiye uğrattı ve savaş meydanında bir inme sonucunda ölmesine neden oldu. Selim bundan sonra birbiri arkasından Şam'ı, Beyrut'u ve Filistin'deki Gazze'yi zapt etti. Burada peygamberlerin mezarlarını ve Kudüs'te Hazreti İbrahim'in Kayası'nı ziyaret etti.

Fethedilen şehirlere Osmanlı valiler atandı. Bunlar Lübnan'ın prenslerine sözde vassalmış gibi davrandılar, Hıristiyanlarla Yahudilere hoşgörü gösterdiler, Kudüs'e gelen hacıların ödeyeceği vergilerle ücretlerde indirim yaptılar. Selim ne de olsa Hıristiyanlara Müslüman sapkınlara olduğundan daha hoşgörülü davranıyordu.

Sultan Selim Mısır sınırında durdu. Yenik Memluk sultanının ordusuna eşlik eden Sünni Abbasi Halifesi El-Mütevekkil şimdi elindeydi. Ona ihtiyatla karışık bir saygıyla davrandı. Kansu Gavri'nin Kahire'deki vârisi Tuman Bey'e yazarak halifeyle adamlarının kendisine bağlılık yemini ettiklerini ve şimdi kendisinin bütün Memluk topraklarının gerçek sultanı olduğunu bildirdi. Bununla birlikte, Memluk İstanbul'a vergi ödeyen vassal bir vali olarak Kahire'de kalabilecekti.

Tuman Bey teslim olmayı reddedip meydan okurcasına kendini Memluk sultanı ilan edince, Selim ordusuyla Sina Çölü'nü aştı. Başarılı bir ön savaştan sonra halifeyi ordusuyla Kahire'ye yolladı ve hükümdarlarına değilse bile Mısır halkına iyi davranmayı vaat etti. Böylece korkularını hafifletmeyi umuyordu. Ertesi gün hutbeyi kendi adına okutmasıyla Memluk rejiminin son bulduğunu ilan etti. Kahire'nin içinde ve çevresinde savaşmakla geçen birkaç günün sonunda Tuman Bey Piramitlerin yakınındaki bir savaşta resmen yenildi ve gelenek gereği darağacı olarak kullanılan şehir kapısına asıldı.

Selim Kahire'de altı ay kalarak bir uydu devlet olarak Mısır'ın geleceğini planladı. 1517 sonbaharında arkasında bir genel vali bıraktıktan sonra ordusuyla İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Abbasi halifesi sarayında tutulmak üzere ondan önce yola çıkarılmıştı, halifelik konumunun ise şimdi Osmanlı sultanlarına geçtiği kabul ediliyordu. Peygamberin sancağıyla

cüppesinin İstanbul'a gönderilmesi ise, bunlara sahip olmak, sultanların Mekke'yle Medine'deki kutsal yerlerin, Hicaz'ın hac yollarının, dolayısıyla da İslamın koruyuculuğu statüsünü simgelediği için, daha somut bir anlam taşıyordu. Selim şimdi, ondan önce Memluk sultanlarının yaptıkları gibi, İslamın lideri olduğunu iddia edebilecekti. İslam dünyasının en güçlü hükümdarı olduğuna göre, kuramsal olarak bu dünyanın bütün liderlerine onun üstün otoritesine tabi gözüyle bakılabilirdi.

Aradan iki yıl geçtikten sonra Selim, Edirne yolundaki bir köyde kanserden acılar içinde öldü. Ölümünden kısa bir süre önce, ahret dışında gideceği bir yer kalmadığını ileri sürmüştü. Öfkeli yüzlü, şiddet eğilimli bir karaktere sahip iriyarı bir adamdı. İnsan hayatına hemen hemen hiç önem vermezdi. Fevri şekilde yaptığı zulümlere ilişkin hikâyelerin haddi hesabı yoktu. Anlatıldığına göre, saltanatının başlarında Yeniçerilere ödünler vermesinin arkasından kendi gelirlerinin de artırılmasını ihtiyatsızca isteyen bir eyalet valisini herkesin önünde bir kılıç darbesiyle öldürmüştü. Selim, onunla fikir ayrılığına düşen ya da şu veya bu şekilde hoşnut kalmadığı herhangi bir kimseyi hizmetindeki dilsizlere hemen oracıkta idam ettirirdi.

Sadrazamlarının hayatlarının ve meslek yaşamlarının bu durumda kısa olması kaçınılmazdı. Sultanın emriyle, içlerinden yedisinin, birçok devlet memurunun ve paşanın da kellesi gitmişti. "Selim'e vezir olasın" sözleri Türkçede "Canın çıksın!" anlamında kullanılır olmuştu. Sultanın huzuruna çağırılınca vezirler vasiyetnamelerini de üzerlerinde taşımak önlemine başvururlardı. Bir tanesi sultana, işlerini yoluna koyabilmek için idam fermanının ne zaman çıkacağını önceden bilmek istediğini şaka yollu soracak olmuştu. Selim bunun üzerine yüksek bir tonlamayla gülerek şöyle karşılık vermişti: "Seni öldürtmeyi birkaç zamandan beri düşünmekteyim, ne çare ki şimdilik elimde senin yerini dolduracak uygun bir kimse yok. Aksi halde sorunu hemen yanıtlardım."

Böylesi tehlikelerine rağmen yüksek düzeydeki görevlere aday olmak isteyenler az değildi. Çünkü ödülleri tehlikeleri kadar büyüktü. Ayrıca, Selim'in sarayındaki ve sultanın huzurundaki hayat hareketli, heyecan verici olmasının yanı sıra, gizliden gizliye neşe ve tehlikeyi umursamazlık içeriyordu. Selim'in, zamanının ruhunu yansıtan gaddarlıkları, acımasız olmalarına karşın dedesi Fatih'in soğuk hesapçılığıyla çelişiyordu. Selim,

tüm barbarlığına rağmen, edebiyata düşkün ve şairliğe istidatlı son derece kültürlü bir adamdı. Farsça bir kaside kitabı kaleme almıştı; ayrıca bilginleri destekliyor, olayları kaydetmeleri ve Osmanlıların kahramanlıklarını ölümsüzleştirmeleri için ozanlarla tarihçileri seferlere beraberinde götürüyordu.

Her şeyin ötesinde yaman bir savaşçıydı. Dedesiyle atalarının Hıristiyan Avrupa'daki fetihlerine İslam Asya'daki kendininkileri ekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzölçümünü on yılın içinde iki katına çıkardı. Öldüğü sıralarda imparatorluğun sınırları Tuna'nın kıyılarından Nil'e, Adriyatik kıyılarından Hint Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Oğlu Süleyman'a iki kıtanın içerilerine kadar uzanan işte böylesine muhteşem bir miras bırakmıştı.

((12))

Süleyman’ın 1520’de Osmanlı tahtına oturması Avrupa uygarlığının bir dönüm noktasıyla aynı zamana rastlamıştı. Feodal kurumların can çekiştiği ortaçağların son yıllarının karanlığı Rönesans’ın altın renkli parlaklığına yerini bırakıyordu. Üstün çapta genç hükümdarların egemenliğindeki uygar ve olgun devletler ortaya çıkıyordu. On altıncı yüzyıl V. Karl ile Habsburg İmparatorluğu’nun; Fransa’da I. François’la Valois hanedanının; İngiltere’de VIII. Henry ile Tudorların çağıydı. Bu güçlü üç hükümdarın karşısında şimdi “ikinci bir Hazreti Süleyman” vardı: yirmi altı yaşındaki Sultan Süleyman.

Sultan Süleyman Batı’da Hıristiyanların güç dengesinin bütünleyici bir öğesi olacaktı. Müslüman Doğu’da onun için büyük zaferler öngörülüyordu. Hicretin onuncu yüzyılının başında tahta oturan onuncu Osmanlı Sultanı, Müslümanların gözünde kutsal on sayısının (insanoğlunun on el ve ayak parmağının, on duyunun, Kuran’ın on bölümünün, Eski Ahit’in ilk Beş Kitabı’ndaki On Emir’in, peygamberin on müridinin, İslam gökyüzünün on katının ve içlerindeki on koruyucu ruhun) canlı simgesiydi. Doğu geleneği her yüzyılın başında o yüzyılı kavraması, ona egemen olması ve onun simgesi olması kaçınılmaz büyük bir adamın ortaya çıktığını anlatır. O büyük adam şimdi “Kusursuz Sayının Simgesi” dolayısıyla Göklerin Meleği olan Süleyman’dı.

Konstantinopolis’in (İstanbul) düşüşünden ve Mehmet’in bunu izleyen fetihlerinden sonra Batılı devletler Osmanlı Türklerinin ilerleyişini önemsemek zorunda kalmışlardı. Bunu kalıcı bir endişe kaynağı olarak gördüklerinden durumu askeri savunma açısından olduğu kadar diplomasi alanında da ele almaya hazırlandılar. Bir Osmanlı müdahalesi tehdidi, gizli bir Osmanlı anlaşması söylentisi İtalyan devletleri arasında yararlı bir diplomasi silahı yerine geçiyordu. Bu dinsel çalkantı döneminde bir Türk istilasının Avrupa’nın günahlarına Tanrı’nın verdiği bir ceza olacağına inanan kimseler vardı; “Türk çanları”nın inan sahiplerini her gün kefarete

ve ibadete çağırdığı yerler vardı. Haçlı efsaneleri Türk fatihlerinin kutsal Köln şehrine kadar ilerleyeceklerini, ancak orada bir Hıristiyan imparatoru -bir Papa değil- tarafından büyük bir yenilgiye uğratılacaklarını ve ordularının Kudüs'ün ötelerine sürüleceğini kehanet etmişti. V. Karl (Şarlken) Kutsal Roma İmparatoru olunca, bu bağlamda Hıristiyanlığın savunucusu olarak alkışlandı.

Karl'ın imparatorluğu, bazı diplomatik evlilikler ve zamanlı ölümler sayesinde Baltık'tan Akdeniz'e, Hollanda'dan itibaren, Almanya'yla Avusturya'nın üzerinden İspanya'ya kadar uzanıyordu. Napoli ve Sicilya krallıklarını da kapsadığı gibi, Meksika'yla Peru'da koloniler kurmaya olanak sağlıyordu. Karl, mirasla kendisine geçen Alpler'in ötesindeki Avusturya topraklarında komşu Osmanlı Türklerinin tehdidiyle karşı karşıyaydı, şimdi ise bu tehlike Süleyman'ın tahta geçmesiyle daha da artıyordu.

Karl bu tehdidin giderek daha fazla bilincinde oladursun, daha ivedi düşmanı, Kutsal Roma İmparatorluğu için yapılan seçimde yenilgiye uğrattığı rakibi Fransa Kralı I. François idi. Süleyman'ın cülusundan kısa bir süre sonra I. François ile savaşa girişti. Karl, Batı Hıristiyanlığını Habsburg egemenliğindeki bir Kutsal Roma İmparatorluğu şemsiyesi altında birleştirmeyi hayal ediyordu. Fakat Fransa bu hedefiyle arasında bir engeldi. Almanya'daki topraklarıyla İspanya'dakilerin arasına girdiği gibi, iki hükümdarın sürekli sınır kavgaları içinde bulundukları Kuzey İtalya'daki emellerine set çekiyor ve Karl'ın askeri açıdan güvenliğinin ve ticari refahının bağlı olduğu deniz iletişimini tehdit ediyordu. Başlıca iki büyük Hıristiyan Devleti'ni birbirine düşüren bu kavga, kâfiri ortak bir düşman yapacak yerde, çok zaman olası ve arzu edilir bir müttefik haline getiriyordu.

I. François bunu çok geçmeden keşfedecekti. Daha önceleri Papalığı Türklere karşı büyük bir haçlı seferine girişilmesine razı etmeye çalışırken, şimdi ortak düşmanları olarak gördüğü Habsburg İmparatorluğu'na karşı onların desteğini elde etmek için girişime başladı. Gizlilik içinde ve karşılıklı politik çıkarları doğrultusunda yalan dolana başvurarak "Zambakla[3] Hilal'in hezeyanlı birleşme"sini gerçekleştirmeye girişti. Önceleri Hıristiyanların dünyasından gizlemeye çalıştığı bu anlaşma,

kopukluklarla ve iniş çıkışlarla üç yüz yıl sürecekti. Süleyman ona birçok kez destek sağladı, 1533'de ise V. Karl'a karşı İngiltere ve Alman prensleriyle bir koalisyon kurması için yüz bin altın yolladı. François iki yıl sonra bir milyon duka'lık bir mali destek istedi. Venedik büyükelçisine de Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa devletlerinin Habsburg İmparatoru karşısındaki varlıklarının tek garantisi olarak gördüğünü itiraf etti.

Karl onu Müslümanlara sempati duymakla suçlayarak alaya aldıkça, François bir haçlı seferine katılacağını açıkça vaat ediyor, sonra İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla bir açıklamada bulunarak sözünden dönüyordu. Bu gibi açıklamalar, kurnaz sultanı tatmin ediyordu. Fransızların Osmanlılarla ittifak kurmak ihtiyaçlarını anlıyordu, kendisi de bundan dış politikasının bir temel öğesi olarak yararlandı. Süleyman böylece on altıncı yüzyıl Avrupası'nda kendini Osmanlı İmparatorluğu'nun gücüyle prestijini diplomatik olduğu kadar askeri alanlarda da yücelten dengeleyici bir rolde bulmuştu.

Osmanlılar, gelişen bir uluslararası gücün gerektirdiği gibi, onları Batı Avrupa'daki olaylar ve trendler konularında bilgilendiren bir haber alma hizmeti oluşturmuşlardı. Başlıca muhbirler Venediklilerdi. Bunlar yüzyılın içinde büyük bir güç olma niteliklerini yitirmekle beraber, daima olaylarla bağlantı halinde oluyorlar ve sultanın sarayında sürekli olarak bir diplomatik temsilci bulunduruyorlardı. İki taraflı bir anlaşma gereğince aynı zamanda Süleyman'ın karakteri ve faaliyetleri hakkında Batı'ya raporlar ulaştırıyorlardı.

Yeni sultanın ilk betimlemelerinden biri, Venedikli Elçi Bartholomeo Contarini'nin eseriydi. Contarini, tahta çıkışını izleyen ilk birkaç hafta sonra Süleyman hakkında şunları yazıyordu:

Yirmi beş yaşlarında, uzun boylu, fakat sırım gibi ve narin görünüşlü. Boynu biraz fazla uzun, yüzü zayıf, burnu kemerli. Belirli belirsiz bıyığı ve küçük bir sakalı var. Teni solukça ise de hoş havalı biri. Bilge bir hükümdar olduğu, okuyup öğrenmeye meraklı olduğu söyleniyor. Herkes onun hükümdarlığından iyi şeyler umuyor.

İstanbul’un saray okulunda öğrenim gören yeni hükümdar, bütün gençliği süresince sarayın uygar göreneklerine ve etkinliklerine aşina olmuştu. İstanbul ve Edirne halklarının saygısını ve sevgisini de kazanmıştı.

Arka arkaya üç eyaletin genç valisi olarak yönetim bahsinde deneyim sahibi olmuştu. Böylece, vizyonu pratik yeteneklerle birleştiren bir devlet adamı, aynı zamanda kültür ve zarafet sahibi ve yaşadığı Rönesans çağına layık, dinamik bir kişiydi. Son olarak içten dinsel inançları vardı ve bu yanı, onu, babasının fanatikliğinin zerresini bile yansıtmayan iyi bir karakter ve hoşgörü sahibi etmişti. “İnanç Sahiplerinin bir Lideri” olarak görevlerinin bilincindeydi. Atalarının Gazilik geleneklerini izlediğinden saltanatının başlarından itibaren askeri gücünü Hıristiyanlarınkine karşı kanıtlamanın peşindeki bir kutsal savaşçı olmuştu. Giriştiği fetihlerle babası Selim’in Doğu’daki başarılarını Batı’da uygulamaya çalışacaktı.

Yayılmacılık ufku Batı’da atası Fatih Sultan Mehmet’inkinden daha ilerilere uzanmıştı. Büyük İskender’in öyküsünden etkilenen Süleyman’ın ideali aynen İskender’inki gibi, Doğu’yla Batı’nın topraklarını ve insanlarını birleştirmekti. Benzer bir dünya imparatorluğu kurmak emeliyle Doğu Avrupa’nın o tarihteki sınırlarından daha ötelere, Orta Avrupa’nın imparatorluk kalbine kadar girecekti.

Burada İmparator Karl’la karşılaşmaya, onu yenmeye ve topraklarını işgal etmeye kararlıydı. “Çağın en güçlü efendisi” olarak onu silip geçecekti. Süleyman’ın ona karşı kara ve deniz olmak üzere ilk iki harekât alanları Habsburg egemenliğindeki toprakların paravanası olan Macaristan krallığı, Hıristiyan adaları ve İspanya’yla Kuzey Afrika’daki kıyılarıyla Akdeniz’di. En ivedi hedefleri ise Fatih Sultan Mehmet’in zapt etmeyi başaramadığı Belgrad şehriyle Rodos Adası’ydı.

İlk hedefini gerçekleştirirken Habsburg savunmaları zincirinin Macaristan halkasının o sıradaki zayıflığından yararlandı. Başarıyla sonuçlanan kısa bir seferle Belgrad’ı kuşattı, sonra onu Tuna’daki bir adadan şiddetli bir bombardımana hedef etti. Günlüğüne şöyle yazacaktı: “Düşman savunmaktan vazgeçtiği şehri ateşe verdi ve Kale’ye çekildi. “Burada surların altındaki lağımların patlatılması, Macar hükümetinden yardım almamış olan garnizonun teslimini hızlandırdı. Belgrad’ı Yeniçerilerden oluşan bir garnizona emanet ettikten sonra Süleyman

İstanbul’a dönerek büyük törenle karşılandı. Macar ovalarıyla yukarı Tuna havzasının artık Osmanlı kuvvetlerinin önünde açık olduğuna güveniyordu. Ama yine de çelişen hedefleri nedeniyle sultanın, fetihlerine devam etmesine kadar aradan dört yıl geçecekti.

Dikkati şimdi Orta Avrupa’dan Akdeniz’in doğusuna çevrilmişti. Burada İstanbul’la Mısır ve Suriye’deki yeni Osmanlı toprakları arasındaki deniz iletişimi yollarının tam ortasına Hıristiyanlığın kalesi Rodos Adası çöreklenmişti. Adaya hâkim olan Kudüs’ün Saint Jean tarikatinden Hospitalier şövalyeleri Türklerin “kana susamış profesyonel katiller ve korsanlar” gözüyle baktıkları gerçekten yetenekli denizciler ve savaşçılardı. Osmanlıların İskenderiye’yle ticaretini sürekli tehdit ediyorlar, Mısır’a kerestelik odun ve diğer malları taşıyan Türk ticaret gemilerinin ve Süveyş üzerinden Mekke’ye gidecek hacıların yolunu kesiyorlardı. Dahası, sultanın kendi korsanlarının operasyonlarına müdahale ettikleri gibi, Suriye’de Osmanlı yönetimine karşı başlatılmış bir ayaklanmaya destek vermişlerdi.

Süleyman bunun üzerine Rodos’u zapt etmeye karar verdi. Bu amaçla güney yönüne dört yüz gemilik bir donanma yola çıkardıktan sonra, kendisi de ordusunun başında Anadolu’da adanın tam karşısına düşen bir kıyı noktasına geldi.

Şövalyelerin yeni bir büyük üstatları vardı. Villiers de l’Isle-Adam, kendini askerce bir ruhla Hıristiyan dinine adamış olan dinamik, kararlı ve cesur bir adamdı. Kuran geleneği uyarınca bir saldırıya öncelik eden sultanın barış önerisine, büyük üstadın yanıtı, Fatih Sultan Mehmet’in önceki kuşatmasından beri duvarları berkitilmiş olan kalenin savunması için yaptığı planları hızlandırmak oldu.

Garnizon da tarikatin Avrupa’daki çeşitli komutanları tarafından gönderilmiş kuvvetlerle takviye görmüştü. Böylece Rodos’da o vakte kadar görülmüş en büyük kuvvet olan yedi yüz şövalyelik bir birlik oluşmuştu. Büyük üstat buna ek olarak Venedik’in tarafsızlığına rağmen, Girit’ten beş yüz okçu getirtmiş, bunlar Girit şarabı ve yiyecek yüklü gemilerden hamal ve tayfa kisvesinde adaya çıkmışlardı.

Fakat bu bir kuşatma olduğundan yaşamsal önemi olan silah toplardı. Türkler mühendislikteki ustalıklarıyla nam salmışlardı, topları ise dünyadaki en iyilerle boy ölçüşecek düzeydeydi. Türkler özellikle de

tahkim edilmiş bir mevziye karşı planlı ve sürekli bir saldırıyı sürdürmekte ustaydılar. Süleyman'ın amacı Rodos'ta bombardımanı barutla patlatılacak lağımlarla takviye etmekti. Başlıca taktik silahı toplardan ziyade bu olacaktı.

Donanmalarını oluşturan gemiler toplanınca, Türkler, adaya mühendisler çıkardılar, bunlar da adada bir ay geçirerek toplarını yerleştirmek için uygun yerleri saptadılar. 1522 yılında temmuz ayının sonunda sultan da beş birlikten oluşan ana kuvvetiyle onlara katıldı. Askerler surların önünde kendileri için hazırlanmış mevzilere yerleşerek Fransa ve Almanya, Auvergne, Kastilya ve Aragon, İngiltere, Provence ve İtalya şövalyelerinin beş kale burcunun etrafında bir yarım ay oluşturdular. Böylece kaleyi güney yönünde bir denizden ötekine doğru çevrelemiş oldular. Ertesi gün korkunç bir bombardıman başladı. Bu bombardımanla karşıt bombardıman bütün bir ay sürerek sultanın kaleyi hızla zapt etmek umutlarını suya düşürdü.

Bununla birlikte bu, kaleyi mayınlamaktan ibaret ana operasyona sadece bir hazırlıktı. Lağımcılar taşlık arazide üstü örtülü siperler kazıyorlardı. Toplar bunların içinde kaleye daha fazla yaklaştırılacaklar, sonra, belli noktalarda duvarların altlarına ve içlerine patlayıcılar yerleştirilecekti. Daha önceki kuşatma operasyonlarında ender olarak denenmiş yeraltından kademeli bir yaklaşma manevrasıydı, bu. Siperleri kazmak gibi en tehlikeli ve nankör görev, sultanın kuvvetlerinin Bosna, Bulgaristan ve Eflak gibi vassal illerin çoğunlukla Hıristiyan köylülerinin arasından toplanmış gözden çıkarılabilir bölümünün payına düşüyordu.

Gerekli miktarda kuvvetin, kale duvarlarının altlarına girebilecek derecede yaklaşmasına kadar vakit eylül başını bulmuştu. Çok geçmeden surların çevrelediği alanın en büyük kısmı farklı yönlere giden elli kadar tünel tarafından oyulmuş bulunuyordu. Fakat şövalyeler de Venediklilerin hizmetinde bulunan Martinengo adında bir İtalyan lağım uzmanını elde etmişlerdi ve o da tüneller kazmakla meşguldu. Martinengo böylece çok geçmeden kendi tünel ağına sahip olmuştu. Bunlar yer yer Türklerinkilerle kesişiyor ya da onlarla karşılaşıyordu. Çoğu zaman aralarındaki duvar bir keresteden daha kalın değildi. Martinengo ayrıca bir dinleme noktası ağı oluşturmuş, bunlara kendi icadı olan detektörler yerleştirmişti. Parşömen kâğıdı geçirilmiş kasnaklar, titreşimleri yoluyla düşman kazmasının her

vuruşunu haber veriyordu. Martinengo'nun Rodoslular arasından seçip eğittiği ekipler bunların başında görevdeydiler. Martinengo bundan sonra karşıt lağımları ateşliyor ve sarmal oluklar kazmak suretiyle patlamanın basıncını dağıtıyordu.

Türklere pahalıya mal olan bir dizi saldırı 24 Eylül günü şafak sökerken çok büyük bir genel saldırıya yerini bıraktı. Bir gün önce yeni yerleştirilmiş bir dizi mayının patlatılması bunun habercisi olmuştu. Top ateşinin yol açtığı bir kara duman paravanının arkasından ayrı dört kale burcuna karşı girişilen bu saldırıyı yapan Yeniçeriler, birçok noktaya bayraklar diktiler. Ama Hıristiyan ve Müslüman savaşları tarihinde ender görülen şiddetteki altı saatlik bir çatışmadan sonra saldırganlar binlerce kişilik bir kayıpla geri püskürtüldüler. Sultan iki ay süresince başka bir önemli saldırı riskine girmedi, kentin giderek daha derinine inen ve başarılı olunca daha az başarılı yerel saldırılar tarafından izlenen lağım operasyonlarıyla yetindi. Türk kuvvetlerinin morali bozuktu; üstelik kış da yaklaşıyordu.

Ama şövalyelerin de morali bozulmuştu. Kayıpları Türklerinkinin topu topu onda biri kadar olmakla beraber, kuvvetlerinin toplamına oranla yeterince yüksekti. Cephaneyle diğer ihtiyaçları da enikonu azalmıştı. Ayrıca, aralarında teslimden yana olanlar vardı. Rodos'un, İstanbul'un düşüşünden sonra bu kadar dayanmasının bile büyük şans olduğuna, Avrupa'nın Hıristiyan devletlerinin aralarındaki anlaşmazlıkları halledip adanın kurtuluşu için birleşmelerinin uzak bir olasılık olduğuna, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'ın fethinden beri karşısında rakip tanımayan tek İslami güç olduğuna, deniz kuvvetlerinin hızla geliştiğine, modern toplarının karşı konulamayacak kadar güçlü olduğuna, Osmanlılarla şerefli bir barışın, şövalyelere, fethedilerek Hıristiyanlığa kazandırılacak yeni dünyaları arayışlarında yeni bir yaşam gücü vereceğine dair fikir yürütüyorlardı. Fakat de l'Isle-Adam, ölesiye bir direnişle her şeyi feda edebilecek geleneksel St. Louis ekolünden romantik bir şövalyeydi ve kâfir Türklere karşı son bir haçlı seferiyle Hıristiyanlığın yolunu ışıklandırmaya hazırdı.

Başarısızlıkla sonuçlanan büyük bir saldırıdan sonra, sultan 10 Aralık'ta onurlu bir barışın şartlarını görüşmeye davet olarak şehir surlarının dışındaki bir kilisenin kulesine beyaz bir bayrak çekti. Fakat büyük üstat bir

konsey topladı: şövalyelerin de beyaz bayrağı dalgalandırmalarıyla üç günlük bir ateşkes üzerinde karara varıldı. Kendilerine iletilen Süleyman'ın şartları, şövalyelerin ve ada halkından gitmek isteyenlerin taşınabilir eşyalarıyla rahatsız edilmeden adayı terk etmelerini de içeriyordu. Kalmayı yeğleyenlere evlerini ve mallarını muhafaza edebilecekleri, tam bir dinsel özgürlükten ve beş yıllık bir vergi bağışıklığından yararlanabilecekleri vaat ediliyordu. Ateşli bir tartışmadan sonra meclisin çoğunluğu barış istemenin ve böylelikle basit insanların, kadınların ve çocukların hayatlarını korumanın Tanrı'nın gözüne daha hoş görünebileceği konusunda anlaşmaya vardı. Büyük üstat hâlâ direnişten yanaydı. Fakat garnizon daha fazlasına katlanacak durumda olmadığı gibi, halk da ayaklanmayla tehdit ediyordu.

Sonunda 145 gün sürmüş bir kuşatmadan sonra Rodos'un teslimi antlaşması imzalandı. Sultan vaadini yinelediği gibi, ek olarak Rodosluların adadan ayrılmaları için gemiler yollamaya söz veriyordu. Ayrıca, kalanlara dinsel özgürlük ve gelecek beş yıl boyunca vergi yükümlülüğünden bağışıklık vaat ediyordu. Rehineler değiş tokuş edildi, disiplinli Yeniçerilerden küçük bir müfreze de şehre gönderildi. Sultan barış koşullarına harfiyen bağlı kaldıysa da, yeni gönderilen küçük birkaç birlik düzene sokuluncaya kadar sokaklarda birçok hezeyan yaşandı.

Türklerin törenle şehre girmelerinden sonra büyük üstat sultana resmen teslim oldu ve saygıyla karşılandı. De l'Isle-Adam 1 Ocak 1523'de hayatta kalan şövalyeleri ve hizmetkârlarıyla Rodos'dan sonsuza dek ayrıldı. Girit açıklarında bir kasırgaya yakalanınca eşyalarının büyük bir kısmını kaybettiler, fakat Sicilya'yla Roma'ya doğru yollarına devam edebildiler. Beş yıl süresince evsiz barksız kaldılar. Sonunda Malta'da onlara kalacak yer verildi. Burada Türklerle bir kez daha çarpışmaları gerekecekti. Rodos'tan ayrılmaları, Türklerin deniz gücü için Ege'yle Doğu Akdeniz'deki son ciddi tehlikeyi ortadan kaldırmakla birlikte Hıristiyanlık için bir darbe olmuştu.

3 Fransız kral hanedanının simgesiydi.

((13))

Genç sultan arka arkaya iki seferde ordusunun gücünü kanıtladıktan sonra, bu kadar başarıyla yetinerek üçüncü bir sefere girişene dek üç yaz mevsiminin geçmesini bekledi. Bu arada hükümetinin iç düzeninde birtakım reformlar yaptı. Tahta çıkışından beri ilk kez Edirne'yi ziyaret etti ve orada avın zevkini çıkardı; Mısır'da çıkan bir isyanla ilgilendi. Oradaki Osmanlı valisi Ahmet Paşa, sultana olan bağlılığına sırt çevirdiğinden asker zoruyla sindirilmesi gerekmişti. Sultan, ordusunun başına geçirdiği Sadrazam İbrahim Paşa'yı düzeni kurmak ve eyaletin yönetimini yeniden düzenlemek için Kahire'ye yolladı.

Fakat Edirne'den İstanbul'a dönüşünde sultan, Yeniçerilerin bir ayaklanmasıyla karşılaştı. Bu kavgacı olduğu kadar ayrıcalıklı piyadeler, yalnız savaş aşklarını değil, geleneksel yağma imtiyazlarını da tatmin etmek için yıllık seferlere bel bağlamışlardı. Bu nedenle sultanın uzayan pasifliğine içerliyorlardı. Bu durum bir saltanattan diğerine gitgide ciddileşerek geçmekteydi. Yeniçeriler göz göre göre kuvvet kazanıyorlardı; şimdi sultanın muvazzaf ordusunun bir çeyreğini oluşturduklarından beri güçlerinin de giderek daha fazla bilincindeydiler. Savaş zamanlarında genellikle efendilerinin sadık hizmetkârıydılar. Yine de bazen zapt edilen şehirleri yağmalama konusunda sultanın emrine karşı geliyorlar ya da fazlasıyla zorlu savaşların devamını protesto ederek sultanın fetihlerini sınırlıyorlardı. Fakat barış zamanlarında hareketsizlik sonucunda huzursuzlaşarak açgözlü kesilmeye ve tehdit oluşturmaya eğilimleri artıyordu; özellikle bir sultanın ölümüyle yenisinin cülusu arasındaki süreleri her türlü başıboşluk için fırsat olarak görüyorlardı.

1525 ilkbaharında galeyana gelerek gümrüğü, Yahudi mahallesini, yüksek düzeydeki yöneticilerin ve başkalarının evlerini yağmaladılar. İçlerinden bir grup zorla sultanın huzuruna kadar girdi. Sultanın üçünü kendi elleriyle öldürdüğü, fakat geri kalanlar yayları ve oklarıyla hayatını tehdit edince boyun eğmek zorunda kaldığı söylendi. Ayaklanma, ağalarının

ve suç ortaklığından şüphe edilen birkaç subayın idam edilmesi sayesinde bastırıldı. Ancak askerler, Osmanlı hazinesini giderek zor duruma düşüren önceki uygulamalar uyarınca para bağışlarıyla yatıştırıldılar. Ama yatıştırılabilmelerinin bir nedeni de gelecek yıl bir sefere çıkılması beklentisiydi. İbrahim Paşa Mısır'dan getirtildi ve imparatorluk kuvvetlerinin başkomutanlığına atandı. Paşa, Belgrad'ın zaptıyla Tuna'nın yukarı boylarının yolunun açılması sayesinde gerçekleşecek Macaristan'ın ikinci istilasında kalabalık bir ordunun başındaki sultanın yardımcısı olacaktı.

Böylece Sultan Süleyman'ın saltanatının en parlak ve güçlü şahsiyetlerinden biri olan İbrahim Paşa, ön plana çıkmış oluyordu. O sırada otuz bir yaşında olan İbrahim, Rum asıllı bir Hıristiyan olarak doğmuştu. Pergel'li bir denizcinin oğluydu ve Süleyman'la aynı yıl -ve iddia ettiğine göre aynı hafta içinde- dünyaya gelmişti. Çocukken Türk korsanlarının eline geçmiş, Manisa'da yaşayan bir dula satılmış, bu kadın onu giydirmiş, iyi eğitim vermiş ve bir müzik aleti çalmasını öğretmişti. Gençliğinde her nasıl olduysa o sırada Manisa valisi olan Süleyman'la karşılaşmış ve onun malı olmuş, şehzade bu gencin karizmasından ve yeteneklerinden etkilenmişti. Süleyman, onu kişisel uşağı, daha sonra en gözde adamı yapmıştı.

Süleyman tahta çıkınca, delikanlı önce Şahincibaşılığa, sonra imparatorun sarayındaki bir dizi başka göreve atanmıştı. Efendisiyle arasında olağandışı bir arkadaşlık başlamıştı. İbrahim, sultanın dairesinde yatıyor, yemeklerini onunla yiyor, eğlencelerini onunla paylaşıyor, ayrı oldukları zamanlarda dilsizler vasıtasıyla mesajlar ileterek onunla haberleşiyordu. İçine kapanık mizaçlı, mesafeli tavırlı, sessiz ve melankolik biri olan Süleyman'ın, açılmasına yardımcı olacak ve bir hükümdar olarak planlarına ve fikirlerine akıllıca yanıt verecek böyle birine ihtiyacı vardı.

İbrahim onun himayesinde büyük bir şaşaayla evlenmiş, eşi, sultan tarafından kız kardeşlerinden biriymiş gibi kabul görmüştü. Böylesi olağanüstü bir hızla yükselmesi İbrahim'i telaşlandırdı. Osmanlı Sarayı'nda sadakatla şansın geçiciliğinin bilincinde olduğundan bir keresinde haklı bir önseziyle Süleyman'dan, düşüşünün sert olmaması için onu pek fazla yükseltmemesini yalvarmıştı. Süleyman'ın karşılık olarak onun

alçakgönüllülüğünü övdüğü ve sarayda ona ne tür suçlama yöneltilirse yöneltilsin yaşadığı sürece idam edilmeyeceğine yemin ettiği söylenir. Fakat gelecek yüzyılın bir tarihçisinin olayların ışığında belirttiği gibi: “İnsani ve değişikliğe eğilimli olan kralların durumuyla gururlu ve nankör olan gözdelerinki Süleyman’ın sözünden dönmesine ve İbrahim’in inancıyla sadakatini yitirmesine neden olacaktı.”

Yeniçerilerin ayaklanması Süleyman’ın Macaristan’a yürümek kararını hızlandırmış olabilir. Ama aynı zamanda I. François’nın 1525’deki Pavia Savaşı’nda Habsburg İmparatoru’na yenilmesiyle esir düşmesinin de onu etkilemiş olması mümkün. François Madrid’deki hapishanesinden İstanbul’a elçisinin ayakkabılarının tabanında gizli bir mektup göndermiş, sultandan, “dünyanın hâkimi” olacak Karl’a karşı savaşa girmesi için yalvarmıştı. Bu çağrı aslında Süleyman’ın Macaristan’la ilgili planlarına denk geliyordu. O sıralarda vatanseverlikten ve dosttan yoksun olan bu ülke, imparatoru destekleyen, fakat ondan pek az destek gören zayıf Kral Layoş ile soylularının oluşturduğu “Saray Grubu”, Erdel veya Transilvanya’nın valisi ve gerçek hâkimi Yanoş Zapolya’yla bazı kodamanların “ulusal parti”si ve Türkleri kurtarıcı olarak gören ezilmiş bir köylü sınıfının arasında bölünmüştü. Süleyman böylece krallarıyla imparatorun düşmanı ve eyalet kodamanlarıyla köylülerin dostu pozunda ülkeye girebildi.

Türklerle Macarlar arasındaki sınır çatışmaları Belgrad’ın düşüşünden beri aralıklı olarak sürmüştü; kâh birinin kâh ötekinin kazanması koşuluyla. İkisi de Tuna’nın kolları olan Sava ile Drava üzerinde iki köprünün inşa edilmesini daha önceden emretmiş olan sultan 23 Nisan 1526’da birkaç yüz bin kişilik bir orduyla batıya doğru yolculuğuna başladı. Bu askerlerden belki yarısı disiplinli muvazzaf birliklerdi ve piyadelerden (Yeniçeriler), ister paralı askerler, ister tımar sahipleri olsunlar, süvarilerden (Sipahiler) ve topçulardan oluşuyordu. Diğer yarı başıbozuklardı, bunlardan bir kısmı piyadeler (*azaplar*), bir kısmı da süvarilerdi (*akıncılar*) ve bunlar ücret almıyor, savaş ganimetleriyle geçiniyorlardı. Böyleleri gözden çıkarılabilen bir kuvvet oluşturuyorlardı; ya saldırının başlarında ön saflara yerleştiriliyorlardı ya da istila edilen toprakları tahrip etmeleri ve insanlarını korkutmaları için salıveriliyorlardı. Muvazzaf, feodal veya başıbozuk

olsunlar, ister karargâhta, ister yürüyüş halinde veya savaşta bulunsunlar bütün askerler, başkomutan ve mutlak hükümdar kişinin gözü ve otoritesi altındaydılar. Sonuncusu savaşan tebaalarının ortasında ve hükümetinin vezirleriyle çevrili olarak daima göze çarpıyordu.

Ordu şimdi çok sert hava koşullarıyla karşı karşıyaydı: sağanak yağmurları ve dolu fırtınaları yaz içlerine kadar sürdü. Nehirler çoğu zaman yolları ve köprülerle çadırlı kampları sürükleyen taşkınlar nedeniyle geçilemez haldeydiler. İlerleyiş bu nedenle ağırdı. Süleyman'ın kuvvetleri düşmanınkilerle karşılaşana kadar hemen hemen üç ay geçecekti. İstilacılara birkaç yüz tekneden oluşan bir Tuna filosu destek oluyordu; ancak çoğu zaman güçlü bir akıntı tarafından yolları kesildiğinden bunlar kara kuvvetlerine yetişmekte zorlanıyorlardı.

Disiplin her zaman olduğu gibi çok sıkıydı. Sultanın günlüğünde 1526'daki bu yürüyüşe ilişkin şöyle yazılıydı: "10 Mayıs. Kemal köyü yakınında bir köylünün ekinlerini çiğnediği için bir askerin kafası kesildi. 11 Mayıs. At çalmakla suçlanan iki askerin kafaları kesildi." Daha sonra: "5 Haziran. Atlarını henüz ürünü toplanmamış bir tarlada otlattıkları için iki silahtarın başları kesildi." Süleyman yürüyüş boyunca İbrahim'e yüzde yüz güveniyordu, bir güçlükle karşılaşıldığı zaman paşa keşifte bulunması ve gerekli hazırlıkları yaptırması için ileri yollanıyordu. Böylece, ordu Belgrad'a geldiğinde Sava'nın üzerindeki köprülerin tamamlandığı öğrenildi. Düşman Tuna'nın güney kıyısındaki Petervaradin kalesinde bir garnizon bıraktıktan sonra, Tuna'nın kuzey kıyısına çekilmişti. Süleyman, İbrahim'e şehri ve kalesini zapt etmesini emretti ve, "Bu lokmanın Viyana'daki sabah kahvaltısına kadar ona yeteceğini" ileri sürdü. Bir dizi saldırıdan ve kalenin duvarlarında gedik açmak için iki lağım patlatıldıktan sonra geçit açıldı ve sultanın emri yerine geldi. Sultan günlüğüne şunları yazıyor: "Sadrazam garnizonun 500 askerinin kafalarını kestirdi. Kalan 300 tanesi ise köle olarak satıldı."

Süleyman'la ordusu bundan sonra Drava Nehri'nin stratejik hattı boyunca batı yönünde yürüyüşe geçti. Macarların burada ilk direnişlerini göstermelerini bekliyordu. Fakat nehrin kuzey yakasını savunmasız bulunca çok şaşırdılar. Sınır kaleleri birer birer Türklerin eline geçerken kararsız ve levazımlarını organize etmekte ağır davranan Macarlar, aralarındaki

kıskançlıkları çözümleyip tutarlı bir savaş planı etrafında birleşmeyi başaramadılar. Güney kıyısında terk edilen Essek'liler böylece isteyerek sultana teslim oldular, sultan da nehri aşacak bir yüzer köprü inşa edilmesini emretti. Seferin tarihçesini kaleme alan Türk Tarihçi Kemal Paşazade'ye göre uzmanlar bu çalışmanın en az üç ay süreceğini hesaplamışlardı. Fakat "sadrazamın becerikli düzenlemeleri ve akıllıca çabaları sayesinde" üç günde tamamlandı. Ordu üstünden geçtikten sonra köprü sultanın emriyle tahrip edildi. Süleyman, "kurtuluşa giden bütün diğer yollar tıkanınca, askerlerinin savaş meydanında dimdik duracaklarını, kafalarında kaçma fikri olmayınca da geri çekilmenin akıllarından, hayallerinden bile geçmeyeceğini" düşünüyordu.

Macarlar da kuvvetlerini kırk beş, elli kilometre daha kuzeydeki Mohaç Ovası'nda toparlıyorlardı. Genç Kral Layoş sadece dört bin kişilik bir orduyla çıkageldi. Fakat sağdan, soldan takviyeler görünmeye başlayınca Lehleri, Almanları ve Bohemyalıları da içeren toplam Macar kuvvetleri yirmi beş bin kişiyi buldu. Türklere karşı savaşa birlikler yollamak söz konusu olunca, imparator büyük ölçüde bir dizi Protestan Diyeti'nin[4] avucundaydı. Aralarında sultanı değil, Papa'yı başlıca düşman olarak gören barışçıl elemanlar bulunduğundan onaylarını bahşetmekte ağır, hatta gönülsüz davrandılar. Öte yandan, Habsburg'la Osmanlı arasındaki din dışı çekişmeyi kendi dinsel amaçları uğruna sömürmekte fazlasıyla acele ettiler. Worms Diyeti 1521'de Belgrad'ın savunmasına kuvvet yollamayı reddettiği gibi, 1526'daki Speyer Diyeti de uzun tartışmalardan sonra Mohaç'taki orduya destek sağlamak için çok geç karar verdi.

Macar komutanları arasında daha zeki olanlar savaş meydanında Buda yönündeki stratejik bir çekilişi öneriyorlardı. Böylece, onları izlemek durumunda bırakacakları Türklerin iletişim hatları uzayacaktı. Ayrıca, şu anda sadece birkaç günlük bir uzaklıkta olan Zapolya'nın ordusundan ve Batı sınırına varmış olan Bohemya birliklerinden takviye alacaklardı. Fakat kendilerine fazla güvenen sabırsız Macar çoğunluğu çabuk zafer kazanma hayalleri kuruyordu. Krala güven duymayan Zapolya'yı kıskanan kavgacı Macar soyluları da savaşmakta acele ediyorlar ve ani bir saldırı için yaygarayı basıyorlardı. Sonunda dediklerini yaptılar ve Tuna'nın batısındaki altı millik batak bir ovada saldırıyı başlattılar. Bu yer Macar

süvarilerine hareket olanağı vermek amacıyla seçilmişti, ama Türklerin daha üstün ve daha kalabalık süvarilerine de aynı olanağı verecekti. Hesapsızca verilmiş bu karar karşısında ileri görüşlü olduğu kadar espri sahibi bir papaz, “Macar ulusunun savaşın ilk gününde yirmi bin şehidi olacak, bunların Papa tarafından aziz mertebesine yükseltilmeleri yerinde olurdu,” diye kehanet etmiştir.

Stratejide olduğu kadar taktikte de sabırsız olan Macarlar, ağır silahlı süvarilerinin gereksiz bir kafa kafaya hamlesiyle savaşı başlattılar. Süvarilerin başında olan Kral Layoş Türk hattının tam ortasını hedef almıştı. Bu taktik başarılı gözükünce hemen arkasından bütün Macar kuvvetleri harekete geçti. Fakat düşmanlarını bu şekilde kandırmayı ve mahvetmeyi umut eden Türkler, savunmalarını derinlemesine planlamışlar, ana savunma hattını geriye almışlar ve bir tepenin yamacına dayandırmışlardı. Böylece, hâlâ dört nala yaklaşan Macar süvarileri sultanla sancağının etrafında toplu Yeniçerilerin oluşturduğu duvara tosladılar. Korkunç göğüs göğüse savaşlar oldu, bu arada Sultan Süleyman bile bir keresinde zırhına çarpan oklarla mızraklardan dolayı ölüm tehlikesi atlattı. Fakat çok daha kuvvetli Türk topçularının özenle yönettiği manevra savaşın sonucunu tayin etti. Binlerce Macar biçilirken Türkler merkezdeki Macar birliklerini kuşattılar, katledilen ve darmadağın edilen düşmandan hayatta kalanlar ise tam bir bozgun halinde kuzeye ve doğuya kaçıştılar. Böylece savaş bir buçuk saatin içinde kazanılmış oldu.

Macaristan kralı başından aldığı yaraya rağmen kaçmaya çalışırken savaş meydanında öldü. Miğferindeki değerli taşlardan tanınan cesedi bir bataklıkta bulundu. Zırhının ağırlığının altında çökmüş ve düşen atının altında havasızlıktan boğulmuştu. Vârisi olmadığından krallığı onunla birlikte son bulurken, Macar soylularının çoğunluğu ve piskoposlarından sekizi de ölmüştü. Süleyman’ın kralın ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü aşağıdaki sözlerle ifade ettiği söylenir: “Allah ona şefaat etsin ve deneyimsizliğinden dolayı onu yanıltanları cezalandırsın. Hayatın ve saltanatın meyvelerini daha yeni tatmaya başlarken ölmesini istemezdim.”

Sultanın tutsak almamak kararı centilmence olmaktan çok, amaca uygundu. Al renkli sancağının önünde çok geçmeden Macar soylularına ait bin kelleden bir piramit yükseldi. Savaşın ertesi günü, 31 Ağustos 1526’da

günlüğüne şunları yazdı: “Vezirlerle beyler altından tahtında oturan sultana saygılarını sundular: 2000 tutsak kıyıma uğradı; bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor.” 2 Eylül’de de şöyle diyordu: “Mohaç’ta mola, 20.000 Macar piyadesiyle süvarilerinin 4000’i burada gömülü.” Mohaç bundan sonra yakıldı, bütün çevresindeki araziler akıncılar tarafından ateşe verildi. “Mohaç’ın Yok Edilmesi”nin “Macar ulusunun mezarı” olarak betimlenmesi boşuna değil. Bugün dahi başına bir felaket gelen bir Macarın, “Boş ver, Mohaç Ovası’nda çok daha fazla şey kaybedildi,” dediği söylenir.

Organize Macar direnişi, Türkiye’nin bundan sonraki iki yüzyıl boyunca Avrupa’nın kalbindeki konumunu belirleyen Mohaç Savaşı’yla son buldu. Savaşın sonucunu etkileyebilecek olan Yanoş Zapolya’yla birlikleri ancak ertesi gün Tuna’ya ulaştılar, fakat kardeşlerinin yenilgisinin haberini alınca alelacele geri çekildiler. Sultanla ordusu 10 Eylül’de Buda’ya girdi. Yolda gelirken: “4 Eylül. Kamptaki kadınlar dışında bütün köylülerin öldürülmesi emri. *Akıncıların* yağmalamasının yasaklanması.” Sürekli olarak bilmezlikten gelecekleri, sultanın da zorlamayacağı bir yasaktı bu.

Buda şehri yakıldı ve sadece Süleyman’ın yerleştiği krallık sarayı ayakta kaldı. Burada İbrahim’le birlikte Macar Krallığı’nın hazinelerini toparladı ve Belgrad üzerinden İstanbul’a yolladı. Bunların arasında Matyas Corvinus’un bütün Avrupa’da ünlü kütüphanesi, Herkül, Diana ve Apollon’u temsil eden İtalya menşeli üç bronz heykel vardı. Fakat Osmanlılar için en değerli ganimetler, Fatih Sultan Mehmet’in başarısız Belgrad kuşatmasından sonra terk etmek zorunda kaldığı ve Macarların o zamandan beri yiğitliklerinin kanıtı olarak sergiledikleri dev iki toptu.

Sultan bundan sonra vaktini doğada av ve doğancılığa, sarayda da müzikle eğlencelere harcamaya başladı. Bir yandan da böylesi beklenmedik bir kolaylıkla fethettiği bu ülkeyi ne yapacağını düşünüyordu. Bel- grad’la Rodos’u yaptığı gibi Macaristan’ı da istila ederek ve buraya askerlerini yerleştirerek imparatorluğuna katacağı varsayılıyordu. Fakat o şimdilik sınırlı bir zaferle yetinmeyi yeğledi. Tuna Vadisi’nin sert ve bol yağmurlu iklimi esas olarak yazlık bir kuvvet olan ordusunu yıpratmıştı. Artık kış da yaklaşıyordu, sultanın elindeki imkânlar ise bütün ülkeyi kontrol altında

tutmak için yetersizdi. Ayrıca, Anadolu’daki karışıklıklar (Adana çevresiyle Karaman’da çıkan ayaklanmalar) sultanın olay yerinde bulunmasını gerektiriyordu. Buda’yla İstanbul arasındaki haberleşme uzun bir yol izliyordu. Tarihçi Kemal Paşazade’nin sözleriyle: “Bu eyaletin İslam tarafından ilhak edilmesi zamanı henüz gelmemişti... Dolayısıyla bu konu daha uygun bir zamana ertelendi.”

Tuna’nın Pesth’e geçmek üzere aşılması için sultan gemilerden bir köprü inşa ettirdi. Şehri ateşe verdikten sonra da birliklerini nehrin sol kıyısı boyunca memleketine götürdü.

Sultanla ordusunun çekilmesi Macaristan’da siyasal alanda bir hükümdarlık boşluğu bırakmıştı. Bu boşluğu doldurmanın peşindeki iki rakip, ölen Kral Layoş’un tacı için çekişmeye başladılar. Bunlardan biri, İmparator V. Karl’ın kardeşi ve çocuksuz ölen Kral Layoş’un kayınbiraderi olan Habsburglu Arşidük Ferdinand’dı. Arşidükün Kral Layoş’un tahtı üzerinde yasal bir hakkı vardı. Rakibi ise Transilvanya’nın hâkimi olan Prens Yanoş Zapolya’ydı. Aslen Macar olan Zapolya, yabancılara ülkesinin tahtı üzerinde hak tanımayan bir yasayı yürürlüğe koyabilirdi, öte yandan savaşmadığı için güçlü ve eksiksiz olan ordusuyla krallığın en büyük kısmına esasen hâkimdi. Büyük ölçüde Macar soylularından oluşan bir Diyet Zapolya’yı seçti, o da krallık tacını giymek üzere Budapeşte’ye girdi. Bu çözüm, buyruklarının Zapolya tarafından yerine getirileceğine güvenen sultanın işine geliyordu; Zapolya ayrıca I. François ile Habsburg karşıtı müttefiklerinden maddi yardım alıyordu. Fakat birkaç hafta sonra soyluların Alman yanlısı bir bölümü tarafından desteklenen rakip bir Diyet, daha önce Bohemya krallığına seçilmiş olan Ferdinand’ı Macaristan kralı ilan etti. Bunun sonucu bir iç savaş oldu. Ferdinand kendi hesabına Zapolya’nın üzerine yürüdü ve onu yenerek Lehistan’a sürgüne yolladı. Bu kez Ferdinand Macaristan’ın krallık tacını giydi, Buda’ya yerleşti ve Avusturya, Bohemya ve Macaristan’dan oluşan bir Orta Avrupa Habsburg devleti kurma planları yapmaya başladı.

Ancak bu tür planlar, politikalarıyla bundan böyle Avrupa tarihinin gidişini etkileyecek olan Türklere bağlıydı. Zapolya Lehistan’dan İstanbul’a bir elçi yolladı, sultanla bir savunma ve saldırı anlaşması yapmaya çalıştı.

Zapolya'nın teklifi önceleri İbrahim ve diğer vezirler tarafından soğuk karşılandı. Ama sultan sonunda Zapolya'ya kral unvanını vermeye razı oldu, ordusunun fethettiği toprakları ona bahşetti ve Ferdinand'a bütün düşmanlarına karşı koruma sözü verdi.

Yapılan anlaşma uyarınca Zapolya, sultana yıllık bir vergi ödeyecek, her on yılda bir Macaristan halkının kadın ve erkek onda birini sultanın emrine verecek, Osmanlı kuvvetlerine sonsuza dek topraklarından geçme hakkı tanıyacaktı. Yanoş Zapolya böylece sultanın vassalı, Macaristan'ın ona ait bölümü Osmanlı koruması altındaki bir uydu krallık oldu.

Bu kez Ferdinand barışı sağlamak için İstanbul'a bir heyet yolladı. Ancak elçileri düşmanca karşılandılar. Sultan onların abartılı istemlerini reddetti ve hepsini hapse attırdı.

Sultan şimdi Zapolya'nın koruyucusu olarak ve İmparator V. Kral'a meydan okumayı isteyerek Tuna Vadisi'nin yukarı boylarına doğru üçüncü bir sefer planlıyordu. Bir Alman halk türküsünün Türkler hakkında öngördüğü üzere:

Macaristan'dan yakında gidecek
Gün doğarken Avusturya'da olacak
Bavyera iki adım ötede
Buradan başka bir ülkeye uzanacak
Yakında Ren'e gelecek belki.

Sultan 10 Mayıs 1529'da öncekinden de büyük ve yine İbrahim Paşa'nın komutasındaki bir orduyla İstanbul'dan ayrıldı. Yağmurlar her zamankinden şiddetliydi, sefer de planlandığından bir ay daha geç Viyana havalisine ulaştı. Zapolya bu arada altı bin askeriyle Mohaç Ovası'nda efendisini selamlamaya gelmişti. Sultan, onu törenle kabul etti ve kutsal Aziz Stefan tacıyla kral ilan etti. Kuşatmanın arkasından Buda zapt edilince Zapolya bir kez daha şehre girerek Kral Yanoş adıyla tahta çıktı. Önce akıncılar afetini bölgeye salan sultan 27 Eylül'de Viyana surlarının önüne vardı. Şehirliler daha önce yanan köylerin alevlerinden gece göğünün kızıla boyandığına

tanık olmuştu. Şehir surlarının etrafındaki arazi göz alabildiğince on binlerce beyaz Müslüman çadırıyla beneklenmişti.

Ferdinand Viyana'nın savunması için yeterince asker bulmakta güçlük çekmişti. Hâlâ Batı'daki savaşıyla meşgul olan İmparator, kardeşini, kendi kuvvetleri serbest kalıp Doğu'da Türklere karşı savaşabilinceye kadar Zapolya'yla geçici bir anlaşmaya varması için zorluyordu. Ferdinand kardeş öğüdünü dinleyecek yerde asker toplamak için topraklarını dolaşmaya çıktı. Ona her taraftan yardım vaat ettiler, Avusturya'da her on kişiden biri silah altına alındı. Fakat bu kadarı yeterli değildi. Ferdinand Almanya'daki imparatorluk prenslerinin de desteğini elde etti. Bunlar önceleri tereddüt ettilerse de sonunda imparatorluğun savunması için bir miktar asker sağlamayı kabul ettiler.

Ferdinand Speyer Diyeti'ne ortak çıkarları adına bir yardım çağrısı iletti ve Sultan Süleyman'ın, Ren Nehri kıyısında kendine bir zafer anıtı dikene kadar silahları bırakmayacağına dair böbürlendiğini vurguladı. Bu tehdidin bir etkisi oldu. Luther'in Türklere direniş için yaptığı kayıtsız bir başvuru üzerine Protestanlarla Katolikler imparatorluğun savunması için belirli bir kuvvet üzerinde anlaşmaya vardılar. Askerlerin hazırlanması vakit aldı. Şöyle ki, Süleyman yağmurlar yüzünden bir ay kadar gecikmiş olmasa, Hıristiyan kuvvetleri şehrin savunmasına katkıda bulunmak için vaktinde yetişemeyeceklerdi. Sonuçta takviyeler Türklerin ufukta görünmesinden sadece üç gün önce yetişerek Viyana garnizonunun sayılarını on ikiden yirmi küsur bine yükselttiler. Daha çok prensliklerden toplama askerlerdi, ama iyi eğitilmiş profesyonel piyadelerdi ve imparatorun İtalya'daki savaşlarına katılmışlardı. Üstelik arkasında yarım yüzyıllık bir hizmet süresi bulunan yiğit ve deneyimli bir generalin, Kont Nicholas von Salm'ın kumandasındaydılar.

Viyana'nın savunmaları alelacele fakat etkili bir şekilde onarıldı. Savunucuları bekleyen görev, altı ayak kalınlığında ortaçağ surlarıyla çok yerinde olarak “şehrin çiti” diye adlandırılmış zayıf bir tahta duvarla çevrili yarı harap bir şehri güçlü bir kaleye dönüştürmekti. Surlara yakın evler yerle bir edildiler. Daha sonra, saldırganların her türlü avantajını etkisiz kılmak için surların dışında ve topların menzili içinde olan bütün binaların feda edilmesine karar verildi. Bu, bütün banliyölerin şehir hastanesini, çok

sayıda kilise ve manastırı, Türklere müstahkem mevki olabilecek bir tepenin doruğundaki şatoyu da içeren toplam sekiz yüz binanın yakılması anlamına geliyordu. Şehrin içinde yeni toprak siperler ve yeni bir hendekle çevrili altı metre yüksekliğinde yeni bir duvar inşa edildi. Tuna kıyısı da aynı şekilde siperler ve tahta çitlerle çevrildi.

Yiyecek stoku yapmak için bütün kırsal çevre tarandı. Yangın çıkarabilecek oklarla mızraklara karşı önlemler alındı, evlerin üstündeki tutuşabilir damlar kaldırıldı. Sonunda çıkış olasılığına karşı yalnız bir tanesi bırakılmak üzere şehrin bütün kapıları tuğlalarla örüldü. Beslenecek ağızların azalması için ihtiyar erkekler, kadınlar, çocuklar ve papazlar şehirden çıkarıldılar. Fakat birçokları şehirden çıkınca akıncıların eline düştüler. Ayrıca kuşatma başladığı sırada Ferdinand Viyana'da değil, Linz'deydi ve hâlâ Alman prenslerinden yardım elde etmeye çalışıyordu.

Şans bir yerde savunuculara yardım etti: şöyle ki Süleyman, Rodos'da o kadar etkili olan ağır kuşatma silahlarını yağmurların yüzünden arkada bırakmak zorunda kalmıştı. Sadece berkitilen duvarları fazla etkilemeyecek daha hafif topları vardı, bu durumda da büyük ölçüde lağımlar kazmaya güvenmek zorundaydı.

Öyleyken önündeki işi küçümseyerek garnizonu belli koşullarla teslim olmaya çağırdı. Kendisinin sadece Kral Ferdinand'ı bulmaya çalıştığını ileri sürmüştü. Şehrin direnmesi durumunda üç gün sonra, Aziz Michael Günü'nde Viyana'da kahvaltısını edeceğini, şehri yeryüzünden silercesine yok edeceğini, halkı da kılıçtan geçireceğini söyleyip böbürlenmişti. Fakat aradan iki hafta geçtiği halde Viyana'lılar hâlâ dayanıyordu. Aziz Michael Günü beraberinde mevsimsiz yağmurlar getirdi. Türkler hafif çadırlarında acı çekiyorlardı. Serbest bırakılan bir tutsak vasıtasıyla sultana yollanan mesajda kahvaltısının soğuduğu ve şehir surlarındaki topların sağladığı gıdayla yetinmek zorunda kalacağı bildiriliyordu.

Türklerin açtığı ateş o kadar isabetli ve sürekliydi ki herhangi bir savunucunun, vurulma riskini göze almadan surların üstünde görünmesi imkânsızdı. Banliyölerdeki yıkıntıların arasında gizli okçular şehri öylesine öldürücü bir ok yağmuruna tutmuşlardı ki, oklar duvarlardaki mazgal deliklerinden içeri akıyor, şehirlilerin sokağa çıkmasını bile tehlikeli hale getiriyordu. Dörtbir yanda oklar uçuşuyordu. Önemli mevkideki Türkler

tarafından atıldıkları, değerli kumaşlara sarılı ve üzerlerine incilerin kakılmış olmasından belli olan bazılarını Viyana'lılar hatıra olarak sakladılar. Türk asıllı lağımcıların patlayıcılarına şehrin mahzenlerinden karşılık verilmesine rağmen, duvarlarda gedikler açıldı. Fakat bunu izleyen Türk saldırıları savunucuların cesareti sayesinde püskürtüldü. Savunucular başarılarını trompet sesleri ve marşlarla ilan ediyorlardı. Arada kendileri de akınlar yapıyorlar, tutsaklar ve ganimetle geri dönüyorlardı. Bunlardan birinde seksen düşman askeriyle beş deveyi beraberlerinde getirdiler.

Süleyman bütün bu eylemleri, yerleri halılar, duvarları değerli kumaşlarla kaplanmış, değerli taşlar kakılı sedirlerle döşenmiş, tepelerine altından topuzlar geçmiş küçük kuleleri Türk karargâhının yukarılarına yükselen çadırından seyrediyordu. Sultan Hıristiyan tutsakları burada sorguya çekiyor, onları tehditler ve vaatlerle, giysiler ve altınlarla şehre geri yolluyordu. Ama bütün bunların, halkın arasında çok tutmuş bir şarkıya göre sultan için "insan değil, şeytan" olan savunucuların üzerinde hiçbir etkisi olmuyordu. Kuşatmayı yöneten İbrahim Paşa, bir düşman kafası ya da önemli bir ganimet karşılığında avuç avuç altın dağıtarak, saldıran tarafı cesaretlendirmeye çalışıyordu. Ancak moralleri bozuldukça saldırganların değnekler, kamçılar ve kılıçlarla ileri sürülmeleri gerekiyordu.

12 Ekim akşamı kuşatmaya devam edip etmemeye dair sultanın karargâhında bir savaş konseyi toplandı. Çoğunluğun görüşlerini dile getiren İbrahim geri çekilmekten yanaydı; moraller bozuktu, kış yaklaşıyordu, erzak azalıyordu, Yeniçeriler homurdanıyordu, düşmana takviye gelmesi an meselesiydi. Uzun tartışmalardan sonra ve zafer durumunda birliklere büyük maddi çıkar vaatleri karşılığında dördüncü ve son bir büyük saldırı denemeye karar verildi. Saldırı 14 Ekim'de Yeniçeriler ve sultanın ordusunun en seçme birlikleri tarafından başlatıldı. Ancak saldırganlar aman tanımayan vahşice bir direnişle karşılaştılar, duvarlardaki 50 metrelik bir gedikten bile geçerek şehre girmeyi başaramadılar. Türklerin kayıpları yaygın bir moral çöküntüsü yaratacak kadar korkunç olmuştu.

Sultanın ordusu esasında bir yazlık kuvvetti, feodal süvarileri atlarının ölmesi tehlikesi yüzünden bir kış seferini göze alamıyor, dolayısıyla da sefer mevsimleri topu topu altı ayla sınırlanmış bulunuyordu. Zaten sultanın

kendisi ve yanındaki vezirler de daha uzun bir süre İstanbul’dan uzak kalamazlardı. Şimdi ekim ayının ortasına gelindiğine, sonuncu saldırı da başarısız kaldığına göre, Süleyman kuşatmaya son verdi ve geri çekilme emrini verdi. Türk kuvvetleri karargâhlarını ateşe verdiler, Avusturya topraklarından topladıkları tutsaklarını katlettiler ya da diri diri yaktılar ve ancak esir pazarlarında işe yarayacak kadar genç kadın ve erkeği hayatta bıraktılar. Ordu, düşman atlılarının sataşmalarına ve öncekinden de beter hava koşullarına katlanarak İstanbul yönünde uzun dönüş yolculuğuna geçmişti. Kuşatma sırasında susan Viyana’nın çanları top salvolarının arasında neşeyle çalıyor, St. Stefan Katedrali’nden taşan *Te Deum* şükran ilahisinin nağmeleri büyük zaferden dolayı Tanrı’ya teşekkür ediyordu. Büyük ozan Hans Sachs bu arada, “Tanrı şehri korumazsa, nöbetçi boşuna nöbet tutar,” sözleriyle kendi şükran baladını besteledi.

Hıristiyan Avrupa’nın kalbi Türklerden kurtulmuştu. Sultan Süleyman ilk yenilgisini tatmış, kendisininkinin üçte biri kadar bir kuvvet tarafından büyük başkentin duvarlarından geri püskürtülmüştü. Vassalı Yanoş Zapolya “seferinin başarısı” için onu Buda’da kutlamaya geldi. Süleyman’ın kendisi de seferinin sonucunu tebaalarına bu şekilde tanıtmaya çalışmış, beş oğlunun sünnet törenini büyük bir görkem ve şaşaayla kutlayarak dönüşünün keyfini çıkarmıştı. Viyana’yı işgal etmeye değil, sadece Arşidük Ferdinand’la savaşmaya geldiğini, ancak arşidükün karşısına çıkmaya cesaret edemediğini, zaten kral değil, üzerinde durulmasına değmeyecek küçük bir Viyana’lı olduğunu ileri sürerek ayıbını örtmeye çalışmıştı.

Ferdinand’ın ikinci bir diplomatik heyetinin İstanbul’a gelişi Süleyman’ın dünyanın karşısında onurunu bir kez daha kurtardı. Ferdinand barış yapmak istiyor, Macaristan kralı olarak tanındığı takdirde sultana -ayrıca sadrazama da- yıllık bir vergi ödemeyi, Buda’yı terk etmeyi ve Zapolya’nın peşini bırakmayı kabul ediyordu. İbrahim bunun üzerine pencereyi açtı ve Süleyman’ın muazzam servetinin depolandığı ünlü Yedikule’yi gösterdi. Ayrıca, hiçbir kişisel rüşvetin onu efendisine ihanet etmeye razı edemeyeceğini sözlerine ekledi. Öyleyken azametine, arşidükten kasten sadece “Ferdinand” diye söz etmesine, Karl’a (sadece sultana layık gördüğü bir unvan olarak) imparator demeyi reddetmesine

rağmen atmosfer öncekinden daha dostçaydı. Bununla birlikte barışın ancak sultanın koyduğu koşulların kabulüyle mümkün olabileceği elçilere açık seçik anlatıldı.

Sultan küçümser bir tavırla "İspanya Kralı" diye söz ettiği İmparator Karl'la dövüşmekten hâlâ vazgeçmiyordu. Sonunda 26 Nisan 1532'de bir kez daha ordusu ve nehir filosuyla Tuna'nın yukarı boylarına doğru harekete geçti. Belgrad'a varmadan önce Ferdinand'ın başka elçileri tarafından karşılandı. Bunlar daha uzlaşmacı koşullarla barış yapılmasını, bu arada yıllık vergiyi artırmayı, hatta bazı şartlara göre Zapolya'nın iddialarını kabul etmeyi bile öneriyorlardı. Fakat elçileri Fransa kralının elçisinin aşağısındaki bir konumda kabul ederek kendilerini aşağılanmış hissetmelerine yol açan sultan, düşmanının Ferdinand değil, Karl olduğunu ifade etti: "İspanya kralı uzun zamandan beri Türklerle savaşmak istediğini ifade ediyordu. Ben de Allah'ın lütfuyla ordumla onun üzerine yürüyorum. Eğer yürekli biriyse beni savaş alanında beklesin, ondan sonra Allah ne irade ediyorsa o olsun. Ama kral, beni beklemek istemiyorsa, ben İmparator Hazretleri'ne vergisini göndersin."

Almanya'daki topraklarına dönmüş olan, Fransa'yla geçici bir barış içinde bulunan, Türk tehdidinin büyüklüğünün ve Avrupa'yı buna karşı koruma zorunluluğunun bilincinde olan imparator, Türke daha önce meydan okuyanların hepsinden daha kalabalık ve çok daha güçlü bir imparatorluk ordusu topladı. Bunun Hıristiyanlıkla İslam arasındaki destansı mücadelede yaşamsal ölçüde bir dönüm noktası olduğunu hisseden askerler, imparatorluğunun her köşesinden savaş sahnesine akın ediyorlardı. Alpler'in ötesinden İtalya'yla İspanya'dan koca koca birlikler geldi. Batı Avrupa'da daha önce görülmemiş büyüklükte bir orduydu bu.

Karl bu kadar askeri toplayabilmek için, o vakte kadar imparatorluğun savunması için yeterli parayı, cephaneyi ve levazımı sağlamamakta direnmiş Lutheryenlerle anlaşmak zorunda kalmıştı. Ama şimdi 1532 Haziran'ında Nürenberg'de bir ateşkes anlaşmasına varılıyordu; buna göre, Katolik imparator Protestanlara önemli ödünler vermiş ve dinsel sorunların çözümünü süresiz olarak ertelemişti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu garip bir ikilem sonucunda "Reform'un Müttefiği" olmuş oluyordu. Yapılan ittifak, fethedilmiş Hıristiyan bölgelerinde Türklerin Katolik topluluklarına

karşı Protestan davasını desteklemelerine neden oluyordu. Hatta Türkler, reformcuların inancını yalnız politik değil, İslamdaki gibi, onların arasında da tasvirlere tapınmanın yasak olması nedeniyle dinsel açıdan da onaylıyordu.

Süleyman şimdi önceki gibi Tuna Vadisi'nden doğru Viyana'ya yürüyecek yerde şehrin önlerinde varlığını göstermek ve çevresini yakıp yıkmak için ileriye başıbozuk bir süvari kuvveti yolladı. Kendisi, ordusunun ana kitlesini, düşmanı şehirden çıkararak muvazzaf Sipahileri için daha elverişli açık araziye çekmek amacıyla daha güney bir yönde ilerletti. Şehrin doksan, yüz kilometre uzağındaki küçük Güns kalesinin önünde yolundan alıkonuldu. Burası Macaristan'ın Avusturya sınırından önceki son şehriydi. Süleyman burada şehrin zayıf garnizonunun beklenmedik kahramanca direnişiyle karşılaşmıştı. Nikola Yurisiç adında bir Hırvat soylusunun kumandasındaki Günslüler, ağustos ayının hemen hemen tümü süresince Süleyman'ın ilerlemesini durdurmayı başardılar.

Türkler surlardaki en hassas noktanın karşısında inşa ettikleri tahta setin üzerinden toplarını şehir yönünde ateşlediler. Savunma duvarlarını birkaç noktada yarabildiler. Fakat yapılan on iki saldırı hamlesi etkin şekilde püskürtüldü. Surların altına kazılmış çukurlara yerleştirilmiş çok sayıdaki patlayıcı şehir garnizonu tarafından keşfedilerek havaya uçuruldu. Türk siperleri hiç durmayan yağmurdan bataklığa dönüşmüştü. Şehrin teslim olması talepleri nefretle reddediliyordu. İbrahim Paşa sonunda bir uzlaşma zemini tasarladı. Savunuculara yiğitliklerini takdir eden sultanın hayatlarını bağışlamaya karar verdiği bildirildi. Kumandan İbrahim Paşa tarafından saygıyla kabul edildi ve "kâğıt üstünde" bir teslim için avantajlı koşulları onayladı. Bu arada Türklere sözde bir teslim nişanesi olarak şehrin anahtarlarını verdi. Bundan sonra şehrin duvarlarının içlerine numunelik birkaç birlik kabul edildi. Bundan da amaç, gedikleri korumak ve şehrin kalan askerler tarafından yağmalanmasını önlemekti.

Türkler için çok değerli zamanlar kaybedilmişti, üstelik hava da giderek kötüleşiyordu. Süleyman buna rağmen Viyana üzerine yürüyebilirdi. Bunu yapacak yerde, belki de düşmanlarını şehirden açık araziye çekmek umuduyla hedefinin şehir değil, imparator olduğunu duyurdu. Onun

ordusuyla geleceğini, böylece bir savaş meydanında karşılaşacaklarını ümit ediyordu. Karl aslında Tuna'nın yaklaşık üç yüz kilometre yukarılarında Regensburg'da bulunuyordu ve Osmanlı Ordusu'yla karşı karşıya gelmeye hiç niyeti yoktu. Bunun üzerine ağır toplardan yoksun olan ve Viyana garnizonunun onu daha önce yenilgiye uğratandan daha güçlü olduğunun bilincinde bulunan sultan, şehre arkasını döndü ve ülkesine doğru yürüyüşe geçti. Bu arada bugünkü Steiermark bölgesinin vadileriyle dağlık bölgelerinde geniş çapta yıkıcı akınlarla yetindi, kuvvetli kalelere ilişmeyerek köyleri yakıp yıktı, köylüleri hırpaladı ve aşağı Avusturya topraklarının büyük bir bölümünü harabeye çevirdi.

İki ay sonra İstanbul'a dönen sultan şöyle yazıyordu: "Beş gün süreyle şölenler ve donanmalar... Pazarlar bütün gece açık kalıyor, ama Süleyman oraları kimliğini gizleyerek dolaşıyor..." Amacı hiç kuşkusuz tebaalarının bu ikinci Viyana seferine bir yenilgi mi, yoksa bir zafer gözüyle mi baktıklarını öğrenmekti. İlk seferin sonrasındaki gibi, bu kez de halka yönelik resmi duyuru, sultanın düşmanıyla savaşmak için yola çıktığı, fakat Hıristiyan imparatorun onunla karşılaşmaya cesaret edemeyerek gizlenmeyi yeğlediği merkezindeydi. Süleyman yitik saygınlığını kurtarmak için en azından düşmanının tercihi nedeniyle kesin bir boy ölçüşmenin olmadığını iddia edebiliyordu. Böylece Osmanlı Ordusu'nun en büyük kısmı yeni bir savaşı beklemek üzere fazla bir zarar görmeden İstanbul'a dönmüştü.

Barış pazarlıkları yapmanın zamanı gelmişti, Habsburglar da en azından Osmanlılar kadar buna hevesliydiler. Sonunda Ferdinand'la bir anlaşmaya varıldı. İbrahim tarafından tasarlanan bir formül uyarınca Ferdinand, sultana, babasına boyun eğmiş bir oğul diliyle hitap ederek Osmanlı'nın gururunu okşamış ve saygınlık tutkusunu tatmin etmişti. Süleyman da ona bir oğulmuş gibi davranmayı kabul ederek, "yedi yıl değil, yirmi beş yıl değil, yüz yıl değil, iki yüz yıl için, üç yüz yıl için, hatta sonsuza dek barış vaat etti, yeter ki Ferdinand bu barışı bozmasındı." Macaristan bölünecek, kaleleri iki hükümdar, Ferdinand ve Zapolya arasında paylaşılacaktı.

Anlaşmanın gerçekleşmesi zor olacağa benziyordu. Süleyman bir yandan "esirim" dediği Zapolya'yla Ferdinand'ı kendi çıkarları uğruna birbirine düşürüyor ve "Macaristan benim" diye ısrar ediyor, İbrahim aksine

anlaşmayı herkesin elindekine sahip olması temeline oturtmaya çalışıyordu. Sonunda Süleyman'ın bozulması pahasına ve onun haberi olmaksızın Ferdinand'la Zapolya aralarında anlaştılar. Buna göre her biri, Zapolya'nın ölümüne kadar ülkenin kendine ait bölümünde kral olarak saltanat sürecek, bundan sonra Ferdinand bütün ülkeye egemen olacaktı. Bu arada karşılıklı imparator olma iddialarını uzlaştıramayan imparatorla sultanın arasında henüz bir barış antlaşması yoktu.

Sonuç olarak Süleyman tarihin dönüm noktalarının birinde Viyana önlerinde uğradığı başarısızlıkla Avrupa'nın kalbine girme fırsatını kaçırdı. İspanya'nın Müslümanları da sekiz yüz yıl önce Tours savaşında aynı başarısızlığı yaşamışlardı. Süleyman'ın başarısızlığının kaynağı iyi eğitilmiş ve iyi yönetilen Avrupalı kuvvetlerin yiğitçe direnişiydi. Bu askerlerin disiplini ve profesyonel becerileri Balkanlar'la Macaristan'da Osmanlıların karşısına çıkan feodal ordularınkini kat kat aşıyordu. Süleyman Viyana kapılarında dengini bulmuştu.

Ama coğrafya ve iklim gerçeklerini, sultanın Boğaziçi'yle Orta Avrupa arasında bin iki yüz kilometreyi aşan iletişim hatlarının aşırı uzunluğunu, hiç durmayan yağmurları, fırtına şiddetindeki rüzgârları ve su taşkınları ile Tuna Vadisi'nin iklim risklerini de yabana atmamak gerekirdi. Bu etkenlerin her ikisi, kendi levazımını beraberinde taşımayan, kalabalık süvarilerin atları için yem tedarik etmeyi gereksinen (ki kış mevsiminde ve perişan olmuş topraklarda bu imkânsızdı) bir ordu için esasen kısalmış olan savaş mevsimini daha da engelliyordu. Süleyman böylece Orta Avrupa'nın ötesine geçip savaşmanın yararlı olmayacağı bir noktanın bulunduğunu kavramıştı. O çağın askeri çerçevesindeki Viyana, İstanbul'daki bir sultanın gerçekte ulaşamayacağı bir yerdi.

Avrupa'nın Türk tehlikesi karşısındaki korkusu acı deneyimler sonucunda Türk askerine duyulan saygı nedeniyle daha da pekişmişti. Karşılarında Asya bozkırlarından kopup gelmiş barbar sürüleri değil, Batı'nın o çağda daha önce karşılaşmadığı olağanüstü organize olmuş modern bir ordu vardı. İtalyan asıllı bir yorumcu bu askerler hakkında şöyle diyordu:

Askerlerinin disiplini eski Yunanlılarla Romalıları çok geride bırakan bir adalet anlayışı ve ciddiyet içeriyor. Türkler askerlerimizden üç nedenle çok üstün: Komutanlarına anında itaat ediyorlar; savaşta hayatları için en küçük bir endişe duymuyorlar; çok uzun bir süre ekmeksiz ve şarapsız, sadece arpa ve suyla yetinerek yaşayabiliyorlar.

Ayrıca birçok Avrupalı da Türklerin askerlik alanındaki erdemlerine, savaşma şevklerine, özdenetimlerine, amaçlarına dürüstçe bağlılıklarına tanık olmuştu.

Arkasında böyle bir ordusu olan Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın politikasında şimdi her zamankinden etkin bir kuvvetti. Süleyman onu, sonradan Avrupa İttifakı diye adlandırılacak olayın içinde kalıcı bir politik etken haline getirmişti.

4 Bir tür cinsel meclis.

((14))

Süleyman gençliğinde Osmanlı tahtına çıktığı sırada İngiliz devlet adamı Kardinal Wolsey, Kral VIII. Henry'nin sarayındaki Venedik büyükelçisine onun hakkında, “Bu Sultan Süleyman yirmi beş yaşında ve aklı başında biri. Babası gibi davranacağından korkulur,” demişti. Doj da büyükelçisine, “Sultan genç, çok güçlü ve Hıristiyan ırkına son derece düşman,” diye yazmıştı. Büyük Türk, Venedikliler için “Sinyor Turco” Batı Avrupa'nın hükümdarlarına, Hıristiyanlığın “güçlü ve dehşet verici düşmanı” olarak sadece korku ve güvensizlik esinliyordu.

Süleyman hakkında savaşçı yanı dışında fazla bir şey söylenmiyordu. Ama seferlerine ek olarak giriştiği diplomasi savaşları gitgide daha sık gündeme gelmeye başladı. Sultanın sarayındaki yabancı temsilciler o zamana kadar Venediklilerden ibaretti. Venedik ise yüzyılın başında Türklere denizde yenik düşmesinden, bunun sonucunda da Akdeniz'deki egemenliğini kaybetmesinden beri “kesemediği eli öpmesini öğrenmişti”. Venedik böylece İstanbul hükümeti ile sıkı diplomatik ilişkilere girmiş, orayı başlıca diplomatik görevi olarak görmeye, İstanbul'a sık sık heyetler göndermeye, orada genellikle üstün yetenekli bir memur ya da *bailo* bulundurmaya başlamıştı. Venedik diplomatları Doj'a ve hükümetine sık sık raporlar gönderiyorlar, böylece dolaylı olarak Avrupa'yı sultanın sarayındaki gelişmeler hakkında bilgilendiriyorlardı. Fransa Kralı I. François bir keresinde onlar hakkında, “İstanbul'dan hiç doğru bir şey gelmez, Venedik üzerinden gelenler dışında,” demişti.

Ama şimdi yabancı güçlerle bağlantılar, dolayısıyla da şehirde yüksek düzeydeki yabancıların sayısı, başka ülkelerden - en başta Fransızlar, Macarlar, Hırvatlar ve kalabalık çevreleriyle Kral Ferdinand ve İmparator Karl'ın temsilcilerinin gelişiyle artmış bulunuyordu. Batı Hıristiyanlığı onların ve giderek artan yabancı gezginlerle yazarların sayesinde Büyük Türkün şahsı, yaşam biçimi ve yönetimine araç olan müesseseler, sarayının görkemli teşrifatı, halkının acayip fakat barbarca olmaktan uzak

gelenekleri, tavırları ve âdetleri hakkında giderek daha çok şey keşfetmeye başlamıştı. Süleyman'ın Batı'ya sunulan imajı, Osmanlı atalarınınkinden farklı olarak, Batı değilse bile Doğu ölçülerine göre uygar bir hükümdarınki idi. Göçer, aşiret ve dinsel kökenli bir Doğu Uygarlığı'nı doruklarına yükseltmişti. Bu uygarlığı yeni görkemlerle zenginleştirerek şimdi haklı olarak "Muhteşem" lakabına hak kazanmıştı.

Süleyman'ın sarayındaki günlük yaşantısı sabah kalkışından yatmasına kadar ayrıntıları ve ölçüleriyle Versay'daki Fransız krallarınınkinden geri kalmayan bir ritüel izliyordu. Sultan sabahleyin döşeğinden kalkınca saray erkânının seçme kişileri tarafından giydiriliyordu. Yalnız bir kez giydiği kaftanın bir cebinde yirmi altın duka, diğerinde bin parça gümüş para bulunur gerek kaftan gerekse sarf edilmeyen para günün sonunda mabeyincisinin bahşişi olurdu. Sultanın günlük üç öğün yemeği kendisine bir iç oğlan kafilesi tarafından getirilir, sultan alçak gümüş bir masanın başında ince porselen ve gümüş kapların içinden karnını doyururdu. Bu arada şarap yerine tatlandırılmış ve parfümlenmiş bir su içer, olası bir zehirlenme olayına karşı yanından bir hekim eksik olmazdı.

Sultan geceleyin birinin içi kuştüyü, diğerininki ise pamukla doldurulmuş koyu kırmızı renkli üç kadife şiltenin üstünde istirahata çekilirdi. Yazın ince bir kumaştan çarşafların üstünde yatar, kışın ise en yumuşak samur veya kara tilki kürklerine sarınır, başını ise yeşil püsküllü iki yastığın üstüne dayardı. Yatağının yukarısında altından bir sayvan, etrafında ise gümüş şamdanlara takılı dört büyük mum vardı. Mumların başında gece boyunca silahlı dört muhafız bekler, sultanın dönebileceği yandaki mumları söndürürler ve uyanıncaya kadar başında dururlardı. Sultan bir güvenlik önlemi olarak her gece kendi seçtiği ve özel görevlilerin kendisi için hazırladıkları başka bir odada uyurdu.

Gününün en büyük kısmı resmi kabullerle ve devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerle yoğun geçerdi. Ama Divan toplanmadığı zaman boş zamanını belki de *İskender'in Kitabı*'nı okuyararak geçirirdi. Bu eser, Büyük Fatih'in serüvenlerinin İranlı bir yazar tarafından kaleme alınmış efsanevi öyküsüydü. Ya da belki dinsel ve felsefi bir incelemeyi okuyor veya müzik dinliyor ya da cücelerin maskaralıklarını veya güreşçilerin güreş tutmalarını seyrediyor ya da saray soytarılarının esprilerini dinleyerek eğleniyordu.

Öğleden sonra biri gümüş, diğeri altın işlemeli iki şilte üstünde dinlendikten sonra, çok zaman yakın bir arkadaşıyla Boğaz'ın Anadolu kıyısına geçiyor, oradaki bahçelerde stres atıyordu. Daha olmazsa sarayın üçüncü avlusunda palmiyeler, selviler ve defne ağaçlarıyla kaplı bir bahçede rahatlaması ve serinlemesi sağlanıyordu. Aynı bahçede bulunan cam kubbeli bir köşkün damına sıcak havalarda pırıl pırıl sulardan çağlayanlar dökülüyordu.

Sultanın halka açık eğlenceleri görkemleriyle ününü haklı çıkarıyordu. Viyana kapılarındaki ilk başarısızlığının üzerinden dikkati uzaklaştırmak için 1530 yazında beş oğlunun sünnetini uzun üç hafta süren şenliklerle kutlamıştı. Hipodrom, yani Atmeydanı bu arada göz kamaştırıcı kumaşlardan bir çadırlar kenti olmuştu. Sultan ortadaki gururlu köşkte sütunları lazuritten bir tahtta oturuyordu. Tepesinde değerli taşlar kakılı altından bir sayvan göz kamaştırıyordu. Ayaklarının altına ise birbirinden değerli ve yumuşak halılar serilmişti. Etrafında akla gelebilecek her renkte çadırlar diziliydi. Ama Osmanlı silahlarına yenik düşmüş ve tutsak olmuş prenslerin çadırları parlaklıklarıyla hepsini gölgede bırakıyordu. Hipodromda şaşaalı geçit resimleri ve zengin şölenlerin yer aldığı resmi törenlerin dışında halk için akla gelebilecek her türlü eğlence vardı. Oyunlar, turnuvalar, yarışmalar, düzmece dövüşler, atçılık gösterileri bunların arasındaydı. Daha neler vardı neler: danslar, konserler, gölge oyunları, büyük kuşatmalarla meydan savaşlarının sahnedeki temsilleri, soytarılar, hokkabazlarla sirk gösterileri, gece gökyüzünden yeryüzüne yağmur gibi çağlayan gibi dökülen havai fişekler... Ve bunların hepsi şehrin daha önce görmediği boyutlardaydı.

Şenlikler son bulunca Süleyman, İbrahim'e, oğulları şerefine düzenlenen bu eğlencelerin mi yoksa sadrazamın kendi düğün şöleninin mi daha görkemli olduğunu gururla sordu. İbrahim, sultanı şaşırtan bir cevap verdi. "Benim düğünümle boy ölçüşecek bir şölen hiç olmamıştır. Düşünsenize padişahım, benim düğünüme Çağın En Büyük Efendisi. İslamın Kalesi, Mekke'yle Medine'nin sahibi, İslam dünyasının halifesi, Atlas'ın yedi kızının konutunun efendisi şeref vermişti. İyi de, sizin eğlencelerinize eşit konumda kim gelebilirdi ki?"

Batı'nın biricik temsilcileri olan Venedikli dört elçi şölende olan biten her şeyin gözlemiyle betimlenmesinde her zamanki gibi fazlaca hevesli

davranmışlardı. Süleyman’ın kendisi onlardan biri olan Venedik elçisi Pietro Bragadino tarafından şu şekilde tarif edilmişti: “Sultanın kendisi otuz iki yaşında, sapsarı soluk yüzlü, kemerli bir burnu ve uzun bir boynu var. Görünürde kuvvetliye benzemiyor, ama onun elini öperken gözlemlediğim gibi eli çok güçlü ve en gergin yayı herkesten daha kolaylıkla bükebildiği söyleniyor. Doğası itibariyle melankolik biri, kadınlara çok düşkün, liberal ruhlu, mağrur, aceleci, öyleyken bazen çok da yumuşak huylu.”

Ama zaman geçip de Süleyman’ın sarayının diplomatik önemi artınca Venediklilere başka devletlerin temsilcileri de katıldı, bunlar ise Batı hesabına Osmanlı Türkiyesi ve sultanı hakkında kendi gözlemlerini kaydettiler. Bunların arasında en çok dikkati çeken bir Flaman soylusu olan Ogier Ghiselin de Busbecq’di. Aynı zamanda yabana atılmayacak bir bilgin olan Busbecq 1554’den itibaren aralıklı olarak İmparator V. Karl’ın İstanbul’daki elçisi olan açık fikirli ve uygar bir adamdı. Bir arkadaşına yazdığı bol betimlemeli bir dizi mektupta Batı’ya Süleyman’ın sarayı ve ulusu hakkında yeni, objektif ve kişisel bir görüş sunacaktı. Batılı Busbecq işin başından beri Doğu’nun bu yabancı dünyasının daha uygar yönlerini çabuk kavradı. Busbecq görevinin başına gelmesinin üzerinden fazla bir zaman geçmeden yazdığı mektuplarda sultanın Amasya’daki kabul salonunu şöyle anlatıyordu:

Şimdi benimle gelin ve muazzam sarıklı baş kalabalığına, bedenleri saran kat kat en beyaz ipeklilere, her biçimde ve her renkteki parlak giysilere, her yerdeki altın, gümüş, mor, ipekli ve saten parlaklığına göz atın... Gözlerim hiç böylesi güzel manzara görmemişti. Bununla birlikte onca lüksün içinde büyük bir sadelik ve tutumluluk vardı. Kişilerin rütbesi ne olursa olsun, giysilerin hepsinin modeli aynıydı; giysilere bizdekinin aksine hiçbir gereksiz şerit ve garnitür eklenmemişti. O büyük kalabalıkta özellikle dikkatimi çeken övülmeye layık taraf sessizlik ve sıkı disiplindi. Kalabalıkta duyulması olağan bağırışların ve mırıltıların eseri yoktu. Burada, itiş kakış da hiç yoktu. Herkes elinden geldiğince sessiz, kendisine uygun görülen yerden kıpırdamıyordu.

Busbecq, Süleyman'ın küçük dünyası olan o toplumun içerdiği prensipleri sezmekte gecikmedi. O topluma mutlak bir hükümdarın yönetimi altında yüksek bir demokratik eşitlik hâkimdi.

Bu kalabalık topluluktaki hiçbir kimse mevkiini kişisel erdemleriyle yiğitliği dışında bir şeye borçlu değildi. Hiç kimse soyu sopu dolayısıyla başkalarından ayırt edilmemişti. Herkese yerine getirdiği görevler ve hizmetler doğrultusunda itibar ediliyordu. Hiçbir öncelik mücadelesi yok; herkesin yerini tayin eden sadece başardığı görev oluyor. Herkese görevlerini ve makamını sultan veriyor, bunu yaparken de zenginliğe veya boş rütbe ya da mertebe iddialarına dikkat etmiyor, bir adayın sahip olabileceği herhangi bir etkiyi veya sevgiyi hesaba katmıyor; sadece kişisel değere önem veriyor, her bir kişinin karakterini, doğal yeteneklerini ve mizacını inceliyor. Böyle olunca da her insan layık olduğu ölçüde ödüllendiriliyor, görevlerle mevkiler bunlarda başarılı olabileceklere veriliyor.

Sultanın kendisi Busbecq'i huzura kabul etmişti. "Yerden otuz santimden daha yüksek olmayan, nefis işli birçok örtüler ve yastıklarla kaplı oldukça alçak bir sedirin üstüne oturmuştu. Yayıyla okları yanındaydı. Asla gülümsüyor denemezdi. Yüzündeki ciddi anlam görkem doluydu. Geldiğimizde baş kethüda tarafından huzura alındık... Elini öper gibi yaptıktan sonra sırtımızı sultana dönmemek için duvara doğru geri geri gittik. "

Busbecq bundan sonra yerine getirmek üzere geldiği görevi izah etti, ki bu, Türkleri Macaristan'a yaptıkları akınlarını durdurmaya razı etmekti. Bu istemle nedenleri sultanın politikasına uygun düşmüyordu. Yüzünde küçümser bir anlamla, "Ya, ya," dedi ve imparatorun elçilerini geçiştirdi. İstemini sultanın soğuk karşılaması Busbecq'i fazla şaşırtmamıştı. Yabancı elçileri kabulünde Venedik veya Fransa gibi dost bir ülkeyle düşman olarak nitelenebilecek bir ülkeninkiler arasında net bir ayırım yapmak, Süleyman'ın olağan uygulamasıydı.

Busbecq'in Süleyman'ın sarayına gelişi olağanüstü görkemli armağanlar getiren daha itibarlı İran elçisininkiyle aynı zamana rastlamıştı. Onun barış

istemi anında kabul edildi. Busbecq, “İranlıya her türlü itibar gösterildi,” diye yazdı. “Öyle ki onunla yapılan barış antlaşmasının samimiyeti hakkında hiçbir kuşkumuz kalmadı... Türkler dostlarına itibar etmek ya da düşmanlarını küçük düşürmek olsun, her işte abartıya kaçma huyundalar.” İran’la barış onaylanırken Busbecq sadece altı aylık bir ateşkes elde edebildi. Süleyman’ın bir mektubuyla Viyana’ya dönmeyi ve belki de bir yanıtla geri gelmeyi yeğlemişti. Bir kez daha sultanın huzuruna alındı.

Ayak bileklerime kadar inen işlemeli iki bol giysi üzerime geçirildi, zaten daha fazlasını taşıyamazdım. Maiyetime de çeşitli renklerde ipekli giysiler verildi, bunları giyerek bana eşlik ettiler. Böylece bir trajedyada Agamemnon’u ya da benzer bir kahramanı oynayacakmışız gibi vakur bir kafile halinde ilerledik ve altın iplikle dokunmuş bir kumaşa sarılı mesajını aldıktan sonra sultana veda ettik.

Busbecq’le kafilesi giden elçilere ikram edilmesi usulden olan resmi kahvaltıyı etmeden ayrıldılar. “Çünkü bu ikram ancak ilişkiler dostane olduğu zaman yapılırdı, bizimki ise henüz barış temeline oturtulmamıştı.”

Süleyman’ın diplomasi modeli, 1536’da gözden düşene kadar sadrazamı olarak kalan İbrahim Paşa’yla sıkı işbirliği halinde geliştirilmişti. Sultan, bir askeri yargıç ya da bir eyalet valisi gibi resmi hiyerarşiden biri yerine kendi saray çevresinden birini sadrazamlığa atamakla kendi öncellerine ters düşmüştü. Saray çevresinden birini daha iyi tanıyıp yeteneklerini ölçebileceğini düşünmüştü. Böylece kendisinden sonra gelecek sultanlar için iyi ya da kötü bir emsal yaratmış oluyordu. İbrahim’in yabancı hükümdarlarla elçileri arasındaki statüsü ve etkisi -şüphesiz Hıristiyan Rum geçmişi dolayısıyla- o dereceydi ki, gerek François gerekse Ferdinand’ın her ikisi de şahsen ona mektuplar yazıyorlar, İstanbul’a giden elçiler de herkesten önce onu görme talimatı alıyorlardı.

Ona “Muhteşem İbrahim” lakabını yakıştıran Venedikliler, İbrahim’in sultana her istediğini yaptırabildiği yolundaki sürekli böbürlenmelerine, “Yöneten benim” türünden övünmelerine inanma eğilimindeydiler. Bu abartılı söylemler de, alaylarına ve küçümsemelerine ek olarak,

hasımlarının gözünü korkutmayı, kabadayılığı ve meydan okuma taktikleriyle birlikte, rakip güçlerin elçilerini etkilemeyi, burunlarını sürtmeyi ve sindirmeyi amaçlayan diplomasi silahlarının bir öğesiydi. Onları Osmanlı zaferleriyle Avrupa'nın barış girişimleri çerçevesinde idare ediş, ihtiyatlı değil, güçlü bir yaklaşım gerektiriyordu. Görünüşe bakılırsa, Süleyman da vezirinin küstahça iddialarına hiçbir zaman itiraz etmemişti. İbrahim'in azameti dobra bir şekilde de olsa, sultanın, majestelerine daha yaraşır ketum ve mesafeli biçimde ifade edilen tutumuna denk düşüyordu. İkisinin, Süleyman'la İbrahim'in birbirlerini tamamladıkları söylenebilirdi. Süleyman'ın, gücünü Habsburgların zararına ve Fransa'yla ittifak halinde Avrupa'ya yaymayı içeren uzun vadeli dış politikası kendisine aitti. İbrahim bunu sadece, acil ihtiyaçlara dayalı taktik yöntemi ve ayrıntıları açısından tamamlıyor, Avrupa'yı efendisininkinin ötesindeki anlayışı sayesinde sultanı birçok açıdan aydınlatabiliyordu. Osmanlı tarihinin bu önemli noktasında böylece Batı'yla diplomatik ilişkilerin başlamasına, dolayısıyla de Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir Avrupa ilişkileri döneminin gelişmesine katkıda bulunmuş oluyordu.

İbrahim'in son başarısı 1535'de "yakın dostu" I. François ile bir antlaşmanın pazarlığı, tasarlanışı ve imzalanması oldu. Bu, Fransızlara, Türklerin kendilerinin de sultana ödedikleri bir bedel karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafından ticaret yapmalarına olanak verdi. Türkler de karşılığında Fransa'da eşit haklardan yararlanacaklardı. Antlaşma imparatorluk içinde Fransız konsolosluk mahkemelerinin yasal yetkisini tanıyor ve Türklerin gerekirse kuvvet zoruyla konsolosluk yargılarını yerine getirme yükümlülüğünü onaylıyordu. Fransızlara Osmanlı İmparatorluğu içinde kayıtsız şartsız dinsel özgürlük ve kutsal yerlere bekçilik etme hakkı da tanınıyordu, ki bu bir anlamda Yakındoğu'daki bütün Katolikleri Fransız koruması altına almak demek oluyordu. Aynı zamanda Akdeniz'de Venedik'in ticari üstünlüğüne son veriyor -Venediklilerinki dışında- bütün Hıristiyan gemilerini bir koruma garantisi olarak Fransız bayrağıyla seyretmek zorunda bırakıyordu.

Bu antlaşma, yabancı güçlere Kapitülasyon denilen bir ayrıcalık sisteminin tanınmasının başlangıcı olması açısından büyük önem taşır. Fransızlar tarafından ustalıkla müzakere edilerek ve iki ülke arasında

değişmez elçilerin değiş tokuşuna yol açarak Fransa'ya, İstanbul'da en çok ağırlığı olan yabancı güç olma ve bu konumunu uzun süre koruma imkânını verecekti. Fransız-Türk ittifak ekseni şimdilerde Akdeniz'e kayan kralla imparator arasındaki politik ve askeri güç dengesini bir ticari işbirliği kisvesi altında sultanın yararına dengeleyebilir. Fakat, yabancı bir güce imparatorluğun sınırları içinde onaylanmış böylesi bir statü vermekle, gelecek yüzyıllar için sorunlarla yüklü bir örnek oluşturmuştur. Bu, İbrahim'in son diplomasi becerisi olmuştur. Çünkü gözden düşüşü yakındı.

Batı'nın gözünde "Muhteşem" olan Sultan Süleyman kendi Osmanlı tebaaları için "Kanuni" idi. Çünkü yalnızca kendisinden önce babasıyla dedesinin olduğu gibi büyük bir silahşor değildi. Onlardan aynı zamanda bir kalemşor olmasıyla ayrılıyordu. Büyük bir yasa koyucuydu, halkının gözünde yüce gönüllü bir hükümdar ve cömert ruhlu bir adalet yorumcusu olarak sivriliyordu. Seferleri boyunca at üstünde bizzat adalet dağıtırdı. Dini bütün bir Müslümanken yıllar geçtikçe İslamın fikirlerine ve müesseselerine daha fazla bağlandı. Bu bağlamda bilge ve insancıl bir yasa dağıtıcısıydı.

İmparatorluğun bundan önceki Kanuni'si Fatih Sultan Mehmet olmuştu. Yeni Fatih Süleyman şimdi Fatih'in attığı temellerin üstünde büyüyordu. Öylesi tutucu, kapsamlı yasalarla donanmış, ayrıca, bir zaman süreci içinde yazılı veya yazılı olmayan nizamlarla ve önceki sultanların saptadığı emsallerle haşır neşir olmuş bir ülkede kökten bir reformcu veya yenilikçi olmasına gerek yoktu. Yeni bir yasal yapı kurmaya çalışmadı, sadece eskilerini güncelleştirmeye, yasaları yeni zamanların yeni koşullarına ve çok büyümüş bir imparatorluğun gereklerine uyarlamaya çalıştı. Karışık bir âdet ve uygulama sistemini belirledi, düzene soktu ve basitleştirdi. Bunu Osmanlı hükümetinin iki ana temelinin: dünyasal ve yönetsel kurumlarla Müslüman kurumlarının: dinsel ve yasal yapısının üstünde inşa etti. Bu müessese sultanın mutlak yönetiminin şemsiyesinin altında ve çeşitli fonksiyonlarının ışığında Batı'nın Devletle Kilise arasındaki ayırımının kabataslak bir eşdeğerini temsil ediyordu.

Yönetsel kurum, sultanla ailesinin yanı sıra sarayının memurlarından, hükümetin ileri gelen bürokratlarından, muvazzaf ordudan ve bu üçünün

herhangi birinde hizmet eğitimi gören kalabalık bir delikanlı topluluğundan oluşuyordu. Bu gençlerin hemen hemen hepsi Hıristiyan olarak doğmuşlardı veya Hıristiyan olarak doğmuş erkeklerin oğulları, dolayısıyla sultanın köleleriydi. Venedikli *bailo* Morosini'nin ifade ettiği gibi, bunlar "'Büyük Senyörün bir kölesiyim,' demekten büyük gurur duyuyorlardı, çünkü bunun bir köleler cumhuriyeti olduğunu biliyorlardı." Barbaro adında başka bir *bailo*'nun söylediği gibi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun zenginliklerinin, kuvvetlerinin, hükümetinin, özetle bütün devletinin, hepsi Hıristiyan olarak doğmuş insanların üzerinde kurulmuş veya ellerine bırakılmış olması gerçekten üzerinde durulması gereken bir gerçektir."

Bu yönetim yapısının koşutu olan İslam müessesesi ise yalnız Müslüman olarak doğmuş adamlardan oluşmuştu. Yargıçlarla hukukçular, ilahiyatçılar, fıkıh bilginleri, medrese görevlileri Kutsal İslam Yasası'nın bekçileri ve uygulayıcıları olarak ulema sınıfını, imparatorluğun her kesiminde bütün öğretim, din ve hukuk yapısını sürdürmekten sorumlu bilginler topluluğunu meydana getiriyorlardı.

Sultanın, Allah tarafından buyurulan ve peygamberi tarafından havale edilen Kutsal Yasa: Şeriatın ilkelerini değiştirmeye veya hesaba almamaya yetkisi yoktu, ki bu da hükümdarlık otoritesine sınırlama getiriyordu. Ayrıca, dini bütün bir Müslüman olarak bunu yapmaya niyeti de yoktu. Ama yurttaşları hızla değişen bir dünyada iyi Müslümanlar olarak kalacaklarsa, yasanın uygulamasında değişiklikler yapmayı gerekli görüyordu. Birincisi, yüzyılın başındaki fetholunmuş topraklarındaki çoğunluk Hıristiyan olduğu halde, imparatorluk Asya'daki büyük fetihlerle Şam, Bağdat ve Kahire gibi eski İslam Halifeliği'ne dahil şehirleri ve kutsal Mekke'yle Medine'yi de kapsayacak biçimde genişlemişti. Süleyman'ın saltanatının sonlarına doğru yirmi bir farklı hükümetteki yirmi farklı ulustan oluşan tahminen on beş milyonluk Osmanlı nüfusunun beşte dördü artık Asyalıydı. Böylece bir Halife Sultan'ın yetkilerine kavuşan Süleyman artık İslamın koruyucusu, inancının savunucusu ve kutsal yasasının savunucusu, yorumcusu ve uygulayıcısıydı. Bütün İslam dünyası artık ona kutsal savaşındaki lideri gözüyle bakıyordu. Gerçek şu ki imparatorluğun şimdi daha güçlü bir İslam karakteri alması, önceki yasalarını tamamlamak üzere yeni bir yasama gereksiniyordu.

Süleyman değerli bir din bilgini ve kadı olan Halep'li Molla İbrahim'i bunu hazırlamakla görevlendirdi, ortaya çıkan ve kendisi tarafından engin yapısı nedeniyle *Multeka-ul-uther "Denizlerin Birleştiği Yer"* diye adlandırılan yasaların hepsi on dokuzuncu yüzyıldaki yasal reformlara kadar yürürlükte kalacaktı. Bununla eşzamanlı olarak Mısır'daki yönetim için yeni bir anayasa olarak algılanabilecek yeni yasalar hazırlandı. Süleyman bütün bu yasama çalışmalarında ulema sınıfının hukukçuları ve ilahiyatçılarıyla sıkı bir işbirliği halinde olacak özgün Kutsal Yasa'yı aşmadan nereye kadar gidebileceği hakkında onlar tarafından uyarılacaktı. Bu bilginler yasanın koşullarını onun için farklı gruplar halinde sınıflandırmışlar, onlara itaat etme yükümlülüklerini derecelendirmişler ve esnek yorumlarla sultana yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmışlardı.

Kilise hukukuna bağlı yasalar, Şeriat'tan farklı olarak sadece sultanın iradesine tabiydi. Süleyman da büyük bir özenle ve ayrıntılara azami dikkat ederek Hıristiyan tebaalarının yararına çalıştı. Saltanatının başından itibaren eyalet valilerine, din farkı gözetmeksizin yasaları Müslümanlarla *reaya*'lara tarafsız olarak uygulamalarını buyurmuştu. Burada iki öncelinin son kırk yıl süresince doldurmayı ihmal ettikleri hukuk boşlukları vardı. Bunları doldurmak başlı başına bir reform ve Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu feodal devlet sisteminin toprak kullanım hakkı ve vergilendirme koşullarında bir ayarlama anlamına geliyordu.

Süleyman *zeamet* denilen büyük tımarlar bahsindeki suiistimalleri de ele aldı. Toprakların, önceki Sultanlar devrindeki gibi kuramsal olarak hayat boyu koşuluyla bahşedilmesi gerekirken kalıtsal olarak vârislere geçmesi genel bir uygulamaya dönüşmekteydi. Eyalet valileri ve vezirlerin, erkek evlat yokluğunda sahipsiz kalan tımarları kendi seçimleri olan derebeylerine devretmeleri de öyle. Bu uygulamalar toprakların mülkiyetinde sık sık sorumsuz değişiklikler vücut bulması gibi suiistimallere yol açmaktaydı. Bu durum ayrıca, Tanrı'nın temsilcisi sıfatıyla kuramsal olarak her şeyin sahibi olan sultanın ayrıcalığını ihlal ediyordu.

Sultan bu ilkeyi tekrar hayata geçirmek amacıyla valilerin ileride sadece *tımarları* devredebileceklerini, büyük tımarlar olan *zeamet*'lerinkinin

onaylanmak üzere İstanbul'daki merkezi hükümete- başka bir deyişle sultanın kendine havale edilmesi gerektiğini buyurdu. Böylece, bir yandan "taşra eşrafı"nın tekrar kontrol altına alınması ve daha büyük toprak sahiplerinin oluşmasını önlemek amaçlanırken diğer yandan Sultan, topraklarını bahşedeceği askeri güçlerin daha düzgün ve verimli çalışmalarını garantilemiş oluyordu. Aynı zamanda da zulüm, cebirle çıkar edinme, haksızlık, yolsuzluk ve beceriksizlik gibi kusurları görülen valilerle memurların tarafsız adalet adına görevden alınmaları aldı yürüdü.

Süleyman reformları kapsamında *reaya*'ların, Sipahilerin topraklarını işleyen Hıristiyan tebaalarının durumuyla özellikle ilgilendi. Bu arada çıkardığı *Kanun-u Reaya* öşür ve baş vergilerini düzene sokuyor, böylelikle bu insanları hem vergi mükellefi hem de daha verimli yaparak onları serflik konumundan Avrupa'daki gibi bir araziyi kullanım hakkı sahibi düzeyine yükseltiyordu.

Haksız yere yerilen "Türk boyunduruğu" altındaki *reaya*'ların durumu Hıristiyan ülkelerinde bazı Hıristiyan efendilerin emrindeki serflerinkinden o kadar üstündü ki, o devirdeki bir yazara bakılırsa, komşu ülkelerin insanları çok zaman sınırın Türk tarafına kaçmayı yeğler olmuşlardı: "Sayısız Macar köylüsünün kulübelerini ateşe verdiklerini, karılarıyla çocukları, sığırları ve alet edevatlarıyla Türk topraklarına kaçtıklarını gördüm. Oysa orada ürünlerinin onda birini ödemek durumundan başka, bir sürü sıkıntı ve haksızlığa uğrayacaklarını biliyorlardı." Aynı eğilim Venedik egemenliği yerine Osmanlı'nınkini yeğleyen Mora halkında da görüldü.

Sultan Süleyman'ın *kanunları* ahlak, şiddet, yaralama, hırsızlık ve eşkıyalık suçlarını da kapsıyordu. Cezalar öncekine kıyasla biraz daha yumuşak olmuştu. Her suça göre değişen para cezaları bedensel cezaların yerini almaktaydı. Ölüm ve sakatlama cezaları daha ender görülmekle birlikte, yalancı şahitlik, sahtekârlık ve kalpazanlık hâlâ sağ elin kesilmesiyle cezalandırılabiliyordu. İftiracılarla dedikoducular sebep oldukları zarar karşılığında tazminat ödemeye mahkûm ediliyordu; verilen borçların faizinin yüzde on biri geçmemesi gerekiyordu; yük hayvanlarına iyi davranılması da zorunluydu.

Sultan Süleyman'ın vergi sistemi, şeriatın arazi ve insanlar üzerinde uygun gördüğü geleneksel İslami vergi limitlerinin ötesinde çeşitli ve geniş

kapsamlıydı. Özel yaşamı ilgilendiren konularda bekârlık ve evlenme de vergiye tabiydi. Saray yaşamında törenlerle biçimsel kurallardaki değişiklikler ayrıntılı olarak tarif edilmekteydi. Sultan ticaret alanında pazarlarla loncaları, fiyatları ve ücretleri, imalatı ve perakende satışları düzenleyen fermanlar çıkarıyordu... yiyecek maddelerinin ne şekilde hazırlanacağını, satılacağını bile tam ve ayrıntılı olarak buyuruyordu.

Çeşitli ürünlere, hayvanlara, madenlere, ticari kazançlara, ayrıca ihracat ve ithalat resimleri biçiminde vergi tahakkuk ettiriliyordu. Devletin vergiler dışındaki önemli bir gelir kaynağı da gözden düşen yüksek düzeydeki memurlarla diğer zenginlerin mallarının müsadere edilmesiydi. Sultanın seferleri yol açtıkları masrafı bol bol çıkarıyor, fetholunan eyaletlerden elde edilen savaş ganimetleriyle Hıristiyan vassal devletlerin yaptıkları ödemeler imparatorluk hazinesine büyük katkıda bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu mali açıdan giderek zenginleşiyordu. Süleyman'ın kendi mülkleriyle tebaalarının topraklarının vergilerinden kaynaklanan ve çok iyi yönetilen gelirleri günün Hıristiyan hükümdarlarınınkini herhalde aşıyordu. Saltanat yılları birbirini izledikçe gelirlerinin hızla artışı, toplanılması için görevlendirilen bürokrasinin de o oranda ve abartılı olarak kalabalıklaşmasına yol açıyordu.

Süleyman'ın reformları, liberal amaçlarına ve ilkelerine karşın, sultanın küçük bir yönetici, hukukçu çevresinin önerileri doğrultusunda hareket etmesi nedeniyle sınırlı etkiliydiler. Sultan, başkentindeki yerinden dağınık tebaalarının uzağında olup onlarla iletişim kuramadığından, dahası, ihtiyaçları ve durumları bahsinde kişisel deneyimden yoksun bulunduğu için, yasalarının üzerlerindeki etkileri bahsinde onlara doğrudan danışamıyor ya da söz konusu yasaların adilane uygulanıp uygulanmadığını izleyemiyordu. Merkezden bu uzaklaşma eyaletlerde gasplara ve rüşvetçiliğe meydan veriyor, gelecek için tehlikenin tohumlarını taşıyan resmi yozlaşmaya yol açıyordu. Ama şimdilik Süleyman'ın hakla adalete ve düzene düşkünlüğü, yasaların güçlü merkezi bir hükümet tarafından yürütülmesi sayesinde yolsuzluklar imparatorluğun tebaalarını fazla etkilemiyor, sultanın yasaları da genellikle hayatlarını kolaylaştırıyordu.

Süleyman hükümetini özellikle İslami müesseseler açısından bütün memlekette güçlendiriyordu. Ulema sınıfının başı olan şeyhülislamın

yetkileriyle ayrıcalıklarını artırarak onu hemen hemen sadrazamla eşit konuma getirmiş, böylece devletin yasama ve yönetsel kolları arasında denge sağlamıştı. Ayrıca diğer müftülerle kadıları da kapsayan ve imparatorlukta hukuki danışmanlık görevi yapan ulema sınıfını düzenlemiş ve güçlendirmişti. Bu arada hepsine, özellikle vergilendirilme ve mallarına el konulması konularında bağışıklık gibi özel ayrıcalıklar tanınmıştı. Bıraktıkları miras babadan oğula geçebiliyor, böylece imparatorlukta eğitimsel ve yasal mesleklerden kalıtsal bir sınıf -toprak değil bir beyin aristokrasisi- doğuyordu, ki bunların ayrıcalıkları zaman geçtikçe her şeye rağmen sorunlara yola açacaktı.

Eğitim sistemi Süleyman tarafından geliştirilen ulemanın okulları eskisi gibi dinsel vakıflarca finanse ediliyor ve camilere bağlı bulunuyordu. Bunlar Müslüman gençlerine büyük ölçüde parasız olan, üstelik o günlerdeki Hıristiyan ülkelerindekinden çok ileride bir eğitim sağlıyorlardı. Fatih Sultan Mehmet tarafından temeli atılan eğitim sistemini yayan Süleyman, cömert bir okul kurucusuydu. Başkentteki ilköğretim okullarının ya da *mekteplerin* sayısı onun saltanatı sırasında on dörde yükseldi. Bunlarda çocuklara okuma, yazma ve İslamın temel ilkeleri öğretiliyor, okulu bitirenler sünnet günlerindeki şen gruplar gibi sokaklardan geçiriliyordu.

Bu çocuklar istedikleri ve gerekli yeteneğe sahip oldukları takdirde sekiz *medrese*’den birinde öğrenimlerine devam edebilirlerdi. Başlıca sekiz caminin yakınında kurulmuş olan bu okullar “sekiz bilgi cenneti” diye tanınıyorlardı. Medreselerde Batı’daki öğretim temeline dayalı on ders: gramer, sentaks, mantık, felsefe, metafizik, mecaz, anlatımbilim, geometri, astronomi ve astroloji öğretiliyordu. Bir de daha ileri medreseler, üniversite düzeyinde hukuk okulları vardı, bunları bitirenlerin çoğu da imam veya öğretmen oluyordu. Bu öğretim müesseseleri eskisi gibi cami avlularına bitişik olan ve onları çevreleyen bina kompleksinin bir parçasını oluşturuyordu. Camilerin çevresinde ayrıca hazineler, bankalar, yolcular için misafirhaneler, aşhaneler, kütüphaneler, hamamlar, çeşmeler ve Osmanlı’nın imaret, hastane ve akıl hastanesi gibi hayır müesseseleri yer alıyordu.

Bu Altın Çağ'ın görkemi içindeki Kanuni Sultan Süleyman hem İslamın bir padişahı ve halifesi hem de Avrupa Rönesansı'nın geleneklerine uygun bir Büyük Senyör'dü. Doğu'nun kutsal azametiyle Batı dünyasının şahane görkemini şahsında birleştiren sultan, İstanbul'u, mimari görkemi açısından bu on altıncı yüzyıl uygarlığına yaraşır bir başkente dönüştürmeyi amaçlıyordu. Böylece fetihleri ve gelirleri arttıkça, kendisinden dört yüzyıl sonra Marmara Denizi'ni hâlâ süsleyecek olan yuvarlak kubbeler ve sivri minarelerden oluşan şehir profili yavaş yavaş vücut buluyordu. Fatih Sultan Mehmet'in Bizans mimarisinden geliştirdiği ve İslam diniyle uygarlığının daha önce İsa'nın dininin egemen olduğu bir dünyaya yayılışını somut şekilde yücelten mimari geleneği burada doruğa çıkıyordu.

Çelişkili iki uygarlık arasındaki bağı oluşturan bu mimari, bugün tarihin büyük mimarları arasında yer alan bir adamın eserleriyle doruk noktasına ulaşacaktı. Bu kişi Anadolu kökenli bir Hıristiyan taşçının oğlu olan Mimar Sinan'dı. Sinan gençliğinde devşirilerek Yeniçerilerin safına katılmış, askeri mühendis sıfatıyla sultanın seferlerinde bulunarak istihkâm, cephanelik, köprü ve su kemeri inşaatında uzmanlaşmıştı. Elli yaşındayken sarayın başmimarı olarak çalışmak üzere Süleyman'ın hizmetine alınmıştı. Bu kez askeri mühendis olarak teknik becerilerini güzel dinsel binalar yaratmaya uyarladı. On altıncı yüzyılın mimari mirasını ciddi ve disiplinli bir üslupla inşa edilmiş yüzlerce mezar ve türbeyle zenginleştirecekti. Sadeliği zarafet ve kuvvetle kaynaştıran tipik Osmanlı-Türk üslubundaki bu eserlerin arasında Sultan Süleyman'ın kendi camii Süleymaniye'yle türbesi başı çekmektedir. Sinan bu eseriyle İmparator Jüstinyen'in büyük Ayasofya Kilisesi'ni gölgede bırakmayı amaçlamıştı. Bu eserin mimari özelliklerini incelemiş ve planını İslam ibadetinin ihtiyaçlarına uyarlamıştı. Sinan, görkemli hamisinin desteğiyle İstanbul şehrinde Doğu'yla Batı arasında gerçek bir katalizör olan bir üslubu mükemmelleştirecekti.

Bu çağın yaratıcıları, dinsel amaçlı olsun ya da olmasın, Osmanlı binalarının iç mimarisinde Batı'dan çok Doğu'dan esinleniyorlardı. Duvarları daha önceki yüzyılların İran'ında geliştirilen ancak şimdi Tebriz'den getirtilen İranlı ustalar tarafından İznik'te (eski Nicaea) ve İstanbul'da üretilen parlak renkli ve çiçek desenli çinilerle süsleniyordu. Fatih Sultan Mehmet zamanından beri olduğu gibi edebiyat alanında da

İran’ın kültürel etkisi hâlâ devam ediyordu. Ancak şiire özel bir teşvik veren Süleyman’ın döneminde çok yüksek bir düzeye yükseldi. İran geleneğiyle uyumlu klasik Osmanlı şiiri onun aktif himayesi altında her zamankinden yüksek doruklara ulaşacaktı. Sultan bu arada bir tür Osmanlı saray şairi olan bir vakanüvisi, olayları, Firdevsi’yle başka tarih olaylarının vakanüvisleri üslubunda şiirleştirmekle görevlendirmişti.

((15))

Sultan Süleyman artık harekât stratejisinin alanını değiştirecekti. Viyana surlarının önünde kaynaklarını sonuna dek zorladığından imparatorluğun sınırlarını Orta Avrupa'ya doğru genişletmeyi düşünmüyordu. Güneydoğu Avrupa'da Macaristan'ın büyük bir kısmını kapsayan ancak Avusturya sınırlarında sona eren topraklarındaki egemenliğiyle yetinecekti. Kara eylemlerinde Avrupa'ya arkasını döndü ve genişleme manevralarını Asya'da sürdürerek İran'a karşı uzun üç sefere girişti. "İspanya Kralı"yla hâlâ hesaplaşmayı istediğinden Habsburglara karşı savaşımına aynı hırsla devam etti, ama başka bir ortamda: Fatih Sultan Mehmet'in attığı temeller üzerinde gelişerek gücünün doruğuna ulaşan Osmanlı Donanması'nın çok geçmeden hâkim olacağı Akdeniz'de.

İmparator şu ana dek Akdeniz'in doğu sularına girmediği gibi, sultan da Batı Akdeniz'e ilişmemişti. Ama şimdi imparatoru İtalya, Sicilya ve İspanya sularında karşısına almayı düşünüyordu. Büyük kâşiflerle yakın zamandaki keşif seyahatleri sayesinde okyanus, on altıncı yüzyıl dünyasında dünya iletişiminin başlıca ortamı olarak steplerin yerini almak yolundaydı. Türkler ticarette geleneksel karayollarına mümkün olduğunca sadık kalıyorlar, uzaklardaki Osmanlı topraklarından gelerek ele geçmez İstanbul limanında buluşuyorlardı. Ama denizyollarının karadakilerin yerini aldığı ya da onları tamamladığı şu sırada Türkler ister istemez değişikliğe uyum sağlamak zorundaydılar. Asya kıtasının Gazileri böylece Akdeniz'in Gazileri oldular.

Bunun için zaman çok elverişliydi. Fatımi Halifeliği'nin çöküşünü uydusu olan İslam hanedanlarının kuvvetten düşmesi izlemişti. Bunun sonucunda Kuzey Afrika'nın Berberistan kıyıları, denetleyemedikleri küçük aşiret reislerinin eline geçmiş, onlar da buraları korsanlık yapmak için üs olarak kullanmaya başlamışlardı. Müslüman Granada krallığının 1492'de Hıristiyan İspanyolların eline geçmesi üzerine Kuzey Afrika'ya kaçan Mağrıbilerden bu bakımdan teşvik görüyorlardı. İntikam peşindeki bu

Müslümanlar Hıristiyanların aleyhine yaygın bir düşmanlık yayıyor ve İspanya'nın güney kıyılarına korsanların sürekli baskınlar yapmaları yolunda teşvik ediyorlardı. Kraliçe Isabella'nın yönetimindeki İspanyollar misillemede bulunmak zorunda olduklarından savaşı Kuzey Afrika'ya taşıdılar ve buranın birçok limanına hâkim oldular. Mağrıbiler ise iki denizci kardeş olan Oruç ve Barbaros Hayrettin gibi güçlü iki lider buldular.

Bir Rum papazının dul karısı ile evlenen yeniçerilikten emekli Hıristiyan dönmesi bir çömlekçinin oğulları olan kızıl sakallı, güçlü kuvvetli delikanlılar, Midilli Adası'nda yaşayan Türk vatandaşlarıydılar. Bir adı Lesbos olan Midilli Adası, Hıristiyan korsanlığının bir merkezi olup Çanakkale'nin girişine hâkimdi. Barbaros kardeşler hem korsan hem de tacirdiler. Tunus'la Trablusgarp'ın arasında Hıristiyanlığın su yollarıyla deniz kıyılarını basmak için bir sıçrama tahtası olmaya elverişli Cerbe Adası'nda karargâh kurdular. Tunus hükümdarının korumasını elde eden Oruç yerel aşiret reislerinin birçoğuna boyun eğdirerek Cezayir'i ve başka limanları İspanyolların elinden aldı. Fakat Tlemcen'de kuvvetlerini kara içlerine yerleştirmeye çalışınca yenildi ve vakanüvislere bakılırsa "son nefesine kadar aslan gibi dövüşmesine rağmen" hayatını kaybetti.

Oruç'un 1518'deki ölümünden sonra iki korsan kardeşin daha beceriklisi olduğunu kanıtlayan Barbaros Hayrettin Akdeniz'de Türklerin hizmetinde büyük bir komutan oldu. Önce kıyı boyundaki garnizonlarını kuvvetlendirdikten sonra, kara içlerindeki Arap kabileleriyle anlaşmalar yaptı; arkasından, Sultan Selim'le iletişim kurdu. Suriye'yle Mısır'ın fethini tamamlayan sultanın kuvvetlerinin sağ kanadının Kuzey Afrika boyundaki Osmanlı kuvvetleri tarafından desteklenmesinde yarar vardı. Rivayete göre, Barbaros zengin armağanlarla dolu bir gemiyi İstanbul'a göndermiş, sultan da onu Afrika beylerbeyi yaparak görevinin geleneksel alametleri olan at, kılıç ve çift tuğlu sancak, ayrıca, silahlar, bir askeri müfreze ve Yeniçeri ayrıcalıklarıyla başka asker toplama yetki fermanıyla ödüllendirmişti.

Selim'in yerine geçen ve Avrupa anakarasındaki fetihleriyle meşgul olan Süleyman, Batı Akdeniz'de imparatorun kuvvetleriyle yaptığı çatışmaları dikkatinden kaçırmadığı Barbaros'la ancak 1533'de bağlantı kurdu. Hıristiyan deniz kuvvetlerinin bir yıl önce Akdeniz'in batısından doğusuna girmiş olmaları sultanı telaşlandırmıştı. Hıristiyan filosu, önce Fransa

kralına bağlıyken daha sonra Habsburg imparatoruyla anlaşan Andrea Doria adında becerikli bir Cenevizli amiralin kumandasındaydı. Doria Messina Boğazı'ndan geçerek Türk kara sularına girmiş ve Yunanistan Yarımadası'nın güney batısındaki Korone'yi zapt etmişti. Böylece sultan Viyana önlerindeki Güns'ü kuşattığı sırada bir taktik şaşırtmacası yaratmayı umuyordu. Sultanın yolladığı kara ve deniz kuvvetleri, sayıca üstünlüklerine rağmen Korone'yi tekrar ele geçirmeyi başaramadılar. Hıristiyanların sonradan limanı boşaltmalarına rağmen, bu başarısızlık Süleyman'ın canını sıkmış, kara kuvvetlerini takviye ederken deniz kuvvetlerinin Batı'nınkilerle başa çıkamayacak kadar gerilemelerine izin verdiğini kavramasına yol açmıştı. Sultan İran'a karşı yeni bir sefere çıkmak üzere olduğundan yokluğunda deniz savunmasını sağlama almak için gecikmeden esaslı düzenlemelere gitmeyi gerekli gördü.

Sultan bunun üzerine Cezayir'e bir elçi yollayarak Barbaros'a İstanbul'a huzuruna gelmesini buyurdu. Barbaros kendisi de bir lider olduğu için acele etmedi, ama sonunda Berberistan filosunun özenle donatılmış kırk gemisiyle Çanakkale'den geçti, Sarayburnu'nun etrafını döndü ve büyük bir görkemle Altın Boynuz (Haliç) limanına girdi. Barbaros, Süleyman'a sultanın ihtişamına layık armağanlar getirmişti; bunların arasında deve yükü dolusu altınla ziynetler, değerli dokumalar, aslanlar ve başka Afrika hayvanları, sultanın haremi için de her biri altın veya gümüş bir armağanla gelen kalabalık bir Hıristiyan kız grubu vardı. Yaşlandıkça sakalı ağaran, ama hâlâ dinç ve güçlü kuvvetli olan fırça kaşlı Barbaros, Divan'daki kabulde sultana saygılarını sundu. Tören giysilerini giymiş olan, büyük ücret alan ve her biri deneyimli birer deniz kurdu olan on sekiz kadırga kaptanı da kendisiyle beraberdi. Barbaros bu tören sırasında kaptan-ı deryalığa atandı ve sultandan "tüm yeteneklerini göstererek gemi inşaatını denetlemek" emrini alması üzerine, devam etmekte olan gemi inşaatını denetlemek, hızlandırmak ve geliştirmek için adamlarıyla birlikte imparatorluğun tersanelerinin yolunu tuttu. Onların da çabalarının sayesinde sultanın deniz gücü o kış Akdeniz'in bütün sularına ve Kuzey Afrika kıyılarının büyük kısmına hâkim olacaktı.

Barbaros Türklerin Akdeniz'de Fransa'yla sıkı bir işbirliğinden yanaydı. Bu ittifakı İspanyol deniz gücüne karşı etkin bir dengeleyici olarak

görüyordu. Bu durum, imparator Karl'la kara yerine artık denizde mücadele etmeye karar vermiş olan sultanın da işine geliyordu. Dolaylı olarak uzaktaki Tuna Havzası yerine imparatorun Akdeniz'deki İtalyan devletlerine karşı denizden destek vaat eden bu proje, Kral I. François için kesin bir avantajdı. Bu politika 1536'da karşılıklı savunmaya ilişkin bir dizi gizli maddesi olan Türk-Fransız antlaşmasıyla sonuçlanacaktı.

Bu arada, sultanın İran'a hareketinden kısa bir süre önce 1534 yazında Barbaros yenilenen filosuyla Çanakkale'yi geçti ve Akdeniz'e açıldı. O çağın filoları özellikle günün "savaş gemileri" ön planda savaşta ele geçmiş kölelerden oluşan kürekçilerin sürdüğü büyük kadırgalardan oluşuyordu. Daha küçük kalyonlar, yani "destroyerler" daha hızlıydılar ve profesyonel özgür kimseler tarafından sürülüyorlardı. Tamamen yelkenle yol alan kalyonlar, ayrıca, kısmen yelkenle yol alan, kısmen de kürekçiler tarafından sürülen üç direkli ve ağır silahlı kalyonlar da vardı.

Barbaros İtalya'nın Messina Boğazı çevresindeki ve daha kuzeydeki Napoli Krallığı arazileriyle limanlarını yakıp yıkmak üzere batıya doğru yola çıkmıştı. Fakat öncelikli hedefi Tunus'tu. Yerel Hafsid Hanedanı'ndaki kanlı kavgaların zayıflattığı bu krallığı sultana vaat etmişti. Bir limanlar zinciri halinde Cebelitarık'tan Trablusgarp'a kadar uzanacak olan kendi yönetiminde bir Osmanlı mülkünün hayalini kuruyordu. Hanedanın kaçak bir prensini tahta oturtma bahanesiyle Yeniçerilerini Tunus göl limanına giren kanalın boynu *La Goletta*'da (Halk el-Uvet) karaya çıkardı. Önemsiz birer korsan oldukları yıllarda kendisiyle kardeşi Oruç'un kadırgalarının buraya sığınmalarına izin verilirdi. Barbaros saldırıya geçmeye hazırdı. Fakat adı ve gücüyle öylesine ünlenmişti, ki ülkenin hükümdarı Molla Hasan şehirden kaçtı, taht üzerinde hak iddia eden prens kovuldu ve Tunus, Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edildi. Böylece Türkler doğu ile batı Akdeniz havzalarını birleştiren dar kanala güneyden hâkim olarak stratejik bir konum elde ettiler. Burası aynı zamanda eski Rodos Şövalyeleri'nin üslendikleri Malta'ya ve önce Kartaca'lılar, sonra da Araplar tarafından zapt edilen ve şimdi Osmanlıların Akdeniz'de bundan sonraki hedefi olacak Sicilya'ya çok yakındı.

İmparator V. Karl, Sicilya'yı saldırılara kolay bir hedef haline getirecek olan tehlikeyi hemen kavramıştı. Önce entrikayla karşı koymaya çalıştı.

Kuzey Afrika’yı iyi tanıyan Cenevizli bir elçiyi casus olarak Tunus’a yolladı. Ona, tahtından olan hükümdar Molla Hasan’ın desteğiyle Türklere karşı bir ayaklanma düzenleme talimatı vermişti. Bu girişim işe yaramadığı takdirde ya Barbaros’u imparator için sultanı terk etmeye rüşvetle razı edecek ya da katledilmesini sağlayacaktı. Ama Barbaros’un bu planı keşfetmesi üzerine öldürülen Cenevizli casus oldu.

Harekete geçmek zorunda kalan imparator, İspanya ve İtalya limanlarından toplanan muazzam bir donanmayı Andrea Doria’nın kumandasına verdi. İspanyollar, Almanlar ve İtalyanlardan oluşan imparatorluk kuvvetleri de bunlara katıldı. 1535’de Kartaca harabeleri yakınında karaya çıktılar. Tunus’a varmadan önce *La Goletta* Kalesi’nin ikiz kulelerini zapt etmek zorundaydılar. Bu kale karayla çevrili limana giden nehri koruyordu. Kuvvetli bir Türk direnişi karşısında büyük kayıplar vererek kaleyi yirmi dört gün süresince kuşattılar. *La Goletta* göl limanındaki gemilerden nakledilen toplardan yararlanan İzmir’li bir Yahudi korsan tarafından çok iyi savunuldu. Ama sonunda Saint Jean şövalyelerinin bir gemisindeki (olağanüstü büyük olan sekiz güverteli bu kadırga o sırada var olan en iyi silahlanmış savaş gemisiydi) topların kale duvarlarında açtığı gedikler yüzünden düştü.

Böylece Tunus yolu imparatorluk kuvvetlerinin önünde açılmış oluyordu; onlar da göle girince Barbaros’un donanmasının büyük kısmını ele geçirdiler. Ancak Barbaros olası bir yenilgiye karşı bir tür sigorta olarak en büyük ve en iyi silahlı kadırgalarından oluşan bir filoyu yedek kuvvet olarak Tunus’la Cezayir arasındaki Bone’a sevk etmişti. Şimdi müthiş sıcakta göl kıyısında ilerleyen imparatorun kara ordusunu karşılamaya hazırlanıyordu. Düşmanın yol üstündeki kuyulara ulaşmasını önleyemeyince Barbaros Tunus’un kale duvarlarına çekildi ve ertesi gün Türklerle Berberilerden oluşan kendi ordusuyla savaşmaya hazırlandı.

Ancak o sıralarda şehrin içinde dönmelerden yardım gören bir Saint Jean Şövalyesi’nin liderliğindeki binlerce Hıristiyan tutsak, dindaşlarının yaklaşması üzerine özgürlüklerine kavuşarak cephaneliği ele geçirdiler, böylece silahlanarak Berberilerin yalnız bıraktığı Türklere karşı harekete geçtiler. İmparator fazla bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi, Hıristiyan askerlerinin, Müslümanların barbarlığından geri kalmayan üç günlük bir

katliam, yağma ve tecavüz sürecinden sonra vassalı olarak Molla Hasan'ı tekrar tahta çıkardı ve *La Goletta'*yı bir İspanyol garnizonunun korumasına verdi. V. Karl bütün Hıristiyanlık dünyasında bir fatih olarak alkışlandı ve *"Barbaria"* sloganlı yeni bir Haçlı şövalyesi sınıfını: Tunus Nişanı'nı kurdu. Nürenberg'in mızıkacısı Hans Sachs zaferi bir gösteriyle kutladı: Türk kuklalarının yerleştirildiği bir kale maketi güya kuşatılıyor, buranın kızıl sakallı komutanı da sonuçta alkışlar arasında alevlere yenik düşüyordu.

Ama Barbaros'u böyle bir akıbet beklemiyordu. Şehrin elden gittiğini ve yağmalandığını görünce, karışıklıktan yararlanarak birkaç bin Türkle Bone'a kaçtı. İleri görüşü sayesinde gemileri orada onu bekliyordu. Ordusu yakıp yıkmakla meşgul olan imparator Barbaros'u izlemedi; imparatorun emrine rağmen Bone'u zapt edememiş olan Andrea Doria, onu yakalayabilmek için çok geç kalmıştı. Barbaros vakit kaybetmemişti. Strateji ve taktik alanlarının ustası, kadırgaları ve askerleriyle hemen denize açıldı, ama gerilemek ya da düşmanlarının öngörebilecekleri gibi Cezayir'i savunmak için değil. Filosunu takviye ettikten sonra misillemesine hedef olan imparatorun öz malı olan Balear Adaları'nı seçti.

Barbaros'un saldırısı burası için tam bir sürpriz oldu. Birdenbire ortaya çıkan filonun direklerinde İspanyol ve İtalyan bayrakları dalgalandığından Türkler zafer kazanmış imparatorun filosuymuş gibi sevinçle karşılandılar. Barbaros'un filosu büyük bir Portekiz ticaret gemisini ele geçirdikten sonra Minorka'daki Mago (şimdiki Mahon) Limanı'na girdi. Yenilgiyi zafere dönüştüren Barbaros'un birlikleri şehri yağmaladılar ve binlerce Hıristiyanı tutsak ettiler. Limanın savunma tesislerini yok ettikten sonra İspanyol hazineleriyle erzağını Cezayir'e götürdü. Tunus'un zaptı, neden olduğu politik sorunlar hesaba katılmasa bile, imparatora, Barbaros'un tartışmasız hâkimi olduğu denizlerde savaştan savaşa koşarken fazla bir şey kazandırmayacaktı.

Barbaros 1536'da yine İstanbul'da efendisinin "payine yüz sürmek"le, yani efendisinin eteğini öpmekle meşguldü. Bağdat'ı tekrar fethetmekten dönmüş olan sultan, Barbaros'u, İtalya'ya yapılacak çok önemli bir sefer için iki yüz gemilik yeni bir filo kurmakla görevlendirdi. Şehrin tersaneleriyle cephanelikleri yine canlanmıştı. Andrea Doria *Messina*'nın su

yollarına yaptığı ve on Türk ticaret gemisini ele geçirdiği tecavüzle Süleyman'ı kışkırtmıştı. Cenevizli amiral bundan sonra doğuya hareket ederek İyonya Denizi'ni aşmış ve Paksos Adası açıklarında bir Türk filosunu yenmişti. Bu durumda, batı ile orta Akdeniz havzasına hâkim olduktan sonra ülkeye daha Yakındoğu havzasında egemenliğini perçinlemesi yolunda Barbaros'un sultana yaptığı öneri çok yerindeydi.

Barbaros 1537'de yeni filosuyla İtalya'nın güneydoğu sahiline bir saldırıda bulunmak, arkadan da Adriyatik'i taramak üzere Altın Boynuz' dan ayrılmıştı. Bunun bileşik bir eylem olması planlanmıştı. Sultanın kumandasındaki büyük bir Osmanlı kuvveti aynı zamanda Arnavutluk'tan yola çıkarak İtalya'dan kuzeye yürüyecekti. Bu plan bir yerde kuzeyde Kral I. François'nın müdahalesine bağlıydı. O da, Marsilya limanında kışlamalarıyla Fransız-Türk işbirliğini açık seçik ilan eden Türk kadırgalarından yardım görecekti. Barbaros, Otranto'da karaya çıktı ve *Apulia (Puglia)* yöresi kıyısında taş üstünde taş bırakmadı. Bu arada yeni donanmasının büyüklüğü Andrea Doria'yı öylesine ürkütmüştü ki amiral, Messina'da müdahale etmeye kalkışmadı. Fakat kara seferi gerçekleşmedi. I. François her zamanki ikiyüzlülüğüyle imparatorla bir barış pazarlığına oturmayı yeğlemişti.

Şimdi Arnavutluk'ta bulunan sultan bunun üzerine kuvvetlerini Venedik'in üzerine yollamaya karar verdi. İyonya ya da Yunan Denizi'ndeki adalar uzun zamandan beri iki devlet arasında bir çekişme konusuydu. Üstelik şu sıralar Türklerin ticaret alanında Fransızlara gösterdikleri ayrıcalıkları kıskanan Venedik'liler, Türk gemilerine karşı düşmanca hareketlerde bulunmuşlardı. Korfu açıklarında ele geçirdikleri bir gemide Gelibolu mutasarrıfı yolculuk ediyordu. Venedik'liler bu gemideki herkesi katlettiler; yalnız her nasılsa bir kalasa tutunarak kaçabilen bir genç hezeyanı sadrazama duyurdu. Süleyman hemen Korfu'nun kuşatılmasını emretti. Ordusu gemilerden oluşan bir köprüden geçerek adaya çıktı, köyler yağmalandı, ama kale şiddetle karşı koydu, kış yaklaşırken de kuşatmadan vazgeçildi.

Bu yenilginin öcünü almayı aklına koyan Barbaros'la adamları Yunan Denizi'nden güneye inip Ege Denizi'ne geçerken o kadar uzun zamandan beri cumhuriyetin refahına katkıda bulunan adaları yağmaladılar, adalıları

tutsak ettiler, gemilerini zapt ettiler ve daha fazla saldırı tehdidiyle halkı İstanbul'a çok fazla, bir yıllık vergi ödemeye mecbur ettiler. Barbaros bundan sonra zafer sevinci içinde İstanbul'a döndü. Tarihçi Hacı Halife'ye bakılırsa, "kumaşlar, para, bin genç kız ve bin beş yüz genç oğlan -dört yüz bin altın değerinde yağmayla dönmüştü- getirdiği servet en azından böyle hesaplanıyordu." Ertesi gün sultanın huzuruna çıkarken kaptan-ı derya iki yüz oğlana allar giydirdi ve ellerine altınla gümüşten şişeler ve kadehler tutuşturdu. Bunların arkasından gelen başka otuz oğlanın her biri de omzunda bir kese altın taşıyordu. Kafileyi tamamlayan iki yüz kâfirin sırtında ise birer top kumaş vardı. "Sultan bunların karşılığında Barbaros'a değerli armağanlar verdi." Çünkü devletin hiçbir devrinde bir kaptan böylesine büyük bir hizmette bulunmamıştı. Bir İspanyol tarihçisi tarafından, "Türk Donanması'nın yaratıcısı, amirali ve ruhu" olarak betimlenmiştir.

Barbaros şimdi Hıristiyanlık için bir tehdit oluşturuyordu. Hıristiyan devletleri, Papalık ve imparator bunun üzerine onunla başa çıkmak için Venedik'le güç birliği ettiler. Her birinin yolladığı ve Andrea Doria'nın kumandasına verilen kuvvetler toplu olarak iki yüz gemiyi, altmış bin askeri ve toplar dahil olmak üzere önemli sayıda ağır silahı içeriyordu. Barbaros'unkinden sayıca çok üstün olan bu filoda yer alan kare yelkenli elli büyük kalyon, Yeni Dünya'da iyi bilinen, ancak Akdeniz'de görülmemiş gemilerdi. Doria gemilerinin ateş gücünün korsanların daha küçük kadırgalarını kolaylıkla yeneceğine ve Türklerin denizlerdeki egemenliğine son vereceğine inanıyordu.

Hıristiyan gemileri Korfu Adası'nın açıklarında toplanırken Yunan anakarasının açıklarındaki Barbaros güneyde stratejik bir konum almak üzere tahkim edilmiş Preveze Boğazı'ndan geçiyor, tarihi Aktium burnunun etrafını dönüyor ve hemen hemen tamamen karayla çevrili *Arta (Narda)* Körfezi'nin korumasına giriyordu. Barbaros böyle yapmakla bin beş yıl önceki Aktium Savaşı'nda Antonius'la Kleopatra'yı yenecek olan *Oktavianus*'un (Sezar Augustus) rotasını aynen izlemiş oluyordu. Bu güçlü konumda olduğu halde, körfezin ağzındaki Preveze açıklarında demir atan Doria'yla karma donanmasını bekledi.

Barbaros'un güvenli konumundan çıkmaya niyeti yoktu. Doria da Türk kadırgalarının ateşine hedef olma korkusuyla Aktium burnunun etrafını dönerek körfeze giremezdi. Düşmanla yüzleşmek için tek çaresi karaya askerlerini ve toplarını çıkarmak, Preveze Kalesi'ni zapt etmek ve limanın ağzını tıkamaktı. Böylece Türk Donanması'nı limanda hapsedebilir ve kıyıdaki yükseltilerden top ateşine tutabilirdi. Bu karaya asker çıkarma eylemi uzun süre müzakere edildiyse de sonunda Doria tarafından geri çevrildi. Amiral yılın bu geç mevsiminde -eylül ayında bulunuluyordu- çıkacak bir fırtınanın donanmanın geri çekilmesine ve karadaki birliklerin Barbaros'un Yeniçerilerinin eline düşmesine sebep olmasından korkmuştu.

Sonuçta, Doria, Barbaros'u denize çekmeye, Barbaros da Doria'yı körfeze çekmeye çalıştıysa da iki taraf arasında önemli bir karşılaşma olmadı. Her birinin yaptığı birkaç parça gemiyi boğazın ağzına göndermekti. Orada ise ağza alınmaya değmeyecek bir çatışma olmuştu. Sonunda Andrea Doria'yla filosu geri çekilirmiş gibi Preveze'den güneye hareket ettiler. Belli ki Barbaros'un körfezden çıkıp onları izleyeceğini umut ediyorlardı. Barbaros bekleneni yapınca, Hıristiyan gemilerini kıyı boyunca uzun bir sıra halinde dağılmış buldu.

Doria'nın üstün kuvvetleri, ateş gücüyle filosunu toparlaması ve elverişli bir rüzgârdan yararlanıp Türklerle boy ölçüşmek için kuzeye doğru harekete geçmesinin tam sırasıydı. Ama her nedense bunu yapmadı. Barbaros da gemi sayısı kendisininkinden kat kat üstün bir filoyla karşılaşmaya kalkışmadı. Kadırgaları Venedik'in büyük kalyonuna yetişmekte gecikmedi. Bu yüzer kalenin zamanın en güçlü savaş gemilerinden biri olduğu söyleniyordu. Fazla hantal, dolayısıyla da ağır hareketli olduğundan, üstelik yelkenle hareket ettiğinden, Doria'nın diğer gemilerinin gerisine düşmüştü, şimdi ise rüzgârsız kaldığından aşağı yukarı hareketsizleşmişti.

Barbaros deve karşı tedbiri elden bırakmayarak harekete geçti. Kadırga birlikleri gün boyunca birbiri arkasından bir dizi hamle gerçekleştirdiler. Bu arada ateş altında kalarak zarar gördüler ve kayba uğradılarsa da, isabet alan düşman gemisinin ana direği denize yuvarlandı. Venedik'li komutan Doria'nın kadırgalarını Türklerinkilerle savaşmaya çağırdı. Ama hiçbiri gelmedi. Doria uzakta demirli olarak yatmayı ya da açıkta bir aşağı bir yukarı manevra yapmayı yeğliyordu. Barbaros düşmanı rahatsız etme

taktiğine devam etti. Kalyona saldırıyor, geride kalan gemileri kıyı boyunca izliyordu. Bu arada iki kadırgayla beş yelkenliyi ele geçirdi, ama kendi gemilerinden hiç kayıp vermedi. Sonunda, vakit akşama yaklaşırken Doria filosunun kuzeye yönelmesini istedi, ancak Türklerin bulunduğu yöne değil, açığa doğru. Belki de Türkleri peşinden sürükleyeceğini ummuştu. Ertesi sabah şafak sökerken donanmanın Korfu'ya doğru gerilediği görülüyordu. Gemileri çok geçmeden dağılacak ve ait oldukları limanların yolunu tutacaklardı.

Gemilerinin savaşmaktan kaçması 1538'de Hıristiyanlar için önemli bir yenilgi anlamını taşıyordu. Bu kısmen hem küreklilerden hem de yelkenlilerden, kadırgalarla kalyonlardan oluşan olağanüstü büyüklükteki karma bir filoyu yönetmenin güçlüklerinden ileri gelmişti. Andrea Doria işte bunu başaramamıştı. Çeşitli devletlerin kumandanlarını ve çıkarlarını uzlaştırmak da ayrı bir sorundu. Örneğin, Venedik'liler hemen saldırmaya hevesliyken İspanyollar her şeyden önce kayba uğramamaya dikkat ediyorlardı. Çıkarları Akdeniz'in batısında odaklanan imparator V. Karl'ın doğudaki sularda yer alacak bir savaştan kazanabileceği fazla bir şey yoktu. Barbaros'u rüşvetle sultanın hizmetinden koparmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Savaş sona erdiği zaman bunu bir kez daha deneyecekti. Hıristiyanlık dünyası, aralarında birleşme ve birleşik olarak kalma çabalarına rağmen yenilgiye uğramıştı. Sonuç, daha önce karadaki seferlerde olduğu gibi, birleşik Türklerin zaferi, bunun sonrasında da Akdeniz'in bir Osmanlı gölüne dönüşmesi oldu. "Denizlerin hükümdarı" Barbaros'un başarıları sayesinde Akdeniz bir kuşak daha Türklerin olarak kalacaktı.

Venedik bu noktada imparatorluk ittifakından çekildi ve Fransız diplomasisinin de desteğiyle Türklerle ayrı bir barış yaptı. Osmanlı Donanması'nın şimdi eylemlerini Akdeniz'in doğu havzasından batı havzasına kaydırmasına artık hiçbir şey engel olamazdı. Donanma büyük bir zafer havası içinde Sicilya boğazından geçti ve Herkül'ün Sütunları diye adlandırılan Cebelitarık'ın doğu girişindeki karşılıklı iki burna kadar gitti ve Cezayir'deki korsan müstahkem mevkiinden Cebelitarık'a sert bir saldırı düzenledi. İmparator V. Karl ve Hıristiyan müttefikleri 1541 sonbaharında Barbaros'un İstanbul'da bulunmasından yararlanarak Cezayir'i zapt etmek

için büyük bir donanma, orduyla mevsimsiz ve şanssız bir denemede bulundu. Bir kasırga nedeniyle sonuç tam bir felaket oldu ve imparatora ilk büyük kişisel yenilgisinin utancını yaşattı.

Böylece Karl'ın, Cezayir seferiyle dağıtmaya çalıştığı "zındık" Fransız-Türk ittifakındaki düşmanları arasında denizlerdeki tam bir işbirliğine bir engel kalmadı. Sultan 1543'da Barbaros'u yüz kadırgalık bir donanmanın başında tekrar batıya yolladı. Gemide bir Fransız elçisi de vardı. Barbaros bir kez daha Napoli ve Sicilya kıyılarını harabeye çevirdi, Reggio di Calabria'yı yağmaladı. Burada valinin on sekiz yaşındaki karısını tutsak etti ve onunla evlenme izni karşılığında kadının annesiyle babasını serbest bıraktı. Roma'ya panik egemen olmuştu. Geceleri görevliler meşalelerle sokaklarda devriye geziyorlar, dehşet içindeki şehir halkının kaçmasına engel oluyorlardı. Türk Donanması sonunda Fransız Rivierası kıyılarına ulaştı. Marsilya'da karaya çıkan Barbaros genç Burbon Dükü tarafından kabul edildi. Kendisine karargâh olarak halkının bir kısmı boşaltılan Toulon limanı verildi. Fransızlar çok geçmeden burasından sancak beyleriyle dolu ikinci bir Konstantinopolis (İstanbul) olarak söz edeceklerdi.

Liman Fransız Katolikleri için onur kırıcı garip bir görünüm sergiliyordu. Güvertelerde sarıklı Müslümanlar dolaşıyordu; aralarında İtalyanlar, Almanlar, hatta bazı Fransızlar bulunan Hıristiyan tutsaklar ise kadırgaların sıralarına zincire vurulmuşlardı. Türkler, bir hastalık salgınının yol açtığı ölümler yüzünden mürettebatlarını tamamlamak için Fransız köylerini basmaya, kadırgalarında hizmet etmeleri için köylüleri kaçırmaya başlamışlardı. Bu arada Hıristiyan tutsaklar pazarda açıkça satılıyordu. Bir taraftan da bir Müslüman şehrinde bulunuluyormuş gibi müezzinler iman sahiplerini ibadete çağırıyor, imamları yüksek sesle Kuran okuyorlardı.

Türklerden destek isteyen I. François bunun açıklığıyla kapsamından ve halkının gösterdiği hoşnutsuzluktan çok geçmeden rahatsız olmaya başladı. Her zamanki gibi kuşkucu olduğundan imparatora karşı müttefiki ile önemli bir deniz saldırısı konusunda kararsızdı. Aslında denizdeki olanakları bunun için yetersizdi. Bunun yerine, daha geniş kapsamlı maceralar peşinde koşmak isteyen Barbaros'un canını sıkmak pahasına daha sınırlı bir girişime razı oldu. Bu, imparatorun müttefiki Savoia Dükü'nün elinde olan ve İtalya'nın kapısı kabul edilen Nice Limanı'na yapılacak bir saldırıydı.

Bir Saint Jean şövalyesinin kumandasındaki Nice Kalesi dayandıysa da, Türk topları tarafından duvarlarında büyük bir delik açılan ve valisi teslim olan şehir çok geçmeden ele geçti. Nice sonradan yağmalandı ve yakıldı. Teslim koşullarına böylece karşı gelinmesi yüzünden Fransızlar Türkleri, Türkler de Fransızları suçlayacaklardı. I. François 1554 ilkbaharında rüşvet yoluyla Türk kuvvetlerine yüklü ödemeler yapmak ve amiralin kendisine değerli armağanlar sunmak suretiyle bu can sıkıcı müttefikten kurtuldu. Çünkü bir kez daha V. Karl'la uzlaşmak üzereydi. Böylece Barbaros'la donanması İstanbul'a doğru yola çıktı.

Bu, deniz kurdunun son seferi oldu. İki yıl sonra İstanbul'daki sarayında ateşli bir hastalıktan ileri bir yaşta öldü, bütün İslam âlemi de, "Denizlerin Hâkimi öldü!" diye yasını tuttu.

((16))

Sultan Süleyman sürekli iki cephede savaşıyordu. Kara kuvvetlerini Asya içlerine yönlendirirken deniz kuvvetleri Akdeniz'deki egemenliklerini perçinliyorlardı. 1533 ile 1534 arasında İran'a karşı arka arkaya üç sefer yaptı. İran Türkiye'nin geleneksel ve kalıtsal düşmanıydı. Hem de yalnız ulusal alanda da değil. Türkler dinsel inançlarına sıkı sıkıya bağlı Sünni, İranlılar ise birçok öğretilere karşı Şii mezhebinden oldukları için bu düşmanlık dinsel alanı da kapsıyordu. Süleyman'ın babası Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'nden beri herhangi bir barış antlaşması yapılmadığı, Osmanlı Sultanı da tehdit dolu tavırlar takındığı halde, iki ülke arasındaki ilişkiler nispeten sakin yürümüştü. Şah İsmail öldükten sonra on yaşındaki oğlu ve ardılı Tahmasp da istila tehditleriyle karşılaştı. Ama tehditler gerçekleşene kadar aradan on yıl geçecekti. Bu arada, Türklerin bölgede bulunmayışından yararlanan Tahmasp Türk sınır bölgesindeki Bitlis'in valisini hizmetine almış, Süleyman'a bağlılık vaadinde bulunan Bağdat valisi de öldürülerek yerine Şah'ın bir yandaşı geçirilmişti. Süleyman misilleme olarak Gelibolu'da tutulan bir miktar İranlı tutsağın idam edilmesini buyurdu. Sonra Sadrazam İbrahim Paşa'yı bir Asya seferine zemin hazırlaması için önden yolladı.

İbrahim hayatının bu son seferinde İran'ın birçok sınır kalesinin Türklere teslim olmasını sağladı. Sonra, 1534 yazında tekrar Şah'ın, babasının hatasına düşmeden şehrin savunması için çarpışacak yerde terk ettiği Tebriz'e girdi. Kurak ve dağlık bir memlekette dört ay süren bir yürüyüşten sonra Sultan Tebriz önlerinde, sadrazamıyla buluştu, ekim ayında da birleşik kuvvetleri dağlık topraklardaki aşırı kış koşullarına göğüs gererek güneye Bağdat'a doğru harekete geçti.

Sonunda 1534'ün kasım ayı sonunda Süleyman kutsal Bağdat şehrine girerek inanç sahiplerinin hükümdarı olarak burasını İran'ın Şii yönetiminden kurtardı. İnançları Sünni karşıtı olan Bağdat'lılara örnek bir hoşgörüyle davranıldı. İbrahim de Tebriz halkına aynı hoşgörüyü

göstermişti. Oysa imparator V. Karl'ın Tunus Müslümanlarını hedef aldığı zulüm unutulmamıştı. Süleyman burada büyük Sünni imamı Ebu Hanife'nin mezarını bularak Sünni yandaşlarını etkiledi. Peygamberin zamanında yaşamış olan ünlü hukukçu ve din bilgininin mezarının Şii İranlılar tarafından tahrip edildiği söyleniyordu. İmamın kalıntıları sonuçta yaydığı misk kokusu sayesinde teşhis edildi. Kutsal kişi için hemen yeni bir mezar yaptırıldı. Burası o zamandan itibaren Müslümanların bir ziyaret yeri oldu. Bağdat kâfirlerin elinden alındığı sırada yapılan bu mucizevi keşif Allah'ın gözünde İstanbul, Hıristiyanların elinden alındığı sırada peygamberin yol arkadaşı Hazreti Eyüb'ün ölüsünün bulunuşuyla eşdeğer görülmüştür.

Süleyman 1535 ilkbaharında Bağdat'tan ayrıldı ve daha kolay bir yoldan Tebriz'e döndü. Burada birkaç ay kaldıysa da gidişinden önce şehri yağmalayarak Osmanlı otoritesini ve prestijini vurguladı. Çünkü başkentine bu kadar uzak bir yeri denetimi altında tutamayacağının farkındaydı. Memlekete yapılan dönüş yolculuğunda artçıları İran kuvvetleri tarafından sürekli ve etkin şekilde yapılan saldırılarla taciz edildi. Sultan Süleyman en sonunda 1536 yılının ocağında İstanbul'a vararak şehre görkemli bir giriş yaptı.

İlk İran seferi, sadrazam olarak sultana on üç yıl hizmet eden, şimdi de savaşta ordularına kumanda eden İbrahim Paşa'nın düşüşünün başlangıcı olacaktı. İbrahim'in, bu yıllar içinde, bu kadar büyük bir hızla yükselmesini, büyük nüfuzunu ve hesapsız servetini çekemeyenler arasında düşmanlar kazanması kaçınılmazdı. Bazıları Hıristiyanlığa olan eğilimine ve Müslümanların duyarlı oldukları konuları önemsememesine içerliyordu. Görünüşe göre İran'da yetkilerini aşmıştı. Süleyman'ın gelişinden önce Tebriz'i İranlıların elinden aldığı sırada kendine Sultan unvanını yakıştırmış, buna beylerbeyliği yani başkomutanlığı eklemiş, kendine Sultan İbrahim denilmesinden hoşlanır olmuştu. Bu unvan buralarda olağandı ve genelde önemsiz Kürt aşiret reisleri için kullanılıyordu. Fakat Osmanlı sultanının olaya bu gözle bakmayacağı, İbrahim'in yakıştırmasını bir tür ihanet olarak anlamlandıracağı ortadaydı. İbrahim üstelik bu seferde uzun zamandan beri şahsi bir düşmanı olan defterdar İskender Çelebi'yle

beraberdi. İskender Çelebi İbrahim’in unvanı kullanmasına karşı çıkmış ve bu sevdadan vazgeçmesini istemişti.

Sonuçta ikisi arasında kavga çıkmış, bu, ölesiye bir savaşa dönüşmüştü. Mücadele İskender’in, sultana karşı entrika ve devletin parasını zimmetine geçirme suçlarından gözden düşmesine ve darağacına çıkmasına yol açmıştı. İskender idamından önce kâğıt, kalem istemiş ve İbrahim’i yazılı olarak efendisine ihanetle suçlamıştı.

Bunlar adamın ölmeden önceki son sözleriydi, son sözler Müslümanların gözünde kutsal olduğu için de Sultan İbrahim’in suçlu olduğuna inanmıştı. Türk vakanüvislerine göre bir rüya bu inancını pekiştirmişti. Bu rüyada ölen adam başının etrafında bir haleyle sultanın önünde beliriyor ve onu boğmaya çalışıyordu. Sultan hiç kuşkusu yok ki haremindeki haris yeni gözdesi tarafından etkilenmişti. Rokselana adıyla tanınacak olan Rus-Ukrayna uyruklu bu kadın, İbrahim’in sultana yakınlığını ve kendisi sahip olmak istediği gücünü kıskanmıştı.

Süleyman sonuçta hızla ve gizlice harekete geçmeye karar verdi. 1538 ilkbaharındaki dönüşünden bir süre sonra İbrahim Paşa büyük saraydaki dairesinde sultanla yemek yemeye, sonra da her zamanki gibi geceyi orada geçirmeye çağırılmıştı. Ertesi sabah ölüsü sarayın kapısında bulundu. Boynundaki izler boğulduğunu ve bu arada hayatını kurtarmak için var gücüyle savaştığını gösteriyordu. Cenaze siyah koşumlu bir atın üstünde oradan uzaklaştırıldı ve Galata’daki bir tekkede hemen toprağa verildi. Yattığı yeri işaret etmek üzere bir taş bile dikilmedi. Hesapsız servetine de hazine adına el konulmuştu. İbrahim’in, meslek yaşamının başlarında Süleyman’a onu o kadar fazla yükseltmemesini yalvarmasına yol açan önsezisi de böylece doğrulanmış oluyordu.

Sultan Süleyman’ın İran’a karşı girişilecek yeni bir seferin güçlüklerini göze alması için aradan on yıldan fazla zaman geçecekti. Çünkü Macaristan’daki olaylar dikkatinin bir kez daha Batı’ya çevrilmesine neden olmuştu. Aralarındaki gizli bir antlaşma uyarınca ülkenin topraklarıyla birlikte Macaristan Krallığı’nı da Ferdinand’la paylaşan Yanoş Zapolya 1540’da ölmüştü. Söz konusu anlaşma, Zapolya’nın arkasında vâris bırakmadan ölmesi durumunda ülkenin ona ait yarısının Habsburglara geri

verilmesini şart koşuyordu. Zapolya o sırada bekâr ve çocuksuzdu. Ama aradan çok geçmeden ateşli bir Macar milliyetçisi ve Habsburgların hasmı olan kurnaz danışmanı keşiş Martinuzzi'nin teşvikiyle Lehistan kralının kızı olan Isabella'yla evlenmişti. Buda'daki ölüm döşeğinde bir oğlunun dünyaya geldiği müjdesini aldı. Son arzusu çerçevesinde ve sultandan yardım istenmesini buyurması üzerine çocuk Stefan adıyla Macaristan kralı ilan edildi.

Buna Ferdinand'ın vakit kaybetmeden verdiği karşılık, toparlayabildiği kadar para ve askerle Buda üzerine yürümek oldu. Bütün Macaristan'ın kralı olarak şimdi Buda'nın yasal başkenti olduğunu iddia ediyordu. Fakat kuvveti şehri kuşatmak için yeterli olmayınca Peşte'de bir garnizon bırakarak ve başka birkaç kenti de elinde tutarak geri çekildi. Bunun üzerine Martinuzzi'yla etrafındaki Habsburg aleyhtarı yandaş grubu bebek kral adına Süleyman'a başvurdular. Gizli anlaşmayla bunu izleyen sinsice manevralara kızmış olan sultan, “Bu iki kral başlarında taç taşımaya layık değiller. Vefasız adamlar bunlar,” demiş. Yine de Macar elçilerini nezaketle kabul etti. Macarlar ondan Kral Stefan'a destek olmasını istediler. Süleyman yıllık bir vergi karşılığında kabul etti. Ama Isabella'nın gerçekten bir çocuk doğurduğuna emin olmak istediğinden, o da Macaristan'a bir elçi yolladı. Kraliçe Türkü bebeği kollarının arasında olduğu halde kabul etti. Sonra zarif bir hareketle göğsünü açarak onun karşısında bebeğe meme verdi. Elçi diz- üstü düştü ve yeni doğmuş bebeğin ayaklarını öperek onun Kral Yanoş'un oğlu olduğunu onaylamış oldu.

O kış Sultan Süleyman Macaristan'a karşı yeni bir seferin hazırlıkları içindeydi. 1541 yazında, Ferdinand'ın kuvvetlerinin yeni bir saldırısına uğrayan, fakat papaz cüppesinin üzerine bir zırh geçiren Martinuzzi'nin başarılı bir savunmaya öncülük ettiği Buda'ya girdi. Burada Peşte'yi zapt etmek için Tuna'yı aşan, böylece düşmanın kaçak askerlerini kaçıran sultan, Martinuzzi'yle milliyetçi yandaşlarını kabul etti. Bundan sonra, İslam yasalarının Isabella'yı şahsen kabul etmesini yasakladığını bahane ederek çocuğu görmek istedi. Stefan üç dadı ve kraliçenin başlıca danışmanlarıyla birlikte altından bir beşiğin içinde çadırına getirildi. Bebeğe dikkatle baktıktan sonra Süleyman, oğlu Bayezıt'a onu kollarına alıp öpmesini buyurdu. Bebek daha sonra annesinin yanına geri gönderildi.

Kraliçeye atalarının Yanoş Sigismund adı verilecek oğlunun zamanı gelince Macaristan'ın başına geçeceği garantisi verildi. Ama Isabella'ya şimdilik çocukla Transilvanya'daki Lippa'ya çekilmesi buyuruldu. Genç kral kuramsal olarak sultanın vassallığı statüsünü alacaktı. Aslında ülkede kalıcı bir Osmanlı işgalinin tüm belirtileri görülüyordu. Buda ile çevresindeki araziler bir paşa ve sadece Türklerden oluşan bir ekibin yönetiminde, bir Türk eyaletine, kiliselerinin de camiye dönüştürülmesine başlanmıştı.

Bu durum, Avusturyalıların Viyana'nın güvenliği açısından yine endişeye düşmesine neden oldu. Ferdinand, sultanın karargâhına elçiler yollayarak barış girişimlerinde bulundu. Armağanların arasında yalnız saatleri değil, takvimin günleriyle aylarını ve güneş, ay ile gezegenlerin hareketlerini gösteren, böylece uzaya ve gök cisimlerine büyük bir ilgi duyduğu bilinen Süleyman'ı memnun edecek bir de saat vardı. Bununla birlikte, efendileri hâlâ bütün Macaristan'ın kralı olmayı hayal eden elçilerin aşırı talepleri kabul edilmedi. Sultan, vezirine, "Ne diyorlar? Ne istiyorlar?" diye sorarak elçilerin açılış konuşmasını kesti. Sonra, "Söyleyecek daha fazla bir şeyleri yoksa gitsinler," diye emretti. Macarları azarlamak sırası şimdi vezirdeydi. "Padişahın aklını kaçırdığını mı zannediyorsunuz, ki üçüncü kez kılıcıyla kazandıklarından vazgeçsin?"

Ferdinand, Peşte'yi tekrar ele geçirmek için bir kez daha silaha sarıldı. Fakat kuşatması bir işe yaramadı ve kuvvetleri dağıldı. Derken Süleyman 1543'de bir kez daha Macaristan içlerine yürüdü. Kısa bir kuşatmanın arkasından Gran'ı ele geçirip katedralini camiye dönüştürdükten sonra burasını Buda'daki Türk paşalığına bağladı ve Avrupa'ya karşı kuzeybatıdaki karakolu olarak takviye etti. Orduları bundan sonra ilerlemeye devam ederek bir dizi kuşatma ve çarpışmadan sonra Avusturyalılara ait birçok önemli müstahkem mevkii ve on iki sancağa bölünecek büyüklükte bir bölgeyi ele geçirmeyi başardılar. Böylece düzenli bir askeri, sosyal ve finansal sisteme kavuşturulan Macaristan'ın büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış oldu. Gelecek bir buçuk yüzyıl boyunca da öyle kalacaktı.

Bu, Süleyman'ın Tuna'daki zaferlerinin doruğu oldu. Bütün tarafların çıkarı uğruna barış müzakerelerine başlamanın zamanı gelmişti.

İmparatorun kendisi de Protestanlarla ilişkilerinde serbest kalmak için bunu istiyordu. Böylece, Habsburg kardeşler, Karl'la Ferdinand, sultanla denizde değilse bile karada uzlaşmak için anlaşmış oluyorlardı. Buda paşasıyla üzerinde karara varılan bir ateşkesten sonra İstanbul'a bir dizi elçilik heyeti yolladılar. Müzakereler, 1547'de statükoya dayalı beş yıllık Edirne barışı sonuçlanana dek üç yıl devam etti. Bu anlaşmanın koşullarına göre Süleyman fethettiği bütün toprakları alıkoyuyordu. Macaristan'ın sadece küçük bir kısmı Ferdinand'a kalmıştı, bunun için de Osmanlı Hükümeti'ne bir vergi ödemeyi kabul ediyordu. Augsburg'da imzasını atan imparatordan başka, Fransa kralı, Venedik Cumhuriyeti ve Protestanlara karşı tutumundan dolayı imparatorla arasının bozuk olmasına rağmen Papa III. Paul de anlaşmaya taraf oldular.

Süleyman için tam zamanıydı. 1548 ilkbaharında İran'a ikinci seferine hazırdı. Ancak bu seferlerden bir sonuç elde edemediler. Sadece Türklerin elinde kalacak olan Van şehri zapt edilmişti.

Bundan sonra rakkas bir Doğu'ya, bir Batı'ya doğru salınırken Süleyman yine Macaristan'daki olaylarla haşır neşirdi. Edirne barışı beş yıllık süresini tamamlayamamıştı. Ferdinand Macaristan'daki üçe bölünmüş payıyla uzun süre yetinmedi. Çünkü Türk paşalığı arazilerini Transilvanya'dan ayırıyordu. Dul Kraliçe Isabella Lippa'da genç oğlunu bu küçük, fakat zengin devletin başına geçirmek için hazırlıyordu. Ama burada haris keşiş Martinuzzi'nin etkisi ağır basıyordu. Isabella, keşişi, Süleyman'a şikâyet edince sultan, keşişin yetkilerine son verilmesini ve Martinuzzi'nin zincirli olarak Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmesini buyurdu.

Şimdi Ferdinand'la kendi çıkarları uğruna sultanın aleyhinde planlar yapan Martinuzzi 1551'de Isabella'yı başka yerdeki araziler karşılığında Transilvanya'yı, Avusturya'nın bir parçası olarak Ferdinand'a bırakmaya gizlice razı oldu. Bunun karşılığında bir kardinallikle ödüllendirildi. Fakat sultan bu haberi duyar duymaz Avusturya elçisini Anadoluhisarı'nın kara kulesine attırdı. İki yıl sonra Boğaziçi kıyısındaki bu korkunç zindandan çıktığında Avusturyalının bir ölüden farkı yoktu. Bundan sonra sultanın emri üzerine, geleceğin sadrazamı olacak olan kumandan Sokullu Mehmet bu elverişsiz mevsimde Transilvanya'ya yürüyerek Lippa'yı zapt etti ve arkasında bir garnizon bırakarak geri çekildi.

Martinuzzi Lippa'yı kuşatıp tekrar ele geçirmek için Ferdinand'la işbirliği yaparken bir yandan da Türkleri gizlice yatıştırmaya çalışıyor, sultan tarafından bağışlanmak ve ödüllendirilmek için zor durumdaki Türk garnizonuna olağanüstü bir hoşgörü gösteriyordu. Bu ihaneti haber alan Ferdinand generallerini Martinuzzi'yi öldürmekle görevlendirdi. Bunu yaptılar da, kâtibini kardinali yazı masasının başında otururken bıçaklamaya razı ettikten sonra silahlı İtalyanlar ve İspanyollarla odaya girerek "İsa! Meryem!" diye bağıran adamın üzerine ateş açtılar. Martinuzzi'nin vücudunda altmış üç yara açılmıştı.

1552'de Türk kuvvetleri memleketi tekrar istila ettiler. Bir dizi kaleyi fethederek Macaristan'ın Türklerin kontrolü altında olan bölümünü çok genişlettiler; Ferdinand'ın yolladığı orduyu yendiler, düşman askerlerinin yarısını tutsak ederek Buda'ya götürdüler ve pazarda tutsak bolluğu olduğundan ucuz fiyatlara sattılar. Fakat Türkler sonbaharda Buda'nın kuzeydoğusundaki Erlau'da kahramanca bir direnişle karşılaştılar ve uzun bir kuşatmadan sonra geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bir ateşkesin pazarlığını yapan sultan daha sonra 1553'de üçüncü ve son İran seferine çıktı. Şah, Süleyman'ın Macaristan'la meşgul olmasından yararlanarak -belki de imparatorun teşvikiyle- Türklere karşı girişimlere geçmişti. İran kuvvetlerinin başkomutanlığına getirilen oğlu, paşası pusuya düşürülen ve ağır bir yenilgiye uğratılan Erzurum'u zapt etti. İranlılar başka zaferler de elde ettiler ve Toros geçitlerini zapt ettiklerine ve bütün Suriye'yi tehdit ettiklerine dair Avrupa'ya sevinçli haberlerin yayılmasına neden oldular. Sultan artık misillemede bulunmaya hazırdı.

Halep'te geçirdikleri bir kıştan sonra Süleyman'la ordusu ilkbaharda harekete geçti, Erzurum'u yeniden ele geçirdiler, sonra Kars yakınlarında Fırat'ın yukarı boylarını aşarak önceki seferlerde denenmemiş vahşiyane yöntemlerle İran topraklarını harap ettiler. Düşmanla karşılaşmalar kâh İran'ın kâh Türklerin başarısıyla sonuçlanıyordu. Sultanın ordusunun üstünlüğü, İranlıların onlarla açık arazide karşılaşmaktan kaçınmalarından ve fethettikleri toprakları onlardan geri alamamalarından belli oldu. Diğer yandan Türkler de, azımsayamayacakları, fakat karşı karşıya gelemedikleri bir düşmana karşı uzaktaki bu zaferleri sonsuza dek sürdüremeyeceklerinin

farkındaydılar. Sonuç, iki tarafın da yararlanamadığı bir beraberlik oldu ve 1554’de İran’ın bir elçisinin Erzurum’a gelmesiyle bir ateşkes imzalandı, bunu ertesi yıl bir barış antlaşması izledi.

Süleyman’ın Asya seferleri bunlar oldu. Hesapça kazançlı olmamışlardı. Yapılan anlaşmayla Tebriz’le çevresi üzerindeki taleplerinden vazgeçen Süleyman, Orta Avrupa’ya giremeyişi gibi, İran’ın kalbine yerleşememesine de hayıflanıyordu. Buna karşın, imparatorluğunu doğuda genişleterek Bağdat’ı, Aşağı Mezopotamya’yı, Fırat’la Dicle’nin ağızlarını topraklarına katmış, dahası Acem (Basra) Körfezi’nde de tutunmuştu. Bu, şimdi Hint Okyanusu’ndan Atlas Okyanusu’na kadar uzanan bir ülke için bile yabana atılmayacak bir genişlemeydi.

Bu üç seferin ilki, daha sonra Süleyman’ın gözdesi İbrahim’in idamı yüzünden lekelenmişti. Üçüncüsünün başlangıcı, Osmanlı Hanedanı’nın tarihçesindeki birçoklarından daha iğrenç ve muhakkak ki geleceği daha belirleyici bir olaya yol açtı.

Süleyman son yirmi yılın içinde Slav kökenli gözdesinin giderek daha fazla büyüsüne kapılmıştı. Avrupalıların La Rossa veya Rokselana adıyla tanıdıkları bu kadın, Ukraynalı bir papazın kızı olup Galiçya’da tutsak edilmişti. Türkler, şen gülümseyişi ve neşeli mizacı nedeniyle ona Hürrem veya “Gülen” demişlerdi. İşte bu Hürrem, sultanın gönlünde önceki gözde Gülbahar’ın yerini almıştı. Danışman olarak da İbrahim’in yerini almış, belki de sonunu hazırlamıştı. Ufak tefek, fakat zarif yapılı bir kadındı; güzelliğinden çok neşesiyle etkiliyordu. Zarif tavırlarıyla büyülüyor, cin gibi zekâsıyla kandırıyordu. Rokselana, Süleyman’ın düşüncelerini okumayı ve onlara çıkarları yönünde rehberlik etmeyi pek çabuk öğrenmişti. Önce Süleyman’ın annesi Valide Sultan’dan sonra “başkadın” olan önceli Gülbahar’ı yolundan uzaklaştırdı. Eski gözde şimdi yarı sürgün gibi yılın bir kısmını Manisa’da geçiriyordu.

Rokselana, sultana bir çocuk doğurduktan sonra İslam yasasına göre Süleyman’ın nikâhlı eşi olmayı başardı. Geçmiş iki yüz yıl içinde bir Osmanlı sultanının hiçbir gözdesi bu konuma ulaşamamıştı. Sultanın haremini barındıran, eski sarayın içi 1541’de büyük bir yangın yüzünden harap olunca, Hürrem, sultanın yaşadığı büyük sarayın içine taşınarak bir

emsal yarattı ve yönetmeye oradan devam etti. Mallarıyla birlikte yüz nedime, terzisi ve onun da otuz kölesi olan vekilharcından oluşan maiyetini de yanında götürmüştü. Daha önce hiçbir kadın büyük sarayda yatmamıştı. Fakat Rokselana ölene dek orada kaldı, zaman içinde de orada, eskisinin yerini almak üzere kendi yalıtılmış avlularıyla yeni bir harem oluşturuldu. Sonunda, İbrahim'in idamından yedi yıl sonra Rokselana, sultan üzerindeki hâkimiyetini fazlalaştırarak sadrazamlığa Rüstem Paşa'yı getirtti. Rüstem Paşa, Rokselana'nın sultandan olma kızı Mihrimah'la evlendiğinden Süleyman'ın damadı oluyordu. Oysa İbrahim de Süleyman'ın eniştesiydi. Rüstem asık suratlı ve çalışkan bir adamdı. Özellikle mali işlerde olağanüstü becerikli bir yöneticiydi. Sultan hükümetin dizginlerini giderek Rüstem'e terk ettikçe, Rokselana da gücünün doruğuna ulaşıyordu.

Süleyman tüm hoşgörülü mizacına, adalete düşkünlüğüne ve duygusal bağlarının sıcaklığına rağmen, içinde çirkin bir soğukluk ve mutlak güç tutkusuyla ona rakip olabileceklere karşı yapısal bir kuşkudan kaynaklanan bir gaddarlık taşıyordu. Rokselana, onun bu yanından yararlanmayı çok iyi biliyordu; ona doğurduğu oğullardan üçü Selim, Bayezid ve Cihangir hayattaydı, Hürrem ise içlerinden büyüğüne tahtı garantilemenin peşindeydi. Oysa Süleyman, Gülbahar'dan olma en büyük oğlu Mustafa'yı kendisine vâris olarak görüyordu. Bu yakışıklı genç adam çok parlak bir gelecek vaat ediyordu, çok iyi bir eğitim almıştı, temkinliydi ve hükümdarlık tahtına çıkabilecek yaştaydı. Babası tarafından bir dizi sorumluluk gerektiren görevin başında padişahlığa hazırlanıyordu. Şimdi ise İran yolu üzerindeki Amasya'da valiydi. Yüce gönüllülüğü ve savaştaki cesaretiyle Yeniçerilerin de sevgisini kazanmıştı; onlar tarafından babasına layık bir vâris olarak görülüyordu.

Altmışıncı yaşına giren Süleyman üçüncü İran seferinin başlarında önceleri ordularının başına geçmekten çekinmiş ve başkomutanlığı Rüstem Paşa'ya devretmişti. Fakat çok geçmeden Rüstem'in bir habercisinden padişaha Yeniçerilerin huzursuz olduklarına ve Süleyman'ın ileri yaşı nedeniyle orduların başına Mustafa'nın geçmesini istediklerine dair bir haber ulaştı. Habercinin söylediğine göre, sultanın bizzat düşmanın üzerine yürüyemeyecek kadar yaşlandığını ve Mustafa'nın onun yerine geçirilmesine sadece sadrazam engel oluyordu. Sadrazam, Mustafa'nın bu

fesatlara olumlu baktığını söylüyor ve sultandan, tahtının kurtulması için vakit kaybetmeden gelip ordusunun başına geçmesi için yalvarıyordu. Bu, Rokselana'nın beklediği fırsattı. Kadının, sultanın kuşkucu yanını kışkırtması, Mustafa'nın beklentilerini ileri sürerek kıskançlık damarını kabartması ve büyük oğlunun, sultanlık üzerinde, babası Yavuz Selim'i kendi babası II. Bayezıt'ı tahtından indirmeye iten emelleri paylaştığına inandırması kolay oldu.

Süleyman kuşkuları ve oğluna karşı harekete geçmesi bahsindeki ahlaksal ilkeleri arasında bocalıyordu. Sonunda kuramsal ve tarafsız bir görüşle huzursuzluğuna son vermek için şeyhülislamın kararına başvurdu. Busbecq'e göre, şeyhülislama şunları anlatmış:

”İstanbul'da varlıklı bir tüccar yaşarmış. Bir süre için şehirden ayrılması gerekince, eviyle mülkünün başına çok güvendiği ve büyük iyiliklerini görmüş bir kölesini geçirmiş, karısıyla çocuklarını da ona emanet etmiş. Ne çare ki tüccar gider gitmez bu köle efendisinin malını çalmaya ve karısıyla çocuklarının hayatına kast etmeye başlamış. Üstüne üstlük efendisini mahvetmek için dolaplar çevirmeye başlamış.” Sultanın şimdi yanıtlamasını şeyhülislamdan istediği soru buymuş: “Bu köle hakkında nasıl yasal bir hüküm verilebilir?” Şeyhülislam kanısınca kölenin işkenceyle öldürülmesi gerektiğini söylemiş.

Süleyman'ın dinsel vicdanı böylece susturulmuş oluyordu. Doğuya doğru ilerleyerek eylül ayı içinde Ereğli havzasına geldi ve Mustafa'yı Amasya'dan çağırttı. Delikanlının dostları, başına gelebileceklerin farkında oldukları için itaat etmemesini öğütlediler. Mustafa bunun üzerine eğer hayatını kaybedecekse onu kaynağına iade etmesinin en doğrusu olduğunu ileri sürdü. Busbecq, “Mustafa zor bir seçimle karşı karşıyaydı,” diye yazıyor. “Eğer gücenmiş ve öfkeli babasının huzuruna giderse büyük bir tehlikeyi göze almış olacaktı. Reddettiği takdirde ise babasına ihanet ettiğini açık seçik itiraf etmiş olacaktı. Bunun üzerine o daha cesurane ve tehlikeli yolu seçti.” Babasının karargâhına doğru yola çıktı.

Gelişi büyük heyecan uyandırdı. Çadırlarını babasınınkinin yanına kurdurdu. Vezirlerin saygılarını kabul ettikten sonra zengin koşumlu bir ata

bindi, vezirlerin eşliğinde ve etrafını çeviren Yeniçeriler tarafından alkışlanarak huzura kabul edileceğini umduğu sultanın çadırına girdi. İçeride...

ortalık sakin görünüyordu. Ortalıkta ne asker vardı ne uşak ne de muhafız. Bununla birlikte, birkaç dilsiz (Türklerin çok değer verdiği bir hizmetkâr sınıfı), katilleri olması kaçınılmaz güçlü kuvvetli adamlar oradaydılar. Delikanlı iç çadıra girer girmez kararlı şekilde üzerine saldırdılar ve boynuna bir ilmik geçirmeye çalıştılar. Güçlü yapılı bir adam olduğu için, Mustafa şiddetle kendini savundu, yalnız hayatı için değil, taht için de savaştı. Çünkü kaçıp kendini Yeniçerilerin arasına atabildiği takdirde, onlar, gözdeleri adına öylesine bir öfke ve acıma duyacaklardı ki, onu korumakla kalmayıp sultanları olarak ilan ederlerdi. Bundan korkan Süleyman bu sahneyle arasındaki keten perdeyi aralayarak başını uzattı, dilsizlere öfkeli bakışlar fırlattı ve tehdit dolu hareketlerle duraksamalarını yerdi. Bunun üzerine telaşlanan ve çabalarını artıran dilsizler, talihsiz Mustafa’yı yere fırlattılar ve ipi boynuna geçirerek onu boğdular.

Vücudu, bütün ordunun görmesi için çadırın önündeki bir halının üstünde sergilendi. Yas ve ağlanıp sızlanmalar aldı yürüdü. Yeniçeriler üzüntüye ve öfkeye kapılmışlardı. Ama kendilerine seçtikleri lider ölü olarak yatarken, yapabilecekleri bir şey yoktu.

Sultan onları sakinleştirmek için -hiç kuşkusuz tamamen iradesi dışında değil- Rüstem’i kumandasından ve başka ayrıcalıklardan yoksun etti ve onu İstanbul’a geri yolladı. Ama aradan iki yıl geçtikten sonra Rüstem, ardılı Ahmet Paşa’nın idamı ve hiç kuşkusuz ısrarı üzerine tekrar sadrazamdı.

Üç yıla kalmadan Rokselana da sultanı acılar içinde bırakarak öldü. Süleyman karısını yeni Süleymaniye Camii’nin yanında onun için yaptırdığı türbede toprağa verdi. Ama kadın kötü emellerini gerçekleştirmişti. İki büyük oğlundan biri için tahtı garantilemişti. Bunlar, işe yaramaz ayyaşın biri olan oğlanların büyüğü ve annesinin gözbebeği Selim ve çok daha değerli bir vâris, babasına benzeyen ve onun iyi yanlarını paylaşan Yeniçerilerin favorisi Bayezıt’tı. En küçük oğlan olan kambur, kafaca ve bedenen zayıf Cihangir, ağabeyi Mustafa’nın hayranıydı. Üvey

ağabeyinin katlinden sonra duyduğu acıdan ve aynı akıbete uğrama korkusundan hastalanmış ve ölmüştü.

Hayatta kalan iki kardeş birbirlerinden nefret ediyorlardı; onları birbirlerinden ayırmak için Süleyman her birine imparatorluğun başka bir bölümünde bir kumanda verdi. Ama birkaç yıl sonra her biri kendi yerel askeri kuvvetleri tarafından desteklenen kardeşlerin arasında iç savaş patlak verdi. Selim, babasının kuvvetlerinin yardımıyla 1559'da Bayezıt'ı Konya'da yenilgiye uğrattı ve dört oğlu ve küçük, lakin etkin askeri kuvvetiyle İran Şahı Tahmasp'a sığınmak zorunda bıraktı. Bayezıt önce burada bir Osmanlı prensine layık saygıyla ve armağanlarla karşılandı. Bayezıt da benzer armağanlarla karşılık verdi. Armağanlarının arasında zengin koşumlu elli Türkmen atı da vardı, ki süvarilerinin becerileriyle İranlıları şaşırttılar. Bunu, oğlunun sınır dışı ya da idam edilmesini talep eden sultanın elçileriyle konukseverlik kuralları gereğince iki şıkkı da reddeden Şah'ın arasında bir mesaj alışverişi izledi. Tahmasp önceleri sultanın ilk seferinde fethettiği Mezopotamya topraklarını geri almak için rehinesini sömürmeyi umut etti. Ama bu umut boşa çıktı. Bayezıt esarette çürüdü.

Şah sonunda Osmanlı Ordusu'nun üstünlüğüne boyun eğmeye mecbur kaldı ve bir uzlaşmaya razı oldu. Buna göre, şehzade İran topraklarında idam edilecekti, ama cellatları sultanın adamları olacaktı. Şah böylece Bayezıt'ı yüklü bir altın yığını karşısında İstanbul'dan gelen resmi cellada teslim etti. Şehzade ölmeden önce dört oğlunu görüp kucaklamayı isteyince, cellada işine bakması söylendi. Arkasından ilmik şehzadenin boğazına geçirildi ve boğuldu.

Dört oğlu da babalarının arkasından aynı akıbete uğratıldılar. Sadece üç yaşında olan beşinci oğula da Süleyman'ın buyruğu üzerine Bursa'da bu işle görevlendirilen güvenilir bir hadım tarafından aynı akıbete uğratıldı.

Süleyman'ın tahtına giden yol böylece engelsiz olarak yozlaşmış Selim'in önünde açılmış oluyordu. Ne var ki bu Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine giden yolun da başlangıcı olacaktı.

((17))

Sultan Süleyman’ın doğuda karadaki fetihleri denizdeki genişleme alanını Akdeniz’in sularının ötesine uzatmıştı. Barbaros’la Altın Boynuz Donanması’nın Akdeniz’de V. Karl’ın kuvvetlerine karşı savaştığı 1538 yazında, bir başka Osmanlı Donanması’nın Kızıldeniz’de ortaya çıkmasıyla ikinci bir deniz cephesi açılmış oluyordu. Bunun kumandanı Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa’ydı. Yönü, Portekizlilerin korkulacak bir egemenlik kurdukları Hint Okyanusu’ydu. Planları, Doğu’nun ticaretini Kızıldeniz’le Basra Körfezi’nden saptırıp Ümit Burnu’nu dolaşan yeni bir yola yönlendirmekti.

Bu, babası gibi Sultan Süleyman için de bir kaygı kaynağıydı. Bombay kuzeyindeki Malabar sahilinde bulunan Gucarat’ın hükümdarı Bahadır Şah’ın bir ricası üzerine harekete geçti. Bahadır, Delhi gibi onun da topraklarını istila eden Moğol İmparatoru Hümayun’un baskısı üzerine Portekizlilerin kucağına düşmüştü. Onların Diu Adası’nda bir kale inşa etmelerine izin vermişken şimdi onları oradan çıkarmaya çalışıyordu. Süleyman bu Müslüman kardeşinin sorununu anlayışla karşıladı. İnançlıların kumandanı olarak Haç’la çatıştığı zaman Hilal’i desteklemeyi kendine borç biliyordu. Bu durumda Hıristiyan düşmanların Hint Okyanusu’ndan uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Üstüne üstlük, Portekizliler Osmanlı ticaretini engellemeleri nedeniyle düşmanlığını körüklüyorlardı. Basra Körfezi’nin ağzına hâkim Hürmüz Adası’nı işgal etmişlerdi, şimdi de Kızıldeniz’in ağzına hâkim Aden’i işgale hazırlanıyorlardı. Bu yetmiyormuş gibi, Hıristiyan imparatorun Tunus’u fethetmesine yardım etmek için deniz kuvvetleri yollamışlardı. Bu durumda, birkaç yıl önce de tasarlamış olduğu gibi Asya’da onlara karşı bir sefer düzenlemek sultanın işine gelecekti.

Sefere kumanda eden Hadım Süleyman Paşa yaşını başını almış bir adamdı. Üstelik o kadar şişmandı, ki dört erkeğin yardımıyla bile zor ayağa kalkabiliyordu. Fakat donanması çok iyi silahlanmış ve donanmış yetmişten

fazla gemiden oluşuyordu ve Yeniçerilerin ağır bastığı hatırı sayılır bir kara kuvveti taşıyordu. Kaptan-ı derya önce Kızıldeniz'de güneye doğru hareket etti. Bu denizin isyancı şeyhlerin elinde olan Arap kıyıları, Mısır'ın sultan tarafından barışa kavuşturulması sırasında bir korsan tarafından harabeye çevrilmişti. Aden'e varınca Süleyman Paşa oranın şeyhini yelkenlisinin seren ucundan sallandırdı, şehri yağmaladı ve bölgeyi bir Türk sancağına dönüştürdü. Kızıldeniz'in ağzı böylece Türklerin eline geçmiş oluyordu. Hintli Müslüman müttefikleri Bahadır bu arada öldüğünden Süleyman Paşa kutsal Mekke şehrine emanet ettiği zengin altın ve gümüş hazinesini sultana armağan olarak İstanbul'a götürdü.

Sonra, sultanın emrettiği gibi Portekiz Donanması'nı Hint Okyanusu'nda arayacak ve üstün ateş gücünden yararlanacak yerde, paşa elverişli bir rüzgârdan yararlanarak Batı Hindistan kıyılarına yelken açtı. Orada Diu Adası'na asker çıkardı ve Süveyş berzahından sürüklenerek geçirilen dev yapılı bir dizi topla Portekiz kalesini kuşattı. Garnizonun askerleri kadınlarının da yardımıyla cesaretle direndiler. Bahadır'ın Gucarat'taki ardılı, Aden şeyhinin akıbetinden sonra Türklere Portekizlilerden daha ciddi bir tehdit olarak bakma eğilimindeydi.

Bu düşünceyle Süleyman'ın gemisine binmek istemediği gibi, vaat ettiği levazımı da teslim etmedi. O sırada Portekizlilerin Diu'yu kurtarmak için Goa'da büyük bir donanma teşkil ettikleri haberi Türklerin kulağına geldi. Süleyman Paşa bunun üzerine ihtiyatlı davranmayı yeğleyerek okyanustan gerisin geriye dönerek Kızıldeniz'e girdi. Orada Aden'inki gibi Yemen'in hükümdarını da öldürterek ülkeyi bir Osmanlı valisinin eline bıraktı. Sonunda Hindistan yenilgisine rağmen kutsal bir savaşçı olarak sultanın gözündeki statüsünü pekiştirmek için, Kahire üzerinden İstanbul'a gitmeden önce Mekke'de hac vazifesini yerine getirdi. Gerçekten de İstanbul'da kendisine divanda sultanın vezirleri arasında yer verilmesi suretiyle ödüllendirildi. Fakat Türkler bundan sonra egemenliklerini doğuya Hindistan kıyılarına kadar yaymaya kalkışmadılar.

Bununla birlikte sultan Hint Okyanusu'nda Portekizlilere meydan okumaya devam etti. Ama Kızıldeniz'e hâkim olmasına rağmen, Portekizliler, Hürmüz Boğazı'ndaki üstünlükleri sayesinde Basra

Körfezi’ne girmesini engelliyorlardı. Bu durum da Fırat’la Dicle Deltası’ndaki Basra Limanı’na ve Bağdat’a sahip olmasını deniz savaşları açısından etkisizleştiriyordu. 1551’de Portekizlileri Hürmüz’den atmak için deniz kuvvetlerinin başındaki kumandan Piri Reis’i otuz gemilik bir filoyla Kızıldeniz’e ve oradan Arabistan Yarımadası’nın etrafını dönmeye gönderdi. Piri Reis, Gelibolu’da dünyaya gelmiş önemli bir denizciydi. Buranın çocukları (bir Türk tarihçisinin sözleriyle “timsahlar gibi suyun içinde doğuyorlar. Beşikleri tekneler. Gece ve gündüz denizle gemilerin ninnisiyle uykuya dalıyorlar”dı. Piri korsanlık yaparak geçirdiği bir gençlikten sonra değerli bir coğrafyacı oldu, denizler hakkında (bir tanesi Ege’yle Akdeniz’de gemiciliğin bağlı olduğu koşullar hakkındaydı) esaslı bir bilgiye dayalı kitaplar yazdı. Ayrıca, Amerika’nın bir bölümünü de kapsayan ilk dünya haritalarından birini de yaptı. Bu arada Umman Körfezi’nde düşman boğazın karşısındaki Muskat’ı zapt etti ve Hürmüz’ün çevresindeki arazileri talan etti. Ancak limanı koruyan kaleyi fethedemedi. Bunun yerine Basra Körfezi’nde yerel halktan aldığı hazinelerle yüklü olarak kuzeybatı yönünde yelken açtı, sonra Basra halicine girerek gemilerini buraya demirletti. Portekizliler de peşindeydi. Gemilerini limanlarında hapsetmeyi umuyorlardı.

Kâfirlerin yaklaşması üzerine Piri Reis zengin hazinelerle yüklü üç kadırgayla kaçtı, Portekizlileri atlatmak suretiyle daracık boğazlardan geçerek kurtuldu. Ama donanmasını düşmana terk etmişti. Sadece bir tek kadırgasını kaybederek Mısır’a vardığında Osmanlı makamları tarafından derhal hapsedildi ve sultanın emri üzerine Kahire’de başı kesilerek idam edildi. Hazineleri, bu arada içi altınla dolu büyük porselen vazolar İstanbul’a sultana gönderildi.

Piri’nin yerine geçen korsan Murat Bey, sultandan Basra’dan başlayarak Hürmüz Boğazı’nı geçmesini ve Türk Donanması’ndan kalanları Mısır’a getirmesi emrini aldı. Başarısızlığa uğraması üzerine görev, ataları İstanbul tersanesinin müdürleri olan Seydi Ali Reis adında deneyimli bir denizciye verildi. Bu kişi “Kâtibi Rumi” mahlasını kullanan değerli bir yazardı; matematik, denizcilik ve astronomiden başka ilahiyat konulu eserler yazmıştı. Ayrıca ünlü bir şairdi. Basra’da on beş gemiyi donattıktan sonra gemilerinin sayısı kendisininkinden kalabalık olan Portekiz Donanması’nın

üstüne gitmek üzere yola çıktı. Sonradan yazdığına göre, Akdeniz'de Barbaros'la Andrea Doria arasındakinden daha kanlı olan Hürmüz açıklarındaki iki çarpışma sonucunda gemilerinin üçte birini kaybetti, ama kalanlarla Hint Okyanusu'na çıkmayı başardı.

Orada bir kasırgaya yakalandı, Akdeniz'deki fırtınaların yanında çocuk oyuncağı gibi kalan bu afet sırasında gece gündüzden ayırt edilemiyor, dalgalar geminin yolu üstünde kocaman dağlar gibi yükseliyordu. Sonunda Gucarat kıyısına sürüklendi. Burada Portekizlilerin karşısında savunmasız kalınca, yerel sultana teslim oldu. Adamlarından bazıları da sultanın hizmetine girdi. Kendisi arkadaşlarından bir grupla ülkenin içerilerine doğru bir yolculuğa çıktı, sonra Hindistan, Özbekistan, Maveraünnehir ve İran üzerinden dönüş yolculuğuna başladı, yarı nesir yarı manzum olarak seyahat izlenimlerini kaleme aldı, sonuçta sultan tarafından aylığının yükseltilmesi ve kendisiyle arkadaşlarına kalan alacaklarının gereğinden fazla olarak ödenmesi şeklinde ödüllendirildi. Kâtibi Rumi ayrıca kendi deneyimleriyle Arap ve İran kaynaklarına dayanarak Hindistan'ın denizleri hakkında yararlı bir kitap yazacaktı.

Ama Sultan Süleyman'ın gemileri artık o denizlerde dolaşmayacaktı. Bu denizlerdeki eylemleri, Kızıldeniz'de Türklerin egemenliğini perçinlemek ve bir Portekiz kuvvetini sürekli olarak Basra Körfezi'nin ağzında tutmak suretiyle bir amaca hizmet etmişti. Fakat sultan imkânlarını fazla zorlamıştı, birbirine çok uzak iki deniz cephesindeki bir savaşı sürdüremezdi. İmparator V. Karl da benzer bir durumdaydı. Süleyman'ın Aden'i elinde tutması gibi, o da Oran'ı elinde tutmasına rağmen, çelişkili amaçları nedeniyle Akdeniz'in batısındaki konumunu koruyamadı.

Süleyman, Süveyş'in doğusunda bir sefere daha girişmek zorunda kaldı. Olay, adı Habeşistan olan ücra dağlık krallıkta odaklanmıştı. Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra ülkenin Hıristiyan devlet adamları Türk tehdidine karşı Portekizlilerden yardım istemişlerdi. Bu, Kızıldeniz çevresindeki ve hinterlandındaki Müslüman aşiret reislerine Osmanlı desteğinin artmasına yol açtı. Bu aşiret reisleri Hıristiyanlara karşı aralıklı olarak savaşıyorlardı, sonunda Habeşistan'ın bütün doğusunu onların elinden kopardılar. Portekizliler 1540'da ülkeye kâşif Vasko da Gama'nın

oğlunun kumandasında silahlı bir kuvvet yollamak suretiyle karşılık verdi. Bunların gelişi Habeşistan tahtına Claudius veya Gradeus adında enerji dolu bir genç hükümdarın (veya *negus*'un) çıkışıyla aynı zamana rastladı. Negus hemen harekete geçti ve Portekizlilerle işbirliği yaparak Türkleri on beş yıl süresince hazır ol durumunda tuttu. Sultan, o vakte dek onları desteklemiş kabileleri yanına çekerek Habeşistan'ı kuzeyden tehdit etmek için Nübye'yi işgal etmeyi amaçlayan bir sefere girişti. 1557'de içteki bütün Portekiz eylemleri için üs vazifesi gören Massawa adlı Kızıldeniz limanını ele geçirdi. Claudius yalnız başına savaşmak durumunda kalmıştı, iki yıl sonra da savaşta öldürüldü. Habeşlerin direnişi çökmüştü. Böylece, bu dağlık Hıristiyan ülkesi, bağımsızlığını korumakla beraber, Müslüman komşularına karşı bir tehdit olmaktan çıktı.

O sırada Akdeniz'de Barbaros'un ölümünden sonra korsanlar korunuğu Turgut'u onun yerine geçirmişlerdi. Mısır'da eğitim görmüş bu Anadolulu maceracı, Memluklulara topçu olarak hizmet vermiş, ateşli silahlar konusunda bir uzman olduktan sonra macerayla zenginlik peşinde denizlere açılmıştı. Turgut Reis'in cesaretiyle maceraları sonunda Süleyman'ın dikkatini çekmiş, sultan, onu kadırgalarının komutanlığına atamıştı. Korsan bundan sonra Osmanlı Donanması'nda sultanın sancağının koruması altında eylem yapmaya başladı. Osmanlı'nın deniz kuvvetlerinin 1551'de savaştıkları düşman, Rodos'tan atıldıktan sonra Malta Adası'nda konuşlanan Kudüs'ün Saint Jean şövalyeleriydi. Turgut Reis şövalyelerin elinden ilk önce Trablusgarp'ı alarak buranın valiliğine atandı.

İmparator V. Karl 1558'de ölünce oğlu ve ardılı II. Felipe Trablusgarp'ı geri almak için Messina'da büyük bir Hıristiyan Donanması toparladı. Önce kara kuvvetleriyle bir zamanlar Barbaros'un kalesi olmuş olan Cerbe Adası'nı işgal ve tahkim etti. Ama İstanbul'dan büyük bir Osmanlı Donanması'nın zamanında gelişi tam bir sürpriz oldu. Paniğe kapılan Hıristiyanlar gemilerine koştular. Bu gemilerin birçoğu batırıldı, kalanları da İtalya'ya kaçtılar. Kalede kalanlar sonunda açlık nedeniyle teslim olmak zorunda kaldılar. Bunda, bütün kuyularının yerini keşfeden ve onları ele geçiren Turgut Reis'in becerikliliğinin büyük rolü olmuştu. Bu yenilgi,

imparator Karl'ın Cezayir'i zapt etmeyi başaramaması nedeniyle Hıristiyanlığın bu sularda uğradığı en büyük felaket oldu. Türk korsanları bu kadarla kalmayarak İspanyolların elinde kalan Oran dışında Kuzey Afrika kıyılarının en büyük kısmına hâkim oldular. Bunu başardıktan sonra Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek Atlantik'e çıktılar, Kanarya Adaları'na ulaştılar ve Yeni Dünya'dan dönen hazinelerle yüklü İspanyol ticaret gemilerinin yolunu beklemeye hazırlandılar.

Bunun sonucunda son Hıristiyan kalesi olan müstahkem Malta Adası'na giden yol açılmış oluyordu. Şövalyelerin Sicilya'nın güneyindeki bu stratejik üssü, doğuyla batı arasındaki boğazlara hâkimiyetiyle sultanın Akdeniz'in tamamına egemen olmasında en büyük engeldi. Sultan Süleyman, Turgut Reis'in deyimiyle "engerek yılanlarının bu yuvasını yok etmenin" zamanının geldiğinin bilincindeydi. Sultanın Rokselana'dan olma kızı ve Rüstem Paşa'nın dul eşi olan Mihrimah ilerleyen yaşında sultanı avutuyor ve etkiliyordu. Bu seferin kâfirlere karşı kutsal görevi olduğuna Süleyman'ı inandırdı. Venedik'ten İstanbul'a gelen büyük bir ticaret gemisinin şövalyeler tarafından ele geçirilmesi, sarayda Mihrimah'ın yandaşlar bulmasını sağladı. Karaağalar'ın başına ait olan geminin taşıdığı lüks mallarda haremin başlıca hanımlarının hisseleri vardı.

Artık yetmiş yaşında olan Sultan Süleyman gençliğinde Rodos seferinde yaptığı gibi Malta'ya karşı girişilecek seferin başına geçmeye niyetli değildi. Kumandayı ikiye böldü. Genç kaptan-ı deryası Piyale Paşa'yı deniz kuvvetlerinin, eski kumandanı Mustafa Paşa'yı da kara kuvvetlerinin başına geçirdi. İkisi de sultanın kişisel sancağının altında dövüşeceklerdi. Paşaların arasındaki uyumsuzluğun farkında olan Süleyman işbirliği sağlamak için Piyale'ye Mustafa'ya saygın bir baba, Mustafa'ya da Piyale'ye sevgili bir oğul olarak bakmasını buyurdu. Sadrazamı Ali Paşa da iki kumandana gemiye kadar eşlik ederken onlara takıldı: "Kahve ve afyonla keyif etmeye her an hazır iki paşamız adalara bir keyif yolculuğuna çıkıyorlar. Gemilerinin bol çekirdek kahve ve banotu özü yüklü olduğuna bahse girerim." Sultanın, Akdeniz'deki savaşım bahsinde Turgut Reis'in ve giderek ünlenen bir korsan olan Uluç Ali'nin becerisiyle deneyimine özel bir saygısı vardı. Paşaları seferin danışmanlığına atadı ve her iki komutana,

onların önerileri ve onayı olmadan hiçbir şeyi denememeleri komutunu verdi.

Düşmanları olan şövalyelerin büyük üstadı Jean de la Valette, Hıristiyan dininin katı ve bağnaz savaşçılarından biriydi. Süleyman'la aynı yıl doğmuş, Rodos kuşatmasında ona karşı savaşmış, o zamandan beri de hayatını tarikatının hizmetine adamıştı. La Valette kaşarlanmış bir savaşçının becerisiyle bir din liderinin özverisini şahsında birleştirmişti. Kuşatma kaçınılmaz görününce şövalyelerine son bir öğütte bulundu: "Bugün dinimiz tehlikede, bugün İncil, Kuran'a ya yenik düşecek ya da düşmeyecek. Tanrı şimdi bizden görevimiz gereği ona vakfettiğimiz hayatlarımızı bizden istiyor. Hayatlarını feda edecekler Tanrı'nın sevgili kulları olacaklar. "

Büyük limandaki Malta'nın kale şehri Marsa kayalık dağ doruklarıyla çevriliydi ve kayalık diller tarafından savunuluyordu. Bunlar limanın güney yanında suyun içine uzanıyorlar, aralarında daha küçük limanlar yer alıyordu. En güçlü noktaları merkezdekilerdi: St. Angelo ve St. Michel kaleleri tarafından korunan bitişik Il Burgo ve Senglea burunları. Turgut Reis tarafından denemesi yapılan kısa bir Türk saldırısı üzerine bu savunmalar yeni St. Elmo Kalesi'nin inşa edilmesiyle pekiştirilmişti. Tam karşıda limanın kuzey yanının ucunda yer alan bu kale, Büyük Liman'la paralel bir koy olan Orta Liman'ın ağzını veya kuzeyindeki Marsa Muscet'i korumak üzere tasarlanmıştı.

Büyük düşman kuvveti 18 Mayıs 1565'de şafak vaktinin sisi arasında Malta ufkunda belirdi. Başkomutan olarak sultanın yokluğunda kara ve deniz kuvvetleri "baba" Mustafa ile "oğul" Piyale arasındaki uyumsuzluk eylemleri ta başından engellendi. Kara kuvvetlerinin paşası önce Gozo'yu ve Mdina'daki başkentiyle adanın kuzeyini işgal edip arkalarını garanti altına almak istiyordu. Bundan sonra St. Elmo'yu es geçerek limanın doğrudan en güçlü iki noktasına, Il Burgo'yla Senglea'ya saldıracaktı. Kaptan-ı derya ise herhangi bir kara eylemine girişmeden önce donanmasının gemilerini demirleyebileceği güvenli bir yer bulunmasının gerektiğini ileri sürerek itiraz ediyordu. Bunun için tek elverişli yer Orta Liman ya da Marsa Muscet'ti. Bunun için önce St. Elmo Kalesi'ni zapt etmek zorundaydı. Kaptan-ı deryanın bu istemine boyun eğen Mustafa

kuvvetlerini karaya çıkardı ve kaleyi kuşattı. Turgut Reis kendi donanmasıyla beklendiği tarihten iki hafta sonra geldi. Fakat gelişinin üzerinden bir gün geçmeden yeni ve daha güçlü bataryalarla St. Elmo Kalesi'ne açılan top ateşini katlamış, kuşatma sürdükçe bu top ateşi dörtbir yandan kuvvetlenmeye başlamıştı.

Sayıları birkaç yüzü geçmeden şövalyeler, sayıları binleri bulan düşman askerlerinin peş peşe gelen saldırı dalgalarına karşı kaleyi ölesiye savundular. Fakat dış savunma hattının Türklerin eline geçmesi kalenin sonunu getirmek üzereydi. Türkler hemen arkasından kaleye karşı bir dizi korkunç saldırı başlattılar. Dervişlerin teşvikiyle ilerleyen Yeniçeri dalgaları kalenin hendeğini aşarak, kalkar kapının parmaklığından içerisini ateş yağmuruna tuttular, portatif merdivenleriyle kale duvarlarına tırmandılar, bu arada Hıristiyanların üzerlerine yağdırdıkları "Yunan ateşi"nin alevleriyle bol ve uzun entarilerinin içinde çıra gibi yandılar.

Türklerin uğradıkları bu ağır kayıplar, kalenin dış savunma hattını ele geçirmeleriyle yine de telafi edildi. Burasını alelacele aşılamaz hale getirdiler, kısa zamanda moloz yığınına dönüştürdükleri duvarların arkasından kalenin içine de hâkim oldular. St. Elmo'nun birkaç güne kalmadan düşmesi kaçınılmaz görünüyordu. Öyleyken kale bir ayı aşkın süre dayandı, çünkü İslam uğruna ölmeye hazır Türkler, bu Hıristiyan şövalyelerinin bağnazlığını azımsamışlardı. Onlar da şövalyelik yeminlerine sadık kalarak Hazreti İsa'nın hizmetinde ölmeye hazır kutsal savaşçılardı. Büyük üstatlarının emrettiği gibi, şehirlerinde taş taş üstünde kalmayıncaya ve kanlarının son damlasına kadar savaşacaklardı. Bombardıman St. Elmo'yu "fırtınaya tutulmuş bir gemi gibi" sarsacak kadar şiddetlendi, fakat büyük ölçüde şövalyelerin sürekli ve isabetli top ateşi sayesinde, saldırılar birbiri arkasından püskürtüldü ve Türklere büyük kayıplar verdirildi.

Turgut Reis bunun üzerine başarısızlığını isabetli şekilde değerlendirerek Mustafa Paşa'yla birlikte kuşatmadan daha çabuk sonuç almak için ek tesisler yaptırmaya başladı. Çalışmaları denetlerken Hıristiyanların ateş hattının üstünde fazlaca göze çarpıyordu. St. Angelo'dan ateşlenen bir top mermisi birden yakınına düşerek kaya kıymıklarını etrafa saçtı. Bunlardan birinin kafasına saplanmasıyla Turgut Reis yere yığıldı. Liderlerinin ölümcül bir yara aldığının duyulması adamlarının üzerinde olumsuz bir etki

yaratacağını düşünen Mustafa Paşa, Turgut'un üzerine bir cüppe atarak onu karargâhına taşıttı. Turgut aslında yaşıyordu, ama bilinçsizce sayıklıyordu. St. Elmo'nun son bir kanlı çarpışmadan sonra sonunda düştüğünü duyacak kadar yaşadı. Söylendiğine göre, o zaman, "Çeşitli işaretlerle sevincini belirttikten sonra Tanrı'ya şükreder gibi bakışlarını göğe çevirmiş ve son nefesini vermişti."

Kalede yalnız dokuz Saint Jean şövalyesi hayatta kalmıştı. Türkler de adamlarından binlercesini kaybetmişlerdi. Bütün bunları hesap eden Mustafa Paşa kalenin harap mazgallarından Büyük Liman'ın karşı kıyısında heyula gibi yükselen St. Angelo'nun sağlam duvarlarına bakarak, "Allah'ım, bu küçük oğul bu kadar pahalıya mal olduğuna göre, baba için daha neler ödeyeceğiz?" diye feryat etti.

Mustafa böylece, Rodos emsalini göz önünde tutarak şövalyelere barış koşulları önerdi. Fakat büyük üstadın küçümser yanıtı Il Burgo istihkâmının altındaki hendeği Yeniçerilerinin cesetleriyle doldurmasını önermek oldu. Bu hakaret karşısında çılgına dönen Mustafa, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da yaptığı gibi, seksen kadırgalık bir filoyu karayoluyla Orta Liman'dan Büyük Liman'a nakletti. Orada kara ordusuyla işbirliği halinde Il Burgo ve Senglea'yı St. Angelo ve St. Michel kaleleriyle birlikte kuşatmaya hazırlandı.

Tahkim edilmiş iki burnun arasındaki koy deniz yönündeki bir savunma hattı olarak şövalyeler tarafından ağır bir zincirle kapatılmıştı. Türkler engeli kırmak için baltalı istihkâmcılar yolladılar. Suya dalan askerler, kamalar ve bıçaklarla dişlerine kadar silahlı Maltalılar tarafından karşılandılar. Bunlar, kendi sularında tam birer deniz kurdu gibi istilacılarla göğüs göğüse boğuştular ve zinciri korudular.

Türkler bundan sonra Malta'nın Büyük Liman'ının çeşitli tahkim edilmiş noktalarını hedef alan bir dizi saldırı başlattılar. Bu mücadele hemen hemen aralıksız iki ay sürecekti. Saldırganlar kurnazca taktiklerle ve acımasızca savaştılarsa da, bir sonuca ulaşamadılar; Hıristiyanlarınkiyle kıyaslanamayacak kadar ağır kayıplar verdiler. Şövalyeler bu ölümcül savaşta her zamanki gibi büyük bir azim ve inatla savaştılar. Bununla birlikte, moralleri kuvvetli de olsa garnizonları çok zor durumdaydı. Kuşatmacıların durumu onlarınki kadar bozuk olmasa bile o kadar parlak

sayılmazdı. Levazım getiren gemileri Hıristiyan korsanların eline düştüğünden yiyecek ve cephane sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Hospitalier şövalyelerindeki gibi sağlık hizmetlerinden yoksun oldukları için ateşli hastalıklar ve dizanteri vakaları hariç bir veba salgınının patlak vermesinden korkuyorlardı. Moralleri bozulmaya, içlerindeki ateş sönmeye başlıyordu. Üstelik eylül gelmiş, havaların bozması tehlikesi başgöstermişti. Bu da kara ve deniz kuvvetleri komutanları arasında yeni bir çekişme kaynağı oldu.

Mustafa Paşa gerekirse kışı adada geçirmeye hazırdı. Hıristiyan garnizonunu açlığa mahkûm etmeyi ve eski başkent Mdina'yı birlikleri için üs olarak kullanmayı düşünüyordu. Fakat her zamanki gibi donanmanın kara kuvvetlerinden daha önemli olduğunu savunan Piyale Paşa gemileri demirleyecek yerinin yokluğunda ve levazım sağlama kolaylıkları olmadan gemilerini eylülün ortasından sonra bu uzak Malta sularında riske atamayacağını ileri sürüyordu. Üstelik şimdi Türk komutanlar arasındaki fikir ayrılıklarını giderecek bir Turgut Reis de yoktu.

Sorun beklenmedik şekilde çözüldü. Akdeniz'in imparatorluk kumandanı olarak Andrea Doria'nın ardılı olan Don Garcia de Toledo'nun emrindeki on bin kişilik bir Hıristiyan Donanması görünmüştü. Sicilya'dan gelen donanma St. Angelo'nun açığından geçti ve kaleyi üç parelik bir top ateşiyle selamladı. Donanmayı durdurmak için herhangi bir girişimde bulunmamış olan Piyale Paşa şimdi gitmek için sabırsızlanıyordu. Donanmaya saldırmaya da kalkışmadı. Hıristiyan Ordusu böylece hiçbir direnişle karşılaşmadan adanın kuzeyinde karaya çıktı. Mustafa Paşa hemen kuşatmayı kaldırdı ve Malta'nın boşaltılması için emir verdi. Karargâhı söküldü, toplar parçalara ayrıldı ve gemilere taşındı, Osmanlı kuvvetleri de gemilere bindirildi.

Derken Mustafa Paşa düşmana yardıma gelen kuvvetin kendisine inandırıldığından daha zayıf olduğunun farkına vardı. Saldırıya geçmek için kuvvetlerini hemen tekrar karaya çıkardı. Ne çare ki moralleri bozulan askerlerin, Malta topraklarında savaşmaya artık hevesleri kalmamıştı. İyi eğitim görmüş bir İspanyol piyade birliğinin saldırısına uğrayınca, paniğe kapılıp kaçtılar. Kıyıda göğüs göğüse şiddetli çarpışmalardan sonra biraz

kayıp vererek kuzeyde St. Paul Koyu'nun korumasında onları bekleyen gemilere yüklendiler.

Türk Donanması çok geçmeden Boğaziçi'ne doğru bin millik yolculuğuna çıkmıştı. Toplam gücünün sadece dörtte biri kurtulmuştu. Sultan tarafından nasıl karşılanacaklarından emin olamayan iki Türk kumandan, padişaha haberleri vermek ve öfkesinin yatışmasını beklemek için hızlı kadırgalarla ileriye mesajlar yolladılar. Gerçekten de memleketin sularına girince, donanmanın ortalık kararmadan asla İstanbul limanına girmemesi emrini aldılar. Sultan Süleyman Hıristiyanların elindeki bu ikinci büyük yenilginin haberini alınca öfkeden deliye dönmüştü. Viyana'dan geri çekilinmesinden sonra görünümü kurtarmanın çaresini bulmuştu. Fakat Malta'da çok büyük bir yenilgiye uğradığını gizlemesinin hiçbir yolu yoktu. Sultanın bütün Akdeniz'de Osmanlı egemenliğini kurma girişiminin sonu yaklaşıyordu.

Sultan Süleyman bu fiyasko hakkında acı bir şekilde şunları söyleyecekti. "Ordularım ancak başlarında ben olduğum zaman başarılı oluyorlar!" Bu boş bir övünme değildi. Gençliğinde aynı acımasız Hıristiyan düşmana karşı ona Rodos Adası'nı kazandıran güçlü ve uyumlu bir kumandanın yokluğu, Sultan Süleyman'a yaşlılığında Malta'yı kaybettirmişti. Yalnızca kuvvetlerinin üzerinde itirazsız bir kişisel otoritesi olan sultan, böyle bir başarıya ulaşabilirdi. Süleyman böylece buna eklenen yargı ve akıl melekeleri, liderlik gücü ve kararlılığı sayesinde kırk beş yıl süresince Osmanlı'yı aralıksız zaferden zafere götürmüştü. Ama o da artık ömrünün sonuna yaklaşıyordu.

Rokselana'nın ölümünden beri kişisel yaşamında yalnız olan sultan, kendi içine kapanmış, giderek sessizleşmiş, daha melankolik bir görünüm almış, insanlardan daha fazla kaçar olmuştu. Başarıyla övgüler bile artık onu etkileyemiyordu. Piyale Paşa Osmanlıların Orta Akdeniz'deki egemenliklerini kesinleştiren Cerbe ve Trablusgarp zaferlerinden sonra donanmayla İstanbul'a döndüğü vakit, Busbecq'e bakılırsa, "Bu zafer anında Süleyman'ın yüzünü görenler ifadesinde en küçük bir yersiz sevinç izi keşfedememişlerdi... Yüzündeki anlam değişmemiş, ciddi yüz çizgileri her zamanki melankolisinden hiçbir şey kaybetmemiş, günün övgüleri ve

utkusu onda hiçbir hoşnutluk belirtisi meydana getirememişti.” Busbecq, sultanın yüzünün belki de gizli bir hastalıktan kaynaklanan aşırı solgunluğunu; elçilerin varlığında, yabancı devletlerin güçlü ve sağlıklı olduğu takdirde ondan daha fazla korkacaklarını düşünerek bunu bir ruj katmanının altında gizlediğini fark etmişti.

Majesteleri yılın birçok ayları süresince bedenen çok halsizdi, gut hastalığından bacakları şişmiş, iştahından eser kalmamıştı, yüzü şişti ve çok sağlıksız bir rengi vardı. Son mart ayında dört veya beş bayılma krizi geçirmişti. O zamandan beri bir kez daha bayılmış, adamları yaşadığını mı, yoksa öldüğünü mü anlayamamışlar, iyileşebilmesinden umudu kesmişlerdi. Herkesin ortak kanısına göre ölmesi yakındı.

Yaşı ilerledikçe batıl inançlara kendini giderek daha fazla kaptırıyordu. Busbecq şöyle yazıyor: “Çalgı çalan ve şarkı söyleyen bir erkek çocuklar korosunu dinlemekten zevk alıyordu, ama mübarek olarak tanınan bir kocakarının bu eğlenceden vazgeçmediği takdirde, gelecekteki hayatında onu cezaların beklediğini söylemesi üzerine bu da son buldu.” Sazlar böylece kırılıp yakıldı. Benzer dinsel kaygılar nedeniyle gümüş kap kacak yerine toprak olanların içinde yemek yemeye başlamış, şehre, tüketimi peygamber tarafından yasaklanan tüm şarap ithalatını yasaklamıştı. “Müslüman olmayan toplulukların, yiyecek rejimlerinde bu kadar köklü bir değişikliğin aralarında hastalığa, hatta ölümlere neden olabileceğini ileri sürmesi üzerine Divan bir dereceye kadar yumuşamış, haftalık bir miktarın onlar için Deniz Kapısı’nda karaya çıkarılmasına izin vermişti. “

Fakat sultanın donanmasının Malta’da neden olduğu özsaygı yitikliği böylesi cezalarla giderilemezdi. Savaşlarla geçen bir yaşamdan sonra Süleyman kırılan onurunu ancak, yaşına ve bozuk sağlığına rağmen, Osmanlı Ordusu’nun yenilmezliğini kanıtlayacak son bir zaferle onarabilirdi. Önceleri gelecek ilkbaharda Malta’yı fethetmek için şahsen bir deneme yapmaya ahdetmişti. Ama sonunda doğal sefer ortamına, karalara dönmeye karar verdi. Ferdinand’ın Habsburglu ardılı II. Maximilian’ın vergisini ödemeyi ihmal etmesi yetmezmiş gibi, Macaristan içlerine

Türklerin zararına saldırılar düzenlemesi nedeniyle bir kez daha Macaristan'la Avusturya'ya karşı harekete geçecekti. Sultan ayrıca, kuvvetlerinin daha önce Zigetvar ve Erlau önlerinde püskürtülmesinin intikamını almak için yanıp tutuşuyordu.

Böylece Süleyman 1 Mayıs 1566'da o vakte kadar kumanda ettiği en büyük kuvvetin başında sonuncu kez İstanbul'dan ayrıldı. Şahsen başında bulunduğu on üçüncü ve Macaristan'a yapılan yedinci seferdi bu. Padişah otağı Belgrad'ın ötesinde Tuna Havzası'nın olağan taşkınlarının biri sırasında harap olduğundan sultan, sadrazamınkine geçmek zorunda kaldı. Geçit törenleri dışında at üstünde oturamadığından perdeli bir tahtırevanda yolculuk ediyordu. Semlin'de, Macaristan tahtı üzerindeki hakkını daha bebekliğinde onayladığı genç Yanoş Sigismund Zapolya'yı huzuruna kabul etti. Sadık bir vassal olarak Sigismund efendisinin önünde üç kez yere diz çöktü, her defasında ayağa kalkmaya davet edildi, sultanın elini öptüğünde de sevgili oğlu olarak selamlandı. Bir müttefik olarak destek vaat eden Süleyman mütevazı toprak talepleri karşılığında genç Sigismund'a uzlaşma teklif etti.

Sultan, Semlin'den sonra Hırvat Kumandan Kont Nikola Zrinyi'den intikam almak amacıyla Zigetvar Kalesi'ne doğru yola çıktı. Viyana kuşatması günlerinden beri Türklerin amansız düşmanı olan Zrinyi kısa zaman önce sultanın çok sevdiği bir sancak beyinin karargâhına saldırmış, beyi oğluyla birlikte öldürmüş; oradan beyin bütün varını yoğunu ve yüklü bir miktar parayı beraberinde götürmüştü.

Zigetvar'a yapılan yürüyüş bir subayın gereksiz işgüzarlığı yüzünden verilen emre rağmen iki yerine bir günde tamamlandı ve sağlığı aslında bozuk olan sultanı daha da yordu. Süleyman o kadar öfkelenmişti ki adamın başının kesilmesini emretti. Fakat Sadrazam Sokullu Mehmet subayı kurtarmak için araya girdi. Kurnazca fikir yürüterek sultanın, ileri yaşına rağmen bir günlük yürüyüşü gençliğindeki gibi yarı zamanda tamamlaması karşısında düşmanın sineceğini ileri sürdü. Öfkeli ve kana susamış olan Süleyman savaş meydanındaki beceriksizliği nedeniyle Buda'nın valisinin idamını emretti.

Bundan sonra Zigetvar Kalesi ortasına bir haç diken Zrinyi'nin inatçı direnişine rağmen kuşatıldı. Şehrin düşüşünden sonra kumandan kalesine

çekilmiş, buranın garnizonu, son adamına karşı çarpışma kararını siyah bir bayrak dikerek ilan etmişti. Bu yiğitlikten etkilenen, ama buna rağmen böylesi önemsiz bir kalenin düşmekte gecikmesine sinirlenen sultan, teslimi için cömertçe koşullar öne sürdü. Amacı Zrinyi’yi kandırıp Hırvatistan’ın fiili hükümdarı olarak Osmanlı hizmetine almaktı. Fakat önerisi nefretle geri çevrildi. Türk istihkâmcıları bunun üzerine Süleyman’ın emriyle son saldırıya hazırlık olmak üzere iki hafta çalışarak kalenin ana burcunun altında dev bir lağım kazdılar. Burası 5 Eylül’de patlatıldı ve büyük hasara yol açtı. Kale duvarları parçalanmış, içlerinde muazzam bir yangın çıkmış, kalenin savunulacak hali kalmamıştı.

Fakat bu son zaferini görmek Süleyman’a nasip olmayacaktı. O gece belki beyin kanamasından ya da aşırı yorgunluktan kaynaklanan bir kalp krizi sonucunda çadırında öldü. Birkaç saat önce sadrazamına, “Zafer davulu henüz çalınmadı,” demişti. Sokullu bu kez sultanın ölümünü askerden gizledi, onun, ortaya çıkmasına engel olan bir gut krizi yüzünden çadırına kapandığının zannedilmesini sağladı. Gizlilik uğruna Süleyman’ın doktorunu bile boğdurduğu söylenir. Savaş böylece ta zafere kadar sürdü. Türk topları bombardımanlarına ta ki kale bir tek kulesi dışında tahrip olana, altı yüz kişi dışında tüm garnizonu ölene dek dört gün daha devam etti. Bir törene hazırlanır gibi giyinip süslenen ve tüm ziynetlerini takan Zrinyi bu altı yüz kişiyi birer Hıristiyan şehidi olmaya hazırlıyordu. Yeniçerilerle karşılaşınca büyük bir havan topu ateşledi ve yüzlerce Yeniçeri’yi ölüme yolladı. Daha sonra onunla arkadaşları ellerinde kılıçlarıyla kahramanca savaştılar. Sonunda Zrinyi öldü, o altı yüz kişiden de belki bir tanesi bile hayatta kalmadı. Zrinyi’nin son yaptığı, kulenin altındaki cephaneliği havaya uçurmak oldu, bu sayede de üç bin Türkü öldürdü.

Sadrazam Sokullu’nun tek düşündüğü, Selim’in olaysız olarak babasının tahtına oturmasıydı. Şehzadeye babasının ölüm haberini bir ulakla Anadolu’da Kütahya’ya ulaştırmıştı. Sırrı birkaç hafta daha saklayabildi.

Devletin işleri sultan hayattaymış gibi devam ediyordu. Çadırından sözde onun imzasıyla fermanlar çıkıyordu. Boş yerlere atamalar yapılıyor, olağan şekilde terfiler gerçekleştiriliyor ve ödüller dağıtılıyordu. Divan toplandı ve imparatorluğun eyalet valilerine sultan adına geleneksel zafer mektupları

yollandı. Zigetvar'ın düşüşünden sonra sefer hâlâ onun kumandasındaymış gibi devam etti. Ordu yavaş yavaş Türk sınırına doğru çekilirken yolda sultanın emrettiği önemsiz bir kuşatma gerçekleştirildi. Süleyman'ın iç organları gömülmüş, bedeni mumyalanmıştı. Şimdi sefere gidişindeki gibi etrafında muhafızlarla ve canlı bir sultana gösterilen saygıyla kapalı tahtırevanında yurduna götürülüyordu.

Sokullu ancak Şehzade Selim'in cülus töreni için İstanbul'a vardığı haberini alınca, yürüyüşteki askerlere sultanlarının öldüğü haberini verdi. Geceyi geçirmek için Belgrad'a uzak olmayan bir ormanın kıyısında mola vermişlerdi. Sadrazam hafızları sultanın tahtırevanının etrafına topladı ve onlara Kuran'dan parçalar okuttu. Ordu imparatorluk çadırının etrafındaki müezzinlerin çağrısıyla uyandı. Ölümün sesini algılayınca gruplaşarak feryada başladılar. Sadrazam gün doğmadan onların arasında dolaşarak onlara askerlerin dostu padişahlarının Allah'ına kavuştuğunu bildirerek onun İslam adına yaptığı büyük işleri hatırlattı ve anısına saygılarını feryatlarla değil, şimdi onun yerine tahta çıkacak oğlu Sultan Selim'e itaat ederek göstermelerini talep etti. Sadrazamın sözleriyle sakinleşen birlikler, yeni sultanın vereceği bahşişlerin hayaliyle askeri düzen içindeki yürüyüşlerine devam ederek büyük hükümdar ve komutanlarının naaşına ilk zaferine sahne olan Belgrad'a kadar eşlik ettiler. Sultanın naaşı İstanbul'a nakledildi ve planladığı gibi büyük Süleymaniye Camii'nin çevresindeki türbesinde toprağa verildi.

Süleyman işte böyle yaşadığı gibi öldü... savaş meydanında askerlerinin arasındaki çadırında. Bu da Müslümanların gözünde ona şehitlik payesi kazandırmış oluyordu. Günün büyük Divan şairi Baki'den işte ağıt mısraları:

Minnet Huda'ya iki cihanda kılub said
Nam'ı Şerifin eyledi hem Gazi, hem şehid

Büyük askeri bir imparatorluğa hâkim bir sultan için olgun yaşında ve zafer anında en çok yakışan sondu bu. Aksiyon adamı Fatih Süleyman bu imparatorluğu genişletmiş, pekiştirmişti. Düzen, adalet ve sağduyu adamı Kanuni Sultan Süleyman kurumlarının kuvveti ve politikalarının

insancıllığıyla aydınlık bir hükümet dokusu kurarak onu kusursuzlaştırmış; Devlet Adamı Süleyman, ona bir dünya gücünün hâkim statüsünü kazandırmıştı. Osmanlı padişahlarının onuncusu ve belki en büyüğü, imparatorluğu aşılamaz bir güç ve saygınlık doruğuna yükseltmişti.

Fakat Sultan Süleyman'ın başarısının büyüklüğü, içinde bozulmasının tohumlarını taşıyordu. Çünkü arkasından ondan daha önemsiz adamlar gelecekti, bunlar fatih değildi, kanun adamı veya devlet adamı da değillerdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun doruğu bir anda acımasızca, ama yine de duraksamadan adım adım uçurumun dibine inen bir yokuşun tepesi oluverdi.

Dördüncü Bölüm

GERİLEMENİN TOHUMLARI

((18))

Büyük Türk Kanuni Sultan Süleyman bir Rönesans hükümdarıydı. Sarayının görkemi ve yaşam stiliyle Batılı Hıristiyan uygarlığının bu Altın Çağı'ndaki hükümdarların pek çoğunu geride bırakan bir hükümdar. Onları, karakterinin yüceliği kadar başkalarının karakteri hakkındaki isabetli yargıları açısından da geride bırakıyordu. Yüksek düzeydeki konumlara Osmanlı hizmet hiyerarşisindeki alışılagelmiş kıdem sırası yerine, hükümdarın iradesini yerine getireceklerine yüzde yüz güvendiği kendi seçtiği kimseleri atamıştı. Devrin bir Türk tarihçesinin, o gözdelerin çok büyük servetler edinmelerini ve abartılı bir yaşam biçimi benimsemelerini hoş görmesinin çoğu kez yolsuzluklara çanak tuttuğu suçlamasında gerçek payı olabilir. Ama bu ne de olsa bu çağın trendinin bir parçası, Sultan Süleyman'ın saltanatına Batı uygarlığının gözünde görkemin ışıltısını veren imparatorluk ihtişamının bedeliydi.

Saltanat yıllarının üçte ikisini kapsayan Hıristiyan kökenli sadrazamlarının en az ikisi, kişisel kusurlarına rağmen, bu imparatorluğun büyüklüğüne pozitif katkıda bulundular; kalburüstü bir diplomat ve kumandan olan Rum İbrahim Paşa'yla imparatorluğun, gelirlerini en az ikiye katladığı bir yayılmacılık döneminde Osmanlı hazinesini, tüm karmaşasına rağmen, ekonomist olarak ustaca yöneten Bulgar veya Hırvat Rüstem Paşa. Üçüncü ve sonuncu sadrazam Sokullu Mehmet Paşa Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra hayatta kalarak memleketi yönetmeyi sürdürdü. Çocukluğunda rahip yardımcılığı yapan bu Bosnalı Slav yaşamsal önemi olan bir dönemde ölen efendisinin gücünü ve prestijini sürdürecekti. Sultan Süleyman'ın despot rejimi abartılarıyla zayıflıklarını büyük ölçüde dengelemişti; gelecek için etkileri bu aşamada öngörülemezdi. Ancak zayıf bir padişahın elinde Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürebilirlerdi.

Ne kadar gariptir ki, bu durumu bizzat Süleyman'ın kendisi felaket getiren iki hareketiyle hızlandırmış oldu. Sağduyu kadar insanlıktan da yoksun bu davranışları, Osmanlı taht sırasıyla oynamak için önce büyük

oğlu Mustafa'yı, sonra da en küçük oğlu Bayezıt'ı idam ettirmesi oldu. Bu şehzadelerin her ikisi de ilk on Osmanlı sultanının izinden giderek imparatorluğun o zamanın dünyasında saygın bir güç olarak devamını sağlayacak niteliklere sahiptiler. Sultan Süleyman bu hanedanın geleneksel kardeş katli alışkanlığından da beter evlat katli gibi bu amaçsız ve acımasız cürümleriyle özellikle kalitesiz bir hükümdar olan yozlaşmış Selim'in tahta oturmasını sağladı. Selim böylece, yüzyıllar geçtikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa duraklamalarla ağır ağır gerilemesine tanık olacak yeni yirmi beş Osmanlı sultanı hanedanının ilk üyesi oldu.

Süleyman'ın Hürrem Sultan tarafından körüklenen tutkuları sağduyularını, yargı gücünü ve devlet adamlığı ergisini öylesine bastırmıştı ki hayatında Osmanlı'yı yüceltmek için yaptıklarının çoğunu ölümü zamanında yok etmişti. Osman'ın kanının yanılmazlığına güvenmişti. Ancak bu kan şimdi ona öylesine ihanet edecekti ki tarihte Selim'in gerçekten babasının oğlu mu, yoksa Slav annesinin bir kaçamağının ürünü mü olduğu bahsinde tahminler yürütülecekti.

II. Selim'in gerçekten de sultan olarak pek zavallı bir görünümü vardı. Bu kısa boylu, şişman ve kırmızı yüzlü adam, şaraba aşırı düşkünlüğünden dolayı "Ayyaş" lakabını almıştı. Bu gevşek ve sefih karakterli adam, babasının yeteneklerinden ya da annesinin entrikacı, ama güçlü karakterinden bir nebze bile almamış, hayatını kendi zevklerine adamış bir hiçti, böylece vezirlerinin, hatta halkının bile saygısını kazanamamıştı. Savaşın tehlikelerini göze almak kadar, devlet işlerini de üstlenmeye hevesli değildi; kılıçla çadırdan kaçarak vaktini sarayda pinekleyerek geçiriyordu. Burada, arkadaşları ve dalkavuklarıyla çevrili gününü gün ediyor, bir gün sonrasını pek az ya da hiç düşünmüyordu.

Selim'in biricik yeteneği şiirdi. Şiirlerini zarif bir üslupla Türkçe olarak, ancak İranlı Hafız'ı taklit ederek yazıyordu. Şarabı "bütün günahların anası" olarak mahkûm eden peygamberin aksine Hafız, onu "genç bir kızın öpücüğünden daha tatlı" buluyordu. Selim aşkını dile getiren bir şiirini bugünkü dille aşağıda görüldüğü gibi ifade eden bir beyitle tamamlamıştı:

Selim'e ver şarap renkli dudaklarını ey sevgili
Sonra yokluğunla gözyaşlarımı şaraba döndür, yâr...

Peygamberin yasağına karşı vicdanları rahatlatmak için şeyhülislam kuralları çarpıtan bir fetva çıkarmıştı. Buna göre, padişahın kendisi içmeyi yeğlediği takdirde, şarap içmek hoş görülebilecekti; Selim’in saltanatının ilk fermanıyla şarap satış ve tüketimindeki kısıtlamaları kaldırması, halkın arasında bir espri konusu olmuştu. Şöyle ki, “Bugün şarabımız için nereye gideceğiz? Şeyhülislama mı, kadıya mı?” sorusunu esinlemişti.

Selim’in hükümet işlerine ilgisizliği bununla birlikte memleketin yararına oldu. Çünkü icra gücü, sultanın gerekli saygıyı duyduğu ve kızıyla evlendirdiği Sokullu’nun elinde kalmıştı. Babası Süleyman’ın güvendiği sadrazamın seçimlerini onaylıyordu ve otoriteyi onların elinde bırakmaya dünden razıydı. Böylece gelecek yüzyıllarda da izlenecek bir yönetim modeli kurulmuş oluyordu; buna göre, çoğu zaman Hıristiyan kökenli güçlü bir vezir ortaya çıkarak zayıf bir sultanı dengeliyor ve devlete kriz zamanlarında rehberlik ediyordu. Sokullu’nun zamanında da bu politika sürüp gitti. Sultan Süleyman’ın saltanatının hızının bu ara dönemde kesilmemesi, cereyanın ters dönmesini bir on iki yıl daha geciktirdi.

Sokullu büyük emelleri ve geniş kapsamlı fikirleri olan güçlü ve yetenekli bir adamdı. Önce Süleyman’ın Macaristan seferini tamamladıktan sonra 1568’de Habsburg imparatoruyla sekiz yıl sürecek ve toprak statükosunu koruyacak onurlu bir barış yaptı. Sokullu bundan sonra Osmanlı ordularını yeni bir yöne... Rusya yönüne çevirdi. Büyük Moskova Dükalığı on altıncı yüzyıl içinde birleşik ve güçlü bir yönetime kavuşmuştu. Türkler önceleri Rusları bir tehlike olarak görmemişlerdi; Rusların da 1492’den itibaren Türk topraklarında serbestçe ticaret yapmalarına göz yumulmuştu. Derken Korkunç İvan tarih sahnesine çıkmıştı.

1547’de çar unvanını almış, dükalığı bir imparatorluğa dönüştürmeye heveslenmişti. Dedesi ve önceli III. İvan son Bizans imparatorunun yeğeni Sophia’yla evlenmişti. Korkunç İvan şimdi Doğu Roma İmparatorluğu’nun mirası üzerinde hak iddia ediyordu. Bizans’ın çift kafalı kartalını hükümranlığının simgesi olarak benimsemişti.

İvan’ın güneye doğru Tatar hanlarının zararına genişlemesi, Hazar Denizi üzerindeki Astrahan’ı eline geçirmesine yol açtı. Azak’la Kırım kıyılarına

yaptığı saldırılarla Kırım'ın Tatar hanının arazilerine, dolayısıyla de Osmanlı'ya el atmış oluyordu. Sokullu müdahale etme gereğini hissetti. Bu gerekliliğin politik olduğu kadar dinsel bir yönü de vardı, sultanın halife, dolayısıyla da kutsal Mekke'yle Medine'nin koruyucusu olarak prestijini korumak. Çünkü Türkistan'ın Müslümanlarının, önce İran sınırlarının onlara kapanması, şimdi de yeni fethedilmiş Moskova topraklarında Müslümanlara geçiş izninin verilmemesi ve başka engeller nedeniyle hacı veya tüccar olarak Osmanlı İmparatorluğu'na girişleri önleniyordu. Hanlık yöneticileri dolayısıyla Astrahan'ın geri alınması, böylece geleneksel hac yolunun açılması için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı.

İmparatorluğun kaynaklarına ve gücüne güvenen Sokullu birkaç zamandan beri hem Rusların güneye yayılmasını durduracak hem de Türklerin doğuya yayılmasına önayak olacak muhteşem bir projenin peşindeydi. Kuzeybatı yönünden Azak Denizi'ne Don Nehri kuzeydoğudan Hazar Denizi'ne de Volga Nehri akıyordu. Bu iki nehrin arasının kırk beş kilometreyi geçmediği bir noktada bir kanal açmayı planlıyordu. Bu kanal şimdiden bir Osmanlı gölü olan Karadeniz'le Hazar'ı birleştirecekti. Bu kanal aynı zamanda Türklerin bir Hazar Donanması aracılığıyla İran'a girmelerini, ülkeyi çevirmelerini, uzun ve çetin karayolunu atlamalarını, Kafkaslara ve Tebriz üzerinden Orta Asya'ya yeni bir kapı açılmasını sağlayacaktı. Plan aynı zamanda tarihsel bir kıtalar arası yolun, Orta Asya-Astrahan-Kırım yolunun da canlandırılmasını, böylece Moskova'lıların aleyhine İslam için yaşamsal önem taşıyan ticari ve stratejik avantaj umutları içeriyordu. Sultanın sadrazamının planladığı böyle bir kanal on sekiz yüzyıl önce bir general ve Büyük İskender'in ardılı olan Selevkos Nikator tarafından düşünülmüştü.

Sokullu proje üzerinde çalışmaya başladı. 1568'de büyük bir kuvveti Karadeniz yoluyla Osmanlıların kontrolündeki Azak'a yolladı. Daha da büyük bir kuvvetle Astrahan'ı zapt etmeye hazırlandı. Birlikler gemilerle Don üzerinde yerel Tatar güçlerinin yardımıyla kanalın kazılacağı noktaya kadar iletildi. Kanalın ön çalışmaları böylece başlatılmış oldu. Ancak kanalın üçte biri kazıldıktan sonra çalışmalar on altıncı yüzyılın teknik koşulları nedeniyle güçlüklerle karşılaştı. Bu durumda filonun bir kısmı karadan Volga'ya taşındı ve Astrahan'ı kuşatmak için nehir aşağı yola

çıkarıldı. Kuşatma topsuzluktan, giderek şiddetlenen kış koşullarından ve steplerden gerisin geriye Kırım'a yürürken aşırı acı çeken Türk birliklerinin moral çöküntüsünden dolayı başarısızlığa uğradı.

Sultanın, topraklarına daha fazla sızmasını engellemek isteyen Kırım'ın hırslı ve özgür ruhlu hanı Devlet Giray Osmanlı askerlerini kastederek bu kuzey bölgelerinde Müslümanları bekleyen güçlüklerin üzerinde ısrarla durdu. Gecelerin kısalığını -yazın sadece beş saat- vurguladı. Askerler üstelik güneş battıktan iki saat sonra ve gün ağarırken ibadete çağırılacaklarına göre uykusuzluk çekeceklerdi. Osmanlılar sonunda bu projeden caydılar, dönüş yolculuğunda ise kuvvetlerinin büyük bir kısmı Karadeniz'deki bir fırtınada kayboldu. Hayatta kalanlar, kuzeyin Müslümanlara göre yer olmadığına karar verdiler. Hanedan iddiaları olan Devlet Giray aslında Korkunç İvan'ın ülke içindeki durumunun kritik olduğu bir dönemde Moskova'ya bir saldırı planlıyordu. Elinde Tatar atlılarından ibaret saldırı gücünden daha fazlası olmadığından şehrin banliyölerini yakmaktan daha ileriye gidemedi. Bu arada Sokullu, Sultan Selim'den, "Maliyetler ve kayıplar hesaplanacak bu durumda beklentileri yerine getirmek zorundasın," ültimatomunu alınca, ünlü Don-Volga Projesi'nin bir daha konusu olmadı.

Aradan çok geçmeden çar İstanbul'a bir elçi yolladı ve bir barış antlaşması sağlandı. Sultan, Kırım Hanlığı üzerindeki egemenliğini koruyor ve Astrahan üzerindeki iddialarından vazgeçiyordu. Moskova'lılarla Tatarlar aralarındaki anlaşmazlıkları kendileri çözeceklerdi; çarların egemenliği ise doğuda Sibirya'ya kadar uzanıyordu. Türklerle Rusların güçlü imparatorlukları arasındaki ilk karşılaşma böylece hemen hemen yüz yıl sürecek bir barışla son buldu.

Aklı hâlâ Doğu'yla yapılacak ticarette olan Sokullu şimdi yeni bir teknik girişim planlıyordu. Bu, Süveyş Geçiti'ni yararak Akdeniz'i Kızıldeniz'le ve bunun ötesindeki Hint Okyanusu'yla birleştirecek olan bir kanaldı. Fakat Yemen eyaletinde vakit kaybetmeden bastırılması gereken önemli bir ayaklanma bu planı engelledi.

Sokullu bu arada dikkatini batıya Tunus'a çevirmişti. Cezayir'in başamirali ve valisi Uluç Ali şehri tekrar işgal ederek V. Karl'ın oraya

yerleştirdiği prensi kovdu, fakat kalenin kontrolünü İspanyol garnizonunun elinde bıraktı. En önemli hedeflerini geleneksel Osmanlı politikası doğrultusunda yönlendiren Sokullu İspanya'yı hâlâ imparatorluğun en büyük düşmanı olarak görüyor ve tercihen Fransızların yardımıyla Akdeniz'de İspanyollara karşı yeni bir sefer başlatmaya çalışıyordu. Şimdi bunu yapmanın tam fırsatıydı. Böylece, Granada Mağrıbilerinin İspanya Kralı II. Felipe'e karşı isyanını destekleyerek Türklerin Hıristiyan baskısına karşı İslamın koruyuculuğu rolünü vurgulayacaktı. Desteğe Kuzey Afrika'daki kardeşlerinden daha fazla gereksinimi olan Mağrıbiler sultanın müdahalesini istemek için İstanbul'a bir heyet yolladılar. Burada Müslüman kardeşleri tarafından çok iyi karşılandılar.

Ne çare ki sultan şimdi ilk kez olarak kendine özgü bir irade sinyalleri vermeye başlamıştı ki bu endişe vericiydi. Örneğin, imparatorluğun barış içinde bulunduğu Venedik'lilere karşı harekete geçmeyi istiyordu. Nedeni de Venedik'lilerin Kıbrıs'a sahip olmalarıydı. Bu ada ise pamuk ve şeker bakımından zengin olmasının yanı sıra en başta şarabının üstün kalitesiyle ünlüydü. Selim'e bunları hatırlatan, sultanın üzerinde etki sahibi gözdelerinden biriydi. Joseph Nasi (yakın zamana dek Don Miguez) adındaki Portekiz Yahudisi bu işadamının Venedik'e düşman olduğunu bilmeyen yoktu. Sultanın bir başka favorisi olan Lala Mustafa'dan da destek bulan Nasi, ödülün yalnızca bol miktarda kaliteli şarap değil, aynı zamanda Venedik'in altın dukaları olacağını ileri sürerek Selim'i Kıbrıs'ı istila etmeye razı etti. Selim kandı, keyifli bir içki âlemi sırasında da Nasi'yi kucaklayarak istilanın başarılı olması halinde ona Kıbrıs krallık tacını giydireceğini vaat etti. O vakte kadar Nasi'yi Naksos, Paros, Andros ve Kikladlar'ın başka on adasının dukalığına atadı; böylece, adaların oldukça yüklü gelirlerinden başka, şaraplarının satışının getirisinden önemsiz bir vergilendirmeye tabi olarak yararlanacaktı.

Sokullu böylece Selim tarafından ilk ve son kez arka plana itilmiş oldu. Sultan bundan sonra Venedik'e bir elçi yollayarak cumhuriyetten şikâyetlerini sıraladı ve bunların telafi edilmesini ya da adanın kendisine bırakılmasını istedi. Venedik senatosu tekrar tekrar red cevabı verince Sokullu'nun Mağrıbilerin yardımına yollamayı umut ettiği kuvvet 1570'de Kıbrıs üzerine yollandı.

Venedik'liler Akdeniz'deki topraklarının bu en doğudaki ucunu birkaç zamandan beri ihmal ediyorlardı, nüfusu da hayli eksilmişti. Nüfusun büyük kısmı Frenk yönetici sınıfı tarafından köle muamelesi gören ve ezilen Ortodoks Rum köylülerden oluşuyordu; bu arada elli bin kadar serfin Türklerin safına katılmaya hazır olduğu hesaplanmıştı. Sultan Selim komşu sancak beylerine kitlelerin kalbini kazanmak için ellerinden geleni yapmalarını bir fermanla buyurdu ve adanın ele geçmesi durumunda halkın rahatsız edilmeyeceği ve mallarına saygı gösterileceği vaadini ekledi. Türk yayılmacılığına uzun zamandan beri öncülük eden ve sıkı sıkıya bağlı kalınan formül buydu.

Osmanlı kuvvetleri 1570'de kara kuvvetlerinin başında Lala Mustafa donanmanın başında da Piyale Paşa olduğu halde Kıbrıs'a çıkınca, Venedik'liler, bir bölgede belirtileri fark edilen bir Rum ayaklanması olasılığı yüzünden kaygılandılar. Erken davranarak dört yüz Ruma baskın yaptılar ve kılıçtan geçirdiler. Osmanlılar gelince bölgenin insanlarına özellikle iyi davrandılar ve onlara belli bir süre vergilerden bağışıklık tanıdılar. Bundan sonra başgösteren çatışmalarda Rum köylüler Latin efendilerine karşı savaşmaya yanaşmadılarsa da, yiyecek yardımı yapmak ve adadaki durum hakkında bilgilendirmek suretiyle Osmanlılara destek verdiler. Dağlara kaçanların da geri dönüp fatihe itaat etmeye razı edilmeleri zor olmadı.

Osmanlı kuvvetleri Türkiye'nin güneyinden gelerek direnişle karşılaşmadan adaya çıkmışlardı. Başlıca görevleri Venedik'lilerin iki kalesini Lefkoşe ile Magosa'yı zapt etmekti. Kuzey Afrika'yla Anadolu'dan takviye bekledikten sonra yaklaşık elli bin askerle Lefkoşe üzerine yürüdüler. Olası bir Türk istilasına karşı hazırlıklı olmak için Venedik'liler uzman askeri mühendisleri istihkâmlarını modernleştirmekle görevlendirmişlerdi. Fakat Lefkoşe savunması beceriksizce yönetiliyordu, kale de altı haftanın içinde Türklere teslim oldu. Garnizondan geriye kalanlar katledildi, bundan sonra da Frenkler tarafından İstanbul'la kıyaslanan ve bir yılın içindeki günler kadar çok sayıda kilisesi olduğu söylenen şehir yağmalandı. Katedral camiye dönüştürüldü. Her iki cinsten genç ve güzel olanlar köle olarak satışa çıkarıldılar. Bunun için bir kalyona

yüklendiler, fakat bu gemi İstanbul’a daha hareket etmeden cephaneliğini tutuşturan dindar bir Hıristiyan kadın tarafından havaya uçuruldu.

Geriye yalnız Magosa kalesi kalmıştı, o da sonraki ilkbahar kuşatıldı. Kahramanca savunulan kale üç ay dayandı. Yöneticileri Mark Antonio Bragadino’nun konuşmaları Venedik’li garnizonu ateşliyordu. Lala Mustafa kuşatmacıları cesaretlendirmek için hasımlarının Lefkoşe’dekilerin eşi olduğunu, savaşmayı bilmeyen deneyimsiz insanlar olduklarını ileri sürdü. Venedik direnişi paşayı yine de etkiledi ve İstanbul’a yolladığı bir mesajda Magosa’nın devler tarafından savunulduğunu bildirdi. İstihkamlar kurmak ve atlılarını içine alacak kadar derin siperler kazdıktan sonra Türkler bir patlamayla duvarlarda açtıkları bir gedikten şehre bir dizi saldırıda bulundularsa da, inatçı ve yürekli bir direnişle karşılaştılar. Düşman kalenin önündeki hendeği odun, çalı çırpı ve başka yanar maddelerle doldurup bunları tutuşturdu. Bu yangını günlerce sürdürdükleri gibi adada yetişen ve tutuşturulunca zehirli bir koku salan odunla Türklere daha da eziyet ettiler. Savunmacılar bu arada atları, eşekleri, köpekleri ve başka iğrenç yiyecekleri yemek durumunda kaldılar. Üç aylık bir kuşatmadan sonra ellerinde sadece yedi fıçı barut kalınca, sonuna kadar savaşan Bragadino onurlu bir barış istemekten başka çare bulamadı.

Lala Mustafa bazı koşullar karşılığında bu istemi kabul etti. Şöyle ki kalenin teslim olması durumunda bütün hayatlar bağışlanacak garnizon silahlarıyla birlikte Türk gemileriyle Girit’e nakledilecek şehrin insanlarına da istedikleri yerlere gitmeleri için izin belgesi verilecekti. Bragadino şehrin anahtarlarını teslim etmek için kumandanlarından üçü ve bir askeri müfrezeyle Osmanlı karargâhına gidince, Lala Mustafa önce ona nazik davrandı ve dostça sohbet ettiler. Ama sonra Bragadino’nun Türk tutsaklarını katlettiğine dair öne sürülen bir suçlama yüzünden ve Mustafa’nın, gemilerinin emniyet içinde geri dönmesine garanti olarak bir rehine istemesi üzerine işler bozuldu.

Bragadino ateşkes koşullarını ileri sürüp bu istemi reddedince, çılgınlık derecesine varan öfke krizleriyle ün salmış Mustafa kudurdu ve bir hakaret yağmuru arasında ateşkesi geçersiz ilan etti. Bragadino zincirlenerek boynunu uzatmaya zorlandı ve söylenildiğine göre, Mustafa sağ kulağıyla burnunu kesti. Adamcağız iki hafta zindanlarda çile çektikten sonra

Magosa’nın en büyük meydanında boyunduruk direğine bağlanarak öldürüldü.

Venedik iki yıl sonra adayı, fethinin bedelini bol bol karşılayacak bir tazminat karşılığında sultana terk edecekti. Kıbrıs’ın bundan sonraki yönetimi bu yıllarda fethedilen topraklardaki standart Osmanlı uygulaması uyarınca yeterince aydındı. Ortodoks Rum Kilisesi’nin eski ayrıcalıkları Latin Katoliklerin zararına yeniden gündeme getirildi, malları da iade edildi. Latinlerin serflik sistemi yürürlükten kaldırıldı. Eskiden Venedik’li soylulara ait olan topraklar Osmanlı Devleti’ne mal edildi. Ekonomik ve finansal kaynakların geliştirilmesiyle yerli halka yardım edildi. Orta Anadolu’dan önemli sayıda göçmen, sürüleri ve tarım aygıtlarıyla birlikte getirtilerek boş arazilere yerleştirildi.

Kıbrıs’ın fethi bundan sonra büyük ölçüde misillemelere yol açacaktı. Adanın istilası Papa V. Pius’un teşvikiyle Hıristiyan güçlerini bir dini cihat ruhunda “sürekli” bir Kutsal Birlik’in kurulmasına yol açmıştı. Ama Hıristiyan devletler arasında karşılıklı şüphe ve çekişmeler nedeniyle birliğin vücut bulması bir yıldan fazla zaman aldı. Venedik bunun İspanya’yı İtalya’nın zararına kuvvetlendirmesinden korkuyordu. İspanya ise her an yine sultana bağlanacak Venedik’in yararlanmasını istemiyordu. Fransa’ya gelince, o da kalıtsal düşmanı İspanya’nın büyümesine karşıydı ve eskisi gibi gizli müttefiği sultandan taraf olma eğilimindeydi. Dolayısıyla bu Kutsal Birlik’e katılmadığı gibi, aksine onu engellemeye çalışıyordu.

Bu birlik Papalık, İspanya ve Venedik arasında 1571 yazında Türkler hâlâ Magosa’yı kuşattıkları sırada Türklere karşı üçlü bir ittifakla bağlandı. Birleşik donanmaları başka İtalyan devletleri ve Malta Şövalyeleri’nin gemilerini de içeriyordu. Böylesi bir karma donanmanın başarısı büyük ölçüde başkomutanının seçimine bağlıydı. Seçilen, imparator V. Karl’ın evlilik dışı doğmuş oğlu ve Kral II. Felipe’in üvey kardeşi Don Juan oldu. Granada’da Mağrıbilere karşı komutanlık yaptığı sırada yeterliliğini kanıtlamış olan Don Juan liderliğe doğal bir yeteneği olan güçlü kişilikli ve ateşli bir genç adamdı. Hıristiyanlar en sonunda birlik duygusu aşılayabilecek ve bu modern Haçlı Seferi’nin (Osmanlı Türklerine karşı

girişilenlerin on üçüncüsü) kuvvetlerini oluşturan uyumsuz öğeleri yüreklendirebilecek bir lider bulmuşlardı.

Birliğin Türklerinkinden biraz daha hafif olan deniz kuvveti iki yüz kadar kadırgadan oluşuyordu, fakat Venedik'lilere ait altı "galezza" avantajı vardı. Bunlar o vakte kadar Akdeniz'de görülmüş bütün kadırgalardan daha büyük ve daha ağır silahlıydılar. Don Juan gemilerinde otuz bin asker taşıyordu. Aşağı yukarı aynı güçteki Türk Donanması'nın başında Müezzinzade Ali Paşa bulunuyordu. Daha önce adı geçen Uluç Ali'den başka iki korsan reis ve her biri kadırgalarının pupasına "deniz prensi" olarak kendi sancağını çekmeye yetkili on beş sancak beyi de komutasında bulunuyordu.

Kutsal Birlik'in donanmasına ait gemiler 1571 Eylül'ünde Messina'da toplandılar ve kâfirleri Doğu Akdeniz'deki kendi sularında aramaya hazırlandılar. Bir direkler ormanı oluşturan, bayraklar ve flamalarla bezeli kadırgalar, amiral gemisinin arkasından boğazdan geçerken mendireğin ucundaki Papalık elçisi tarafından kutsandılar. Don Juan Türklerin etkisiz kalan bir kuşatmadan sonra çekildiği Korfu'ya gelince Magosa'nın kaderi ve işlenen hezeyanlarla ilgili ilk raporları aldı. Haçlılar böylece Türkle hesaplaşmaya daha büyük bir kararlılıkla yollarına devam etmeye hazırlandılar.

Türk Donanması bu arada Korfu'dan güneyde Patras'a doğru çekilmiş ve Lepanto (İnebahtı) Körfezi'nde demirlemişti. Kefalonya'yla İthaki arasındaki boğazdan geçen Hıristiyan Donanması körfezin ağzında fark edilince Türk kaptan-ı deryası amiral gemisi *Sultana*'da bir savaş konseyi topladı. Fikirler, Hıristiyan Donanması'nda olduğu gibi burada da çelişkiliydi. Bazıları hemen eyleme geçilmesini savunuyor, başkaları ihtiyatlı olmayı öneriyordu. Savaşçı Uluç Ali, Lepanto'da kapalı kalmayı "ve kadınlarla çocuklara bakmayı" yeğleyen meslektaşlarının tutumunu şerefsizlik olarak niteledi. Ama gerçekci ve deneyimli bir korsan olarak gemide bulunan kara kuvvetleri komutanı Pertev Paşa'nın fikrine katıldı. Bu paşa saldırıya geçmeden önce bir ara verip donanımlarıyla eğitimlerini tamamlamak için vakit kazanmaktan yanaydı.

Kaptan-ı derya Ali Paşa ihtiyatlı olmaktan çok, cesur ve ataktı, üstelik Magosa'dan beri hırçın ve savaşmaya istekli olan sultanın emri üzerine Hıristiyan Donanması'nı ele geçirip Altın Boynuz'a getirmek zorundaydı.

Dolayısıyla derhal saldırıya geçilmesini emretti. Pertev Paşa da askerlerini savaşa özendirirken onlara fethettikleri Hıristiyan şehirlerinin çokluğunu, asker ve kadırga sayısı açısından üstünlüklerini hatırlattıktan sonra karşılarındaki düşman hakkında küçümser bir dil kullandı.

Türk Donanması böylece Lepanto Körfezi içinde demirledikleri güvenli yerlerinden çıkarak körfezin ağzındaki açık denizde Hıristiyanların donanmasıyla karşılaşmaya hazırlandı.

Kadırga filoları arasındaki Avrupa tarihinin son büyük deniz savaşında Hilal Haç'la karşılaşacaktı. Hacın simgesi, üstünde İsa'nın çarmıha gerilmiş figürünün yer aldığı Don Juan'ın Papalık sancağı, Hilal'inki ise üstüne Kuran'dan ayetler işlenmiş olan Mekke'den getirilmiş kutsal bir sancaktı. Don Juan bir pazar gününe rastlayan 7 Eylül 1571 sabahı gün doğarken bütün donanmasında sabah ayininin yapılmasını emretti. Derken ufukta Türkler göründüler.

Donanmalar savaş oluşumu görünümünde birbirlerinin karşısına dikildiler. Türklerinki geniş bir hilal oluşturuyor, Hıristiyanlarınki bunun ortasına doğru çıkıntı yapıyordu. Her biri üç filoya bölünmüştü, amirallerinki ise ortayı işgal ediyordu. İki kaptan-ı derya böylece her biri kendi sancak gemisinde olmak üzere karşı karşıya yer almış bulunuyordu. Don Juan'ın sancak gemisinin bir yanında Papa'nın, diğer yanında ise Venedik'in filoları yer alıyordu. Ali Paşa da bir yanına Pertev Paşa'yı, diğer yanına ise haznedarını almıştı. Uluç Ali oluşumun sol kanadına kumanda ediyordu. Ceneviz filosunu karşısına almıştı. Sağ kanadın başında olan İskenderiye Beyi Şoluk Mehmet Bey ise Venedik'lilerle karşı karşıyaydı. Hıristiyan Donanması'nın tahmininden daha kuvvetli olduğunu gören Ali Paşa hilal oluşumunu düzlemek önlemine başvurdu. Don Juan Hıristiyan hattının bin yarda ilerisine her biri küçük bir kaleden farksız olan korkunç *galezza*'larını aralıklı olarak yerleştirmişti.

İki donanma bir süre hareketsiz kalarak birbirlerini gözlemlediler ve ölçüp biçtiler. Derken Osmanlılar ilk top mermisini ateşleyerek düşmana meydan okudu. Hıristiyanlar da Osmanlı donanımını yıkan ağır bir top güllesiyle karşılık verdiler. Türkler davullarla fifrelerin şamatası arasında bağırarak ileriye doğru kürek çektiler. İki donanma birbirine çarpıştıktan sonra savaş hattının bir ucundan ötekine yayıldı. *Galezza*'ların borda

salvoları Türklerin ilerleyişini karıştırdı, gemiler önce dağılmaya başladıktan sonra tekrar düzene girdiler; geleneksel toslamak ve binmek taktiklerine devam ettiler. Savaş çok geçmeden üç ayrı eyleme dönüştü. Hatlarının sağında Şoluk Mehmet Bey'in kumandasındaki Türkler kıyıya doğru manevra yaparak düşmana göre avantaj elde etmeye çalıştılar. Fakat çok iyi eğitilmiş mürettebatları ve daha iyi inşa edilmiş kadırgaları olan Venedik'liler onları kıyıda karaya oturtarak durumu lehlerine çevirdiler, Türklerin kaçan mürettebatlarını karada izleyerek katlettiler, sonuçta da bütün birliği yok ettiler. Komutanları Barbarigo gözüne rastlayan bir okun beynini delmesiyle ölmüştü. Şoluk Bey de ölümden kurtulamadı. Yaralı olarak denize düşmüş, düşman tarafından sudan çıkarılarak başı kesilmişti.

Asıl savaş merkezde gelişti. İki başkomutanın gemileri *La Real* ve *Sultana* pruva pruvaya, yani kafa kafaya çarpışmak için harekete geçtiler. Çarpışma öylesine şiddetli oldu ki *Sultana*'nın burnu *La Real*'ın donanımına saplandı. İki gemi, Venedik'le Papalık'ın yelkenlileri iki yanda olmak üzere, merkezde bir savaş alanı yaratmak için birbirlerine kilitlendiler. Burada çarpışma Hıristiyanların tüfekli ve yaylı askerleriyle onların dengi olan Yeniçerilerin arasında iki saat devam etti. Bu arada yedekteki kadırgalarla kalyonlardan gelen askerler gerektikçe gemiye çıkıyorlardı. Savaş, ağır silahları daha kuvvetli olan Hıristiyanların lehine dönmeye başlamıştı. Türklerin ne yazık ki gemilerine çıkacak birliklere karşı savunmaları yetersizdi. Adamları Yeniçeriler tarafından iki kez geri püskürtülen Don Juan bir müfrezeyle bizzat *Sultana*'ya çıktı. Savunucuların başındaki Müezzinzade Ali Paşa kahramanca direndi. Fakat çarpışma sırasında Ali Paşa bir mermiyle alnından vuruldu ve ölü olarak güverteye yığıldı. Başı kesilerek Don Juan'a sunuldu. Fakat düşmanına saygı duymuş olduğu için Don Juan'ın bu işgüzarlıktan hiç hoşlanmadığı, öyleyken kafanın bir mızrağın ucunda amiral gemisinde sergilenmesine karşı koymadığı söylenir.

Osmanlı amiral gemisi, güvertelerine tırmanan Hıristiyanlar tarafından ele geçirildi ve geri alınması için yapılan bir deneme sonuç vermedi. Türk hattının merkezi çökmüştü. Türk kadırgalarındaki Hıristiyan köleler zincirlerini kırarak ele geçirdikleri silahlarla efendilerine karşı harekete geçtiler. Üç saatten fazla süren kahramanca bir savaşımdan sonra Lepanto

(İnebahtı) Savaşı Hıristiyanlar tarafından kazanıldı. Osmanlıların iki yüz otuzu aşkın kadırgadan oluşan donanmasının en büyük kısmı batırıldı ya da düşmanın eline geçti. Hıristiyanlar on beşten fazla kadırga kaybetmedikleri gibi, can kayıpları da Türklerin yarısı kadardı, ancak ölenlerin birçoğu İspanyol ve İtalyan soylularıydı. Savaşan İspanyolların arasında yazar Cervantes de vardı. Şoluk Mehmet Bey'in gemisine yapılan saldırı sırasında yaralanmış, sol eli dönüşü olmayacak biçimde sakatlanmıştı. Sonradan kendisi hakkında şunları yazmıştı: "Yara çirkin gözükse bile, o bunu güzel olarak görüyor, çünkü yarayı son yüzyılların en unutulmaz ve soylu çarpışmasında aldı, bundan sonra gelecekler dahi bir benzerini görmeyi umut etmesinler."

Bununla birlikte sol kanattaki Türkler bir savaş günü daha yaşayacaklardı. Korsan Uluç Ali hünerli bir taktikçi olarak önce onun yolu üstünden kaçmak için güneye doğru yer değiştiren düşmanın (ünlü amiralin yeğeni Gian Andrea Doria) sağ yanını döndü, sonra savaş kuzeye kayarken Hıristiyan hattında doğan bir boşluktan yararlanarak kürekçileriyle buradan geçti ve Don Juan'ı arkadan çevirdi. Burada önce Saint Jean Şövalyeleri tarafından durduruldu. Cezayirlileri şövalyelerin denizcilerine vahşiyane saldırırken, Uluç Ali bu kez Sicilya kadırgalarından oluşan bir destek filonun üzenine saldırdı ve Malta amiral gemisini ele geçirdi. Çarpışma şiddetlenince Doria daha kuvvetli bir Hıristiyan kuvvetine katılmak üzere kuzeye yöneldi. Savaşın kaybedildiğini gören kurnaz korsan bunun üzerine karanlıkta kırk kadırgayla birlikte kaçtı, böylece Türklerin yenilgisinin zararını kısmen telafi etmiş oldu. Yine de savaş Hıristiyanların zaferiyle sonuçlanmıştı ve (Cervantes'in *Don Kişot*'un da yazdığı gibi) "Hıristiyan uluslarının Türklerin yenilmez olduklarına inanmakta yanıldıklarının ortaya çıktığı Hıristiyanların şanslı günü" olarak anımsanacaktı.

Zafer haberi Avrupa'yı sevinçten çılgına çevirdi. Zafer Papa V. Pius'a Ali Paşa'nın tam ölümü anında malum olmuş, din adamı Tanrı'ya şükretmek için bir ıstavrozun önüne diz çökmüştü. Şimdi de Papalık tahtında oturduğu yerde zaferin habercisini İncil'den alınmış: "Tanrı tarafından gönderilmiş bir adam vardı, adı da Juan (Giovanni)" sözleriyle karşılıyordu.

Müjdeyi ilk haber alan Venedik oldu. Lagundan gelen bir kadırga top salvoları arasında Türk sancaklarını suda arkası sıra sürükleyerek ve kıçında

savaş kurbanlarından alınmış Türk kostümleri içindeki mürettebatıyla San Marko Meydanı'nda belirince, çılgınca bir sevinç dalgası bütün halkı pençesine aldı. İspanya da kâfir Türklere karşı önayak olduğu bu haçlı savaşının gururlanacak sonucunun büyük mutluluğunu yaşadı. Fransa Kralı IX. Charles müttefiği Türkün yenilgisini bir *Te Deum* ayini ve başka kutlamalarla onayladı. Uzaklardaki İngiltere'de bile "Türkün al aşağı edilmesi" ateşler yakılarak, vaazlar ve St. Martin-in-the Fields'in uzun çan sesleriyle kutlandı. İskoçya'nın çocuk kralı VI. James olay şerefine bin mısralık değersiz bir şiir kaleme aldı. Destansı "Lepanto Savaşı" yüzyıllar boyu bütün Avrupa'da bir efsane olarak yaşayacak ressamlar tarafından betimlenecek şairler, halk şarkıcıları ve ısmarlama balat yazıcıları Don Juan'la Türk istilacıyı yok edenleri yüceltеceklerdi.

Avrupa zafere böyle sevinirken Osmanlı başkenti ilk önemli yenilgilerinden dolayı yas tutuyordu. Donanmalarının kaybı ve Lepanto'da ordularının onurunun kırılması nedeniyle Türklerin ilk tepkisi bu oldu. Sultan Selim üç gün süreyle oruç tutup ibadet ederek Allah'a insanlarına acıması için dua etti.

Sonra halk arasındaki karışıklıklara bir karşılık olarak topraklarındaki bütün İspanyollarla Venedik'lilerin katlini buyurdu. Allah'tan ki efendisini daha yapıcı bir yola yönlendiren Sokullu Mehmet'in sayesinde bu emir yerine getirilmedi.

Uluç Ali yılın sonuna doğru seksen gemilik bir donanmayla Altın Boynuz'a girdi. Bunların yarısı savaştan kaçarken yanına aldığı filodaki gemilerden oluşuyordu, diğer yarısı Doğu Akdeniz limanlarındaki Türk gemilerinin arasından derlenmişti. Sokullu'nun önerisi üzerine Uluç Ali savaşta şehit düşen Müezzinzade'nin yerine kaptan-ı deryalığa yükseltildi. Adı da çok isabetli olarak Uluç'ken Kılıç'a dönüştürülmüştü. Kıdemli denizci Piyale Paşa'yla işbirliği halinde ve maddi destek veren, saraydaki bahçesinin bir bölümünü tersane yapılması için bahşeden Selim'in desteğiyle bütün kışı eskisinin yerini alacak yeni bir donanmanın yapımıyla geçirdi.

Böylece 1572 ilkbaharında, yani Lepanto (İnebahtı) Savaşı'nın üzerinden altı ay geçmeden iki yüz elli yelkenli gemiden oluşan ve sekiz büyük,

modern gemi içeren yeni Osmanlı Donanması denizlerde Türklerin üstünlüğünü kanıtlamaya hazırdı. O günün hiçbir Hıristiyan Devleti'nin boy ölçüşemeyeceği bir gemi inşaatı başarısıydı bu. Donanmanın 1572'de Kıbrıs açıklarında belirmesi, Hıristiyan müttefikleri şaşırttı ve adayı geri alma sevdasından vazgeçirdi. Donanma bundan sonra Yunan sularına yelken açtı, yenilenen donanmasında Türk bayrağını dalgalandırdı, Girit Adası'nı tehdit edecek kadar ileri gitti, fakat bu aşamada düşmanlarıyla çatışmaktan kaçındı. Hıristiyanlar ise donanmaları hâlâ Türklerinkinden büyük olmakla beraber, Kılıç Ali'ye savaşı kabul ettiremediler ve Türkleri İyon Denizi kıyılarından uzaklaştıramadılar.

Bu durum Venedik'in Kıbrıs'ı resmen teslim ettiği bir barış antlaşmasının yapılmasını hızlandırdı. Barış antlaşması yandaşları Osmanlı bölgeleriyle ticaretin başlaması için baskı yaptıklarından Venedik zaten antlaşmaya dünden razıydı. İstanbul'daki Venedik elçisi bir uzlaşma bahsinde sadrazamın ağzını arayınca, Sokullu şöyle yanıt vermişti: "Sizin kaybınızla bizimkinin arasında dağlar kadar fark var. Sizden Kıbrıs'ı almakla kollarınızdan birini kesmiş olduk; donanmamızı yenmekle siz sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kol tekrar uzamayacaktır, ama tıraş edilen sakal eskisinden de gür ve sağlam uzayacaktır. "

Barış antlaşmasının pazarlığı Fransa Kralı IX. Charles tarafından İstanbul Hükümeti'ne gönderilen elçiden de güçlü bir destek gördü. Fransa da Venedik gibi İspanya'nın onlar aleyhine Yakındoğu'da kuvvetlenmesinden korkuyor ve Kutsal Birlik'i bozmaya çalışıyordu. Hıristiyanlar, denizlerdeki avantajlarıyla böbürlenmelerine karşın çeşitli limanlarına dağılınca önemsiz çekişmelere girişmeye başlamışlardı. Ortak dava çok geçmeden karşılıklı rekabetlerinin ve çelişen taahhütlerinin yanında öylesine gölgede kaldı, büyük Lepanto zaferlerinin etkisi sıfırlandı. Bu zafer yine de her şeye rağmen manevi ve psikolojik açılardan bir zafer olarak kaldı. Avrupa'nın gözünde Osmanlı büyüsü bozulmuştu. Bir yüzyıldan uzun zaman önceki İstanbul'un fethinden beri Avrupa'yı esir eden Osmanlı'nın ilk kez yenilmez olmadığı görülmüştü. Bir efsane tarih olmuş ve Hıristiyanlar artık daha rahat nefes alabiliyorlardı.

Türklerin prestiji açısından bu bir dönüm noktasıydı fakat güç açısından Sultan Süleyman'ın imparatorluğu hâlâ yabana atılamazdı. Maddi

kaynaklarının üstüne yoktu, pratik yetenekleri zarar görmemişti, yenilgiden kolayca sıyrılmıştı. Sokullu'nun liderliği sayesinde ve Selim'in yeteneksizliğine rağmen, gününde geçmişte olduğu gibi, gelecekte de yirmi yıl daha maddi ve manevi olarak birleşik, eylemlerinde güçlü, politikalarında kararlı ve bunların uygulanmasında gerçekçi olacak, Hıristiyanların dünyasındaki düşmanlarına örnek olan uyumlu bir İslam devletiydi.

İmparatorluğun başlıca düşmanı hâlâ İspanya'ydı. Aralarındaki kavganın en önemli nedeni, Osmanlıların Kıbrıs seferi sırasında tekrar ele geçirdikten sonra Lepanto'nun ertesi yılı Don Juan'ın kumandasında bir İspanyol filosuna kaptırdıkları Tunus'tu. Kılıç Ali ertesi yıl Lepanto'da savaşanı kadar güçlü bir donanmayla saldırıya geçti. Şehri, uzun zamandır İspanyolların elinde olan La Goletta (Halk-el-Uved) Kalesi'yle birlikte temelli olarak zapt etti. Osmanlıların Lepanto'daki yenilgisinden sadece üç yıl sonra korsan amiral bu kez zafer kazanmış bir donanmayla Altın Boynuz'a giriyordu.

Tunus böylece Cezayir ve Trablusgarp'la birlikte bir Osmanlı eyaleti oldu. Osmanlı da gelecek yüzyıllarda Kuzey Afrika kıyısının bu yönetilmesi zor korsan devletleri üzerindeki otoritesini bir dereceye kadar sürdürebildi. 1578'de Fas da Osmanlı etkisi altına girecekti. Fas şerifi, taht üzerinde (dayanaksız olarak) hak iddia eden bir kişiyi destekleyerek kalabalık bir kuvveti karaya çıkartan Portekizlilere karşı Türklerden yardım istemişti. Türkler İspanya'nın Portekiz'le işbirliği yapması korkusuyla hemen razı oldu ve Alcazarquivir'de Portekizlilere karşı büyük bir zafer kazanıldı. Portekiz Kralı Sebastian ve ordusunun büyük kısmı bu savaşta öldü ve Portekiz'in gerilemesi böylece başlamış oldu. İspanya Kralı Felipe de bundan vakit kaybetmeden yararlandı ve ülkeyi silahlı bir kuvvetle istila etti.

Tunus'un tekrar ele geçmesinden kısa bir süre sonra Ayyaş Selim yalnız başına yaptığı son bir içki âlemi sonucunda kaza eseri öldü. Doğası itibariyle yanlış inançlara aşırı derecede inanan sultan gökte bir kuyrukluyıldızın görülmesiyle İstanbul'da yıkıcı bir deprem, Mekke'yle kutsal yerleri tehdit eden bir taşkın ve hepsinden de önemlisi, sarayının

mutfaklarında şarap mahzenlerini tahrip eden önemli bir yangın gibi olaylar arasında bağlantı kurmuş, bütün bunları sonunun yaklaşmasının belirtileri olarak anlamlandırmıştı. Üzüntüsü arasında yeni yaptırdığı ve duvarları henüz kurumamış olan bir Türk hamamını ziyaret etti. Korkularını susturmak için bütün bir şişe Kıbrıs şarabını bir defada içti. Sonra, sendeleyince ayağı kaydı, düşerek başını mermerlere çarptı, bu kaza sonucu ölümcül bir hummaya yakalandı. Osmanlının en az saygı duyulan sultanının sonu bu oldu.

Selim’in saltanatı verimsiz olmuştu, ama ölümü zamansızdı. Sokullu Mehmet, II. Selim’in oğlu III. Murat’ın olaysız olarak tahta çıkmasını sağladı. Ne çare ki Murat, Sokullu’nun gerçek gücünü sınırlayacak böylece devlet adamlığı görevini, yani Sultan Süleyman’ın imparatorluğunu muhafaza etmek ve dengeli hayatını uzatma görevini tamamlamasını engelleyecekti. Sokullu dört yıl daha sadaret makamını işgal ettiyse de Selim’in ona bahşettiği tam yetkiden artık yararlanamıyordu, üstelik sultanı onun aleyhinde etkilemeye çalışan yeni efendisinin köle gözdelerinin ve haremindeki kadınların kaprisleriyle entrikalarının hedefiydi.

Murat Manisa’daki görevinden denizyoluyla gelişinin gecesinde ayağının tozuyla beş kardeşinin boğulmasını emretmişti. Ertesi sabah devlet adamlarını huzuruna kabul etti. Yeni sultanın ağzından çıkacak ilk sözleri hepsi endişeyle bekliyorlardı. Doğululara özgü bir yanlış inanca göre, yeni sultanın ağzından çıkacak ilk sözler saltanatının geleceğine işaret eden bir alâmetti. Gece uykusu deniz tutmasından ileri gelen rahatsızlığını giderdiği ve iştahını açtığı için sultanın ilk sözleri, “Karnım acıktı. Bana yiyecek bir şeyler getirin,” oldu. Bu sözler bir kıtlığın habercisi olarak algılandı ve gerçekten de ertesi yıl memleket o kıtlığı yaşadı. Murat, babasının tatlı günahını paylaşmıyordu, çıkardığı ilk fermanlardan biri de şarap tüketimini yasaklamak oldu. Bunu kışkırtan bir meyhanenin dışında yeni sultanın şerefine kadeh kaldıran bir grup Yeniçeriydi. Fermana başkaldırıp sadrazama tehditler ve küfürler yağdırmaları üzerine karar yürürlükten kaldırıldı, şiddet hareketlerinden kaçınmaları koşuluyla tekrar şarap içmelerine izin verildi.

Murat’ın kendine özgü günahları vardı, en başta da hasislik ve aşırı cinsel arzu. Kadınla altını saplantı olacak düzeyde seviyordu. Devletin hazinesi

Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar Yedikule'de korunuyordu. Birinci kulede altın, ikinci kulede gümüş, üçüncüsünde altın ve gümüş kaplamalarla ziynetler, dördüncüsünde eski çağlardan kalma değerli emanetler, beşincide İran'la Mısır'da elde edilmiş değerli antika eşyalar bulunurken altıncı ve yedinci kule ise devlet arşivlerini içeriyordu. II. Selim pahalıya mal olmuş savaşlarının sonrasında hazineden arta kalanları özel hazinesine naklettirmiş, Yedikule de bir hapishane olmuştu. Ancak III. Murat daha da ileri gitmişti. Hazine için üç kilitli özel bir kasa yaptırmış, saltanatı boyunca bunun üstünde uyumuştu. Kasa, değeri milyonlarca duka olarak hesaplanan yeni zenginliklerin içine yerleştirilmesi için yılda sadece dört kere açılırdı.

Murat etrafını sayısız dalkavuk ve saray adamıyla çevirir, bunların arasında tembel bir sefahat hayatı sürer, ancak onların hırslarını tatmin için devlet işleriyle uğraşırdı. İmparatorluğun dört temel direğine alay yollu benzetilen dört kadın hayatını yönetiyordu. Bir tanesi haremin başında bulunan annesi Valide Sultan'dı. İkincisi, etkisi kısa zamanda yok olan kız kardeşiydi: Sokullu'nun karısı. Bir diğeri Safiye adında Venedik'li bir güzeldi. Ünlü Baffo ailesinden olan babasının vali olarak bulunduğu Korfu'ya giderken bir Türk korsanı tarafından ele geçirilmiş, Murat'ın en büyük oğlu Mehmet'in annesi olmuştu. Bu kadına âşık olan Murat, ona uzun süre sadık kalmıştı. Safiye'nin nüfuzundan rahatsız olan Valide Sultan, oğlunu bir şehvet ve sefahat batağına itmek için elinden geleni yaptı. Murat böylece aşırı bir çapkınlık ve zevk hayatına dalarak bir gecede iki veya üç cariyenin hizmetine başvurur oldu. Bu, İstanbul esir pazarındaki kızların fiyatını ikiye katladığı gibi, Murat'ın yüzden fazla çocuğun babası olmasıyla sonuçlandı.

Bu hanımların arasından bir Macar, sultanın hoşuna gitti ve bir süre sarayda bir yere kadar etki sahibi oldu. Fakat hayatındaki dördüncü kadın ve danışmanlarından biri, annesinin ölüm döşeğindeki arzusu üzerine harem kethüdası olacak olan Canfeda Kadın'dı. Bu kadın sultanın yatağını paylaşmıyordu, başlıca görevi bu işi üstlenecekleri bulmaktı. Kadınlar tek tek veya toplu olarak Murat'a devlet işlerinde öğütler vermeye cüret ediyorlardı. Fakat Venedik'li Safiye (Baffo) Sultan sarayda özellikle dışişlerinde başlıca etki sahibi olmayı sürdürüyordu. Venedik gemilerinin

büyük tahriğine rağmen, sultanı, San Marko Cumhuriyeti'ne saldırmaktan vazgeçirdi. Venedik aksine Osmanlı Hükümeti'nden kapitülasyonlarının yenilenmesini ve başka ticari avantajlar elde etti. Safiye sultanın etkisi bir sonraki kuşakta oğlu III. Mehmet'in saltanatı sırasında da devam edecekti.

Murat için altın kadınlar kadar değerli olduğundan sarayındaki rüşvetçilik en üst dereceye ulaşmıştı, şöyle ki devlet içindeki atamalar ancak etki, satın alım ve önceden saptanmış bir tarife uyarınca gerçekleşiyordu.

Yolsuzluk öylesine aldı yürüdü ki sultanın kendisi de saray adamlarıyla vezirlere ödenen meblağlardan pay alma yoluyla büyük çapta rüşvetler alır oldu. Murat bu uygulamaya Şemsi Paşa adındaki gözde vezirlerinden biri tarafından alıştırıldı. Şemsi, Selçuklulardan geldiğini iddia ediyor, dolayısıyla Selçukluların yerini alan Osmanlılara düşman gözüyle bakıyordu. Biyografisinin yazarına göre bir keresinde sultanın huzurundan neşeyle çıkmış, mutluluğunu etrafındakilere şöyle açıklamıştı: "En sonunda hanedanım adına Osmanlı Hanedanı'ndan intikamımı aldım. Onlar bizim mahvımızı hazırlamışlardı, aynı şeyi şimdi ben onlara yaptım." Bu işi nasıl yaptığı sorulduğunda da şöyle demişti: "Sultanı lütuflarını satmaya razı ederek ona gerçekten iştah açıcı bir yem sundum. Kırk bin altın duka az şey değil. Sultan bundan böyle yolsuzlukların öncüsü olacak, yolsuzluklar da imparatorluğu yok edecek."

Lala Mustafa Paşa gibi Şemsi de Sokullu'nun can düşmanlarındandı. Sadrazam, ona sarayın devlet üzerindeki kötü etkisinden şikâyet ettiğinde, tek yapacağı şeyin, asla bir yanlış yapmayacak olan saraya itaat etmek olacağı Sokullu'ya söylendi. Murat'ın tahta çıkışının dördüncü yılında Sokullu'nun sonu geldi. İmparatorluk için Kıbrıs'ta, Tunus'ta ve Yemen'de olduğu gibi, (kalıcı olmayacak) yeni kazançlar sağlayacak bir seferin ilk aşamalarında hâlâ iktidardaydı. Bu sefer (karısı tarafından zehirlendiği söylenen) yaşlı Tahmasp'ın ölümünün ve bu ölümü izleyen baş kaldırıların ardından İran'a karşıydı.

Bu durumdan yararlanmak gerekirdi. 1578'de Mustafa Paşa'nın kumandasında, Kırım'dan Tatar yedekleriyle berkitilmiş bir orduyla bir Osmanlı istilasına girişti. Kırım'dan yola çıkan kuvvetler arka arkaya iki İran Ordusu'nu yendiler, sonuçta da İranlıların müttefiki olan Hıristiyan

Gürcistan krallığının en büyük kısmı fethedildi. Türkler Tiflis'e girdiler ve orada kiliseleri camiye dönüştürdüler. Uysal Gürcü aşiret reislerini sancaklarla çevirdiler, bütün komşu eyaletleri işgal ettiler ve dört beylerbeyi arasında paylaştırılmış bir Osmanlı eyalet yönetimi kurdular.

Dağıstan'a girdiler, böylece Hazar Denizi kıyılarına ulaştılar. Sokullu daha önce Sultan Selim'in saltanatı sırasında Don ile Volga nehirleri arasında bir kanal açarak aynı şeyi yapmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştı. İstilanın öncü birliklerine Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde kumanda eden Azak beyi Hazar'ın Kaptan Paşası gibilerinden şaşaalı bir unvanla ödüllendirildi. Fakat İranlılar daha etkin biçimde direnmeye başlayınca, savaş on iki yıl daha uzadı. İran bundan sonra Gürcistan'ı, Azerbaycan'ı, Şirvan'ı, Tebriz'i ve başka eyaletleri teslim ettiği bir antlaşma imzaladı. Osmanlılar bu arada İran'a karşı Kars'ta çok iyi tahkim edilmiş bir üst kurmuşlardı; bu üs gelecek yüzyıllarda Doğu'da imparatorluğun bir savunma duvarı görevi yapacaktı.

Fakat fethedilmiş eyaletlerin elde tutulması zordu. Nüfusun çoğunluğu Şii olup İran rejimine sadık kalmıştı. Vergilendirme ve toprakların kullanımı sistemine alışık olmadıkları Osmanlı yönetimine içerliyor, göçebe aşiretler Şah'ın dolaylı sayılacak yönetimini sultanın merkeziyetçi yönetimine tercih ediyorlardı. Türkler daha önceki İran seferlerinde olduğu gibi, her şeyden önce üslerine uzaklıkları ve bundan kaynaklanan nakliye ve ulaşım zorlukları nedeniyle engelleniyorlardı. Sokullu bunları göz önünde tutmuş, askeri amaçlarla bir su bağından yana olmakla beraber, imparatorluğun olanaklarını aşması gerekçesiyle bu kara seferine karşı çıkmıştı. Gelecek elli yıla yayılan peş peşe seferler Sokullu'nun ne kadar haklı olduğunu uzun vadede kanıtlayacaktı.

Sokullu'nun saraydaki düşmanları bu arada bıkıp usanmadan onun aleyhine çalışıyorlardı. Önce dostlarıyla korunuklarını gözden düşürmek ve idamlarına kolay bahaneler bulmak için işbirliği yaptılar. Sonunda derviş kılığına girmiş bir sözde ricacı Divan'da Sokullu'ya yaklaşarak sadrazamın kalbine hançerini sapladı. Sokullu'nun kendi gibi Boşnak olan katili, işkence edilmesine rağmen hiçbir şey itiraf etmedi, sonuçta da cinayet bir tımarın küçültülmesinden dolayı duyulan hınca mal edildi. Anlatıldığına göre, daha bir akşam önce bir görevli sadrazama sultan I. Murat'ın Kosova

Savaşı sırasında hançerlenerek ölmesinin anlatısını okuyordu. Sokullu bunun üzerine, “Allah bana benzer bir ölüm nasip etsin!” diye bağırmıştı. Gerçekten de öyle oldu. Venedik’li bir elçinin ifade ettiği gibi, “Türk erdemleri Sokullu Mehmet’le birlikte mezara girmiş”ti. Sokullu’nun katledilmesi muhakkak ki Osmanlı’nın uzun gerileme döneminin başlangıcı olmuştur.

((19))

Bu şekilde başlayan imparatorluğun uzun gerileme dönemi, devlet işleriyle ciddi şekilde ilgilenmemesinden dolayı sultanın, sorumlulukların ihmal edilmesi ve dağılması, geleneksel ilkelerin önemsenmemesi nedeniyle hükümet mekanizmasının otoritesinin zayıflamasıyla kendini hemen belli etti. O vakte kadar hükümdarın ustaca uygulanan mutlak kişisel gücüne ve kendi yetenekli köle çevresi vasıtasıyla etkin denetimine bağlı kalmış bir devlette bu, kısa zamanda çözülmelere, karışıklığa ve yaygın bir düzensizliğe yol açtı. Durum kısmen imparatorluğun şimdilik Avrupa’da toprak fütuhatı kapasitesini tüketmiş olmasından ileri geliyordu. Oysa bu fetihler ta başından beri devletin başlıca devinim dürtüsünü oluşturmuştu. Yüzyıllar süren savaşlar Osmanlılara amaç birliği esinlemiş, onlara yalnız ganimet biçiminde değil, yerleşik bir uygarlık için yeni topraklar biçiminde bir zenginlik sağlamıştı. Şimdi ise böylesi güç gösterimleri, böylesi ödüller çok azalmıştı. Yağmalayacak bir düşmanın yokluğunda insanlar birbirlerini yağmalıyorlar, toprakların azlığından şehirlere akın ediyorlar veya bölgede karışıklık yaratıyorlardı.

Süleyman’ın toprak reformlarındaki kusur artık belirginleşmişti. Amaç iyi olsa da, zaman geçtikçe etkileri iyi olmaktan çıktı, şöyle ki başlıca tımarların dağıtımı, eskisi gibi eyalet otoritelerinin elinde olacak yerde, başkentte merkezileşiyordu. Böylece çok kez taleplerin adaleti yerine, saray entrikalarına ve yolsuz lütuf dağıtımına bağımlı oluyordu. Bu durum, Sultan Süleyman’ın hedefinin tam tersine büyük kırsal arazi sahipliğinin, buna koşut olarak da kalıtım ilkesinin gelişmesine yol açtı. Sürekli fetihlerin ve toprak sahiplerine sağladığı kazanç döneminin son bulmasıyla, bu kişiler köylü sınıfından daha ağır taleplerde bulundukları gibi, toprağa doymaz oldular.

Dahası, topraklarının geliri ve köylülerinin çalışmaları sayesinde yaşadıkları kadar Osmanlı Devleti’nin başlıca dayanağı olmuş olan tımar sahibi Sipahiler, artık askeri açıdan oluş nedenlerini kaybediyorlardı. Eski

Osmanlı gelenekleri tarafından yoğurulmuş olan ve kısa bir sefer mevsimine alışık olan bu insanlar, ateşli silah kullanmak üzere eğitilmiş piyadelere ve başka tekniklerde usta uzman kadrolara dayalı daha modern savaşım yöntemlerine alışık değillerdi. Sonuçta giderek eksilen veya en azından değişen bir sınıf -daha doğrusu, giderek gelişen bir serkeşlik ve karışıklık elemanı oldular. Sipahiler artık eskisi gibi maddi ödüller olmaksızın güçlükler ve tehlike içeren seferlere katılmayı çoğu zaman reddediyorlardı. Aksi halde işlerine öylesi geldiği zaman savaş meydanını terk edebilirlerdi; 1596'da Macaristan'daki Mezo-Keresztes (Haçova) Savaşı'nda da aynen böyle yaptılar. Bu savaşın sonrasında otuz bin Sipahi tımarlarından uzaklaştırıldılar. Bu da sistemin artık yararlı bulunmadığının açık kanıtıydı.

Görevlerini yerine getirmemeleri karşılığında -eğer hizmet yerine tazminat ödemezlerse- böyleleri tımarlarından yoksun edilmek, böylece topraksız hoşnutsuzların sayısını şişirmek tehlikesindeydiler. Topraklarına bazen yasal biçimde, bazen de ilgili yargıçlara rüşvet verilmesi suretiyle başkaları tarafından el konulurdu. Böylece yeni bir toprak sahipleri sınıfı türedi: bunlar çok zaman memurlar, saray görevlileri ve hizmetkârları, bazen de saray dışından kimselerdi ve genellikle şehirlerde yaşayan insanlardı. Bir tek kişinin bu tür yolsuzluklarla çok sayıda tımara sahip olması, böylece büyük toprak sahibi kesilmesi mümkündü. Sipahiler tımarlarını ellerinde tutabildikleri takdirde, şimdi yolunu bulup onları çoğu kez miras şeklinde oğullarına geçirebiliyorlar, askeri hizmet zorunluluğu olmayan bu oğulların, at sırtındaki hayatın zorluklarına katlanmak yerine, tımarları satın alanlar gibi şehirlerde rahat bir hayat sürmeleri mümkündü. Böylelikle köylü sınıfının zararına olmak üzere, önceki sultanlar tarafından özenle kurulmuş devlet sisteminin gerek ilke gerekse uygulamada taban tabana zıddı olarak toprağının başında bulunmayanlar için kalıtsal bir toprak kullanım hakkı türedi. Bu da köylülerin hayatları ve ilgi alanlarıyla şehir nüfusununkilerin arasında giderek genişleyen bir uçurum oluşturdu.

Başkentte hükümet hizmetinin tüm karakteri, en başta da görevlere atanma kökten bir değişime uğradı. Sultanın ülkeyi yöneten yakın çevresi o zamana dek yalnızca Hıristiyan kölelerin arasından, dolayısıyla köylerde büyüyen, köylü eğilimlerini koruyan ve kırsal bölge işlerinden anlayan

köylüler arasından seçilirdi. Fakat bu sistem Süleyman'ın saltanatının son yıllarında gevşemeye başlamış, on altıncı yüzyıl sonlarında da sultanın köle hizmetliler çevresine atamalar Müslüman tebaalarına da açılmıştı. Bu Müslümanlar şehirlerde büyümüş olan özgür insanlardı. Çoğu zaman akrabalarının nüfuzu veya satın alım sayesinde bu görevlere geliyorlardı ve şimdi makamlarını oğullarına miras olarak bırakabiliyorlardı. Böylece kaçınılmaz iltimasıyla kalıtsal sistem hükümette de kök saldı ve etkin bir çevresi, yeterli maddi olanakları, rekabete yatkın ruhu ve politik kurnazlığı olan haris bir genç Müslümanın kazançlı ve ayrıcalıklı görevin birinden diğerine geçerek yükselmesi mümkün oldu. Doruğa tırmanmak yine de geçmişte olduğu gibi üstün bir enerji ve zekâ gerektiriyordu. Ama öyle de olsa, imparatorluk artık hükümdarı tarafından kişisel değeri ve erdemleri esasına göre seçilmiş gerçekten seçkin bir tabaka tarafından yönetilme avantajını kaybetmişti.

Osmanlı'nın gerilemesinin çeşitli nedenlerinin yapısında ayrıca sosyal ve ekonomik karmaşanın bazı temel etkenleri yer alıyordu. Bunların ilki işlenen topraklardaki artışı aşan nüfus artışıydı. İkincisi Yeni Dünya'dan bol miktarda İspanyol-Amerikan külçe altınının gelişinin arkasından fiyatların artışıydı. Bu, Osmanlı gümüş paralarının değerinin düşmesine ve o sıralar Akdeniz Avrupası'nın büyük bir kısmındaki gibi yüksek bir enflasyon düzeyine yol açtı.

Bunları izleyen ekonomik kriz nedeniyle Osmanlı Hükümeti (İran'ı kendine örnek alarak) 1584'de bazı hileli parasal işlemlere başvurmak zorunda kaldı. Altın paralar yüzde elli oranında tağşiş, yani devalüe olurken askerin ücretini oluşturan standart gümüş paralar (akçeler) eritilip bakır oranı artırılmış daha ince paralar biçiminde piyasaya sürüldü. Bu arada günün bir Türk tarihçisi, bir badem ağacının yaprakları kadar ince ve çiğ taneleri kadar değersiz olduklarını söylemişti. Paranın değerinin düşürülmesi öylesine bir dereceyi buldu ki Venedik'teki İspanyol elçisi II. Felipe'ye şöyle diyordu: "İmparatorluk o kadar yoksul ve yorgun ki ortada dolaşan biricik paralar tamamen demirden yapılmış akçeler." Yeni bir yüzyıla girilirken birbirini kovalayan krizler sonucunda Osmanlı ekonomisi gerçekten de o kadar zayıf düştü ki, tamamen iflas etmese dahi, silahlı kuvvetlerine ücretleri verilemez oldu, bunun sonucu olan hoşnutsuzluk

ortamında ise merkezi otorite gösterileri, ayaklanmaları ve karışıklıkları denetim altına alamaz oldu.

İmparatorluğun nüfusu bu arada on altıncı yüzyıl içinde iki katına çıkmış ve Avrupa'ya yayılma sınırlı olunca fazla nüfusun yerleşebileceği toprak kıtlığı ortaya çıkmıştı. Toprak kıtlığı köylü gençleri geçimlerini sağlamak için başka yerlere gitmeye zorluyordu. Üstelik Osmanlı Devleti'yle geleneksel ortaçağ lonca sistemi toprak ürünleri dışındaki ekonomik kaynakların gelişimine elverişli değildi. Ancak Kıbrıs'ın fethi hatırı sayılır çapta bir yerleşime olanak sağladı. Benzer başka bir olanak yoktu. Özellikle Anadolu başıbozuk asker olma ya da başka bir resmi görev imkânını arayan, bunu bulamayınca da karışıklıklar çıkaran, çok zaman da eşkıyalığa başvuran topraksız, köksüz köylülerle kaynıyordu. Devalüasyon nedeniyle bu işsizlik sorununu daha da ciddileştiren etkenler fiyatların ikiye katlanması, kalpazanlık, yüksek faiz oranları ve tefecilikti.

Açıklarını kapamak için hazine yeni gelir kaynakları aramak, bu arada vergileri artırmak zorundaydı. Bunun yükü gerek merkez gerekse eyalet yönetimleri tarafından resmi yoldan daha fazla vergi tahakkuk ettirilmesi suretiyle eninde sonunda köylünün sırtına yükleniyordu. Ama bu yük gayriresmi yoldan suiistimaller ve haksız uygulamalarla çok daha şişiriliyordu. Çünkü enflasyonun etkileri özellikle şimdi değeri yarılanmış sabit gelirliler, yani asker, sivil veya tüzel olsun, memurların kendileri tarafından hissediliyordu. Bu da onları rüşvetçiliğe ve yolsuzluklara, yasadışı haraçlarla köylüleri yolmaya ve canından bezdirmeye itiyordu. On altıncı yüzyıl başlarında görülen bu uygulamaların dökümü 1609'da eyalet yöneticilerine iletilen sultan I. Ahmet'in bir fermanında yer alıyordu. Şöyle ki:

Eyaletlerinizi görevlerinizi yerine getirerek dolaşmıyorsunuz. Aksine, yasadışı yollara başvurarak insanların parasını gasp ediyorsunuz... Bu sözüm ona "devriyeler" sırasında aşağıdaki görevinizi şu şekilde kötüye kullanıyorsunuz: birisi ağaçtan düşerse bunu cinayet diye nitelersiniz, bir köye gider, oraya yerleşir ve sözüm ona katili gizlendiği yerden çıkarmak için halkı zincire vurarak taciz edersiniz. Sonra diyet diyerek yüzlerce altın

ve gümüş para toplarsınız, resmen isteyerek köylüden bedelini ödemeden atlarına, katırlarına, kölelerine, arpalarına, samanına, odununa, hasırına, koyunlarına, kuzularına, tavuklarına, tereyağlarına, ballarına ve başka gıda maddelerine el koyarsınız. Gelirlerinizi tahsildarlara aşırı faiz oranlarıyla ödünç verirsiniz. Onlar da çok fazla atlıyla gelir, gelirlerinizi yasaya uygun şekilde toplamakla yetinecek yerde, canlarının istediği kadar para koparmaya çalışırlar.

Kadılar da diğer memurlar kadar yolsuzluklara başvuruyorlardı. Köylülerin şikâyetlerini dinlemek ve nedenlerini saptamak üzere atanmış müfettişler olarak sultanın fermanlarını çoğu kez kendi yararlarına uyacak şekilde yorumlamak ve suçlananlardan rüşvet koparmak eğilimindeydiler. Vergi cetvellerini hazırlarken vergi mükelleflerinin sayısını çok abartmış, kendileri için para gasp etmişlerdi. Kendi yasal yetke bölgelerinde vekiller atamaya yetkileri olduğundan bu işe kendilerine en çok parayı verenleri alıyorlardı. Bu çeşitli para talepleri köylüleri vergilerini ve borçlarını ödemek için tefecilerden yüzde elli kadar aşırı faizlerle para almaya sevk ediyor, sonuçta o kimseler için parasız çalışmak zorunda kalıyor, onların kölesi oluyorlardı.

Hükümet, sayıları giderek azalan feodal *Sipahilerin* yerini doldurmak için nizami asker kuvvetlerini artırmak zorunda kaldı. Bu, sultanın Yeniçeriler dışındaki diğer paralı askerleri demekti. Hükümetin nizami Sipahileri de “Sultanın adamları”nın kapsamına giriyordu. Başka askerler toplamak da gerekiyordu. Savaşlarda ele geçen ya da satın alınan Hıristiyan olarak doğmuş tutsaklar artık amaç için yeterli değildi. Eskiden sivil yönetimden uzak tutulan Müslüman tebaaların ilk kez olarak büyük ölçüde askeri kuvvetlere katılmaları gerekmişti. Müslüman gençler Yeniçerilerin safına olduğu kadar muvazzaf kuvvetlerin çeşitli kollarına alınmaya başlanmıştı. Yeni karma öğelerin katılımı bu kuvvetlerin kendine özgü karakterini değiştirecek bu da yalnız disiplinlerini değil, takım dayanışmalarını da etkileyecekti.

Yeniçerilerin, kışlalardaki avare dönemlerinde zanaatkâr olarak çalışmalarına, bu şekilde imal ettikleri ürünleri satarak gelirlerini artırmalarına izin veriliyordu. Böylece ilk kez ticaret hayatına atılarak

İstanbul’la başka garnizon şehirlerinin sivil zanaatkâr nüfusuna karışarak şehirli oldular ve disiplinleri kadar savaşmaya duydukları hevesi de büyük ölçüde kaybettiler. Buna bir de Sultan Süleyman’ın saltanatından beri evlenmelerine izin verilmesi eklenince, bürokratlarla toprak sahibi sınıfların da olduğu gibi onların da arasında kalıtım ilkesinin yer etmesi kaçınılmazdı. Bundan sonra oğullarının da Yeniçeri birliklerine katılması doğaldı. Yeniçeriler bir köleler birliği olduklarından, Müslüman olarak doğmuş birinin kölelerin arasına katılması da yasak olduğu için oğullarının Yeniçeri olmaları ancak hile yoluyla mümkündü. Fakat II. Selim’in devrinde kabul edilmeleri için bir kota saptandı. Sonunda IV. Murat’ın döneminde Yeniçeri kıtalarına ve sultanın başka görevlerine atanmanın Hıristiyan kölelere mahsus olması kuralının tamamen iptal edilmesiyle aslında var olan bir süreç yasal olarak da kabul görmüş oldu.

On altıncı yüzyılın son onuncu yılından itibaren, efendileri sultan giderek gücünü kaybederken Yeniçeriler giderek daha azgın oldular ve taleplerini azıttılar. 1589’da kendilerine ücret olarak verilecek değeri düşürülmüş yeni madeni paraları protesto ederek III. Murat’ın uzun zaman başını ağrıttılar. Tarihlerinde ilk kez olarak Divan’ın oturum halinde bulunduğu sarayı bastılar ve paranın değerinin düşürülmesinden sorumlu tutulan vezirlerin kellesini istediler.

Sultan asi birliklerin karşısına çıkacak yerde iki idamı onaylayarak kendisininkinden üstün kuvvete boyun eğdi. Yeniçeriler bundan sonraki üç yılın içinde iki kez daha avantajlarından yararlanarak arka arkaya iki sadrazamın görevden alınmasını istediler ve istediklerini yaptırdılar. 1593’de başkaldıranlar sultanın muhafızları olan *Sipahiler* oldu. Ama bu kez düzeni sağlayan Yeniçeriler oldu; hükümetin ileri gelenleri gelecekte de yapacakları gibi, iki kuvvet arasındaki rekabeti kışkırtmışlardı. Sultanın muhafız birliklerinin benzer başka isyanları imparatorluğun eyaletlerinde huzuru bozdu. Vassal Moldavya Devleti’nde Yeniçeriler rüşvet karşılığında kendi istedikleri bir adamı vali seçtirecek kadar işi ileri götürdü. Ne çare ki vali kısa bir süre sonra vergisini ödemediği için görevinden uzaklaştırıldı, ilerideki bir tarihte de İstanbul’da Yeniçeriler tarafından soyuldu ve öldürüldü.

O vakte kadar sultan, Sultan Süleyman'ın ölümünden sonrakilerin dördüncüsü olarak Osmanlı tahtına çıkmıştı. Bu III. Murat'ın on dört yaşındaki torunu ve III. Mehmet'in oğluydu. Bir cariyesinin rüyası Murat'ın ölümünün habercisi olmuştu. Sultan hemen arkasından mide kramplarıyla kıvranmaya başlamıştı. Nakledildiği Boğaziçi'ndeki bir köşkte pencerenin dışından geçen gemileri yattığı yerden seyrediyordu. Sazcıları karamsar bir ezgi çalıyorlar, hasta hükümdar, "Bu gece gel ve başımda nöbet tut, ey ölüm," diye şarkının sözlerini mırıldanıyordu. O sırada iki Mısır kadırgası, sultanı selamlamak için toplarını ateşlediler. Sarsıntıdan köşkün cam kubbesi tuzla buz olmuş, sultanın gözleri yaşarmıştı. "Başka bir zaman olsa donanmanın bütün gemilerinin salvoları bu camı parçalayamazdı, oysa şimdi... Bu köşk hayatımın köşkü," diye inledi. Sultan sarayına geri götürüldü ve ertesi gün öldü.

III. Mehmet olarak yerine geçen oğlunun ilk yaptığı iş on dokuz erkek kardeşini dilsizlere boğdurmak oldu. Osmanlı tarihindeki en büyük kardeş katliamı mıydı? III. Mehmet bundan sonra onlar için büyük bir devlet töreni düzenleterek sarıklar ve tüylerle süslü tabutların içinde babalarının yanına gömdürdü. Bu arada ölen şehzadelerin gözdeleri olan altı hamile köle de taht üzerinde hak iddia edecek oğullar doğurmaları korkusuyla çuvalların içinde boğazın sularına atılmışlardı. Mehmet bununla da yetinmeyerek bir süre sonra en sevdiği oğlu Mahmut'u da öldürttü. Bu dinamik genç adam Anadolu'da asilerle çarpışan orduların kumandasının kendisine verilmesini yalvarmakla babasının kıskançlık ve şüphesini alevlendirmişti. Şehzadenin annesiyle sevgili arkadaşları da hapse atıldılar ve sonradan aynı akıbete uğradılar. Mehmet'in kendisi de aradan çok geçmeden ölünce mezarının üstüne, "Yüce Allah her şeyin ölüp yok olduğunu, olsa olsa bir yargının kaldığı ve kişiye geri döndüğünü söyledi," gibi bir yazıt konuldu.

III. Mehmet eyalet valiliği yapan, böylece babasının hayatında devlet işleri hakkında deneyim edinen sonuncu şehzade oldu. Bundan sonra ayaklanma çıkarırlar korkusuyla hanedanın bütün prensleri saraya kapatılarak Kafes diye bilinen bir binada dünyadan yalıtılarak böylesi bir deneyimden yoksun bırakıldılar. Saraydaki hayatından memnun olan Mehmet, babasının gözdesi olan annesi Valide Sultan Venedik'li Baffo'nun otoritesinin altında yaşadı. Vezirleri onun, atalarını örnek alarak

Macaristan’a karşı inişli çıkışlı sürüp giden savaşta ordusunun başına geçmesini istiyordu. Ordunun başındaki varlığının, Gran’la başka Osmanlı kentlerinin kaybından sonra askerin savaşma şevkini canlandırabileceği fikrindeydiler. Fakat Valide Sultan, sultanın İstanbul’dan çıkmakla etki alanından da çıkmasından korktuğu için bu planı engelledi. Sultanı savaşa gidecek yerde özenle seçilmiş cariyelerle oyalamayı yeğliyordu.

Zayıf karakterli Mehmet’in her şeye rağmen kararlılık anları vardı; sonunda büyük bir depremin ardından ve ikramiye beklentileri içinde olup sultanları başlarında olmadan düşmana karşı yürümeyi reddeden Yeniçerilerin talepleri karşısında vezirlerinin tavsiyelerini dinledi. 1596 yazında mevkiine uygun bir şaşaayla Avrupa’da ordularının başındaydı ve Şam’dan özellikle getirtilmiş peygamberin kutsal sancağının arkasında ilk kez cesaretlenip ilerliyordu.

Osmanlı kuvvetleri Erlau’yu (Eğri Kalesi) kuşatıp ele geçirdiler, sonra Mezo-Keresztes Ovası’nda (Haçova) düşmanın karşısına çıktı. Savaş uzun sürdü ve iniş çıkışları oldu. Bu arada Sipahilerin toplu olarak firarı sultanın cesaretini kırdı. Öyle ki bir devenin sırtında oturduğu yerden ordunun geri çekilmesini emredecek oldu. Ama bir savaş toplantısından sonra peygamberin sancağını kaptı, kutsal cüppesini arkasına geçirdi ve kuvvetlerinin başında kalmaya razı oldu. Savaşın gidişi bundan sonra değişti. Hıristiyanlar düşman kampını yağmalamak için düzenlerini bozdular. Türk süvarileri işte o zaman saldırıya geçince düşman askerleri tam bir karışıklık içinde kaçtılar.

Hıristiyanların uğradığı bu yenilgi otuz bin Macar ve Almanın hayatına mal olduğu gibi, muazzam bir ganimet Türklerin eline geçti. Bunların arasında çok ince bir işçiliğin ürünü olan birkaç yüz top da vardı. Bu kesin Türk zaferi, tarihinin bu tehlikeli anında Bulgaristan’ın, Makedonya’nın, Macaristan’ın yarısının ve Tuna’nın kuzeyinde Erdel (Transilvanya) dışında elinde kalan çoğu toprakların Osmanlı İmparatorluğu tarafından kaybedilmesinin tartışmasız önüne geçti. Osmanlı bu toprakları birkaç yüzyıl daha koruyacaktı. Bu arada zaferini en azından bir seyirci gibi seyretmiş olan Sultan Mehmet ferahlamış olarak İstanbul’a döndü ve zafer coşkusu içinde karşılandı. Burada kendini hareminin zevk-ü sefasını kaptırarak dizginleri Venedik’li annesine bıraktı. 1603 Ekim’inin sonlarında

karşılaştığı bir dervişin elli beş gün sonra başına bir felaket geleceğine dair kehanette bulunduğu söylenir. Yanlış inançlarını saplantı haline getiren sultan tam elli beş gün sonra öldü.

Çocuk yaşta tahta çıkan ardılı Ahmet sırf hayatta kalmış tek kardeşi Mustafa deli olduğu için Müslümanlar ise delileri kutsal saydıklarından kardeş katili olmaktan kurtuldu. Ahmet bir Türk şairinin sözleriyle “bütün Osmanoğullarının içinde sancağı taşımadan önce imparatorluğa sahip olanların ilki”ydi. Bununla birlikte aradan çok geçmeden sünnet edilerek böylece tahtındayken bu işlem başından geçen ilk Osmanlı sultanı oldu. Kısa bir süre sonra suçiçeği hastalığına yakalanması bayramın geleneksel şenliklerinin kısa kesilmesine yol açtı.

Çok geçmeden iyileşen Ahmet daha çocuk yaşta tezcanlılık, hatta dinamizm belirtileri gösterdi. Sadrazamı hazineden özellikle yüklü bir bağış almadan bir Macaristan seferine çıkmayı reddedince, sultan, ona şöyle bir mesaj yolladı: “Hayatına değer veriyorsan, hemen yola çıkarsın.” Yeniçerilerle kapıkulu Sipahileri ücretlerinin bir kısmının ödenmemiş olmasından yakınıp subaylarını taşlayınca, çocuk sultan (Halife Harun Reşit’in bir icraatta bulunacağı günlerde yaptığı gibi) allar giydi, bu birliklerin yüksek rütbeli subaylarını karşısına çağırttı ve onları suçladı. Onlara söz konusu birliklerin ücretlerinin kısa zaman sonra verileceği söylenmişti. Sultan, “Niçin buna inanmıyorsunuz? Ne cüretle hükümetime hakaret edebiliyorsunuz? Suçluları bana teslim edin,” diye kükredi. Şaşkınlığın egemen olduğu bir sessizlikten sonra ağalardan biri sorumlu olanların sultanın köleleri değil, Ahmet’in emri üzerine ocağa alınan yabancılar olduğunu ileri sürdü. Bu kişilerin adları verildi ve hemen o gün idam edildiler. Cesetleri kaldırmaları buyurulan ağalar da uyarıldılar: “İtaat sınırlarını bir daha zorlarsanız, hepinizi ayırımsız olarak idam ettiririm.”

Fakat Ahmet yaşı ilerledikçe çocukken verdiği umutları boşa çıkardı. 1606 Mayıs’ındaki Bir Divan’ın oturumunda kısa bir süre sonra çıkılacak olan bir İran seferinin ertelenmesini istedi. Oysa ordu yola çıkmak üzere Üsküdar’da toplanmıştı bile. Divan’dakiler şaşkınlıktan söyleyecek söz bulamıyorlardı. Bunun üzerine şeyhülislam imparatorluğun tuğlu sancaklarının herkes tarafından görülmesi için Asya kıyısına dikilmiş

olduğunu söyledi. Şimdi bayrakları indirip geri çekilmek şerefsizlik olarak nitelenecekti. Sultan ordunun Ferhat Paşa kumandasındaki bir bölümüyle sınırlı bir sefer yapılmasını önerdi. Şeyhülislam bunun üzerine sultanın iddia ettiği gibi hazine eğer boşsa, Sultan Süleyman'ın son seferinde yaptığı gibi, seferin masraflarını kendi kesesinden üstlenmesinin mümkün olup olmadığını sordu. Ahmet bu öneriye zamanların değiştiğini, o zamanlar gerekli olan şeyin artık uygun düşmeyeceği karşılığını verdi. Divan böylece dağıldı. Sonuçta Gözüpek, diye bilinen Ferhat Paşa belli bir kuvvetle, fakat ücretler ve levazım için yetersiz parayla Asya içlerine doğru yola çıktı. Yürüyüşü çok geçmeden Yeniçerileri arasında çıkan bir ayaklanmayla kesintiye uğradı, Yeniçeriler daha sonra karşılarına çıkan ilk Celali çeteleri tarafından bozguna uğratıldılar.

Ahmet saltanatı boyunca kendi girişimiyle bunun dışında pek az şey yaptı. Huysuzdu ve doğru kararlar verme yeteneğinden yoksundu. Özellikle de iyi danışmanlar seçmeyi beceremiyor, çoğunlukla haremin etkisiyle sadrazamlarını sürekli değiştiriyordu. Kendi bencilce çıkarlarını düşünen harem mensupları ve özellikle efendisininki kadar görkemli bir maiyet edinmiş Karaağalar'ın başı onun üzerinde giderek güçlenen bir otorite kurmuştu. Çağdaşı olan bir İtalyanın belirttiği gibi, "Hükümdar olanın hangisi olduğu belli değil"di.

Harem bu arada sultanın ailesinden olan kızlarla bürokratlarının ve gözdelerinin evlenmesi sonucunda bozguncu etkisini her tarafa yayıyordu. Bu kişiler, sarayla yakın ilişkilerinden yararlanarak memleketi harap eden ve imparatorluğun kamu hizmetlerinin moralini sıfırlayan çeşitli gasplarla yolsuzluklara başvuruyorlardı.

I. Ahmet 1617'de yirmi yedi yaşında öldü. Tahtın babadan oğula geçtiği on dört Osmanlı Sultanı kuşağından sonra sultan olma sırası I. Ahmet'in akli melekeleri yerinde olmayan kardeşi I. Mustafa'ya geçti. Yeni sultan hayatının on dört yılını geçirdiği sarayın zindanından şaşkın halde çıkarıldı. İngiliz elçisi Sir Thomas Roe'ya bakılırsa, Mustafa geleceğe ilişkin hayaller gördüğü için bazılarının gözünde kutsal bir adamdı, gerçekte ise deliyle aptal arası bir şeydi. Tutukluluk günlerinde eğlencelerinden biri boğazın balıklarına ekmek parçaları yerine altınlar atmaktı. Fakat Karaağalar'ın

başının isteği üzerine Divan onu bu huyundan vazgeçirdi. Karaağa, altınları, Mustafa tahta çıktığı zaman Yeniçerilere vermesi gereken bağışlar için saklamanın daha iyi olacağını öne sürmüştü.

Richard Knolles'in bildirdiğine göre, kendi oğulları doğmaya başladıktan sonra tahtın babadan oğula geçmesi âdetini sürdürmek isteyen Ahmet, kardeşini idam ettirmeyi iki kez aklından geçirmişti. Birinci de bir gece önce "hayaller ve korkunç düşler" görmesi onu engellemişti. İkinci kez, kardeşini muhafızıyla sarayın bahçesinde gezinir görünce hiddetlenerek yayıyla okunu almış ve Mustafa'yı vurmak için bir kolunu kaldırmıştı. Fakat birden koluyla omzuna dayanılmaz bir ağrı saplanınca, peygamberin Mustafa'nın ölmesini istemediğine karar vererek bu işten vazgeçmişti. Uzun mahpusluk döneminin büsbütün aptallaştırdığı Mustafa böylece tahta çıktı. Yönetmeye elverişsiz olduğu hemen belli oldu. Kısa bir süre sonra tahttan indirildi ve mahpushanesine geri döndü. Ağabeyi Ahmet'in on dört yaşındaki oğlu Osman Sultan olarak yerine geçti.

Mustafa'nın tahttan indirilmesini zorlayan Yeniçeriler olmuştu. Başkente hâkim olan bu askerler şimdi yeni bir padişahın tahta çıkmasıyla sadece üç aylık bir süre içinde iki yüklü bağıştan yararlanacaklardı. Çocuk Osman, atası Kanuni Süleyman'la aşık atarak savaşlarda zaferler kazanmanın hayalini kuruyordu. Silah kullanmakta ustaydı ve hünerini savaş tutsaklarını, hatta kendi uşaklarını canlı hedef olarak kullanmak suretiyle gösterdiği söyleniyordu. Her iki cephede şimdi nispeten sükunet hâkimdi, fakat Osman çok geçmeden vezirlerinin önerilerini umursamayarak Lehistan'a savaş ilan etmekte ısrar etti. Sultanın vassalları olan Kırım Tatarlarıyla Lehistan'ın tebaası olan Ukrayna Kazakları arasında köleler ve sığır hırsızlıkları konulu sürekli sınır kavgaları bunun bahanesi olabilirdi.

Bir ilk Osmanlı zaferinden cesaret bulan Osman, 1621'de Sultan Süleyman'ın zamanından sonrakilerin hepsinden kalabalık olduğu öne sürülen bir ordu topladı, atasına ait bir zırhı üstüne geçirdi ve orduyu Edirne üzerinden Tuna kıyısına ve burayı aşarak Dinyester kıyılarına götürdü. Kışın vakitsiz bastırmasının, asi paralı askerlerin ve başka sorunların güçleştirdiği çetin bir yürüyüş oldu bu. Sultan nehrin üzerinde bir köprü inşa ettirmesinin arkasından bunun ötesindeki savunma için iyi donanmış Choczim'e bir dizi saldırı düzenledi. Birlikleri küskündü ve (Knowles'in

ifade ettiği gibi), “Düşmanın karşısına çıkmaktansa koşarak ya da yağmalayarak veya yemek yiyerek ölmeyi yeğliyorlardı.” Sultan ise bir savaşta hayatını tehlikeye atmaya hazır olmasına karşın, “Benzer durumdaki atalarından farklı olarak,” onları savaşmaya razı edemiyordu. Bu yüzden ağır kayıplara uğrayarak geri çekilmek ve Lehlerle barış pazarlığı yapmak zorunda kaldı. Bundan sonra zafer kazandığını ileri sürerek İstanbul’a döndü. Ama Londra’ya bildirildiğine göre, “Büyük Efendi 1 Ocak günü adi bir asker kılığında ve şaşaasız olarak şehre girdi. Bu savaştaki kayıpları çok büyük olmuş, özellikle çok fazla atı telef olmuştu.”

Genç Osman kendilerinin büyük ölçüde sorumlu oldukları bir yenilgi kadar, onu suçlamaktan geri kalmadıkları bir kusuru: cimriliği nedeniyle Yeniçerileri kendisine düşman etmişti. Bu nedenle ya da imparatorluk hazinesinin kronikleşmiş boşluğu nedeniyle Yeniçerilerin aldıkları ücretler ve bahşişler beklentilerinin düzeyine ulaşamıyordu. Örneğin, savaşta kesilen bir düşman kellesine verilen ödülün bir tek dukayı aşmamasından ve adamın bunun için hayatını riske atmak zorunda oluşundan yakınıyorlardı.

Ayrıca, sultanın tebaalarının birçoğu gibi onlar da, sultanın çoğunlukla geceleri kılık değiştirerek ve yanında sadece birkaç saray görevlisiyle şehrin sokaklarında dolaşmasına, şarap ve tütün tüketimine koyduğu yasağın delinip delinmediğini görmek için küçük rütbeli bir subay gibi evleri ve meyhaneleri denetlemesine, bu suçları işleyenleri tutuklatmasına ve cezalandırmasına içerliyorlardı. Bu ziyaretler sonucunda bostancıbaşının meyhanelerde yakalanan Yeniçerilerle Sipahileri Boğaz’ın sularına attırdığı ve sarhoş askerleri kadırgalara köle olarak yolladığı söyleniyordu.

Gerçek şu ki Yeniçeriler imparatorluk içinde gerçek bir tehdit oluşturmaya başlamışlardı. Yüzyıllar süresince fetihlerde Osmanlı kuvvetlerinin en güçlü koluyken şimdi açgözlülükleri ve disiplinsizlikleri nedeniyle yurtdışında savaş kuvveti olarak yozlaşıyorlar, yurtiçinde de bozguncu bir güce dönüşüyorlardı. Savaş meydanlarında modern yabancı orduların karşısında beceriksizlikleri, hatta korkaklıklarıyla dikkati çekiyorlardı. Düşmanlarının şimdilerde gözlemledikleri gibi, Yeniçeriler hâlâ çok hızlı ve keskin görüşlüydüler, ama Sipahilerin bocaladıkları anı hemen fark edip tabanları yağlamak için. Yetersiz Sultanlar yozlaşmış

sarayın baskısı altında birbirini izlerken Yeniçeriler egemen güç ve bir fesat odağı oldular.

“Kendi kölelerine tâbi” olmanın utancına fena halde içerleyen ve reform yanlısı olarak bilinen danışmanlarından teşvik gören on sekiz yaşındaki Osman, hükümranlığının hedef olduğu bu tehdidi gidermek için bir plan yaptı. Bunu harekete geçiren kişi, Asya sınırlarından getirtilen ve “Cesur” lakabıyla bilinen aynı zamanda zeki olarak tanınan Dilaver Paşa’ydı. Bu cenkçi, Diyarbakır valisi olarak bu bölgelerde gücünden dolayı büyük saygı görüyordu. Bu bölgelerin güçlü kuvvetli yerlilerinin arasından eyalet valilerinin de işbirliğiyle büyük bir Asya Ordusu kurmasına karar verildi. İstanbul’daki kapıkullarını dengelemek için kırk bin kişilik bir ordu olacaktı bu. Bu orduda kalabalık bir Kürt ve başka savaşçı aşiretler topluluğuyla birlikte Mısır’la Suriye’den getirtilmiş disiplinli birlikler yer alacaktı. Ordu hazır olunca Sultan Asya’ya geçecek ve Yeniçerilerle Sipahileri ezmek amacıyla ordunun başında İstanbul’a yürüyecekti.

Bu manevrayı gizlemek için 1622 ilkbaharında sultanın maiyetiyle Mekke’ye hacca gideceği bildirildi. Aslında alternatif bir bahane olarak bir Dürzi isyanını bastırmak için Şam’a gitmek niyetindeydi. Ne yazık ki Osman gençliği ve deneyimsizliği nedeniyle başarılı olmak için tamamen gizli kalması zorunlu olan bu önemli girişimin gerektirdiği tedbirlilikten yoksundu. Üstelik vezirleri plan hakkında fikir birliğine varmadıkları gibi, şeyhülislam buna tamamen karşıydı ve sultanın “Mekke’ye” hareketini önlemeye çalıştı. Dahası, padişahın otağlarının Asya’ya geçirilmesi emri verilince, Yeniçerilerle Sipahiler gizli amaçlardan şüphelenmekte gecikmediler. Sultan gerçekten de bütün ziynetleriyle hazinesini ve “külçe altına dönüştürülebilecek her şeyi” beraberinde götürüyordu.

Bunun üzerine ayaklanmaya karar verdiler. Atmeydanı’nda toplandılar. Sonra sultana mim koydukları vezirlerin kendilerine teslimi için haber yolladılar. Sultan Osman’ın red cevabı üzerine sadrazamla başka bir vezirin saraylarına zorla girerek oraları yağmaladılar. Sultan onlara boyun eğerek Asya’ya yapacağı seyahatten vazgeçtiğini bildirdi. Onlar buna rağmen saraya hücum ettiler. Burası, Osman’ın içeride kendisine sadık bir kuvvet toparlayamaması nedeniyle büyük ölçüde bahçıvanları tarafından

savunuluyordu. Daha da coşan Yeniçeriler bundan önce görülmemiş bir cüretle sultanın şahsına saldırmaya niyetlendiler.

Asiler avluda toplanırken bir ses, “Sultan olarak Mustafa’yı istiyoruz!” diye bağırdı. Diğerleri de bu çağrıyı tekrarladılar ve sarayın bütün dairelerinde onu aramaya çıktılar. Haremin kapılarını kapalı bulunca, damının bir kısmını söktüler ve perdeleri ip gibi kullanarak aşağı inince kaçık Mustafa’yı bir mahzende buldular. Son üç günü orada iki siyahi kölenin yanında aç ve susuz geçirmişti. Asiler ona su getirdikten sonra, dehşet içindeki adamı tekrar tahta çıkarmak üzere oradan götürdüler. Çok geçmeden sadrazamla Kızlarağası haremin kapılarından asilerin karşısına çıktılar. Sonuçta, çılgına dönmüş askerler tarafından paramparça edildiler. Mustafa’nın annesi Valide Sultan girişimi eline aldı ve, “Gel, aslanım!” gibilerinden sözlerle onu cesaretlendirmeye çalıştı. Sonra da oğlunun adına yeni bir hükümet kurdu.

Birlikler o sırada saraydaki dairesinden kaçmış olan Osman’ı arıyorlardı. Sonunda bir Sipahi, üstünde sadece iç gömleği, başında da takkesi olan padişahı saklandığı köşede buldu. Sipahi başından kendi sarığını çıkararak acınacak durumdaki Osman’ın başına geçirdi; sonra onu kocamış bir atın üstüne oturtarak halkın yuhaları arasında Yeniçerilerin kışlasına götürdü. Yolda giderken asiler tarafından başları kesilen eski sadrazamla adamı Hüseyin’in cesetleriyle karşılaştılar. Osman yolun ortasında ölüleri görünce, “O suçsuzdu. Onun öğüdünü dinlemiş olsaydım, başıma bu felaket gelmeyecekti,” diye feryat etti. Kışlada onu yakalayanlara ağlamaklı bir yüzle yalvarmaya başladı. “Beni ne yapacaksınız? İmparatorluğun ve onunla birlikte siz Yeniçerilerin sonunu hazırlıyorsunuz.” Sonra başından sarığını çıkararak asilerin liderlerine döndü ve merhamet dilendi. “Bilmeyerek sizi kırdımsa bağışlayın. Dün padişahtım. Bugün ise halime bakın. Size örnek olayım. Kaderin yarın size de neler hazırladığını bilemezsiniz.” Boğularak öldürüleceğini anlayınca yeni sadrazamla Valide Sultan’ın karşısında dışarıdaki birliklere hitap etmeyi istedi.

Pencere açılınca bahtsız genç son bir konuşma yaptı. ”*Sipahilerim* ve siz Yeniçeri Ağalarım, siz benim babalarımsınız, bir delikanlının akılsızlığıyla yanlış kişilerin öğütlerini dinledim. Beni niçin böyle küçük düşürüyorsunuz? Artık beni istemiyor musunuz?”

Ona bir ağızdan yanıt verdiler. “Ne senin padişahlığını ne de senin kanını istiyoruz.” Osman bundan sonra kalabalık bir kitlenin eşliğinde herkesi titreten Yedikule hapishanesine götürüldü. Daha sonra, yorgunluktan uykuya daldığı sırada kapatıldığı hücrede Davut Paşa tarafından uyandırıldı. Paşanın yanındaki üç kabadayı hemen Osman’ın üzerine atıldılar. Osman genç ve güçlü olduğu için iyi mücadele etti, ama sonra (Sir Thomas Roe tarafından anlatıldığına göre) izbandut gibi bir adam başına bir savaş baltasıyla vurdu, diğerleri de üzerine atılarak onu boğdular. Kulaklarından biri kesilerek idam yetkisini veren acımasız Valide Sultan’a götürüldü. Osman hemen o akşam defnedildi. Kardeş katli olağan olmakla beraber, ilk kez bir hükümdar katli Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihini lekeliyordu. Kurban Roe’nin sözleriyle: “Kıydıkları ilk imparatordu. Öyle sanıyorum ki çöküşlerinin meşum işaretiydi.”

((20))

Sultan Osman'ın katlinin arkasından Yeniçerilerle Sipahilerin arasında bir pişmanlık tepkimesi görüldü. Mantıksızca öfkelenişleri gibi şimdi de ölü hükümdarlarının yasını tutuyorlardı. Bir kitle histerisine kapılmışlar, pek az direnişle karşılaşarak adeta kudurmuşlar, ilk niyetlerinin ve gerçek çıkarlarının ötesine sürüklenerek sonuçta kendilerini geri zekâlı bir sultanın egemenliğinde ve eskisinden de beter bir karışıklığın pençesinde bulmuşlardı. Mustafa da yavaş yavaş gerçeğin farkına varınca, Osman'ın ölümünden dolayı yeise kapılmış ve katillerinin cezalandırılması için bir emir çıkartmıştı. Ama sonra zihni yine bulanınca Osman'ın öldüğünü unuttu, Saray içinde onu aramaya çıktı, kapıları yumruklayarak yeğeninin onu saltanatın yükünden kurtarması için feryat etmeye başladı. Memleketi yönetebilmekten aciz olan Mustafa buna rağmen on beş ay süresince tahtında kalacaktı.

Bu arada memleketteki anarşi Sir Thomas Roe'nun kehanetini esinleyecekti: “Bütün söyleyebileceğim, hastalığın için için gelişerek imparatorluğun sonunu hazırlayacaktır. Her gün yeni değişiklikler olmasını ve kan dökülmesini bekliyoruz. En akıllı adamlar dümene geçmemekte direniyorlar, sersemler de kendilerini ve başkalarını ölümcül kayalara toslatacaklar. Becerikli bir el bu avantajdan yararlanacak olsa, dünyada bundan kolay bir av olmazdı.” Roe yazmaya devam ederek şöyle diyordu: “İmparatorluk, gençlik ve güç elden gidince bile yapışıp kalan birçok günahın çürüttüğü yaşlı bir bedene benzedi.” Öyle de olsa, o “yaşlı beden”e dünya tarafından “Avrupa'nın hasta adamı” tanısı konulana kadar aradan iki buçuk Osmanlı yüzyılı geçecekti.

Askerlerin de aralarında bölünmüş oldukları şu sırada hükümetin icra kuvveti bir kadının oğlunun tahtının arkasından memleketi yöneten Valide Sultan'ın elindeydi. Resmi görevler bu iki hizip arasında bir entrika ürünü haline geldi, bir kapris ya da bedeli karşılığında alınır oldular. Vezirler yükselmekte olan tarafa bahşettikleri terfilerle rüşvetler ve Yeniçerilerle

Sipahilerin her ikisinin de ücretlerine zam bahislerinde cömert davranıyorlardı. Davut Paşa'nın, Osman'ın idam fermanını çıkarttığı için iş işten geçtikten sonra askerler tarafından görevden alınmasının arkasından sadrazamlar kısa aralıklarla birbirlerini izlediler.

Davut Paşa'nın yerine Arnavut kökenli Mere Hüseyin Paşa geçti. "Herkesin nefret ettiği bir zalim" olarak ün yapan bu paşa, meslek hayatına aşçı olarak başlamış, son zamanlarda da memleketi haraca bağlayan Mısır valisi olarak ün yapmıştı. İki görev döneminde Yeniçerilerle Sipahileri birbirine düşürmüş, Yeniçerilere halkın hesabına fazladan ayrıcalıklar ve tayınlar bahşetmiş, sonunda da, "Yiyeceğinizi, kandillerinizi ve her ne isterseniz istediğiniz yerden alın. Allah biliyor ya, padişah yeterince zengin!" uyarısıyla sultanın depolarını Yeniçerilere açmıştı. Bu kez Sipahiler başkaldırıp saraydaki bütün gümüş ve altın kap kacağı onlar için eritmesini istediler. Bütün İstanbul'da kuşatılarak ele geçmiş, şehirdeki gibi yağmalar, cinayetler, kasten çıkarılmış yangınlar arkası kesilmemecesine almış yürümüştü.

Yeniçerilerle Sipahiler o an için Hüseyin'e cephe alınca, Valide Sultan örtülü olarak, ama öyle de olsa Kuran'ın yasalarına karşı gelerek karşılarına çıktı ve aşağıdaki adaylardan hangisini sadrazam olarak istediklerini sordu. Askerler aralarında anlaşamayınca görev, karısı bir zamanlar sultanın dadısı olan bir adama verildi. Yeniçeriler, bir eşek sürücüsüyle bir borazancıyı Ayasofya'yla Sultanahmet'in müezzinliğine atadığı gerekçesiyle adamı istemeyince, yerine bir başkası geçirildi, böylece bu, askeriyenin kaprisi yüzünden dört ayın içinde görevden alınan üçüncü sadrazam oldu. "Yeniçerilerin yanında otoritesini korumak için rüşvetçileri bile ürkütürcesine devletin hazinesini hızla tüketen ve özel kişilerden şiddete başvurarak para alan, içlerindeki sağduyu Sipahilerini bu savurganlık nedeniyle kendi sonlarının yaklaştığını görür gibi olarak ürküten" Hüseyin'in dönüşü için sinyal verilmişti.

Osman'ın idamından kısa bir süre sonra hedefi görünürde bu ölümün intikamını almak olan Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa'nın çıkardığı ayaklanmanın arkasından olaylar hızla gelişerek krize dönüştü. Yeniçerilerin düşmanı olan paşa bunları ezmek için bir Asya Ordusu oluşturulmasında sultanın müttefiği olmuştu. Kendi kalabalık başıbozuk

askerleri ve ülkenin başka asi kuvvetlerinin desteğiyle çok geçmeden Orta ve Doğu Anadolu'nun büyük kısmına egemen oldu. Bu bölgeye bir yandan sultanın kuvvetlerini sürekli katlederek beş yıl süresince hâkim olacaktı. İstanbul'da ulemanın bir ayaklanma girişiminden sonra hükümetin sivil ve askeri elemanları birbirlerine danışarak dürüst olarak bilinen Ali Paşa'nın sadaret makamına oturtulmasını sağladılar. Sonra Mustafa'dan tahttan vazgeçmesini istediler, o da söylendiğine göre "sevine sevine" bu işi yaptı. Osman'ın küçük kardeşi Murat, yani "tahtın gerçek vârisi" tahta çıkarıldı. Gerek Yeniçeriler gerekse Sipahiler bu seçimi onaylamışlardı, öyle ki hazinenin perişan durumunu göz önüne alarak cüluslarda kendilerine verilmesi usulden olan bahşişten bile vazgeçtiler.

Böylece sultan IV. Murat 1623'de törenle İstanbul'a girdi. Bu da henüz deneyimsiz olan "tombul, enerjik ve boylu poslu" on dört yaşlarında bir çocuktu. Hiç olmazsa şimdilik ortalık sakindi. Uçurumun kıyısından kendini zar zor kurtaran Osmanlı İmparatorluğu bir kez daha rahat nefes alabilirdi. İradesini etrafındakilere kabul ettirecek kadar güçlü yeni bir sultanın egemenliğinde bir kez daha hayat bulmuştu.

Osmanlı Devleti'nin bu raddede ihtiyacı olan ve hak ettiği şey, silahlı kuvvetlerinin zulmüne ve sivil yardımcılarının açgözlülüğüne karşı çıkacak bir zalim, şiddete şiddetle karşı koyacak, onlar kadar acımasız olan, zavallı bir duruma düşürdükleri yasalara saygı esinleyecek bir hükümdardı. IV. Murat işte böyle biriydi ve olgunlaşarak kısa süreli saltanatında bir Osmanlı Neron'u olacaktı. Sarayda çok tutulan ve padişaha büyük hayranlık duyan büyük Osmanlı yazarı ve gezgini Evliya Çelebi'ye bakılırsa "IV. Murat Osmanlı sultanlarının içinde en çok kan dökeniydi."

Genç sultan Eyüp Camii'nde kılıç kuşandıktan sonra saraya yollandı. Orada önce hükümdar olarak hizmetlerinin Allah'la halkı tarafından kabul görmesi için dua etti. Sonra gelenek gereğince imparatorluğun Hazine Dairesi'ne gitti. Evliya Çelebi tarafından kaydedildiği üzere orada görünürde altın kap kacak yoktu ve bir miktar kerestenin yanında sadece yalnız altı kese para (30.000 kuruş), bir küçük torba dolusu mercan ve bir sandık porselen eşya vardı. Bu durumu görünce genç sultan boş Hazine Dairesi'ni gözyaşlarıyla doldurdu ve iki kez secde ettikten sonra, "*İnşallah*.

Allah isterse, ben bu hazineyi onu boşaltanların mülkleriyle dolduracağım ve ek olarak başka elli hazine daha oluşturacağım," dedi.

Devletin parası gerçekten de o kadar azalmıştı ki vezirler, geçmişte vergi ödemek zorunda olan bazı yabancı devlet elçilerine borç para istemek için -başarısızca- başvurmuşlardı. Bununla birlikte Murat kendi özel hazinesinde 3040 kese altın buldu ve bunlar, bahşişten vazgeçmiş olmalarına rağmen, cülus için Yeniçerilere dağıtıldı.

Murat'ın devlet otoritesinin dizginlerini eline alıncaya dek on yıla yakın zaman geçecekti. Rum kökenli annesi Kösem Valide Sultan oğlunun reşit olmasına kadar o dizginleri büyük bir enerji ve yetenekle elinde tuttu. Fakat tüm gücüne rağmen askerlerin disiplinsizliğini ve memur sınıfının yolsuzluklarını frenleyebilmek için yapabileceği fazla bir şey yoktu. Diğer yandan, Küçük Asya iç savaş ve ayaklanmaların pençesinde kalırken İranlılar Bağdat'la Erivan eyaletini tekrar ellerine geçirdiler; Lübnan'daki aşiretler ayaklandılar; Mısır'la başka eyaletlerin valilerinin İstanbul'a bağlılıkları ise sallantıdaydı; Berberi devletleri bağımsızlıklarını ilan ettiler; isyan eden Kırım Tatarları o kadar çok Osmanlı tutsak ettiler ki her birinin pazar fiyatı bir bardak bozaya kadar düştü; bu arada çapulcu Kazaklar Karadeniz kıyılarına akınlar yapıyorlar, Boğaziçi içerilerine kadar giriyorlar, başkentin dış mahallelerini bile tehdit ediyorlardı. Çocuk Murat'a büyürken örnek oluşturacak kadar geleneksel bir otorite kalıntısı vardı yine de, o da bilgileri özümlüyor, olayların gidişini devletinin geleceği açısından dikkatle gözlemliyordu.

Murat kaşları çatık ve vahşi yüzlü, güçlü kuvvetli bir genç adam olmuştu. Evliya Çelebi, "Böylesi atletik, böylesi güzel endamlı, böylesine despot olan, düşmanları tarafından bu kadar korkulan, bu kadar vakur modern prens görülmemiştir," diye yazıyordu. Bedensel becerilerine ilişkin destanlar dolup taşıyordu. O kadar güçlü bir okçuydu ki bir oku bir tüfeğin kurşunundan daha uzağa atarak on santim kalınlığında bir metal levhaya saplayabiliyordu. O kadar usta bir mızrakçıydı ki on devenin derisinden yapılmış bir kalkanı rahatça delebiliyordu. Hafif bir kargıyı inanılmaz uzaklıklara fırlatabiliyordu; bir keresinde bir buçuk kilometre uzaktaki bir minareye konmuş olan kargayı öldürmüştü. Her gün Atmeydanı'nda

ustalığını sergiliyordu; dörtnala koşan atların birinden kolaylıkla ötekinin üstüne sıçrayabiliyordu. Kaslarının kuvvetiyle böbürlenen “Peygamber Hazreti Muhammet gibi” yaman bir güreşçiydi. Evliya Çelebi bir keresinde sultanın güçlü kuvvetli iki cengâveri yerden alıp havalandırdığını, başının yukarısına kaldırdığını ve birini sağa, diğerini sola fırlattığını görmüştü. Bir kere de Evliya’yı şaka yollu kendine kurban seçmişti. “Beni bir kartal gibi kuşağımdan yakaladı, başının yukarısına kaldırdı ve bir topaçla oynayan çocuk gibi fırıl fırıl döndürdü.” Murat sonunda onu gülerek salıvermiş ve kırk sekiz tane altınla ödüllendirmişti.

Ama kısa bir süre sonra bu akrobasi numaraları ölümcül bir şekle dönüştü. Çünkü olaylar, kapıkullarının alışılagelmiş ayaklanmalarından biri Murat’ın sultan olarak otoriteyi eline almasını hızlandırmıştı. Kapıkulu Sipahiler 1632’de Atmeydanı’nda üst üste üç gün toplanırken dükkânlar kapılarını kapadılar ve şehre olduğu kadar, saraya da korku egemen oldu.

Asiler sultanın memurlarıyla gözdelerinden en az on yedi kişinin kellesini istiyorlardı. Sadrazam Hafız Paşa’yla şeyhülislam da bunların içindeydi. Hafız, Murat’ın çok sevdiği bir eniştesiydi ve kısa bir süre önceki seferinde sultanı yazdığı şiirlerle eğlendirmişti. Satranç oyunundan alınma teşbihlerle ifade edilmiş dizelere, sultan da dizelerle karşılık vermişti. *Sipahiler* şimdi sarayın ilk avlusuna dalarak Hafız’ı taşlamaya başladılar ve Divan’ın bir oturumuna giderken onu atından al aşağı ettiler. Maiyeti tarafından son dakikada kurtarılan Hafız sadaret mührünü sultana teslim ettikten sonra onun emri üzerine kaçtı ve sarayın denize açılan kapısından bir tekneye binerek Üsküdar’a kapağı attı.

İsyancılar bundan sonra ikinci avluya girdiler, Divan salonuna daldılar ve sultanın Divan’ı karşılarında toplamasında ısrar ettiler. Murat askerlerinin karşısına çıktı ve ne istediklerini sordu. Askerler sultanın etrafını sararak paramparça etmeleri için on yedi hainin kendilerine teslim edilmesini istediler. Hemen arkasından, aksi halde kötü şeyler olacak diye tehdide başvurdular. Şamata arasında ona el kaldıracaklarını hisseden Murat büyük bir vakarla, “Beni duyamayacak olduktan sonra niçin buraya çağırdınız?” diye sordu. Bundan sonra maiyetiyle çevrili olarak oradan çekilen Murat’ı askerler ürkütücü bir şamatayla iç avlunun kapılarına kadar takip etti.

Yeni vezir Recep Paşa bundan sonra genç sultana birliklerin isyanının ancak askerlere istedikleri verildiği takdirde bastırılabileceğini söyledi: “Sultanınki yerine varsın sadrazamın kellesi gitsin.” Sultan gönülsüz olarak kabul etti ve çağırttığı dostu Hafız’ı deniz kapısında karşıladı. Tahtına çıktı ve bir Yeniçeri ve Sipahi grubuna nutuk çekerek kan dökmek suretiyle halifeliği lekelememelerini buyurdu. Hafız Paşa işte o zaman sultanın karşısına çıkarak, “Ulu padişahım, tahtının güvenliği için varsın Hafız gibi bin köle ölsün. Sizden yalnız bir tek şey yalvarırım; beni siz vurmayın. Beni şu çılgınlara teslim edin ki şehit olarak öleyim ve günahlarım onların olsun,” dedi. Hafız bundan sonra eğilip yeri öptü, bir dua mırıldandı ve kararlı adımlarla cellatlarına doğru ilerledi. Onlara direnerek ilk saldırganı başına vurmak suretiyle yere yıktı, diğerleri o sırada kamalarla üzerine çullandılar ve on yedi kez bıçaklayarak delik deşik ettiler. Bir Yeniçeri bundan sonra göğsünün üstüne diz çöktü ve başını uçurdu. Sarayın hizmetkârları bundan sonra toprağa vermek üzere cesedi, yeşil ipekliden bir kefenle örttüler.

Arkadaşının kahramanlığı karşısında gözleri yaşaran sultan ağır ağır sarayına döndü. Yalnız sarayın kapılarının önünde durarak güruha, “Allah korkusu bilmeyen ve peygamberin karşısında ar duygusu tanımayan rezil katiller, Allah nasip ederse, intikamların en korkuncuna hedef olacaksınız,” dedi. Murat’ın sözlerini önemsemeyen asiler, şeyhülislamın görevden alınmasını sağladılar, hatta Murat’ın tahttan indirilmesini alenen konuşmaya başladılar. Fakat aralarında ayrılık başgösterdi. Eskiden olduğu gibi Yeniçerilerle Sipahiler arasında anlaşmazlık olduğu yetmezmiş gibi, aşırılık yanlılarıyla küçük bir ılımlılar birliği de birbirlerine ters düştü, yapılan haydutluklar karşısında dehşete düşen ılımlılar sonuçta kılıçlarıyla birlikte sultanın safına geçtiler.

Onuru kırılan, intikama susayan ve sultan Osman’ın akıbetine uğramaktan korkan sultan Murat bundan sonrası için “öldür ya da öl” politikasında karar kıldı. Ayaklanmanın arkasındaki hainin, sadrazam olarak Hafız Paşa’nın yerine geçen ve teslim olmasını öneren Recep Paşa olduğunu anlayarak harekete geçmeye karar verdi. Divan’ın bir toplantısından evine döndüğü bir sabah bir mabeyinci, Recep Paşa’nın karşısına çıkarak saraya çağırıldığını haber verdi. Orada sultan tarafından

kabul edilmeyi beklerken sadece Kara Hadım Ağaları'yla, felaketin habercileriyle dolu bir odaya alındı. Ağalar ona yan odaya geçmesini işaret ettiler. Recep Paşa geçirdiği gut krizinden ıstırapla topallaya topallaya yan odaya geçti. Sultan orada ona, "Gel buraya, topal asi," diye emretti. Adamın masum olduğu hakkındaki gevelemelerine aldırmayan sultan devam etti: "Aptest almak için su iste, seni kâfir!" Recep itaat etmeye daha fırsat bulamadan sultan, hadımlara emretti: "İşi daha fazla geciktirmeden hainin kellesini kesin." İş yapıldı, Recep'in ölüsü anında sarayın kapısından dışarı atıldı. Manzara, efendileriyle gelmiş olan dışarıdaki asi birlikleri dehşet içinde bıraktı; hemen panik halinde dağıldılar. Böylece durum tersine dönmüş oldu.

Artık vezirlerinin boyunduruğundan ve annesinin korumasından kurtulan IV. Murat'ın saltanatı Recep'in son nefesiyle birlikte gerçek anlamda başlamış oldu. Asilerin sivil kolu artık susturulmuştu. Murat'ın bundan sonra askeri kuvvetlerin zulmüne son vermesi gerekirdi. Bu amaçla Boğaz kıyısındaki bir köşkte Divan'ı topladı. Murat burada sadık muhafızlarının bir grubuyla çevrili olarak tahtında oturuyordu. Şeyhülislam, en kıdemli kadıları, en yüksek düzey bürokratları ve asilere karşı onun tarafını tutan iki asker paşa karşısındaydı. Murat Sipahilerin arasından bir heyeti de karşısına çağırdıktan sonra, onlar da karşısında dizili olan Yeniçerilere hitap etti. Onlara Kuran'dan alıntı yaparak hitap ettikten sonra Sipahi birlikleri arasındaki asileri korumaktan vazgeçmelerini buyurdu. Onlar karşılığında sultana sadakat yemini ettiler. "Padişahımızın köleleriyiz. Asi korumayız. Onun düşmanları bizim de düşmanlarımız." Böyle diyerek elden ele dolaşan Kuranlar üzerinde yemin ettiler.

Sultan bundan sonra temsilci olarak Divan'a gelmiş olan Sipahilerin kıdemlilerine döndü:

Sizler müstesna bir birliksiniz Sipahiler ve sizlere adaleti anlatmaya çalışmak zor... Kırk bin kişi varsınız, hepiniz de görev istiyorsunuz, oysa var olan yerler bütün imparatorlukta beş yüzden fazla değil. İstemleriniz ülkeyi tepe taklak etti, ülkeyi boşalttı. Mevkinin büyüsü aranızdaki hoşnutsuzların sayısını çoğalttı. Birliklerinizdeki kıdem ve sağduyu sahiplerinin sözünü dinleyecek yerde sizler, insanlara baskı yaparak dini

vakıfları soyarak zulüm ve isyan bahsinde berbat bir ün sahibi olarak vaktinizi geçiriyorsunuz.

Sipahiler içindeki kıdem sahipleri bunun üzerine şahsen sultana sadık olduklarında, fakat saflardaki herkesi denetim altında tutmanın imkânları dışında olduğunda ısrar ettiler. Sultan asilerin elebaşılarını kendisine teslim etmeleri ve Yeniçerilerin yaptıkları gibi ona bağlılık yemini etmeleri gerektiği karşılığını verdi. Sultan sonunda kadıları karşısına çağırdı. Bunların kıdemlilerine, "Yargılarınızı para karşılığında satmakla ve imparatorluğun insanlarını yozlaştırmakla suçlanıyorsunuz," dedi. Kadılar bunun üzerine içlerinde hiçbirinin insanlara baskı yapmadığını söylediler. Fakat Sipahilerin vergileri toplarken başvurduğu şiddet nedeniyle özgürce ve bağımsız olarak adaleti uygulayamıyorlardı. Rumeli'den bir yargıç bu para istemlerine karşı koyduğu için mahkemesinin saldırıya uğradığını ve evinin yağmalandığını bildirdi. Asya'dan Arap asıllı bir kadı ayağa kalktı, kılıcını çekti ve ateş saçan gözlerle şöyle konuştu: "Padişahım, bu adaletsizliklerin tek devası paladır." Karara bağlanan hüküm bu oldu ve yeminle pekiştirildi. Bu fermanı imzalamakla imza sahipleri adaletsizlikleri ortadan kaldırmayı ve memlekette düzeni yeniden kurmayı üstlenmiş oluyorlardı.

Sözleri şimdi eylemler izleyecekti. Murat'ın kendi terör dönemi askerlerin arasındaki anarşiyi sona erdirdi. Güvendiği adamları ve eğitimli casusları İstanbul şehrini tarayarak bilinen hainlerle ayaklanmanın elebaşılarının izini buluyor, bu kişileri kılıçla veya iple hemen oracıkta idam ediyor, cesetlerini halkın karşısında karaya vurması için boğazın sularına atıyorlardı. Eyaletlerde de aynen kan gövdeyi götürüyordu. Liderlerinden ve yardakçılarından yoksun kalan birlikler sinmişler ve seslerini çıkaramaz olmuşlardı.

Şimdilerde kendisinden önceki sultanların tümünden daha çok korkulan IV. Murat askerlerin arasında şahsen atının üstünde dolaşıyor, yasal olmayan toplantıları dağıtıyor, polisinin emirlerine karşı gelenleri kendi eliyle cezalandırıyordu. Daha sonra da halkı toplantı yerlerinden ve olası bela yuvalarından yoksun etmek için imparatorluğun bütün kentlerindeki kahvelerle meyhaneleri kapattı -hem de geçici olarak değil, saltanatının

bütün kalan kısmı süresince- ve tütün içmeyi bile yasakladı. Geceleyin çubuklarını tüttürürken kahve içerken veya şaraptan çakırkeyif halde yakalananlar anında asılıyor veya kazığa oturtuluyor, cesetleri de geri kalanlara bir uyarı olmak üzere sokağa atılıyordu.

Zaman geçtikçe Murat'ın kana susamışlığı daha da azdı. İdam kararları önceleri karşısındakilerin tartışma kabul etmez suçluluğu nedeniyle haklı görülebilirdi; çok geçmeden daha yaygınlaştılarsa da yine de bir suçluluk şüphesine dayanıyorlardı, ama sonunda ortada şüphe bile olmadan, rastgele kapris veya huysuzluk nedeniyle sırf öldürmek için öldürür oldu. Kan dökme yozluğuna battığından insan hayatına olan saygısını kaybetmişti. Yaklaşması her yerde insanları korkudan donduruyor, sultanın dilsizleri gibi davranarak sözler yerine gözlerini kırpıştırarak dudaklarını kıpırdatarak ve dişlerini takırdatarak konuşuyorlardı.

Gaddarlıkları efsaneleşmişti. Bir su yakınındaki çayırda dans ederek eğlenen bir kadın grubunun gürültüsünden rahatsız olunca hepsini yakalatıp suyun içinde boğdurdu. Hekimlerinden birini kendi afyonundan yüklü bir doz yutmaya zorlayarak katletti. Yanılarak hasekinin bir erkek çocuk doğurduğunu (gerçekte kız doğurmuştu) ona bildiren bir ulağı kazığa oturtmuştu. Bir İran havası çalarak düşmanlarını onurlandırdığı için başçalgıcısının kafasını kesti. Gözdelerinden bir derviş ona “kasap başı” diye takılınca bu şakaya güldü. “İntikam hiçbir zaman bayatlamaz, ama rengi kırlaşabilir,” derdi. Beş yılın içinde yirmi beş bin insanın, birçoğu Murat'ın eliyle olmak üzere, onun emriyle öldürüldüğü söylenir.

Murat'ın gaddarlıkları her şeye rağmen imparatorluğunu anarşiden kurtarmıştı. Ufak tefek yerel zalimlerin egemenlikleri artık sona ermişti. Murat yalnız insanları değil, onlar üzerinde otorite sahibi olanları da cezalandırıyordu. Demir yumruğu ülkeye düzeni iade etti. Onun zamanında kışlalara disiplin, mahkemelere de adalet geri dönmüştü. Muvazzaf olsun, yedek olsun, orduyu yeniden düzenledi ve güçlendirdi; orduda reform yapmak için planları vardı. Mahkemelere de reformlar uyguladı. İmparatorluğun gelirlerini artırdı, bunların dürüstçe toplanmasını ve yönetilmesini sağladı. Sipahileri vakıfların ve başka devlet hizmetlerinin yönetimindeki ayrıcalıklarından yoksun etti. Feodal tımarlardaki

suiistimalleri reformlarla ortadan kaldırdı ve köylü sınıfını yasalarla daha iyi korudu.

Murat'ın acımasız askeri güç uygulaması her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki hedeflerini haklı çıkardı. Boğaziçi'nin ötesindeki ilk girişimi kısa süreli oldu. Bursa'ya doğru yoluna devam ettiğinde yolları çok bozuk buldu ve hemen İzmit valisini astırdı. Bu hareketi İstanbul uleması arasında büyük öfkeye yol açtı. Murat bunun üzerine doğru İstanbul'a dönerek şeyhülislamın idam edilmesini buyurdu; sultanın elinde bu akıbete uğrayanların ilki oldu. Küçük Asya'daki ayaklanma beş yıl sonra sonunda bastırılmış, fakat Yeniçerilere duyduğu nefreti paylaşan ayaklanmanın lideri Abaza Mehmet Paşa'nın hayatını bağışlamıştı. Uzunca bir süre Bosna valisi olarak hizmet gördükten sonra ağaları olmak için İstanbul'a çağırıldı. Abaza Mehmet Paşa yeni görevini acımasızca yerine getirdi. Fakat düşmanlarının entrikaları yüzünden gözden düştü ve Murat'ın emriyle idam edildi.

Sultan en sonunda 1635 ilkbaharında ilk Asya seferine çıktı. Bu sefer Osmanlı'nın Asya'daki topraklarına yapılan bir ziyaret olarak başladı. Kanlı ve sorgulayıcı yürüyüşün her molası, sultanlarının üzengisini öpmek için koşuşan eyalet memurları arasında beceriksiz veya şüpheli olanların uğradıkları kırıma sahne oldu. Sultan, Yeniçeri ve Sipahi sıralarının arasında Erzurum'a görkemli bir giriş yaptıktan sonra Erivan'ı İranlılardan geri almak için yoluna devam etti. Çok sıkı bir disiplin uyguluyordu, ama atalarının yaptığı gibi birliklerinin ihtiyaçlarını bol bol yerine getiriyordu. Komutanlığı saygı uyandırıyor, sultan askerlerinin katlandıkları bütün güçlüklere şahsen katılıyordu. Paşalarını kahramanlıkta bulunmaya itiyor, birliklerini altın ve gümüş dolu keselerle cesaretlendiriyordu. "Yorgunluğa boyun eğmeyin aslanlarım. Kanatlarınızı açmanızın vakti geldi şahinlerim," diye onlara bağırıyordu.

Erivan düştükten sonra İstanbul'a ilk utkulu girişini hazırlamaya adamlarını yolladı. Onlara ayrıca iki kardeşini gizlice boğmaları emrini verdi. Bu, tahta çıktığı zaman yapmamayı politik açıdan uygun gördüğü, fakat şimdi zafer anını buna uygun olarak bulduğu bir davranıştı. Kardeşlerinin korku çığlıklarının zafer bağırışları arasında boğulacağını, iki

cenaze kafilesinin ışıklandırılmış şehrin bayram parlaklığının arasında silineceğini umut ediyordu.

Sultan Murat 1638 yazında yedi tuğlu imparatorluk sancağını Üsküdar tepelerinin üstüne dikti ve ikinci ve son seferine çıktı. Hedefi Bağdat'ı geri almaktı. Buranın istihkâmlarına aynen planlandığı gibi yüz on gün süren bir yürüyüş sonunda ulaşıldı. İlk kez Sultan Süleyman tarafından ilhak edilen Bağdat'ın ancak bir hükümdar tarafından tekrar ele geçirilebileceğine dair bir efsane vardı. Şehir eğitimli silahşorlar tarafından çok iyi savunuluyordu ve ancak kırk günlük bir kuşatmanın sonunda -Süleyman'ın Rodos'u fethinin yıldönümünde- sultanın üstün liderliğine yenik düşerek teslim oldu. Murat, Yeniçeri üniforması giyip siperlerde çıplak elleriyle çalışarak ve topları hedefe çevirerek adamlarına örnek oldu. Efsaneye göre bir akın sırasında İranlı bir dev en cesur Türkü kendisiyle dövüşmeye davet edince, bu daveti kabul eden sultan olmuş ve bir tek vuruşla düşmanın kafatasını çenesine kadar yarmıştı. Arkasından şehir zapt edilmiş ve sultanın emriyle buradaki askerlerle siviller vahşiyane katledilmişti.

Sultan bundan sonra İstanbul'a ikinci kez zafer kazanmış olarak döndü. Bu kez arkasında İran işi bir zırh vardı ve omzuna bir leopar postu atmıştı. Ve üzengisinin dibinde zincirli on iki İranlı aşiret reisiyle gelmişti. Aradan çok geçmeden İran'la bir yüzyıl önce Sultan Süleyman'ın da kabul ettiği koşullarla bir barış antlaşması imzalandı. Bu, Gaziler geleneğine göre ordularına şahsen kumanda etmiş utkulu bir Osmanlı hükümdarı tarafından sağlanmış sonuncu benzer barış olacaktı. Bunun sonucunda Bağdat, Osmanlı'da kaldı, fakat Erivan aradan geçen sürede bu şehri zaten yeniden zapt etmiş bulunan İran'a iade edildi. Bağdat'tan dönüşünden sonra Sultan Murat gut ve siyatik krizleri tarafından engellenmesine rağmen, Arnavutluk'ta bir isyan ruhunun bastırılışına tanık oldu, Osmanlı'nın deniz gücünün tekrar canlandırılmasına çalıştı ve Venedik'e karşı yeni bir savaş planladığı söylendi. Uzun vadede köklü askeri reformlar planlıyor; bu plan yüzde yüz profesyonel ücretli askerlerden oluşan daha küçük bir orduyu içeriyordu.

Ne çare ki sultan iki haftalık bir rahatsızlıktan sonra 1640 yılı başlarında henüz yirmi sekiz yaşındayken öldü.

Tebaalarına koyduğu onca yasağa karşın (birçoğu İranlı olan) ayyaş arkadaşlarla yaptığı içki âlemlerinin sonunu hızlandırmış olması kaderin garip bir cilvesidir. Güneş tutulmasının içerdiği anlam oldubitti kafasını kurcalıyordu.

Geçirdiği son ateş nöbeti sırasında hanedanının sonuncusu olmaya karar vermiş gibi, Osmanlı Hanedanı'nın erkek kolunun hayatta kalan tek vârisi olan biricik kardeşi İbrahim'in öldürülmesini emretti. İbrahim'in hayatı Valide Sultan'ın araya girmesi sayesinde kurtuldu. Valide Sultan emrinin yerine getirildiğine ve kardeşinin öldüğüne inandırdı. Murat'ın yüzünde şeytani bir gülümseme belirmişti, buna rağmen cesedi görmek istedi ve bu amaçla yatağından kalkmaya yeltendi. Hizmetkârları onu zapt ettiler, IV. Murat da okunan duaların arasında ve sonunu beklemiş olan imamın karşısında son nefesini verdi.

Bu çok verimli yeniden canlanış ve zulüm döneminden sonra Osmanlı İmparatorluğu tekrar bir düzensizlik ve gerileme sürecine saplandı. Hanedan Sultan İbrahim'le birlikte eskisinden de beter bir yetersizliğin pençesine düştü. Şimdiye kadar sarayda hemen hemen bir mahpus yaşamı sürmüş olan, çoğu zaman da korkuyu tatmış olan İbrahim, babasının gaddarlığını devralmış, fakat erdemlerinin tümünden yoksun kalmış zayıf karakterli biriydi. Sorumsuz bir şehvet düşkünü, öfke krizleri geçirme eğilimli, pervasız karakterli, cimri ruhlu biri olarak tamamen harem dairesiyle kendi havai ruh halleri ve arzuları tarafından yönetiliyordu.

Zevkine hizmet edecek güzeller bulunması için şehrin hamamları taranıyordu. Kuyumcuların ve Frenk asıllı tüccarların dükkânları o anlık kaprislerini ve zevklerini tatmin etmek için yağmalanıyordu. O günün gözdeleri olan hanımlar pazarlardan beğendikleri her şeyi parasını ödemeden almaya yetkiliydiler; gün ışığında alışveriş yapmayı sevmeyenler için de dükkân sahiplerine dükkânlarını gece de açık tutmaları emredilmişti. Çok özel bir cariye, sultana sakalını değerli taşlarla kaplı görmek istediğini söyleyince, İbrahim bu şekilde halkın karşısına çıkmış, bunu Firavunlardan artakalmış uğursuz bir gelenek olarak algılayan birçok Türk bu yüzden endişeye düşmüştü. Başka bir cariye için de büyük masraf karşılığında tahtasına değerli taşlar kakılmış bir araba yaptırılmıştı.

Sultanda çok geçmeden koku ve özellikle amber tutkusu, bir de kürk tutkusu başgöstermiş, bunların ya da bedellerinin karşılanması için tebaalarına bir amber vergisi, bir de kürk vergisi yüklenmişti. İbrahim bunu yaparken geceleri haremdeki kadınlara bazı öyküler anlatan ihtiyar bir kadından esinlenmişti. İhtiyar kadın eski çağların bir prensinin efsanesini anlatıyordu. Bu prens tepeden tırnağa samurlara büründüğü gibi, kanepelerini, yerlerini ve duvarlarını da samur kürküyle kaplattırmış. Sultan anında sarayının yerlerine halı yerine samurlar yaydı, duvarlarını samur kürküyle kaplattı. Kendi sarayında prensi taklit etmeyi aklına koymuştu. Bütün gece samur düşleri gördükten sonra ertesi sabah Divan'a imparatorluğun bütün eyaletlerinden samur postlarının toplanmasını emretti. Ulemadan, başkentin sivil ve asker görevlilerinden de benzer taleplerde bulunuldu. Savaştan dönen öfkeli bir Yeniçeri albayı, amber ve samur falan bilmediğini, beraberinde yalnız barut ve kurşun getirdiğini, ayrıca bu gibi kıvır zıvıra ödeyecek parası olmadığını bildirdi.

Sultan İbrahim'in önceleri Kemankeş Kara Mustafa adında bir sadrazamı vardı. Bağdat fatihi olan bu paşa onunla açık konuşur, eksiklerini gidermeye ve aşırılıklarını frenlemeye, mali durumunu düzene sokmaya, her zamanki gibi sultanın da katılımıyla devlet görevleriyle itibarın ticaretiyle meşgul olan harem dairesinin olumsuz etkilerine karşı çıkmaya çalışırdı. Kara Mustafa Paşa, harem kadınları için beş yüz araba odun teslim etmesi için harem görevlilerinden birinden aldığı emri yerine getirmemesi yüzünden gözden düştü. Emre aldırmaması üzerine sultan tarafından o sırada toplantı halinde olan Divan'ı dağıtıp hemen karşısına çıkmaya ve ihmalinin nedenini açıklamaya davet edildi. Odunların gönderileceğini vaat ettikten sonra paşa patladı: "Padişahım, sizin temsilciniz olarak Divan'ın toplantısına son verip böylece değeri bin beş yüz akçeyi aşmayan beş yüz araba odun uğruna ülke için önemli olan işleri ihmal etmemi doğru buluyor musunuz? Niçin beni odunlar için sorguya çekiyor da tebaalarınızın durumunu, sınırlarla hazinenin akıbetini sormuyorsunuz?"

Sonradan şeyhülislam, sultanı hoşnut edecek hiçbir şeyin önemsiz olamayacağına dair onu uyarınca Kara Mustafa, "Sultana gerçeği söylemem ona hizmet olmuyor mu? Onu mutlaka pohpohlamam mı lazım? Köle gibi yaşamaktansa ölmeyi yeğlerim," diye karşılık verdi. Sadrazam bu yüzden,

ama özellikle de sultanın gözünde olan rakip bir vezir aleyhinde çevirdiği başarısız bir entrika yüzünden ölecekti, ancak çoğunluğun yaptığı gibi ölüme kuzu kuzu boyun eğmeyecek onu boğmaya gelenlerle kılıcını çekip ölümüne boğuşacaktı. Onun yerine sadaret makamına gelen Mehmet Paşa inanılmaz derecede yaltakçı biriydi. Öyle ki efendisinin, "Nasıl oluyor da iyi veya kötü bütün yaptıklarımı onaylıyorsun?" sorusuna şu yanıtı vermişti: "Sen halifesin. Allah'ın bu dünyadaki gölgesisin. Emirlerinin, ilk bakışta mantıksız gözükseler bile, kölen her zaman anlamasa bile daima saygı duyduğu derin bir mantığı vardır."

Sultan İbrahim'in münasebetsiz havailikleri, onu, imparatorluk adına yetenekli komutanların yönetiminde seferlere çıkan silahlı kuvvetlerine sevdirmiyordu. Bu seferlerin ilki, iç denizi Kırım'la Karadeniz'in kuzey kıyısına hâkim olan ve Moskof çarının sözde vassalları olan Kazakların eline düşmüş Azak'ı hedef almıştı. Buraya Kırım Tatarlarının bir ordusunun yardımıyla uygulanan ilk Türk kuşatması, Yeniçerilerin ağır kayıplara uğraması pahasına püskürtüldü. Türk kuvvetlerini destekleyen yüz bin kişilik Tatar Ordusu'yla girişilen ikinci kuşatma başarılı oldu. Kazaklar, harabeye çevirdikleri şehri Türk garnizonu tarafından onarılmak üzere terk ettiler.

Çar, vassallıklarını reddeder göründüğü Kazaklara yardım etmemişti. Buna karşın Sultan İbrahim'e bir heyet göndererek Rusya'yla İran arasındaki eski dostluğu canlandırmaya çalıştı. Bununla birlikte Kazaklarla Tatarlar arasındaki sınır çatışmaları sürdü, bu arada her iki taraf da haşarı vassallarını kontrol etmeye çalışıyordu. Türkler Sultan İbrahim'in saltanatı zamanında birkaç kez Ruslarla savaştı. Kırım Hanı Ruslara İstanbul'dan daha düşman olup birkaç kere sultana başvurmuştu: "Onlara soluklanacak vakti bırakırsak Anadolu kıyılarını harabeye çevirecekler. Civarda tarafımızdan işgal edilmesi gereken iki güçlü nokta olduğunu Divan'a defalarca belirtmiştim. Ruslar şimdi oralara hâkim oldu."

Türklerin ikinci seferinin hedefi Girit Adası, dolayısıyla adanın ait olduğu Venedik Cumhuriyeti'ydi. Değerli bir yükle konvoy halinde Mısır'a giden, aynı zamanda Mekke'ye gidecek hacıları taşıyan çok iyi donanmış bir kalyonun Malta korsanları tarafından ele geçirilmesi bu sefere bahane

oldu. Kalyon ele geçirilmesinin önlenmesi için girişilen çarpışma sırasında öldürülen Karaağalar'ın başının malıydı. Gemide haremden çok önemli bir hanımefendi de vardı. Çok iyi giyinmiş olan ziynetler içindeki bu kadının yanındaki bebeğin sultanın oğlu olduğu tahmin ediliyordu, gerçekte ise bebek, gelecekteki Sultan IV. Mehmet'in süt kardeşiydi.

Kalyonun korsanların eline düştüğünü duyunca sultan deliye döndü. İlk gösterdiği tepki imparatorluğundaki bütün Hıristiyanların öldürülmesi için emir vermek oldu. Ama sonra yumuşayarak bütün Hıristiyan elçilerini evlerinde hapsetti ve Frenk asıllı tüccarların yazıhanelerinin kapatılmasını emretti. Malta Tarikatı'nın hemen hemen tamamen Fransızlardan oluştuğu kendisine anlatılınca, sultan bu kez Fransa'ya karşı harekete geçmeyi düşündü. Sadrazamı bunun yerine Malta kadırgalarının saldırılarından sonra burada barınmalarını bahane ederek Girit'e saldırılmasını önerdi. O sırada İstanbul'un Venedik'le barış halinde olduğu gözardı edilmişti. Ada Venedik'lilerin elindeki son Yunan toprağıydı, Türklerin eline geçmesi halinde de güney Ege'deki geçişe etkin bir engel oluşturabilirdi.

Bunun üzerine bir Türk filosu 1645'de sürpriz etkisinden yararlanarak Girit'i kuşattı ve adanın batı ucundaki Hanya'yı zapt etti. Ertesi yıl bu ilk başarının arkasından Retimo zapt edildi. Türkler bundan sonra başkent Kandiye'yi kuşattılar. Malta Şövalyeleri'yle huzursuz bir işbirliği halindeki Venedik'in etkin deniz ablukası nedeniyle yirmi yıl sürecek olan -Truva kuşatmasının iki katı- bir kuşatma oldu bu. Maltalılar tarafından Türk kalyonunda ele geçirilen çocuğun -Sultan İbrahim'in oğlu olsun ya da olmasın- kuşatmanın bir evresinde Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia edebileceği ileri sürüldü. Bu kez Peder Osman adında bir Katolik rahip olarak Müslüman ya da Hıristiyan, bütün Osmanlı tebaalarını Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının konseptlerini harmanlayacak bir doğu devleti kapsamında birleştirmeye çalıştı, fakat başarılı olamadı.

Bu arada Venedik'le kavga uzayarak sürerken İstanbul'da sultana karşı bir hareket başlamıştı. Sultan İbrahim'e karşı cephe alanlar yalnız Yeniçerilerle Sipahilerin liderleri de değildi, şeyhülislamla ulema da onlarla beraberdi. Osmanlı tahtında bir değişiklik olmasının tam zamanıydı. Çünkü İbrahim, cülusu zamanında olduğu gibi, artık hanedanının son bireyi değildi, oğulları dünyaya gelmişti. Asiler sadrazamın görevden alınmasını

sağladılar, adam gizlenirken asiler onun yerine kendi seçtikleri birini kabul ettirdiler. Bundan sonra sarayı kuşattılar, sultan dağılmaları için yanlarına birini yollayınca Yeniçerilerin kıdemli ağalarından biri ona imparatorluğun kötü durumunu anlattı.

Sultandan üç istekte bulundu: önce görevlerin satışından vazgeçilmesini; ikincisi gözde sultan hanımların uzaklaştırılmasını; üçüncüsü de görevden alınan sadrazamın öldürülmesi. Sadrazam ertesi gün saklandığı yerde bulundu ve katledildi. Sultan askerlerinin karşısına çıkmayı reddedince, orduyla ulemadan bir heyet, gözdelerin entrikaları yüzünden saraydan uzaklaştırılan ve şimdi sürgün tehlikesiyle karşı karşıya olan padişahın annesi Valide Sultan'a başvurdu. Kadın onları başında sarık ve yüzünde kara peçe olduğu halde iki Karaağa'nın eşliğinde kabul etti. Heyettekiler, sultanı tahtından indirip yerine yedi yaşındaki torunu Mehmet'i geçirmeye kararlı olduklarını Valide Sultan'a açıkladılar. Dediklerine göre, şeyhülislam da bu girişimi yasallaştıran bir fetva çıkarmıştı.

Valide Sultan aklını başına toplayıp davranışlarını düzeltmesini söylediği için İbrahim'i kendine düşman etmişti. Şimdi oğlu adına heyete yalvarmaya başladı, onun kötü vezirlerin kurbanı olduğunu, ulemanın ve yeni sadrazamın vesayeti altında hükümdar olarak kalmasında ısrar etti. Anadolu kazaskeri, işin fazla ileri gittiğine ve bu gidişe bir son vermenin zamanı geldiğine onu inandırmaya çalıştı. Annesinin de keşfettiği gibi sultan artık akıllıca öğütleri dinleyecek halde değildi. Keyfi görev ve rütbe dağıtımı almış yürümüştü, zevk-ü sefa peşindeki sultan doğru yola tamamen sırt çevirmişti; Ayasofya'nın minarelerinden okunan ezan sesleri saraydan yansıyan flütlerin, fifrelerin ve zillerin şamatasından duyulmaz olmuştu; sultanın gözdeleri Osmanlı dünyasını yönetirken çarşılar yağmalanıyor, suçsuz insanlar öldürülüyordu.

Valide Sultan daha sonra yedi yaşındaki bir çocuğu tahta çıkarmanın nasıl mümkün olabileceğini sordu. Kazasker fetvanın içerdiği hükümlere göre yaşı ne olursa olsun, bir delinin memleket yönetmemesi gerektiği karşılığını verdi. Aklı başında bir çocuk öylesine göre bin kat iyiydi. Böyle bir çocuk hükümdarın yanı başındaki akıllı bir vezir memlekete düzeni geri getirebilir. Oysa aklı olmayan yetişkin bir hükümdar cinayet, utanç ve yolsuzluklarla imparatorluğunu harabeye çevirebilirdi. Valide Sultan

sonunda, “Öyle olsun,” dedi. “Torunum Mehmet’i getirip başına sarığı geçireceğim.” Bu sözleri sevinçle karşılandı. Mutluluk Kapısı’nın önüne bir taht getirildi, sarayın ağalarının eşliğinde gelen küçük şehzade de o tahta oturarak imparatorluğun ileri gelen devlet adamlarının bağlılık ve saygı gösterilerini kabul etti. Kalabalığın çocuğu ürkütmemesi için adamlar yeni hükümdarın karşısına tek tek çıkarılmışlardı.

Ulemayla vezirler bundan sonra Sultan İbrahim’i buldular. Rumeli kazaskeri, “Padişahım,” diye başladı. “Ulemayla devletin ileri gelenlerinin kararıyla tahtınızdan feragat etmeniz gerekiyor.”

İbrahim, “Alçaklar, hainler!” diye bağırdı. “Ben sizin padişahınız değil miyim? Bu ne demek şimdi?”

Şeyhülislam cesaretle konuştu. “Adaleti ve kutsallığı çiğnediğiniz, memleketi harabeye çevirdiğiniz için artık padişah değilsiniz. Bugüne kadarki yıllarınızı oyunla, sefahatla heba ettiniz, imparatorluğun hazinelerini beyhude şeylere harcadınız; sizin yerinize yolsuzluk ve zulüm memleketi yönetti.” İbrahim uzun uzun tartışıp niçin tahtından feragat etmesi gerektiğini tekrar sorduktan sonra, “Atalarınızın izledikleri yolu terk edip artık o tahta layık olmaktan çıktığınız için,” yanıtını aldı.

İbrahim kendisine “ihanet” edildiğine dair bir sürü sitem daha yağdırdıktan sonra kaderine boyun eğdi. “Demek alnımda öyle yazılmış; Allah böyle istemiş,” dedi ve daha fazla karşı koymayarak saraydaki mahpushanesine götürülmesine sesini çıkarmadı.

Hâlâ şüpheli görünen sonunu gürültüyle ona taraf çıkan bir kısım Sipahilerin isyanı belirledi. Paniğe kapılan sadrazamla arkadaşları şeyhülislamdan Sultan İbrahim’in idamını onaylayacak bir fetva almaya çalıştılar. Şeyhülislamın yanıtı İslam yasasının bir ilkesine dayanan öz bir, “Evet,” oldu. “Halife iki taneyse bir tanesini öldürün.” Kadılarla ağalar pencereden bakarken şeyhülislamla sadrazam yanlarına iki cellat alarak İbrahim’in odasına yollandılar. İbrahim’i Kuran okurken buldular. İbrahim, ona defalarca hizmet veren baş celladı tanıyınca, bağırmaya başladı. “Ekmeğimi yiyenlerden aranızda beni acıyıp koruyacak hiç mi kimse yok? Bu zalim herifler beni öldürmeye geldiler. Merhamet! Merhamet!” Cellatlar ona dokununca da küfüre başladı ve hükümdarlarına nankörlüklerinden dolayı Türk halkına lanetler yağdırdı.”

Böylece 1648 yılı Osmanlı tarihinin ikinci hükümdar katli olayına sahne oldu. İkinci kez bir çocuğu tahta çıkarmışlardı. Bu kriz, Osmanlı’nın içsel güç dengesiyle ilgiliydi. Devletin karşıt dengeli temel direkleri bu kritik zamanda yöneticilerinin kusurlarına rağmen ayakta kalmayı, böylece temel yapıyı ayakta tutmayı başardılar. Ulemanın sesini yansıtan İslam müessesesi, dejenere bir sultanı tahtından indirmekle din adına kesin yasal bir otoriteyle hareket etmişti. Yönetim müessesesi şimdi devletin sosyal ve politik çıkarları adına aynı kararlılıkla hareket ediyordu.

Zamanı gelince yönetim müessesesi müstesna bir sadrazamlar “hanedanı”nın ilk üyesi sayesinde yeni güçler edindi. Hepsi bir tek aileden, Köprülü ailesinden gelen bu sadrazamlar çocuk sultanı ergenlik yaşına götürecek ve yetişkinlik dönemi boyunca rehberlik edecekti. Bu ailenin devlet adamlığı sayesinde sultanların mutlak despotluğu aydın bir yönetimle değişime uğrayacaktı.

Yönetimin iki temel öğesi: dini ve din dışı öğeler Osmanlı Devleti’nin iç istikrarını bir dereceye kadar yeniden kuracaktı. Üstelik bu, imparatorluğun Avrupa’nın tehdidi altında olmadığı şanslı bir dönemde oluyordu. Osmanlı’nın gerilemesi on yedinci yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca böylece durdurulmuş, imparatorluk da nisbi bir güç ve refah dönemi yaşamaya başlamıştı.

Aslında bu sadece inatçı tutuculukla açıklanamaz sosyal-ekonomik düzenle ordu düzeni arasında büyük bir bağ vardı. Ordu düzenini bozmak, sosyal düzeni bozmak demekti.

((21))

Sonuncu büyük Osmanlı Sultanı Süleyman'ın ölümünün üzerinden artık bir yüz yıla yakın zaman geçmişti. Ülkede sorunlar dönemi yaşanıyordu. Avrupa'da Osmanlı fetihlerinin zamanı geçmişti, ama imparatorluk da aynı zamanda topraklarının geri alınması tehdidinin ertelendiği bir dönem yaşıyordu. Bu, Avrupa'nın önce Karşıt Reform sonra da Otuz Yıl Savaşı'yla, gerek din gerekse politika yönünden bölünmüş olmasından kaynaklanıyordu. Bu mücadele sırasında tam aksine deniz kuvveti veya asker açısından Türklerden destek isteme girişimleri olmuştu. Ne çare ki Osmanlılar bu desteği sağlamak için gerekli enerji ve kaynaklardan yoksundular. Çünkü imparatorlukları için bu Hıristiyan devletleriyle ilişkilerinde yeni bir düzeye uyum dönemiydi. Bunun ilk işareti 1606'da Macaristan sınırındaki tarafsız zeminde Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki Zitvatorok Antlaşması oldu.

Eskiden bu tür anlaşmalar, dünyaya hâkim olma iddiasında olan bir "süper güç"e yakışacağı üzere sultan tarafından bahşediliyordu -ya da yükleniyordu- üstelik işine gelecek sınırlı süreler için ve İstanbul'a pazarlık için bir elçi yollayan yalvarma durumundaki bir düşmana bir lütuf olarak. Hıristiyan imparatoruyla yapılan önceki anlaşmalar, "Daima her muzaffer sultan tarafından daima her yenik kâfir Viyana kralına bahşedildiği üzere," türünden formüller içerirdi. Bir anlaşma şimdi ilk kez, "İmparatorla sultan bir eşitlik temeli üstünde anlaşacaklar," diye belirtiyordu. Önceleri Habsburg imparatorundan küçümsemeyle karışık olarak "İspanya kralı" (ya da Viyana'nınki) diye söz eden sultan, şimdi Avrupa devletlerinin âdetine uyarak onu eşidi olarak kabul ediyor ve Kayzer unvanını onaylıyordu. Avusturya'nın o vakte kadar sultana ödediği yıllık vergi de iptal edilerek toplu paraya yerini bırakıyordu; sonraları bu da elçiler tarafından ulaştırılan, değerleri ise iki taraf tarafından saptanacak üç yıllık bir hediye değiş tokuşuna dönüşecekti.

Antlaşma, kısa sürelerle sınırlanan önceki barışlardan farklı olarak iki tarafın da onayıyla yirmi yıl sürecekti, gerçekte ise elli yıl sürdü. Türkler toprak açısından küçük ölçüde de olsa kaybeden taraftılar. Fakat Eğri (Erlau), Gran ve Kanije sınır kalelerini muhafaza ediyorlardı. Macaristan'ın Osmanlı egemenliğindeki bölgeleri de Osmanlı'da kalıyordu; bunlarla iki yeni eyalet oluşturuldu. Fakat eski Macaristan'ın haraca bağlanmış bazı bölgeleri üzerindeki iddialardan vazgeçildiği gibi, prensi anlaşmaya taraf olan Transilvanya (Erdel) eyaletine önemli bir özgürlük derecesi tanınıyordu. Bu antlaşma böylece Doğu ile Batı arasındaki yeni diplomatik bir ilişki döneminin başlangıcına işaret ediyordu. Osmanlı orduları için bir anlamda bir yüz karası olan antlaşma, Osmanlı fethinin limitlerinin belirlenmesine ve Habsburg gücünün resmen onaylanmasına bağlıydı. Uluslararası yasanın genel ilkelerini ve Habsburg gücünü sultanın kabulü anlamına geliyordu.

İstanbul Hükümeti'yle Hıristiyan Avrupa arasındaki diplomatik ilişkiler o vakte kadar savaş gereksinimleriyle sınırlıydı. İttifaklar bahsinde Osmanlılar bir yalnızlık politikası gütmüşlerdi; Habsburgların sürekli düşmanı Fransa uzun zaman bunun tek istisnası olmuştu. Ama şimdi nisbi bir barış sürecine girilirken İstanbul yalnızlık kabuğunu kırıyor ve Batı'nın ticari ve benzer avantajlar sağlayabilecek girişimlerine kapısını aralıyordu. Bu, sultanın tebaaları arasında yarı bağımsız bir statü uğruna belli bir bedel ödeyen ırksal ve dinsel toplulukları (millet-i mesihiye) kapsayan geleneksel sistemin daha da genişletilmesi demekti. Sistem bundan sonra yabancı devletlerin tebaalarını ve özellikle tüccarları da kapsayacaktı. Böylelerine kendi elçilerinin ve konsoloslarının gözetiminde olarak bulundukları yerin yasalarına tabi olmamalarını sağlayan ve kapitülasyonlar olarak belgelenen ayrıcalıklar tanınıyordu. Tarihçi Prof. Toynbee bu konuda şöyle yazmıştı: "Osmanlıların Batılı ticaret kolonilerine bakışları, bozkırlardaki göçer atalarının, istedikleri ve kendileri üretemedikleri malları satın aldıkları vahaların yabancı halklarına bakışından farklı değildi." On yedinci yüzyıl boyunca ve daha sonraları bu kapitülasyonlar imparatorluğun dış ilişki modelini ve karakterini kökten değiştirecekti.

Fransa'nın kapitülasyon nitelikli avantajları Sultan Süleyman'la 1535' de imzalanan antlaşmaya dayanıyordu. Bu antlaşma tek yanlı olmayıp iki yanlı

oluşu, dolayısıyla bazı benzerleri gibi sultanın arzusu üzerine iptal edilemeyişi ve her iki taraf için de bağlayıcı oluşu açısından daha sağlam bir temele oturuyordu. Fransızlar o sayede yarım yüzyıl süresince Osmanlı Hükümeti üzerinde rakipsiz bir etki sahibi olmuşlardı.

Fransa Kralı III. Henry 1579'da III. Murat'ın saltanatı sırasında bu ilişkiyi daha da güçlendirmek için İstanbul'a öncekilerden daha üst düzeyde bir elçi yollamıştı. Baron de Germigny adındaki bu kişi Divan'ın güvenini kazanarak Türk-Fransız Antlaşması'nın yenilenmesini sağladı. Buna göre ticari kapitülasyonlar sağlama bağlanıyor, Fransız elçisine diğer elçilere kıyasla öncelik tanınıyordu. Bu kapsamda Kudüs ve Sina gibi kutsal yerler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar üzerindeki Fransız korumasının ayrıcalıkları da onaylanıyor, Venediklilerin bu Hıristiyanların dışında tutulmasına karşın, Cenevizliler, İngilizler, Portekizliler, İspanyollar, Katalanlar, Sicilyalılar ve Dubrovnikliler, ayrıca eski zamanlardan o güne dek Fransız adı ve bayrağı altında bütün bulunanlar korumaya dahil ediliyordu.

Bununla birlikte Germigny, "Büyük Türkle paşalarının istisnasız her tarafta bulabildikleri dostluklarla ittifaklardan kazanç sağlamalarını" kabul ediyordu. Bu yozlaşma ve yolsuzluk çağında yabancı temsilcilerin politik etki kapsamı dışındaki bütün girişimlerinden vezirler, saray ve ordu ileri gelenleri, sultanın haremindeki ve başka yerlerdeki gözdeleri zengin bir gelir kaynağı olarak yararlanıyorlardı. Bizzat sultan Fransız Kapitülasyonları'nın yenilenmesinin üzerinden iki yıl geçmeden "İstanbul Hükümeti'nin koruma peşinde oraya gelenlerin hepsine açık oluşu" ilkesini onaylıyordu.

Bu arada İngiltere Kraliçesi Elizabeth gemilerinin o vakte kadar olduğu gibi Fransız bandırası yerine kendi İngiliz bandırasıyla yolculuk etmesini, tebaalarına da imparatorluk içinde serbest dolaşım ve ticaret hakkı tanınmasını istedi. İngiliz tüccarları Akdeniz'i ticaretlerinin kapsamına almakta ağır davranmışlardı. On altıncı yüzyıl başlarında Venediklilerle anlaşarak bu denizin doğu sularına girmişlerdi. Fakat Türk deniz gücünün gelişmesiyle saldırgan korsan filoları bu tür ticaret girişimlerini baltalamış ve İngiltere'nin Doğu'yla ticareti önemini kaybetmişti. Ama şimdi Kap yolunun Portekizliler tarafından geliştirilmesinden beri İngiliz tüccarları

Anvers Limanı'nın Doğu mallarının deposu olarak Venedik'i geride bıraktığı Hollanda'ya dikkatlerini çevirmişlerdi. Fakat on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Hollanda'daki bir ayaklanma bu alışverişe sekte vururken, Portekiz'in Kraliçe Elizabeth'in en büyük düşmanı İspanyalı Felipe tarafından işgali, Portekiz'in Doğu'yla olan zengin ticaretinin İspanyolların eline geçmesi tehlikesini doğurmuştu.

Politika açısından bakılınca da, İspanya'yla düşmanlık artarken, Türklerle anlaşmanın Akdeniz'de İspanyol gücüne karşı etkin bir dengeleyici etki yapacağı anlaşılıyordu. Fransa Kralı I. François'dan farklı olarak Kraliçe Elizabeth "kâfirlerle" ittifak kurmayı hoş görecek yapıda değildi. Ama kendisi, Sultan Murat'ı "gerçek inancın puta tapanlara karşı yenilmez ve en güçlü savunucusu" olarak nitelerken, "İsa'nın adını yalan yere kullananlar" derken özellikle "o putperest başı İspanya kralı"nı kastettiğini açıkça belirtecekti. Demek oluyor ki Türklerle pazarlığa girişmesinin ve bir İngiliz elçisinin İstanbul'a gönderilmesinin ardında yalnızca ticari değil, siyasal nedenler de vardı.

Bu yönde ilk adımlar Londra'lı iki büyük tüccar: Sir Edward Osborne ve meslektaşı Richard Staper tarafından atıldı. Bu kişiler, çeşitli ilgi alanları arasında Doğu'yla ticaretin canlanmasının önemini kavramışlardı. 1575'de İstanbul'a iki memur yolladılar. İkisinden biri on sekiz ay kaldıktan sonra sultandan Osborne'un vekili William Harborne için sultandan egemenliğindeki topraklarda serbest dolaşımını sağlayan bir izin belgesi elde etti. Böylece İngiltere'nin ilk büyükelçisi olacak olan Harborne 1578'de İstanbul'a hareket etti. Denizyoluyla Hamburg'a geçtikten sonra seyahatin kalan kısmını Lehistan üzerinden karayoluyla tamamladı.

Diplomasi alanında beceri sahibi biri olan Harborne aktif Fransız muhalefetine rağmen çok geçmeden Türkiye'de serbestçe ticaret yapmak vaadini elde etti. Bu konu Sultan Murat'la Kraliçe Elizabeth arasındaki bir mektup alışverişiyle doğrulandıktan sonra 1580'de Fransızların da yararlanmakta olduğu kapitülasyonlara dayalı bir antlaşmayla belgelendi. Sultan Murat'ın Kraliçe Elizabeth'e ilk mektubu İngiliz hükümdarına... "Çok namlı Elizabeth çok kutsal kraliçe, İsa'ya tapanların en güçlülerinin soylu hükümdarı... Soylu İngiltere ülkesinin sonsuz mutluluğuyla görkeminin ha- nımefendisi ve vârisi," gibi dalkavukça sözlerle hitap

ediyordu. Sultan, kraliçeye, “Buraya İngiltere ülkesinden denizyoluyla geleceklerin, yasal şekilde imparatorluğumuz topraklarına girebileceklerine ve tekrar ülkelerine dönebileceklerine, hiç kimsenin onlara ilişmeyeceğine ve zarar vermeyeceğine dair bir emri şahane çıkarıldığını” bildiriyordu. “İngilizler, müttefiklerimiz Fransızlar, Venedikliler, Lehler, Almanya kralı ve çevremizdeki başka komşularla aynı serbestliklerden yararlanacaklar, başka Hıristiyanlar gibi her türlü malı kullanmakta ve ticaretini yapmakta özgür olacaklar”dı.

Sonuncu antlaşma belgesinde, hapsedilmeleri durumunda İngilizlerin derhal serbest bırakılacakları, baş vergisi ödemeyecekleri, sadece “yasal gümrük vergisi”ni ödeyecekleri, anlaşmazlıkları kendi ulusları çerçevesinde karara bağlayacak konsolosları tayin etme haklarının bulunacağı, esir edilmiş herhangi bir İngilizin satış bedelinin iade edilmesiyle serbest bırakılabileceği, Türk denizcilerinin, fırtınalar sırasında veya kazaya uğramaları durumunda İngiliz gemilerine yardım edecekleri, mürettebatların da engellenmeden yiyecek maddeleri satın alabilecekleri belirtiliyordu. Türk makamları tarafından tam anlamıyla uygulandıkları takdirde bunlar ve benzerleri çok önemli ödünlerdi. Sonucu ise zaman gösterecekti. Harborne, kraliçenin bakanlarına ve kendi tüccar efendilerine gelişmeleri bildirmek üzere İngiltere’ye döndü.

İngilizlerle yapılan bu antlaşma Fransızları öfkelendirdi. Türk sularında ticaret yapılmasına izin verilen bütün gemilerin, bu arada İngilizlerinkilerin de, Fransız bandıralı olması gerektiği yolundaki kendi sözde tekelci anlaşmalarına karşı geliyordu. Harborne gittikten sonra Fransız elçisi Germigny verdikleri kapitülasyon imtiyazlarının geri çekilmesi için sultan ve bakanlarına baskı yaptı, fakat bütün elde edebildiği geçici bir erteleme oldu. Türkler o sıralarda İran’la yaptıkları savaş yüzünden silah, cephane sıkıntısı çekiyorlardı ve bunları ancak Batı’dan alabilirlerdi. Kendisine başvurulan Germigny İç Savaş’ın Fransa’da da benzer bir sıkıntı yarattığını öne sürerek olumsuz yanıt verdi. Oysa İngiltere Türklere silah yapımı için demir, çelik, kalay ve pirinç gibi ham maddeler sağlayacak durumdaydı. Sağlanan malzemenin içinde kırık Katolik tasviri parçaları da vardı, bu ise put kıran Müslümanların hoşuna gidebilirdi. Sultan ayrıca Kraliçe Elizabeth’i İspanya’ya karşı olası bir müttefik olarak görüyordu.

Harborne, İngiltere’ye dönünce girişimi için Kraliçe Elizabeth’in başbakanı Lord Burghley’den aynı zamanda dışişleri sorumlusu Sir Francis Walsingham’dan büyük destek gördü. Sir Walsingham her ne kadar Fransa’yla Venedik’in diplomasi yoluyla, hatta belki de kaba kuvvetle karşı koyacağını öngörüyorsa da İngiliz deniz ticaretini geliştirmek, dolayısıyla da donanmaya yararlı olmak amacıyla Harborne’un girişimini destekliyordu. Sonuçta Harborne’un çalışmalarının arkasından Osborne’la heyetinin bir şirket teşkili için antlaşma yapmak üzere Türklere başvurması uygun görüldü. Buna göre İngiliz tüccarlarına Türklerin egemenliğindeki topraklarda ticaret tekeli veriliyordu. Fransızların entrikalarına rağmen bu antlaşma 1581 yılı eylül ayında İstanbul’daki yetkililer tarafından yedi yıllık bir süre için ve belli aralıklarla yenilenmek üzere onaylandı. Böylece Levant Şirketi -”Türk Tacirleri Şirketi”- kurulmuş oldu.

Türklerin ilk antlaşmayı onaylamadaki tereddütleri kısmen Harborne’un resmi bir statüsü olmayışından kaynaklanıyordu. Bu durumun şimdi kraliçeyle şirket arasındaki pazarlık sayesinde çaresine bakılacaktı. Harborne’un İstanbul’a yaptığı ilk seyahatin masraflarını Kraliçe Elizabeth kendi kesesinden ödemişti. Şimdi de onun sultana ilk elçisi olarak atamasını yapmaya hazırdı. Ancak, İstanbul’da İngiliz ticaret şirketini denetleyecek elçiliği ve konsolosluklarıyla sürekli bir diplomatik heyet, hepsinden önemlisi de bu İngiliz tacirleriyle mallarını Türk makamlarına himaye ettirecek güçte ve saygınlıkta bir büyükelçi bulundurmak bu aralar İngiliz Hükümeti’nin imkânlarını aşıyordu. Bu nedenle bu heyetin masraflarının şirket tarafından üstlenmesi ileri sürüldü, sonunda da bu çözüm üzerinde antlaşmaya varıldı. Böylelikle William Harborne sultanın sarayındaki ilk İngiliz büyükelçisi olarak onurlandırıldı. İkili bir görevi vardı: Bir yandan sultanın sarayında ön planda diplomatik görevleri olan bir krallık temsilcisi, diğer yandan ise kendisini finanse eden şirkete karşı görevleri olan bir ticaret temsilcisiydi.

Harborne böylece *Susan of London* adında büyük bir gemiyle denizyolundan İstanbul’a döndü. Büyükelçi kadırgaların kılavuzluğunda limana giren gemiden top ateşi, borazan ve davul sesleriyle başka sevinç belirtileri arasında inerek bir süvari müfrezesi tarafından karşılandı. Paskalya öncesindeki cuma günü olduğundan şehrin Hıristiyanları kilisede

ayindeydiler ve İsa'nın çarmıhta çektiği azaba uygun ilahiler söylemekteydiler. Rakip Venedik elçisi Türklerin bile "Luteryen" diye onu hor gördüklerini ve o gece verdiği etli bir şölene katılmayı reddettiklerini bildirdi. Harborne paşalara uygun armağanlar dağıttıktan sonra, getirdiği başka armağanlar ve Kraliçe Elizabeth'in mektubuyla Uluç Ali tarafından kadırgasında kabul edildi. Ancak Harborne yaşlı korsandan fazla bir destek görmeyecekti. Gemiyle dünyanın çevresini dolaşan İngiliz Amirali Sir Francis Drake bile daha sonraki bir tarihte getirdiği çok sayıda gümüş vazo karşılığında fazla bir şey elde edemeyecekti.

Harborne'la adamları daha sonra sultanın sarayında 150 yemeklik bir şölenle ağırlandılar. İçki olarak "şeker ve baharatla demlenmiş gül suyu" içildi. Sonunda brokar kumaşlar içindeki Harborne armağanlarını taşıyan maiyetiyle birlikte altın iplikleriyle işlenmiş bir halı üstünde yürüyerek sultanın huzuruna kabul edildi. Armağanların arasında, "Kırmızı giysiler içinde üç mastı köpek, üç spanyel köpek, iki tazı, bir adi av köpeği, ipekli giysiler içinde iki küçük köpek," vardı. Fakat armağanların en güzeli, değeri "beş yüz İngiliz Lirası" olan üstüne değerli taşlar kakılı kale biçimindeki bir gümüş saatti.

Harborne'u "sadece tüccarlardan maaş alan biri" diye küçümseyen Germigny bu resmi karşılamayı şiddetle protesto ederek İngiliz gemilerinin kendi bayraklarıyla dolaşmalarına izin verildiği takdirde Fransız-Türk ittifakının iptal edileceği tehdidini savurdu. Venedik Büyükelçisi Morosini de rüşvet yoluyla sadrazamı İngilizlerin Türkiye'de ticaret yapmalarının Türk gümrük gelirine büyük bir darbe indireceğine inandırmaya çalıştı. Harborne, "Fransızlarla Venediklilerin kötü niyetli çabaları aksi tesir yaptı," diye bildirdi. Sadrazam da Germigny'ye, "Böylesi bir kavgaya ihtiyaç olmadığını," söyleyerek kapılarının barış isteyen herkese açık olduğunu tekrar etti.

Harborne güçlüklerin kolayca üstesinden geldi. Sakin inadı, Germigny'nin asabi mizacına taban tabana zıttı.

Askıya alınmış kapitülasyonları çok geçmeden yeniletmeyi başardığı gibi, rakiplerinin zararına olmak üzere onları gümrük resimleri açısından daha da geliştirebildi. Bir vatansever olarak vatanının büyüklüğüyle övünmeye her an hazırdı. Rakipleri onu alelade bir tüccar olarak

kötüledikleri zaman sadrazama, “Oradakilerin hepsinden daha soylu” olduğu konusunda ısrar etti. Zaten, “Onun kişisel konumu üzerinde durmaya hakları yoktu, önemli olan efendisi olan kraliçenin büyük görkemiydi.”

İngiltere’nin uygulamada Fransa’ya karşı avantajlı olduğu bir nokta da şuydu: İngiliz Kapitülasyonları ticari ayrıcalıklarla sınırlıydı, oysa Fransa’nınkiler bütün Hıristiyanlarla kiliselerinin korunmasını da kapsıyordu.

Sultanın şeyhülislamın etkisiyle ve bir dini işgüzarlıkla Hıristiyanların aleyhine döndüğü ve bütün kiliseleri camiye dönüştürme tehdidini savurduğu bir zaman geldi. Germigny’nin protestosu ve Ortodoks Rumların yaptıkları bağışlar bu tehlikeyi engellediyse de, Galata’daki üç kilisenin kapıları kapatıldı ve ancak uygun armağanlar dağıtıldıktan sonra tekrar açılabildi. Fakat Germigny’nin yerine gelen Savary de Lancosme, en büyük kilisede imparatorluğun elçisine ayrılmış yeri gasp ederek bir kavgaya neden oldu. Kilise bunun üzerine sadrazamın emriyle yine kapatıldı ve ancak Mösyö de Lancosme’un bu tür aptallıklar yapmaması koşuluyla tekrar açıldı. İngiltere, Fransa’nın bu tür davranışları sayesinde çok avantaj sağladı, Lancosme’un aleyhine düzenler kurduğuna dair uyarıldığı zaman da Harborne gayet sakin ve güvenli şekilde, “Beni saf dışı bırakacak kadar güçlü olacağını sanmıyorum,” diye yanıt verdi.

Fakat avantajlar her iki Avrupa Devleti için politik olmaktan ziyade ekonomik olarak kalmaya mahkûmdu. Osmanlı İmparatorluğu’nun, ayakta kalan donanmasına rağmen, Fransa’nın ya da İngiltere’nin politik çıkarları uğruna bir savaşa girmeye isteksiz olduğu çok geçmeden belli oldu. Kral Felipe Atlantik limanlarında İngiltere’yi işgal için büyük bir İspanyol armadası kurmakla meşgul olduğu sırada, Osmanlı Devleti hiç değilse İspanya’nın Akdeniz limanlarına bir saldırı şeklinde İspanyolları meşgul ederek İngiltere’ye denizde destek sağlaması yolunda Harborne’un ricalarına kulaklarını tıkadı. Harborne görevini sona erdirdikten sonra İngiltere’ye dönmek üzere İstanbul’dan ayrıldı. Armada’nın yola çıkmasından hemen önce ihtiyatlı olmayı yeğleyerek Cebelitarık Boğazı’ndan geçmektense karayoluyla seyahatine devam etti. Armada’nın

yola çıktığı haberi üzerine İstanbul’da İngiltere’nin savaşı kaybettiği zannedildi, bu nedenle İspanyolların 1558’deki yenilgisine inanmakta güçlük çekildi. Ama sonra Akdeniz sularına Berberistan korsanlarına benzer silahlı İngiliz korsanları gelerek ticaret bahanesiyle ayırım yapmadan Akdeniz devletlerinin ticaret konvoylarına saldırmaya başladılar. Bunları kontrol edemeyen İngiliz büyükelçisi Londra’dan yardım istedi.

Fransa da Hügenot denilen Fransız Protestanı Navarra’lı Henry için Türklerin desteğini istedi. Kral IV. Henry olarak Fransa tahtına oturan bu prens, İspanya’nın Felipe’sinin desteklediği Katolik mezhebinden düşmanları olan Guiselere karşı savaş veriyordu. Sultan, Kraliçe Elizabeth’le Kral Henry’nin her ikisine de yazarak Türklerden yardım gelmesini beklemeleri için cesaretlendirdi.

Türk Donanması’nın, bu kez Protestanlık davası uğruna putperest İspanya’ya karşı birleşen İngiltere ve Fransa’yla işbirliği halinde harekete geçeceği ümit ediliyordu. Harborne’un yerine geçen Edward Barton, kraliçenin bakanlarına bu yönde bilgi verdi. Fakat ya sultanın cimriliğinden ya da hazinesinde yeterli para olmayışından bu Türk Donanması hiç ortaya çıkmadı.

1595’de Sultan III. Mehmet tahta çıkınca, Katolik mezhebinden düşmanlarına karşı hâlâ Osmanlı desteğinin peşinde koşan Kraliçe Elizabeth, ona bir gemi dolusu armağan yolladı. Bu armağanların arasında, kendi ticaretlerine tehdit olarak gördükleri için Venediklileri rahatsız eden yünlü giyim eşyası ve yolculuk sırasında küflendiğini kötü niyetle yaydıkları top top başka kumaşlar vardı. Fakat armağanlar içinde en etkileyici olanı tasarımının özgünlüğü ve karmaşıklığı açılarından dünyada bir eşi daha bulunmayan kendi kendine çalan bir tür orgdu. Bu çalgı tasarımını yapan ve onu imal eden Thomas Dallam’la İstanbul’a gönderilmişti. Sultan orgun çıkardığı seslere ve başka marifetlerine hayran olmuştu. Bunların en çarpıcısı yapay karatavuklar ve ardıç kuşlarının ötüşlerini içeren parçanın sonunda bu kuşlar şakıyor ve kanatlarını çırpıyorlardı.

Mehmet, Dallam’la orgunu getiren çok iyi silahlanmış İngiliz gemisi *Hector*’dan özellikle etkilenmişti. Maiyeti bu bağlamda, “Onu herhangi bir Hıristiyan prensinin kuvvetiyle savunmasına bu denli hayran

görmediklerini," söyleyeceklerdi. *Hector* ziyarete açık Haliç'te büyük ilgi uyandırdı. Venedik elçisi bu serginin, "Hıristiyanlığa zarar vermesinden ve Türklerin bilmedikleri şeylere meraklarını uyandırmasından," korkuyordu. Ama endişeleri yersizdi; hiçbir ders öğrenilmedi. On altıncı yüzyılın sonunda Uluç Ali'nin de ölümünden sonra Osmanlı Donanması ne düşman için bir tehdit oluşturabiliyor ne de bir müttefike destek olabiliyordu. İnebahtı'dan sonra toparlanmış, ama bundan da fazla yararlanamamıştı. Silah yapımı yavaş yavaş felce uğramıştı. Türk İmparatorluğu'nun deniz gücü başarılı dönemini geride bırakmış ve söylenildiğine göre "savaş değil, İspanya'yla barışı" tarafından öldürülmüştü.

Katolik davasının bir destekçisi olan Lancosme'un IV. Henry tarafından geri çağırılması ve yerine çok daha müthiş bir büyükelçi olan Savary de Brèves'in gönderilmesiyle İstanbul'da İngiliz-Fransız ilişkileri bir kez daha bozuldu. De Brèves'in, İstanbul'da Fransız etkisinin gerek ticari gerekse politika alanında mümkün oldukça hükümdarının müttefikleri İngilizlerin zararına gelişmesine büyük katkısı oldu. Barton'un ardılı Henry Lello aşağıdaki şikâyetleri tekrarlayacaktı: "Fransa büyükelçisi yüksek rüşvetleri sayesinde, şimdi üstelik Papa'dan da ücret alarak bütün planlarımı baltalamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor." İki topluluğun arası öylesine bozuldu ki Venedik büyükelçisi bir kış günü şunları bildirdi: "Dün akşam bir kar topu maçı yüzünden Fransız ve İngiliz elçilerinin ev halkı arasında şiddetli bir kavga çıktı. Bir sürü kişi ağır yaralandı, Tanrı'ya şükür vakit geceydi, yoksa büyükelçiler de kavgaya katılmaya başladıkları için çok daha kötü şeyler olabilirdi. "

İngiliz-Fransız çatışması önce III. Mehmet'in Macaristan'da süregelen savaşı yüzünden patlak verdi (bu Zitvatorok Antlaşması'ndan önceydi). Çatışma de Brèves tarafından Kutsal Roma İmparatoru olma hayali besleyen efendisi IV. Henry hesabına kışkırtılıyordu. IV. Henry'nin bu konuda, "Katolik İttifakı beni kral yaptı, Türkün beni bir de imparator yapmayacağı ne malum?" dediği söyleniyordu. Avusturya'nın o sıradaki zayıflığı düşünülürse, Macaristan'ın yenilgisi bunu rahatça gerçekleştirebilirdi. Kraliçe Elizabeth buna karşın böylesi verimsiz bir kara savaşında barışı arıyordu. Fransızlarla İngilizler arasındaki başlıca çatışma

konusu ekonomi alanındaydı, de Brèves ise İngiliz Kapitülasyonları'nın sürdürülmesini önlemek için bu alanda sürekli çalışıyordu.

Hollandalılar, İspanyol boyunduruğundan kurtulmuş olan Birleşik Eyaletler de bu işe karıştılar. Hollandalı tüccarlar Türk sularında ticaret yapmak için İngiltere ve Fransa'nınkilerle rekabet halindeydi. Bağımsızlık savaşlarına destek olarak Hollandalılarla sağlam bir bağ kurmuş olan İngilizler bunu İngiliz bayrağının korumasında yapmalarında ısrar ediyorlardı. Fakat Hollandalıların hâlâ İspanyol tebaaları olduklarında ısrar eden Fransızlar, onları Fransız korumasına almak için mücadele ediyorlardı. Bununla birlikte, sadrazam 1601'de İngiliz Kapitülasyonları'nı yüklü ödünler vererek ve yenileyerek Hollandalılara Kraliçe Elizabeth'in bandırasında seyretmelerini emretti.

Birleşik Eyaletler de 1612'de İngiltere'yle Fransa'nınkine benzer, fakat ticaretle sınırlı bir kapitülasyon antlaşması elde ettiler. Şeyhülislamın şiddetle karşı çıkmasına rağmen, bundan, tütünü Türkiye'ye sokmakta yararlandılar. Osmanlı Türkleri tütünü öylesine sevdiler ki aradan yarım yüzyıl geçmeden pipo ülkenin adeta ulusal simgesi haline geldi. Kahve de zaten Sultan Süleyman zamanında ülkeye girmişti. Türkler böylece afyon ve şarapla birlikte "zevk sedirinin dört yastığının", "zevk dünyasının dört öğesi"nin tadını çıkarabileceklerdi. Fakat bağnaz Müslüman mollalarının gözünde bunlar "ahlaksızlık çadırının dört sütunu" ve "Şeytan'ın dört elçisi" olarak kaldılar.

Sonuçta, Sultan Süleyman devrinin sona ermesiyle bütün Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bir İngiliz etkisi ve İngiliz-Fransız rekabeti dönemi başladı.

((22))

1648’de Sultan İbrahim’in öldürülmesiyle oğlu IV. Mehmet’in tahta çıkması Osmanlı İmparatorluğu’nda yeniden canlanmayı sağlayamamıştır. Saltanatının ilk sekiz yılı boyunca ülkede Yeniçerilerle Sipahiler arasında kışkırtıcılık devam etmişti. Özellikle de iki Valide Sultan’ı, Mehmet’in annesi Turhan’la bir zamanlar çok güçlü olan ve birkaç zaman sonra rakibesinin isteği üzerine öldürülecek olan Mehmet’in büyükannesi Kösem’i birbirine düşürmeye çalıştılar. Bu mücadelelere yurtdışında yenilgiler ve yeni tehditler eşlik ediyordu. Bir türlü sona ermeyen Girit seferi. Artık Türklerin denizlerdeki hâkimiyetlerinin geçmişte kaldığının kanıtıydı. Bu hâkimiyet on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren Venediklilerin eline geçti. Maltalı ve Toskana’lı korsanlar da bir yandan engelle karşılaşmadan Akdeniz’i haraca keserken Berberistan korsanları da Osmanlı denetiminden çıkmaktaydılar. Türkler artık kendi denizyollarını, hatta kendi kıyılarını bile savunacak durumda değillerdi.

Türklerin Girit’te Hanya’ya ilk çıkışlarından sonra Venedikliler boğazları, Ege kıyılarını ve Mora limanlarını ablukaya aldılar. Kandiye’nin uzayan kuşatması için Girit’e levazım ve takviye götüren bir Osmanlı filosunu Venediklililerin Çanakkale açıklarında yendikleri ve yok ettikleri önemli bir savaşla iş çığırından çıktı. Venedik bu savaşın arkasından boğazlara hâkim konumdaki Lemnos (Limni) ve Tenedos’u (Bozcaada) zapt etti. Bu olay Türklerin gözünde donanmanın İnebahtı’daki ayarında bir yenilgiydi. Sonuç olarak, Venedik’in boğazları ablukası daha da yoğunlaştı, başkente iaşe ulaştırılamayınca da fiyatlar fırladı, hoşnutsuzluk aldı yürüdü ve şehrin de saldırıya uğraması olasılığı paniğe yol açtı.

Sultanın annesi Turhan Sultan bu krizle başa çıkmak için işte o zaman hükümdarın hizmetindeki güçlü adamı, konumu ve yeteneği açısından Osmanlı Devleti’ni canlandırabilecek kişiyi gizlice çağırdı. Bu kişi kendisine sadrazamlık teklif edilen Köprülü Mehmet’ti. Mehmet, ataları Kuzey Anadolu’daki Köprü kasabasına yerleşen mütevazı aileden bir

Arnavut'tu. Sultanın saray mutfağında aşçı yamağıyken aşçılığa yükselmiş, daha sonra birçok devlet görevlerinde ve eyalet valiliklerinde bulunmuştu. O sırada yetmiş bir yaşında ve beyninin sulandığını iddia eden daha genç birçok düşmanla çevriliydi. Köprülü Mehmet sadrazamlığı ancak açık seçik koyduğu koşulların kabul edilmesi durumunda kabul edecekti. Örneğin, alacağı bütün önlemler tartışmasız onaylanacaktı; bütün görevlere uygun gördüğü kişileri atamada serbest olacaktı; hiçbir vezir veya memur ya da gözde otoritesiyle boy ölçüşemeyecekti; saraya ulaştırılacak bütün raporlar onun kontrolünde geçecekti; sultanın tam güvenine sahip olacak; sultan, onun hedef edilebileceği iftiralara kulak asmayacaktı. Özetle, o güne dek sultandan başkasının sahip olamadığı mutlak bir güç talep ediyordu. Valide Sultan, oğlu adına yemin ederek bu koşulların hepsinin yerine getirileceğini vaat etti. Köprülü, şeyhülislamdan bütün yapacaklarını peşinen onaylayan bir de fetva aldı. Annesinin verdiği söze saygı gösteren sultan, onu bizzat huzuruna kabul etti ve sadrazamlığa atadı. Köprülü Mehmet Paşa böylece padişahın sekiz yıllık saltanat süresi içindeki sadrazamların on birincisi oldu. Sadrazamın atanması, yurdu Arnavutluk'la Bulgaristan'daki Hıristiyan dağ aşiretlerinde askere gönüllü olma ve Müslümanlığı kabul etme dalgasına yol açtı; böylece, orduyla yönetime yeni enerji ve sadakat kaynakları aşılanmış oldu.

Reformcu öğelerin öğüdünü dinleyen Sultan Mehmet imparatorluğunun yönetimini kesinlikle Köprülü'nün, sonra da ardılı olan oğlu Ahmet'in (Köprülü Fazıl Ahmet Paşa) eline bıraktı. Sultanın kendisi yönetmeye hevesli olmadığından sadrazamların ikisine de bütün entrikalara ve rekabetlere karşı kesinkes ve tutarlı desteğini sağladı. Böylece Osmanlı Devleti sonraki yirmi yıl süresince ve şanssız bir ara dönemden sonra on yedinci yüzyılın sonlarındaki benzer bir süre boyunca, o vakte kadar hanedan dışındaki kalıtım ilkesine yapısında yer vermemiş olmasına karşın, üstün zekâlı ve yönetsel yetenekli bu devlet adamları hanedanının yönetiminde yaşadı. On yedinci yüzyılın bu çok önemli dönüm noktasından itibaren de imparatorluğun etkin yönetim merkezi sultanın sarayı olmaktan çıkarak kapısındaki sadrazamın sarayı oldu. Burası sonraki yüzyıllarda Bab-ı Âli adıyla anılacaktı.

Köprülü Mehmet devlet mekanizması ve zayıf yanları hakkında ince bir bilgiye sahip deneyimli bir adamdı. Konuşmayı ikinci plana iten bu eylem adamı, yılmaz iradeli bir diktatördü ve kilit mevkilerdeki görevlilerin tasfiyesi ve yerlerine başkalarının atanmasıyla saltanatına başlamıştı. Ne pahasına olursa olsun düzensizlik, yolsuzluk ve yeteneksizliği yok etmeye kararlı, imparatorluğunun güvenliğini ve esenliğini tehdit eden herkesi keşfetmede ve acımasızca cezalandırmada bir numara olan bu sadrazamın beş yıllık görev süresi içinde otuz beş bin zanlıyı idam ettirdiği söylenir. Başcellat, bunların arasındaki dört bin mevki sahibi kişiyi bizzat kendisi boğduğunu ileri sürmüştür.

Köprülü bu işi tutkuyla, özellikle de IV. Murat'ın ayırım tanımaz gaddarlığıyla yapmamıştı. Yumruğunu ince bir hesapla görevlilerin, askerlerin, kadıların, din adamlarının üzerine fark gözetmeden indirmiş, otoritesine ve de devlete yönelik tehlikenin nereden geldiğini büyük bir serinkanlılıkla keşfetmişti. Güçlü yumruğu ve sağduyusunu var olan hükümet mekanizmasının bünyesinde bütünüyle çalıştırarak yasaları şiddetle uygulamaya koydurmuş, bunları sultanın iradesinin biricik etkin aracı haline getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde henüz hayat varken canlandırmayı, yalnız içteki istikrarına değil, dışarda eski prestijine ve gücüne de kavuşturmayı amaçlıyordu.

Köprülü her şeyden önce ordu içinde disiplinle gururu diriltmeye, orduyu yurtiçindeki anlaşmazlıklardan uzaklaştırarak Osmanlı fetih geleneği çerçevesi içinde yurtdışında fetihlere yöneltmeye kararlıydı. Çanakkale'yi kısa zamanda Venediklilerden temizleyerek Bozcaada'yla Limni'yi yeniden zapt ederek ve Osmanlı Donanması'nı kuvvetlendirerek güven kazanmış, boğazların girişini korumak için iki kale yaptırmış, Ege adalarıyla limanlarında bir dereceye kadar otorite sağlamış ve Girit'e takviye kuvvetleri göndermek üzere iletişim hatlarını yeniden açmıştı. Osmanlı Donanması her ne kadar bir daha Akdeniz üzerinde hâkimiyet kuramayacaksa da Venedik'e karşı girişilen savaşta avantaj elde edilmiş ve Kandiye Kuşatması daha fazla kesintiye uğramamak üzere yeniden başlamış oluyordu.

Köprülü Mehmet ayrıca Anadolu'da Abaza adında başka bir asinin çıkardığı isyanı bastırdı ve Abaza'nın başını, başka otuz asininkilerle

birlikte sergilenmek üzere İstanbul'a yolladı. Karadeniz'in ötesinde Don ile Dinyeper üzerinde kaleler yaptırarak Kazaklara karşı Osmanlı savunmalarını berkitti. Transilvanya'ya başarılı bir sefer düzenleyerek Osmanlı kontrolünü güçlendirecek yeni bir eyalet oluşturdu, böylece ardılı tarafından gerçekleştirilecek olan Macaristan'la Avusturya'ya büyük bir seferin yolunu açmış oldu.

Köprülü Mehmet Paşa beş yıllık bir "saltanat"tan sonra 1661'de ileri bir yaşta öldü. Sadrazam olarak yerine arzusu üzerine yirmi altı yaşındaki oğlu Ahmet geçirildi. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa memleketi gerçek bir devlet adamı gibi on beş yıl süresince yönetecekti. Köprülü Mehmet Paşa ölüm döşeğindeyken o sırada yirmi yaşında olan sultan IV. Mehmet'e dört davranış ilkesini miras olarak bıraktı: kadın tavsiyesine hiç kulak asmamalıydı; herhangi bir tebaasının fazla zenginleşmesine hiçbir zaman meydan vermemeliydi; devletin hazinesinin her daima dolu olmasına dikkat etmeliydi; daima at sırtında olmalı, orduları sürekli eylem durumunda bulundurmalıydı.

Sultan Mehmet gerçekten de hayatının büyük bir kısmını at üstünde geçirecekti, ama savaşarak değil, av peşinde koşarak. Çocukken fazla bir öğrenim görmediği gibi, erken yaşta her türlü oyuna alışmıştı; "Güçlü Avcı" olarak ün yapacaktı. Tarihçi Paul Rycaut, "Şimdiye kadar hiçbir prens bu kadar güçlü bir Nemrut olmamıştır... Hiç sakin bir yaşam sürmüyor, sürekli at üstünde koşturuyordu. Edirne yöresindeki ve Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde spor 'seferleri' tebaalarına büyük güçlükler ve sıkıntılar yaşatıyordu. Bir keresinde on beş farklı bölgeden otuz veya kırk bin köylü üç, dört gün boyunca ormanlardaki hayvanları av gününde sultan tarafından köpeklerle, tüfeklerle gürültü ve karışıklık içinde katledilmeleri için belli bir çevreye sürmekle görevlendirilmişlerdi. Bu köylü grupların geçimi için kırsal kesim halkına vergiler yükleniyor, köylüler buna rağmen birçok eziyete katlanıyor, kara kışta uzun geceleri ormanda geçirmek zorunda kalışlarından dolayı kayıplar da veriyorlar, özetle imparatorlarının eğlencesini hayatlarıyla ödüyorlardı," diye yazmıştı.

Sultanın kendi adamları da efendilerinin at sırtındaki marifetlerini her zaman hoş karşılamıyor, saraydaki rahat hayatlarını özlüyorlar, "Babanın

aşk düşkünlüğünü oğulun amaçsız kaprislerine ve huzursuz ruhuna yeğler oluyorlardı.” Bir kış günü sultana Edirne’ye dönme zamanının geldiğini ima etmeleri üzerine, sultan alaycı bir tavırla onaylar göründü ve yirmi saat boyunca bir kez dahi yere basmadan Edirne’ye doğru at sürdü. Sultan IV. Mehmet avları için yurtdışından ve çoğu zaman Rusya’dan cins köpeklerle şahinler getirtiyordu. Avlardaki maceraları, daha önemli atalarının askeri alandaki başarıları gibi şiirlerle ölümsüzleştiriliyordu. Avlarıyla ilgili kendi eliyle notlar alıyor, öldürdüğü her hayvan hakkında çok doğru ve ayrıntılı raporlar hazırlıyordu.

Köprülü Fazıl Ahmet’in şimdi Tuna’nın yukarı boylarında arka arkaya giriştiği önemli seferlere katılmaya ender olarak razı edilebiliyordu. Sadrazam savaşırken sultan avlanıyordu. 1663 yazındaki bu seferlerin ilkinde ordularıyla Edirne’ye kadar yürümüş, ama peygamberin kutsal sancağını burada Köprülü’ye vermiş ve ava gitmek üzere askerlerini yüzüstü bırakmıştı. Köprülü Fazıl Ahmet’in Belgrad’a götürdüğü kuvvet, Sultan Süleyman zamanından beri toparlananların en büyük ve en güçlüsüydü. Yapılan savaş, Türklerin Eflak’la Romanya’daki Hıristiyan vassallarından, hatta Habsburg zulmü karşısında onları kurtarıcı olarak gören Macar köylülerinden aldıkları destek açısından dikkate değer.

Tuna’yı aşan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın birlikleri çok geçmeden Macaristan’la Transilvanya’yı istila ettiler. Drava’ya ulaşınca Sultan Süleyman’ın saltanatı zamanındaki gibi Osmanlı’ya vergi ödenmesini istedi. Bu isteği kabul edilmeyince Buda üzerine yürüdü, sonra kuzeybatı yönünde ilerleyerek önemli Neuhäusel kalesini kuşattı ve zapt etti. Avusturyalıların gafil avlanmasıyla sonuçlanan bu savaş hemen hemen yetmiş yıl önceki Mezo-Keresztes (Haçova) Savaşı’ndan beri kazanılmış en büyük Türk zaferi oldu. Gerçekte büyük bir yağmadan ibaret olan bu başarı, Köprülü Fazıl Ahmet’i Viyana’yı zapt ederek Muhteşem Süleyman’ın zaferlerini gölgede bırakmaya heveslendirdi.

Kışı Belgrad’ta geçiren Köprülü, ertesi yıl batıya doğru yürüyüşüne devam etti. Osmanlı birliklerine öncülük eden Tatar başıbozuk birlikleri, bu arada Sultan Süleyman’ın akıncıları gibi geçtikleri yerleri harap ediyor ve insanları korkudan titretiyorlardı. Şimdi Viyana yolu üstündeki bütün kaleleri zapt etmeyi aklına koyan Köprülü birkaç başarı daha kazandıktan

sonra Macaristan ve Avusturya arasındaki sınıra yakın Raab Nehri üzerindeki Körmend kilit noktasına vardı. Tehlikenin bilincinde olan Vasvar'daki Avusturyalılar barışçıl bir uzlaşma için girişimlerde bulundular. Fakat anlaşma daha onaylanıp resmileşmeden Fazıl Ahmet, Raab'ı aşmak kararıyla harekete geçti. Ancak burada St. Gothard Manastırı'nın yakınlarında sayıca daha az, fakat daha iyi silahlı, taktik ve teknik açılarından da daha üstün bir imparatorluk kuvvetinin kararlı ve iyi planlanmış bir direnişiyle karşılaştı. Sonuç Köprülü için hızlı ve onur kırıcı bir yenilgi oldu.

Kuvvetlerinin yarısını Raab'ın diğer yakasına yollayan Köprülü Fazıl Ahmet ertesi sabah nehri aşmak kararıyla diğer tarafında kalmıştı. Fakat gece içindeki fırtınayla yağmur ve bunu izleyen su baskınları bunu yapmasını önledi. Öyleyken sonuçtan o kadar emindi ki sultana nehrin başarıyla geçildiğini müjdeletti ve İstanbul'da vakitsiz zafer şenlikleri yapılmasına yol açtı. Fakat öncü kuvvet ilk başarıdan sonra yenilgiye uğradı. Avusturyalı atlı kuvvetler Türk saflarını yararak binlerce düşmanı nehrin sularına gömmüş, zafer Hıristiyanların olmuştu.

St. Gothard böylece 1664'de Osmanlı ve Habsburg çekişmesinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturmuş, kâfir Türklerle Avrupa'nın Hıristiyan kuvvetleri arasındaki savaşta Türklerin ilk büyük yenilgisine sahne olmuştu. 1526'da Mohaç'da başlayan ve yetmiş yıl sonra Mezo-Keresztes'de süren Türk zaferleri dönemi böylece kesintiye uğramış oluyordu. Avrupa ordularının Otuz Yıl Savaşı sonucunda düzen, eğitim, teçhizat, taktik ve otoriter liderlik bahislerinde edindikleri deneyimin derecesi ilk kez Türklerin suratına çarpılmıştı. Osmanlılar Köprülü'nün ilk zaferine ve on altıncı yüzyıl kafasıyla duydukları iyimserliğe karşın, on yedinci yüzyıl savaş sanatındaki gelişmelere ayak uyduramamışlardı. Geleneksel yöntemlere bağlı ordularının Batı'nınkilere kıyasla modası geçmiş sayılırdı. Bu, Türkler için gelecek açısından huzur bozucu bir keşifti.

Avusturyalılar St. Gothard'da askeri teknik açısından Avrupa'daki bütün ülkelerden ileri olan Fransa'nın yolladığı yedek kuvvetlerle destek bulmuştu. Bu kuvvetler XIV. Louis tarafından Papa'nın Kutsal İttifak'ını desteklemek amacıyla yollanmıştı. Çünkü Fransızlar prensip olarak Türklerle ittifak politikasına hâlâ bağlı olmakla beraber, ilk Köprülü olan

Mehmet Paşa’nın iktidara gelişinden beri bu diplomatik bağ kopma derecesine gelmişti. Elçileri önceleri Köprülü’yü küçümsemiş ve gücendirmiş olduğundan kapitülasyonlar şimdi yürürlükten kalkma durumundaydı. Fransız yedekler, tıraşlı çeneleriyle yanakları ve pudralı peruklarıyla yaklaştıklarını gören Köprülü Fazıl Ahmet tarafından önceleri hor görülmüşler, sadrazam, “Bu genç kızlar da kim?” diye bağırmıştı. Fakat Fransızlar çok geçmeden Türklerin üzerine çullanarak düşmanın *Allah* çağrılarını kendi *Allons! Allons! Tue! Tue!* ”Haydi! Haydi! Öldür! Öldür!” çığlıklarıyla bastırdılar.

Tam bir kıyıma uğrayan Yeniçeriler bu çığlığı uzun zaman unutmayacaklar, yaptıkları manevralarda tekrar edecekler ve Fransız komutan Duc de la Feuillade’dan *Fouladi* “Çelikten Adam” diye söz edeceklerdi.

Avusturyalıların kayıpları her şeye rağmen ağırdı, öyle ki savaştan on gün sonra sadrazamla barışın koşullarını konuşmaya hazırdılar. Sonuç, Zitvatorok Anlaşması’nı yenilemekten başka bir şey olmayan Vasvar Antlaşması oldu ve zaferi kazananlar Avusturyalılar olduğu halde Osmanlılara şaşılacak avantajlar sağladı. İlk fetihlerinden birçoğu, bu arada Neuhäusel onlarda kalırken gerek Türkler gerekse Avusturyalılar tarafından boşaltılacak olan Transilvanya’da vassal prens Apafi vergiye tabi olacaktı. Ülkenin batı ve kuzey bölümlerine hapsolan Habsburglar doğuya doğru yayılamayacaklardı. Köprülü böylelikle sultanın topraklarını genişletmiş savaşta kaybettiklerini diplomasi sanatı sayesinde kazanmış oluyordu. Bir zafer görkemi içinde göklere çıkartılmak üzere İstanbul’a döndü.

Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın bundan sonraki girişimi savunmalarının daha da zayıfladığı bilinen ve yirmi beş yıldır süregelen bir dizi seferle imparatorluğun kaynaklarını tüketen Girit Adası’nın fethini tamamlamak oldu. 1666’da yüklü takviyelerle adanın yolunu tuttu ve orada üç yıl kaldı. Başkentten bu kadar uzun süre uzaklaşabilmesini Sultan Mehmet’in gözdesi olan Giritli bir köle kızın desteğine borçluydu. Büyük nüfuz sahibi Gülnuş Sultan, Köprülü’nün davasını destekledi ve sadrazamın otoritesini padişaha onaylattı. Kandiye Kuşatması’nın üçüncü evresi böylece bütün yaz ve kış boyunca devam etti. Rycaut’nun tarif ettiği gibi, “Dünyanın en zapt

edilemez kalesi o çağdaki insan zekâsının icat edebileceği en üstün sanat ve beceriyle berkitilmişti.” Lağımları ve tünelleri, hendekleri ve ara siperleriyle mühendislik harikasıydı. Rodos Kuşatması’nda bu yöntemin öncülüğünü yapan Türkler ise hâlâ bu sanatta üstün bir beceri gösteriyorlardı. Yılmadan ve yorulmadan Kandiye’nin altını lağımlar ve galerilerle kazıp oydular.

Türkler şimdi seferin her aşamasında adaya deniz kuvvetlerini ulaştırabiliyorlardı. Venedikliler ise, başka bir haçlı seferi adına yalnız Papa’yla İtalyan ve Habsburg kuvvetlerinin değil ta işin başından beri onlara gizlice yardım eden Fransızların desteğini görüyorlardı. Fransız onur ve kahramanlığının en parlak öğeleri olarak ün yapmış St. Gothard’ın “genç kızları” komutanları Duc de la Feuillade’la birlikte Malta bandıralı gemilerle adaya hareket etmişlerdi. Burada romantik bir yiğitlik ruhuyla ve Venedikli komutan Morosini’nin emrine karşı gelerek ellerinde istavrozlar taşıyan keşişlerin öncülüğünde kaleden bir sorti yaptılar ve oldukça fazla Türkü katlettiler, ancak sonuçta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Ertesi yıl Noailles Dükü’nün kumandasındaki daha kalabalık bir Fransız kuvveti Kandiye’ye doğru yola çıktı. Bu kez Papa’nın sancağıyla yolculuk ediyorlardı. Noailles Morosini’nin Venedikli askerlerinin yardımını istemeyerek yalnız Fransızların katılacakları bir saldırı yapılmasında ısrar etti. Bu çıkış başarısız olunca Fransız filosu, Türkleri şehrin önündeki siperlerinden çıkarmayı amaçlayan denizden bir bombardıman eyleminde Venediklilerle birleşti. Bu da kısmen saldırı sırasında bir Fransız gemisinin batırılması yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. O sırada Venediklilerle araları bozuk olan Fransızlar bu olaydan sonra ordularıyla birlikte ülkelerine döndüler.

Dört gün sonra Morosini artık daha fazla direnemeyeceği düşüncesiyle Kandiye şehrini Türklere teslim etti. Kuşatma Truva’nın kuşatılmasından bile daha uzun sürmüştü. Köprülü Fazıl Ahmet barış için onurlu koşullar öne sürdü ve bunlara sadık kaldı. Tükenmiş Venedik garnizonunun giderken silahlarının bir kısmını beraberlerinde götürmelerine izin verildi, Giritliler ise istedikleri takdirde başka yerlere göç etmede serbest bırakıldılar. Venedik Türk toprağı haline gelen adada bazı limanları elinde tuttu. Girit böylece Güney Ege’de doğal bir engel oluşturarak Doğu Akdeniz’i bir Türk

gölü haline getirdi. Adanın Ortodoks Rum halkı Latin Katolik egemenliğinin baskılarından sonra Türkleri kurtarıcı gibi karşıladı; zaman içinde büyük bir kısmı üstelik din değiştirerek Müslüman oldu.

Köprülü Mehmet Paşa, oğluna bu iki büyük savaşın sonuyla birlikte, bunu tamamen başaramasa da, Sultan Süleyman'ınkiyle boy ölçüşen bir askeri organizasyonu miras olarak bırakmıştı. Fazıl Ahmet Paşa gerçekte sadece bir savaşçı değildi. Aynı zamanda devlet adamı olarak birçok erdemleri vardı. Türk tarihçileri tarafından bu bakımdan imparatorluğu büyüten ve ölümünü izleyen dönemde de imparatorluğun gerilemesini durduran Sultan Süleyman'ın son sadrazamı Sokullu'yla kıyaslanmıştır. Yarı cahil babası Fazıl Ahmet'e hukuk eğitimi verdirmiş, Fazıl Ahmet'in kendisi, önceki sultanların yaptıkları gibi iki eyaletin valiliğini yürüterek bilgisini devlet işlerine ilişkin deneyimleriyle perçinlemişti. Babasının gücünü devralmıştı, ama Köprülü Mehmet'in gaddarlığı onda yoktu. Bunu yapacak kadar güçlendiğini hissedince Köprülü rejiminin sertliğini yumuşatmış ve insancıl, adil ve hemen hemen yolsuzluktan uzak bir yönetim kurmuştu. Açgözlülükten öylesine uzak ve rüşvete karşı öylesine bağışıklıydı ki, kendisine bir armağanın sunulması, verene sempati duyuracak yerde aleyhine dönmesine yol açıyor deniliyordu.

Dini bütün bir Müslüman olmakla beraber bağnazlıkla ilgisi yoktu, başkalarının inançlarına karşı saygılıydı, Hıristiyanlarla Yahudileri haksızlığa uğramaktan koruyordu. Kilise inşaatına konmuş kısıtlamaları kaldırdı. Alışılmış inançlara uymayan şeyhlerle dervişleri sürgüne yollayan ve bir Hıristiyan ayaklanmasını kışkırttığı iddiası üzerine Rum patriğini astıran babasından bu bakımdan farklıydı. Net yargılara varan ve sorunun köküne inen keskin bir zekânın sahibi Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, az konuşan, iyi niyet sahibi bir adamdı. Vakur bir görünüşün yanı sıra nazik ve mütevazı biriydi. Milletçe dürüst ve sözüne sadık olarak biliniyor, erdemleri sayesinde herkesin saygısını ve sevgisini kazanıyordu.

Fazıl Ahmet Paşa'nın sivil alanda başlıca görevi, babasının başlattığı çeşitli reformları sonuçlandırmak oldu. İslami yasalarıyla sultanların kanunlarına itaati sağlamak için önlemler aldı. Finansal bir yük ve devlet içinde bir kargaşa unsuru olan saray birliklerinin sayısını azalttı. Hazinenin

yükünü hafifletti ve düzeltilmiş bir vergi ve düzen sistemi sayesinde köylü sınıfına koruma sağladı. Ayrıca, siyasal ve askeri konulara çok vakit ayırmasına karşın, zaferlerini ve diğer başarılarını ölümsüzleştirmeye çalışan yazarlara, şairlere ve tarihçilere destek olmak fırsatını buldu.

Fazıl Ahmet Paşa yeni fetihlerin de peşinden koştu. 1672'de Karadeniz'in ötesinde gelecekte Türkler için en önemli bir savaş sahnesi olacak topraklara gözünü dikti... bu topraklar Rusya'yla Lehistan'dı. Fazıl Ahmet özellikle iki güç arasında tartışma konusu olan, dolayısıyla da Türk müdahalesine elverişli bir zemin oluşturan Ukrayna'ya gözünü dikmişti. Ruslarla Lehler kısa zaman önce bağımsız ve şiddetli Kazakların gerek Ukrayna'daki gerekse daha güneyde Karadeniz'e dökülen Bug ve Dinyeper nehirlerinin ağızları çevresindeki bölgelerini aralarında paylaşmaya çalışmışlardı. Rusya çarı da daha doğudaki Don Kazaklarının topraklarına hâkim değil miydi? Leh Ukraynası'nın Kazakları efendilerine karşı ayaklandılar ve Jan Sobieski kumandasında bir Lehistan Ordusu'nun silahlı müdahalesine yol açtılar.

Kazak lider bunun üzerine sultandan yardım istedi ve karşılığında ona topraklarının hükümdarlığını önerdi. İstanbul'da şerefli bir kabul gördü ve Sultan IV. Mehmet tarafından kendisine iki tuğlu bir sancak verilerek Ukrayna eyaletinin Osmanlı sancak beyliğine atandı. Kırım hanına Kazakların liderine destek vermesi buyuruldu. Bu hareket Lehistan kralıyla Rusya çarının her ikisinin de protestosuna yol açtı ve Osmanlı sultanına karşı açılacak bir savaşta işbirliği yapacakları tehdidini savurdular. Osmanlı bu ültimatomu azametle karşılarken Sadrazam Lehistan elçisine şunları yazdı:

Özgür bir halk olan Kazaklar Lehlere boyun eğdiler. Fakat, hedef edildikleri gaddarlığa, adaletsizliğe, baskıya ve aşırı isteklere daha fazla katlanamayarak Kırım hanının korumasını istediler, şimdi ise onun desteğiyle Türk sancağının altındalar... Bir ülkenin insanları özgürlüklerini elde etmek için kudretli bir sultanın desteğini isterlerse, böyle bir koruma altındayken onları kovalamak akıl mıdır?

Lehistan kralı bu mesajı umursamayınca, sultan 1672’de kalabalık bir orduyla Moldavya’dan Dinyester kıyılarına yürüdü ve orada Tatar kuvvetleriyle buluştu. Bu kez sultan sefere bizzat katılmış, kuvvetlerinin başında ilerlemediyse bile onlara eşlik etmişti.

Türkler nehri aşarak kısa zamanda önemli iki kaleyi ele geçirdiler. Lehistan Kralı Buczacs’daki onur kırıcı bir barış antlaşmasıyla Ukrayna’nın Dinyeper ile Dinyester arasındaki Podolya eyaletini Osmanlı’yı, Ukrayna’nın bir parçasını da Kazaklara bıraktı; ayrıca, Osmanlı’ya vergi ödemeyi kabul etti. Bu antlaşma, Sobieski tarafından reddedildi ve Osmanlı’ya karşı değişken sonuç veren üç sefere daha kumanda etti. Fakat 1676’da Türklere kesin yenilerek Zuravno’daki yeni bir barışta kendilerine önceleri vaat edilenlerin daha fazlasını talep etti. Böylece Karadeniz’in kuzeybatısında bir süre için Osmanlı egemenliği kuruldu ve Lehlere baskı yapılarak Rusların Ukrayna üzerindeki emelleri baltalandı.

Bu imparatorluğun yeni kaynaklarını ustaca kullanan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın başarısı oldu. Fakat kısa süreli olacaktı. Bu zaten paşanın son seferi oldu. Zaferin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra kırk iki yaşında öldü. Aşırı şarap ve konyak tüketiminin, örnek bir liderin bu günahının sonucu olan gut hastalığının kurbanı olmuştu.

((23))

Küçük yaşta bir oğlu olan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın yerine kardeşi Mustafa’nın geçmesi umut ediliyor ve bekleniyordu. Böylesi, gerilemekte olan imparatorluğu son yirmi yıldır içeride ve dışarıda canlandıran Köprülülerin aile yönetimini uzatacaktı. Ne çare ki şimdi ardışıklıkta esef edilecek bir kesinti meydana gelecekti. Sultan IV. Mehmet kendi kendisini kanıtlamak istediği şanssız bir anında o vakte kadar kullanmadığı yetkisini yürürlüğe koymaya karar verdi. Sadrazamlığa Fazıl Ahmet Paşa’nın son zamanlarda damadı da olan kayınbiraderi Kara Mustafa Paşa’yı atadı. Bu kapris, imparatorluğa onarılamaz zararları dokunacak olan on üç yıllık bir ara dönem yarattı.

Çok esmer oluşundan dolayı böyle adlandırılan Kara Mustafa son derece gururlu ve haddini aşan ihtirasları olan bir adamdı. Yaşamındaki gösteriş tutkusunu bilmeyen yoktu. Hareminde bin beş yüz cariye ve bir o kadar kadın köle, onlarla ilgilenmeleri için de yedi yüz zenci haremağası bulunduğu söyleniyordu. Sayısız atları, köpekleri ve şahinleri bulunmasıyla sultanın gözüne girmişti. Sadrazam olunca açgözlülüğü nedeniyle görevleri satma, kapitülasyonlar için yabancı elçilerle pazarlığa oturma ve sultanın huzuruna çıkılması için kendi yararına fiyat biçme gibi çeşitli yolsuzluklara karıştı.

Kara Mustafa bütün bunların da ötesinde *büyüklük tutkusunun* etkisiyle bir imparatorluk fatihi olarak dünya çapında bir üne kavuşmayı hayal ediyordu. Bağnazlık derecesinde bir Hıristiyan düşmanı olarak günün birinde Roma’daki St. Pietro’yu atları için ahır olarak kullanacağını ve Viyana’yı ele geçirdikten sonra XIV. Louis’le karşılaşmak için Ren Nehri üzerine yürüyeceğini söylediği ağızdan ağıza dolaşıyordu. Geniş Avrupa topraklarında sözde hükümdar temsilcisi, fakat gerçekte hükümdar gibi saltanat sürme sevdasındaydı. Fakat komutan olarak şaşılacak derecede düşük çapta olduğundan savaş meydanlarındaki hatalarıyla Köprülülerin

askeri alandaki becerileri ve güçlenen olanakları sayesinde imparatorluğa kazandırdıklarının pek çoğunu ziyan etti.

Onun yönetimindeki Osmanlılar, Köprülü'nün onlara kazandırdığı Ukrayna'daki toprakları beş yılın içinde Ruslara kaptırdılar. Sert iklim ve güç arazide Türklerin giderek daha çok korkar oldukları bir düşmana karşı girişilmiş, büyük çapta asker ve malzeme kaybına mal olan iki seferin sonucunda Ukrayna'daki toprakları yitirdiler. 1681'de Ruslarla imzalanan barış antlaşmasıyla Türkler Ukrayna üzerindeki bütün iddialarından vazgeçiyorlar ve bölgedeki askerlerini geri çekiyorlar, her iki tarafın da Bug'la Dinyester arasında kale inşa etmemeleri koşulunu kabul ediyorlardı. Böylece gelecek yüzyıllarda daha büyük bir yaşamsal önemi olacak bir savaş alanındaki köprübaşı gerilemekte olan Osmanlılar tarafından büyümekte olan Rus İmparatorluğu'na kaptırılmış oluyordu.

Fetih emellerinin hedefi Orta Avrupa'nın ortası olan Kara Mustafa Paşa'yı Ukrayna'daki topraklar fazla ilgilendirmiyordu. Büyük Süleyman'ın yapamadığını yapıp Viyana'yı ele geçirmeye kararlıydı. Hoşnutsuz Protestanların Habsburg Katolik zulmüne karşı ayaklanması ona bu fırsatı verdi. Ayaklanmanın lideri Kont Emmerich Tekeli imparatorun kuvvetlerini yenip sonra kabul edilemez bir barışı geri çevirdikten sonra sultandan yardım istemişti. Tekeli'yi Osmanlı egemenliği altındaki Batı Macaristan kralı olarak kabul eden sultan, yardım etmeyi vaat etti. Tekeli, onun desteğiyle mücadelesine tekrar başladı. Yardım için Fransızlara da başvurmuştu. Habsburgların gücünü dengelemek isteyen XIV. Louis daha önce onlara karşı Transilvanya prensi olarak Apafi'ye destek vermişti. Şimdi de Tekeli'yi mali açıdan destekliyordu. Macar elçisi de İstanbul'da sultana tarafsızlık vaat ediyor, böylelikle Avusturya'ya bir Osmanlı saldırısını teşvik ediyordu.

İstanbul'daki Avusturya elçisi Köprülü'nün Vasvar Antlaşması'nın yenilenmesini sultandan isteyince, sadrazam elçinin önerilerini geri çevirdi ve ona bir ültimatom verdi. Barış koşulu olarak önemli Györ Kalesi'nin teslim edilmesini ve savaşa hazırlanırken oluşan masrafların ödenmesini istiyordu. Avusturya elçisinin bu isteğe yanıtı şöyle oldu: "Bir kale silah gücüyle feth olunabilir, ama çene gücüyle feth edilemez." Böylece Osmanlılarla Habsburg imparatorlukları arasında savaş bir kez daha

kaçınılmaz oldu. 1682 yılı sonbaharında sultanın tuğlarla bezeli sancağı bir kez daha İstanbul'daki sarayın önüne dikilerek sultanın şehirden ayrılacağını haber veriyordu. Gerçekten de IV. Mehmet 1683'de kalabalık bir ordunun toplandığı Edirne'ye hareket etti. Orduda kalabalık bir mühendis, topçu grubu ve bakım üniteleri, ayrıca Kırım Tatarlarından oluşan birliklerle başka atlı başıbozuklar yer alıyordu. Orduda her zaman olduğu gibi işçiler, tacirler ve kamp izleyicileri de vardı. Bunlar katır, manda ve deve gibi binek hayvanlarıyla Osmanlı Ordusu'nu gerçekte olduğundan daha kalabalık gösteriyorlardı.

Bu, Hıristiyan Avrupa'ya karşı din adına ve eski Osmanlı geleneği uyarınca yola çıkarılan sonuncu büyük Müslüman Ordusu oldu. Bu ordunun karşısına çıkmak için İmparator Leopold, Dük Charles de Lorraine kumandasında sayıca daha az kalabalık, fakat Papa'nın maddi avantaj vaatlerinden güç alan bir ordu toparladı. Bu ordu aynı zamanda yalnız Alman prenslerinden değil, İstanbul'la arasındaki anlaşmanın bozulması pahasına Lehistan Kralı Jan Sobieski'den de destek alıyordu. Bu durum, Leopold zararına Kutsal Roma İmparatorluğu'yla ilgili tasavvurları olan ve böylesi bir ittifakı engellemeye çalışan Kral XIV. Louis'in planlarıyla çelişiyordu. Dolayısıyla, önceki gibi yine Türk-Avusturya ordularının karşı karşıya gelmelerinden yanaydı.

Sonunda Osmanlı Ordusu başında sultanla 1683 ilkbaharında harekete geçti. Belgrad'a varılınca sultan kumandayı peygamberin sancağıyla birlikte Kara Mustafa Paşa'ya devretti. Tekeli'nin karşıt görüşlü Macar kuvvetleri burada Kara Mustafa'yla karşılaştılar. Üstünde Latince "Tanrı ve Vatan adına" yazısı ve KRUCZES, yani "Hac'ın Adamları" adı bulunan çelişkili bir sancakla yürüyorlardı. Sultan Süleyman'la Yanoş Zapolya'nın müttefik olarak karşılaşmalarını anımsayan sadrazamın gözünde burada tarihin bir tekrarı söz konusuydu.

Kara Mustafa Paşa henüz Viyana'yı kuşatma niyetinden söz etmemişti. Tuna'nın Buda'yla Avusturya sınırının arasında çok sayıdaki koluyla buluştuğu noktalarda başkente yaklaşanları gözden gizleyen imparatorluğa ait bir arazi parçası bulunuyordu. Kara Mustafa'nın Viyana üzerine yürümeden önce en önemlileri Györ ve Körmendi olan bu düşman garnizonlarını halledeceği varsayılıyordu.

Sadrazam, Raab önlerinde içlerinden biri Kırım hanı olan komutanlarıyla bir toplantı yaptı. Burada, söylenildiğine göre, deneyimli Buda paşası İbrahim tarafından ihtiyat önlemlerine başvurması için uyarıldı. Paşa görüşünü desteklemek için bir halının orta yerine bir altın kümesi bırakan ve bu altınların onları halıya basmadan alabilecek adama ait olacağını söyleyen paşanın öyküsünü anlattı. Kazanan, halıyı kenarından itibaren ödülü alabileceği noktaya kadar yuvarlayan kişi oldu. İbrahim’e göre Kara Mustafa da önce kalelerine hâkim olmak ve kente saldırıyı sonbahara veya gelecek ilkbahara dek ertelemek suretiyle bu düşman sınır bölgesini “yuvarlayarak” adı Viyana olan ödülüne ulaşmaya çalışmalıydı. O zaman şehir kendiliğinden avucuna düşerdi.

Sadrazam, “Senin seksenlik bir ihtiyar olarak bunadığın muhakkak,” diye yanıt verdi. Kırım Hanı Selim Giray da paşanın görüşüne katılarak sadrazamın düşmanlığını kazandı. Bu hareket tarzını destekleyen başkaları da vardı. Fakat Kara Mustafa doğrudan doğruya Viyana üzerine yürüme kararında olduğunu bildirdi. Çünkü bu başkent düştükten sonra “bütün Hıristiyanlar Osmanlılara itaat edeceklerdi.” Sadrazam mühendislerine Raab üzerinde dubalardan bir köprü inşa etmelerini emretti. Yapılan köprüden ordusuyla geçti ve batıya doğru yürümeye devam etti. İbrahim Paşa levazımla ilgilenmek üzere geride kalmıştı. Küçük bir kuvvet de sözde Györ’ü elde tutmak için arkada kalmıştı. Tatar başıbozuklar Tekeli’nin kuvvetleriyle birlikte önündeki ve etrafındaki bölgeleri yağmalamakta... Orta Avrupa’ya bir kere daha dehşet salmakta serbest bırakılmışlardı.

Kara Mustafa böylece 13 Temmuz’da tekmil ordusuyla Viyana kapılarında belirdi. Toplar uygun yerlere yerleştirildikten sonra şehrin teslimini ve şehir halkının İslam dinini kabul etmesini ya da halkın güvenli geçişinin sağlanması koşuluyla şehrin boşaltılmasını talep eden resmi yazı bir Türk subayı tarafından surlara getirildi ve şehrin valisi Kont Stahremberg’e verilmesi için bir askere teslim edildi. Fakat Türk tarafı bir yanıt alamadı. İmparatorla maiyeti batıda Passau’daydı, komutanı Charles de Lorraine de küçük Avusturya Ordusu’nun üçte ikisiyle Tuna’nın daha yukarısındaki Linz’e çekilmişti. Ordunun kalan üçte biri ise on iki bin kişiyi bulan şehir garnizonunu desteklemek için surların içinde bırakılmıştı.

Şehrin batısında yarım ay biçiminde kurulmuş Türk karargâhı, içinde yirmi beş bin çadır ve elli bin yük arabası bulunan branda bezinden başlı başına bir şehirdi. Bu kalabalığın merkezinde Kara Mustafa görkemleri Sultan Süleyman'ın unutulmaz otağlarıyla boy ölçüşen bir çadır kalabalığının ortasında bir padişah gibi oturuyor, kuşatmayı ve hükümet işlerini yönetiyordu. İmparator Leopold, Türk ordularının geri püskürtülmesi ve başkentinin kurtarılması için büyük ölçüde Avrupa'daki müttefiklerine, Bavyera ve Saksonya elektörlerine ve en başta Lehistan Kralı Jan Sobieski'ye güveniyordu. Fakat Viyana için tehlike ancak kapıya dayanınca onları yardıma çağıracaktı, oysa tehlike bir türlü gerçekleşmiyordu. Diğer yandan Kara Mustafa üstün kuvvetleriyle şehre aniden saldırarak zapt etmek dururken bekliyordu. Bu konuda cimriliğinin etkisinde kaldığı anlaşılıyor. Şehir bir saldırı sonucunda düştüğü takdirde, içindeki ganimet çapulcu askerlerinin eline geçecekti. Yok, şehir teslim olduğu takdirde, ganimet, sultanın temsilcisi olarak sadece onun olacaktı.

Kuşatma başladığında savunucuların ağır silahlar konusunda üstün konumda oldukları ve kuşatanlardan daha iyi toplara sahip oldukları çok geçmeden belli oldu. Ağır topları bulunmayan Kara Mustafa böylece, toplarını bu kadar uzağa nakledemeyen Sultan Süleyman'ın hatasını tekrar ediyordu. Kullandığı hafif ve orta çaplı toplar sahadaki düşmanlara karşı yeterince etkili olmakla beraber, kuvvetli kale duvarlarına karşı yetersizdiler. Ayrıca Buda'da imal edilen cephanelerin büyük kısmı kalitesizdi. Mermileri çoğu zaman patlamıyordu. Toplara sadece yardımcı gözüyle bakmayı yeğleyen Türkler, başka yerlerdeki kuşatmalarında, özellikle de Kandiye'de üstün sonuç aldıkları lağım kazma yöntemine güveniyorlardı.

Kara Mustafa önce şehrin büyük kısmıyla etrafındaki araziyi kuşattı ve Tuna'nın büyük bir bölümünde düşman kuvvetlerinin yolunu tıkadı. Sonra Hıristiyan tutsakları çalıştırarak bir hendekler ağı kazdı ve birçok yerlerinde mayınlamak üzere surlara ve kulelerine yaklaşmayı denedi. Fakat surların taşları sağlam, savunucular ise cesurdular, hareketsiz kalmaktansa sık sık güçlü akınlar yapıyorlar ve savunma hatlarındaki hasarları çok çabuk onarıyorlardı. Palalı Türkler çok kez teberler, tırpanlar ve savaş baltalarıyla silahlı Almanlara karşı etkisiz kalıyorlardı. Fakat mayınları duvarlarda

delikler açmıştı. 4 Eylül'de büyük bir patlamanın arkasından Stahremberg'in adamlarını dış savunma hattından içeri sürdüler ve Allah, diye bağırıp kargılarını sallayarak surlardaki bir delikten kentin içine boşandılar. İki tarafa da epeyi kayıp verdiren iki saatlik bir çarpışmadan sonra Türkler geri püskürtüldü. Ama savunucuların durumu her şeye rağmen kritikti.

Ama tam o sırada Lehistan'ın destek kuvvetlerinin yaklaştığı haberi geldi. Kral Jan Sobieski'nin Varşova'da başlayarak Krakov'da mola vererek ilerleyişi Mustafa'nın saldırısı kadar ağır aksak olmuştu. Yolda pek az direnişle karşılaşmıştı. Çok geçmeden Lorraine dükünün kumandasındaki Avusturya Ordusu'nun ana kitlesi de Bavyera'yla Saksonya'dan gelen yedek kuvvetlerle birleşmek üzere gemilerden yapılma bir köprüden Tuna'yı aşıyordu. Bir savaş toplantısı yaptıktan sonra yine bir direnişle karşılaşmadan çetin orman patikaları tırmanarak üç gün süreyle yürüdüler. Viyana'ya hâkim Kahlenberg yükseltisinden bakınca şehrin işgal edilmemiş olduğunu gördüler. Kuşatılmış şehrin duvarları ayakta ve bir hendek ağıyla çevrili, ancak yer yer moloz kümeleriyle kesilmiş bulunuyordu. Düşman kampı ise sipersiz ve yığınaksız olarak yayılmış durumdaydı. Kral bu manzarayı gördükten sonra, "Bu adamın karargâhında iş yok. Savaş sanatı hakkında bir şey bilmiyor. Onu mutlaka yeneceğiz," diye fikir yürüttü.

Dikkatini kuşatmaya veren Kara Mustafa kuşatma durumundaki kuvvetlerinin böyle bir düşman kurtarıcı kuvveti karşısındaki savunması için önceden plan yapmayı ihmal etmişti. Osmanlı karargâhı tahkim edilmemiş, tepelerde gözlem noktaları, ovada da atlı birlikleri tarafından korunmamıştı. Üstelik düşmanın destek kuvvetlerinin gelmek üzere bulunduğunu bildiği şu sırada bile bunların saldırısını karşılamak üzere kuvvetlerinin herhangi bir bölümünü harekete geçirmeyi geciktiriyordu. Avusturya veya Lehistan birliklerini Tuna'yı aşmamaları için uyarmayı, kendi kumandasındaki iyi silahlanmış bir kuvveti bu işi görmeye yollamaktan oluşan operasyonu ihmal etmiş, Kırım'ın Tatar hanını bu işle görevlendirmiş, düşmanı engelleyemediği için sonradan onu günah keçisi olarak suçlamıştı. Bunun gibi Kahlenberg'in dik ve kayalık yamaçlarında düşmanın ilerlemesini durdurmayı denemediği gibi, bu yükseltileri elinde tutarak onu engellemeye de çalışmadı. Ancak tepenin yamaçlarıyla doruğu

düşmanın topları ve ateşiyle tutuşup alev aldığı zaman bunu yapmak için çok geç kaldığını anladı. Bundan sonra tek yapabileceği şey, tepelerin aşağı yamaçlarına bir kuvvet yollamak ve Sobieski'nin yokuş aşağı hamlesini beklemek olacaktı.

12 Eylül günü şafak sökerken disiplinli Hıristiyanlar sıkı bir düzen ve sıra halinde inişe geçtiler, fakat Türklere "dağdan inerek yolu üstündeki her şeyi tüketen bir kara zift seli" gibi görünüyordu. Kara Mustafa bir atlı birliğinin düşmanı geri püskürtmeye yeteceğini sanıyordu. Ancak Kırım hanı Yeniçerilerin kullanılmasını önerince, bu amaçla ana kuvvetten bir müfreze ayırdı ve ana kuvveti şehrin önündeki siperlerinde bıraktı. Artık yeterli sayıda top getirmeye de vakit yoktu.

Türk kuvvetlerinin iyi silahlanmış bir garnizonla iyi yönetilen bir takviye kuvvetinin ateşi arasında kaldığı çarpışma gün boyunca sürdü. Önce dağın yamacının kayalarıyla vadiler arasındaki karışık bir dizi karşılaşma şeklinde oldu. Daha sonra ovada Türk atlılarıyla Lehlerinkiler, sonra da Almanlarınkiler arasındaki kanlı çatışmaların arkasından Sobieski en güçlü kuvvetlerini sadrazamın çadırının göze çarptığı Türk kuvvetlerinin merkezine sürdü. Tatar hanı Hıristiyan fatihini görünce, "Allah, Allah! Kral gerçekten de aramızda," diye bağırarak adamlarıyla birlikte kaçtı. Osmanlı Ordusu'nun ana kuvveti dağılıp karmakarışık halde kaçarken savaş meydanında on bin ölü bıraktı.

Bir saldırıya girişmeyen, fakat geri de çekilmeyen Yeniçeriler şehrin önlerindeki siperlerinin içinde önlerindeki savunucularla arkalarındaki muzaffer Lehlerin arasında paramparça edildiler. Panik arasında Osmanlı karargâhı bütün topları, yüz bin öküz, değerli taşlarla bezeli silahlarla kemerler, zengin halılar, kumaşlar ve kürkler gibi ganimetleriyle terk edildi. Bu zenginlikler Sobieski'yle Ordusu'nun oldu. Ne çare ki Türkler kaçarken götürdükleri için çok az para ve altın bularak hayal kırıklığına uğradılar. Ganimetlerin arasında boynu vurulmuş bir dişi devekuşu, bir türlü ele geçmeyen bir papağan, altın yaldızlı kafeslerin içinde bir sürü değişik kuş ve hepsinden önemlisi, Viyana'nın ilk kahvehanesinin açılmasına yol açacak bol miktarda kahve bulunuyordu.

Sadrazam yalnızca peygamberin sancağını ve yüklü bir miktar parayı kurtarıp kalan askerleriyle birlikte kaçabilmişti. Görkemli çadırını terk ettiği

Lehistan kralı, zafer nişanesi olarak kraliçesine Mustafa’nın atından kalan altından bir özengiyi yolladı. Armağana eşlik eden mektupta bütün zenginliğiyle birlikte kâfirin karargâhını zapt etmesiyle övünürken bir yandan da kendi yaptığı yağmayı göklere çıkarıyor, mektubu şu sözlerle bitiriyordu: “Bir develer, katırlar ve Türk tutsaklar ordusunu önümüz sıra sürmekteyiz.” Kont Stahremberg, Viyana’nın kurtarıcısı olarak Sobieski’ye saygılarını sunmak için Osmanlı otağına geldi. Çadırın önünde altın ipliklerle dokunmuş kumaştan büyük bir sancak, altın yaldızlı çomakların arasında sultanın tuğlarını taşıyordu. Bu ertesi gün törenle Viyana sokaklarında taşınırken Hıristiyan kumandanlar da atlarının üstünde bu zafer kafilesini tamamlıyorlardı.

Yaklaşık bir buçuk yüz yıl önce muhteşem Süleyman, büyük ölçüde ulaşım sorunları ve levazım kıtlığı yüzünden Viyana Kuşatması’nda başarısızlığa uğramıştı. Ama Viyana duvarlarının önünden ordusunu eksiksiz olarak çekmişti. Oysa Kara Mustafa Paşa, sayıca kendisinden daha zayıf bir orduyla savaşmış ve kaybetmişti. Askerlerinden hayatta kalanlar ise dağınık halde kaçarak canlarını kurtarmışlardı. Bu öylesine bir yenilgiydi ki, Osmanlı Türklerinin fatih bir millet olarak prestijini sonsuza dek kaybettiriyordu.

Kazandıkları zaferden sonra Sobieski ile Lorraine’in kumandasındaki Hıristiyan orduları vakit kaybetmeden kaçan Türkleri kovalamaya başladılar. Kara Mustafa Paşa bir yandan kaçarken kuvvetlerinden kalanları toparlamak ve komutaları bölüştürmek için Raab’da mola verdi. Öfkesi arasında düşmanı olan ve uyguladığı taktiklere karşı çıkan Buda Valisi İbrahim Paşa’yı, birlikleriyle birlikte herkesten önce savaş meydanından kaçmak, böylece diğer birliklerin de kaçmasını hızlandırmakla, özetle hiyanetle suçladı. Bundan sonra da günah keçisi olarak seçilen başka yüksek rütbeli subaylarla birlikte idam edilmesi için emir verdi.

Yenik ordu Buda’ya doğru gerilerken düşman elinde kalan çeşitli kalelerdeki Avusturyalı askerler tarafından taciz edildiler. Tatar başıbozuklar da bir yandan, ilerlerken yaptıkları gibi, geri çekilirken de Macar topraklarını yağmalıyorlardı. Türkleri kovalayan Lehler Parkany’de pusuya düşürülerek saldırıya uğradılar, ama çok kanlı bir çatışmadan sonra

Türkleri Tuna kıyılarına sürebildiler. Türkler bir gemi köprüsüne doluştuklarında köprü kaçanların ağırlığının etkisiyle çöktü, sonuçta yedi bin Türk boğuldu ya da kıyıma uğradı. Bu olay Gran'ın kuşatılmasına ve teslim olmasına yol açtı. Gran böylece Sultan Süleyman zamanındaki gibi Türklerin bir kalesi olmaktan çıkarak bu avantajı Avusturyalılarla Almanlara kaptırıyordu. Türk kuvvetleri bundan sonra Belgrad'a çekildiler. Sultan daha önce çekildiği Edirne'den başmabeyincisini sadrazamın kellesiyle dönmesi için yola çıkardı. Böylece, birçok kişinin boynunu vurdurması gibi Kara Mustafa'nın kendisi de idam edildi. Askeri alandaki yeteneksizliği yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'na tarihinin en büyük yenilgisini yaşatan mağrur, açgözlü ve görkemli vezirin sonu işte bu oldu. Son Viyana Kuşatması'nın büyük tarihsel önemi olan bu yıl da böylece son bulmuştu. Ancak bu kuşatmanın başlattığı savaşın sonu gelinceye kadar aradan on altı yıl geçecekti.

Hıristiyan dünyası imparatorluk başkentinin kurtuluşu haberini büyük sevinçle karşıladı. Müslüman saldırganlığının ölüm çanı, Avrupa'da Türklerin gelişinin çaldırdığı tehlike çanlarını sonsuza dek susturuyordu. Din kitaplarındaki kehanetlere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun 1691'de yıkılacağı anımsandı. Demek ki kehanet gerçekleşmişti. Bir Hıristiyan zaferi için dua etmiş bulunan Papa, bunu bir şükran ayiniyle kutladıktan sonra on dördüncü haçlı seferinin yapılmasını teşvik ederken Müttefik komutanları da avantajlarından yararlanmaya karar verdiler. Papa'nın çoktandır hayal ettiği Kutsal İttifak 1684 ilkbaharında Linz'deki oluşumuyla gerçekleşti. Bu ittifak üç Hıristiyan Devleti'nden, Avusturya, Lehistan ve Venedik'ten oluşuyordu ve ek olarak İran'ın işbirliğinin elde edilmesi umudu vardı. Her devlet çıkarlarını en çok ilgilendiren bölgede harekete geçecekti; Avusturya, Macaristan'ı ve Balkan geçitleri yönündeki Orta Tuna havzasını vuracaktı; Lehistan Karadeniz kıyılarına inecekti; Venedik'in faaliyet sahası Dalmaçya, Yunanistan ve adalar olacaktı. İttifakın üç "kahramanı"nı: İmparator Leopold'u, Lehistan Kralı Sobieski'yi ve Venedik Doju'nu anan bir madalya döküldü. Ancak geçmişte de olduğu gibi, üçlerin politik çıkarları çok geçmeden sınırları ve ilgi alanları

konusunda çelişti. Yine de İttifak beş yıl boyunca askeri bir araç olarak yeterince etkin oldu.

Venedik Cumhuriyeti 1684'de ilk kez bir sefer planlayarak sultana savaş ilan etti. Morosini'nin kumandasındaki Venedikliler, Malta'yla Toskana'nın da yardımıyla bir donanma kurarak Preveze'yi ve Santa Maura Adası'nı zapt ettiler. Arkasından yerel korsanların da yardımıyla Dalmaçya'ya çıktılar ve Arnavutluk'la Bosna'ya kuvvet yolladılar. Morosini ertesi yıl Mora'nın fethini tamamladı. Türklerin sıkı direnişine rağmen Mani'nin yaygaracı halkının desteğini elde etti ve "Peloponnesiaco" lakabını kazandı.

İsveçli bir komutanın yönetiminde olan ve önemli ölçüde Alman yedeklerden oluşan kara kuvvetleri bir yıl sonra kuzeye Korent'e doğru ilerlediler, sonra da Atina'yı kuşatıp ele geçirdiler. Venedik'in bombardımanı sırasında iki bin yıldır özenle korunan Parthenon'a bir mermi isabet etti. Bu patlama oraya Türkler tarafından saklanmış bir barut deposunu da havaya uçurdu ve tapınağın büyük kısmını yıkarak geleceğe bir harabeyi miras bıraktı. Venedikliler bundan sonra hâlâ Thebes'i ellerinde tutan Türklerin misillemesinden korkarak Atina'yı boşalttılar, fakat giderken bugün Venedik silahhanesini süsleyen Pire Aslanı'yla Delos'un bir dişi aslanını da beraberlerinde götürdüler.

"Yiğit" Hıristiyan müttefiklerinin üçüncüsü olan Lehler Podolya'da bir Türk kalesi olarak kalacak olan Kameniçe önlerinde başarısızlığa uğradılar. Fakat Sobieski'nin, kontrolü altına almayı arzuladığı Moldavya'yla Transilvanya'da daha abartılı emelleri vardı. Burada çok geçmeden imparatorla arasında bir çıkar çatışması başgösterdi ve imparator vakit kaybetmeden bölgede hak iddia etti. Sobieski böylece 1686'daki Moldavya seferi için yardım elde edemeyerek bu savaşta kesin bir sonuca ulaşamadı.

Bu arada Avusturya kuvvetleri 1684'de çok geçmeden bir Avusturya eyaleti olacak olan Hırvatistan'ın büyük bir kısmını işgal etmişlerdi. Avusturyalılar aynı zamanda Gran'dan yola çıkarak güçlü Osmanlı direnişine karşın Neuhäusel'i tekrar ele geçirdiler. Bir yıl sonra Buda'yı bir kere daha kuşattılar. Türkler bir dizi artçı harekât yoluyla kuşatmayı kırmayı üç kez denedi. Fakat şehir buna rağmen imparatorluk kuvvetlerinin eline geçti ve buradaki Osmanlı kumandanlarıyla askerleri öldürüldüler. Buda şehri böylece bir buçuk yüzyıllık Türk yönetiminin arkasından ve altı

kuşatmayı atlattıktan sonra 1686’da Macarların eline geçerek bütün Avrupa’yı sevince boğdu.

Bir yıl sonra yeni Sadrazam Süleyman Paşa bir karşı saldırı hareketine girişerek kalabalık bir Osmanlı Ordusu’yla Drava’ya doğru hareket etti. Burada Kanuni Süleyman ordularının Macaristan’a doğru ilk önemli savaşlarını kazandıkları tarihi Mohaç Ovası’nda Charles de Lorraine’in kuvvetleriyle karşılaştılar. Tarih bu kez tersine dönecek ve sadrazamın ordusu korkunç bir yenilgiye uğrayarak yirmi bin adamını kaybedecekti. Macaristan’ın büyük bir bölümü böylece İmparator Leopold’ün eline geçmiş oluyordu; o da ileride sırası gelince imparator olacak büyük oğlu Joseph’e Macaristan tacını giydirdi. Geri alınan toprakların etkin biçimde savunulması için şimdi dayanakları olacak olan Belgrad’ı zapt etmek gerekiyordu. Bu da bir yılın içinde kısa bir direnişten sonra Bavyera Prensi Ludwig tarafından başarıldı. Belgrad’ın düşmesini Tuna havzasındaki başka önemli kalelerinki de izledi ve imparator tarafından geri alınmayı bekleyen bölgeleri doğuda Bulgaristan’da Niğbolu’ya ve Sırbistan’ın güneyinde Niş’e kadar genişletti.

O sırada Mohaç’taki yenilgi Osmanlı Ordusu’nda bir başkaldırıya, başkentte de bir ayaklanmaya neden olmuştu. Bunun sonucunda IV. Mehmet tahttan indirildi. İdam edilmediyse de, gittiği sürgünde en sevdiği uğraş olan ava çıkması bile yasaklandı. İki erkek kardeşinden büyüğü II. Süleyman olarak tahta çıktı. İnzivada yaşamasına rağmen ağabeyinden daha sorumlu bir hükümdar olduğunu kanıtlamak ve giderek tırmanan karışıklıkları bastırmak için Edirne’de Divan’ın Fevkalade Konsey’ini topladı. Danışmanlarının önerilerine uyarak sadrazamlığa, on üç yıl önce ağabeyi Ahmet’in ölümü üzerine Merzifon’lu Kara Mustafa Paşa’nın lehine es geçilen Köprülülerin üçüncüsü Fazıl Mustafa’yı geçirdi. Babasıyla ağabeyinin mutlak koşulları uyarınca görevi kabul eden Fazıl Mustafa vezirleri topladı ve imparatorluğun karşı karşıya bulunduğu tehlikeler konusunda uyardı: “Böyle devam edersek, başka bir sefer sonucunda düşmanı İstanbul kapılarında görmemiz işten değil.”

Geldiği hanedanın yöntemleri bahsinde hayli eğitimli olan III. Köprülü enerjiyle kolları sıvadı, hazineyi yeniden doldurdu, yönetimde reform yaptı, kaybedilenleri geri alacak bir sefer için orduyu güçlendirdi. Sürekli olarak peygamberin adını ve yasalarını yad ederek Türklere Habsburglara karşı yeni bir mücadele için ilham verdi. Tesadüf bu ya Avusturya imparatoru o sırada, 1688'de, daha uzaktaki olaylara dikkatini vermişti. Bunlar, İngiltere'deki devrim ve Orange'lı William'ın sahneye çıkmasıydı. Augsburg Antlaşması'nın devletlerini içeren Büyük İttifakı'nın yanı başında çok geçmeden XIV. Louis'le savaş halindeydi ve ikinci bir cephe için imparatorun yardımına ihtiyacı vardı. İmparator da bu cepheye iki kumandanını Charles de Lorraine ile Bavyera'lı Ludwig'i şahsında yedek kuvvetlerle yolladı. Bu da Osmanlılara biraz soluk almak için fırsat veriyordu. Fransız büyükelçisi İstanbul'un Orange'lı William'ı tanımaması için Köprülü'ye ısrar edince sadrazam kendi hükümdarlarını o kadar sık tahtlarından indiren Osmanlıların, İngilizlerin aynı şeyi kendi hükümdarlarına yapma haklarını tartışamayacağını ileri sürerek reddetti. Ancak büyükelçinin ikinci istemini yerine getirmeye, yani imparatorla savaşmaya hazırdı.

1690'da peygamberin kutsal sancağını taşıyarak vaadini yerine getirdi. Tatarların karıştığı hazırlık niteliğinde bir dizi eylemden sonra, Köprülü, Tekeli'yi bir kez daha Transilvanya'ya salarak iyi zamanlanmış bir şaşırtmaca uyguladı. Sonra ordusunun başında Sırbistan içlerine yürüdü. Niş'le başka bazı kaleleri ve kaybedilen toprakların bir bölümünü fethetti ve Belgrad'ı kuşattı. Bu şehir, kalenin içindeki büyük bir barut deposunun ateş alarak havaya uçması sonucunda aniden teslim oldu. Büyük ölçekli bir sefer için vaktin çok geç olduğuna karar veren Köprülü, Avusturyalılara karşı savaşan Tekeli'yi desteklemek için Transilvanya'ya küçük bir kuvvet yolladı. Köprülü Fazıl Mustafa bundan sonra Belgrad'da küçük bir garnizon bırakarak İstanbul'a döndü. Sultan burada zaferini kutlamak için sadrazamını törenle kabul etti.

Köprülü kış ayları boyunca daha büyük bir ordu kurdu ve 1691 yazında bu orduyla Belgrad'dan Tuna'nın yukarı boylarına yürüdü. Kısa bir yoldan sonra Türk Ordusu Petervaradin'den inen deneyimli Prens Ludwig'in ordusuyla karşılaştı. Sadrazam saldırıya geçmenin mi, yoksa savunmada

kalarak düşmanın saldırısını beklemenin mi daha akılcı olacağı konusunda emrindeki paşalara danıştı. Onlar, Tatar desteğinin gelmesi beklentisiyle beklemeden yana oldular. Fakat askeri strateji alanındaki yargısı yönetim yeteneğinden daha zayıf olan Köprülü, hemen saldırıya geçmeyi seçti. Ona üzüntüyle karşı koyan kıdemli sakallı paşayı hiçe sayarak, “Toplar ilerlesin!” diye bağırdı.

Gemilerinin nehirde avantaj sağlamasına karşın, savaş ta başından itibaren Türkler için kötü gelişti. Tez canlılıkla üst üste yaptıkları saldırılar, silahşorlukta daha yetenekli bir düşmanın sürekli, disiplinli ve ölümcül ateşiyle karşılaşıyordu. Durumu kurtarmaya azmetmiş Köprülü çaresizlik içinde umutsuz bir saldırıyı gerçekleştirmeye çalıştı. Allah’a niyaz ederek muhafızlarıyla çevrili olduğu halde kılıcıyla ileri atıldı ve Avusturya saflarına daldı. Fakat bu kahramanca atılım bir işe yaramadı. Avusturyalılar aman vermediler. Köprülü bir kurşunun alnına saplanmasıyla hayatını kaybetti. Onun yere yıkıldığını görünce moralleri bozulan muhafızları kaçtılar. Kumandanlar sadrazamın ölümünü askerlerden bir süre gizleyebilecekken feryadı basarak kötü haberin yayılmasına yol açtılar ve paniğe sebep oldular. Ordu darmadağın halde kaçarak Türk karargâhını düşmana terk etti.

Avusturyalılar kendilerine pahalıya mal olsa bile kesin bir zafer kazanmışlardı. Sadece iki yıl görevde kaldıktan sonra son umutları erdemli Köprülü’nün savaş meydanında ölmesi Osmanlılar için büyük bir felaket olmuştu.

Macaristan’ı kesinkes kaybetmişlerdi. Tekeli’nin yenilip sürülmesiyle Transilvanya’yı da kaptırmış oluyorlardı. Sultan II. Süleyman seferin başlamasından kısa bir süre sonra dört yıllık bir saltanatın arkasından öldü. Kardeşi mahpus tutulduğu yerden çıkarılarak II. Ahmet olarak tahta çıktı. O da sonunu hızlandıracak bir utanç ve umutsuzluk yükünün altında ezilerek dört yıl saltanat sürecekti.

Bu evrede yalnızca Ege’deki eylemler Türkleri biraz olsun avutacaktı. Venedikliler Thebai’deki Türk paşasının varlığı sayesinde Mora’yı ellerinde tutmakta zorlandıkları gibi, Girit’te bir üs elde etme veya bir Ege adasını zapt etme denemelerinde başarısızlığa uğramışlardı. Fakat şimdi çok ileri yaşta olan Morosini 1693’de Doj ve Venedik’in bütün silahlı kuvvetlerinin

kumandanı olmuştu. İzmir açıklarında bir ada ve Türkler için Çanakkale Boğazı kadar önemli bir üs olan Sakız'ı zapt etmeye karar verdi. Fakat bu eylemi planlamakla beraber, uygulamaya konmasından önce öldü. Bununla birlikte Venedik Donanması'nın Papalık ve Malta filolarının yardımıyla Sakız'ı ele geçirmesi gerçekte hasta olan Sultan Ahmet'i çok üzdü. Fakat Venedik garnizonu adayı yalnız ertesi yıla kadar elinde tuttuktan sonra, bir Türk filosu, takviye için gelen bir Venedik filosunu püskürterek adayı tekrar ele geçirdi. Tam zamanında gelen bu zafer İstanbul'da sevinçle kutlandıysa da sultan iyi haberi alacak kadar yaşıyamamıştı. Her iki kardeşinin de başına bela olan guttan ölmüş, yerine yeğeni II. Mustafa geçmişti.

Osmanlı bu deniz zaferini yeni bir kaptan-ı deryaya borçluydu. Hasan adındaki bu eski Berberistan korsanı Venediklilerle yapılan bir çarpışmada ölü sanılarak savaş meydanında bırakıldıktan sonra beklenmedik bir sırada Cezayir'de ortaya çıktığı için Mezzomorto yani “yarı ölü” lakabıyla tanınıyordu. Venediklilere karşı sürekli, fakat kesin olmayan harekâtlarla Akdeniz'in doğusundaki Türk deniz gücüne yeni bir hayat ve umut getirmişti.

Ancak Karadeniz'de yeni bir düşman, Rusya karşısında uğranılan yenilgiler bu sevinci gölgeliyordu. Türkler Kırım Tatarlarının sayesinde şimdiye kadar bu bölgede hem 1688'de yendikleri Lehlere hem de Sobieski'nin Tatarlara karşı kışkırttığı ve Kırım'da birbirini izleyen iki seferde yendikleri Ruslara karşı başarılı olmuşlardı. Ama şimdi çok daha korkunç bir hasım, Büyük Petro iktidara gelmişti. Kırım'daki savaşı 1695'de yeni bir stratejiye göre yeniledi. Hedefi şimdi Don Nehri'nin ağzındaki Azak'dı. Önce aşağı Dinyeper'deki dört Türk kalesini zapt etti. Ertesi yıl ise küçük bir filotillaya ek olarak nehirden uzakta yaptırdığı ve deneyimli kumandanlarla mürettebatların eline verdiği bir donanmanın yardımıyla Azak'ın kendini de zapt etti. Daha sonra Taganrog yakınında bir deniz üssü kurdu. Avusturyalı, Hollandalı, İtalyan ve İngiliz uzmanların arasından teknisyenler, mühendisler ve tersane işçileri toparladı, Slavlara ek olarak yabancı denizciler de görevlendirdi ve Berberistan korsanlarının gemilerinin modelinde bir filoyu denize indirtti. Filosu hâlâ Azak Denizi'nde hapsolmuştu ve Kerç Boğazı'ndaki Türk kaleleri yüzünden Karadeniz'e geçişi engellenmişti. Bu geçide sahip olmak ve kontrolü

altında bulundurmak artık Petro’nun başlıca hedefiydi. İlk kez olarak Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit oluşturacak bir Rus deniz gücü oluşturuyordu.

O sırada yeni Sultan II. Mustafa akıllı ve enerjik bir genç adam olduğunu, babası IV. Mehmet gibi bir avcı olmak yerine büyük Osmanlı atalarının savaş geleneklerini canlandırmaya can atan bir savaşçı olduğunu kanıtlıyordu. Sultan Ahmet’in ölümünden üç gün sonra dikkate değer bir ferman çıkararak öncellerinin davranışlarını yerdi ve ordularını Habsburg imparatoruna karşı yola çıkarmayı önerdi. Düşmanlarıyla şahsen çarpışmaya kararlı görünüyordu.

Bunun üzerine sadrazam diğer vezirler, ulema ve ordunun ağaları toplanıp imparatora karşı şahsen harekete geçmesi mi, yoksa Edirne’de kalması mı gerektiğine ciddi olarak karar verme emrini aldılar. Divan üç gün süreyle düşünüp taşındıktan ve tartıştıktan sonra kumandayı -askeri konularda deneyimsiz olan- sultanın eline almasının aleyhinde karar verdi. Böylesi hem sultanın şahsı için tehlikeli olur hem de devlet için gereksiz masraflara yol açardı çünkü.

Mustafa’nın buna yanıtı kısa oldu: “Yürümekte kararlıyım.” 1696’da dediğini yaparak sevgi ve saygı duydukları sultanlarının kumandasında savaşa gitmeye hasret kalmış askerlerini sevindirdi. Bir orduyla Belgrad’dan yola çıkarak birçok küçük kaleyi zapt etti ve Saksonya dükünün Temeşvar Kuşatması’na son verdi. Fakat mevsim ilerlediğinden daha ileri gitmeyerek İstanbul’a döndü. Burada gözünü korkutmaya çalışmış vezirler tarafından törenle karşılandı. Bir zafer görkemiyle, müzik ve top ateşi eşliğinde saraya doğru yoluna devam etti. Halka hepsi general olarak tanıtılmış üç yüz harp esiri ve ordusunun ele geçirdiği çeşitli ganimetler de zafer geçit resmine katılmışlardı.

Sultan ertesi yıl yine başarılı bir sefer umuduyla tekrar Belgrad’ın yolunu tuttu. Fakat bu kez imparatorun dâhi yeni kumandanı Savoia Prensi Eugene karşısına çıktı. Dahası, kendi kumandanları çeşitli savaş konseylerinde izleyecekleri yol... batıda Slovenya’ya mı, yoksa kuzeyde Macaristan’a doğru mu ilerleyecekleri konusunda fikir birliğine varamıyorlardı. Sultanın

kendisi de kararsızdı. Sonunda Tisza Irmağı vadisi boyunca kuzeye yürümeye ve Zenta'da burasını aşmaya karar verildi.

Fakat ölümle tehdit edilen bir savaş tutsağından sultanın kararını öğrenen Prens Eugene, bu geçişi önlemek için birkaç kararlı ilerlemede bulundu. Geçici bir köprü kurmuş olan Türkler nehrin yarı yerindeyken prens kalabalık bir orduyla Zenta'ya geldi. Sultan süvarileri ve topçularının yarısıyla sol kıyıya geçmişti bile. Topçuların diğer yarısıyla piyadeler hâlâ sağ kıyıya mıhlanmış durumdaydılar. Ordunun yarısı karşı kıyıda ve savaşa hazır değilken Türkler, Prens Eugene'in ordusuna piyadelerin ve topçuların desteğiyle saldırmış olsalardı, onu geri püskürtebilirlerdi. Ne çare ki sultanın kumandanları arasında hâlâ uyumsuzluk egemendi; sultan sol kıyıda kaldı, piyadeler de siperlerinden kımıldamadılar, böylece Eugene'in saldırı için hazırlanmasına olanak verdiler. Güneşin batmasına sadece iki saat kaldığı, bir savaş riskini göze almaması emriyle Viyana'dan bir kuryenin gelmiş olmasına rağmen, Eugene daima riskleri göze almaya hazır bir adamdı, böylece, cesurane bir kararlılıkla emirleri gözardı etti.

Düşman siperlerinin önünde kuvvetlerini bir yarım ay biçiminde dizerek soldan, sağdan ve merkezden olmak üzere Türk hattının bütününe karşı bileşik bir saldırı düzenledi. Sonuç Prens Eugene'in de betimlediği gibi "korkunç bir kan gölü" ve Türkler için hızlı bir yenilgi oldu. Birlikler karışıklığa düştüler, kumandanları arasında iletişim kopukluğu başgösterdi, bir Yeniçeri birliği ayaklandı ve subaylarını katletmeye çalıştı. Bu arada yirmi bin Türk öldü. Sadrazam diğer dört vezir, çok sayıda paşa ve dokuz Yeniçeri ağası da ölenler arasındaydı. On bin asker daha nehri aşmaya çalışırken boğuldu ve ancak bin kadarı nehrin diğer yakasına ulaşabildi. İmparatora bildirildiğine göre, Eugene'in adamları cesetlerden oluşan bir adanın üstünde duruyorlardı. Gece olurken her şey bitmişti.

Sultan ordusunun yok edilişini nehrin karşı yakasından çaresizlik içinde izliyordu. Daha sonra süvarileriyle Temeşvar'a çekildi, oradan da Belgrad ve İstanbul yolunu tuttu. Levazım sıkıntısı ve kötü havaların başlaması Prens Eugene'i zaferinin arkasını getirmekten alıkoydu. Fakat parayla silahlardan başka, dokuz bin araba, dokuz bin deve, bin beş yüz baş sığır, yedi yüz at ve sultanın yetkisinin simgesi olan ve o vakte kadar hiç düşmana kaptırılmayan... sadrazamın mührünü ele geçirmişti. Tüm

cesaretini yitiren genç Sultan Mustafa bir daha hiç ordusunun başına geçmeyecekti. Askeri alanda deneyimi ve atalarının kalıtsal yeteneğinden yoksun, canlanan Batı Avrupa'nın deneyimli kumandanlarıyla boy ölçüşmek ve ülkesinin kurtarıcısı olmak yolundaki cesurane denemesi acı bir sonla noktalanmıştı.

Sultan Osmanlı'yı kurtarmak için bir kez daha Köprülü ailesine muhtaç olmuştu; Köprülü Mehmet Paşa'nın ağabeyinin oğlu ve Fazıl Ahmet Paşa'nın kuzeni olan Köprülü Hüseyin'i (Amcazade Hüseyin Paşa) sadrazam tayin etti. Bu paşa, hanedanının dördüncüsü olarak ülkenin yönetsel ve ekonomik durumunu düzeltmek için elinden geleni yaptı. Fakat Avrupa'da yapılabilecek fazla bir şey kalmamıştı. Habsburg imparatorluk kuvvetleri Viyana Kuşatması'ndan beri önemli dört zafer kazanmışlar ve dokuz önemli kaleyi ele geçirmişlerdi. Hüseyin Paşa bir önlem olarak savaşa hazırlanıyorsa da eski bir Belgrad valisi olarak, imparatorluk kuvvetlerinin bilincinde olduğundan barış yanlısıydı ve ufukta barış vardı.

Uzun savaşın son bulmasının yalnız (cesurane artçı harekâtlarda bulunmakla birlikte zaman zaman barış aramış olan) yenik Türklerden başka, zafer kazanmış Avrupalı düşmanlarının da işine geldiği bir zaman gelmişti. Venedik tükenmişti. Sobieski'nin 1696'daki ölümünden beri Lehistan tarih sahnesinden siliniyordu. İmparator Leopold Avrupa'daki sorunlarla, özellikle de İspanya'daki Habsburg mirasıyla meşguldu. Ayrıca, Boğaziçi'ne doğru yürüyerek fetih alanlarını genişletmektense, daha gerçekçi bir görüşle eline geçirdiği Osmanlı topraklarındaki fetihlerini değerlendirmeyi ve sağlamlaştırmayı yeğliyordu. Savaşı uzatmak isteyen yalnızca, gelecek dönemlerde Osmanlı'nın başını ağrıtacak Rus saldırganlığı kariyerine başlamış olan Büyük Petro'ydu. Bu amaçla bir ittifak kurmak için Viyana'yı ziyaret etti. Ama geç kalmıştı. Çünkü doğrudan savaşa karışmamış olan iki devlet -İngiltere'yle Hollanda- o vakte kadar barış girişimlerinde bulunmuştu bile.

İngiltere'nin İstanbul Hükümeti'yle ilişkileri o vakte kadar ön planda ticari işlerle ilgili olmuştu; özellikle de İngiliz gemilerinin Berberistan korsanlarından korunmasıyla, Girit savaşı sıralarında da Türkler tarafından Venedik'e karşı askere alınmalarının önlenmesiyle. Ülkelerindeki iç savaş

sıralarında İngilizlerin İstanbul katındaki saygınlıkları her iki tarafın rakip elçilerinin gelişi nedeniyle yara almıştı. Ama şimdi III. William'ın tahta çıkmasıyla durum değişmişti. Hollanda'yla birlikte XIV. Louis'e karşı savaşan III. William Türklerle barış yapılması için baskıda bulunmuştu. Şimdi bu da son bulmuştu. Ama Fransa'nın, tüccar Venedik İmparatorluğu'ndan boşalan yeri doldurmasını önlemek hem ticari hem de siyasal açıdan İngiltere'yle Hollanda'nın yararınaydı. XIV. Louis'in İstanbul'daki temsilcisinin, bütün Venediklileri topraklarından uzaklaştırmaya sultanı ikna etmeye çalışmakla başarmak istediği buydu. Kutsal Birlik'le savaş üstelik sultanın sarayının İngiltere'den gelen lüks ürünlere talebini azaltmakla İngiltere'nin Yakındoğu'yla ticaretinin ciddi şekilde yara almasına neden olmuştu.

Bunun üzerine İngiltere Büyükelçisi Lord Paget'le Hollandalı meslektaşı Jacob Colyer İstanbul Hükümeti'yle Hıristiyan devletler arasında *uti possidetis* (ülkesel bütünlük) esasına göre yapılacak bir barış antlaşmasında arabuluculuk yapmayı teklif ettiler. Bu, tarafların ellerindeki toprakları muhafaza etmeleri anlamına geliyor, böylece anlaşma Avrupalı'ların Türklere ait topraklardaki fetihlerini onaylamış bulunuyordu. Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa hemen devlet konseyini topladı, birkaç gün sonra da Sultan Paget'e İngiltere kralına iletilmek üzere bir karşı teklif sundu. Bunda bazı değişiklikler öngörülüyor ve özellikle Transilvanya'nın Türkiye'ye iadesi şart koşuluyordu. İngiltere-Hollanda arabuluculuğu buna rağmen kabul edildi.

Barış konferansı 1698'in son aylarında Hırvatistan'da Tuna'nın sağ kıyısındaki Karlowitz'de (Karlofça) toplandı. Konferans yenenler ve yenilenler arasındaki öncelik farklılığını nötralize edecek şekilde düzenlenmiş bir salonda yapıldı. Buraya dört devletin temsilcileri eşit konumda dört kapıdan giriyorlardı. İmparatorun talebi üzerine bunlara Rusya da eklendi.

Karadeniz'e açılan Kerç Boğazı'nda gözü olan Büyük Petro, kendisine yalnız Azak'la zaten egemenliğinde olan komşu bölgeleri tanıyan bir anlaşmadan hoşnut kalmamıştı, bu nedenle de yalnız iki yıllık bir ateşkesi imzalamayı kabul etti. Konferanstaki yalıtılmış durumundan dolayı, "ona bir köpek kadar değer veren" ve "konferanstan eli boş çıkmasına" neden

olan Habsburglara çok içerlemişti. Diğer devletler uzun ve çoğu kez sert pazarlıklardan sonra yirmi beş yıl veya daha uzun süreli anlaşmalara imza attılar. Anlaşma, *uti possidetis* ilkesinde ancak önemsiz değişikliklere yer veriyordu. Habsburg İmparatorluğu Slovenya'yı, Transilvanya'yı Macaristan'ın Temeşvar'ın dahil olmadığı büyük bir bölümünü ve Tisza'nın doğusunda bir miktar araziyi alıkoyuyor ve Türklere Macaristan'daki eski topraklarının yalnızca üçte birini bırakarak Balkanlar'ın kapısına yerleşiyordu. Lehistan, Podolya'yı, Kameniçe'yi, Ukrayna'nın batısını ve Tisza'nın doğusunda bir miktar araziyi geri alıyor, fakat Moldavya'dan çekiliyordu. Venedik Mora'yı, Santa Maura Adası'nı ve Dalmaçya'yla Arnavutluk'daki fetihlerinin en büyük kısmını alıkoyuyor, fakat Korent Berzahı'nın kuzeyinde ele geçirdiği bölgeleri terk ediyordu. Türkler, İstanbul'a sığınmış bulunan Macar asi Tekeli'yi Avusturyalılara teslim etmeyi reddettiler ve onu Anadolu'da imparatorluk sınırlarının yeterince uzağına naklettiler. Müsadere edilmiş çeyizi kendisine iade edilen Tekeli'nin karısı, imparatorun izniyle orada kocasıyla buluşmaya gitti. Karlofça Antlaşması 26 Ocak 1699'da Türkler tarafından astrolojik nedenlerle seçilmiş bir saatte imzalandı. Antlaşmanın imzalanması Tuna'nın Petervaradin ve Belgrad kalelerinden barışçıl amaçlı bir top ateşiyle kutlandı.

On yedinci yüzyıl sonuna yaklaşırken Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihindeki bir dönem de kapanıyordu. Osmanlı, Hıristiyan devletlerin, geçmiş üç yüz yıl boyunca çok iyi tanıyıp korktukları topraklarına toprak katan saldırgan güç değildi artık. Asya'da hâlâ güçlü olmakla beraber Avrupa'da gerileme devri başlamıştı ve bu dönemi bir dizi yenilgi ve giderek olumsuzlaşan bir dizi anlaşmayla sürüp gidecekti. Şurası muhakkak ki fatihlerin şaşaalı günlerine dönüş olmayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki önemsiz konumu ve Avrupa'ya giderek artan bağımlılığı bundan böyle Avrupalı devlet adamlarınca siyasal bir gerçek olarak kabul ediliyordu.

Doğan ulusal devletleriyle Batı'nın gücü Doğu'nunkini sonsuza dek aşmıştı. Aralarındaki uçurum bundan böyle yalnız askeri standartlar açısından değil, temelinde yatan ve onu biçimlendiren ekonomik ve sosyal gelişim bakımından da giderek derinleşecekti. Osmanlı İmparatorluğu içsel

bakımdan geriydi; süregelen gerileme süreci içinde evrimi inatla yavaşlığını koruyor, hatta zaman zaman durağan oluyordu. Uluslararası açıdan gelecekteki statüsü artık askeri değilse de diplomatik açıdan giderek daha fazla kaygı konusuydu. Artık kendi başına bir tehlike olmasa da, salt zayıflığı yüzünden saldırganlığa hevesli başka bir gücün aracı olarak tehlikeli olabilecekti. On sekizinci yüzyılın şafağında imparatorluk Rusyası işte böyle bir güçtü.

Beşinci Bölüm

RUS REKABETİ

((24))

Büyük Petro iki buçuk yüzyıl önceki Bizans fatihi Mehmet'le kıyaslanabilecek mutlak bir hükümdardı. Yalnızca "Bütün Rusya'nın Hükümdarı ve Otokratı" olmakla yetinmiyor, "Üçüncü Roma"nın imparatoru ve çift başlı kartal simgesiyle bezeli "Yeni Konstantinopolis şehrinin yeni Çarı Konstantin" olmak iddiasıyla bu şehri Osmanlı Türklerinden geri almayı amaçlıyordu. Sultan gibi o da görkemli fetihlere kendini adamış askeri bir devletin yüce hükümdarı olarak Avrupa'yla Asya'da, kendisinden sonraki çarların da izleyecekleri geniş çaplı ve saldırgan bir yayılım politikasına girişmişti. Rus İmparatorluğu'nun, Osmanlıların o vakte kadar karşılaştıkları en müthiş, düşman olması tehlikesi vardı. Çünkü Hıristiyan Avrupa'nın kalan kısmının çelişkili dinsel, politik ve ulusal çıkarlarıyla hiçbir zaman olmayı başaramadığı birleşik bir ulusal devletti; muazzam arazi ve insan kaynaklarına sahip bir güçtü; ayrıca dindaşlık nedeniyle Müslüman düşmanının Avrupalı tebaaları üzerinde güçlü bir potansiyel otorite sahibiydi.

Büyük Petro her şeyden önce günün adamıydı, oysa Osmanlılar geçmişin adamları olarak kalmışlardı. Önceki sultanlar, Batı'ya üstün olduğu çağlarda Doğu'nun kurumlarıyla araçlarını benimsemek ve uyarlamak suretiyle birlik sağlamışlardı. Önce Asya bozkırlarının Şamanist göçer yaşantısından, sonra da ortaçağ İslamının yerleşik uygarlıklarından deneyim edinmişlerdi. Bunları geliştirerek insan gücüyle kaynaklarının merkeziyetçi düzeni sayesinde üstün disiplinli profesyonel bir orduya sahip aydın ve düzenli bir devlet yaratmışlardı. Şehir devletleri ve feodal prenslikleriyle Ortaçağ Avrupası, modası geçmiş ve disiplinsiz bir parçalanmışlığın pençesinde olduğundan Osmanlı'ya etkin biçimde karşı koymayı başaramamıştı.

Ama şimdi evrim süreci ve zamanın geçmesiyle birlikte durum tersine dönmüştü. Batı artık Doğu'dan daha güçlü olmuştu. Dahası, bu iki dünyanın arasında vurmaya hazır olan yeni bir fatih imparator, vizyon,

kararlılık ve enerji sahibi bir lider ortaya çıkmıştı: Rusya Çarı I. Petro henüz ilkel olan bir ulus için Osmanlılara karşı zafer kazanmaya azmetmiş Petro, bir Batılılaşma planı benimsedi. Aldığı ilk ders, henüz çocuk yaştayken Yeniçerilerin Moskova'lı karşıtı *streltsi* tarafından yapılan vahşi hükümet darbesine tanık olması ve katlanması oldu. Bu askerler altı yıl sonra, 1698'de tekrar ayaklanınca Petro bütün teşkilatı aynı şiddetle ortadan kaldırdı. Onun görüşüyle bunlar "kötülük yaratıcılarıydılar, asker değil". *Streltsi*'nin ortadan kaldırılması, Rus Ordusu'nun yeniden düzenlenmesine, modernleşmesine ve genişlemesine yol açtı. Kurulan yeni askeri birlikler modern Avrupa yöntemlerine göre eğitiliyorlardı, askeri açıdan tamamen güncel ve yetenekliydiler, üstelik çarlarının hedeflerini paylaşıyorlardı.

Petro bir Rus dünya imparatorluğu kurmak amacıyla aşağı yukarı Fatih Sultan Mehmet'inkine eşit yirmi beş yıllık aktif bir savaşım süresi içinde ülkesinin maddi kaynaklarını ve askeri yeteneklerini bol bol kullandı. Osmanlıların buna karşı bütün yapabilecekleri gerileme durumundaki bir imparatorluğu desteklemekten ibaretti. Askeri gelişimleri Batı'nınkine yetişmeyi başaramamıştı. Zamanında savaş sanatının öncüleri olan, top gibi ağır silahları erken geliştiren, bir süvari ordusu olarak açık arazilerde yenilmez, piyade siperlerinin arasında saldırılara karşı dirençli olan Yeniçeriler, en parlak çağın Türkleri olarak kendilerini görevlerine adamış, eğitimli, disiplinli savaşçılardı. Ayrıca, o tarihlerdeki düşmanlarının aksine sağduyulu, yetenekli kumandanlar tarafından yönetiliyorlar ve onlardan ilham alıyorlardı.

Ancak Batı güçleri şimdi fazlasıyla devingen saha toplarının gelişimi ve hafif süvarilerin piyadelerin yararına sınırlanmasıyla onları geride bırakıyordu. Bedelinin yüksekliğine aldırmadan kararlı şekilde büyük profesyonel orduların eğitilmesine, silahlandırılmasına ve yönetilmesine girişmişlerdi. Bunların iyi donatılmış piyade birlikleri, tüm süvari saldırılarına karşı koyacak güçteydi. Bütün bunlar, cephanenin, silahların, üniformaların, yiyeceklerin ve başka malzemelerin nakledilmesi ve sağlanması güncel askeri tekniklere dayanan gelişmiş bir savaş mekanizmasına bağımlıydı, hâlâ eski askeri uygulamalara yapışmış kalmış Osmanlılar ise bunlara ayak uyduramıyorlar, çok zaman inatçı tutuculuklarından bunu istemiyorlardı bile.[5]

Sonuç olarak on sekizinci yüzyıl Osmanlı orduları -on yedinci yüzyıldakiler gibi- düşük kaliteli ve standardize olmamış materyellerin kullanımı nedeniyle engelleniyordu; levazım daireleriyle gerekli malzemenin ulaştırılması sistemleri yeni çağın normlarına göre rastgele ve profesyonellikten uzak kalmıştı; genel düzenleri gelişigüzeldi; parasal idareleri ise tamamen yetersizdi. Sefere çıkmış kalabalık ve karmaşık yapılı bir ordu artık eskiden olduğu gibi sadece yağmayla finanse edilemez ve çevredeki toprakların ürünleriyle beslenemezdi. Modern savaşım dikkatle gözden geçirilmiş, iyi planlanmış ve iyi yönetilmiş bir ekonominin desteğini zorunlu kılıyordu.

Hıristiyan Avrupa son iki yüzyıl içinde bir reformla bir Rönesans'dan geçmiş, ticaret ve teknoloji açısından yeni bir Batı uygarlığının temeli olan ekonomik güçler ve kurumlar tarafından güçlendirilmiş olarak ortaçağdan çıkmıştı. Avrupa'yı iki yüzyıl geriden izleyen Osmanlı İmparatorluğu henüz o aşamaya gelmemişti. Şişirilmiş bir bürokrasinin sınırları içinde ekonomik, ticari, endüstriyel ve tarımsal gerilemenin pençesinde çürüyor, gelişmek için gerekli kaynaklardan ve iradeden yoksun bulunuyordu. Bunu yapması ayrıca finansal ve ticari deneyim yokluğu ve kendince üstün kurumlarının gücüne ısrarla inanması nedeniyle engelleniyordu.

Bunun askeri durumuyla yakından ilgili bir yönü, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin bağımlı oldukları kalabalık ve deneyimli zanaatkâr ordusuydu. Bu, zanaatkârın ahlak düzeyini ve ustalık normlarını koruyarak geçmişte olumlu bir sosyal amaca hizmet eden ticaret loncalarının bir ürünüydü. Oysa bu endüstrinin şimdi ekonomik açıdan daha esnek yeni buluşlara ve girişim ruhuna ihtiyacı vardı. Gelgelelim, sınırlayıcı doğası böyle bir gelişime karşı çıkıyordu. Onlar her türlü yeniliğe direnişlerinde, modası geçmiş tekniklere bağlılıklarında, alışılagelmiş kurallarda ve çalışma saatlerinin katılığında inat ediyorlardı. Dahası, sık sık sorumsuzca tahakkuk ettirilen vergiler ve mali kısıtlamalar girişimi sınırlıyor, doğal adaleti arttırıyor, böylece ilerlemeyle refahı engelleyerek Osmanlı endüstrisinin Avrupa'dan gelen ithal ürünleriyle rekabetini imkânsızlaştırıyordu. Yeniçeriler de loncalara arka çıkıyor, çıkarlarına uymayan askeri reformun en küçük emaresini bile şüpheyle karşılıyor ve

reddediyorlardı. Oysa Osmanlı Ordusu'nun düşmanı Büyük Petro'nun başardığı bu reforma büyük ihtiyacı vardı.

Bu tutum gerçekte ekonomik olan bir sorunu ciddileştiriyordu. Büyük ölçüde ticari tarımın yayılmasına dayalı parasal bir ekonomi geliştiren Osmanlı İmparatorluğu aslında Avrupa devletlerine kıyasla ekonomik açıdan zararda değildi. Zarar; parasal eylemlerin, azınlıkların, Rum, Yahudi, Ermeni bankerlerin ve tüccarların elinde oluşundan kaynaklanıyordu. Deneyimsizlikleri ve kâfirlere duydukları hor görüden dolayı yöneticiler, yönetimin kurumlarıyla parasal ve ticari sınıflar arasında sıkı bir işbirliğine dayalı tutarlı bir ekonomik sistemi kurmaktan, hatta anlamaktan acizdiler. Hükümetin güçleri ve kapital, insan ve para gücü arasında karşılıklı bir bağlaşmaya dayalı böylesi bir sistem, Avrupa toplumlarında gelişme halindeydi. Oysa hükümetle ticaretin birbirinden kopuk ve soğuk olduğu Osmanlı Devleti'nde ya da o çağın İslam devletlerinin herhangi birinde bu sistem hemen hemen hiç yoktu. Sonuçta, uzun vadeli ve geniş çaplı finansal projelerin uyumlu planlamasından kendini soyutlayan Osmanlı Devlet maliyesi, en düşük düzeyde kalarak ticaretin değişen trendleriyle rekabetten kaynaklanan Avrupa baskısının altında eziliyordu. Örneğin, el emeğine dayalı yerli endüstrilerin, Avrupa'nın fabrika ürünü tekstil ürünlerinden ve başka ürünlerinden dolayı zarar görmesi gibi.

Bu tür sorunlarla savaşamamak, kökü İslama dayanan bir tutumun eseriydi. Bu da eldeki kanıtlara gözünü kapatarak İslam uygarlığının tartışılmaz üstünlüğüne inançtan ve Batı'daki gelişimin yeni uygarlığının karşısında Osmanlı gücünün gerilemesinin anlamını kavramak istemeyen bir yanılsamadan kaynaklanıyordu. Aynı zamanda kaderciliğin ürünüydü. İslam eğitim sistemi geleneğe katı bir bağlılığa dayanıyordu. Şöyle ki olayların gidişini sözde değiştirebilecek bir insan müdahalesine rağmen Allah'ın iradesi yerini bulacaktı. Sonuçta yalnız Yeniçerilerle loncalar değil, ulema sınıfı da mevcut askeri ve ekonomik düzen içindeki çıkarlarını sürdürmek için gerici bir ruh hali içinde temelli değişikliklere karşı çıkıyordu. On sekizinci yüzyıl başlarken sistem, Allah'ın desteğini İslamdan çekerek Hıristiyanlığa geçirdiğinin olası bir işareti gibi kullanılamaz hale gelmekteydi. Rus İmparatorluğu'na tam enerji aşılanırken Osmanlı İmparatorluğu'nda çürüme başlamıştı.

Ama eski yapı henüz tamamen çürümemişti. İslamın imparatorluk için pozitif bir güç olarak ayakta kalmasına devlet kurumlarının katılığı, yanlış kullanımına ve yozlaşmasına rağmen, ona hayatta kalma yeteneği veriyordu. Ölümün katılığına daha vakit vardı. Yaşlı Türk daha ölmemişti. Sultan artık ülkeyi yönetmiyordu. Ama onun için yönetenlerin arasında geleneksel devlet mekanizmasını çalıştırmak için hâlâ çeşitli düzeylerde yöneticiler vardı. Bu, yeni bir üstün zümreyi içeriyordu... silah adamları yerine kalem adamları. Bunlar paşa ya da beyden çok efendilerdi ve geçmişteki bürokratlardan farklı bir sınıftandılar. Şöyle ki Enderun'da yetişmiş Hıristiyandan dönmeler değil, ikinci ve üçüncü kuşak Müslümanlardı. Ama buna rağmen daha önemsiz görevlerde Rumları ve başka Hıristiyanları kullanma eğilimindeydiler.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasını gerek iç, gerekse dış işlerinde fırtınalar arası bir sükûnet izledi. Eğitimli ve kendini halka hizmete adamış bir sadrazam olan Köprülü Amcazade Hacı Hüseyin Paşa (Öncellerinin sırasıyla Zalim, Siyasi ve Erdemli Köprülü olarak adlandırılışları gibi ona da Bilge Köprülü deniliyordu.) bu dönemden yararlanarak zorunlu gördüğü ve daha çok yönetsel nitelikli bir içişleri reformunu kabul ettirdi. İmparatorluğun maliyesinde, adalet sisteminde ve eğitim merkezlerinde reformlar yapmaya girişti. Askeri kuvvetlerin bünyesinde Yeniçerilerin arasında daha etkin bir düzenin ve disiplinin hâkim olması için düzenlemeler yaptı, gerek ordu gerekse donanmanın donanımının güncelleşmesine çalıştı, onlar için yeni kışlalar inşa ettirdi, imparatorluğun savunmasını düzene soktu. Fatih Sultan Mehmet'le başka büyük sultanların geçmişte yaptıkları gibi, kendi kesesinden ya da devlet hesabına kanallar, köprüler, su kemerleri, camiler, okullar ve pazarlar gibi halka yararlı tesisler yaptırdı. Daha önemlisi, şimdilerde acınacak durumda olan Hıristiyan topluluklarının esenliğiyle ilgilendi. Sırbistan'la Macaristan'ın Temeşvar sınır eyaleti halkını bir yıl süreyle baş vergisinden muaf tuttu. Bütün Rumeli'de reayaların gecikmiş vergi borçlarının büyük bir kısmını bağışladı. Suriye'de de sürüler için otlatma özgürlüğü tanıdı.

Çoğunlukla Hıristiyan olan köylülerin bağlılığını kazanmak için başvurulan bu önlemler çok zamanlıydı. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde

emelleri olan Büyük Petro, yalnız Osmanlı zararına topraklarını genişletmeyi istemekle kalmıyor, aynı zamanda içeride bozgunculuk yapmaya çalışıyordu. Osmanlı'nın Hıristiyan azınlıkları üzerinde etki sahibi olmanın peşindeydi. Rus Ortodoks Kilisesi uzun zamandan beri ruhani açıdan olduğu kadar maddesel açıdan da hesabını yaparak bu arada başka ülkelerdeki aynı dinden olanları da etki alanına alarak Hıristiyanlığın Ortodoks savunucusu olmayı tasarlıyordu. Özellikle birçoğu Slav ırkından olan, hepsi de dinsel açıdan Latinlere kuşkuyla bakan Rumlar, Rusları potansiyel kurtarıcılar olarak görüyor ve aralarındaki Rus ajanlarına kucak açıyorlardı. Büyük Petro şimdi propaganda yoluyla, finansal destek vaatleriyle ve Osmanlı Hıristiyanlarını kâfirin boyunduruğundan sıyrılmaya kışkırtarak bu uzun vadeli hedefi izliyordu. Bu amaçla çeşitli Hıristiyan eyaletlerindeki kilise cemaatindeki etkin ajanlardan destek buluyordu. Bunların arasında Kudüs başpiskoposu Dositheus başı çekiyordu.

Ama Balkanlar'da yüksek düzeyli papazlar o sıralarda onlara kendi dinlerini kabul ettirmeye çalışmayan Müslüman Türklerden çok, onları Ortodoksluktan koparıp kendi mezheplerine kazandırmaya çalışan Katolik Avusturyalılara karşı Rus korumasını elde etmeye çalışıyordu. Moskova'dan "Türklerle Yahudilerden çok Ortodokslara savaş ilan etmiş Papacılarla Cizvitlerden" kurtarılmak için yalvarıyorlardı. Büyük Petro her ne kadar zamanı gelince kâfirlere karşı Ortodoks Hıristiyanların savunucusu olmaya can atıyorsa da bu rolü benimsemede acele etmemesini bilecek kadar da ihtiyatlıydı. İvedi stratejik hedefi şimdi Rusya'yı Karadeniz'de bir güç haline getirmekti.

Oysa Divan'da bir barış politikasının hâkim olduğu şu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan Batı'yla daha olumlu ilişkileri vardı. Karlofça'dan altı ay sonra antlaşmanın onaylanmasıyla bu dostane ilişkiler İstanbul'da sultanın huzurunda yapılan görkemli bir törenle daha da perçinlendi. Dostane bir hava üretti ve İstanbul'la eski Avrupalı düşmanları arasında eskisinden daha kalıcı şartlarla bir büyükelçi değiş tokuşuyla sonuçlandı. O vakte kadar çeşitli Avrupa başkentlerinde aralıklı olarak kısa süreler kalan Osmanlı sefirleri, on sekizinci yüzyılın başından itibaren bazı ülkelerde Batı'nın uygarlığı ve kültürüyle tanışmaya ve yönetim yöntemlerini ve politik tutumlarını daha yakından kavramaya başladılar.

Avusturya İmparatorluğu’na gönderilen yeni elçi, Kara Mustafa Paşa’yla birlikte Viyana Kuşatması’nda çarpışmış olan İbrahim Paşa adlı değerli bir paşaydı. İmparator için değerli taşlarla süslü etkileyici sayıda armağanlarla Viyana’ya girdi. Armağanların arasında sultanınkine benzeyen direkleri altın topuzlu ve saten kumaşla astarlanmış bir çadır da vardı. İmparator ise sultana bir hazine dairesi dolduracak kadar gümüş eşya, bir yapay çeşme ve başka zarif Viyana eşyası yolladı. İstanbul’da ise Avusturya büyükelçisine sultanın huzuruna kabul edilmesinden önce büyük bir ziyafet verildi ve boğaz balıklarından oluşan yiyecekler ikram edildi, ki bu daha düşük statülü elçilerden, örneğin, Lehistan temsilcisinden esirgenen bir itibar nişanesiydi.

Aradan çok geçmeden İngiltere’den yeni bir büyükelçi geldi. Sir Robert Sutton, Hollanda temsilcisiyle birlikte Karlofça Antlaşması’nı hazırlayan ve arabuluculuğunu yapan Lord Paget’in yerini alacaktı. Ülkesinin barışa yaptığı katkılardan sonra Sutton, sultan tarafından dostça karşılandı. Ancak sultanın Rusya’ya karşı duyguları dostça olmaktan uzaktı. Büyük Petro, Karlofça Antlaşması’nı imzalamayı reddetmiş, sadece şimdi yenilenmesi gereken iki yıllık bir ateşkese razı olmuştu. Bu görevle yollanan Rus elçisi, çarın yeni tersanelerinde inşa edilmiş bir savaş gemisiyle gelmiş ve kırk pare top ateşiyle şehri selamlamıştı. Sonra da Rus Donanması’nın geri kalanının da gelmesi için sinyal verir gibi bir Rus yortusunu kutlamak için top ateşini tekrarlayarak İstanbul’da şaşkınlığa ve heyecana yol açmıştı.

1700’ün ilk altı ayı boyunca süren görüşmeler gergin, bazen de tartışmalı bir hava içinde geçti. Osmanlılar sonunda bir anlaşmaya razı oldular. Bunun koşullarına göre Ruslar önceki seferde fethettikleri ve o zamandan beri kara iletişimine ve Kırım Tatarlarının step otlaklarına ulaşmalarına engel olan Dinyeper’deki dört kaleyi yıkmayı (ama Türklerin istedikleri gibi teslim etmeyi değil) kabul ettiler. Ayrıca Rusların Azak çevresindeki topraklarına sınırlı bir ilave yapıldı. Azak’la Perekop Berzahı arasında çöl ve stepten oluşan boş bir alan Kırım yarımadasını dışarıya kapatarak iki imparatorluğun arasında sınır olacaktı. Kırım Tatarları Rus topraklarına baskınlar yapmaktan vazgeçecekler, buna karşın, nehir deltası çevresindeki balık tarlalarıyla tuzlalarda ve karanın içlerinde nehrin iki yakasında avcılık, balıkçılık, arıcılık ve odunculuk gibi uğraşlarda Ruslarla eşit

haklara sahip olacaklardı. Öte yandan Kırım hanı, Rus çarından pek övündüğü yıllık vergiyi artık alamayacak olmasına çok kızmıştı.

Bu arada Rusya, İstanbul'da diğer Hıristiyan devletleriyle aynı düzeyde temsil edilme ve sürekli bir büyükelçi bulundurma hakkını elde etmişti. Bu göreve Kont Tolstoy atandı. Ama bunların hiçbiri Rusların deniz kuvvetlerini artırmalarını ve Azak Denizi kıyılarında yeni kaleler dikmelerini önleyememişti. Bu da Kırım hanını öfkelendiriyor, tekrar savaş çıkması için çaba harcamasına neden oluyordu. Ruslar İstanbul'da Karadeniz'de seyretme özgürlüğü ve Kerç'in kendilerine terk edilmesi taleplerini tekrarladılar. Ancak bu istekleri geri çevrildi. Rus Donanması'nın Azak Denizi'nde kuvvetlenmesinden telaşa düşen Türkler, Karadeniz'in "saf ve el değmemiş bir bakire" gibi korunmasında kararlıydılar ve boğazı setle kapatmayı düşünüyorlardı. Ama bunu yapacak yerde Kerç'i yeniden takviye ettiler ve karşı yakada Taganrog yakınında yeni bir kale inşa etmeye başladılar. Modena'lı bir İtalyan dönmesi tarafından planlanan Yenikale 1703'de tamamlandı. Su düzeyindeki topları boğazdan geçmeye kalkışacak her gemiyi yok edebilecek güçte olan bu kale boğazın kuzey girişine hâkimdi.

Reformcu sadrazam Köprülü Amcazade Hacı Hüseyin İstanbul'da en başta şeyhülislam ve Karaağalar'ın başı gibi gerici elemanların muhalefetiyle karşılaşıyordu. Bunların entrikaları, yıpranmış olan ve sağlığı da bozulan sadrazamın beş yıllık sadaretten sonra görevden ayrılmasına neden oldu. Kendi seçtiği yer olan Marmara Denizi kıyısındaki bir çiftliğe çekilmesine ve servetiyle mallarını alıkoymasına izin verilmişti. O da giderken en cins atlarından altmışını ve bütün ziynetlerini sultana armağan etti. Ancak üç ay sonra şifası olmayan bir hastalığa yenik düşecekti.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu sık sık değişen sadrazamları, Yeniçerilerin kazan kaldırmaları ve diğer birliklerin de geciken ücretlerini istemeleriyle 1703'de yine karışıklıkların pençesine düştü. Bu dönem altı hafta sürdü ve bir iç savaşın patlak vermesine ramak kaldı. Edirne'deki Sultan Mustafa, İstanbul'a dönmeyi geciktirmekteydi. İçlerinde öğrenciler de olan kalabalık bir asiler ordusu peygamberin kutsal sancağı ve şeyhülislamın onayıyla Edirne üzerine yürüdü. Sultana sözde sadık rakip bir

ordu isyanı bastırmak için burada toplanmıştı. Fakat otoriteden yoksun Yeniçeriler asilere katıldılar ve hep birlikte II. Mustafa’nın tahttan inmesini istediler. Mutsuz hükümdar karşı koyma istek veya iradesini gösteremedi. Gençlik hayali olan savaşta ordularına kumanda etmedeki başarısızlığı maneviyatını çökertmiş, o zamandan beri de keyifsiz bir uyuşukluğun pençesinde yaşamıştı.

5 Aslında bu sadece inatçı tutuculukla açıklanamaz sosyal-ekonomik düzenle ordu düzeni arasında büyük bir bağ vardı. Ordu düzenini bozmak, sosyal düzeni bozmak demekti.

((25))

Mustafa’nın kardeşi III. Ahmet’in tahta çıkmasıyla karışıklıklar son buldu. Barışın daha uygar zevklerine kendini adamış olan bu sultan, bir kuşak süresince saltanat sürecekti. Fransa Büyükelçisi De Ferriol, o sırada İspanya tahtı için savaşmakta olan XIV. Louis adına İstanbul’u Fransa’yla ittifak yapmanın avantajlarına inandırmaya ve Macaristan’da Habsburglara karşı askeri desteğini elde etmeye çalışıyordu. Fakat Sultan Ahmet birbirleriyle çarpışan kâfirlere yardımcı olmak için bir savaşa katılmayı reddetti. Savaş Fransa aleyhine gelişmeye başlayınca Osmanlıların savaşmaya bütün bütün hevesleri kalmadı.

Rus Cephesi’nde Büyük Petro’nun da isteğiyle İstanbul için bir barış dönemi başlamıştı. Büyük Rus kara kitlesini güneyde Karadeniz, kuzeyde ise Baltık yönünde genişletmeye çalışan Petro şimdi kuzeyde eski düşmanı İsveç’i kendine hedef olarak seçmişti. İsveç kralı olan XII. Karl kendi imparatorluğunu Rusya zararına genişletmeye çalışıyordu. Çar 1700’de sultanla anlaştıktan sonra İsveç’e karşı Danimarka ve Lehistan’la ittifak kurarak büyük bir Kuzey Savaşı’na “Baltık Savaşı”na girişti. Bu da Türkler için bir soluk alma dönemi olacaktı. Rus-Türk görüşmeleri 1705’de Kırım bölgesindeki sınırın çizilmesi yolunda yeni bir geçici anlaşmaya yol açtı. Fakat Türklerin tehlikeyi göze almaya niyetleri yoktu. Kuzeydeki savunmalarını güçlendirmeye devam ederken bir yandan da Rusların girişimlerini gözlemlemek için Karadeniz’e her yıl bir kadırga filosu göndermeye devam ettiler.

Bu arada çarın 1709’da İsveç kralını Poltava’da yenmesiyle Rusya daha da kuvvetlendi. Kral XII. Karl o vakte kadar diplomatik ilişkiler kurmayı ihmal ettiği Osmanlılara sığındı; Sultan III. Ahmet ise onu buna rağmen kabul etti. Sultan İsveç kralının iadesi için Rus taleplerini geri çevirirken çarla arasındaki barışı bozmaya ve İsveç kralına tahtını iade etmeye niyeti olmadığını da açıkça bildirdi. Öyleyken Ruslar ajanlarının karışıklık çıkardığı Moldavya’ya yaptıkları bir saldırıyla Osmanlı topraklarına

tecavüz etmiş oldular ve burada bir İsveç birliğini tutsak ettiler. Türkler bunun üzerine kralın korunması için Dinyester üzerindeki Bender'de küçük bir kuvvet konuşlandırdılar. Savaş yanlılarının baskısı üzerine sultan sonunda Ruslara savaş ilan etmeye razı oldu. Yeniçerilerini seferber etti, Petro'nun elçisi Kont Tolstoy'u Yedikule'ye hapsettirdi ve bir orduyu Tuna'yı aşarak Moldavya'daki Prut Nehri'ne doğru harekete geçirdi.

Bu saldırının zamanlaması, hâlâ kuzeyde Baltık'ta durumunu sağlamlaştırmakla meşgul olan ve asıl amacı kuvvetlerini Karadeniz'e sevk etmeye henüz tamamen hazır olmayan çarın işine gelmemişti. Fakat uzlaşma girişimleriyle uzattığı bir ertelemeden sonra kuvvetlerini bizzat askerin başına geçerek Prut'un kıyılarına götürdü. Hıristiyanlardan destek bulmak umuduyla nehri aşan çar, kuraklığın pençesindeki topraklarda yiyecek sıkıntısı çekmeye başladığı gibi, kazanabileceğine emin olmayan ihtiyatlı Hıristiyanlardan hiç ya da pek az yardım gördü. Zaten bu kez kazanamayacaktı da. Kusurlu istihbarat sonucunda kalabalık Tatar ve Türk Ordusu'nun Tuna havzasındaki hızlı ilerlemesini önleyememiş ve gerçek kuvvetini de tahmin edememişti. Çok iyi silahlanmış ve kendi kuvvetlerinden çok daha kalabalık olan düşman şimdi Prut'u çevreleyen yükseltilerin üstündeydi. Türkler buradan itibaren arkalarında nehir kıyısı, yanları ise geçilemez bir bataklık olan Rusları kuşatmaya başladılar. Petro'nun ordusu kesin bir yenilgi veya teslim seçenekleriyle karşı karşıyaydı. Bu kriz Petro'nun bir sara nöbeti geçirmesine yol açtı. Çadırına kapanarak hiç bu denli umutsuz durumda olmadığını, Türklerin eline düşmekten korktuğunu, son çare olarak tutsaklık dışında her koşulu kabul edeceğini, "sevgili cenneti" St. Petersburg dışında fethettiği bütün topraklardan vazgeçebileceğini itiraf etti.

Sefere katılmakta ısrar eden çarın azimli köylü karısı Katerina bu kritik anda imdada yetişti. Enerjik sözleri ve okşayışlarıyla çara cesaretini iade etti ve aklını başına getirdi. Katerina, subaylarından bir grup tarafından yapılan Osmanlı sadrazamı Baltacı'ya barış teklifleri ulaştırması önerisini kabul etti. Kendi ziynetlerini ortaya koyan, subaylarından da binlerce altın ruble toplayan Katerina teslimiyet koşullarını görüşmek üzere usulden olan, fakat normalden de daha değerli bu armağanı Baltacı'ya yolladı. Böylece bir anlaşmaya varıldı.

Petro tarafından kabul edilen anlaşma koşulları Azak'la çevresindeki bölgenin teslimini, Taganrog ve Dinyeper kalelerinin yıkılmasını, Rus ordularının Lehistan'dan çekilmesini, dolayısıyla da Kazaklara müdahaleye son verilmesini, XII. Karl için de Rus topraklarından ülkesi İsveç'e güvenceli bir geçiş iznini kapsıyordu. Petro'nun Karadeniz'i fetih hayalleri böylece suya düşmüş oluyordu. Bu konuda, "Yüce Tanrı Adem'i cennetten kovması gibi beni de bu bölgeden kovdu," dediği söylenir. Bir güney donanması hayalleri de son bulmuştu. Yapımı tamamlanmamış gemiler kızaklarda çürürken keresteler St. Petersburg tersanelerine nakledildi.

Fakat, ruhen savaşçı olmayan bir sadrazam tarafından daha çok savunma eğilimli bir imparatorluk adına imzalanan koşullar, Petro'nun umduğundan daha avantajlıydı. Bir kere Osmanlı'nın çıkar çevresi dışında toprak kaybı içermiyordu. Çarla kuvvetlerinin davul sesleri arasında ve bayraklarını dalgalandırarak hiç müdahalesiz geri çekilmesi, engellenmiş fatih XII. Karl'ı deliye çevirdi. Rusları kovalamak için boşu boşuna bir kuvvet istedi ve bunda, yenik düşmüş çarın ona eskisi gibi vergi ödemesi gerektiğini düşünen Kırım hanından da destek gördü.

Fakat büyük ölçüde İngiltere büyükelçisinin etkisiyle daha barışçıl politikalar ağır bastı. Sir Robert Sutton, Türklerin, İsveç kralıyla Kırım hanının çabalarına rağmen "barışın sonuçlanış biçiminden genellikle hoşnut olduklarını" bildirecekti. Türklerin yeni savaş tehditleri üzerine Sir Sutton'la Hollanda büyükelçisinin arabulucuğu sayesinde barış koşulları Edirne'de yeniden gözden geçirildi, böylece Azak'taki Türk toprakları daha da genişletildi ve Rusların Karadeniz'e çıkış yolu tıkandı. Bu koşullar 1712 ve 1713'deki iki antlaşmayla yürürlülüğe girdi. Sonuç olarak ucuza kazanılan Prut Barış Antlaşması, aşırı cömertliğine karşın Osmanlıların o tarihte Rusya'daki sınırlı ve gerçekte savunma amaçlı hedeflerine hizmet ediyordu.

İsveç kralına gelince oldukça yaygaracı ve ısrarcı davrandı. Ne çare ki İstanbul'un davasını üstlenmeyeceğini sonunda anlayarak sultanın sağladığı birliğin ona sınıra kadar eşlik etmesini kabul etti, sonra da Avrupa'da Baltık kıyılarına kadar yoluna devam etti.

Büyük Petro'nun Prut'taki yenilgisi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu Rusya tarafından rahatsız edilmeden çeyrek yüzyıl geçirecekti. Fakat imparatorluk çardan kazandıklarıyla yetinmeyecekti. Orduları hâlâ seferber halindeydi, dahası, sadaret makamını işgal eden kavgacı Sadrazam Damat Ali Paşa (Silahtar) askeri daha eski bir düşmana Venedik'e karşı harekete geçirmeye hevesleniyordu. Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan da kötü bir gerilemenin pençesindeydi ve görünürde müttefikleri de yoktu.

Bundan yararlanan Damat Ali Paşa ölmüş olan yaşlı Venedikli general Morosini'ye kaptırılan ve kaybı Karlofça Antlaşması'yla onaylanan Mora'yı tekrar ele geçirmek üzere harekete geçti. Ali Paşa 1715'de uygun bir bahane bularak ve astrolojik belirtilere danışmayı ihmal etmeyerek bir deniz kuvvetinin desteğindeki kalabalık bir orduyu Tesalya'dan geçirdi, üç haftalık bir kuşatmadan sonra da Korent'i zapt etti.

Daha önce Kıbrıs'la Girit'te olduğu gibi Rumlar Türkleri, Venedikli efendilerinin Latin zulmüne karşı bir kurtarıcı olarak karşılamak eğilimindeydiler. Ve Venediklilere yardım etmediler. Osmanlı Ordusu böylece Mora'da ilerleyerek bütün Venedik kalelerini zapt etti. Modon, Koron ve Navarino da bunlar arasındaydı. Sefer birkaç ayın içinde son bulurken Venedikliler ihtiyatı elden bırakmayarak bir meydan savaşından kaçındılar. Venedik Cumhuriyeti 1714'ün sonunda Mora'nın bütününü ve takımadaları kaybetmişti. Osmanlılar bu arada Girit'te kalan son iki Hıristiyan limanı da zapt ettikten sonra Korfu'yla İyonya Adaları'na saldırarak Venediklileri Yunan topraklarından tamamen kovmak niyetindeydiler.

Fakat Damat Ali Paşa'nın tarihe mal olmuş zaferi başka bir cephedeki aynı derecede önemli bir yenilgiyle gölgelenecekti. Çünkü Habsburg İmparatoru VI. Karl'ın tepkisini hesaplayamamıştı. Avusturya'nın tarafsız kalması yolundaki Osmanlı talebine imparatorun verdiği üstü örtülü yanıta ve barış için arabuluculuk yapma teklifine rağmen, Venedikliler yararına yapabileceği olası müdahaleyi düşünememişti. Şöyle ki Venedik, Osmanlı'nın Karlofça Antlaşması'nı ihlali nedeniyle imparatorun desteğini isteyince VI. Karl bu cumhuriyetle bir savunma ittifakı imzaladı. Bunda Piemonte Sardunya Krallığı *Savoia*'nın kurnaz ve tehlikeli Prens Eugene'i

tarafından etkilenmişti. Bu prens Türklerin hızlı başarısından rahatsız olmuş ve tehlikenin İyonya Adaları’ndan imparatorun İtalya’daki topraklarına, hatta Türklerin Doğu Avrupa’da bir saldırganlık politikasını sürdürmeleri halinde imparatorun Alman topraklarına da yayılmasından korkmuştu.

İstanbul’da bu ittifaka bir savaş nedeni olarak bakıp bakmamak konusunda anlaşmazlık vardı. Divan’daki barış yanlıları imparatorlukla başka bir savaşa haklı olarak karşıydılar. Ne çare ki ateşli tartışmalardan sonra kavgacı sadrazam tarafından susturuldular, sonunda da şeyhülislam savaş lehine bir fetva çıkardı.

Böylece 1716’da kalabalık bir Osmanlı Ordusu Belgrad üzerine yürüdü. Tarih orada, Osmanlı paşalarının uygulanacak taktikler konusunda anlaşamadıkları Sultan, Prens Eugen arasındaki önceki karşılaşmada olduğu gibi tekrarlandı. Kuzeye Temeşvar’a mı yoksa batıda Petervaradin’e mi yürümeliydiler? Damat Ali Paşa düşmanlarını susturarak kararı verdi. Sava’yı aştı ve Petervaradin’i kuşatmak üzere Tuna’nın güney yakası boyunca ilerledi.

Avusturyalı kumandanlar da önce izlenecek taktik bahsinde anlaşamadılar. Osmanlı kuvvetleri sayıca kendi ordularındaki asker sayısını fazlasıyla aştığı gibi, Yunanistan’daki zaferlerinden sonra Damat Ali Paşa’nın ünü de onları korkutmuştu. Bazıları bir meydan savaşının riskinden kaçınıyor ve Türkleri yıpratacak bir politika izlenmesini öneriyorlardı. Ancak bu, Prens Eugen’in ateşli karakterine ters düşüyordu. Prens Türkleri iyi tanıyor, silahlarının köhneliğini, göğüs göğüse çarpışmanın ustası olduklarını, öngörülemeyen taktiklerle karşılaşınca şaşırdıklarını ve panik halinde geri çekilme eğilimlerini biliyordu. Sonuçta 1716 yazında saldırıya geçmeye karar verdi. İlk karşılaşmalardan biri, antlaşmanın imzalandığı ve Osmanlıların Avusturya’nın öncü kuvvetlerini yendikleri Karlofça köyünün yakınında gerçekleşti.

Damat Ali Paşa bunun üzerine Prens Eugen’in kuvvetlerinin bekledikleri Petervaradin üzerine yürüdü. Yeniçeriler ilk aşamada Avusturya Ordusu’nun merkezini yararak bir başarı kazandılar. Fakat Eugen bir karşı saldırı için merkezi takviye etti ve yan cenahtaki başka bir piyade birliğiyle Yeniçerilere saldırdı. Yeniçeriler bozguna uğrarken Avusturyalıların süvari kuvvetinin bir hamlesi de Sipahileri darmadağın ederek panik halinde

kaçmalarına neden oldu. Sadrazam kaçanları sözle ve kılıç darbeleriyle durdurmaya çalıştıktan sonra (yirmi yıl önce Köprülü Mustafa Paşa'nın Slankamen'e yaptığı gibi) son bir umutla bir grup subayla birlikte boğuşan kalabalığın içine daldı. Ne çare ki o da III. Köprülü gibi alnından vurularak ölümcül bir yara aldı ve at sırtında Karlofça'ya geri götürüldü. Sadrazamın ölümü Osmanlı kuvvetlerinin çökmesini hızlandırdı.

Prens Eugen bu zaferle yetinmeyerek Macaristan'da İslamın son kalesi olan ve Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri Osmanlı elinde bulunan Temeşvar'ı da kuşatarak zapt etti. Buradaki garnizona iyi davrandı, eyalete Almanlarla Avusturyalıların yerleşmesine bir başlangıç olmak üzere Müslüman halkın taciz edilmeden gitmelerine yardımcı oldu. Bu da gerçekleştikten sonra Temeşvar "küçük Viyana" olarak onlara tanınacaktı.

Temeşvar'ın düşmesi, Eugen'in ertesi yıl Belgrad'ı kuşatmasına hazırlık oldu. Garnizonlarının imdadına yetişen Osmanlı Ordusu bu kez de Eugen'inkinin iki katıydı. Avusturyalıların durumu kritik olmakla beraber, Türklerin safındaki gecikmeler, duraksamalar ve beceriksizce taktikler nedeniyle yakayı kurtardılar. Kendilerine aşırı güvenen Türkler, kuşatmacılara saldırmakta geciktiler. Prens Eugen bu safhada, şansın aleyhinde gözükmesine rağmen, cüretkârane bir misillemede bulunmaya karar verdi. Osmanlı hatlarına baskın yaparak düşmanını şaşırttı ve paniğe neden oldu. Piyadeleri, yanlarda süvariler olduğu halde, bayraklarını dalgalandırarak ve davul sesleri arasında, başlıca Osmanlı bataryasının şiddetli bombardımanına rağmen ilerledi. Osmanlılara iyice yaklaşana kadar ateş açmayarak son dakikada süngüleriyle saldırdılar. Bunun Yeniçeriler üzerindeki etkisi yıkıcı oldu. Darmadağın olarak kaçmaya başladılar.

Sonuçta Prens Eugen'in cüretli taktikleri ibreyi bir anda Avusturyalıların lehine çevirdi ve Belgrad -Petervaradin'de olduğu gibi yenik Osmanlılara büyük can ve silah kaybına mal olarak- Avusturya'nın eline geçti. Prens Eugen'in kendi de imparatorun "tarihin en büyük zaferi" olarak nitelediği savaşta yaralanmıştı. Bu zafer, kuşaklar boyunca imparator ordusu savaşa giderken söylenen bir şarkıyla Avusturya folkloruna mal olacaktı.

Artık barış yapma zamanı gelmişti. Karlofça'da olduğu gibi İngiltere'yle Hollanda tarafların savaşın sonunda ellerindeki toprakları muhafaza

etmeleri koşuluyla bir kez daha arabulucu olarak devreye girdiler. Sırbistan'da küçük bir şehir olan Pasarofça'da 1718'de bir antlaşma imzalandı. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu Macaristan'da elinde kalmış toprakların tamamını (halkı hoşnut olmasa da) Habsburglara terk ediyordu. Antlaşmaya göre, Belgrad'la Semendere dahil Sırbistan'ın büyük bir kısmı, Eflak'la Bosna'nın da önemli bir kısmı elden gidiyordu. İmparator böylece Avrupa'nın doğusunda atalarının Türklerin parlak çağında elde edemedikleri egemen bir konuma sahip oluyordu.

Yalnız Venedik ayrı bir antlaşmayla Osmanlılar karşısında zararlı çıktı. Mora'nın tekmilini bırakıyor, yalnız Korfu'yu, İyonya Adaları'nı ve Dalmaçya'yla Arnavutluk'ta birkaç limanı alıkoyuyor, sultana müttefiki Dubrovnik'in kapısını açan bir bölgeyi terk ediyordu. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu yüzünden ve zayıflığına rağmen, Venedik Cumhuriyeti için etkin bir politik güç olarak ölüm çanları çalıyordu. Bu, Türkler için bir yere kadar bir avuntuydu. Fakat bedeli Doğu Avrupa'da imparatorluğun gerilemesinin daha da hızlanmasıydı. Karlofça Antlaşması Türklerin Batı için artık ciddi bir tehlike sayılamayacağını göstermişti. Pasarofça Antlaşması ise onları savunmaya geçirdi. Artık kendi girişimleriyle Avrupa'da bir saldırganlık siyaseti güdemeyeceklerdi.

((26))

Barış adamı III. Ahmet saltanatının son on iki yılında artık barışın tadını çıkarabilecekti. Bu yıllar Batılılaşmaya ve reforma doğru ciddi bir trendi başlatacaktı. III. Ahmet bir sefer sırasında babasının en sevdiği gözdesinden cephede dünyaya gözlerini açtığından Hareme kapatılmaktan kurtulmuş ve kadınlardan hoşlanmakla beraber, genç yaşından itibaren haremin gücüyle entrikalarına bağışıklı olmuştu. Hoşgörülü bir hükümdar, görgülü ve kültürlü bir adamdı, Batı'yla Doğu'nun her ikisinin de uygar zevklerinden anlardı. Müzik, edebiyat ve sanattan zevk aldığından etrafında çok özel saray ozanları toplamış, sarayına değerli elyazmalarıyla dolan yeni bir kütüphane kazandırmıştı.

III. Ahmet'in kişisel zevkleri estetikle ilgiliydi, bunun için sayısız binaların planlanması ve yaratılması suretiyle bir çıkış yolu buldu. Bir şehir adamı değildi, doğanın ferahlatıcı yanlarından -ağaçların gölgesinden, çiçek kokularından, suyun şırıltısından- hoşlanırdı. Topkapı'nın sınırlarından kopup sarayı ve paşaları için çeşitli deniz kıyılarındaki kâşanelerde yeni bir yaz yaşamı modası yarattı. Bu yerlerden biri Altın Boynuz'un başındaki Avrupa'nın Tatlı Suları'ydı (Kâğıthane). Padişah burada iki ırmağın sularını saptırarak mermer tabanlı kanallar, yapay göller, çağlayanlar ve çeşmeler yaptırıp böylece çok sayıda bahçenin sulanmasını sağladı.

Bunun ortasında kendisine Saadabad yazlık sarayını yaptırdı. Saray için elçisi tarafından planları Paris'ten getirilen Fransızların on yedinci yüzyıl şatosu Marly'yi örnek almıştı. Bunun etrafında belki yüz tane başka saray, pavyon ve köşk yükseldi. Bu binalar eskiden olduğu gibi taştan ve yontulmuş mermerden değil, daha ekonomik olan tahtayla alçıdan yapılıyordu. Bu da Fransız dekorasyon sanatından esinlenen çılgınca stillere yolu açtı. Aynı tarihlerde Paris'te de Doğu'dan esinlenen bir *turquerie* modası almış yürümüştü. Asya'nın Tatlı Suları ve kıyılarının seçme yerleri benzer "zevk kentleri"yle süslenmeye başlamıştı. Avrupa'dan olduğu gibi Asya'dan da getirtilen birçok mimarın inşa ettiği binalar -Fransız

Büyükelçisi Louis Sauveur de Villeneuve tarafından belirtildiği gibi- bazen Versay'yı bazen de İsfahan'ı yansıtıyordu. Bunlar aslında bir dizi sürekli zengin ve olağandışı eğlence için yapılmış dekorları andırıyorlardı. Bir değişiklik ve farklılık arayışı içindeki Osmanlı sarayı sürekli olarak yeni bir eğlence icat ediyordu:

Bazen ipekli çadırlarla kaplı şık kayıklar Boğaziçi'nin bazen de Altın Boynuz'un dalgaları üstünde kayar görünüyordu. Bazen uzun bir araba kafilesi zevk için yaratılmış uğrak yerlerinden birine yol almaktaydı... Atların güzelliği ve donanımlarının lüksü bu kafilelere özel bir çekicilik veriyordu. Altından veya gümüşten koşum takımları, tüylerle süslü alınları ve değerli taşlarla ışıldayan örtüleriyle ilerliyorlardı.

Sultan Ahmet'in görkemli saray yaşamının birbirinden parlak şenlik ve eğlencelerini tertipleyen kişi, damatlarından İbrahim Paşa'ydı. Sultan Ahmet'in güzel sanatlara duyduğu aşkı paylaşan Damat İbrahim Paşa, sultanın saltanatının son on iki yılında sadrazam olmuştu. Oysa Sultan Ahmet'in saltanatının ilk on beş yılında on üç sadrazam görev almıştı. Damat İbrahim Paşa da lüks ve gösteriş âşığı biriydi. Gecenin geç vakitlerine kadar süren eğlenceler tertiplerken İstanbul için birbirinden görkemli ışıklandırmalar icat eden uzmanlar görevlendiriyordu. Öyle ki İstanbul'a yeni gelen Fransız Büyükelçisi geceleyin Pera'dan binalarla bahçeleri, hatta suları alev alev yanan bir şehri seyrediyordu. Bu öyle bir şehirdi ki "camilerinin kubbeleri ışıktan sayısız taçla çevriliydi, minarelerinin arasında ise göze görünmeyen bir aygıt sayesinde Kuran'ın ayetleri ateşten harflerle gökyüzüne yazılmıştı." Özel vesilelerde İstanbul üç gün ve üç gece aralıksız ışıklandırılıyordu. Sultanın kızlarından üçünün, yeğenlerinden ikisinin düğünleri ve oğullarından dördünün sünnetleri için sadrazam bütün imparatorlukta şenlikler yapılmasını buyurmuştu. Taşra illerinden iki bin çalgıcı, bin beş yüz güldürü sanatçısı, güreşçi, hokkabaz, cambaz ve pek çok aşçı getirtmişti. Sultan saray mutfaklarının denetçisini törenlerinin başına geçirmiş, ona düğün töreni için üretkenlik simgesi dört hurma ağacı imal etmesini, genç şehzadeler için dev boyutlularını, geri kalanlar için daha küçüklerini hazır etmesini emretmişti. Aşçılar bu arada

şekerlemelerden mucizeler yaratıyorlardı. Bu arada tamamen şekerden yapılma beş metre uzunluğundaki ve dört metre enindeki bir bahçe evliliğin tatlılığını simgeliyordu.

Kış mevsiminde sarayda helvalı eğlentiler tertipleniyordu. Bu toplantılarda felsefi konuşmalar yapılıyor, şiirler okunuyor, dans ediliyor, oradakiler gölge oyunlarıyla eğlendiriliyordu, bir yandan da herkese tatlılar ve ön planda helva ikram ediliyordu. Ama kış sona erince sultan için bir ilkbahar şenliği düzenlendi ki, bu daha çok bir lale bayramına dönüşecekti. Sultan Ahmet'in büyük bir çiçek sevgisi vardı; gülleri, karanfilleri (ki bıyığının karanfile benzediği söyleniyordu), leylakları, yaseminleri çok seviyordu. Ama lale onu hepsinden de çok büyülüyordu. Zaten "lale" kelimesinin "Allah"la benzerliğinden dolayı kutsal bir anlamı olduğu kabul ediliyordu. Sonuçta III. Ahmet'in saltanat yıllarına *Lale Devri* denildi.

Lale Batı'ya göç ettikleri yıllarda Türklerin yoluna serpilmiş olan Asya bozkırlarının yabani bir çiçeğiydi. Laleyi meraklı bir botanikçi olarak Batı'ya ilk tanıtan, yurduna dönerken lale soğanlarını beraberinde Flanders'a götüren on altıncı yüzyılın Avusturya İmparatorluğu büyükelçisi Busbecq olmuştu. Çiçeğin Avrupa dillerindeki adı (Fransızca tulipe, Almanca tulpe) Türklerin ona taktıkları *tülbent* veya Acemce "türban" takma adından türetilmişti. Aradan çok geçmeden lale Avrupalı tüccarlar tarafından ithal edildi ve Hollanda'da yayılarak zaman içinde burada bin iki yüzden fazla türü tanındı. Bu da on yedinci yüzyılda seçkin Osmanlılar arasında bir lale saplantısının yer almasına yol açtı. Bu arada ender lale soğanlarından servetler kazanılıyor ve kaybediliyordu. Sonunda lale "Avrupa'nın altını" olarak tanındı.

Laleyi tekrar Türkiye'ye sokan III. Ahmet'in babası IV. Mehmet olmuştu. IV. Mehmet sarayın bahçelerinde bu çiçeğin birçok çeşidinden bir lale tarhı oluşturmuştu. Fakat büyük miktarlarda laleyi yalnız Hollanda'dan değil, İran'dan da III. Ahmet ithal etmişti. Bahçelerinde lale yetiştirilmesi özenle planlanan bir işlemdi ve her tarlaya yalnız bir tek lale türü ekiliyordu.

III. Ahmet'in ilkbaharda büyük sarayın bahçelerindeki Lale Bayramı zaman içinde önem itibariyle İslamın geleneksel dini bayramlarını gölgede bırakır olmuştu. Daima nisan ayında arka arkaya iki akşam ve tercihen dolunay zamanında kutlanırdı. Sultan bahçelerinin güllerin ekildiği bir

kısmının limonluk gibi üstünü örttürmüş, laleler buraya dikilmişti. Özenle toplanmış çiçekler, uyumlu renklerine ve şekillerine göre raflarda sayısız vazolar içinde yerlerini almışlardı. Aralarına aralıklı olarak konulmuş renkli camdan minik lambalar ve farklı renklerde sıvılarla doldurulmuş cam kürelerin sanki kendi ışıklarıyla parlıyorlardı. Ağaçların dallarındaki kanarya ve başka ender ötücü kuş kafesleri aynı mekânda kuşhaneyle serayı birleştiriyordu. Sultan da bu güzelliklerin ortasında bir çadırın içinde oturarak ziyaretçilerini kabul ediyordu. Şenliğin ikinci akşamı haremin hanımları içindi. Sultan onları tek başına kabul ediyor, müzik, şiirler, şarkılar ve kölelerinin danslarıyla eğlendiriyor, bu arada kaplumbağalar laleleri aydınlatmak için kabuklarının üstünde mumlarla bahçede dolaşıyordu. Bazen Avrupa'da Paskalya yumurtaları için yapıldığı gibi, çiçeklerin arasına gizlenen renkli şekerlemeler ve incik boncuklarla hazine avları düzenleniyor, cariyeler "lalelerin arasında dolanarak" bunları arıyordu. İbrahim Paşa lalelerden en çok "Mavi İnci" diye adlandırılmış bir türe hayrandı, bu çiçeği ülkenin iklimine alıştıranlara değerli ödüller veriyor, onları sıcak havalarda güneşten korumak için beyaz tüllerle örtüyordu.

Lale Osmanlıların çinilerinin ve başka sanat eserlerinin belirgin bir motifi olmakla kalmayıp eşlik ettiği ilkbahar kültüyle birlikte, İran etkilerinden sıyrılıp kendilerine özgü yeni bir ilham perisi yarattıkları bir dönemde Osmanlı şairleri için bir esin kaynağı oldu. III. Ahmet'in saltanatının bu zarif ortamdaki şenlik, lüks ve yaşam zevkinin içindeki başlıca şairi Nedim'di. Gamsız bir felsefenin sahibi zevk-ü sefanın şairi, "Hepimiz gülüp oynayalım, bu dünyanın zevklerinin tadını çıkaralım," diyordu.

Lale Türk şiirinin bir tasviri olarak yirminci yüzyılın Cumhuriyet dönemine kadar yaşayacaktı. Çağdaş şair Yahya Kemal, "Zafer, gül yüzlü ve lale buseli göz kamaştırıcı bir güzel," diye yazmıştı.

Çünkü Lale Devri gelip geçici bir modadan çok daha fazlasıydı. Temelde Osmanlı İmparatorluğu'nda modern bir çağın doğuşunu belirtiyordu. Onda yeni bir dünyaperestliğin, rasyonel bir incelemeyi ve liberal reformu yansıtan yeni bir aydınlanmanın başlangıcını buluyoruz. Esin için bilimsel gelişimi, ekonomik zenginliği ve askeri gücüyle Batı'ya bakıyor, böylece,

İslam Doğu'nun geleneksel dini değerlerine karşı dinin dışında bir dengeleyici güç arıyordu. Osmanlı seçkinlerinin şimdilik sınırlı bir bölümü tarafından bile olsa, giderek zorunlu görülen toplumsal ve kültürel reformun modeli Batı uygarlığında yatıyordu. Lale böylece bir simge, Batı uygarlığının etkisinde doğan Türk Rönesansı'nın simgesi oldu.

1720'de Türk Hükümeti XV. Louis'in sarayına (yirmi sekiz) Çelebi Mehmet adında özel bir elçi yolladı. Bu kişinin -bu aşamada başarılı olmadığı- resmi görevi Fransa'yla bir ittifakın yolunu aramaktı. Ayrıca sadrazam tarafından "Fransız uygarlığının kalelerini, fabrikalarını ve işyerlerini ziyaret etmek ve bunlardan uygulanabilir olanları hakkında bilgi vermek"le görevlendirilmişti. Sonuç, sonradan Türkiye'de gelecekte yapılabilecek değişiklikler için kılavuz görevi görecek bir rapor oldu.

Oğlu Said'le birlikte seyahat eden Mehmet Çelebi, Fransızcayı öğrenen ilk Türklerden biri oldu. Paris hakkında yeni bir dünya keşfetmiş ve yenilikleri... tekniği ile tıbbından, hayvanat ve nebatat bahçelerinden, operalarıyla tiyatrolarından, hepsinden de çok sosyal âdetlerinden büyülenmiş gibi bir dil kullanıyordu. Erkeklerden "daha üstün bir konumda gözüken, istedikleri her yere gitmekte özgür olan" kadınlara şaşkınlık ve hayranlıkla bakıyordu. Paris Rasathanesi'ne ve on beşinci yüzyıl Semerkant'ının astronom prensi Uluç Bey'in burçlarına özel bir ilgi gösterdi. Görkemli tavırları, zevki, kadınlar üzerindeki çekiciliği hakkında yazılar yazan ve İstanbul'da bir matbaa kurma fikrini onaylayan Fransız düşünürü Saint- Simon'la da tanıştı.

Gerici güçlerin uzun zamandır karşı çıktığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için büyük önem taşıyan bu yenilik, Fransa'da matbaacılık sanatı ve kültürel değeriyle ilgilenen oğlu Said'in eseriydi. 1727'de Macar soylularından olup İslamiyeti kabul etmiş İbrahim Müteferrika'yla birlikte bir İslam memleketinde ilk matbaayı kurdu. Müteferrika bir kültür elçisi olarak matbaayı, Batı'nın onlara öğreteceği yeni fikirlerle yöntemleri Osmanlı Türklerine tanıtacak bir araç olarak görüyordu.

İbrahim Paşa'ya sultanın görmesi için sonradan basılacak olan bir muhtıra verdi. Bunda şunu soruyordu: "Eskiden Müslüman uluslarına kıyasla o kadar zayıf olan Hıristiyan ulusları niçin modern çağda o kadar

çok ülkeye egemen oluyorlar, hatta bir zamanlar zafer kazanan Osmanlı ordularını yeniyorlar?” Bu soruların yanıtını verdikten sonra Müslümanları lakaydi uykusundan uyanmaları için zorluyordu. “Düşmanlarının durumu hakkında bilgilendirilsinler. Öngörüyle hareket ederek yeni Avrupa yöntemleri, düzeni, stratejisi, taktikleri ve savaşımı hakkında bilgi edinsinler.” Coğrafyayı inceleyerek askeri ve siyasal ufuklarını genişletsinler. Aynı zamanda Hıristiyanlara Yeni Dünya’yı keşfettiren ve Müslüman ülkelerini fethetmelerini mümkün kılan deniz haritaları aracılığıyla denizcilik bilimini öğrensinler. Özellikle de, çarları “başka ülkelerden bu bilimlerin ustalarını getirterek öğütlerini, tavsiyelerini dinleyen ve yardımlarını sağlayan komşuları Rusları örnek alsınlar.”

Müteferrika sözlerini şöyle bitiriyordu: “Türklerin kanun ve düzenin kabulünde bütün diğer ulusları geride bıraktıkları öteden beri bilinir. Yeni askeri bilimleri ve teknikleri öğrenecek olsalar, hiçbir düşman onlarla başa çıkamaz.” Müteferrika kitaplar basma izni için şeyhülislama başvurdu; Kuran’la başka kutsal metinler dışındaki sözlükler ve bilimsel kitaplar gibi dinle ilgisi olmayan eserlerin basılması kaydıyla buna izin verildi.

Fakat III. Ahmet’in huzurlu saltanatı sonuna yaklaşıyordu. Çoğu zaman olduğu gibi uzun bir barış döneminden sonra Yeniçeriler bu hareketsizlikten sıkılarak Frenk modelini örnek almış sarayın savurganlığına ve havailiklerine, özellikle de hükümetin onların çıkarlarına görünürdeki kayıtsızlığına içerlemeye başladılar. 1730 sonbaharında Nadir Şah adında saldırgan yeni bir hükümdarın iktidara geldiği İran’dan Osmanlı sınırlarına saldırılar olduğuna dair söylentiler İstanbul’a ulaşmaya başladı. Bu, sivil halkın bazı kesimlerinden destek bulan bir Arnavut Yeniçerisinin liderliğinde bir başkaldırıya bahane oldu ve çok geçmeden büyüyerek isyana dönüştü. Ayaklanmanın başlıca hedefi, işin başında önemini azımsayan sadrazamdı; kaptan-ı derya ise isyanın başlarında Boğaziçi’nin Anadolu yakasındaki bahçesine laleler dikmekle meşguldu.

Cesareti kırılan sultan sonunda Yeniçerilerin istemlerine boyun eğdi. Onlara teslim ettiği sadrazam, kaptan-ı derya ve başka bir vezir boğularak öldürüldü. III. Ahmet bundan sonra kendi hayatıyla çocuklarınınkini bağışlanması koşuluyla tahtından istifa etti. Tahtı, kendi özgür gençliğinin

aksine saraydaki dairesinde tutsak hayatı sürdürdüğü yeğeni I. Mahmut'a bırakmıştı. Bundan sonra III. Ahmet'in kendisi saraydaki dairesine kapandı ve hayatının kalan birkaç yılını burada kapalı olarak geçirdi.

III. Ahmet'in saltanatı her şeye rağmen yeni bir Osmanlı reformu trendine başlangıç olmuştu ve bu hareket giderek gelişecekti. İbrahim Müteferrika'nın basılan muhtırası yeni sultana getirildi. Ne çare ki I. Mahmut zayıf bir hükümdar olacaktı. İbrahim Müteferrika'nın matbaası buna rağmen Mahmut'un saltanatı boyunca Avrupa'daki yeni fikirleri ve Avrupa biliminin yeni keşiflerini yayacaktı. Müteferrika yirmi beş çevirmenlik bir komitenin yardımıyla sel gibi eser bastı. Bu sayede yeni hemşerisi Türklere kendi uzmanlık alanındaki coğrafya ve haritacılık gibi bilimlerin sırlarını, fizikle astronomiyi tanıttı. Bastığı eserlerin arasında teleskopla mikroskop mıknatıs ve pusula hakkında bilgiler, Aristoteles'in bir çevirisi, Galileo'nun matematiğin çeşitli kolları hakkındaki teorileri, Descartes'ın fikirleri etrafındaki tartışmalar, son olarak da tıp bilgileri vardı. İbrahim Müteferrika'nın 1745' deki ölümüyle matbaası da çalışmaz oldu ve birçok çeviriler müsvedde olarak kaldı. Şartlar Türkiye'de matbaanın yeniden işler hale gelmesini 1783'e kadar engelledi. Bu erteleme Lale Devri'ne bir Türk Rönesansı karakterini veren gelişmeyi durdurdu.

((27))

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla ilişkilerinde etkin silah savaştan çok, diplomasi oldu. Hilal'in dinsel gücü ve askeri deha sayesinde Haç'ı yenmeyi umut edebildiği şanlı günler geçmişte kalmıştı. O günler, kutsal savaşçıların sonuncusu olan Damat Ali Paşa'nın modern din dışı savaşım çağının hünerli ve fenni kumandanı Prens Eugen tarafından Petervaradin'de yenilmesiyle son bulmuştu. Osmanlılar bundan böyle Avrupa siyasetindeki rollerinin savunma ağırlıklı ve müttefiklere bağımlı olduğunu, Hilal'in Haç'a, dolayısıyla İstanbul'da Avrupa devletlerininkiyle uyumlu kalıcı bir diplomasi sistemine dayanacağını kavramışlardı.

Hıristiyan Avrupa'ya saldıran Asyalı Müslüman bir devlet olarak Osmanlı Türklerinin diplomasisi Karlofça Antlaşması'na kadar tek yanlı ve karşılıksız olmuştu. Bir uluslararası yasayı umursamayarak kendi başlarına buyruk olmuşlardı: Yabancı devletlerin ülkelerindeki diplomatik heyetleri kabul eden, fakat karşılığında temsilci yollamayan ve Hıristiyan devletlerini aşağı gören "dünya yüzündeki tek ulus"tular. Türkleri, devletlerin ulus kimliğine büründüğü anlamlı dönemde Avrupa sisteminden yalıtan bu uygulama Osmanlı'nın Avrupa zararına genişlediği yüzyıllarda yeterince iyi işlemişti. Ama Avrupa'yla bağlantıların onlar için bir zorunluluk haline geldiği şu sırada onları yalnız bırakıyordu. Çünkü her ikisi de uluslararası yasalar ve Batı diplomasinin usullerine göre imzalanan Karlofça ondan da çok Pasarofça anlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısındaki konumunu artık genişlemeyen, aksine gerileyen bir devlet olarak saptamıştı. İstanbul Hükümeti bundan böyle kuvvet yerine zayıflık temeline göre pazarlığa oturmak durumundaydı. Bir süre daha bu tutumunu karşılıksızlık esasına göre -yurtdışında kalıcı temsilcilikler bulundurmadan- yurtiçinde de dış işlerini yönetmek için kalıcı bir mekanizmanın hemen hemen yokluğunda sürdürecekti.

Bunun en çok sıkıntısını çekenler tabii ki yabancı misyonların kendileriydi. Aldıkları talimatları yerine getirmek için çabalayıp entrikalar

çevirirken ve hükümetleri adına Osmanlı çıkarlarıyla uyuşabilecek politikalar üzerinde ısrar ederken sürekli düş kırıklıklarıyla dolu bir yaşam sürüyorlardı. Sonu gelmeyen zaman farkları ve iletişim güçlükleriyle yurtlarından koptukları gibi, burada da diplomasi dünyasındaki rakipleriyle birlikte Pera'nın yabancılar mahallesinde temsil ettikleri hükümetten yalıtılmış bulunuyorlardı. Ancak ender vesilelerle İstanbul'un, Altın Boynuz'un diğer yakasındaki iş merkezine girmelerine izin verildiği gibi, ayrıca Osmanlı protokolünün katılığıyla, sadrazamların sürekli bir entrika atmosferinin pençesinde birbirlerini izledikleri bir hükümetteki iktidar değişiklikleri, pazarlık sürecinin yapısındaki gecikmeler, verilen sözden dönmeler ve kaçamaklarla engelleniyorlardı.

Yabancı diplomatlar en başta da lisan sorunuyla başa çıkmak zorundaydılar. Çünkü hiçbiri Türkçe bilmiyor, güç Hıristiyan dönmelerinden oluşan hükümetlerden Müslüman olarak doğan vezirlere geçtiği için de çok az Türk bir Avrupa dili biliyordu. Yabancı elçi bu durumda genellikle Rum asıllı veya Latin kökenli bir Levanten olan kendi tercümanına veya casusuna güvenmek zorundaydı. İstanbul Hükümeti'nin görevlileri katında aracılığını yapan tercüman, kelimeleri çarpıtarak veya kendi yorumunu getirerek konuşmaları dilediği gibi yönlendirmek, başka tercümanlarla yardakçılarına hesaplı biçimde bilgi sızdırarak kendi çıkarlarını gözetmek durumundaydı.

Fakat 1669'da bu sistem Rum ya da Ermeni olan Hıristiyan tebaalar için Tercüme Ofisi'nin oluşturulmasıyla bir yere kadar rayına oturtuldu. Genellikle Rum tüccar topluluğundan, Fenerliler arasından seçilen bu kişinin rütbesi hemen hemen hariciye nazırınınkine denkti. Onun etrafındaki başka sorumlu görevler bundan sonra Hıristiyanlara, çoğunlukla da Ortodoks Rumlara verildi. Çünkü Rumlar ticaretleri nedeniyle, seçkin Müslüman Türklerin bilmedikleri Batı dillerine aşinaydılar, oğullarını da Padua gibi Batı üniversitelerinde okutuyorlardı. Özellikle de özerk Hıristiyan eyaletlerinde çoğu zaman elçi veya vali olarak görev yapıyorlardı. Böylece, sultanın Esir Hizmetlileri kalmamakla beraber, Osmanlılar, zorunlu askerlik veya zorla din değiştirtme yollarına başvurmaksızın Hıristiyan tebaalarının yeteneklerinden yararlanmaya devam ettiler. Avrupa'yla ilişkiler geliştikçe tercümanların çalışmaları da

giderek güçleşti. Yabancı elçilerle işlerin tartışılması için sürekli bağlantı halinde olmak, sultanın ve sadrazamın katındaki görüşmelerde tercümanlık yapmak, yabancı devletlerle yapılan yazışmaların tercümanla ekibi tarafından Türkçeye çevrilmesi, yabancı gazetelerin ve benzeri kaynakların okunarak hükümeti Avrupa işleri hakkında bilgilendirmek tercümanların görevleri arasındaydı.

Yabancı elçiler, kasti olsun ya da olmasın, her şeye rağmen diplomatik engellerle karşı karşıyaydılar. Son yüzyılın içinde etkinliğini İngiltere'ye kaptıran Fransa'nın konumunu İstanbul karşısında kuvvetlendirmek üzere on sekizinci yüzyıl başlarında Fransa Kralı XV. Louis tarafından elçiliğe atanan Marki de Villeneuve de bu deneyimi yaşadı. I. François tarafından saptanmış Fransız-Türk dostluğunun geleneksel çizgilerine bağlı kalan Villeneuve, Osmanlıların zayıflığıyla Moskova'nın kuvveti arasındaki eşitsizliğin Avrupa'da güç dengelerini tehdit ettiği şu sırada, sağlam bağlantıları sayesinde, İstanbul'dan Fransa'ya karşı daha olumlu bir politika izlenmesini istedi.

Villeneuve, Fransa'nın deniz gücünü simgelemek ister gibi görkemli bir kafileyle Altın Boynuz'a geldi. Fakat Boğaziçi kıyılarında festival zamanıydı ve zevk her şeye egemendi, dolayısıyla yeni büyükelçinin itimatnamesini sunması gecikti. Sonunda on dakikalık bir görüşme için sultanın huzuruna kabul edildi. Birkaç gün sonra da sadrazam büyükelçiyi büyük nezaket gösterileriyle kabul etti. Tütün kullanmadığı halde "on metreden uzun" bir çubuk tüttürmek zorunda bırakılan Villeneuve kapitülasyonlar ve Hıristiyan azınlıkların korunması gibi iki önemli konuyu açmaya çalıştı. Sadrazam yanıt verecek yerde Versay'ın bahçelerinin her zamanki gibi güzel ve bakımlı olup olmadığını sordu. Bundan sonra Avrupa'nın Tatlı Suları'nda yarattığı benzerinden uzun uzun söz etti. Birkaç gün sonra hükümet tercümanı Fransız elçiliğine gelerek efendileri adına Fransa'dan bitki ve çiçek soğanı istedi. Sabırsızlıktan kıvranan Villeneuve tekrar sadrazamın huzuruna kabul edilene dek aradan sekiz ay daha geçecekti.

Çünkü savunma politikasının yeni döneminde İstanbul Hükümeti Avusturya elçisini Fransa elçisinden daha fazla önemsiyordu. Belgrad'daki

onur kırıcı yenilgilerinden sonra Türkler, imparatorun çeşitli ödünlerle gönlünü alarak yeni bir çatışmayı önlemeye çalışıyorlardı. Pasarofça'da imparatorluk Ostend Şirketi'nin bünyesinde ticaret ayrıcalıkları elde eden imparator, artık Yakındoğu ticaretinde önemli bir rakip olmuştu.

Üstelik Fransızların hayal kırıklığına uğrattığı Hıristiyan Latinler- den bazı hizipler yardım için kendisine başvurmuşlardı. Fakat 1730'da III. Ahmet'in tahttan indirilmesi ve sadrazamının idam edilmesiyle bu durum aniden değişti. Yeni rejim sayesinde Villeneuve sonunda Fransız politikasına Osmanlı desteği olasılıklarıyla ilgili olumlu bir raporu ülkesine iletebildi.

Birkaç aya kalmadan yeni bir kaptan-ı derya aracılığıyla Fransız malları üzerinden gümrük resimlerinin kaldırılmasını sağladı. Arkasından Fransız yanlısı olan yeni Sadrazam Topal Osman Paşa, Fransa'ya ayrıcalıklı dinsel konumunu iade etti. Öncelik sırasında konsolos rahibi statüsüne düşürülen misyonerler, bütün Hıristiyan eyaletlerinde eskisi gibi dinsel faaliyetlerine devam edebileceklerdi. Kutsal yerlerin rahiplerinin bağışıklıkları özellikle onaylanmış, Türk makamları kiliselerinden uzaklaştırılmıştı; Hıristiyanlara, Müslümanlar tarafından yakılan kiliselerini onarmak ya da yenilerini inşa etme izni verildi. "Fransız imparatoru" böylece yine Hıristiyanlığın kadir-imutlak koruyucusu olarak görülmeye başlandı.

Öncellerinin rolünü üstlenen Büyükelçi Villeneuve şimdi İstanbul Hükümetine yabancı ülkelerle ilişkilerinde Fransız danışman rolünü üstlenmekte sakınca görmedi. Dostu sadrazam da onun görüşlerine katılarak Osmanlıların uygun bir zamanda bir yandan Avusturya imparatoruna, diğer yandan da (son günlerde Büyük Petro'nun yerini alan) Çariçe Anna'ya karşı harekete geçmesini gerekli gördüğünü gizlemiyordu.

Fakat Topal Osman Paşa iktidardan düşüp yerini daha az Fransız yanlısı politikalar güden bir dizi sadrazama bırakınca o "uygun zaman" bir türlü gelmedi. Çünkü 1733'de imparatorla çariçe, Leh tahtının mirası için patlayan bir savaşa müttefik olarak katılırken Fransa rakip bir adayı destekliyordu. Avusturya ile Rusya Osmanlıların tarafsız kalması için baskı yaparken bu istekleri de kabul edilirken Fransa da İstanbul'a baskı yaparak Rusya'ya güney cenahından saldırılmasını, Kırım'la Ukrayna'dan Lehistan'a yürümelerini istiyordu. Fakat bunun için Türklerin istedikleri

bedel, sultanla Fransa kralı arasında sağlam garantilere dayanan bir saldırıyla savunma ittifakıydı. Hıristiyanlarla Hıristiyan Olmayanlar arasında aşikâr bir ittifak anlamına gelen bu talep, I. François zamanından beri Fransız-Türk ilişkilerine egemen olan ve bundan sonra da olması gereken üstü örtülü dostluk ve karşılıklı çıkar anlaşmasından çok öteydi. Versay'da XV. Louis'in arkasındaki güç olan Kardinal Fleury tarafından kışkırtıcı karakteri ve Avrupa'nın Hıristiyan devletleri, özellikle de İngiltere ve Hollanda tarafından savaş nedeni sayılması endişesiyle inatla geri çevrildi. Bu red İstanbul'la Versay arasında on sekiz ay süren uzatmalı bir pazarlık dönemine yol açarak Türklerin eskiden savaşta olduğu gibi şimdi de diplomasi alanında inatçı olduklarını kanıtladı.

Derken Ruslar 1734'de İstanbul'un tarafsızlığına güvenerek kalabalık bir orduyu Ukrayna'dan kuzeye sürdüler ve başlıca hedefleri olan Danzig'i kuşatmayı ve zapt etmeyi başardılar. Böylece Varşova'daki kendi peyk hükümdarları aracılığıyla Lehistan'ın büyük kısmına egemen olmuşlardı. Bu da onları Baltık'tan tekrar Karadeniz kıyısına dönmekte ve orada Büyük Petro'nun Türkler tarafından uğratıldığı Prut yenilgisinin intikamını almakta serbest bırakıyordu.

Rus topraklarından bir bölgenin sultanın vassalı Tatar hanının ordusu tarafından ihlalini bahane eden bir Rus kuvveti, savaş ilan etmeden Azak'a yürüdü ve orasını zapt etti. Rus Ordusu'nun ana bölümü aynı zamanda inatcı bir Tatar direnişine rağmen savunma hattıyla kalesini ele geçirdiği Perekop Berzahı üzerinden gelerek Kırım'ı istila etti. Ruslar daha sonra katliama başvurarak ne Büyük Petro'nun ne de ondan önce gelenlerin girebildikleri Kırım yarımadasının en büyük kısmını yakıp yıkmaya başladılar. Fakat Kırım'ın ıssız ve büyük ölçüde kurak bozkırları sonunda onları yenik düşürdü, yorgunluk, açlık ve hastalığın harap ettiği Rus kuvvetleri kış gelmeden çekilmek zorunda kaldılar. Rusların başlangıçtaki başarısının bu başarısızlıkla gölgelenmesi, sonuçta Türklere sahte bir güven hissi verecekti.

İstanbul Hükümeti buna rağmen savaşa hazırlandı ve bir Osmanlı Ordusu'nu Tuna'nın ağzına yürümek üzere seferber duruma getirdi. Gerçek şuydu ki, Azak'ın kaybının Rusların Karadeniz'e çıkmaları ve nehirlerinin ağzını koruyan başka üç kalenin kuşatılması tarafından izlenilmesi

istenmiyorsa, Ruslara direnmek yaşamsal bir önem taşıyordu. Çariçe bu denizde savaş gemileri ve ticaret gemileri için dolaşım özgürlüğü istiyordu. Böyle bir durum Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirerek Ruslara İstanbul yolunu, sonra da boğazlardan geçişle Rusların Batılı devletlerin zararına Yakındoğu ticaretine el atabilecekleri Doğu Akdeniz'in yolunu açacaktı.

İmparator VI. Karl da ganimetten pay istediğinden Avusturya'yla Rusya arasında ortak bir silahlı müdahale amacıyla gizli bir anlaşma yapıldı. Fakat Türkler düşmanlarıyla savaşmamakta direniyorlar, Hıristiyan devletlerinden bazılarının arabuluculuğuna başvurmayı yeğliyorlardı. Sonuçta İngiltere büyükelçisiyle Hollanda'nın temsilcileri bu işe soyundular. Villeneuve'ün o vakte kadar bağlantı kuramadığı yeni bir sadrazam 1736 yazında ordusunu Besarabya'da Tuna'nın ağzına yakın Bender'e götürmeye hazırlandı. Aslında burada savaş değil, barış görüşmeleri yapmayı bekliyordu. Ordusu Lehistan'daki taht kavgaları yüzünden zayıflamış ve düzenini kaybetmiş Avusturya İmparatoru da Türkiye'yle yeni bir savaşa henüz hazır değildi. Böylece Rusya'yla birlikte İstanbul Hükümeti'yle görüşme masasına oturarak vakit kazandı.

1737'de Lehistan Ukraynası'ndaki Nemirov'da bir kongre yapıldı. İkisinin de orduları yürüyüşe geçmeye hazır olan Avusturya'yla Rusya burada Osmanlı İmparatorluğu'ndan isteklerini gizlemeye bile lüzum görmediler. Ellerinde silahlarıyla pazarlığa oturan Ruslar, yalnız Karadeniz'de seyir hakkıyla yetinmeyerek donanmalarıyla boğazlardan Akdeniz'e geçiş özgürlüğünü, Rus sınırının Dinyester'e kadar genişlemesini, Karadeniz'in kuzeyindeki Kuban ve başka Tatar ülkelerinin kendilerine terk edilmesini, Moldavya ile Eflak'ın Rusya'nın denetimi altındaki bağımsız prensliklere dönüştürülmesini istediler. Avusturyalılar ise hemen hemen bütün Bosna'yla Sırbistan'ın kendilerine bırakılmasını istiyorlardı. İki tarafın da orduları bu arada talep edilen bölgelerde yürüyüşe geçmişti bile. Avusturyalılar Sırbistan'da Niş kalesini zapt ettiler. İki tarafın ortak teklifleri aslında peşinen yenilen bir düşmana verilmiş bir ültimatom niteliğindeydi. Türklerin şimdi şartları reddetmek, konferansı dağıtmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savunması için silaha sarılmaktan başka çareleri yoktu.

Türklerin tek kurtuluş umudu şimdi Fransa'ydı. Villeneuve'ün tüm zorlamalarına karşın, XV. Louis Hükümeti önce krize yaklaşımında çekimser davranmış, İstanbul Hükümeti tarafından Azak'ın Ruslara bırakılması çözümüne taraf görünmüştü. Rusların bununla yetineceğini varsayarak bunun savaşa tercih edilecek bir alternatif olacağı düşüncesindeydiler. Fakat Rusya'nın boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkma tehdidi sonunda Versay'ı politikayı yeniden değerlendirmeye zorladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yla Avusturya tarafından ortaklaşa parçalanması olasılığıyla karşı karşıya kalan Kardinal Fleury neye mal olursa olsun bu ülkenin bütünlüğünü korumanın önemine inandı. Yakındoğu'nun Fransa için bir ticaret alanı olması bir yana, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisi de tüm zayıflığına ve yıpranmışlığına karşın Avrupa'nın dengesi için gerekli bir öğeydi. Böylece Versay'da oluşturulan yeni ve olumlu bir diplomatik saldırı Viyana'daki ajanları aracılığıyla Avusturya-Rusya ittifakında çatlaklar vücuda getirmeye, ivedi girişimlerle Türkleri de onur kırıcı barış şartlarına boyun eğmektense savaşmanın yeğ olduğuna inandırmaya çalıştı.

Avusturya ile Rusya tarafından bu denli aldatıldığını anlayınca, sadrazam Fransızların girişimlerine hemen yanıt verdi. Versay'a yollanan bir mektup Fransa kralının arabulucuğunu resmen talep ediyordu. Bu, prensip olarak kabul edildi. Türkler bu arada silkinerek iki cephede savaşmaya hazırlandılar. Orduları yine başka bir sadrazamın kumandasında batıya Avusturya sınırına doğru harekete geçti. Zaman çok uygundu: Savoia Prensi Eugen bir yıl önce ölmüştü; kuvvetleri eksilmiş ve moralleri çökmüş imparatorluk orduları ise yeteneksiz generallerin elinde kalmıştı. Üstelik Avusturyalıların, ortak bir savaş planlarının bulunmadığı uzak "müttefikleri" Ruslarla araları her zaman iyi değildi. Batı'da Bosna dağlarında Müslüman olan Hıristiyan Slavların feodal kuvvetlerinin fanatikçe direnişiyle karşılaşıyorlardı. Osmanlı kuvvetleri doğuda Niş'i geri alarak Morava Vadisi'nden Belgrad'a giden yolu açtılar. Rus orduları Avusturyalı müttefiklerinden daha başarılı oldular; Bug'un ağzında Ochakov ve Kinburn kalelerini zapt ettiler, ama steplerin haşin sıcağında Tuna'ya doğru yürüyüşlerinde daha ileriye geçmeyi başaramadılar.

Türk silahlı kuvvetleri başarısını Fransız dönmesi olan bir askere, Avusturya imparatoruna hizmet etmiş bulunan, şimdi de sultanın hizmetine giren Kont de Bonneval'e (Humbaracı Ahmet Paşa) borçluydu. Bonneval Avrupa yöntemlerine göre bir humbaracı, yani bombacı birliği eğitmiş, ayrıca Osmanlı silahlı kuvvetlerinin eğitimini yeniden düzenlemek, modernleştirmek ve geliştirmek için metodik biçimde çalışmıştı.

Osmanlı zaferleri Avrupa'yı şaşırtmış ve etkilemişti. Villeneuve de İstanbul Hükümeti için güçlü bir konumdan pazarlık etmenin zamanı olduğunu düşündü. Fakat Türk birlikleri arasında kâfirlere karşı duygular öylesine şahlandı ki ikinci bir sefere girişmeleri önlenemedi, Avusturyalılar şimdi Belgrad'da bir savunma stratejisiyle yetinirken Türkler Tuna üzerinde Belgrad önlerindeki Semendria ve Orsova kalelerini aldılar. Karadeniz'in iç kısımlarında operasyonlarına devam eden Ruslar ise Dinyester'de geri püskürtüldüler ve hastalıkla iaşe sorunları yüzünden zapt ettikleri Ochakov ve Kinburn kalelerini bırakarak geri çekilmek zorunda kaldılar.

Villeneuve pazarlık etmek için bunun tam zamanı olduğuna karar verdi. Şimdi elinde bir itimatname ve XV. Louis'den, "Sevgili dostum değerli Osmanlı imparatoruna," diye başlayan bir mektup olduğundan bunları Fransa'nın çıkarları doğrultusunda sarayında sultana gösterişli biçimde sunmak gerekiyordu. Kalabalık ve görkemli bir heyetle gelen büyükelçi, saygılı bir ciddiyetle sultanın huzuruna alındı. Etrafında Fransa'ya karşı daha önce İstanbul Hükümeti'nin göstermediği dostça bir hava hissetmek onu sevindirmişti. Fransa sefaretine armağanlar akarken sultanın bandosu da bir ön avluda sürekli müzik çalıyor, büyükelçiye her gittiği yerde Yeniçerilerden bir şeref kıtası eşlik ediyordu.

Aradan çok geçmeden büyükelçi sadrazamla buluşmak üzere özel bir konvoyla Edirne'ye hareket etti. Fakat oraya varınca sadrazamın ordusuyla Niş'e gittiğini öğrendi. Büyükelçi oraya vardığında sadrazam Belgrad yolundaydı. Sadrazamdan Niş'te kalması mesajını alan Villeneuve, Belgrad'ın aşağısındaki Krotzka'da büyük bir savaş olduğu haberini aldı. Orsova'yı geri almaya niyet eden, fakat Osmanlı kuvvetlerini azımsayan Avusturyalılar beceriksizce bir taktik sonucunda bir boğazda gafil avlanarak büyük kayıplar verdikten sonra Belgrad'a çekilmek zorunda kaldılar. Türkler bu zafere o kadar sevindiler ki Villeneuve endişelendi. Belgrad

kalesinin Prens Eugen’in eline geçtikten sonra Alman mühendisler tarafından modernleştirilerek Avrupa’dakilerin en güçlülerinden biri olduğundan haberi vardı. Villeneuve şimdi Osmanlıların zafer sarhoşu olarak arabuluculuğu erteleyerek kaleye saldırmalarından ve büyük bir yenilgiye uğramalarından korkuyordu. En sonunda sadrazamın karargâhına çağırıldığında Türkler gerçekten de doğru dürüst hazırlanmadan şehri bombalamaya başlamışlardı.

Fakat Avusturyalıların morali sarsılmıştı. Villeneuve bundan vakit kaybetmeden yararlandı. İmparator General von Neipperg adında bir temsilcisini, Rusya’yı hesaba katmaksızın İstanbul’la ayrı bir barış müzakeresi için tam yetkiyle Viyana’dan yola çıkardı. General Osmanlı karargâhına gelince görüşmeler çerçevesinde imparator adına geniş arazileri Osmanlılara terk etmeye razı göründü. Fakat Belgrad söz konusu edildiğinde şehri ancak savunmaları yerle bir edildiği takdirde teslim edeceğini bildirdi. Sadrazam bu şartları azametle reddederek Belgrad’ın anahtarları eline verilmedikçe barışa razı olmayacağı karşılığını verdi. Fakat kavgacı askerlerini tatmin etmenin gereğini hissetmekle beraber, şahsen barış istiyordu.

Bunun bilincinde olan ve Avusturyalıların vakit kaybetmeden anlaşmak istemelerinden yararlanan Villeneuve kabul edilebilir bir uzlaşma formülüyle imdada yetişti. Avusturyalılardan kendi inşa ettikleri savunmaları yıkmaları istenecekti. Fakat özgün Türk surlarına dokunmayacaklardı. İmparatorun Fransa tarafından garantilendiği için ister istemez onaylamak zorunda kaldığı antlaşmanın şartlarına göre Osmanlı İmparatorluğu Pasarofça Anlaşması’yla Sırbistan’da, Bosna’da ve Eflak’da kaybettiği bütün toprakları geri alıyordu. Tuna, Sava ve dağlık Temeşvar eyaleti bir kez daha iki imparatorluk arasında sınır oldu.

Avusturya Cephesi’ndeki bu ayrı teslim Türkiye’nin diğer düşmanı için şanssız bir anda gerçekleşmişti. Çünkü bu an Rus Cephesi’nde ortak seferlerinin bütün gidişatını değiştirebilecek olan Türklere karşı kazanılmış bir zaferle örtüşüyordu. Karadeniz steplerindeki başarısız operasyonlarından cayan Rus komutanı Mareşal Münnich, Osmanlı toprakları içerilerine doğru yeni bir ilerleme hattını izlemişti. Kuzeye yürüyüp Lehistan topraklarına tecavüz ettikten sonra sırayla Dinyester’i ve

Prut'u aşarak Moldavya'ya girmişti. Burada güçlü bir saldırıyla kilit konumundaki Choczim kalesini zapt etti. Oraya, Müslüman zulmünden kurtarmak id- diasıyla Hıristiyanları etrafında toplayan bir kuklasını oturttu. Jassy, ona kapılarını açtı, öncü Rus birlikleri de çok geçmeden Tuna'nın kuzey kıyısında keşiflerde bulunacaklardı. Ruslar bundan sonra Besarabya'ya döndüler ve güneye yapılacak ve Rusları ta İstanbul yoluna kadar Avrupa Türkiyesi'nin kalbine sokacak bir operasyon için üs olarak kullanmak üzere Bender'in üzerine yüklendiler. Fakat şimdi Avusturya'nın yenik duruma düşmesi sayesinde iki yüz bin kişilik bir Osmanlı Ordusu, Tuna'daki Rus cenahı üzerine yürümeye hazırdı. Mareşal Münnich'in acı acı söylendiği gibi, "Türkler Muhammet'e, Villeneuve'e ve Neipperg'e şükretsinler!"

Rusların da Belgrad'da İstanbul Hükümeti'yle kendi antlaşmalarını imzalamaktan başka çareleri yoktu: bu da Fransız arabuluculuğunun ikinci zaferi oldu. Türkler Azak'ı Ruslara bırakıyorlardı, ama kalesinin yıktırılması ve çevresindeki arazinin iki imparatorluk arasında tarafsız bir çöl kuşağı yapılması koşuluyla.

İstanbul aşağı Don'da, Azak'ın altında bir kale yaptırmak hakkını alıkoyuyordu, böylece Rusların her iki denize girişlerini engelleyebileceklerdi. İster savaş ister ticaret gemisi olsun hiçbir Rus gemisi Karadeniz'e giremeyeceği gibi, Bug'la Dinyeper'in arasında sadece dar bir şeridini alıkoyacakları bu denizin kıyılarında gemi tezgâhı kuramayacaklardı. Rusların Kırım, Moldavya ve Besarabya'da fethettikleri toprakların tümü Türklere iade ediliyor, Ruslar sadece Ukrayna havzasındaki topraklarını biraz genişletebiliyorlardı. Fransız arabulucunun önerisi üzerine, İstanbul, Prut Antlaşması'nda Rusların Lehistan'ın iç işlerine karışmasını men eden maddenin yenilenmesinde ısrar etmiyordu.

Kısa bir savaşı noktalayan Belgrad Antlaşması Habsburglar için onur kırıcı, Ruslar için düş kırıcı, Osmanlı İmparatorluğu için de rahatlatıcı oldu. İmparatorluk, bu gerileme döneminde savunmacı bir zihniyetle sadece barış istediği şu sıralarda yeni ve en güçlü düşmanı karşısında bir kuşak sürecek bir rahatlamaya kavuşuyordu. Eski kalıtsal düşmanı Avusturya'ya karşı hem gururunu kurtarmış hem de son onur kırıcı yenilgi sonucunda güvenlik sisteminde açılmış gedikleri tıkamıştı. Türklerin bu cephedeki zaferi her ne

kadar büyük ölçüde Avusturyalı kumandanların suçu ise de, Osmanlı askeri yeni askeri hünerlere ulaşamamakla beraber, eski cenkçi ruhunu koruduğunu kanıtlamış, iki cepheli bir savaşla karşılaşan Osmanlı kumandanların stratejileri de akıllıca olmuştu.

Bununla birlikte, zafer ve barış en başta diplomasiyle ve özellikle Fransa'nın hüneriyle zekâsının ve öngörüsünün ürünüydü. Kriz anında Türkleri savaşmak için cesaretlendirenler, zafer anında barış için masa başına oturmaya razı edenler, pazarlık sırasında da her bir düşmanlarının diğerinin zararına kafasını karıştıranlar Fransızlar olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış işlerinde çağın yeni bir davranış modeli egemendi. Bu artık Osmanlı gücünün bağımsızca ileri sürdüğü iddialara bağlı olmayacaktı. Çünkü bu çağda bir zamanlar Hıristiyan Avrupa'nın efendisi olmaya azmetmiş Türk, artık kendi topraklarının dahi tam anlamıyla efendisi olamayacaktı. Çünkü imparatorluk, gücünü rakip bir imparatorluğa karşı yaşatmak için Hıristiyan Avrupa'nın güçleriyle ittifak kurmak zorundaydı.

İstanbul bu güçlerden Fransa'nın arabuluculuğu sayesinde başka devletler karşısında tartışılmaz bir nüfuz ve prestij düzeyine yükselmişti. 1740'da yirmi dört maddelik bir dostluk ve ticaret antlaşması, Fransa'nın kapitülasyonlarını eskisinden daha kalıcı ve avantajlı şartlara göre yeniliyor, böylece Doğu Akdeniz'de Fransa'nın ticaret yapma üstünlüğünü perçinliyordu. İstanbul aynı zamanda Fransızların teşvikiyle Rus tehdidine karşı İsveç'le önce benzer bir dostluk ve ticaret antlaşması, daha sonra da Fransa'yla arasında olmasını istediği gibi bir saldırma ve savunma antlaşması imzaladı. Bu sonuncusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Hıristiyan Devleti'yle imzaladığı bu türden ilk anlaşmadır. Son olarak Fransa'nın Latin Hıristiyanlar üzerinde korumacılık haklarının belirli şartlarla onaylanması, bu ülkenin imparatorluğun önemli bir kısmında nüfuz sahibi olmasını garantiliyordu. Batı'nın on sekizinci yüzyıldaki güç ve uygarlık dünyasında altın çağını yaşayan Fransa'dan ilham ve destek bekleme sırası şimdi Osmanlı Türklerindeydi.

((28))

Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa topraklarına şimdi bir kuşak sürecek barış egemendi. Avrupa devletleri ise bu sürenin büyük bölümünde savaş halindeydiler. Habsburg imparatoru VI. Karl’ın 1740’daki ölümünün sonrasında Avusturya topraklarının parçalanmasıyla kapılabilecek ganimetler vardı. Fakat Karl’ın kızı Maria Theresa Habsburg topraklarının bölünmesini önleyen “Pragmatische Sanktion”ı kabul ettirerek Avusturya tahtına oturdu. Bu, önce Avusturya Veraset Savaşı’na, arkasından da Yedi Yıl Savaşı’na ve Prusya Kralı Büyük Friedrich’in Avrupa’da yükselmesine yol açtı.

Barış yanlısı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun koruyuculuğu rolünü üstlenen Fransa, her zaman Osmanlı çıkarlarıyla uyuşmayan kendi çıkarları uğruna Osmanlıları Avrupa’daki kavgalara yalnız pasif değil, aktif bir dengeleyici kuvvet olarak da karıştırmaya niyetliydi. O sıralarda Prusya ve Alman prensleriyle birlikte Avusturya üzerinde planları olan Fransızlar, Türklere Macaristan’ı istila etmeleri için baskı yaptılar; bu şaşırtmacanın karşılığında onlara bu ülkenin krallığını vaat etmişlerdi. Fakat III. Ahmet’in yerine geçen Sultan I. Mahmut bu oyuna kanmadı. Türklerin tarafsızlığında ısrar ederek taraflara barış için arabuluculuğunu, Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlığa bir kâfirin arabuluculuğunu teklif ettiği bir manifesto yayımladı. Avrupa devletleri bu jeste aldırmadılar.

Fransızlar bunun üzerine son günlerde kendisine bir emekli aylığı bağlanan dönme Bonneval’a başvurdular. Nüfuzu sayesinde Osmanlı Hükümeti’ne bir savaş kararı çıkartabileceğini umut etmişler, Bonneval’e karşılığında Fransa’ya dönüşü vaat etmişlerdi. Fakat sultanla vezirleri kararlarından dönmemekte direndiler. Bundan sonraki on yıl içinde İstanbul’a Prusya ve İsveç’le bir ittifak yaptırma çabaları da boşa gitti. İstanbul savaşmamaya öylesine kararlıydı ki Maria Theresa’nın girişimleri ve İngiltere’nin arabuluculuğu sonucunda Avusturya ve Rusya’yla “kalıcı” bir barış antlaşması bile yaptı.

Gelecekte onları bekleyen tehlikelere gözlerini kapayan Osmanlı Türkleri, mizaçlarına uygun o kaderci atalete onlarca yıl süresince kendilerini seve seve terk ettiler. Seçkinlerin arasından yalnız küçük bir azınlık gerçekçi davranarak imparatorluğun o tarihlerdeki zafiyetinin, silahlanma ve yapılanma gereksiniminin bilincindeydi ve bu sakin dönemi, gerçekleşmesi kaçınılmaz olan Rusya'yla bundan sonraki ciddi çatışmaya kadar Osmanlı ülkesini düzene sokmak için bir şans olarak görüyordu.

Yönetim müessesesi içinde bunun dışında kayıtsızlık ve tedbirsizlik egemendi. Kusurlara göz yummak ya da en azından varlıklarıyla yüzleşmeye inatçı bir isteksizlik bu topluluğun bütün katlarını kaplamıştı. Bu ruh halinin kökleri Osmanlı kurumlarının şaşmazlığına ve deneyimi hesaba katmaksızın kâfirlerin yetersizliğine duyulan geleneksel inançta yatıyordu. Çıkarcılığa dönüşerek sürekli değişen sadrazamlardan aşağıya ve dışarıya yayılarak resmi hiyerarşiyi kaplıyor ve giderek genişleyen yolsuzluk alanlarından geçerek hükümet mekanizmasını bütünüyle bozuyordu. Böylece silahlı kuvvetlerin nüvesi Yeniçerilere kadar iniyordu. Sultan Mehmet'ten dış alım vergilerinden bağışıklık ayrıcalığını elde eden Yeniçeriler artık savaşa güvenmek zorunda kalmıyor, yan uğraşlarının ticari alanlarını genişleterek toplumun kalan kısmı gibi çıkarlarını barışa bağlıyorlardı. Barışın bozulması ise onlara çok şey kaybettirirdi.

Sultan Mahmut 1754'de öldü ve yerine kardeşi geçti. O tarihe kadar sarayda kapalı yaşayan III. Osman'ın, kambur denecek kadar şekilsiz bir vücudu vardı. Kardeşinin barışçı politikasını sürdüren bu hükümdarın saltanatı sadece üç yıl sürecekti. III. Osman'ın saltanatının sonuncu yılıyla yerine geçen III. Mustafa'nın saltanatının ilk yılı boyunca imparatorluk gerçekte Köprülüler çapında bir sadrazam olan Ragıp Paşa tarafından yönetilmişti. Dürüst karakterli ve aydın kafalı bu vezir Avrupa bilimi konusunda eğitim görmüştü ve Isaac Newton'un çalışmalarının hayranıydı. Batılılaşma idealinin peşindeydi, ama bu aşamada düzenin bozulmaması için reformları "var olan kurumların ahengini bozmadan" sürdürmenin zorunluluğuna inanıyordu.

Yurtdışında denge arayışıyla ilgili olarak hükümetin barış politikasını sürdürüyordu. Avusturya'yla Rusya'nın gücüne karşı bir denge unsuru olarak 1761'de Prusya'yla bir antlaşma imzaladı. Olaylar onu aşmamış

olsa... bunu bir saldırı ve savunma ittifakına dönüştürmeyi ümit ediyordu. Çünkü Prusya Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gözü olmayan bir devletti. Rus tehdidinin bilincinde olarak Osmanlı Ordusu'nda reform yaratmanın gereğine inanan Ragıp Paşa silah imalathanelerini yapılandırdı, bir top dökümhanesi kurdu, bir köprü inşaatçı birliği oluşturdu ve yeni savaş gemilerinin yapımına başladı. Matematik, denizcilik eğitimi, mühendislik ve topçuluk okulları kurdurdu; Yeniçerilere, lağımcılara, Sipahilere ve Anadolu'nun feodal süvarilerine programlı manevralar yaptırdı. Yönetimi düzene soktu, imparatorluğun maliyesine de bir düzen getirmeye çalıştı, Anadolu'da eşkıyalığı bastırdı ve kutsal Mekke ile Medine şehirlerine büyük gereksinim duydukları tahıl sevkıyatını garantiledi. Kamu hizmetlerine dikkatini vererek Karadeniz'le Akdeniz arasında bir kanal açmak projesini yeniden hayata geçirdi. Böyle bir kanal Boğaziçi'ni devre dışı bırakarak Anadolu'yu İznik Körfezi'nin başına kadar yararak Marmara Denizi'ne açılacaktı. Sadrazam bunun gibi girişimlerle yeni Sultan III. Mustafa'nın enerjisine rehberlik etmeye ve huzursuz mizacını kontrol altında tutmaya çalıştı. Hükümdar da işleri yönlendirmeyi başlangıçta sadrazamına bırakmaktan hoşnut gözüktü.

Fakat III. Mustafa bir barış adamı değildi. Enerjik, çalışkan, halkına rehberlik etmeye ve ülkesinin çıkarlarına hizmet etmeye hevesliydi. Özetle onda atalarını ateşleyen, fakat kendi öncellerinde olmayan fatihlik kıvılcımı vardı. Bununla birlikte, bu kıvılcım onda her zaman serinkanlı yargılarla yumuşamıyordu. Mustafa tahta çıkar çıkmaz sultanlığına yakışır biçimde hüküm sürmeye karar verdi, hatta geleneklerin buyurduğu cülus şerbetini içerken Yeniçerilere savaş planlarını çıtlattı. "Arkadaşlar," dedi. "Gelecek bahara bu şerbeti sizinle Bender duvarlarının dibinde içeceğimizi umarım."

İstanbul'un Avrupa işlerine daha saldırgan bir tutum sergilemesinden yanaydı. Ancak Ragıp Paşa'nın 1763'deki ölümünden sonra gerçek anlamda dizginleri eline aldı. Bu girişimi yetenekli olduğu kadar pervazız yeni bir savaşçı düşmanın, Çariçe Büyük Katerina'nın hızla iktidara gelmesiyle çakışıyordu. "Kuzeyin Semiramis'i" sefih ve aylak kocası III. Petro'ya karşı girişilen bir askeri darbeyle tahta çıkarılmıştı. Katerina'nın ideali Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Boğaziçi kıyılarında çariçe olarak saltanat sürmekti.

Bununla birlikte Kral III. Augustus'un ölmesi önce Lehistan'ın parçalanıp pay edilmesini gerektiriyordu. Eski bir düşman olan Prusya Kralı Büyük Frederick'in şahsında bir müttefik arayan çariçe, taraf değiştirerek 1764'de onunla Leh bağımsızlığına karşı bir anlaşma imzaladı. Bu, Lehistan'ın, Avusturya'nın da suç ortaklığıyla Rus ve Prusya kuvvetleri tarafından paylaşılmasına ve bölünmesine, ülkenin tahtına da Katerina'nın eski bir âşığının oturtulmasıyla sonuçlandı.

III. Mustafa, Rusya'nın bu hile yollu saldırganlığına ve Katerina'nın kukla prensinin krallık tahtına oturtulmasına, "Bu kâfirlerin burnunu sürttürmenin yolunu bulacağım," diye öfkesini dile getirmekte gecikmedi. Ama Divanı hâlâ savaşa karşı olduğu gibi, imparatorluğun askeri kuvvetleri de henüz hazır değildi. İstanbul önceleri sadece pasifçe protesto etmekle yetindi ve acı içindeki Lehlerin yalvarışlarına rağmen, Rus ve Prusyalı elçilerin güven verici sözlerine kandı. Lehistan'ı halledene kadar İstanbul'u susturmak Katerina'nın işine geliyordu. Rus altınının ise Divan'da etkin oylar satın alabileceğini keşfetmişti.

Ama niyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nu da aynı akıbete uğratmak olduğunu gizlemiyordu ve bu da çok geçmeden belli oldu. Buna hazırlık olarak imparatorluğun çeşitli bölümlerinde... Karadağ'da, Arnavutluk'ta, Moldavya'da, Eflak'da, Gürcistan'da ve Kırım'da Rus ajanları tarafından kışkırtmacılık yapıldı. Ruslar "Yeni Sırbistan"da , Bug'la Ukrayna sınırı arasında Belgrad Antlaşması'na göre tarafsız olması gereken bir sınır bölgesini tahkim ettiler, böylece bir savaş durumunda Türklerle Tatarlar arasındaki haberleşmeyi kestiler. Son kışkırtıcı davranışları kaçak Lehleri Tatar hanının Besarabya sınırına yakın Balta'daki vassal bölgesine kadar kovalamak oldu; burasını kuşatıp yaktılar, bu arada Lehlerle Türkleri ayırım gözetmeden katlettiler. Antlaşmanın böylesine ihlal edilmesi sultanı fazlasıyla kızdırdı. Divan sonunda politikasını değiştirerek hemen savaş ilanına karar verdi. Bu karara yalnız Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa itiraz etti, ama prensip olarak değil, sadece imparatorluğun silahlı kuvvetleriyle sınır savunmalarının henüz hazırlıksız olduğu, gelecek bahara kadar hiçbir askeri operasyonunun başlayamayacağı ve böylesi bir uyarının Ruslara baskın bir avantaj vereceği gerekçesiyle.

Fakat sabırsız sultan aradığı fırsatı bulduğunu düşünüyordu. Sadrazamı azletti, sonra yeni Sadrazam Hamza Paşa aracılığıyla Rus Elçisi Obreskov'a alelacele bir ültimatom vererek çariçenin, kuvvetlerini Lehistan'dan çekmesini istedi. Obreskov Petersburg'dan talimat almadığı gerekçesiyle ültimatomu imzalamayı reddedince Yedikule'ye hapsedildi ve Rusya'ya savaş ilan edildi. "Sadık müttefik" Fransa zaten birkaç zamandır Divan'a bunun için baskı yapıyordu. İstanbul'daki büyükelçisi De Vergennes Versay'da Choiseul'den Rusların Lehistan'daki ve başka yerlerdeki eylemlerin tehlikelerine karşı Türk vezirlerini uyarması talimatını almıştı. De Vergennes'in bu arada Versay'ı Osmanlıların hazırlıksız olduğu gerçeğine karşı uyarması boşuna olmuştu. Ama şimdi gerçek su yüzüne çıkmıştı. Versay tarafından askeri danışman olarak gönderilen Baron de Tott, sultan tarafından silah, cephane durumunu denetlemek üzere yetkilendirildiğinde İstanbul'daki silahhanenin eksiklikleri karşısında şaşırdı ve dehşet içinde kaldı.

Gördüğü kadarıyla geleneksel savaş uygulaması unutulmuştu. İstihkâmlar, ordu manevraları, eğitim ve disiplin acınılacak durumdaydı. Resmi çevrelere coğrafyanın en basit yönlerine kadar cehalet egemendi. Savaş alanında disiplinsizlik göze batıyordu. Askerlerden koca koca birlikler savaşmayı reddediyorlardı; levazım dairesinde yapılan hırsızlıklar tayınlarda kıtlığa yol açıyordu; tımar sahibi süvariler askerlik görevlerini türlü maceraperestlere havale etmişlerdi; Yeniçeriler akıllarına estikçe subaylarına vuruyor ve piyade olmalarına rağmen, subayları da yürümediği takdirde savaşa at üstünde gitmekte ısrar ediyorlardı. Osmanlı Ordusu yozlaşarak barbar bir kalabalığa dönüşmekteydi.

Sadrazam Ragıp Paşa'nın ıslah etmeye ve geliştirmeye çalıştığı donanmanın gemileri kusurlu yapım, modası geçmiş model ve bozuk malzeme kurbanıydı. De Tott'un bildirdiğine göre: "Alt katındaki topları en küçük fırtınada su altında kalan yüksek güverteli gemiler, düşmanın karşısına bol tahta, fakat kıt ateşle çıkıyorlardı." Güvertelerin yüksekliği denizcilerin mutlaka başlarında taşıdıkları kavuklara göre ayarlanmıştı. De Tott "eksikleri göremeyecek kadar cahil adamların kumandasında olan bu donanmanın başka sayısız kusurlarından" da söz ediyordu. Kaptan-ı deryanın bütün gemilerin kumandasını en yüksek teklifi verene devretmeye

hakkı olduğu gibi, kaptanlarına da atamaları artırmaya koyma hakkını veriyordu.

Sultan Mustafa’yı hazır olmadan savaşa atılmaya iten tezcanlılığı, Çariçe Katerina’ya ona karşı beş orduyu seferber etme zamanı sağladı. Bu ordular batıdan doğuya doğru Moldavya’yı kapsayan Dinyester hattında, Ukrayna’da, Kırım yolunu açan Perekop Geçidi’ne, Don ile Kafkasya arasındaki bölgede ve Gürcistan’la Doğu Anadolu’yu kapsayan Tiflis bölgesinde konuşlanmıştı. Osmanlı cephesinde 1769 yılı kışında yalnız Kırım Hanı Kırım Giray bir saldırı düzenledi. Yanında, onun önerisi üzerine Tatar gibi giyinmiş ve on Çerkez atıyla donatılmış Baron de Tott vardı. Kendi daha narin atı soğuktan ölerek yere yığılınca, alelacele ve özel olarak havyarla yenmek üzere tütsülenmiş at etine dönüştürüldü. Hanın deneyimli Tatar atlılarından oluşan kalabalık ordusu Dinyester ile Bug’dan fırtına gibi geçerek Yeni Sırbistan’ın buzlu steplerine girdiler, Güney Rusya’nın büyük bölümlerini yağmalayarak geçtiler ve bini bulan tutsaklarla döndüler. Ne çare ki Kırım Giray dönüşünden kısa süre sonra öldü, İstanbul tarafından seçilen ardılı ise onun düzeyine ulaşamadı.

Aynı şey, sultanın lider seçimindeki beceriksizliğini gösteren yeni Osmanlı sadrazamı ve Başkomutanı Mehmet Emin Paşa için de geçerliydi. Kendi de itiraf ettiğine göre bir kılıç adamı değil, bir kalem adamıydı ve dolayısıyla her türlü askeri deneyimden yoksun olduğundan 1769 ilkbaharında Tuna’ya varınca paşalarını bir araya topladı ve seferin nasıl planlanacağına dair fikirlerini sorarak onları şaşırttı. Sonuçtaki fikir ayrılığı ordunun belli bir eylem planı olmaksızın Tuna’yı aşıp Moldavya’ya girmesiyle sonuçlandı. Bu girişimi kısmen iaşe yokluğu ve çevredeki bataklıklardan saldıran tatarcık ve sivrisinek salgınından kaynaklanan bir dizi yenilgi izledi. Bunun sonucunda Türkler geri çekildi, Choczim’i ele geçiren Ruslar Moldavya’yla Eflak’a girdiler; sonunda da sadrazam sultan tarafından görevden alındı ve idam ettirildi. Bu da Osmanlıların Dinyester ile Tuna arasındaki yenilgiler dizisinin ilki oldu.

Çariçe Katerina o yılın sonlarına doğru düşlediği bir projeyi gerçekleştirmeye kalkıştı... bu, Yunanistan’ın istilası ve Hıristiyan halkını kâfir Türkün boyunduruğundan kurtarmaktı. Böylesi bir başarı herhalde

bütün Batı dünyasının hayranlığını kazanacaktı. Rus Ortodoks Kilisesi Yunanistan’daki ajanları sayesinde birkaç zamandır haçlar, İnciller ve ayaklanmaları karşılığında Yunanlılara silah vaat etmiş olan Katerina’nın resimleri sayesinde bıkıp usanmadan propaganda yapıyordu. Coğrafya bilgileri kıt olan Türkler, kendilerine duyurulan tehdide aldırmadılar: Ruslar bir donanmayı Baltık’tan nasıl Akdeniz’e indirebilirlerdi?

Donanma Baltık’ta Kronştadt’la komşu limanlarda toplanmıştı. Denize alışık olmayan iki Rus amiralin resmen, gerçekte ise deneyimli bir İngiliz amiralin John Elphinston’un kumandasındaydı. Rus Donanması hâlâ geriydi. Gemileri dengeden yoksundu; yeterli bir top dökümcüsü bulmayı düşünüyordu; mürettebatları acemilerle... sabanlarından koparılmış köylülerle, hastanelerde nekahetlerini geçirenlerle bütünleşmişti. Amiral Elphinston’un diğer kumandanların noksanlarıyla ilgili yorumlarına Katerina, “Rusların cehaletleri gençliklerinden, Türklerinki ise köhnemişlikten kaynaklanıyor,” diye karşılık verdi. Rus gemileri demir attıkları İngiliz limanlarında dostça karşılandılar. Donanma Bakanlığı’nın emriyle onlara donanım ve yiyecekler sağlandı, onlara ayrıca becerikli dümenciler ve başka denizciler verildi, öyle ki her Rus gemisindeki personelin İngiliz bütünleyicileri oluyordu. Çünkü İngiltere o tarihlerde düşmanı Fransa’nınkine karşın Rusya’nın büyümesine olumlu bir gözle bakıyordu; üstelik Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü koruma politikasını henüz desteklemiyordu. İngiliz Hükümeti böylece Rus Donanması’nın Akdeniz’e girmesinin Fransa veya İspanya tarafından engellenmesinin savaş nedeni sayılacağını belirtmişti.

Rus kuvvetlerinin kumandanı, Katerina’nın gözdesinin kendisi için Yunanistan’da saltanat sürmek için bir taht hayalini kuran kardeşi Kont Orloff’du. Rus kuvveti 1770 başlarında Mora kıyısının açıklarında belirdi. Venedikli ajanlar Rum aşiret reisleriyle gizli anlaşmalar yaparak Hıristiyan halkın topyekûn ayaklanması vaadini koparmışlardı. Rus bayrağı altındaki kuvvetler Mani’de karaya çıktılar; buranın tezcanlı halkı Türk zorbalara karşı ayaklanmaya dünden razıydı. Fakat ortak bir savaş planı yoktu, Ruslar da Türkleri gelişigüzel şekilde katletmekten başka şey düşünmeyen yabani dağ eşkıyası üzerinde sistematik bir kontrol kurmayı başaramadılar.

Mora valisi olan eski sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa şiddetle karşılık verdi. Takviye olarak Arnavut çeteleri çağırarak gerek Rum isyancıları gerekse yabancı istilacıları yendi, Rus birliklerini gemilerine sürdü, karada da Hıristiyan asileri öldürdü. Ruslar böylece yarımadayı boşaltırken İstanbul'un fethinin yıldönümünde Muhsinzade Paşa, Mora fatihi unvanını aldı.

Fakat Rus kuvvetleri Akdeniz'de kaldı. Kara operasyonlarından çok denizde başarılı oldular. Bir Osmanlı filosunu Sakız Boğazı'nda yenilgiye uğratarak oldukça dar Çeşme koyuna sığınmak zorunda bıraktılar. Türk filosu burada kuşatıldı ve birinin kaptanlığı bir İngiliz teğmen tarafından yapılan iki ateş gemisinin koya sokulmasıyla yakıldı. Baron de Tott, "Bu dâhiyane tuzak sayesinde gemiler, barut ve toplarla dolu liman çok geçmeden Türklerin bütün deniz kuvvetlerini yutan bir volkan olmuştu," diye kaydetti.

Osmanlı Donanması böylece İnebahtı Savaşı'ndan beri en korkunç felaketi yaşamış oluyordu. Katerina zaferi Tsarsko-selo'da bir zafer takı kurdurmak ve her savaşçı için üstünde "Oradaydım" diye kayıtlı birer madalya yaptırmak suretiyle kutladı. İngiliz amiralinin önerisini dinlemiş olsalardı Rusların zaferinin kesin ve kalıcı etkileri olacaktı. İngiliz amirali donanmanın doğruca savunmaları zayıf olan Çanakkale Boğazı'na hareket etmesi, sonra Marmara Denizi'ne girerek İstanbul'u bombardıman altına alması için baskı yapıyordu. Fakat İngiliz amiralin Rus üstü olan ve kısa bir süre sonra Katerina tarafından Çeşmeski adıyla onurlandırılacak olan Kont Orloff tereddüt ediyordu. Boğaz'ın çevresinde kararsız şekilde dolanarak Türklere, Baron de Tott ve Frenk mühendislerinden bir ekibin uzmanlığında dört ağır batarya yerleştirmek fırsatını verdi. Bataryaların ikisi Avrupa, ikisi Asya tarafına boğazı geçmeye yeltenecek bir gemiyi çapraz ateşleriyle tarayacak biçimde yerleştirilmişlerdi.

Elphinston böylece Bozcaada'dan itibaren boğazları kapadı, Orloff da Limni'yi kuşattı. Altmış gün sonra Türk garnizonu teslim olmak üzereyken sultanın eski korsanlık geleneğini yaşatan amirallerinden Cezayirli Hasan Paşa kuşatmayı kaldırmaya talip oldu. Sadece İstanbul sokaklarındaki fanatik kabadayılardan tabancalar ve kılıçlarla silahlı dört bin kişi istedi. Adanın doğu kıyısına sessizce çıkan bu kuvvet, kuşatmacılara baskın yaptı,

onları siperlerinin içinde kılıçtan geçirdi, kalan Rusların panik halinde kuşatmayı bırakarak gemilerine sığınmalarını sağladı. Hasan Paşa böylece kaptan-ı deryalığa terfi ettirildi.

Orloff'un deniz kuvvetleri bir süre daha Akdeniz'de kalarak Türk gemilerini taciz ettiler, başkentle Asya'daki toprakları arasındaki iletişimi engellediler ve Rus usulü uyarınca Mısır'la Suriye'nin içişlerine karıştılar. Orloff bu arada Memluk başbuğu Ali Bey'in Akka şeyhiyle ortaklaşa olarak İstanbul'a karşı ayaklanmasını asker ve mühimmatla destekledi. Ali Bey, Şam valisi aleyhine Suriye'nin büyük bir kısmını işgal ettiyse de sonunda dört yüz Rus askerinin de öldüğü bir savaşta hiyanete uğrayarak yenildi. İsyancı paşanın kellesi tutsak edilen dört Rus subayıyla birlikte bundan sonra İstanbul'a gönderildi.

O sıralar Rus-Osmanlı sınırları boyunca uzanan ana savaş alanlarında birbirini izleyen yıllık seferlerde şans Osmanlı kuvvetlerinin yüzüne gülmüyordu. Ruslar 1770'de Moldavya'yla Eflak'ı istila ederek Türkleri panik halinde Tuna'nın diğer yakasına kaçırdılar. Nehrin kuzeyindeki bütün Türk kaleleri ve imparatorluğun geleneksel savunma hatları çok geçmeden Rusların eline geçti. Yalnızca Bender'in Tatar halkı ciddi bir direniş gösterdi. İki aylık bir kuşatmayı izleyen şiddetli sokak çarpışmalarından sonra bunların sadece üçte biri hayatta kalacaktı.

Dinyester'in kaleleri de Tuna'nınkiler gibi böylece Rusların oldu.

1771'de sırada Kırım vardı. Burası da iki yandan, Perekop geçidiyle Kerç Boğazı üzerinden Ruslar tarafından istila edildi. Kırım toprakları istila edilirken görülen karışıklık sahneleri Tatarlarla Türkler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle daha da şiddetlenmişti. Türk vali esir düştü; Kırım hanı ise en küçük bir direnişe kalkışmadan yüz kızartıcı şekilde kaçarak Tatarları son otorite kaynaklarından yoksun bırakmıştı. Hanın iki oğluna Rus himayesi altında bağımsızlık teklif edildi, bu gençler sonuçta bir heyetle birlikte St. Petersburg'a giderek Çariçe Katerina'ya bağlılık yemini ettiler. Osmanlı İmparatorluğu böylece Karadeniz'in Oczakov ve Kinburn kaleleri dışındaki en büyük kısmını kaybetmiş oldu. Aynı tarihlerde Kafkasya'da da Ruslar Mingrelya ile Gürcistan'ı ele geçirerek Türkleri sınır dışına sürdüler.

Avusturya’yla Prusya bu arada güçlü Rus komşularının sürekli fetihlerinden rahatsız oldular ve çariçeye İstanbul’la arasında arabuluculuk teklifinde bulundular. Fakat çariçe başka devletlerin müdahalesi olmaksızın yalnızca sultanla pazarlığa oturacağını bildirdi. Bunu diğer devletlerle Türkiye arasında karmakarışık bir diplomasi manevraları süreci izledi. Bu arada Lehistan’ın planlı bir şekilde bölünmesi de söz konusuydu. İstanbul Rusya’ya karşı destek olmaları karşılığında Avusturya’yla, arkadan da Fransa’yla ittifak kurmayı gözden geçirdi. En sonunda 1771 yılı sona ererken ateşkes konusunda anlaşmaya vardılar, bunu ise önce Fokşani’de, sonra da Bükreş’de barış koşullarının saptanması izledi.

Müftü ve toplu halde ulema sultan ve halifenin otoritesi altındaki bir Müslüman Devleti olan Kırım’ın bir Hıristiyan Devleti’nin himayesine girmesine karşı çıktıkları için pazarlıklar kesildi. Sultan Mustafa’yla sadrazamı ve vezirleri öne sürülen koşullara taraf olmalarına rağmen, İstanbul’da ulemanın başkaldırması korkusuyla reddettiler. Sonuçta, savaş bir yıllık aradan sonra tekrar başladı. Bu aradan yararlanan sultan, Mora’nın kurtarıcısı Muhsinzade Mehmet Paşa’yı tekrar sadrazamlığa getirdi.

Muhsinzade düzenlediği ve kuvvetlendirdiği orduya yeniden hayat verdi, 1773’de de şimdilerde Tuna’nın yalnız güney kıyısıyla sınırlanmış olan ve Bulgaristan’ın Silistre ve Rusçuk kaleleriyle Karadeniz kıyıları arasında uzanan bölümünde sürecek bir sefere girişti. Türkler önce Silistre’de bir Rus kuşatmasına karşı koyarak sokak sokak dövüştüler ve Rusları çekilmek zorunda bıraktılar. Bir Rus birliği savunulmayan Pazarçık kentinin sivil halkını katletmek suretiyle intikam aldı. Bir Türk müfrezesinin gelmesi üzerine Ruslar hızla geri çekildiler. Kamp ateşlerinde yarı pişmiş etle dolu kazanlarını terk etmişlerdi. O sırada başka bir Rus kuvveti Varna üzerine yürüyordu, ama Karadeniz kıyısında dolaşan bir Türk deniz filosundakiler tarafından geri püskürtüldüler.

Bu beklenmedik başarıdan cesaret alan Türkler, 1774’de Balkan sıradağlarının eteklerinden itibaren Tuna Vadisi’ne hâkim Şumnu’daki karargâhlarından saldırıya geçtiler. Bu kez düşmanı Köstence bölgesindeki Hirsova Kalesi’nden sürmek için nehrin ağzına doğru ilerlediler. Fakat önce saldırıya geçen Ruslar kalabalık Türk Ordusu’nu yenilgiye uğrattılar, karargâhlarını bütün içindekilerle ele geçirdiler ve Türkleri Şumnu’yu

savunmak için yetersiz bir kuvvetle bıraktılar. Türkleri kıskaç içine alan Ruslar güneye Balkan boğazlarına doğru harekete geçince İstanbul'la haberleşme de kesilme tehlikesiyle karşılaştı.

Bu sondu. Sadrazam düşman karargâhına bir subay göndererek ateşkes istedi. Bunun yerine barış için görüşmeler yapmak için tam yetkili temsilciler göndermesi istendi. İstanbul'un onayıyla görüşmeler başladı ve Küçük Kaynarca Antlaşması çerçevesinde koşullar saptandı. Yedi saatin içinde büyük ölçüde iki yıl önce reddedilen koşullar çerçevesinde anlaşma sağlandı. Prut Antlaşması'nın yıldönümüyle örtüşmesi ve bu Rus yenilgisinin acı anısını silmesi için antlaşmanın imzalanması Ruslar tarafından dört gün geciktirildi.

Yeni anlaşma Osmanlı İmparatorluğu için onur kırıcı olmakla birlikte, koşulları olabileceği kadar sert değildi. Çünkü çariçe şimdi Rusya'nın zaferlerinin pahalıya patlaması, Rusya'da ve Lehistan'da patlak veren sorunlar nedeniyle barış yapmaya hazırdı. Rusya ne Kırım üzerindeki kontrolüne devam etti ne de ülkeyi Türklere iade etti. Buna karşın Kırım'da ve Lehistan sınırına kadar Besarabya'da Tatarların siyasal özgürlüğünü tanıdı. Ülke, seçimle ve Rusların ya da Türklerin müdahalesi olmadan saltanat sürecek yerel bir prens tarafından yönetilecekti. Tatarlar dini konularda Osmanlı sultan ve halifesine tabi olacaklardı -bu da Osmanlı sultanının sınırlarının ötesindeki Müslümanlar üzerindeki haklarının uluslararası düzeyde ilk kez tanınması anlamına geliyordu.

Diğer yandan Kerç ve Yenikale gibi kilit niteliğindeki iki kalenin, Azak'la Kinburn gibi şehirlerin elinde kalması Rusya'ya Kırım ve çevresine istediği anda girip buralara hâkim olma olanağını veriyordu. Hepsinden önemlisi, Rusya'nın hemen hemen bir yüzyıl önce Büyük Petro'nun zamanından beri arzuladığı Karadeniz'e donanmasının gemilerini indirmesi artık mümkün olacaktı. Karadeniz artık saf bir Osmanlı gölü olmaktan çıkıyordu. Antlaşmanın koşullarına göre, Rusya gemilerinin Karadeniz'de seyretmeleri hakkını elde ediyordu. Bu maddeye göre her iki devlet kıyılarını yalayan sularda aynı haklara sahip olacakları gibi, Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını etkileyen bölümlerinde bir konsolos tarafından temsil edilebilecekti.

Akdeniz’de Rus Donanması Yunan takımadalarından çekilecekti. Asya’da Gürcistan ve Mingrelya Osmanlılara geri verildi. Avrupa’da Eflak ve Moldavya gibi Romanya eyaletleri de öyle. Fakat burada önemli bir koşul söz konusuydu. Adil bir yönetim ve Hıristiyan halk için ibadet özgürlüğü garantisi olacağı gibi, Rusların İstanbul’daki yetkililerinin Hıristiyanlar adına müdahale hakları bulunacaktı. Bu şartın içerdiği koruma hakları, sonradan Ruslar tarafından genişletilerek imparatorluktaki tüm Hıristiyan tebaaları kapsaması gelecekte birçok uğursuz anlaşmazlığa yol açacaktı. Bu arada Rusya’nın tebaaları baş vergisi ödemeden ve Osmanlı yasalarının koruması altında hacı olarak Filistin’deki kutsal yerlere serbestçe gidebileceklerdi.

Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu topraklarını henüz dışarıdan parçalama iddiasında değildi. Ama içeriden ciddi bir parçalama politikasının başlangıç noktası oldu. Dinsel alanda Rusların gelecekte ustası kesilecekleri bir içsel yıkıcılığın tohumlarını saçtı. Bu arada sultanın İstanbul’da kalıcı bir Rus temsilcisinin oturmasına izin vermesi ve Rus hükümdarına padişah statüsünü ve unvanını bahşetmesi bu politikaya kolaylaştırıcı etki yaptı.

Sultan Mustafa, reformcu bir ruh taşıyan iyi niyetli ve yapıcı bir hükümdar olduğunu kanıtlamıştı. Bu bağlamda onun teşvikiyle bir matematik okulu kuran ve yöneten Baron de Tott’un faaliyetlerini desteklemişti. Bu okul, orduyla donanmanın subaylarını trigonometri’nin unutulmuş gizemleri konusunda bilgilendirdi.

Sultan III. Mustafa cesurane emellerinin yenilgisini ve sonrasındaki üzüntüleri görecek kadar yaşamadı. Bir dünya fatihi, bir cihangir olma kaderine inandığından 1773’de şahsen Tuna Cephesi’ne gitmeye ve orada kumandayı paşalarının elinden almaya karar vermişti. Fakat vezirleri onu engellediler; ulema da sağlığının bozukluğu gerekçesiyle gitmesine karşı çıktı; gerçekten de sultan yeni bir yıla girilirken ıstıraplı birkaç haftanın sonunda hastalanarak öldü. Osmanlı İmparatorluğu’na yeni bir canlılık aşılamaya ve onu, Rus saldırılarına karşı korumaya kararlı olmakla beraber, bu padişah yalnızca politik sağduyudan ve sağlam karakterden yoksun olmakla kalmıyordu, aynı zamanda hayalini gerçekleştirmek için gerekli

maddi olanakların ve insan kaynaklarının da sıkıntısını çekiyordu. Daha güçlü ve daha ünlü atalarını öykünmesinde engellenen son padişahlar dizininin ilk sultanı değildi o.

Kardeşi sarayda kapalı olarak geçirdiği kırk üç yıldan sonra I. Abdülhamit olarak yerine geçti. Yeni sultan tahta çıktığında hazineyi öylesine boşalmış buldu ki Yeniçerilere her cülusta âdet olduğu üzere geleneksel para armağanını verememişti. Nazik, lakin etkisiz bir hükümdardı; iyi niyetli olmakla beraber karakter olarak zayıftı; yine de yirmi iki çocuk sahibi olacak kadar dinç çıktı. Bu çocukların çoğu erken yaşta öleceklerdi. Hayatta kalarak ileride saygın bir padişah olacak olan II. Mahmut'un damarlarında Fransız kanının akması mümkün. Annesi olduğu söylenen Aimée Dubucq de Rivery gelecekteki İmparatoriçe Josephine'in kuzeni ve babasının hareminin en gözde üyelerinden biriydi.

Sultanın vezirleri savaşın yıprattığı, fakat bundan sonraki on üç yıl süresince görünürde bir barış dönemiyle rahatlamış bir imparatorluğu yöneteceklerdi. Fakat bu barış oldukça kırılgandı, gerçek olmaktan çok görünürdeydi. Çariçe Katerina için ise Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama projesine tekrar el atmadan önce ülkesindeki sorunları çözümlemek için geçici bir süreden başka bir şey değildi.

Habsburg müttefiki İmparator Joseph, "O kadının hiçbir şeyin durduramadığı kendine özgü bir iradesi var," demişti. 1778'de ikinci erkek torunu dünyaya geldiğinde çocuğa imparatorlara layık Konstantinos adı verildi. Çariçenin sarayındaki İngiliz kökenli Bay Eton'un açıkladığına göre: "Ona dadı olarak Rum kadınları verildi, sütüyle birlikte Rumcayı emdi, bu dil hakkındaki bilgisi sonradan âlim Rum öğretmenler tarafından mükemmelleştirildi; özele, aldığı bütün eğitim onu Constantinople (İstanbul) tahtına hazırladı ve kimse çariçenin planından şüphe etmedi." Avusturya imparatoruyla ittifak halinde, fakat St. Petersburg'dan bağımsız olarak Bizans'ın parçalanmış topraklarında Eflak, Moldavya ve Yunanistan'da eski Atina cumhuriyeti ve Sparta'dan oluşan bir Hıristiyan İmparatorluğu'nun hükümdarı olarak saltanat sürmesi planlanmıştı. Katerina Yunanistan'ın bütününde propagandasını yoğunlaştırdı ve ülkenin Hıristiyan halkına kâfire karşı silahlanmakta ona katılması için baskı yaptı.

Bu şekilde cesaretlenen Epir'in dağlı kabileleri ayaklandılar. Genç Prens Konstantinos ergenlik dönemine yaklaşırken bir Yunan heyeti çariçeye bir dilekçe sunmak için St. Petersburg'a yolculuk etti. "Dehası sönmemiş bir ulusun bireyleri olarak sizden hazinenizi istemedik; şimdi de istemiyoruz; sizden sadece satın alamadığımız barutla saçmayı ve savaşa götürülmeyi istiyoruz," diye ısrar ettiler. Yardım vaat edilince çariçeye torununu onlara hükümdarları olarak vermesinde ısrar ettiler ve özel dairesinde ona Basileus olarak hizmet etmelerine izin verildi. Rumların imparatoru olarak ona bağlılık yemini ettiklerinde genç Konstantinos Rumca olarak onlara, "Gidin ve her şey istediğiniz gibi yapılsın," diye karşılık verdi.

Katerina o sıralarda Kaynarca Antlaşması'ndan beri bağımsız bir devlet olan Kırım'ı kendi amaçları doğrultusunda kullanmakla meşguldu. Tatarlar prens ailesinden bir bireyi Devlet Giray'ı kendilerine han olarak seçince, Ruslar, onu istedikleri gibi ellerinde oynatamayacaklarını anlayınca, halkı ona karşı kışkırtırlar ve onu düzeni kurmak bahanesiyle Kırım'a bir ordu sevk ettiler. Sonra hanı tahtından indirerek yerine kendi rakip hanlarını oturttular. St. Petersburg'da rehine olarak bulunmuş olan bu kişiyi Tatarlar gibi Türkler de Rusların dediğini yapan zayıf bir kukla olarak niteliyorlardı. Fakat savaşa hazır olmayan Türkler, Kırım'ı feda etmeye karar verdiler. Fransızların teşvikiyle 1779'da Rusya'yla bir antlaşma imzalayarak Kaynarca Antlaşması'nı yenilediler, yeni hanın seçimini ve İslamın koşullarına göre tanınmasını onayladılar.

Tatarlar Rusların küstah tavırlarını ve sefih davranışlarını benimseyen yeni hana Rusya'nın uşağı, diye isyan edince, adam St. Petersburg'a bir heyet göndererek çariçeden yardım istedi. Kırım'a bir kez daha bir Rus Ordusu gönderildi, asiler de merhametsizce katledildi ya da sürüldü. Çariçeyle başkomutanı, danışmanı ve başlıca gözdesi Prens Potemkin, Kırım'ın ilhak edilmesi zamanının geldiğine karar verdiler. Şanssız han tehditler ve rüşvetler karşılığında tacını çariçeye terk etmeye razı edildi; Katerina da 1783'de Kırım'dan başka Kuban'ın ve komşu bölgelerin Rusya tarafından ilhak edildiğini ilan etti. Böylece sorumsuzca feda edilen han bir süre barbarca koşullar altında hapsedildi, sonra da sınırdan Türkiye'ye geçirildi ve orada başı kesilerek idam edildi.

Batı dünyası Rusya'nın Kırım'da büyük bir kuruluş operasyonu yaparak Tatar halkını iç savaşın sefaletinden ve Rusya'yla Türkiye sınırındaki konumlarının onları hedef ettiği dış savaş tehlikelerinden kurtardığına inandı. Katerina, "Rusları Kırım'a getiren düzen ve huzur sevgileridir," diye ilan etti. Tatarların en soyluları ülkelerinin bağımsızlığı için ölümüne savaşmayı yeğleyince, prensin kuzeni General Paul Potemkin otuz bin Tatarın kılıçtan geçirildiği bir katliamla yanıt verdi. Bu arada on binlerce Tatar da kalabalık bir Hıristiyan Ermeni topluluğuyla birlikte sürgüne gitmeyi tercih etmiş, steplerden doğuya Azak Denizi'ne doğru kaçarlarken soğukla açlıktan ölmüşlerdi. General buna karşılık Karadeniz başamirali unvanıyla ve yeni adı Tauris olan Kırım'la komşu bölgelerinin valiliğiyle ödüllendirilirken Prens Potemkin de şanın, şöhretin doruklarına yükselmişti.

Birkaç yıl sonra Avusturya İmparatorluğu'yla bağlarını sağlamlaştıran Çariçe Katerina muzaffer Potemkin ve görkemli bir maiyetle birlikte gelişim ve sömürgeleştirme sürecinin başladığı bu yeni güney eyaletinde bir zafer turu yaptı. İmparator Joseph de Dinyeper kıyısında üzerinde "Bizans Yolu" ibaresini taşıyan yeni Kerson kalesinde onlara katıldı ve çariçeye saygılarını sundu. Avusturya imparatoruna bu arada Rus savaş gemilerinin demirli bulunduğu Sivastopol limanı gösterildi, sonra Ruslarla birlikte stepleri aşarlarken Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama planlarını tartıştılar, bu arada "biçare Türklerin"ne olacağı konusunda birbirleriyle şakalaştılar.

Dünyaya reklam edilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerindeki ayaklanmalarla çakışan zafer turları, Türkleri kışkırtıp savaş ilan ettirmeyi, böylece Rusya ün ve prestij sahibi olurken Türklerin Batı Avrupa aydınlarının gözünde saldırgan damgasını yemesini amaçlıyordu. Özellikle Fransız yazarları Katerina'yı uygarlık için çok şey vaat eden aydın bir despot olarak görüyorlardı. Voltaire için Katerina'nın III. Mustafa'ya karşı savaşı akılla bağnazlık, uygarlıkla gerilik arasındaki bir savaş olmuştu. Kont de Volney'in gözünde Türkler "Boğaziçi'ndeki barbarlar", "Rusya tarafından istilası İran'a yeniden hayat verecek olan ve teşvik edilmesi gereken o cahil ve yozlaşmış ulus"tu.

İstanbul böylece 1787'de savaşı ilan etti; Türklerle arasındaki barış anlaşmasına Belgrad Kalesi'ne yaptığı sinsice baskınla ihanet eden

İmparator Joseph de ertesi yıl Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açarak çariçeyi destekledi. Bunu iki cephede her biri Türk kuvvetleri için birbirinden talihsiz bir dizi sefer izledi. Denizde Türklerin şimdi kıdemli Cezayirli korsan Hasan'ın şahsında korkulacak bir kumandanları vardı. Kendisi kaptan-ı derya olarak Osmanlı Donanması'nı yenilemiş, o zamandan beri de Suriye'nin başkaldıran eyaletlerinde, Arnavutların önceleri Rus müdahalesine karşı savaşırken burada kanunsuz haydutlar olarak kaldıkları Mora'da, son olarak da Memlukluların ayaklandıkları Mısır'da sultanın otoritesini yeniden sağlamıştı.

Hasan Paşa şimdi Karadeniz bölgesinde Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerine kumanda etmek üzere Kahire'den çağırıldı. Oczakov'dan (Özi) hareketle Kinburn Kalesi'ni zapt etmeyi, böylece Bug'la Dinyeper nehirlerinin ağızları üzerinde kontrol kurmayı amaçlıyordu. Ama burada çağının kumandanlarının en üstünü olan dâhi Rus generali Suvarov'la karşılaştı. Kurnaz bir plancı olduğu kadar güçlü bir lider olan Suvarov askerlik konusunda üstün bir kavrayışı kumandasındaki insanların doğası ve yetenekleri hakkında ince bir sezgiyle birleştiriyordu. Kardeşçe tavırlarla köy kökenli Rus askerlerinin arasına karışıyor, tehlikeleri ve rahatsızlıkları onlarla paylaşıyor, gururlarını ve vatanseverlik duygularını kışkırtıyordu. Hasan'ın kuvvetlerinin karaya çıkmalarını bekledi, sonra nispeten daha zayıf bir kuvvetle saldırıya geçip onları imha etti. Arkasından bir bataryayı gambot filosunun limana girişini etki alanına alacak biçimde halicin ağzına yerleştirdi ve buradan ateş açarak Hasan Paşa'nın donanmasının hemen hemen tamamını imha etti, böylece Kinburn için "Suvarov'un Şanı" adını kazandırdı.

Ertesi yılın kışında Potemkin'i desteklemek üzere Oczakov (Özi) istihkam mevkiini kuşatıp zapt ederken Dinyester'in ağzında daha başka Osmanlı gemilerini de batırmış ve ağır top ateşi altında limanın donmuş suları üstünde kaleye yürümüştü. Rus kuvvetleri, kendi kayıplarının ve Tatar steplerindeki uzun yürüyüşleri sırasında çektikleri ıstırapların acısını çıkarmak ister gibi, ayrıca komşu bir Rus köyü halkının Türkler tarafından katledilmesinin intikamını almak için, şimdi bir miktar kadın ve çocuk dışında bütün şehir halkını yok ettiler. Türkler böylece 1788 sonlarında doğu cephelerindeki savaşı kaybetmiş bulunuyorlardı.

Ama Avusturya Cephesi’nde kendi kuvvetlerine kumanda eden imparatorun yeteneksizliği sayesinde bir soluk alma süresi elde etmişlerdi. Kalabalık bir Osmanlı Ordusu’nun bir Avusturya kuvvetini yenmek üzere Tuna’yı geçmesi üzerine, İmparator Joseph, Osmanlılara karşı koymak için kendi kalabalık ordusunu toparladı. Fakat zaferden emin olamadığı için korktu ve gece vakti Temeşvar yönünde geri çekildi. Avusturyalıların geri çekilmekte geciken kendi birliklerinden birini kendilerini kovalayan Türkler zannetmeleri üzerine karanlıkta karışıklık ve panik egemen oldu. Savunmak için gruplara bölünerek dörtbir yöne körü körüne ateş etmeye başladılar. Ancak gün ağarınca binlercesi etraflarında ölen veya can çekişen kendi Avusturyalı kardeşlerine ateş ettikleri ortaya çıktı. Türkler bu felaketten çok iyi yararlandılar, vakit kaybetmeden düşmana saldırarak toplarının çoğunu ele geçirdiler, sonra sağlıksız bir bölgede gerileyen Avusturyalıları kovalamaya başladılar. İmparator bu bölgede savaştaki kayıplarına ek olarak on binlerce adamını salgın halinde patlak veren hastalıklarla ve vebayla kaybetti. Cephelerde ordularını kumanda etmeye tövbe etmesi Türkler açısından bir şanssızlık oldu.

Avusturya imparatorluk kuvvetlerinin kumandası 1789’da Mareşal Loudon’a verildi. Damarlarında İskoç kanı olan bu güçlü ve deneyimli asker er olarak katıldığı Yedi Yıl Savaşı’nda rütbe alıp yükselmişti; “bir centilmen gibi savaştığı” söyleniyordu. Avusturya Ordusu’nu canlandırdı ve Bosna’yla Sırbistan’a yaptığı saldırılarla bu ülkelerin büyük kısmını işgal etti. Coburg prensinin kumandasındaki başka bir kuvvet de Moldavya’da şimdi Dinyeper’le Tuna deltası arasındaki bölgeyi işgalinde tutan Potemkin’in Rus Ordusu’yla buluştu.

Yılın daha erken bir tarihinde Sultan Abdülhamit ölmüş, yerine yeğeni III. Selim geçmişti. Enerjik ve vizyon sahibi bir genç adam olan Selim ülkesini kurtarmaya ve bunun için gerekli reformları yapmaya kararlıydı. Ordularına on altı ve altmış yaş arasındaki bütün Müslümanların alınması için hemen emir çıkardı.

Sonra kıdemli asker Hasan Paşa’yı Karadeniz’deki donanmanın kumandanlığından alarak sadrazam olarak Tuna’nın ötesindeki orduya kumanda etmekle görevlendirdi. Hasan Paşa her ne kadar denizde karada

olduğundan daha deneyimliyse de kumandasındaki ordu Moldavya sınırında Coburg’unkini yenecek kadar kuvvetli kabul ediliyordu.

Fakat Hasan Paşa büyük Suvarov çapında bir asker değildi. Rus komutan Rus kuvvetleriyle vahşi, dağlık bir bölgede yaptığı geceli gündüzlü bir yürüyüşten sonra dramatik şekilde sahnede belirerek Avusturya kuvvetlerinin imdadına yetişti. Suvarov’un askerlerine sürekli verdiği komut, “İleri atılın ve vurun!”du. Şimdi de Hasan Paşa’dan önce davranarak gün doğmadan iki saat önce Osmanlı karargâhına toplu olarak saldırdı, tüm iaşesini, cephanesini ve kuşatmada kullanılan ağır silahlarını ele geçirdi, Türkleri ise korkunç bir süngü saldırısıyla geri püskürttü. Türkler böylece Rusların o kadar korkulan “soğuk çeliğini” tatmış oldular.

Suvarov’un küçük ateşli silahlara fazla bir güveni yoktu. Savaşlardaki şaşmaz düsturu, “Süngüyle bastırın. Mermi yolundan sapabilir, ama süngü asla... Mermi aptal olabilir, ama süngü asla,” idi.

Selim tarafından sevk edilen daha kalabalık başka bir ordu da Suvarov tarafından Rivnik nehrinde yenilgiye uğratıldı ve çariçe tarafından komutana Rivnikski unvanı verildi. Bu iki yenilgi İstanbul’da paniğe neden oldu, sultan da halkı sakinleştirmek için yüz kızartıcı bir davranışta bulunarak vatanına sadakatle hizmet etmiş olan yaşlı savaşçı Hasan Paşa’nın idamını buyurdu. Loudon da bu arada üç haftalık bir kuşatmadan sonra Belgrad’ı ve ona komşu Semendire Kalesi’ni ele geçirmişti. Fakat 1790’da İmparator Joseph ölünce yerine geçen kardeşi Leopold Avusturya’nın Türkiye’ye karşı Rusya’yla anlaşmasına her zaman karşıydı, şimdi de savaştan çekildi. Sistova’da Türklerle bir anlaşma yaptı ve ele geçirilen yerleri iade etti, böylece prensip olarak eskiden var olan statükoya dönüldü. Türkiye’nin parçalanması Leopold’un gözünde kendi imparatorluğuna yararı dokunacak bir politika değildi.

Avusturya’nın ittifaktan çekilmesine bozulan, fakat cesareti kırılmayan Ruslar 1790’da saldırılarına devam ettiler. Şimdiki hedefleri Türkleri Besarabya’yla Bulgaristan’ın kıyı bölgesinden sürmekti. Bu planın karşısındaki bir engel Tuna’nın ağzındaki İsmailiye Kalesi’ydi.

Suvarov bütün kış sürebilecek bir kuşatmayı göze almaktansa, kuvvetli bir garnizonun korumasındaki kaleye hemen saldırılması emrini verdi. Bu arada alayla karışık aşağıdaki sözleri eklemişti. “Acıma yok, kardeşlerim,

iaşe kıt.” Saldırı gece vakti başladı. Ruslar ağır kayıplar verdikten sonra kale duvarlarını zorladılar. Kalenin içinde asker veya sivil, bütün Türkler umutsuzluğun artırdığı bir enerjiyle sokak sokak, ev ev ölesiye dövüşünce daha önce görülmemiş bir katliam oldu. Öğle zamanında garnizondaki Türklerle Tatarlar pazar yerinde toplanmışlardı. İki saat süren ölesiye bir çarpışmadan sonra hepsi öldü. Taze bir Rus kuvveti bundan sonra harap şehre doldu ve üç gün süreyle eşi görülmemiş bir yağma ve katliam yaşandı. Suvarov bile manzaranın vahşeti karşısında sözde gözyaşı dökerek çadırına çekilmişti. Bundan sonra çariçesine bir kısmı değersiz manzum olarak utkulu bir mesaj karaladı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yenilgisini artık hiçbir şey durduramazdı. Arabuluculuk zamanı bir kez daha gelip çatmıştı; ve bu kez Avrupa devletlerinin düşüncelerinde ilginç bir değişiklik vardı. İngiltere dış politikası gereği bütün on sekizinci yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderine kayıtsız kalmış ve başlıca düşmanı Fransa’ya karşı dengeleyici bir kuvvet olarak Rusya’nın yanında yer almıştı. Başbakan Lord Chatham’ın görüşü Türkler lehine bir müdahalenin İngiltere’nin çıkarlarına uygun olmadığı merkezindeydi. Katerina Kırım’ı ilhak edince de İngiltere umursamamıştı. Dışişleri Bakanı James Fox Whig partisinin politikasını kuzey devletleriyle ittifakın “her aydın İngilizin politikası olduğu ve sonsuza dek olacağı” sözleriyle ifade etmişti. Söz konusu devletlerden biri İngiltere’nin kendisi için kazançlı bir ticaret ilişkisi içinde bulunduğu Rusya’ydı. Fakat Fransa’nın ihtilalin pençesinde bulunduğu şu sırada Avrupa’daki güçler dengesi değişiyordu ve Rusya’dan gelecek tehlike belirginleşmekteydi.

İngiltere’nin Rusya yanlısı politikası böylece başbakan olan Pittlerin genci tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun korunması için 1790’da İngiltere, Prusya ve Hollanda arasında üçlü bir ittifakın yapılmasıyla tersine çevrildi. Bu nedenle İmparator Joseph de savaştan çekilince Avusturya’yla Türkiye arasında Sistova Antlaşması imzalandı. Prusya’yla İngiltere şimdi Sistova’da olduğu gibi fetholunan bölgelerin geri verilmesi esasına göre Rusya’yla Türkiye arasında da bir anlaşmayı gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Fakat 1790’da Katerina’ya arabuluculuk teklif edildiğinde çariçe bağımsız bir hükümdara böylesine keyfi bir müdahalede

bulunulmasından dolayı müttefiklere çattı. Prusya kralına azametle şöyle bildirdi. “İmparatoriçe canı istediği zaman savaş ve barış yapar.” Çariçe özellikle Özi’yi ve Dinyester’le Bug arasındaki toprakları geri vermemekte kararlıydı. Fakat müttefikler korumalı Haliç’te Rusya’nın İstanbul’u doğrudan tehdit edebileceği bir deniz üssünün kurulabileceğini görerek geri verilmesinde ısrar ettiler. İngiltere bunun karşılığında Türklerin Kırım üzerindeki hak iddialarından resmen vazgeçmelerini sağlayacaktı.

Müttefikler bu arada arabuluculuklarını silah zoruyla kabul ettirmeye hazırlanıyorlardı. İngiltere otuz beş gemilik bir filoyu Baltık Denizi’ne, daha küçüğünü ise Karadeniz’e yollayacaktı. Prusya da Baltık bölgesindeki Livonya’ya yürüyecekti. Bu devletlerin ikisi de toprak kazanmanın peşinde değillerdi, sadece İstanbul’a daha büyük bir güvenlik sağlamaya çalışıyorlardı. Pitt bu amaçla Parlamento’dan ödenek isterken Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa politikasında tartışılamaz bir ağırlığı olduğunu ve Rusya’nın Türkiye zararına büyümesinin Prusya’yı ve Avrupa’nın kalanını tehlikeye düşüreceğini ileri sürdü. Ancak Avam kamarasında Fox’la Burke gibi siyaset adamları ona şiddetle karşı koydular. Fox Rusya’nın İngiltere’nin doğal müttefiki olduğunu söylüyordu. Dinyester üzerindeki bir kaleyi ve Karadeniz’in kuzey kıyısındaki kıraç bir arazi şeridini almasına karşı koymak İngiltere’ye ne kazandıracaktı? Burke’ye göre: “Türkler kendilerini Avrupa siyaset sahnesinden tamamen yalıtmış Asya kökenli bir ulustular ve güçler dengesinde oynayabilecekleri bir rol yoktu.”

Müzakereler sırasında muhalefet Türkleri barbar olarak yererken çariçeyi aksine hükümdarların en yüce gönüllüsü olarak göklere çıkarıyordu. Bir konuşmacı daha da ileri giderek çariçenin İstanbul’u zapt etmesinin ve Türklerin Avrupa’dan kovulmasının insanlık adına bir kazanç olacağını ileri sürdü. Hükümet bu yanılsamaları gidermeye çalıştı. Çariçenin zayıf uluslara karşı davranışının gaddarlığını ve saldırganlığı frenlenmediği takdirde Rus deniz gücünün yalnızca Karadeniz’de değil, boğazlardan geçerek Akdeniz’de de egemen olacağını hatırlattı. Pitt’in önergesi her ne kadar küçük bir çoğunlukla kabul gördüyse de, gerek parlamentoda gerekse kamu oyunda aleyhindeki baskı nedeniyle başbakan savaş politikasını terk etti. Bu politika ancak iki kuşak sonra Kırım Savaşı münasebetiyle hayata

geçecekti. Pitt yine de Avrupa’da güçler dengesini koruma doktrinini ve bunun ana düsturunun Rus İmparatorluğu’nun büyümesini, Osmanlı İmparatorluğu’nun ise küçülmesini önlemek olduğunu insanların kafasına sokmayı başardı.

Türkler eğitimsiz askerleriyle iki cephede de arka arkaya yenilgiler yaşadıktan sonra Babıâli barış için masaya oturmaya razı oldu. Lehistan üzerinde kontrol kurmanın peşinde olan Katerina da barışa dünden razıydı. 1791’de Jassy’de yapılan pazarlıkta Rus İmparatorluğu’nun sınırı olan Dinyester’in batısındaki bütün fetihlerinden vazgeçti. Ama Özi’yi ve Dinyeper’le Bug arasındaki toprakları alıkoymakla ana hedefine ulaşmış oluyordu. Potemkin böylece Tuna’nın kuzeyinde Moldavya, Eflak ve Besarabya’dan oluşan bir krallığın başına geçme hayalinden yoksun edilmiş oldu, zaten kendisi de birkaç gün sonra öldü. Konstantinos’un hükümdarı olacağı bir Rum İmparatorluğu’ndan da söz edilmez olmuş, Yunanistan yine Türklerin eline terk edilmişti. Fakat Katerina artık Türklerinkinden çok daha kuvvetli bir donanmayla Karadeniz’e ve İstanbul’a giden denizyollarına hâkim olabilecekti. Ayrıca karada da Lehistan’dan yola çıkacak muazzam bir orduyla Türklerin üzerine yürüyebilecekti. Yürürlüğe koymak üzere olduğu “büyük plan”ı bu iken 1796’de hiç beklenmedik bir sırada bir inme sonucunda ölerek Osmanlı İmparatorluğu’na bir süre daha soluk aldırdı.

Bu arada tarihsel tablo yalnız Batı değil, Doğu için de yoğun etkileri olacak bir olayla, Fransız Devrimi denen o çok önemli ayaklanmayla değişmekteydi.

Altıncı Bölüm

REFORM ÇAĞI

((29))

III. Selim, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789'da tahta çıkmıştı. Türk-Rus Savaşı sona erince yarım yüzyıl önce Lale Devri'nde ve sonrasında ortaya atılan kesinleşmemiş reform fikirlerini somut ve pratik şekilde gerçekleştirmeye çalışan aktif bir reformcu olarak ortaya çıktı. Fransız Devrimi bu fikirlere önemli bir dürtü oluşturdu. Bu devrim önceleri bir ülkenin iç işi olarak görüldüyse de çok geçmeden anlayış sahibi bir azınlık tarafından Batı kadar Doğu için de yeni bir fikir akımının başlangıcı olarak algılanmaya başlandı. Çünkü Hıristiyan Avrupa'daki Rönesans'ın aksine Hıristiyanlıktan soyutlanmış, dinsel olmayan, hatta Hıristiyanlık karşıtı bir sosyal başkaldırıydı. Bir laiklik hareketiydi ve İslam dünyasına Batı'dan kendi dinsel inançları ve gelenekleriyle çelişmeyen verilecek dersleri vardı.

Selim tahta, gerileme dönemi içinde olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz topraklarının büyük kısmını (Yalnız Macaristan'ı, Transilvanya'yı, Kırım'ı ve Azak'ı kaybetmişti.) koruduğu bir zamanda çıkmıştı. Ama ülke uzun bir duraklama dönemi geçirmiş ve içten içe çökmeye başlamıştı. Sultanın kendi toprakları üzerindeki otoritesine hayatla ölüm ve vergilendirme yetkilerini aşan güçlü yerel paşalar tarafından karşı konulduktan sonra, yönetim serkeş memurlar tarafından da sarsılmaktaydı. Dahası, birçok eyaletlerde ayaklanmalar ya da bunun tehlikesi başgöstermişti. Arabistan çöllerinde kadirimutlak Vahabiler, Suriye ile Filistin tepelerindeki Dürziler, Epir'le Kuzey Yunanistan'daki Suliot aşiretleri, Babıâli'yi önemsemeyen Mısır'daki Memluk beyleri bunların arasındaydı. Ayrıca çeşitli Hıristiyan tebaalar arasında bir bağımsızlık ruhu dikkati çekmeye başlamıştı.

İmparatorluk içinde, feodal Hıristiyan Avrupa'da olduğu kadar yıkıcı başka düzensizlik ve kargaşa kaynakları da vardı. Kanuni Süleyman, imparatorluğunun o vakte kadar arınmış olduğu kalıtım sistemi kendini göstermeye başlamıştı. Derebey denilen tımar sahibi küçük prensler

çoğalıyor, toprakları zapt ediyor, hükümdarlarını küçümsüyor ve kendilerine bağımlı olanları eziyorlardı. Halkın içinde yoksulluk ve sefalet yaygındı, merkezi hükümetin parasal sorunları da ciddiydi ve bir çözüme ulaşması zordu. Bu durumla savaşmak için Sultan Selim'in hedefi, Batı modeline uygun, ancak geleneksel Osmanlı kurumlarının yapısına da mümkün olduğunca uyan reformlar gerçekleştirmekti. Kurumların kendilerinin değişikliklere ne denli engel oldukları ve modernleştirilmelerinin gerekeceği görülecekti.

Sultan Selim'in Rusya'yla barış yapılmasından sonra yürürlüğe konan reform planları toplu halde *Nizamı Cedit*, yani Yeni Düzen adıyla tanınacaktı. Bu isim Devrim'i izleyen ve XVI. Louis tarafından sultana yazılarak ilgisini uyandıran Fransa'daki Yeni Düzen'den alınmıştı. Selim planlarını hazırlarken görüşme ve danışma prensibinden yararlanarak çalışmalarını alışılmamış bir zemine dayandırmıştı.

Dönmekte olan ordu, henüz Tuna bölgesindeyken 1791'de aralarında iki de Hıristiyan bulunan sivil, asker ve din alanlarındaki yirmi iki devlet adamına haber yollayarak kendisine -Fransa'nın 1789'daki *cahier*'lerine benzer- projeler sunmalarını istedi. Bunlar sonradan daha önce hiç görülmedik şekilde devlet işlerini görmek için oluşturulmuş meclislerde ve komitelerde serbestçe tartışıldı. Sultanın iki yıllık bir süre için planlanan Yeni Düzeni'nin kapsamı, o vakte kadar hiç denenmedik derecede geniş bir alana yayılmıştı. Yalnız sivil ve askeri reformları kapsamayacaktı; tartışılarak ve topluca onaylanacak bir planı da içeriyor, ekonomik kalkınmaya büyük öncelik veriyordu.

Fakat en çok vurgulanan yine de askeri reforma duyulan gereksinimdi. Sultan Avrupa'da askeri reform alanında olduğu kadar yönetim, toplum ve politik fikirler hakkında doğrudan bilgi edinmek için iki özel elçi yollamıştı. 1792'de Avrupa devletlerinin ve özellikle Avusturya İmparatorluğu'nun askeri sistemleri hakkında ayrıntılı bir rapor aldı. Fakat o yeni silahlı kuvvetlerinin eğitimi ve bilgilendirilmesi için asıl Fransızlara güveniyordu, doldurulmasını istediği görevler, subaylar ve teknisyenler için Paris'e bir liste yolladı, bu konumlar için ilk başvuranlardan biri ise genç Napoleon Bonaparte'dı.

Bu uzmanlardan, Selim'in büyük ilgi duyduğu, hatta tahta çıkmadan önce hakkında bir inceleme yazısı kaleme aldığı topçuluk, ayrıca askeri donanımlar, silah dökümhaneleri ve silahhaneler gibi konularda fikirleri soruldu. Daha önce de var olan mühendislik okulu genişletildi. Topçuluk, istihkâm, denizcilik ve ek hizmet bilimleri konularında eğitim için yeni askeri okullar ve deniz okulları kuruldu. Eğitmenler çoğunlukla Fransız subaylarıydı; bunlar sultanın yardımı ve teşvikiyle Avrupa kitaplarından zengin bir kütüphane kurdular. Çoğu Fransızca olan kitapların arasında Diderot'nun akıl ve mantığa dayalı *Encyclopedie* (Ansiklopedi) de vardı. Bu arada Fransız dili bütün öğrenciler için mecburi tutuldu. İstanbul'daki eski Fransız matbaasının bu kez *Imprimerie Nationale* yani Ulusal Matbaa'nın bir müdürünün idaresinde ve Paris'ten gelen Fransız matbaacılardan oluşan bir kadroyla hayata geçirilmesiyle 1795'de bu süreç daha da genişletildi. Böylece yeni kuşağın içinde eğitmenleri ve basılan eserler sayesinde Batı kültürü ve uygarlığıyla tanışan aydın bir zümre yetişti.

Bu etki kısmen misyonerlik ruhuyla, ama daha da çok bu kritik dönemde İstanbul'daki ve başka yerlerdeki Fransız toplumu tarafından Fransa için Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal desteğini elde etmek amacıyla sürekli olarak güçlendirildi. Bu Fransızların etkin bir bölümü Devrim'i destekliyor, üstlerinde ihtilalci simgeler taşıyarak ve ihtilalci toplantılar yaparak Avusturyalı ve Prusyalı diplomatları kızdırıyorlardı. 1793'de Fransa Cumhuriyeti'nin bayrağı Sarayburnu açıklarındaki iki Fransız gemisinin top ateşiyle resmen tanıtıldı. Aynı gemiler bu tören sırasında Osmanlı bayrağını, Birleşik Amerika Cumhuriyeti'ninkini ve "Despotlar ittifakıyla silahlarını kirletmemiş birkaç başka devletinkini" de taşıyorlardı. Bundan sonra Türk toprağına törenle bir "özgürlük ağacı" dikildi. Fransızların çabaları sonucunda İstanbul toplumunda bir değişiklik başgösterdi. Müslümanlarla Frenkler arasındaki eski ayırım, Türkçe konuşan Fransızlarla Fransızca konuşan Türkler arasında yeni bir yakınlığa yerini bıraktı. Bu süreçte güncel ihtiyaçlar ve fikirler hakkında görüş alışverişi oldu. Fikir ve esin kaynağı olarak Batı'ya gözlerini dikmiş küçük, fakat etkin bir Türk topluluğuna Fransızların devrim heyecanından bir şeyler bulaştı.

İmparatorluktaki Hıristiyan nüfus, özellikle de İstanbul'daki seçkin Rumlarla Ermeniler birkaç zamandan beri Batı'yla yakın ilişkiler içinde olmuş, bunlar hükümet içinde, özellikle de Osmanlı ekonomisiyle ilgili etkin konumlarda bulunmuşlardı. Selim'in reformları çerçevesinde eğitimin gelişmesi Batı'nın kitaplarını Türkçeye çevirmelerine, Batı lisanlarını öğretmelerine ve Batılı öğretmenler için Türkçe olarak çevirmenlik yapmalarına olanak hazırladı. Fakat Fransız Devrimi'ne karşı tutumları olumsuz, hatta düşmanca oldu. Özellikle de zengin Rumlar mevcut rejimin değişmesinden çok şey kaybedebilirlerdi. Ancak sonraları Fransızlar, Rumların ve başka Hıristiyan azınlıkların ulusal özlemleriyle ilgilenmeye başlayınca, olumlu tepkiler vermeye başlayacaklardı. Ama şimdilerde başlıca eğilimleri Türklerin ticarette olduğu kadar diplomasi alanında da Batı'yla doğrudan bağlantılarının ve bunların etkisinin hızını kesmekti.

Gerçekten de Babıâli'nin Batı'ya açılmış kendi yeni resmi penceresi olacaktı. Sultan Selim'e sunulan çeşitli raporlar arasından bir tanesi, "Avrupa yöntemlerini gözlemlemeleri ve incelemeleri için Avrupa'ya adam yollanmasını," öneriyordu. Bu, 1793'de en önde gelen Avrupa başkentlerinin beşinde karşılıklı olarak kalıcı diplomatik büyükelçiliklerin tesisine yol açtı. Söz konusu büyükelçiliklerin ilki Londra'da Kral III. George'un sarayınaydı. Büyükelçiler, yollandıkları ülkelerin kurumlarını incelemekle görevlendirilmişlerdi. Yanlarında her zamanki Rum tercümanlardan başka, genç Türk kâtipler de götürüyorlardı. Bunların görevi o ülkelerin diline hâkim olmaya ek olarak, Avrupa toplumlarının, özellikle de Fransa'nın yaşam biçimini incelemekti.

Bu yenilik, Avrupa diplomasisinin işleyişinin Fransız Devrimi'nin, arkasından da Napoleon savaşlarının etkisiyle altüst olduğu bir dönemde politik açıdan fazla bir fayda sağlayamamış olabilir. Türkiye'nin kendisinde dış politikanın kaynağı olarak resmen bir dışişleri bakanlığının kurulmasıyla koordine edilmiş de değildi. Ama en azından şimdi askeri kuvvetlere katılanlara ek olarak, Batı'nın din dışındaki eğilimleri hakkında deneyim ve bilgi sahibi olan ve hükümette yeni bilgilerinin imparatorluğa yararının dokunabileceği mevkilere yükselen genç Türklerden küçük bir zümreye katkıda bulunuyordu. Karşılıklı olarak İstanbul'a daha fazla

yabancının girmesi, Sultan Selim'in saltanatı döneminde Avrupa yaşam biçiminin daha iyi anlaşılmasına yol açtı.

Yeni Düzen bu arada çeşitli raporlara, belgelere dayanarak sosyal ve ekonomik reform sorunlarını ele almaya başlamıştı. Eyalet yönetimi alanında paşaların gücünü sınırlamak için düzenlemeler yapıldı, bir valinin görev süresi üç yıla indirildi ve tekrar seçilebilmesi için halkın hoşnutluğu sorgulandı. Başka nizamlar eyalet vergileriyle ilgiliydi. Hükümetin gelirlerinin imparatorluk hazinesi tarafından toplanmasıyla ilgili bir fermanla eyaletlerde vergi toplayıcıları sisteminin kaldırılması amaçlandı. Merkezi hükümette de sadrazamın yetkileri bütün önemli konularda Divan'a danışma zorunluluğuyla sınırlanmış oldu. Tımarları ve başka feodal gelirleri kapsayan kara reformlarını gerçekleştirmek için denemeler yapıldı. Bunlardan sahibi ölenler artık satılamayacak veya işletilemeyecek böylece kanunsuz kalıtsal derebeylerinin gelişmesinin önüne geçilecekti. Bu topraklar şimdi hükümdara geri dönecek onların gelirleri de imparatorluk hazinesi tarafından tahsil edilecekti.

Ülkenin durumunun düzelmesi için ekonomik önlemler ciddi şekilde gözden geçirildi. Rusya'yla savaşın ekonomik baskısı sonucunda paranın değeri düşürülüp bunun sonucunda da enflasyon ve devalüasyon başgösterince, parasal reform yapmaya, böylece parayı gerçek değerine kavuşturmaya çalışıldı. Tahıl ticareti hükümetin kontrolü altına girecekti. Ülkenin mali esenliğinin olumlu bir ticaret dengesine bağlı olduğu anlaşıldığından Türkler tarafından finanse edilen ve Türkiye'nin ticaretini Hıristiyan tebaaların elinden alıp Müslümanların eline geçmesini sağlayacak bir Osmanlı deniz ticaret filosu oluşturulması teklif edildi. Yabancı krediler finansal krize bir deva olarak görüldü. Ancak bir Müslüman Hükümeti'nin bir Hıristiyan ülkesinden borç alması onur kırıcı sayıldığından bu önlemlere şiddetle karşı konuldu, oysa kredi verecek hiçbir Müslüman ülkesi yoktu.

Değerli metallerle kıymetli taşların dışa satımının yasaklanması ve madenlerin işletilmesinin teşviki planlandı. Hatta barut ve kâğıt imalathanelerinin kurulmasıyla devlet eliyle sanayileşmeye doğru bir adım atıldı. Bu önlemlerin pek azı elle tutulur ekonomik reformlar olarak

gerçekleşti. Ama serbestçe fikir ileri süren bir miktar yeni kafa tarafından planlandıklarından daha modern bir ulusal ekonomiye duyulan gereksinimin bilinciyle yeni bir başlangıç yaptılar.

Fakat Sultan Selim'in Yeni Düzeni'nin ruhu hâlâ askeri alandaydı. Etkin bir reformun etkin bir hükümete bağımlı olduğu, bunun da etkin ve modern bir orduya bağlı olduğu anlaşılıyordu. Askeri okullarda üretilen savaşçı materyalden şimdi Batı esaslarına göre eğitilmiş ve donatılmış yeni bir muvazzaf piyade kuvvetinin oluşturulması düşünülüyordu. Bu deney bu amaçla kurulan ve Divan'ın vezirlerinden birinin denetiminde olan özel bir hazine tarafından finanse edilmişti. Hazinenin gelirleri müsadere edilen; şu veya bu şekilde devletin eline geçen tımar gelirlerinden, içki, tütün, kahve ve başka mallara konulmuş yeni vergilerden geliyordu.

Önceleri reforma uğramış sistemin bütününe verilmiş Yeni Düzen deyişi özellikle bu kuvvete uygulandı. Burada büyük ölçekli bir askeri reform söz konusuydu ve Türklerin arasında çelişen tepkilere yol açtı. İmparatorluğun askerlik alanındaki eski zaferlerini eski Osmanlı askeri yöntemlerine dönerek tekrar hayata geçirmeyi amaçlayan tutucular vardı. Bunun Osmanlı geçmişine dönüş anlamına geleceği umuduyla Frenk yöntemini benimsemeye taraftar uzlaşmacılar da vardı. Son olarak köktenciler vardı; onlar eski orduda reform olanağı olmadığına inanıyor ve tamamen bir Avrupa modeline göre yeni bir ordu oluşturması için sultana baskı yapıyorlardı.

Sultan Selim de şimdi bu yöntemi uyguluyordu. Disiplinli ve sadık bir silahlı kuvvetin önce imparatorluk içinde düzeni koruması ve içteki reformlarının uygulanması, aynı zamanda da dıştan gelen tehditlere karşı güvenliğini sağlaması için. Burada özellikle Batı modelindeki yeni bir orduyla içteki ve dıştaki düşmanlarını yenilgiye uğratmış olan Büyük Petro'yu kendine örnek alıyordu.

Sadrazam Yusuf Paşa son Rus Savaşı'nda Ömer Ağa adında birini tutsak etmişti. Aslen Türk olan, fakat Rusların hizmetinde bulunan bu adamla iki ülkenin askeri sistemlerini konuşmayı seviyordu. Bir deneme niteliğinde olarak küçük bir birlik oluşturmasına izin verdi. Başlıca dönmelerden meydana gelen bu birlik Avrupa modeline göre silahlanacak ve eğitilecekti. Savaş sona erince Ömer birliği İstanbul'a uzak olmayan bir köyde

konuşlandırdı. “Kâfirlerin nasıl savaştıklarını” görmek isteyen Sultan Selim bu manevralardan birine gitti. Birliğin ateşinin kendi Türk birliklerininkinden daha iyi olduğunu görünce çok etkilendi. Hıristiyan düşmanlarının gerek silah gerekse disiplin konusundaki üstünlüğünü çok iyi anlıyordu şimdi. Birlik aynen muhafaza edildi, başka dönmelere ek olarak gâvurların egzersizlerini ve silah kullanımını öğrenmeye gönülsüzce razı olan birkaç Müslüman Türk de birliğe katıldı. Divan, sultanın emri üzerine bu yöntemleri Yeniçeri birliklerine da kabul ettirmeye çalışınca, sonuç kazan kaldırma oldu, padişah da planlarında ısrar etmedi.

1796’da Fransa Cumhuriyeti’nin büyükelçisi olarak İstanbul’a çok saygın General Aubert-Dubayet geldi. Bu zat Fransız elçiliğinin bütün eski hak ve ayrıcalıklarıyla iade edilmesini ve Katolik kiliselerinin kurulmasını sağladı. Beraberinde sultana hediye olarak Türklere model görevi yapacak modern ağır silahlarla cephanelerini, ayrıca, Türk meslektaşlarını eğitmeleri ve silahhaneleriyle dökümhanelerinin yönetilmesine yardımcı olmaları için Fransız mühendisleri ve topçuları getirmişti. Çabaları Türk toplarının yapımında, donanımında ve performansında çok önemli gelişmeler sağladı. Fransız piyade ve süvari alaylarından Yeniçerilerle Sipahilere dersler vermeleri için eğitim çavuşları da getirmişti. Bir atlı taburu Avrupa modeline göre silahlandırıldı ve eğitildi. Fakat Yeniçeriler Frenk piyadelerinin silahlarını kullanmamakta ve manevralarını öğrenmemekte inat edince, Fransız büyükelçisinin çavuşlarına Ömer Ağa’nın şimdi Topçu denilen küçük müfrezesini düzene sokmaktan başka yapılacak iş kalmıyordu. Büyükelçi ölüp subayları da Türkiye’den ayrılınca, kaptan-ı derya Hüseyin Paşa iyi yetişmiş askerlerden bazılarını hizmetine aldı ve daha fazla Müslümanı birliğe katılmaya razı etti. Ama birlik her şeye rağmen altı yüz askerle kaldı.

Şöyle ya da böyle Fransız Devrimi’nin ilerici fikirlerine katılan ve sultanın Yeni Düzeni’ni destekleyenler Türklerden sadece küçük bir azınlıktı. Devrim hükümet çevrelerindeki bağnazlar için sadece barbar Hıristiyan Batı’nın bir iç işiydi ve onları doğrudan ilgilendirmiyordu. Sultanın özel kâtibi Ahmet Efendi’nin günlüğündeki Ocak 1792 tarihli yorum tutumlarının ifadesiydi: “Allah vere ki Fransa’daki kargaşa

imparatorluğun düşmanlarına da frengi gibi bulaşsın, onları birbirlerine düşürsün, böylece imparatorluğumuza yararlı olacak sonuçlar alınsın. Amin.” Selim kendi hesabına bu çekişmelerin dışında kalmaya özen gösteriyordu, çünkü bir savaşa karışmak sadece içteki reform politikasına zarar verebilirdi.

Öyleyken savaş kaçınılmaz oldu. Napoleon şimdilerde Fransa’da iktidar iken Selim’in barış umutları gerçekleşemezdi. Bonaparte’ın imparatorluk emelleri öylesine güçlüydü ki Osmanlı İmparatorluğu bunların doğrudan ya da dolaylı etkisinden uzun süre kurtulamazdı. 1797’de Fransa’yla Avusturya arasında barış için imzalanan Campo Formio Antlaşması, Venedik Cumhuriyeti’nin parçalanmasını da içeriyordu. Fransa’nın payına düşen Yunan denizindeki adalarla anakarada bunlara bitişik şehirler, bu ülkeye, Osmanlı İmparatorluğu’yla özgürlük ve eşitlik için ortak bir sınır ve eğer öyle isterse Yunanistan’la Balkanlar’da ayaklanmalar kışkırtma fırsatı veriyordu. Napoleon şimdi kuvvetlerini başka rakiplere yöneltmekte serbestti. Ama devrim hükümetinin Direktuvar adlı meclisinin deyimiyle, “İngiltere’yle mücadelenin bir gereği olarak Doğu’da Fransız gücünün tekrar kurulması”na karar verdi.

Fakat Napoleon, Rus Çarı Aleksandr’ın aksine Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesini hızlandırmak için kolları sıvamadı. Ona kalırsa imparatorluk zaten çöküyordu. Direktuvar’a, “Yaşam süremiz içinde çöktüğünü göreceğiz,” dedi. Bu arada imparatorluğun sınırlarında Fransa’nın ticari ve dinsel çıkarlarını kuvvetlendiririrken bir yandan da karşıt görüşlü eyaletlerinden biri olan Mısır’ı imparatorluktan ayırmaya çalıştı. Bu konuda, yeni sömürgeler elde etmenin avantajlarından söz eden ve Mısır’ın adını veren Başbakan Talleyrand’ın fikirlerinden etkilenmişti. Kahire’deki Fransız tüccarları da ayrıca, İngiltere’nin Hindistan’daki egemenliğinin zararına Mısır’ın, Fransa’nın Doğu’yla ticaretinin bir *antreposu* haline gelmesini istiyorlardı.

Napoleon böylece Toulon’da yönü ve amacı çeşitli spekülasyonlara yol açan güçlü bir donanmayla ordu topladı. Ancak 1798 Nisan’ında doğu yönünde hareketlerinden sonra bu kuvvetlerin Mısır’ı istila etmek istedikleri anlaşıldı. Napoleon’un Direktuvar kanalıyla iletilen ve bizzat kaleme aldığı muhakkak olan “emirleri”, İngilizleri ulaşabileceği

Doğu'daki bütün topraklarından atmak, Kızıldeniz'deki bütün üslerini yok etmek, Süveyş Kanalı'nı yarmak ve bu denize Fransa Cumhuriyeti'ni sahiplendirmekti. Napoleon ayrıca Kızıldeniz'i Akdeniz'le birleştirecek bir kanalın açılması olasılığını araştıracaktı. En büyük amacı ise Büyük İskender'in izinden giderek Hindistan'da yükselen İngiliz İmparatorluğu'nun yerini almaktı.

Malta'ya saldırarak adayı Saint Jean şövalyelerinin kalıntılarının elinden aldıktan sonra Napoleon'la ordusu, pek az direnişle karşılaşarak İskenderiye kumsallarında karaya çıktılar. Napoleon bundan sonra ordusuyla Kahire üzerine yürüdü. Mısır böylece, Haçlılar döneminden beri ilk Hıristiyan kuvvetinin İslamın kalbine girmesiyle uzun uykusundan uyandı. Napoleon İslama duyduğu saygıyı tekrar tekrar dile getirdi, sonra birliklerini "Kırk yüzyıl sizi seyrediyor," diye cesaretlendirerek 1798 yazında Memlukları Ehramlar Savaşı'nda yendi. Kahire'yi gaspçı zorbalara karşı kurtarıcı rolüyle ele geçirdi. Gerçek düşmanları Türkler değil, Memluklulardı. Fransız-Türk ittifakını öne sürerek bunu sık sık tekrarlıyordu. Talleyrand'la birlikte onun da yanılsaması, Mısır'daki otoritesi Memlukluların keyfi egemenliği altında sadece bir simge olarak kalan Babıâli'nin, Memlukluların Fransızlarca ezilmesini hoş göreceği merkezindeydi. Ama bu çok yanlıştı. Osmanlı hükümdarlığının çıkarları ve gururu, 1787'den beri geçici olarak sarsılan bu eyaletteki hükümranlığının kesinlikle belirtilmesini gerektiriyordu.

Böylece Babıâli kısa bir tereddütten sonra Rusya ve İngiltere'yle ittifak yaparak Fransa'ya savaş ilan etti. Fransa büyükelçisi Yedikule'ye hapsedilirken, başka Fransız uyruklular da başka hapishanelere nakledildiler. Bu arada İngiliz Donanması Müslüman makamlarının da yardımıyla Yakındoğunun çeşitli limanlarında Fransız tüccarlarının tutuklanmasını sağladı. Bir Rus filosu Karadeniz'den Boğaziçi'ne girdi, orada bizzat sultan tarafından karşılandı ve ziyaret edildi. Rus filosu bundan sonra bir Türk filosuyla buluşmak ve Akdeniz'e çıkmak üzere yoluna devam etti. Rus bayrağı Hilal'le ilk ve son defa birlikte dalgalanırken ortak Avusturya-Müslüman filosu Yunan denizindeki adaları Fransızlardan aldı, bu yöreyi bir Rus-Türk korumasına soktu ve garip bir çelişki sonucunda Papa'ya, Napoleon'un İtalya kıyılarındaki müttefiklerine karşı yardım etti.

Napoleon'un ikinci yanılsaması kendi büyük donanmasının gücüyle ilgiliydi. Büyüklüğüne güvenerek kalitesini ve yeteneğini gözünde büyüttü. Onu Napoli'den beri izleyen Lord Nelson'un daha küçük, fakat üstün donanması, sırf Girit'le Afrika anakarası arasında görüşü yok eden yoğun bir sis yüzünden onun yolunu kesmeyi ve belki de Fransızların İskenderiye'de karaya çıkmalarını engelleyemedi. Ama sonra Abukir Koyu'nda demir atmış Fransız Donanması'yla karşılaşınca, kaçan, ama çok geçmeden yakalanan iki gemi dışında bütün donanmayı yok etti. Napoleon'un ordusu böylece vatana dönme olanağından yoksun olarak Mısır'da çaresiz durumda kaldı.

Napoleon bunun yerine 1799'da ordusunu, batırılan donanmadan kalan adamlar ve Memluklulardan gönüllülerle takviye edilmiş olarak karayoluyla Suriye'ye götürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümetle ters düşmüş çeşitli Arap eyaletlerini kendi bayrağı altında toplamayı umuyor, bu arada birliklerinin yaz ortasında Fırat'ın kıyısında olacağını, sonbaharda da Hindistan'a yürümeye hazır bulunacağını söyleyerek böbürleniyordu. Gazze'yle Yafa'yı ele geçirdikten sonra Haçlıların izlerini sürerek Akka'daki Saint Jean Kalesi'ne doğru ilerledi. Kalenin valisi olan güçlü "Kasap" Cezzar Ahmet Paşa Arnavutlarla Bosnalılardan oluşan ordusuyla normal zamanlarda sultanın kendisi için bile bir tehlikeydi, şimdi ise Suriyeli güçlerle birlikte kâfirlere karşı harekete geçti.

İngilizlerin denize hâkimiyeti yüzünden yine engellenen Napoleon'un Akka Kuşatması iki ay sürdü. İngiliz Amiral Sir Sidney Smith'in filosu, Napoleon'un çok gereksindiği ağır silahları getiren bir Fransız filotillası'nın yolunu kesti. Kendi gemilerinden topçular ve deniz piyadelerini o gemilere çıkarttı, sonunda da denizyoluyla Türk takviyeler getirtti. Bunların arasında Sultan Selim'in yeni birliklerinden tüfek ve süngüyle silahlı bir destek kuvvet de vardı. Napoleon her ne kadar Şam'dan gelen bir destek kuvveti yendiyse de, Akka'nın garnizonuyla baş edemedi. "O sefil kalede Doğu'nun kaderi yatıyordu," diye itiraf etti. Sonunda ağır kayıplar verdikten sonra çöl yoluyla Mısır'a geri çekilmek zorunda kaldı.

Burada Rodos'tan Sir Sidney Smith'in filosunun eşliğinde gelen ikinci bir Osmanlı Ordusu'yla karşılaştı ve onları Abukir'deki bir kara savaşında hızla yendi. Fransızların süngülerle saldırarak denize döktükleri Türklerin

binlercesi boğuldu. Napoleon böylece Memluklular arasında yine prestij kazanmıştı. Fakat büyük ölçüde İngiliz deniz kuvvetleri yüzünden Doğu'da bir imparatorluk kurma hayali sonsuza dek kayboldu. Ordusunu General Kleber'in emrine verdikten sonra, maiyetiyle birlikte gizlice Fransa'ya döndü. Orada zafer kazanmış bir fatih havalarına girerek dikkatini Batı'da alternatif imparatorluk hayallerine yöneltti. Bu arada bir hükümet darbesiyle Direktuvar'ı devirmiş ve kendini birinci konsül ilan etmişti.

İki yıl sonra General Sir Ralph Abercromby'nin komutasındaki bir İngiliz-Türk kafilesi, morali bozulmuş Fransız Ordusu'nu teslim olmaya zorlamak ve Fransa'ya yolcu etmek amacıyla Mısır'a çıktı. Bu operasyon 1802'de Amiens Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşmanın koşulları ayrı olarak İngiltere'yle Fransa arasında ve ikisinin de yararına olmak üzere Fransa'yla Babıâli arasında saptanmıştı. Sultanın Mısır ve başka topraklar üzerindeki hükümranlığı resmen kabul edilirken Babıâli'nin paşalarının yönetimi bir süre için Memluklularınkinin yerini aldı. İngiliz kuvvetleri ise Mısır'dan çekildiler.

Ne var ki Napoleon'un macerası İngilizleri Kızıldeniz'le ötesinde ileriye dönük bir politika izlemenin gerekli olduğuna inandırmıştı. Ülkenin sonradan ilhakına bir hazırlık olmak üzere Aden sultanıyla bir antlaşma imzalandı. İngiltere, Hindistan'ın Mısır'dan yola çıkılarak işgal edilmesinin mümkün oluşu gibi, Mısır'ın da Hindistan'dan yola çıkılarak işgal edilebileceğini açıkladı. Başka Osmanlı topraklarının kıyı bölgelerinde benzer önlemler alındı. Doğu Hindistan Şirketi Basra Körfezi'nde Fransızları Umman'dan çıkardı. Bağdat'a kalıcı olarak bir siyasal temsilci yerleştirdi ve "Türk Arabistanı'nda Siyasal Ajan" sıfatıyla Basra'daki İngiliz konsolosunun görevlerini üstlendi. Napoleon'un başarısızlığı İngilizlerin başarısını esinlemiş ve kesinleştirmişti.

Fransa kısa ömürlü Amiens Antlaşması'na göre Yunan denizi adalarıyla anakara üzerindeki iddialarından vazgeçmiş, Rus-Türk korumasına giren topraklardan adalar Rusya'ya, anakaradaki şehirlerle kaleler ise Türklere kalmıştı. Anakaradaki yerlerden bir kısmı zaten korkunç Yanya Paşası Ali'nin (Tepedelenli Ali Paşa) elindeydi. Kendine ait bir haydutlar ordusu bulunan bu kurnaz ve acımasız Arnavut, çevresindeki aşiretleri -hatta Sulyot adıyla tanınan Hıristiyan isyancıları da- hâkimiyeti altına almış,

Epir’in hinterlandında ve aşağı Arnavutluk’ta hemen hemen özerk olarak saltanat sürmeye başlamıştı.

Fransa’yla yine barış halinde olan gururu tatmin olmuş Türkiye, Fransız tutsaklarını serbest bıraktı ve Fransız mallarını iade etti. Fransız Kapitülasyonları eski şekilleriyle yenilendiler. Bunlara Karadeniz’de ticaret ve seyir haklarının eklenmesi Ruslarla İngilizlerde kaygıya yol açtı. Üç yıllık bir aradan sonra İstanbul’da Fransızlar yine prestij sahibi olmuş, hatta Napoleon’un ordusunun Mısır’daki başarısıyla yönetimindeki sözde hoşgörünün etkisiyle prestijleri daha çok artmıştı. İttifakın eskisi gibi yıldızı parlamıştı. Yeni bir Fransız büyükelçisi ülkesinin Babıâli’deki nüfuzunu sağlam temellere oturtmaya çalışıyordu. Paris’teki yeni Osmanlı büyükelçisi de Fransız olan her şeye duyduğu yoğun ilgiyi gizleyemiyordu.

Sultan yabancılarla arasını düzeltip rahat bir soluk almaya hazırlanırken Sırbistan’da ciddi iç karışıklıklarla yüz yüze geldi. Bunun nedeni, Memlukluların Mısır’da yaptıkları gibi, Belgrad çevresinde merkezi otoritenin gücünü gasp eden Yeniçerilerin kurdukları gaddar rejimdi. Memleketin resmi valisini öldürdüler, ardılının otoritesini sıfırladılar ve ülkeyi dört Yeniçeri ağasının arasında paylaştılar. Türklerin feodal atlıları olan Sipahilerin topraklarını gasp ettiler, Hıristiyan köylü sınıfı olan reayayı soydular ve ezdiler. Hıristiyanlar sultanın korumasını istemek için İstanbul’a kendi yerel valilerinden oluşan bir heyet yolladılar. “Sen bizim padişahımız değil misin?” diye yalvardılar. “O halde gelip bizi o zalimlerin elinden kurtar. Yok gelmeyeceksen bunu açıkça söyle ki ya dağlarla ormanlara kaçmaya karar verelim ya da sefil hayatımıza nehirlerin suyunda bir son verelim.”

Sultanın kendi Yeniçerilerini ezip oralarda tekrar otorite kurmak için yeterli bir kuvveti yoktu. Yeniçerileri tehdit etmesi Hıristiyanlar arasında bir katliama yol açınca, sultan bu kez mülklerinden olan yerel Sipahiler, Bosna paşasının sadık ordusu ve birkaç Müslüman ve Türk gönüllüyle Sırpların, Yeniçeri yönetimine karşı başlattıkları ayaklanmaya destek verdi. Köylülerin bu isyanı bir Hıristiyan azınlığın Müslüman hükümdarına karşı olmak yerine, onun için ayaklanması gibi alışılmadık bir olay oluşturdu. Yeniçeriler ise asi Vidin Paşası’yla kentlerdeki fanatik bireylerin desteğini

elde etmişlerdi. Yine de yenik düşmekten kurtulamadılar, zulüm rejimleri yıkılırken de Hıristiyanlar Sırp kampında Yeniçeri ağalarının kanlı dört kellesini sergilediler. Belgrad'la sultanın birliklerinin garnizonunun bulunduğu birkaç kale dışında bütün Sırbistan şimdi Sırpların elindeydi.

Hedefine ulaşan sultanın şimdi bütün istediği Hıristiyan reayaların silahlarını bırakıp sürülerinin başına dönmeleriydi. Ne var ki kazandıkları zafer Sırplarda milliyetçilik ruhunu bir türlü bastırılmayacak şekilde şahlandırmıştı. Yirmi yıl kadar önce Sırbistan'ın Avusturya tarafından işgali sırasında askeri eğitim alan ve düşman ateşiyle tanışan Sırplar o zamandan beri güçlü birer savaşçı kesilmişlerdi. Bu durum, barışın imzalanmasından sonra ülkede düzeni kurmaya giden Türk hükümet görevlileri tarafından şaşkınlıkla gözlemlenmişti. O vakte kadar Sırplara "silahsız ve uysal bir sürü" gözüyle bakmaya alışmış olan görevlilerden biri, bir Avusturya subayına, "Komşular, reayalarımızı ne yaptınız böyle?" diye dert yanmış, Sırp birlikleri de hemen dağıtılmıştı.

Sultanın çıkarı için kendilerini kanıtlamış olan Sırplar artık bir yere kadar özerkliği hak ettiklerini düşünüyorlardı. Kendi seçtikleri bir şefin etrafında toplandılar. Kara Yorgi domuz tüccarlığına terfi etmiş bir köylünün oğluydu. Rütbe işaretlerini küçümseyen ve daima sürü çobanı gibi giyinen Kara Yorgi, Yeniçerilere karşı vahşi bir gerilla savaşı vermek için dağlara çıkmıştı. Sırplar onun teşvikiyle Ortodoks Kilisesi'ne mensup Hıristiyan kardeşler olarak Ruslardan yardım istediler. O tarihlerde Türklerin müttefiği olan çar, taleplerini Babıâli'ye iletmelerini isteyerek orada onlara destek vereceğini vaat etti. Sırplar bunun üzerine sultana bir heyet yollayarak ödenmemiş vergilerinin affedilmesinden başka, Belgrad'la komşu kalelerin kendilerine terk edilmesini istediler.

Hor gördükleri Hıristiyanların böylesine küstahça istemleri Divan'daki Müslümanları öfkelendirdi, sultan tarafından reddedildi, yollanan delegeler ise hapsedildi. Sultan bundan sonra eski Sırp müttefiklerini ezmek için arka arkaya üç ordu yolladı. Fakat bunların her biri Kara Yorgi tarafından yabancı yardımı olmaksızın yenilgiye uğratıldı. Sonuçta Kara Yorgi Türk garnizonlarını Belgrad'la diğer kalelerden kovdu ve Rusya'dan yardım sözü aldı. Böylece Kara Yorgi sayesinde Osmanlı yönetimindeki Sırplar bağımsızlıklarına kavuştular. Bu yüzyılda kendi gayretleriyle milliyetçilik

bilincinin doğmasına neden olan ilk Balkan Hıristiyanları olarak tarihe geçtiler.

Bu arada İstanbul'da yoğun bir diplomasi faaliyeti vardı. 1805'de Rusya'yla İngiltere, Fransa ile Türk desteği için sıkı bir rekabet halindeydiler. Napoleon'un gözleri Amiens Antlaşması'na rağmen hâlâ Doğu'ya çevriliydi. Yakındoğu'ya François Sebastiani'nin liderliğinde bir heyet yolladı. Bir zamanlar papaz olan bu feleğin çemberinden geçmiş adam, hem asker hem de diplomat olarak sivrilmişti. Görünürde Fransızların ticari çıkarlarına hizmet etmek için oradaydı. Ama gerçekte Doğu Akdeniz'e olası bir Fransız seferinin şansını araştırıyordu.

Napoleon'un kendini Fransız imparatoru ilan etmesinden sonra Sebastiani, Babıâli'ye büyükelçi olarak geldi ve Rusya'ya karşı askeri müdahale için Türklere baskı yapmaya başladı. Avusturya'ya karşı kazanılmış Fransız zaferleri elinde fazladan bir kozdu. Fransa'yla Avusturya arasındaki savaş 1805'de Pressburg (Bratislava) Antlaşması'yla sonuçlandı. Bu bağlamda Hırvatistan'la Dalmaçya'daki bazı bölgelerin Fransa'ya mal edilmesi bu ülkeyi Osmanlı İmparatorluğu'yla komşu yaptı. Bu topraklar Napoleon'un, duruma göre Türkiye'yi destekleyecek veya istila edecek bir sınır kuvveti kurmasına olanak verecekti. Fransızların başarısından cesaret alan Sultan Selim çıkardığı bir fermanla Napoleon'un imparatorluğunu kabul etti, ona padişah unvanını verdi. "Güven, bağlılık ve beğeni duygularını görkemli şekilde ifade etmek" için ona bir büyükelçi gönderdi. Napoleon buna kendi büyükelçisinin ağzıyla, "Osmanlılara başına gelecek şanslı veya şanssız her şey, Fransa için de şanslı veya şanssız olacaktır," diye karşılık verdi. Sultanın imparatoru tanımasına İngiliz ve Rus büyükelçilerinin ikisi de şiddetle karşı koydular.

Saldırı veya savunma anlaşması biçiminde bir Türk desteği talebi Rusya'dan da gelmişti. Çar daha da ileri giderek sultanın kendisini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Ortodoks Hıristiyanların koruyucusu olarak tanımasını ve Rus büyükelçisine onların hesabına müdahale hakkının verilmesini istedi. Bu istem sultanın Müslüman gururuna öylesine dokundu ki, Sebastiani'nin tavsiyelerini dinleyerek Eflak ve Moldavya gibi Tuna prensliklerinin Fenerli voyvodalarını azliyle misillemede bulundu. Her iki

voyvodanın çarın casusları olduğu biliniyordu, ayrıca, Kara Yorgi'yi kullanarak Sırbistan'daki karışıklıkları çıkardıkları tahmin ediliyordu. Ruslar antlaşma koşullarına yapılan bu saygısızlığı şiddetle protesto ettiler; İngiliz büyükelçisi de Ruslara katıldı ve birinin kara, diğerinin ise deniz kuvvetlerinin her an harekete geçebilecekleri Babıâli'ye duyuruldu.

Hâlâ barıştan yana olan sultan bir uzlaşmaya hazırdı. Fakat bir Rus Ordusu önce savaş ilan etmeden Moldavya'yla Eflak'a yürüdü, her iki ülkeyi kısa zamanda istila ederek Bükreş'e girdi ve Tuna'yı aşmaya hazırlandı. Kuvvete kuvvetle karşılık veren Babıâli Rusya'ya savaş ilan etti. İngiltere ve Rusya'yla yapılmış antlaşmalarının yenilenmesini ve Fransa büyükelçisinin kovulmasını isteyen İngiliz büyükelçisinin tehditlerine boyun eğmedi.

Böylece 1807'de İngiliz Donanması müdahale ederek Amiral Duckworth kumandasında Çanakkale Boğazı'ndan geçti ve Marmara'ya girdi. Amiral Babıâli'ye bir ültimatom yönelterek Osmanlı Donanması'nın teslimini, aksi halde gemileri yakacağını ve İstanbul'u bombardıman edeceğini, bunu hemen yapabilecek konumda olduğunu bildirdi. Türkler İngiltere büyükelçisi ve amiralle olan pazarlığında görüşmeleri on gün uzatarak kurnazca vakit kazandılar. Bu onlara, sarayın bahçesinde çadır kurmuş olan Sebastiani'nin yardımıyla toplar yerleştirmek ve şehrin istihkâmlarını kuvvetlendirmek için fırsat verdi. Sultan bu arada kendi donanmasını menzil içinden uzaklaştırırken Sebastiani'nin askeri mühendisleri de Çanakkale'nin istihkâmlarını onardılar.

Amiral Duckworth fırsatı kaçırmıştı. Bir bombardımanın şimdi kendi filosunu büyük tehlikeye atacağına karar verdi. Bunun üzerine demir aldı ve Çanakkale Boğazı'ndan geçti. Burada gemileri, Sebastiani'nin hızlı çalışmaları sayesinde dev eski topların bombardımanına hedef oldu. Toplar yüzlerce kilo ağırlığında taş gülleler ateşliyorlardı. Duckworth gemilerinin ikisini kaybetti ve daha fazlasını kaybetmediği için kendini şanslı saydı. Selim bu arada boğazları korumada beş yüz Fransız topçusunu görevlendirdi, böylece Fransızlarla ittifakını kesinleştirdi.

Amiral Duckorth'un bu kötü planlanmış macerasını aynı derecede şanssız bir ikincisi, Malta üzerinden Mısır'a yapılan bir saldırı izledi. İngiliz Hükümeti'nin yeni bir Fransız istilasından duyduğu korku tarafından

esinlenen bu girişimin hedefi, İskenderiye'nin ve Nil'in ağzındaki Rosetta'nın (Reşit) işgaliyle bir köprübaşı kurmaktı. Ancak İskenderiye'nin kıza zamanda teslim olmasına karşın, küçük İngiliz kuvveti Rosetta'da Türk birlikleri tarafından geri püskürtüldü. Mısır'da ortaya çıkan ve ülkeye bir dereceye kadar düzen vermeye çalışan yeni bir güce karşı Memluklular desteğini elde edeceklerini ummuşlardı. Bu yeni güç Makedonyalı bir Arnavut olan Mehmet Ali'ydi. Napoleon'la aynı yıl dünyaya gelen Mehmet Ali, Abukir'de ona karşı savaşmış, sonra dönerek sultanın Arnavut paralı askerlerinin yardımıyla Kahire'nin efendisi olmuş ve şimdi Babıâli tarafından Mısır paşalığı onaylanmıştı.

Mehmet Ali, İskenderiye'de İngiliz kuvvetini yalıttı ve kurnazlık ederek uzlaştırıcı koşullarla geri çekilmesini müzakere etti. Bu da bir zaman sonra Akdeniz'deki İngiliz kuvvetlerine erzak müteahhitliği yaparak kendi kendisiyle bereketli eyaletine yarar sağlamasını mümkün kıldı. Mısır'da sultanın denetimi dışında kendi özerk hanedanını kuracak olan büyük yönetici böylece sahneye çıkmış oldu.

Tuna Cephesi'nde Rusya'ya karşı savaş yavaş gelişiyordu. Gözleri Napoleon'un üzerinde olan ne Türkler ne de Ruslar bütün kuvvetlerini ortaya koyuyorlardı. Sultan Selim, Yeniçerilerinin ana kuvvetinin cephede bulunmasından memlekette askeri Yeni Düzeni'nin (Nizamı Cedit) reformlarına devam etmede yararlandı. Fransızlarca eğitilen topçuları Yeniçerilerininkinden üstün bir mevkiye terfi ettirilmişti. Akka'da başarılı olmuş olan Ömer Ağa'nın küçük kıtası, daha sonra Bulgaristan'la Rumeli'de eşkıyayı sindirmiş ve hükümetin karşıtı eyalet valileri tarafından kışkırtılarak üzerine yürüyen Yeniçerileri yenmişti. Sultan, Ömer Ağa'nın kıtasını Fransız modeline göre silahlandırılmış, donanmış ve eğitilmiş iki alayla güçlendirmişti.

1805'de Rusya'ya karşı cepheye gönderecek asker sıkıntısı çeken sultan, cesurane bir kararla normal gönüllü asker toplama sistemi yerine yeni birlikler için mecburi asker toplama yoluna saptı. Bunun hedefi yalnızca genel olarak halk değildi, Yeniçeriler arasından en genç ve en iyi askerler koparılıp alınacaktı. Belgrad'da reayalar tarafından bozguna uğratıldılarsa da, başka eyaletlerde hâlâ haşin ve serkeştiler, Edirne'de ise sultanın

fermanına kaba kuvvetle karşı koydular. Sultanın emrini yerine getirmeye çalışan görevliye ise saldırdılar ve adamı boğdular. Anadolu'dan sultanın reformlarını destekleyen Karaman paşasının kumandasındaki yeni birlikler Tuna Cephesi'nde kalabalık bir Yeniçeri grubunun saldırısına uğradılar ve onları kesin şekilde yenilgiye uğrattılar.

Bu çarpışma, Divan'daki fanatiklerden ve ulema arasındaki bazı kişilerden destek gören İstanbul'daki Yeniçeriler tarafından şiddetle protesto edildi. Sultan Selim, Rusya'yla süregelen bu savaş zamanında bir isyanı ve başkenti pençesine alacak bir iç savaşı göze almaktansa reformları ertelemek, Anadolu'dan gelen kuvvetleri dağıtmak, reform yanlısı danışmanlarından bazılarını görevden almak ve sadrazamlığı Yeniçerilerin ağasına vermek zorunda kaldı.

Fakat 1807 yazının başlarında İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin gidişinin üzerinden fazla bir zaman geçmeden Boğaziçi kalelerinin muhafızlığını yapan Yeniçeri yamaklarına Avrupa modelinde hazırlanmış yeni üniformalarla donanımı kuşanmaları emredildi. Bunun üzerine bunlar ayaklanarak İstanbul'daki Atmeydanı'na yürüdüler, burada yüzlerce Yeniçeri de onlara katılarak artık sultanın vereceği yiyeceği kabul etmeyeceklerini anlatmak ister gibi geleneksel şekilde karargâhtaki kazanlarını devirdiler. Burada entrikacılığı ile ünlü sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve yeni atanmış şeyhülislamın rızasıyla sultanın reformlarını ve *Nizamı Cedit*'i destekleyen danışmanları ve vezirleri yargılamak üzere bir mahkeme kurdular ve İstanbul'un ayaktakımını harekete geçirdiler. Reform yanlılarının bir kısmını evlerinde diğerlerini de topladıkları Atmeydanı'nda öldürdüler. On yedi reform yanlısının kelleleri isyanı kışkırtanların önünden gururla geçirildiler.

Sultan Selim'in büyük şanssızlığı sadık müttefiği olan önceki şeyhülislamın yılın başlarında ölmüş olması, ulemanın çoğunluğunun ise reformlara karşı çıkmalarıydı. Şimdi boyun eğmeye zorlanınca *Nizamı Cedit*'in iptal edilmesi için ferman çıkarttı. Ama tahtını kurtarmak için çok geç kalmıştı. Şeyhülislam, Yeniçeri ağalarından oluşan bir heyetin talebine karşılık olarak sultanın hükümeti, "Müslümanların arasına kâfirlerin âdetlerini soktuğuna ve yasayla peygamberlerin gerçek savunucuları olan

Yeniçerileri yok etmek niyetini belli ettiğine göre, sultan, Müslüman diniyle Osmanlı Hanedanı adına tahtından indirilmelidir," diye bildirdi.

Şeyhülislamın ifadesi bir fetvayla duyuruldu, *Nizamı Cedit* güçleri dağıtıldı ve isyancıların elebaşısı Kabakçı Mustafa Boğaziçi kalelerinin kumandasıyla görevlendirildi. Selim bu arada saraya dönmüş, amca oğlu Mustafa'ya yeni padişah olarak saygılarını sunmuş, ona çok büyük değişikliklere kalkışmamasını öğütlemiş ve kendisininkinden daha mutlu bir saltanat dilemişti. Sonra da zehir içmeye kalkıştıysa da Mustafa kupayı onun ellerinden itip düşürdü ve hayatının esirgeneceğine yemin etti. Selim bunun üzerine vakur bir tevekkül içinde kendisi için bir hapishane olacak olan dairesine çekildi, oradan çıkan yeni sultan ise IV. Mustafa olarak tahta yerleşti.

Ancak saltanatı sadece birkaç ay sürecekti. Selim'in hâlâ dostları ve destekçileri vardı. Bunlardan biri ise Tuna'daki Rusçuk paşası Alemdar Mustafa Paşa'ydı. Reform yanlısı paşa konumunu Selim'e borçluydu, şimdi de tahtını ona iade etmek için bir hükümet darbesi planlıyordu. O sırada Ruslarla bir barış antlaşmasının imzalanması, ön planda Bosnalılarla Arnavutlardan oluşan büyük ordusuyla sadık Beylerbeyi'nin Edirne'deki kuvvetlerinin peygamberin sancağıyla İstanbul'a yürümesine olanak verdi.

Hedefi Yeniçerileri ürkütüp sindirmek, sarayı işgal etmek, Mustafa'yı tahttan indirmek ve yerine Selim'i geçirmekti. "Gerçek Sultan Selim'i" görmek isteyip sarayın muhafızları tarafından yolu kesilince, birlikleriyle kapıları zorlayıp içeri girdi. Talebine tepki veren Sultan Mustafa, Selim'in ve kendi kardeşi Mahmut'un hemen boğulmalarını emretti, bu ikisinin ölümü böylece onu Osmanlı Hanedanı'nın son bireyi yapacaktı.

Cellatlar cesurane direnişine rağmen Selim'i katlettiler, sonra, "İşte aradığın sultan," diye bağırarak cesedini tam iç avluya adımını attığı sırada Alemdar'ın önüne fırlattılar. Alemdar bundan sonra Arnavutlarıyla birlikte Mustafa'yı, "Burada ne yapıyorsun? Bu yeri senden daha layık olanına bırak," sözleriyle tahtından aşağı sürükledi. Bu arada katiller, sadık bir köle tarafından bir banyonun ocağının içine gizlenen Mahmut'u bulmayı başaramamışlardı. Savaşı kazanan Arnavutlar onu orada buldular, daha gece olmadan önce de IV. Mustafa'nın tahttan indirildiği, II. Mahmut'un da

Osmanlı İmparatorluğu’nun padişahı ilan edildiği saraydan top ateşiyle duyuruldu.

Alemdar Mustafa Paşa büyük yetkilerin sahibi olarak sadrazam oldu. Katilleri, Mustafa’nın gözdelerini ve Yamak asilerin elebaşısı Kabakçı’yı idam ettirdikten sonra Selim’in başlattığı reform girişimlerini kararlı şekilde ele aldı. *Nizamı Cedit*’in Avrupa yöntemlerine göre eğitilen birliklerini eski *Seymenler* adıyla yeniden canlandırdı. Çeşitli reform fermanlarını hayata geçirdi ve bunlara eklemeler yaptı, ilk kez imparatorluğun her tarafından yüksek düzeyli görevlilerden bir danışma meclisi topladı. İmparatorluk sarayında toplanan meclise heyecan verici bir konuşma yaparak belirli bir reform programını ilan etti. Bu, Yeniçeri birliklerinin, uzun süreli suiistimallerinin ortadan kaldırılması amacını içeriyordu. Aynı zamanda güçlü ayanla derebeylerin ayrıcalıklarıyla haklarını onaylıyordu.

Sert bir tartışmadan sonra kendisinin de bir üyesi olduğu taşra vassallarıyla merkezi hükümet arasında bir anlaşma sağlandı. Bu pakt, yasal ve siyasal anlamda imparatorluğun çeşitli kademelerinin karşılıklı sorumluluklarının tanımında önemli bir dönüm noktası oluşturuyordu. Sultan Mahmut yetkilerinin bir anlamda erozyonu anlamına gelebileceği için buna gönülsüzce razı oldu. Yeniçerilerle ulema da önce onaylamış göründüler. Seymenlerle başka yerel kuvvetlerin desteğine güvenen Alemdar ise akılsızlık ederek Bosnalı ve Arnavut birliklerini geri yolladı.

Bekledikleri fırsatı yakalayan Yeniçeriler bunun üzerine bir kez daha ayaklandılar. Alemdar’ın sarayına saldırarak binayı ateşe verdiler ve sadrazamın sığındığı kuleyi havaya uçurarak adamı diri diri yaktılar. Gerici kuvvetler sonunda duruma hâkim olmuşlardı. Suiistimalleriyle birlikte eski düzensiz sistem önceki kadar güçlü olarak yeniden kurulmuştu.

III. Selim’in reform hareketi böylece bir süre için geçici olarak yürürlükten kaldırılmış oldu. Osmanlı Hanedanı’nın sultanları arasında yalnız o kendini sarsılmaz bir inançla imparatorluğunun kökten reformuna adamıştı. Kanuni Süleyman’ın 250 yıl önce Doğu’yla İslamın gelenekleri bahsinde başardıklarını, Selim Batı’yla yeni sekülerlik ruhu açısından gerçekleştirmeye çalışmıştı. Ama başarılı olamamış ve kısmen de karakterinin amaçlarını yalanlayan bazı noksanları nedeniyle acı bir hayal

kırıklığının pençesinde ölmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa uygarlığına doğru ilerletmek amacında gerçek anlamda samimi olan bu hükümdar, ne yazık ki halkının en büyük kısmının gerçek psikolojisini görmekten aciz kalmıştı. İyiliğini istediği ulusuna savaşta büyük öncellerinin yaptığı gibi liderlik yapmayı başaramamış, onların sadakatini ve güvenini kazanamamıştı. Aksine, Batı'yla fikirlerini benimsemedeki aşırı şevki ve boşboğazlığıyla kendi safındaki reform karşıtlarının kökleşmiş bağnaz önyargılarının hortlamasına ve her türlü yeniliğe dirençlerinin kuvvetlenmesine çanak tutmuştu.

Fakat Selim'in başarısızlığı esas olarak olanaksız bir işe kalkışmasından kaynaklanıyordu. Osmanlı tarihinin bu aşamasında yüzyıllar boyunca oluşmuş ve tüm zayıflıklarına karşın hâlâ sağlam ve inatçı olan geleneksel bir yönetim sistemini bir çırpıda değiştirmek elinde değildi. Radikal bir sultan olarak Selim'in, imparatorluğundaki bir reform politikasını başarıya götürmek için var olan kurumların temel yapısını yeniden düzenlemesi, gerçekte kararlarını yürürlüğe koymak için yeni bir mekanizmayı ve bunun işlerliğini sağlamak için gerekli gücü içeren yeni bir devlet yaratması gerekirdi. Bunun için her şeyden önce, kadirimutlak ve saygın bir sultanın emriyle şeyhülislamla ulemanın otoritesinin, yani İslamın gücünün kısıtlanması zorunluydu. Ne çare ki Selim öyle bir hükümdar değildi, yaşadığı zaman içinde böylesi bir hedefe henüz ulaşılamazdı. Selim'in, zamanından ileri bir yönetici olarak bütün yapabileceği geleneksel yapı içinde yenilikleri gerçekleştirmekti, oysa o bunları yapamadı.

Selim'in uygulamaya koyma gücünden yoksun olduğu reform politikası, seçkin tabakasının, önceki reformcu Lale Devri'ndekinden sadece bir derece daha kalabalık bir azınlığın görüşlerini yansıtıyordu. Kalabalık ve çok güçlü tutucu çoğunluk ordudan, şişirilmiş ve giderek daha çok yolsuzluklara batan bir bürokrasiden ve İslamın geleneksel sesi olarak Kanuni Süleyman'ın reformlarından yararlanmış olan ulemadan oluşuyordu. Kanuni'nin onlara teslim ettiği ve takviye ettiği memleketin güç dengesi hâlâ onların elindeydi.

Bu çoğunluk, o zamandan beri yozlaşmış, bu gücü kendi dünyasal çıkarları uğruna suiistimal etmiş ve sömürmüştü. Görevleri, ayrıcalıkları ve torpilleri satıyor, tefecilik yapıyor, taşınmazlara el koyuyor ve dini

vakıfların kontrolünde yolsuzluk yapıyorlardı. Daha aşağı kademelerdekiler benzer asalakça yöntemlerle çıkar sağlıyor, Yeniçeriler de zaten çeşitli ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı. Her biri bir değişiklik sonucunda çok şey kaybedecek olan bu gruplar, geleneksel statüyü ve bunun kendilerine sağladığı nüfuzla varlığı desteklemeyi ortak davaları yapmışlardı.

Böyleleri bölücü sınıf çıkarlarına bağımlı olmadıkları için o nispette güçlü bir bütün oluşturuyordu. Endüstrinin henüz emeklediği, ticaretin ise büyük ölçüde yabancıların elinde olduğu bu memlekette Fransız Devrimi'ni yaratan, Avrupa'nın başka yerlerinde de gelecek yüzyılda ihtilalci ruhu besleyecek olan sosyal ve ekonomik çatlaklar yoktu. Arkalarında böylesi bir zorlayıcı grup olmayan reformcu azınlık, böylece daha da yalıtılmış oluyor, hükümdara hâkim olmak ya da onu tahtından indirmek istediğinde de tutucu öğelerin insafına kalıyordu.

Fransızsever eğilimleri nedeniyle III. Selim'in akıbeti de bu oldu. Reformları geri tepmiş olsa da, yine de Batı kaynaklı yeni ve aydın fikirlerden oluşan bir akımı teşvik etmiş oldu. Selim'den sonra bu değişim İslamın kalesine sızacak, on dokuzuncu yüzyılın içinde gelişmemiş bir akarsuyken bir sele dönüşecekti. Fransız Devrimi eninde sonunda bu yabancı topraklarda özgürlük ilkesini besleyecek, bu, İslam şemsiyesi altında ön planda hukuksal bir kavramken zaman içinde politik bir anlam kazanacaktı. İslama dayalı güçlü bir hayırsever geleneği olan ve kabul edilemez servet ve sosyal ayrıcalık uçları bulunmayan bir toplumda önceleri bir anlamı olmayan eşitlik ilkesi zaman içinde önem kazanacaktı. Dayanışma da zaman içinde Hıristiyan azınlıkları bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda ve bütünüyle İslam dünyasında milliyetçiliğe dönüşecekti.

Bu arada, değerlerinden sapılmasına rağmen egemen bir sosyal ve siyasal güç olarak yaşamaya devam eden İslam ilkeleri, kısa vadede modern Osmanlı rejimi üzerindeki etkileri açısından bozguncudan çok, birleştirici oldu. Durgunlukta her şeye rağmen olumsuz bir güç vardı. Deneyimli bir Osmanlı diplomatının sonradan şaka yollu belirttiği gibi: "Devletimiz en güçlü devlettir. Çünkü siz onu dışarıdan, biz ise içeriden çökertmeye çalıştığımız halde, hâlâ çökmüyor."

((30))

O tarihte Osmanlı Hanedanı’nın hayattaki tek erkek vârisi olan II. Mahmut bir kuşak boyunca saltanat sürecek ve bu süre içinde kararlı ve reformcu bir padişah olduğunu kanıtlayacaktı. O karışık dönem içinde bile Fatih Sultan Mehmet’le Kanuni Sultan Süleyman’a layık bir torun sayılmaktadır. İç işlerle ilgili bir reformcu olarak II. Mahmut kendini Osmanlı İmparatorluğu’nun Büyük Petro’su gibi görmekten hoşlanıyordu. Annesinin Fransız olması mümkünse de, o hiçbir Avrupa dilini bilmiyordu, aldığı geleneksel İslami eğitim ise ona Batı fikirlerinin kapısını açmamıştı. Ama gençliğinin ilk yıllarında ve özellikle Selim’in tahttan indirilmesiyle kardeşi Mustafa’nınkinin arasındaki kısa sürede ikisi de sarayda hapis hayatı sürerlerken kuzeni ve sırdaşı III. Selim’den çok etkilenmişti. Ancak Selim’in görevleri kendisine miras olarak kalmış olsa bile, şimdi askeri ve dini kurumların değişikliğe karşı birleşmeleri nedeniyle sabredip beklemek zorunda olduğunun farkındaydı. Gerçekten de imparatorluğun yaşaması için zorunlu gördüğü reform politikasını sürdürecek kadar otorite sahibi olmasına kadar aradan yirmi yıl geçecekti.

Bu arada tüm enerjisini Osmanlı’yla Rusya arasındaki mücadeleye yöneltmişti. İmparatorluğun yıkılmasının yakın olduğunu öngören Napoleon, Rusya çarı Alexander’la bir antlaşma yaparak Osmanlı müttefiklerini terk etmiş oldu. 1807’de imzalanan bu antlaşma, çarın İngiliz müttefikini safdışı bırakarak Avrupa’nın Rusya’yla Fransa arasında paylaşılmasını hedefliyordu. Türkiye’yle Rusya arasındaki çatışmanın son bulmasını isteyen kadirimutlak imparatorlar, Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak için aralarında gizli plan yapıyorlardı. Osmanlı toprakları Asya’yla sınırlı kalacak, Avrupa’da Balkanlar’ın doğu bölümü Rusya’ya geçecek bu toprakların batısındaki bazı bölgelerin verilmesiyle Avusturya susturulacaktı. Arnavutluk, Yunanistan, Girit ve Yunan takımadalarının başka adaları Fransa’nın olacak ileride başka bölgeleri de alması imkânı doğacaktı. Babıâli Fransa’nın arabuluculuğunu reddettiği takdirde Fransa

Avrupa’yı “Türklerin boyunduruğu ve derdinden” kurtarmak için Rusya’yla kader birliği yapacaktı. Böylece, Babıâli, Fransa’nın desteğiyle Rusya’yla iki yıl sürecek olan ve barış koşulları içermeyen bir ateşkes imzaladı. Bu sürenin sonunda Türk-Rus çatışmaları yeniden başlayacaktı.

IV. Mustafa’nın katli ve çocuksuz II. Mahmut’un tahta çıkmasıyla Çar Alexander, Osmanlı Hanedanı’nın ardıllığında bir kırığın oluşmasıyla ülkenin kolayca Rusya’ya geçmesini umut etmeye başladı. Bu düşünceyle imparatorluğun bölünmesini hızlandırmaya çalıştı. Ne çare ki şimdi herhangi bir gizli anlaşmayla tarafların ikisine de vaat edilmemiş olan İstanbul’la Çanakkale Boğazı’nı istemeye kalkışmıştı. St. Petersburg’daki büyükelçisinin çarı inandırmaya çalıştığı gibi, Napoleon böylesi bir ödüne asla razı olmazdı. Napoleon imparatorluğunun ucundaki bir taşra şehri olarak İstanbul’un kendi evine açılan bir kapı olduğu ve bunun anahtarını elinde bulundurması gerektiğine dair çarın iddiasından da zerrece etkilenmek durumunda değildi.

Fransa büyükelçisi şehirle boğazların kıyılarının bir serbest bölge olarak kalmasını önerdi. Fakat pazarlığı yöneten Rus görevli, Rum Ortodoks Kilisesi’nin, dolayısıyla da doğal olarak ve tarihsel açıdan da Doğu’nun imparatorluğunun başkenti olarak İstanbul’u talep ediyordu. Fransız, İstanbul’un Ruslara bırakılması halinde Fransa’nın da Suriye’ye açılan klasik hac yolu olarak Çanakkale Boğazı’yla kıyılarını alması gerektiğinde ısrar etti. Fakat Ruslar Karadeniz’le Akdeniz arasındaki geçidin Fransa’nın elinde olmasını kesinlikle reddediyorlardı.

Böylece bu çıkmaz Napoleon’un Osmanlı İmparatorluğu’nu bölen ve yöneten bir Fransız-Rus birliği hayalini suya düşürdü. Napoleon ganimetlerin en zengini olan Mısır’ın İngiltere’nin eline düşmesi korkusuyla vakit kazanmaya çalıştı. 1808’de Babıâli’ye karşı Rusya’yla ittifakını Erfurt’ta gözden geçirdi ve İngiltere’yle bağlarının kopmasına karşılık geçici olarak Rus ordularının işgalinde bulunan Eflak’la Moldavya’nın Rusya’nın olmasını kabul etti. Ve bunun karşısında İngiltere’nin göstereceği tepkiyi bekledi.

Tuna prensliklerinin Rusya’nın egemenliğine geçmesinin böylece onaylanması bu kez Avusturya İmparatorluğu’nu telaşlandırdı. Bu ülke Fransız-Rus ittifakına karşı bir denge unsuru olarak İngiltere’yle Türkiye

arasında bir barışmaya arabuluculuk yapmaya çalıştı. Fransa'nın tüm tehditlerine karşın bu plan 1809'da Çanakkale Antlaşması'yla gerçekleşti. Böylece Türkiye'yle Rusya arasında tekrar başladı. Düzeni bozuk ve sayıca eksilmiş Türk kuvvetlerine karşı yürüyüşe geçen Ruslar, Eflak'da Tuna'yı aştılar ve nehrin sağ kıyısında aralarında Silistre'nin de bulunduğu kaleleri zapt ettiler, fakat Şumnu'daki müstahkem mevkide sadrazamın ordusunun direnişiyle karşılaştılar. Sonuçta ürkütücü Balkan sıradağlarını aşamadılar ve bir Boşnak ordusunun direnişinden sonra Rusçuk'u ele geçirebildiler.

Fakat 1811'de Napoleon'la aralarındaki ittifakın bozulmasından sonra Fransızların Batı'dan gelecek istilanın beklentisi içindeki Ruslar, Tuna Cephesi'nde savunmaya geçtiler. Şimdi Babıâli'yle barış yapmayı gereksiniyorlardı. Napoleon'un büyük ordusunun Moskova üzerine yürümesinden sadece birkaç hafta önce Bükreş'te bir antlaşma imzalandı. Bu tarihten itibaren Prut, Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki resmen kabul gören sınır oldu. Çar Moldavya'yla Eflak'ın kalan kısmını sultana iade etti, ama Tuna'nın ağzına ulaşılmasına imkân veren Besarabya'yı alıkoydu. Napoleon kendi çıkarları uğruna Türklerin dostluğunu kazanmaya çalışmakta çok geç kalmıştı. Oysa şimdi sultanı bütün kuvvetiyle Tuna Cephesi'nde Rusların üzerine yürümeye teşvik ediyor, karşılığında Moldavya'yla Eflak'ın güvenliğini ve Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na iadesini vaat ediyordu. Fakat Türkler, Rusya'yla barış halindeki İngiltere'nin zorlamasıyla, dahası imparatorluklarının parçalanmasına ilişkin önceki planını öğrenmeleriyle Napoleon'a güvenmedikleri için kararlarını vermişlerdi.

Bükreş Antlaşması'ndan en çok zarar görenler Rusya'nın koruması altındaki Sırplar oldu. Gerçi asileri için genel af ve müphem bir dille iç işlerini yönetme hakkını elde etmişlerdi, ama Belgrad'la başka kalelerin sultana iadesi ve içlerine Türk birliklerinin yerleşmesi ve arada Sırpların kendileri tarafından inşa edilmiş kalelerin yıkılmasıyla bu avantaj da nötralize edilmiş oluyordu. Ertesi yıl Napoleon'un düşüşünden sonra Türkler Sırbistan'ı bir kez daha vassal bir devlet yaptılar.

Napoleon'la Alexander'ın parçalamayı planladıkları imparatorluk onlardan sonra bir yüzyıl daha yaşayacaktı. Fakat Mahmut'un zamanında

küçülmeye devam etti. Tüm çürümüşlüğüne rağmen iç organlarını koruyor, fakat bozulma sonucunda dış dallarını kaybediyordu. Bunlardan ilk giden Yunanistan oldu. Yunanlıların milliyetçi akımının başlangıcı on dokuzuncu yüzyılın başına dayanıyordu. Baştan itibaren belirsiz bir kültürel canlanış kisvesine büründü. Bu klasik anlamda bir Yunan Rönesansı'ydı, fikirlerini Fransız Devrimi'nin liberal filozoflarından ve III. Selim'in zamanından beri aydın Türklerin arasında olduğu gibi Rumların arasında da yer eden genel bir bilgi yayılımından alıyordu. Bu, zengin Rumların bağışlarıyla okullarda Yunan tarihinin okunmasının canlandırılması ve dış ülkelerde Yunan diliyle yayımlanmış kitapların yayılması yoluyla geliştirilmiş bir eğitim şeklini almıştı.

Bütün bunların içinde Yunan milliyetçilik ruhunun kurtuluşunun ve yeniden doğuşunun tohumları yatıyordu. Batı'ya göç edenlerin de bunda oynadıkları bir rol vardı. İmparatorluğun içinde Babıâli'nin hizmetindeki Fenerli Rumların, İstanbul; Selanik, İzmir ve Yunan Takımadaları'nın çeşitli adalarında ticaretle meşgul Rum topluluklarının rolleri de inkâr edilemezdi. Bu adaların birçoğu gerçekte kendi kendilerini yönetiyorlardı zaten. Bunların başında, Türklerin yerel memur ve askerler aracılığıyla eski özgür Ceneviz şirketlerinin aydın yönetim sistemini alıkoydukları Sakız geliyordu. Bu adalardan Hydra, Spetsai ve İpsara ise denizcilerin, gemilerinde ve taşıdıkları yüklerde hisselerinin bulunduğu ve gelecekteki bir Yunan Donanması'nın beşiğini oluşturacak denizci topluluklarıydı. Öyle anlaşılıyor ki ülkenin kıyı kesimlerinde Batı'yla yakın ve sürekli ilişkiler içinde olan Rumlar vardı.

Yunan anakarasına ise daha az esnek bir ruh egemendi. Osmanlı yönetimi halkın üzerinde, esenlikleriyle güvenliklerine değil, çoğu zaman vergileri yükleyen yozlaşmış paşaların yararına vergi tahsiline yönelik baskılı bir kontrol sürdürüyordu. Fakat Türk görevlilerin talepleri halkın dertlerinin ancak küçük bir kısmıydı. İster mülklerini ve güçlerini korumak için İslam dinini kabul etmiş toprak sahipleri, ister köylerle kasabaların kocabaşı, muhtar, ihtiyar heyeti gibi ileri gelen yöneticilerinin baskısı da öncekilerden geri kalmıyordu. Bu sonuncuların görevi Türk görevlilerin temsilcileri olarak başında bulundukları toplulukların vergilerini hesaplamaktı ve bu arada Osmanlı efendilerinin yöntemlerini benimsiyorlardı. Yerel yasa ve

düzeni korumadaki ayrıcalıklı konumlarını suiistimal ederek çoğu kez Hıristiyan kardeşlerine yaptıkları baskıda sert ve acımasız davranıyorlardı.

Sivil teşkilatın bir parçası olarak sultanın korumasından yararlanan ve Rum nüfus üzerinde geniş kapsamlı bir otorite sahibi olan dar ve tutucu görüşlü Rum papazları da bir baskı unsuruydu. Dolayısıyla rahip sınıfı, toprak sahipleri ve yerel yetkililer, ulusal bağımsızlık adına bir Yunan kültür Rönesansı'ndan bir Yunan politik ihtilaline geçişe destek vermekle çıkarlarından çok şey kaybederlerdi. Bir Yunan diniyle dilinden ayrı bir Yunan ulusu kavramının somutlaşması bu durumda ağır bir seyir izliyordu.

Bu somutlaşma zaman içinde ulusal hedeflere ulaşmak için askeri güçlerin kullanımıyla gerçekleşince, Yunan halkı içindeki kökleri de ikiye katlanmış oluyordu. Önce Türk otoritesinden kaçmak için uzun süredir dağlarda konuşlanan, haydutluk ve şiddetle yaşamlarını sürdüren *Kleftes* adlı vahşi çeteler vardı. Bunların geleneksel haydutluk meslekleri, şimdi hırs ve açgözlülük kisvesinden çıkarak Osmanlı zulmüne karşı şerefli ve yasal bir silah olarak Rumların indinde şeref ve itibar kazandı. Böylece *kleftes* Yunan milliyetçilik davasında vatansever bir ayaklanma odağına dönüştü. Bu çeteler Girit'le diğer adalar dışında anakaranın Mora, Epir ve Rumeli gibi ayrı dağlık bölgelerinde geleceğin ayaklanma liderleri olacak güçlü kalıtsal şeflerin idaresinde faaliyet gösteriyorlardı. Türkler onlara karşı *armatoli* denilen Hıristiyan jandarma örgütlerini silahlandırmışlardı, gelgelelim bunlar çok zaman çetelere taraf oluyorlardı.

Bunların denizdeki karşılıkları, adalarla kıyı bölgelerinin korsanlıkla geçinen güçlü denizcileriydi. Her iki zümrenin maceraperestlik ruhu 1814'de İyonya Adaları'nın Napoleon'un elinden alınmasıyla sonuçlanan İngiliz deniz ve kara operasyonlarının örnek ve deneyimleriyle beslenmişti. Bu adalarda İngiliz bayrağının dalgalandırılması bir özgürlük ateşini tutuşturarak bütün Yunan anakarasına yayılan bir ayaklanmayı körükledi.

Ancak bunun başarılı olması için sistematik biçimde planlanması ve koordine edilmesi gerekiyordu. Bunda en büyük rol Yunanistan içinde olduğu kadar dış ülkelerde de bağlantıları olan Rum tüccar topluluğu tarafından oynandı. Bunun aracı, Rumların 1770'de Rusların yardımıyla Türklere karşı giriştikleri başarısız ayaklanmanın ürünü olmuş olan *Filiki Eterya* veya "Dostlar Topluluğu"ydu. Kurucusu ise yüzyılın sonlarına doğru

ayaklanmaya *Marseillaise*’ini veren Yunanlıların milli şairi Rhigas Pheraios’du. Ulah kökenli, dolayısıyla Romen olan bu kişi, gerçekçi olmaktan çok şairane bir üslupla yalnızca kurtarılmış bir Yunanistan’ın değil, aynı zamanda bağımsız Hıristiyan devletlerinden oluşan çokuluslu bir Balkan federasyonunun, yani minyatür bir Bizans İmparatorluğu’nun hayalini kuruyordu. Bunun resmi dili ve kilisesi Yunan olacaktı. Sırpların, Bulgarların, Arnavutların ve Romenlerin Yunan özgürlüğü ve bir Hıristiyan birliği uğruna seve seve silaha sarılacaklarını ümit ediyordu. Kara Yorgi ve sultana karşı ilk Hıristiyan ayaklanması liderleri de bu harekete katılacaklardı. Rhigas’ın Türkler tarafından idam edilmesi üzerine *Eterya*’sının etkisi zayıfladı. Ancak 1814’de Yunanistan’da değil, Rusya’da Odessa’nın üç Rum tüccarı tarafından canlandırıldı. Atina’da ise Türklerin şüphesini uyandırmadan fikirlerini aydın Yunanlılar arasında yaymak üzere bir Yunan edebiyat cemiyeti paravanının arkasında şekillendi.

Cemiyetin faaliyetleri yine de fazlasıyla cesurdu ve kollarıyla ajanlarını Avrupa Türkiyesi’yle Anadolu şehirlerine yaydıkça herkesçe tanınır oldu. Sonuçta kendi inceden inceye işlenmiş hiyerarşisi, gizli işaretleri, gizemli ritüelleri ve tantanalı bağlılık yeminiyle bir tür fesat Farmasonluğa dönüştü. Gizli tertipleriyle entrikaları Balkan toplulukları arasına kışkırtıcılık tohumları saçıyordu. Üyelerinin arasında Rus subayları vardı. Rus konsolosluk ajanları tarafından yandaşlarına çarın gizli koruması vaat ediliyor, bir ayaklanma durumunda askeri destek sağlamaya hazır olduğu ima ediliyordu. Rumlar bu vaatlere güvenmeye dünden hazırdılar.

Eterya başkanlığı önce Kont John Capodistria’ya teklif edildi. Capodistria St. Petersburg’da çarın hizmetinde büyük nüfuz ve prestij sahibi bir Korfu’luydu, hatta Çar İyonya Adaları’nda İngiliz korumasının kurulması için onun adına bir antlaşma imzalamıştı. Capodistria teklifi reddedince, başkanlık bu kez Aleksandros Ypsilantis’a verildi. Ailesi Moldavya ve Eflak voyvodalığı yapan bu Fenerli Rum, çarın yaverliğini yapmış, Rus Ordusu’nda sivrilmiş, büyük itibar sahibi olmuştu. Cemiyet 1820’de onu “En üst otorite sahibi genel müdür” atadı.

Ayaklanmasına kuzeyde başlamaya karar veren Ypsilantis sağduyunun sesini dinleyecek yerde, daha çok maceracı bir dürtüyle karışık bir kuvveti şimdilerde Rus ve Türk imparatorluklarının sınırı olan Prut’tan

Moldavya'yla Eflak'a geçirdi. Yüksek sesli beyanlarına ve gururlu mizacına karşın insanlarla işler konusunda deneyimden yoksundu. Romenlerle Hıristiyan Rumların arasında gerçekte var olmayan bir birlik ve dayanışmaya güveniyordu. Moldavya voyvodası tarafından iyi karşılanmakla beraber, Eflak'da Helen davası için destek bulamadı gibi bir şey. Yerel bir asi onu bu konuda aydınlattı: "Yunanistan Rumların, Romanya Romenlerin." Çar, onu reddetti ve ordusundan kovdu. Ekümenik Patrik de sultanın talebi üzerine aforoz etti. Türklerin Bükreş'e yolladıkları ordu Ypsilantis'in "kutsal tabur"unu yok etti. Ypsilantis Avusturya'ya kaçtı, ama orada da imparator, onu hapse attırdı. Fenerli Rumların Tuna'daki egemenlikleri böylece sona ererken, Romen prensleri arasından seçilen voyvodaların egemenliğiyle Romen bağımsızlığı başlıyordu.

Yunan bağımsızlığı da eşzamanlı olarak ülkenin büyük bir kısmında başgösteren eşgüdümlü bir dizi ayaklanmayla doğacaktı. Bu hamle *Eterya* tarafından Yunanistan'a Fenerli'yle başka liderlerin yollanmasıyla gerçekleşecekti. Bu liderlerin arasında Peloponez'de kumandayı eline alacak olan Ypsilantis'in kardeşi Dimitri de vardı. Kendi girişimleriyle oraya giden başkaları da hemen asi liderlerle bağlantı kurdular. Ayaklanma 25 Mart 1821'de Patras Metropoliti'nin bildirisiyle başladı.

Zamanlama mükemmeldi. Divanı ivedi bir Yunan tehlikesinin bilincinde gözükmeyen Sultan Mahmut sözde vassalı olan asi Yanya Aslanı Tepedelenli Ali Paşa'yı Epir'de ezmeye gitmek için tam o anı seçmişti. Ali Paşa Arnavut Ordusu'nun yardımıyla çok güçlenip egemenliğini perçinlemiş ve hemen hemen bağımsız bir hükümdar düzeyine ulaşmıştı. Aslında Napoleon tarafından da bu yönü kabul görmüştü. 1819'da önemli Adriyatik limanı Parga'ya hâkim olmuştu. O da Arnavut olan Ali'nin şahsi düşmanı İsmail ertesi yıl ondan kaçarak İstanbul'a sığınmış, sultan da onu mabeyinci yapmıştı. Ali Paşa, İsmail'in arkasından iki kiralık katil yollamış, bu adamlar tam İsmail'i vurmaya hazırlanırken yakalanmışlardı. Bu olay Sultan Mahmut'a düşmanını ezmek için aradığı bahaneyi oluşturdu. Ali'yi asi ve haydut ilan etti. Ali'nin paşalığını, kurbanı olmasına ramak kalan İsmail'e (Paşo İsmail Paşa) ihsan etti ve Ali'ye karşı onun kumandasında bir kuvveti yola çıkardı. Köşeye sıkışan Yanya aslanı Ali iki yıla yakın bir zaman dayanınca, sultan Mora'daki kıdemli ve acımasız

kumandanı Hurşit Paşa’ya seferi sonuçlandırmasını buyurdu. Bu kuvvetler en sonunda bir göl adasındaki kaleye sığınmış ihtiyar asiyi yenip yok ettiler. Tepedenli’yle birlikte üç oğlu ve torununun kesik başları İstanbul’da sultana yollandı.

Bu çarpışmalar sırasında Mora kaleleri savunmasız kaldığı için Yunan asileri de çoğu garnizonlara baskın yapmayı başarmıştı. Denizde de eşgüdümlü olarak büyük manevra kabiliyeti olan savaş gemilerine sahip Rum korsanlar kıyıdaki kilit limanlar üzerinde kontrol sahibi olabildiler. Türklere levazım ve cephane sevkıyatı böylece ancak karayoluyla gerillaların elindeki dağlık bölgelerden geçilerek yapılabilecekti. Asiler adalardan Spetsai’yi ellerinde bulunduruyorlardı. Burada zengin bir Rum dul kendi gücüyle ve maddi olanaklarıyla Nauplia Körfezi’ni ablukaya aldı, sonra da İpsara’ya ve halkı yüksek rütbeli din adamlarına karşı ayaklandıran bir gemi kaptanının yardımıyla Hydra’ya hâkim oldu.

Yarımada boyunca ayaklanmanın popüler şarkısı “Tek Türk kalmayacak Mora’da” bütün Müslümanlara karşı ayırımsız olarak katliamlar yapılmasını kışkırttı. Ayaklanma Korent Körfezi’nin ötesine de yayıldı ve Livadia’nın Hıristiyan olmayan halkı katledildi. Köylüler, sultanın kişisel mülkü ve on bin nüfuslu bir taşra kenti olan Atina’yı zapt etmek için bir kale duvarını aştılar. Fakat Venediklilerin kuşatmasından beri berkitilmiş olan Akropol bir yılı aşkın bir süre dayandı. Batı’da Mesolonghi’de büyük bir ayaklanma başladı. Kuzeyde de Pelion tepelerinde ve Athos (Aynaroz) Tepesi keşişlerinin dini olduğu kadar ulusal amaçlı bir dava uğruna silahlandıkları üçlü Khalkidikya yarımadalarında da başkaldırılar çoğalmıştı. Müslüman halkın çoğunlukta olduğu bir ada olan Girit’te Yunan kökenli fanatik Giritli Müslümanlar olan Yeniçeriler, Hıristiyanlara akıl almaz vahşi saldırılarda bulundular, hatta Kandiye Metropoliti’yle dört piskoposu katedralin sunağı önünde öldürecek kadar ileri gittiler. Bu kırıma misilleme olarak dağların savaşçı çeteleri ayaklandılar ve bir Yunan filosunun da yardımıyla bir süre Hanya limanını ablukaya aldılar.

Sultan Mahmut otoritesine meydan okunulmasına katlanacak adam değildi. Orduları ayaklanmanın ilk şok ve şaşkınlığını atlatır atlatmaz Mora’da Türklerin katledilmesinin acısını Rumlardan fazlasıyla çıkardı. İstanbul’da Babıâli’nin tercümanını ve başka ileri gelen Fenerlileri idam

ettirdi. Tripolitza'da Moralı olan Yunan patriğini Paskalya Günü'nde sarayının kapısına astırdı. Cesedi üç gün boyunca teşhir ettirdi sonra da Rumların hor gördükleri Yahudiler tarafından yerlerde sürüklenmesinin ardından denize attırdı. Asi Yunan Donanması'nın bir savaş gemisi Sakız Adası önlerinde bir Türk sancak gemisini amirali ve mürettebatıyla birlikte batırınca, Türkler bu zengin adayı tahrip ederek yüz bin kadar Hıristiyanı sürerek ve esarete mahkûm ederek intikam aldılar. Korent Körfezi'nin kuzeyinde ayaklanmayı hemen hemen bastırmayı başardılarsa da, Mora'nın istilasında fazla bir ilerleme kaydedemediler.

Fakat Rumlar askeri alandaki avantajlarını pekiştirecek yerde yerel bir meşruti yönetimin siyasal sorunlarına kendilerini kaptırmakta acele ettiler. İşgalleri altındaki her bölgede bir meclis -Messenia'da bir senato, Peloponez'de bir "merkezi hükümet" Doğu ile Batı Rumeli'de de başka seçilmiş hükümet kurumları topladılar. Bu topluluklar rakip çıkarları ve emelleri olan grupları; din adamlarını, toprak sahiplerini, kilise liderlerini, Fenerlileri, ada tüccarlarını ve kendi yasalarından başkasını dinlemeyen Kleftleri yani eşkıyayı temsil ediyordu. Kendilerini ulusal anlamda Yunanlı olarak hissetmedikleri için bunların arasında birlik kurmak boşuna bir uğraştı.

Peloponez'de Tripolis'in düşmesinden sonra çıkarlarını bir merkezi Yunan Hükümeti bünyesinde toplamak için ilk deneme yapıldı. Bu bağlamda Dimitri Ypsilantis Epidaurus yakınında ulusal meclisi toplantıya çağırdı. 1822'nin yılbaşı gününde de cumhuriyetçi ilkeler doğrultusunda tasarlanmış yasama ve yönetsel organlarıyla eksiksiz bir anayasa ilan edildi. Anayasa büyük ölçüde Batı'da Mesolonghi'deki asiler meclisinin becerikli Fenerli lideri Aleksandros Mavrokordatos tarafından hazırlanmıştı, başkanlığa da kendisi seçildi. Ypsilantis bu arada arka planda kalmıştı. Ne çare ki Doğu'nun despotluğu altında geçen yüzyıllardan yeni yeni çıkan, üstelik kendi rakip topluluklarına geleneksel bağlarla bağlı bir ulus için Batı'nın anayasal düzenine dayalı bu deney çok vakitsizdi.

1822'nin sonralarında doğu Peloponez'in başlıca limanı ve doğal başkenti Nauplion başlarında *kleft* lideri Kolokotrones'in bulunduğu Yunanlı asilerin eline geçti. Bu kişi ulusal meclisin Nauplion'da toplanmasına razı olmadı, meclis başka yerde toplanıp yönetim gücünü

sınırlamaya çalışınca da hükümetin dört üyesini kaçırmak suretiyle misillemede bulundu. Hükümetin kalıntıları Hydra ile Spetsai'nin korumasındaki uzak bir burna çekilip Arnavut kökenli zengin Hydra'lı Kunduriotis'i başkanlığına seçti. Öyleyken Kolokotrones Mora'nın gerçek hâkimi olarak kalmıştı. Hiçbir Yunanlının başka bir Yunanlının hükümranlığını kabul etmeyeceği belli olmuştu. Çözüme sonradan Batılı bir prensin şahsında ulaşılacaktı.

Rumlar işin başından beri büyük bir iyimserlikle Batı'nın desteğine güvenmişlerdi. Askeri açıdan hayal kırıklığına uğramaları uzun sürmedi. Batılı devletler Napoleon'un yenilgisinden sonra Rusya'yla birlikte bir barış dönemi istiyorlardı. Ayaklanma karşıtı "hükümdarlar birliği" olarak bir on yıl boyunca görünürde barışı devam ettirdiler. Bu nedenle ne İngiltere'yle Avusturya ne de (tüm vaat imalarına rağmen) Rusya, Yunan milliyetçiliği davası için savaşmaya hazırdı. Ayaklanma patlak verdiğinde devletler onu kınamada birlik oldular, 1822'de müttefiklerin Verona'daki bir konferansında ihtilalci, diye Yunan delegelerini kabul etmeyi reddetti.

Ama tebaalarının arasında Yunanlıları yalnız ezilmiş Hıristiyanlar olarak değil, aynı zamanda da klasik çağın kahramanlarının yiğit torunları olarak gören yeni ve romantik bir Grek dostluğu ruhu gelişmekteydi. Büyük Tura çıkmış gezginler, antika koleksiyoncuları, entelektüeller, edebiyatçılar ve şairler onların içindeki Hellas (Yunanistan) aşkını ateşliyordu (kuşkucu bilginler ne derlerse desinler). Hâlâ eski Yunanlıların yaşadıkları uygarlığın bu doğum yerine kültür dünyasının ilgisini uyandırdılar ve yenilenmesi için vizyon oluşturdular.

Yunanlılık mesajı iş dünyasında da Yunan tüccar toplulukları tarafından Batı Avrupa başkentlerinde ve Rusya'da yayıldı. Çabaları somut olarak ayaklanma için para toplamaya yönelik Grek dostluğu komitelerinin oluşmasına yol açtı. Yurtdışında ve özellikle Rusya'da yaşayan zengin Rumlar hatırı sayılır parasal katkılarda bulunurken yalnız Avrupa'dan değil, Amerika'dan da maceracı gençler, çoğu zaman kendi hükümetlerine meydan okuyarak. Yunan davası için savaşmaya gönüllü oldular. İngiliz siyaset adamı ve gazeteci William Cobbet'in alaycı bir şekilde ifade ettiği

gibi, Yunan ayaklanması “şairlerle borsa simsarları tarafından Rusya yararına düzenlenmiş bir savaş”tı.

Şairlerin arasında Yunanistan’ı ilk kez 1809’da ziyaret eden ve dizeleriyle ölümsüzleştiren Lord Byron başı çekiyordu. Rhigas’ın ihtilalci savaş şarkısını İngilizceye çevirdi ve İtalya’da Mavrokordatos’la yakın dost oldu. 1823’de Kefalonya Adası’na geldi ve Yunanistan’a geçmek üzere burada beş ay kaldı. Askeri yardım aradıklarında Yunanlıları, “Özgürlük için Franklara güvenmeyin,” diye uyarmıştı. Şimdi kendisi onlara Londra’daki komitenin altı haneli kredisi şeklinde bir parasal yardım getiriyordu.

Asilerin arasındaki uyumsuzluk şimdi neredeyse bir iç savaş görünümündeydi. Byron 1824’de Mesolonghi’de Yunan anakarasına çıktığında Yunanlının yeni bir Peloponez Savaşı’nda Yunanlıya karşı savaştığını gördü. Savaş Kolokotrones’le Kunduriotis’in yandaşları arasındaydı. İkisinin rakip hükümet meclislerinden biri kara içinde, diğerinin ise kıyılarla adalardaydı. Bu durumun Lord Byron’u şaşırttığı veya hayal kırıklığına uğrattığı söylenemez. Yunan davasını benimsemekte ne kadar romantikse, Yunan karakterini değerlendirmede de o derecede gerçekçiydi. Burada gördüğü, moral bozucu bir despotluktan ancak kısmen kurtulmuş ve yeni bir yönetime kavuşma bahsinde fikirleri çelişen, işlevsel uygulama zararına liberal teorinin peşinden koşan bir ulustu.

Byron’un öncelikli görevi bu anlaşmazlıkları çözümlemek oldu ve bunda kısa bir süre için de başarılı olacaktı. Çünkü aldığı talimatlara göre getirdiği paraların harcanması için ancak Kunduriotis’e güvenilebilirdi. Kolokotrones hissesi uğruna Nauplion’u teslim etti. Birkaç ay sonra kaçınılmaz olarak tekrar iç savaş patlak verdi. Kolokotrones Kunduriotis’in üzerine yürüdü, ama ele geçirilerek Hydra’da hapsedildi. Mavrokordatos da bu durumdan iğrenerek sahneden çekildi. Türklere karşı savunma için toplanan İngiliz kredisi böylece Yunanın Yunana karşı savaşında heba oldu. Bu krediyi sağlayan Lord Byron çabalarının sonucunu görmekten kurtuldu; Mesolonghi bataklıklarında malaryadan ölmüştü. Ama Yunan davasının bir şehidi olarak ölmüş ve Yunanlıların arasında hatırası asla ölmeyecek bir kahraman mertebesine yükselmişti. Şairin ölümü Avrupa’da Yunan dostluğu

ateşini daha da şiddetlendirdi, böylece bir Yunan ulusunun günün birinde uygar dünya tarafından tanınmasına ve savunulmasına katkıda bulundu.

Yunanlılar, Özgürlük Savaşları'nın bu ilk kademesinde, içlerindeki kavgalara rağmen, genelde başarılı olmuşlardı. Başarıları hatta o dereceydi ki onları yalnız başına yenmek için kuvvetlerinin yetersizliğinin bilincine varan, üstelik Asya eyaletlerinden kuvvetlerini desteklemek için gönüllüler bulamayan sultan, 1825'de güçlü vassalı olan Mısır'ın Arnavut kökenli valisi Mehmet Ali'yi yardımına çağırdı. Mehmet Ali Paşa'nın ordusu, Napoleon zamanından beri Batı yöntemlerine göre silahlandırılmış ve eğitilmişti. Daha önce de Arabistan'daki bir ayaklanmayı bastırarak Sultan Mahmut'a yardımda bulunmuştu. II. Mahmut şimdi de asi Yunanlıları ezmek için onun desteğini istiyordu. Karşılığında Mehmet Ali'ye Girit ve Peloponez valiliğini vaat ediyordu. Mehmet Ali daha fazlasını istiyordu: Suriye paşalığını.

Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa bir deniz kuvvetinin kumandasında İskenderiye'den yola çıkarıldı. Bu, Avrupalı olmayan bir devlet tarafından Akdeniz'de sefere çıkarılan deniz filolarının en kuvvetlisiydi. Girit yoluyla Mora'nın en batı ucundaki tahkim edilmiş Modon limanına yollandı. İbrahim burada karargâhını kurdu, böylece Yunan özgürlük savaşının ikinci aşamasına geçilmiş oldu. Disiplinli kuvvetleri üç yıl boyunca Peloponez'e hâkim olarak Yunanlılara kaptırdıkları mevkileri Türkler için tekrar ele geçirirken ülkeyi dehşet ve yıkıma boğacak ve ülkenin en büyük kısmı üzerinde Türk egemenliğini tekrar kuracaktı. Bu olaylar Yunanlılar arasında bir dereceye kadar birlik sağladı. Kolokotrones serbest bırakıldı; tekrar Mora başkumandanlığına atandıysa da İbrahim tarafından arka arkaya iki kez yenilgiye uğratıldı.

İbrahim, Mesolonghi'yi kuşatan Türk komutan Reşit Paşa'ya destek olmak için 1826'da kuvvetlerini Yunan anakarasına geçirdi. İbrahim'in deniz kuvveti burada savaş şansını tersine çevirerek bir Yunan destek filosunun limana girmesini engelledi ve Yunan garnizonuyla sivil halkın en büyük kısmının başarısızlığa uğrayacak olan son bir umutsuz direnişe kalkışmasına yol açtı.

Mesolonghi’nin zapt edilmesi Kunduriotis hükümetinin düşmesine ve iki rakip meclisle başkan arasında yeni bir iç savaş dönemine yol açtı. Bununla birlikte, Kunduriotis daha önce yetenekli iki İngiliz subayını İrlandalı Sir Richard Church’le İskoçyalı Lord Cochrane’ı Yunan ordu ve donanmasına dönüşümlü olarak kumanda etmeleri için resmen davet etmişti. İngilizler hizmetleri için rakip iki hizibin uzlaşmasını şart koydular. Böylece ulusal meclis yeni bir anayasanın ışığındaki yeni oturumunda müstebit biri olan Capodistria’yı başkanlığına atadı. Bu arada da Reşit Paşa Atina’yı kuşatma girişiminde bulundu. Lord Cochrane tarafından kurtarılma girişimi başarısızlıkla sonuçlanan şehir, 1827 Haziran’ında Türklerin eline geçti. Yunanistan anakarasının işgalini tamamlayan bu zafer Özgürlük Savaşı’nın sonunun geldiğinin işareti gibi görünüyordu.

Fakat son daha gelmemişti. Altı yıl süresince kan döküldükten sonra Avrupa devletlerinin işe karışmalarının zamanı gelip çatmıştı. Bunların arasında Türklere en çok baskı yapan Rusya’ydı. Metternich’in yönetimindeki emperyalist Avusturyalılar ise asilerin sindirilmesinden yanaydılar. İngilizlerle Fransızlar yeni bir Rus-Türk savaşının sonuçlarından korkuyorlardı. Diğer yandan Fransa’nın 1824’ten beri X. Karl’ın şahsında liberal bir hükümdarı vardı. Akdeniz’deki Fransız ve İngiliz Deniz Kuvvetleri Yunanlıların deniz kuvvetini korsanlara karşı bir sigorta olarak görüyorlardı.

İngiltere’nin tutucu partisi Tory’ler Lord Castlereagh’ın düşmesi ve liberal zihniyetli George Canning’in onun yerine geçmesiyle daha liberal bir politikaya yerlerini bırakmışlardı. George Canning’in Yunan dostu akrabası Stratford Canning şimdilerde Babıâli’ye büyükelçi olarak atanmıştı. Peloponez’i Mısırlılarla doldurmak amacıyla Yunanlıları sözde köle eden İbrahim Paşa’nın gaddarlığıyla ilgili öyküler İngilizlerin kalbini isyanla dolduruyordu. Lord Byron’un bu soylu dava uğruna kendini kahramanca feda etmesi ise kamuoyunu harekete geçirmişti.

Devletlerin ilk görevi Yunanistan’ın gelecekteki sınırlarıyla statüsünü tayin etmek oldu. 1826’da St. Petersburg’da İngiltere’yle Rusya arasında kan dökülmesine son vermek ve Türklerle Yunanlıları barıştırmak amaçlı bir protokolun imzalanmasıyla bir ön karara ulaşıldı. Taraflar Yunanlılar

için bağımsızlık değil de, sultana yıllık bir vergi karşılığında kendi iç işlerini özgürce yönetmek hakkını elde etmek genel ilkesinde anlaştılar.

O yılın sonbaharında Yunanlılar bu protokolun kapsamının genişletilerek Fransa'nın da katılması için başvuruda bulundular. Aradan çok geçmeden ölecek olan Canning'in girişimiyle 1827 Temmuz'unda Atina'nın düşmesinden bir ay sonra Londra'da bu anlamda bir anlaşma imzalandı. Üç devlet buna dayanarak Babıâli'ye arabuluculuklarını önerdiler. Bu şart kabul edilmediği takdirde, Yunanlılarla uluslararası ilişkiler kurma hakkını ellerinde bulunduruyorlardı. Bu durum konsoloslar tayin etme ve asi eyaletlerin bağımsız bir devlet olarak kabulünü içeriyordu. Yukarıdaki şart Yunanlılar tarafından kabul edildi, fakat sultan tarafından kesinlikle geri çevrildi. Gerçeklere gözlerini kapayarak bu girişimi yasal hükümranlık haklarının yabancılar tarafından apaçık ihlali olarak kınıyordu. Bu haklarından feragat etmeyi ya da onları değiştirmeyi ise her ne şekilde olursa olsun reddediyordu.

Anlaşma, karma bir filo tarafından "çarpışmalara katılmadan" uygulatılacak bir ateşkesi içeriyordu. Rusların bir filo gönderdikleri Akdeniz'de üç devletin amiralleri, aldıkları talimatların belirsizliği kadar İbrahim Paşa'yla bağlantı kurmanın güçlüğü karşısında şaşkınlık içinde görüş alışverişinde bulunuyorlardı. İbrahim Paşa'ya gelince o da Yunan saldırıları nedeniyle sultanın emri olmadan ateşkesi kabul etmiyordu. Sonunda amiraller Türklerin önce ateş etmemeleri durumunda ateş açmamak için aralarında anlaşarak Navarino Koyu'na girdiler ve bir güç gösterisinde bulunarak İbrahim'in ateşkesi kabul ederek gemileriyle İskenderiye'ye dönmesinde ısrar ettiler.

O sırada bir Mısır gemisi büyük bir şanssızlık eseri delegeleri taşıyan üstü açık bir tekneye ateş açtı. Fransız sancak gemisi anında tüfek ateşiyle karşılık verdi ve bir deniz savaşı kaçınılmaz oldu. Bu çarpışmada İbrahim Paşa'nın donanması hemen hemen tamamen imha edildi. Navarin Baskını, İnebahtı'dan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerde aldığı en büyük yenilgidir. Ruslarla Fransızlar memnundular. Metternich için bu "korkunç bir felaket"ti. Kısa bir süre sonra başbakan olacak Wellington Dükü için bu "talihsiz bir olay"dı. Öyleyken (kısa bir süre sonra Kral IV. William olacak) Clarence Dükü İngiliz Amirali Edward Codrington'u Bath Onur Nişanı'na

sahip şövalyelikle ödüllendirdi, ama daha sonra başka bir bahaneyle deniz kuvvetleri komutasından azil edilmesini onaylayacaktı. Yunanlılar büyük bir sevinç yaşıyorlardı. En sonunda özgür olacaklardı.

Ulusal meclisin yeni başkanı Capodistria seçildiğinden beri destek elde etmek için Avrupa başkentlerini dolaşıyordu. 1828 başlarında görevlerini devralmak ve barışı sağlamak için Nauplia'ya geldi. İlk iş olarak kuvvetlerini yeni devleti için talep ettiği bölgeleri İbrahim'in elinden almaya yolladı. Bunda kısmen başarılı oldu. Sonra kendi kontrolü altında yeni bir yönetici kurulu Panhellenion'u oluşturarak kişisel gücünü garantiledi. En kısa zamanda yeni bir anayasaya dayalı yeni bir ulusal meclis toplamayı vaat etti. Bu arada da kendisine kabine görevi yapan bir "sekreterya" aracılığıyla yönetmeye devam etti.

İngilizler, İbrahim Paşa'nın kuvvetlerini çekmesi için Mehmet Ali Paşa'dan garanti aldılar. Bunlardan geri kalanlar sonunda Mora'nın başkenti Tripolitza'yı yerle bir ettikten sonra bir Fransız kuvveti tarafından ülkeden dışarı atıldılar. Tam o sırada Rusya'yla Türkiye arasında yeni bir savaşın patlak vermesi kesin bir anlaşmaya varılmasını geciktirdi.

Ruslar birkaç yıldan beri Türklere diplomatik baskı uyguluyorlardı. 1826'da Babıâli'ye onur kırıcı Ackerman Antlaşması'nı kabul ettirdiler. Bu belge Bükreş Antlaşması'nın şartlarını garantiye aldıktan sonra Asya'daki bazı Türk kalelerinin teslimi yoluyla bu şartları Rusya yararına genişletiyordu. Moldavyalılarla Eflaklılara eksiksiz ayrıcalıklar, Sırplara yeni politik haklar veriyordu. Türkler şimdi Navarino'da donanmalarını kaybedip Karadeniz'de üstünlüğü Ruslara bıraktıklarına göre, savaşçı Çar I. Nikola artık uzlaşma değil, Moskofların geleneksel düşmanıyla silahlı bir yüzleşmenin peşindeydi. 1828 ilkbaharında Türkiye'yi istila etmeyi planladığı anlaşılınca, sultan önceden harekete geçerek Rusya'ya savaş ilan etti.

Çar Nikola ertesi ilkbahar ordusunun başına geçip Prut Nehri'ni aştı. Prenslikleri işgal ettikten sonra haziran ayı gelmeden Tuna'yı geçerek Balkan sıradağlarına ve ötesine, sultanın başkentine giden yolu açmak üzere bir dizi kaleyi ele geçirdi. Kale duvarlarının arkasında açık arazide olduğundan daha güçlü olan Türkler onlara eski cüretkârlıklarıyla karşı

koydular. Varna, kısmen birkaç bin kişilik kuvvetiyle düşman tarafına geçen bir Türk komutanının hiyaneti, ama bundan da çok Rusya'nın Karadeniz'e hâkimiyeti sayesinde sıkı bir direnişten sonra düştü. Ama Silistre ve dağ geçitlerinin anahtarı olan Şumnu direniyordu.

Ruslar büyük kayıplara uğramıştı, ama ertesi yıl daha büyük bir kuvveti cepheye yolladılar. Bunun komutanı Mareşal Diebitsch (Baron Moltke'nin sözleriyle) asla yenilmemesiyle ünlüydü. Burada da Sabalskanski, yani "Balkan'ı aşan" adını kazanacaktı. Küçük bir kuvvet bu kez başarılı olarak Silistre'yi kuşatırken ordusunun büyük bölümü Şumnu önlerindeki Kulewtska bölgesinde önemli bir savaşı sürdürüyordu. Bu savaşta daha büyük bir Türk kuvveti daha küçük bir Rus birliği tarafından yenilgiye uğratıldı ve tüm ağır silahlarını bırakarak kaçtı.

Diebitsch bu noktada garnizonu ve Kulewtska'dan kurtulanlarla hâlâ dayanan Şumnu Kalesi'ni önce zapt etmeden Balkan sıradağlarını aşmak gibi cüretkârane bir karar verdi. Reşit Paşa küçük bir kuvvetle Şumnu'yu savunmaya hazırlanırken, Diebitsch kuvvetlerinin en büyük kısmıyla derin boğazlarda ve dağ sırasının ürküntü verici geçitlerinde dokuz günlük zorunlu bir yürüyüşe başladı. Reşit Paşa tam bir öngörü yoksulluğuyla dağları savunan birliklerini çekerek Şumnu'nun savunmasına hazırlanırken Diebitsch büyük bir şans eseri bu atılımı hiçbir direnişle karşılaşmadan başarabilmişti.

O vakte kadar hemen hemen aşılamaz görünen bu engeli aşan Rus Ordusu, Karadeniz'deki Rus Donanması'na Burgaz'da bir ikmal yolu açmış oldu. Türklerin birkaç direniş noktasını kırdıktan, sıcak bir karşılama gördükleri Hıristiyan köylüleri korumaya da özen gösterdikten sonra Ruslar, Edirne surlarının önündeki ovalarda ortaya çıktılar. Daha önce hiç aşılmamış bir dağ bariyerinin hakkından gelmiş bir ordu karşılarında belirince şaşkınlığa düşen şehir garnizonu tek bir mermi atılmadan teslim oldu. Rus Ordusu aslında böylesine zorlu bir yolculuğun sonrasında dizanteri, salgın hastalık ve yorgunluk sonucunda eskisine kıyasla çok zayıf düşmüştü. Ayrıca, takviye almak veya güvenli şekilde geri çekilmek olanaklarından da yoksundu. Türkler, düşmanın sayısını bu denli abartmamış olsalardı, onu yok etmeyi başarabilirlerdi. Bu tehlikenin bilincinde olan ve sahte bir kuvvet gösterisine kalkışan Diebitsch yanını

koruyan Karadeniz Donanması'na da güvenerek İstanbul'la Boğaziçi üzerine yürümeye hazırlandı. Kuvvetleriyle bu arada yüz elli kilometre kadar ilerledi.

Başkenti saran yılgınlık ve panik, düzensizlik ve ayaklanma rüzgârları estirdi. Sultan önce soğukkanlılığını korudu. Garnizonunun kuvvetine güveniyordu; yine de Türkleri şehir savunmasını güçlendirmek için gönüllü olmaya davet etti. Peygamberin kutsal sancağını dalgalandırarak kuvvetlerinin başına geçmek niyetinde olduğunu açıkladı. Buna hazırlanırken eski cengâverler gibi at üstünde değil, "duyulmamış ve uygunsuz bir yeniliğe başvurarak" bir arabayla ortaya çıkması, halkın şevkini kırdı. Divan'ın kalburüstü vezirleri barış istemesini önerdiler. Rusların zayıflığının bilincinde olmayan İngiliz ve Fransız büyükelçileri de aynı fikirdeydi. Yüreksiz olmaktan uzak olan sultan, bu baskılara boyun eğdi. Böylece Rus blöfüne kanarak Diebitsch'i kaçınılmaz felaketten kurtardı. 1829 sonbaharında da Edirne Antlaşması'nın pazarlığını yapmak için Rus karargâhına bir heyet yolladı.

Böylece durumu kurtaran Rus mareşali aldatıcı derecede ılımlı gözüken şartlara razı oldu. Rusya, çar adına topraklarını genişletmekten feragat ediyor ve savaş sırasında elde ettiği avantajların çoğundan vazgeçiyordu. Ama Moldavya'nın bir bölümünü ve Tuna'nın Sulina'daki bir ağzını elde ediyordu, ki bu ona nehir üzerindeki kontrolü sağlayacaktı. Bazı kalelerin de tahrip edilmesiyle nehir Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk savunma hattı olmaktan çıkıyordu. Moldavya'yla Eflak her ne kadar sultanın hükümranlığına sözde iade ediliyorsa da gerçekte özerklik ihsanlarıyla ondan kurtulmuş oluyorlardı. Kendi ordularını kurmak ve beylerbeyini atamak hakkını elde ederken Türklerin işlerine müdahale etmesinden ve çoğu Müslüman olan nüfustan kurtuluyorlardı. Sırbistan'ın Belgrad ve Orsova kaleleri dışında bağımsızlığına kavuşması da onaylanmış oldu. Başka bir seçkin general olan Paskieviç'in dikkate değer zaferler kazandığı Asya'da Kars, Erzurum ve Bayezid Türklere iade edildi. Fakat Ruslar başka kaleleri ellerinde tuttular ve Gürcistan'la Kafkasya'nın birçok bölümlerini topraklarına kattılar.

Türk kuvvetlerinin şimdi çekildikleri Yunanistan'a gelince, sultan, Londra Antlaşması'nın daha önce reddettiği koşullarını üç devletin teklif

ettikleri bir uzlaşmayla birlikte kabul etmek zorunda kaldı. Bu, artık hükümranlığı altında olmayan tamamen bağımsız bir Yunan Devleti'ni kabul etmek demekti. Sınırlar konusunda Yunanlılarla uzun çekişmeler yaşandıktan sonra yeni Yunanistan 1830'da geleceğin krallığı olarak kuruldu. Yunan anakarasının en büyük kısmıyla Girit dışındaki adaları kapsıyor, sınır eyaletleri olarak sultana yalnız Tesalya'yla Arnavutluk'u bırakıyordu.

Yeni devlet İngiltere, Fransa ve Rusya hükümdar ailelerinin dışından seçilmiş ve Egemen Yunanistan Prensi unvanı kalıtım yoluyla vârislerine geçecek bir hükümdar tarafından yönetilecekti. Devletlerin ilk seçimi İngiltere Kralı IV. George'un damadı Prens Leopold von Sachsen-Coburg oldu. Bir gözü Ruslardan elde edeceği çıkarlar üzerinde olacak şekilde hayat boyu sürecek bir başkanlığı amaçlayan Capodistria'nın manevi baskısıyla adaylıktan ayrılacak... kendini daha sonra Belçika kralı olarak gösterecekti. Capodistria'nın 1831'de iktidardan düşüşü ve diktatörce tavırlarından rahatsız olan gururlu Maniot düşmanları tarafından öldürülmesinin arkasından Yunanistan tacı Yunan âşığı Bavyera Kralı Ludwig'in oğlu Otho'ya teklif edildi. Sultan tarafından tanınarak Helenlerin ilk kralı olarak bir sonraki kuşak süresince saltanat sürecekti.

On yıldan kısa bir süre içinde çok önemli üç kayıp, Osmanlı İmparatorluğu için telafi edilemez bir şanssızlıktı. Bunlar bir ölçüde sultanın yaşamsal önemi olan bir sırada üç Avrupa Devleti'yle onurlu koşullar üzerinde anlaşma fırsatını kaçırmasından kaynaklanıyordu. Bu ona, donanmasının kaybına, Yunanistan'ın kaybına ve başka yaygın Osmanlı bölgelerinin kaybına mal oldu. Trajik bir olay olarak bu şanssızlık memlekette Osmanlı Devleti'nin politik yapısını ve sosyal anlayışını kökten değiştirecek geniş kapsamlı bir reform politikasına başladığı sırada oldu.

((31))

Reformcu Mahmut radikal değişim programını yürürlüğe koymadan önce sabırla tam on yedi yıl beklemeyi daha uygun buldu. Çünkü bu program,Türkiye'yi İslam ilkelerine bağlı bir ortaçağ imparatorluğundan aynı zamanda Batı'nın laik prensiplerine de dayanan modern bir anayasal monarşiye dönüştürmek anlamına geliyordu. Sultan Mahmut'un planladığı şey, yeni kurumlar ve o günkü Avrupa'da gelişene benzer daha esnek hükümet kavramlarıyla geçmişten kopmaktı.

Ama geçmişteki reformlar -Fatih Sultan Mehmet'le Kanuni Süleyman'ınkiler gibi- bunlar da ancak çok sert çarelerle gerçekleştirilebilirdi. Mahmut'a göre sultanın iradesinin, başkentinde olduğu kadar imparatorluğun eyaletlerinde de tartışmasız tek ve kesin otorite kaynağı olması için en yüksek gücün sultana iadesi zorunluydu.

II. Mahmut yıllar içinde bu hâkimiyetine tekrar sahip olmuştu. İdam veya sürgün gibi nedenlerle III. Selim'e yardım edenler gibi danışmanlardan yoksun olan II. Mahmut kararlılık, azim ve öngörü gibi üstün kişisel nitelikleri sayesinde, geniş kapsamlı vizyonu ve çetin sorunları kavrayışındaki gerçekçiliği, çözümlerinin planlanmasında etkin sistematik zihinsel güçleri sayesinde, her şeyden de fazla karakter gücü, devletin içinde öncelinin reform planlarını durduran düşmanların ezilmesinde sarsılmaz bir enerji göstermesi sayesinde bütün tasavvurlarını başardı.

Kendi merkeziyetçi hükümetinin otoritesini sağlamak için önce bunu sınırlamaya çalışan eyalet özerkliklerini yok etmesi gerekiyordu. Yabancıların tecavüzleriyle aslında küçülmekte olan bir imparatorlukta en azından içteki bozgunculuk güçlerini durdurması ve kalan küçülmüş bütünde bir dereceye kadar pozitif bir birlik sağlaması gerekirdi. Kendi asi paşalarından ağır ve sabırlı aşamalarla yakasını kurtardı. Bundan sonra da eyalet derebeylerinin ve başka sadakatsiz taşra ileri gelenlerinin bölücülük çabalarını yenmek ve sömürülmüş ayrıcalıklarını kısmak için kolları sıvadı. Merkezileştirme, böylece hükümetle halk arasındaki ara otorite

kaynaklarını yok etme amacıyla miras, gelenek, âdet ve halk rızasından kaynaklanan bütün yerel güçleri ezmeye başladı. Bu sayede Anadolu'yla Rumeli'nin büyük bir kısmında kendi merkeziyetçi otoritesinin hâkimiyetini kurdu. Bu işlemlerin doruk noktası ise Yanya'daki Tepedelenli Ali Paşa'yı acımasızca ortadan kaldırması oldu.

Osmanlı Devleti'nin içindeki en güçlü düşmanın, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasının yolu açılmıştı artık. Bir zamanlar devletin en zorlu destekçileriyken şimdi özündeki çürümüşlüğün başlıca kaynağı olmuşlardı. Yeniçerilik sonsuza dek yok edilmeden hiçbir reform hareketi gerçekleştirilemezdi. Sultan Mahmut bu çok önemli an için 1826 yazını, Yunan Mesolonghi Kalesi'nin İbrahim Paşa kuvvetlerinin eline geçmesinin hemen sonrasını seçti. Zamanlama çok uygundu. Çünkü vassalı Mehmet Ali Paşa'nın modern ordusu, imparatorluğun modern bir orduya ihtiyacının bilincinde olan sultan için başlı başına üzücü bir dersti ve tasarladığı askeri reform için ilk örneği oluşturabilirdi. Vassalı Mısır'da Memlukluları ortadan kaldırdıktan sonra Avrupa standardında bir disiplinle eğitimin Hıristiyan birlikleri kadar Müslüman olanlar tarafından da etkin biçimde başarılabileceğini kanıtlamakta Osmanlı sultanlarından daha erken davranmış ve ona Batı'nın saygısıyla desteğini kazandıran bir reform politikası uygulamıştı.

Yeniçerilere indirilecek bu darbe için Sultan Mahmut sokaklarda şiddetli çarpışmalar olacağını öngörerek kendi birliklerini önceden hazırlamış ve Yeniçeri Ocağı'nı yok edebilecek tek kuvvet olan topçu sınıfının büyümesi ve geliştirilmesi üzerinde dikkatini yoğunlaştırmıştı. Bunun komutasını sadakatleri göz önünde tutularak seçilmiş subaylara vermiş, başlarına da vücut bulacak kıyımda acımasızlığı nedeniyle "Kara Cehennem" lakabını kazanacak İbrahim Ağa'yı geçirmişti. Gerektiğinde bu kuvvetleri takviye etmek üzere Boğaz'ın diğer yakasında hatırı sayılır Asyalı kuvvetler bulunduruluyordu. Çıkarlarına hizmet edeceğini bildiği kişileri yavaş yavaş en yüksek görevlere getiren Sultan Mahmut şimdi hepsinin imzasını taşıyan bir fetva çıkararak Avrupa yöntemlerine göre eğitilecek ve donatılacak yeni bir kuvvetin kurulduğunu ilan etti.

Bütün bunlar her ne kadar III. Selim'in *Nizamı Cedit*'inin esaslarına göre düzenlenmişse de, sultan yapılanları sağduyulu bir kararla bir reform

politikasının ürünü olarak değil de, Sultan Süleyman'ın eski askeri düzeninin canlandırılması olarak tanıttı. Sultan Mahmut'un, Osmanlı İmparatorluğu'nu yükselme devrine geri götüreceğini belirttiği bu kuvvetler Hıristiyanlar değil, modern eğitimli Müslüman subayları tarafından yetiştirilecekti. Sultan böylece şeyhülislamla ulemanın kâfirlere karşı kutsal bir savaş için gerekli desteğini elde etti. Yeniçeri kuvvetleri muhafaza edilecek fakat başkentteki her taburu, yeni birlikler için yeni askeri talimlerle eğitilecek 150'şer kişi sağlayacaktı.

Sultanın tahmin ettiği gibi Yeniçeriler bu koşulu kabul etmediler. Bir kez daha geleneksel ayaklanma restini tekrarlayarak kazan kaldırdılar. 1807 İsyanı'nda olduğu gibi bir kez daha katliam nedeniyle Atmeydanına doldular, sonra vezirlerin kellelerini istediklerini haykırarak özetle eski âdetlerini tekrarlayarak saraya doğru yürüyüşe geçtiler. Ama sultan bu kez hazırlıklıydı. Askeri birlikleriyle topçular harekete geçmeye hazırdılar. Halkın büyük kısmı da tahtı korumak için toplanıyordu. Mahmut, peygamberin kutsal sancağını bizzat kendisi dalgalandırdı ve bütün iman sahiplerini bunun altında toplanmaya davet etti. Yeniçeri güruhu dar sokaklardan saraya doğru ilerlerken toplar duvarlardan ateş açtılar. Adeta tırpanlanan Yeniçeri taburları darmadağın oldular. Çaresiz Atmeydanı'na döndüler, sonuçsuz bir direnişten sonra da kışlalarının duvarlarının arkasına çekildiler ve gelecek olan saldırıyı beklediler.

Fakat bir saldırı olmadı. Mahmut askerlerini tehlikeye atacak değildi. Bunun yerine ağır topları kışlalara mermiler yağdırarak buraları ateşe verdiler ve taş üstünde taş bırakmadılar. Sonuçta isyancıların dört binden fazlası öldü. Avrupa'ya, daha sonra da gerileme devrindeki Osmanlı sultanlarına dehşet saçan beş yüz yıllık bir askeri kuvvetin nüvesi böylece yarım saatten uzun olmayan bir süre içinde modern silahlarla yok edildi. Bu operasyon, eyaletlerde bin Yeniçeri'nin daha acımasızca katledilmesiyle tamamlandı. Sultan Mahmut aynı günde bir Hattı Hümayun'la Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı; adları yasaklandı, sancakları da yok edildi. Bir ay sonra yüzyıllar boyunca Yeniçerilere destek olan ve yardım eden Bektaşi Tarikatı'nı yasadışı ilan etti, tekkelerini yıktırdı, başlıca liderlerini idam ettirdi ve yandaşlarını sürdürdü. Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay) böylece Sultan Mahmut'u kendi sınırları içindeki her türlü silahlı muhalefetten

kurtardı. Sultan bundan sonra “Asakiri Mansure-i Muhammediye” adını taşıyacak yeni bir ordu kurdu.

Yalnızca bir saatlik eylemle sonuçlanan sabırlı kararlılık yıllarından sonra güçlü ve akıllı bir hükümdar, Osmanlı atalarının otokrasisini yeniden kurmuş bulunuyordu. Ancak geçmişi yeni bir gelecek yaratmak için diriltmişti. II. Mahmut despotik bir amaç taşımıyor, sadece esas olarak ilerici olan bir amaç uğruna despotik araçlardan yararlanıyordu. Bu *hükümet darbesi*’ni, sultanın daha esnek ve liberal bir toplum yaratmanın planlarını belirlediği bir aydın gelişme dönemi izledi. Zaman içinde Batı uygarlığına daha uyumlu yeni bir Türkiye yaratacak olan geniş kapsamlı bir reform programının ana hatlarını kendisiyle ardılları için belirledi. Eski Osmanlı topraklarının kaybını üzülerek fakat gerçekçi bir anlayışla kabullenerek kendisine kalan daha küçük imparatorluğa yeni bir gelişme sağlamak suretiyle gerilemesini durduracak radikal bir hükümet yapısı oluşturacaktı.

Sultanın Avrupa’yla Asya’daki toprakları, dışarıdan gelecek tehlikelere göğüs gerebilecek kadar güçlü ve birleşik, öyleyken içindeki çeşitli uluslarla dinlerden insanların çıkarlarını ve bağlılığını sağlayacak kadar esnek bir Osmanlı İmparatorluğu olmalıydı. İmparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda ve yirmincinin bir kısmında ayakta kalmasını garantileyen iç politikasının özü, devlet kurumlarıyla din kurumlarının yavaşça ayrılmasını hedefleyen laik bir hükümranlık için yeni ilkelerin saptanmasında yatıyordu.

Yeniçeri Ocağı’ndan kurtulduktan sonra Mahmut’un öncelikli hedefi orduydu. Yeni ordusunu oluşturmakta acele etti. Yeniçeri ağalığı yerine Seraskerlik konumunu ortaya çıkararak eskiden ordu komutanlarına verilen unvanı diriltti. Serasker şimdi yeni kuvvet üzerinde özel bir sorumluluk sahibi başkomutanlık ve harbiye nazırlığı görevlerini şahsında birleştirecekti. Ağadan ayrıca İstanbul’daki polis görevlerini de kapsayan kamu güvenliği sorumluluğunu devralmıştı. Polis sisteminin devam ettirilmesi ve genişletilmesi başlıca görevlerinden biri olmuştu. Ordu için bir nizamlar toplamı başkentte görev alacak on iki bin kişilik bir temel

kuvveti içerirken, diğer yandan eyaletler için başka birlikler toplanmıştı. Bu askerlerin hepsi on iki yıl süreyle görev yapacaktı.

Yeni ordu etkin ve güvenilir bir kuvvet olarak yerini alırken askeri reformlarını tamamlamak için Sultan Mahmut'un hiç olmazsa on yıllık bir barış süresine gereksinimi vardı. Onun, öncellerinin uzun yıllardır yoksun kaldıkları bir güç ve enerjiye sahip ciddi bir hükümdar olduğunu sezinleyen Ruslar bu gereksinimin farkındaydılar. Çar büyük ölçüde askeri reformlarını işin başında engellemek ve ordusunu deneyimli bir kuvvet olamadan yenmek amacıyla sultan için bir yüz karası olacak Edirne Antlaşması'yla sonuçlanan savaşı kışkırtmıştı.

Antlaşma imzalandıktan sonra Sultan Mahmut bütün vaktini yeni kuvvetin eğitimine ve silahlandırılmasına adadı. Bu arada modernleştirilmiş kuvvetleri ona örnek olan Mısır Paşası Mehmet Ali'yle er veya geç hesaplaşmak zorunda kalma korkusu da vardı. Mahmut 1826'da on iki uzman eğitmen yollaması için vassalına başvurmuştu. Bu yardım esirgenince dikkatini Avrupa'ya yöneltmişti. Fakat Yunanlı asilere gösterdiği sempati, sonra da Mehmet Ali'ye verdiği destek yüzünden Fransa Türklerde kuşku uyandırıyordu. İngiltere de Yunan sevgisi yüzünden aynı durumdaydı, öyle ki sultan 1834'de Lord Palmerston'un, kuvvetlerini eğitmeleri için bir grup subay yollama önerisini reddetti. Ama sonradan bazı Türk askeri okul öğrencileri Woolwich'e gidince, üç İngiliz subayı da ordunun yeniden yapılanmasında öğüt vermeleri için İstanbul'a gönderildiler. Onları 1838'de bir denizci grubu izledi. Fakat Türklerin onları hor görür tavırlarına içerlemeleri yüzünden bu deniz subayları fazla bir şey başaramadılar.

Sonunda sultanın amacına hizmet edenler Prusyalılar oldu. Gönderilen genç teğmen Helmuth von Moltke, sultanı çok etkilemişti, ona imparatorluğun savunmaları ve ordunun eğitimiyle düzenlenmesi konusunda danışman olarak görev verdi. Türkiye'yle Prusya ve Avusturya arasında şimdi bir öğrenci ve subay değiş tokuşu başgöstermişti. Bu da Türk kuvvetlerinde -her zaman mutlu şekilde sonuçlanmasa da- yirminci yüzyıl içlerine kadar devam edecek bir Alman geleneğinin başlangıcı oldu. Fakat Moltke de Sultan Mahmut'tan fazla etkilenmemişti, onu Büyük Petro düzeyinde bulmadığı gibi, Türk subaylarının yabancı askeri danışmanlara

gösterdikleri saygısızlıktan rahatsız olmuştu. “Albaylar bize öncelik tanıyorlardı, subaylar da bize karşı şöyle ya da böyle naziktiler, ama sıradan adamlar karşımızda hazır ol vaziyetinde durmadıkları gibi, kadınlarla çocuklar zaman zaman bize küfür yağdırıyorlardı. Askerler itaat ediyor, fakat selam durmuyorlardı,” diye yazacaktı. Her sınıftan Türkler arasında *gâvurlar* kavramı kökleşmişti. Bu arada seraskerlik makamı, yani başkomutanın konumu, güçlü bir Harbiye Nezareti olarak gelişmişti; Osmanlı İmparatorluğu’nun silahlı kuvvetleri üzerinde güçlü bir merkezi kontrol uyguluyordu ve bu gücünü gelecek yüzyılın içlerine kadar taşıyacaktı.

Sultan Mahmut bundan sonra ulemanın gücünü kısıtlamak zorunda kaldı. Müttefikleri Yeniçerilerin askeri kuruluşun bekçileri oluşları gibi, bunlar da dinsel kuruluşların bekçileriydi. Sultanın kadirimutlak otoritesine karşı ikinci olası karşı çıkma kaynağı da onlardı. Ulema Yeniçerilerle birlik olarak III. Selim’le Yeni Düzen planlarını yok etmişti. Sultan yeni bir yönetim yapılandırmak istediği takdirde, geleneksel yönetimin bu ikinci dayanağının ortadan kaldırılması gerekiyordu. Çünkü Sultan Mahmut’un temel reform politikası, dinsel otoritenin dinin dışındakinden ayrılması temeline dayanıyordu. Şu sıralarda maddi olsun, ruhani olsun bütün görev sahiplerinin çok üstünde olan iki devlet adamı vardı ve sultanın padişah ve halife olarak ikili gücünü temsil ediyorlardı. Bunlardan biri görevleri yönetsel olan ve yönetimle adalet alanlarını kapsayan sadrazamdı. Diğeri de şeyhülislamdı; onun görevleri ise yorumsaldı ve danışmanlıkla ilgiliydi. Her iki makam da çok güçlüydü, imparatorluğun gerileme devrinde buralara yerleşenler ise iyi de olsa, kötü de olsa, sultanın büyük gücünü sürekli olarak tehdit etmişlerdi. II. Mahmut’un şimdi tasarladığı, sınırsız yetkili kişilere değil, her biri kendi sorumluluklarına sahip danışma gruplarına dayanan bir yönetim sistemi sayesinde bu kişilerin gücünü zayıflatmaktı.

İlk olarak şeyhülislamın dairesi dünyevi alandan çıkarılarak sadece dinsel alana kaydırıldı. Ancak şeyhülislam bu ortamda yalnız danışmanlıkla ilgili ve yorumsal olmaktan çıkarak yeni adli yetkiler edindi ve sadrazamdan eski dinsel yargı hakkını devraldı. Bu yetkisini şimdi sultanın Müslüman

tebaalarına uygulayacaktı. Bu arada din dışındaki alanda yeni bir sivil yargı hakkı ayrı olarak gelişecekti.

Şeyhülislam şimdiye kadar hep kendi evinden öğütlerini duyurur ve (çok zaman politik anlamı olan) hükümlerini bildirirdi. Oysa şimdi Yeniçeri ağasının eski konutuna yerleştirilmiş bir hükümet dairesinin başında bulunacaktı. Yeni statüsü, gelirlerinin, memurlarının ve kurumlarının bir zamanlar saraydan bağımsız olan özerkliğini sınırlıyordu. Bu da ulema sınıfının devlet içinde bürokratlaşmasına yol açıyor, bu sistem ise etkinliklerini ve değişikliklere dirençlerini zayıflatıyordu. Finansal ve yönetsel bağımsızlıklarından yoksun bırakılınca, sultan karşısında güçleri zayıflıyor, sultan da statülerini ve yetkilerini adım adım küçültüyordu.

Okulları bir Maarif Nezareti'nin yetkisine veriyor, yasal sorumlulukları bir Adliye Nezareti'ne yüklüyor, hatta fetvaların yazılımıyla Adliye Nezareti'nin kontrolündeki bir yasal komiteyi görevlendiriyordu. Artık bir hükümet memuru olan şeyhülislamın statüsü bile geleneksel güçlerinden çok, kişisel niteliklerinin ona kazandıracağı nüfuza bağlıydı.

Sultan Mahmut son olarak vakıf denilen İslami kurumları doğrudan devletin kontrolü altına soktu. Özellikle şehirlerde toprakların ve başka mülklerin geri alınmamak koşuluyla dinsel amaçlara adanmasını içeren bu *vakıf*'larla yüklü gelirleri genellikle idareci ve tahsildar görevi yapan ulema üyeleri tarafından denetleniyordu. Şeyhülislamla çeşitli müftülerle kadıların kontrolündeki gayrimenkuller dinsel kurumlar için başta gelen bir ekonomik güç kaynağı olmuştu.

Avantajlarını askeri ve dinsel kurumların zararına ön plana çıkaran Mahmut, şimdi unvanı ve düzeni açılarından bir Avrupa yönetim sistemi görünüşünde olacak kendi din dışı yönetimini geliştirdi. Böylece Türk Devleti'nin çağdaşlığıyla Batılıları etkilemeyi amaçlıyordu. Önce iki yüzyıla yakın zamandır şimdiki şekliyle Babıâli'de Osmanlı yönetiminin merkezi olan sadrazam veya sadrazamlık makamını iptal etti. Sadrazamın yetkileri şimdi ayrı iki nezaret, Hariciye ve Dahiliye nezaretleri arasında bölünecek. Defterdarın geleneksel makamı ise Maliye Nezareti olarak isim değiştirecekti. Onların üstünde hükümdarla hükümet arasında bağ oluşturabilecek sadrazam başvekil varsa da sonradan eski unvanı iade edilecekti.

Diğer nezaretler de sadrazamın çeşitli görevleriyle ayrıcalıklarını alarak çeşitli bölümler arasında paylaştırdı. Başvekilin başkanlığında toplanan nazırlar, yani bakanlar, belli devlet işlerinden sorumluydular. Planlarla raporlar hazırlamak ve kararları sultanın onayına sunmakla görevli danışma konseyleri olan hükümet daireleriydiler. Bunların içinde en önemlileri askeri işlerle görevli ve adli kararlardan sorumlu yönetici kurullardı. Maarif, Ticaret, Ziraat ve Sanayi nezaretleri önceleri Yararlı İşler Kurulu adı altında birlikte yönetilmekteydi. Yararı olsun veya olmasın, bu yeni bürokrasi sistemi hemen etkisini gösterdi, en azından eski kurumsal hak ve ayrıcalıklar geleneklerinden kopuşu ve yerlerine modern biçimli yeni kurumların oluşturulmasını sağladı. Babıâli'nin eski görevlilerinin yeri, eğitim, toplumsal köken ve kültürel görüş açılarından onlardan farklı yeni bir devlet memuru kuşağı tarafından doldurulunca, bu sistem daha somut bir nitelik kazandı.

Mahmut'un islah edilmiş yönetimi eyaletlerde merkezi hükümete bağlı olacaktı. Miras, gelenek, âdet veya yerel halkın rızasından ileri gelen ara güç kaynaklarının yavaş yavaş sona erdirilmesiyle sultanın otoritesi kadirimutlak oldu. Buna başlangıç olarak iki önlem öne sürüldü. Bir tanesi Rumeli'yle Anadolu'nun (Arap eyaletleri bunun dışında kalıyordu) bütün erkek nüfusunun sayımıydı. İkincisi ise bütün toprak mülkiyetlerinin kaydıydı. Bundan amaç yeni bir orduya asker toplanmasını kolaylaştırmak ve bunu finanse etmek için daha doğru ve etkin bir vergilendirme sisteminin kurulmasıydı. Mahmut son olarak tımar sistemini, geçmişte Sipahilerin askere alınmasına temel olan bu toprak bağışlarını sonsuza dek ortadan kaldırdı. Ücretli nizami birliklerin çoğalmasıyla feodal süvari kuvvetlerinin gerilediği on altıncı yüzyıl sonlarından beri bu tımarlar miras yoluyla kuşaktan kuşağa geçer olmuş, sonra da çiftçilere kiralanmıştı. Fakat Anadolu'yla Rumeli'nin bazı köşelerinde eski sistem hâlâ sürüyordu. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırırken bu feodal süvari kuvvetlerinin kalıntılarını da ortadan kaldırmıştı. Şimdi bunların aynı şekilde kalıtım yoluyla geçen ve kiraya verilen artakalmış tımarlarına da son vermekle feodalizmin son izlerini de yok etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün eyaletlerinin üzerindeki merkezi denetimini perçinlemiş oluyordu.

Sultan Mahmut hukuk alanına da temel değişiklikler getirdi. Ülkenin yasaları, insanoğlunun yetkisinin ötesinde olan şeriattan, yani Allah'ın Kutsal Yasası'ndan ve sultanın halife olarak yetki alanı içinde olarak çıkardığı fermanlardan oluşuyordu. Her ikisi de bireylere düzen ve istikrar adına hakkını veren feodal adaleti temsil ediyor, ama ona, modern anlamda yasalar karşısında eşitlik sağlamıyordu. Sultan Mahmut'un ülkenin hukukuna üçüncü bir adalet kavramı kazandırması ona Adli lakabının verilmesine yol açtı. Bu, Allah'la hükümdarınkinden ayrı bir yasalar grubuydu. Din dışındaki hukuk alanında şeriatla kendi kanunları dışında olmak üzere bir kurul toplayarak yeni bir amme hukuku esasına göre yasalar hazırlattı. Bu yasalar yargıçların sorumluluklarını ve devlet memurları üzerindeki yetkilerini tanımlıyordu. Görevi ihmal yüzünden yapılacak yasal kovuşturmayı saptıyor, rüşvete ve başka yolsuzluklara ağır cezalar uyguluyordu. Bu yasalar ilk kez, bu görevlilerin kamu hizmetinde olduklarını ve şimdiye kadar süregelenden farklı olarak hükümdarın keyfi iradesine tabi olmayıp yasalar karşısında doğrudan sorumlu bulunduklarını vurguluyordu. Bu da Sultan Mahmut'un yönetimi için hükümetin dolaysız otoritesinin dışında yeni bir kamu hizmeti yaratma kararını yansıtıyordu. Bu yasalar geliştikçe, ceza eskisi gibi sadece yargıcın takdirine tabi olmayıp cezai sorumluluk vurgulanarak ve ceza hukuku ile medeni hukuk, din dışı ve dinsel yasalar, özel hukuka amme hukuku arasındaki farkların açıklanması suretiyle büyük bir titizlikle tayin edilecekti.

Bununla birlikte, insanların sosyal ve aile kurumlarının yapısı içindeki kişisel yaşantılarında İslamın Kutsal Yasası Şeriat yine kadirimutlaktı. Evlilik ve boşanma, mülk ve veraset yasalarında, kadınların ve esirlerin statüsünde hiçbir değişiklik yoktu. Burada din hâlâ yasanın temeliydi ve sultan bile bunu değiştirmeye yetkili değildi. Erkekler evlerinde hâlâ ortaçağda yaşıyorlardı.

Ama daha geniş anlamda ortaçağ kavramları çökmeye başlıyordu. Doğu'da zamanından daha ileride olan II. Mahmut, Osmanlı hükümranlığı için yeni bir temel arayışı içineydi. Bu, halka dayanacaktı. Yeni merkeziyetçi bürokrasiyle çeşitli yetkileri insanların ilerlemesine yönelikti. Geleneksel düzenden sapan ve kutsal yetkiden de cayan sultan, artık iman

sahiplerinin savunucusu değil, vatandaşın aydınlatıcısı olacaktı. Mahmut iyiliksever bir despotluğun kapsamı içinde kendi su götürmez haklarını sürdürmekten çok, koşullarını değiştirmeye ve geliştirmeye çalıştığı yurttaşlarına haklar bahşetmek istiyordu.

Bütün bunların içinde yeni bir eğitim kavramı yatıyordu. Türkler eğitimleri çerçevesinde bilmedikleri şeyleri öğrenecekler, böylece “her şeyi bilen” ulemanın eski inançlarına karşı geleceklerdi. Medreseler geleneksel bilgi hazinesinin tekelini ellerinde tutuyorlardı. Ancak onlardan edinilen bilgiler, Allah’a ve insanoğlunun ona ve hemcinslerine karşı görevlerinden oluşuyordu. Üstelik, bütün bunlar büyük ölçüde ağızdan ağıza dolaşan bilgiler olduğundan insanların yaygın şekilde okur yazar olmamasıyla sonuçlanıyordu. Sultan Mahmut 1824’de ilköğretimi zorunlu kıldı, ama bu hâlâ dinsel çerçeve içinde kalıyordu. Çünkü şeriatın uygulanmasının tümünü şeyhülislama devretmekle, eğitimi dünyasal çerçeveden çıkarmak zorunda kalmıştı.

Gelişim aracı olarak daha yüksek bir öğrenime duyulan gereksinmeyi teknik becerilerin öğretilmesi olarak algılıyordu, bu ise askeri teşkilatla, Yeniçerilerin yerini alacak olan yeni ordusunun kurulmasıyla ilgiliydi. Yüksek öğrenim bu aşamada aslında askeri öğrenimdi. Ordu acil olarak eğitimli ve yetenekli subaylardan oluşan yeni bir birlik gereksiniyordu, oysa birkaç Batılı dönme, topçu ve mühendis hesaba katılmazsa böylelerinin ciddi bir kıtlığı vardı.

On sekizinci yüzyıl sonlarından kalma iki deniz ve kara mühendisliği okulu son zamanlarda canlandırılmıştı; 1827’de ise sultan güçlü şekilde karşı konulmasına rağmen, daha önce Mehmet Ali Paşa örneğinde olduğu gibi, küçük öğrenci gruplarını Paris’e göndermek gibi cüretkârane bir adım attı. Çeşitli Avrupa başkentlerine dağılmış kara ve deniz okulları öğrencileriyle birlikte dönüşlerinde ülkelerinin modern evriminde anlamlı bir rol oynayacak olan kesintisiz Türk öğrenci dizisinin öncü birliğini oluşturdular. Bu arada Sultan Mahmut subayların eğitimi için sürekli bir okulun kurulmasına dek, askeri birliklerin içinde eğitim birimleri oluşturdu. Bunların öğretmenleri astsubaylarla erlerin arasından seçilmişti; öğrenciler

de yetiştikten sonra öğrendiklerini başkalarına da iletebilecekler, böylece gelecek kuşağın Türk Ordusu için bir subay kadrosu oluşturacaklardı.

Sultan zaman içinde Yeniçeri geleneği ve din ile askeri bilim arasındaki son bağları da koparak Napoleon'un St. Cyr askeri akademisi modeline göre biçimlenmiş bir Askeri Bilim Okulu kurdu. Öğretmenlerinin birçoğunun Fransız veya Prusya'lı olmasına karşın, bu okul yeni bir ordu geleneğini temsil ediyordu. Kökü Türk toplumunda olduğu halde devletin içinde gelişen bu okul, entelektüel, sosyal ve politik alandaki kendi ilerici eğitim sistemiyle gelecek Türk kuşakları için çok yararlı olacaktı. Mahmut bu arada ordu bandolarındaki davulcuları ve borazancıları eğitmek için bir Mızıkayı Humayun kurdu. Bu okulun Batı müziği konulu öğretmenlerinden biri büyük İtalyan bestecisi Gaetano Donizetti'nin kardeşi Giuseppe Donizetti Paşa'ydı.

Hepsinden önemlisi doktorları, daha sonra da yeni ordu için cerrahları eğitmek için bir devlet okulunun açılmasıydı. Sivil halk için doktorlar hâlâ dinsel kurumun himayesinde Süleymaniye Camii'nin medreselerinde kısmen klasik Yunan kısmen de Galenos'la İbni Sina'nın yazılarına dayanan bir müfredata göre eğitiliyordu.

Sultan Mahmut'un tıp akademisi Türkiye'de ilk ve orta düzeyde din dışı eğitimin eşdeğerlisini veren ilk okuldu. 1838'de yeni bir düzenlemeden sonra Beyoğlu'nda Galatasaray'da saray görevlilerinin yetiştirildiği binaya taşındı. Burada öğretim Avrupalı öğretmenler tarafından Türkçe ve Fransızca olarak veriliyordu. Okulun açılış töreninde bizzat Sultan Mahmut öğrencilere konuşma yaptı. Tıp dili olarak Arapçanın modasının geçtiğini ifade ettikten sonra, “Bilimsel tıbbı Fransızca olarak öğreneceksiniz. Size Fransızca öğretilmesini istemekteki amacım Fransız dilini öğrenmenizi değil, size bilimsel tıbbı öğretmek ve yavaş yavaş kendi dilimize aktarılmasını sağlamaktır,” dedi. Tıbbın Fransızca öğretilmesinin Mahmut tarafından geçici bir çare olarak düşünüldüğü anlaşılıyor, gerçekten de bir kuşak sonra yerini Türkçeye bıraktı. Öğrenimin esası Türkçe olunca yabancı tıp kitapları ve başka eserler Türk bilginleri tarafından Türkçeye çevrildi. Türkiye'de geleneksel tıbbın sonu ve modern tıbbın başlangıcı bu oldu. Galatasaray'daki okul, programına teşrihle otopsiyi almakla ortaçağın İslamcı geleneğine meydan okumuş oldu. Ulemanın ısrarı nedeniyle

anatomi o vakte dek balmumundan modeller üstünde öğretiliyordu. Ama öğrenciler zamanla anatomiyi insan kadavralarından, genellikle ucuza temin edilen Nübyeli kölelerin kadavralarından öğrenme iznini elde ettiler.

Zaman geçtikçe okul daha yaygın bilimsel, kültürel ve entelektüel öğretileri de içine alarak kapsamını genişletmiştir. Avrupa tarihiyle edebiyatının Müslüman Türk öğrencilerine öğretilmesinde -daha öncesinden farklı olarak- genellikle Fransız dili kullanılıyordu. Bu arada Fransız edebiyatının yerini geleneksel Acem edebiyatı almıştı. Sultan Mahmut askeri öğretim kadar sivil öğretim ve kollarıyla aynı derecede ilgileniyordu. Yeni hükümet mekanizmasını yönetecek ehil memurlara acil ihtiyacı vardı. Batı'nın belirli etkileri tarafından esinlenmiş yeni eğitim trendi, 1838'de Yararlı İşler Kurulu'nun dikkate değer derecede ilerici ve gelenek karşıtı raporu tarafından yansıtılmaktadır:

Dinsel bilgi diğer dünyada kurtuluşu, fakat bilim bu dünyadaki insanoğlunun mükemmelliğe ulaşmasını sağlamaktadır. Örneğin, astronomi denizciliğin ve ticaretin gelişimine yaramaktadır. Matematiksel bilimler savaşımın düzenli idaresi kadar askeri uygulamaya da hizmet etmektedir. Kurul, tarımın, ticaretin ve endüstrinin kalkınması için her projeyi gözden geçirirken bilimin yokluğunda hiçbir şeyin yapılamayacağına, bilimlerin öğretilmesinin ve öğretimi ıslah etmenin tek yolunun okullara yeni bir düzen vermek olduğuna karar vermiştir.

Söz konusu okullar, kurulun, reformunu laik bir çerçeve içinde gördüğü ilköğretim okullarıdır. Kurulun bu konudaki önerileri şeyhülislamın dairesi tarafından kesinlikle geri çevrilmişti; sonuç olarak da sivil ilköğretim yirminci yüzyıla kadar dinsel çevrelerin sorumluluğunda kalmıştır. Ulemanın bu baskısına boyun eğen kurul, önerilerini yeniyetme çocukların okullarına, "rüşdiye" okullarına... uygulamaya karar vermiş, böylece ilkokulların dinsel öğretimiyle yüksek okulların "dünyasal" öğretimi arasındaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Burada gelişme ağır olmuş, fakat Sultan Mahmut devrinde Sultan Ahmet ve Süleymaniye camilerine bağlı iki yeni okul kamu harcamalarıyla kurulmuştur. Bunların öğretim

programı daha çok dilbilgisel ve edebiydi, kuruluş amaçları da gençleri devlet hizmetine hazırlamaktı.

Bütün bu planların karşısında biçimsiz bir engel vardı... lisan engeli. Sultan Mahmut hiçbir Batı dilini bilmeyen bir Müslüman halkı Batılı bir hükümete ve sosyal sisteme sokmaya çalışıyordu. III. Selim'in dil öğrenimine teşvik ettiği genç adamlarla ardıllarından geriye fazla bir kimse kalmamıştı. Önemli devlet görevlerindeki Rumlar, Babıâli'deki son Rum tercümanın kovulduğu ve yerini dolduracak bir Türkün arandığı Yunanın Bağımsızlık Savaşları'ndan beri gözden düşmüşlerdi. Bu göreve uygun birini bulmak kolay değildi, sonunda da görev matematik okulundaki Hıristiyan kökenli bir öğretmene verildi. Ve zamanı gelince onun da yerine bir meslektaşı geçti. Sultan sonunda dil sorununu Babıâli'de "çeviri odaları" kurarak çözümledi. Bunlar da zamanında gelişerek bir yabancı dil okulu oldu.

III. Selim'in kısa ömürlü ve tamamlanmamış planlarını tekrar hayata geçiren Sultan Mahmut 1834'ten itibaren başlıca Avrupa başkentlerinde Türk elçilikleri kurmaya başladı. Bu elçiliklerin diplomat personeli Fenerli Rumlar yerine çoğunlukla Müslüman Türklerden oluşuyor, Müslüman olmayanlar ise yavaş yavaş diplomasideki üst görevlerden uzaklaştırılıyordu. Bu Müslümanlar yalnız Batı dillerini öğrenmekle kalmayarak Batı uygarlığının bazı etkilerini özümsemek fırsatını da buluyorlardı. Böylece gelecek elli yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'na en aydın liderleriyle devlet adamlarının çoğunu verecek bir dışişleri servisi ortaya çıktı.

Bu arada, merkeziyetçi ülkesinde iletişimin önemini kavrayan Sultan Mahmut, İstanbul'da ilk Türkçe gazeteyi çıkarttı. Bunun Fransızca kopyası *Moniteur Ottoman* adını taşıyacaktı. Politikaları ve faaliyetleri hakkında bilgilenmeleri için devlet memurlarının bu gazeteyi okumaları isteniyordu. Bunu 1834'de bir memurun sorumluluğundaki bir posta servisi izledi; bu görevli de imparatorluğun dörtbir yanındaki uygun yerlerde bütün postaları kaydederek sevkini yapacak ve kendi memurlarını atayacaktı. Üsküdar'la Edirne arasındaki ilk posta yolunu bizzat Sultan Mahmut hizmete soktu. Bu bundan sonraki yolların ilki olacaktı.

Ordu, hukuk ve yönetim alanlarında Batı uygarlığıyla birlikte Doğu’nun da özelliklerini birleştiren ve ağır ağır gelişmekte olan modern bir Türk Devleti’nin böylece temelleri atılmış oldu. Türk yaşam biçimi dış sosyal görünümüyle de sultanın öncülüğünde Batılılaşacaktı. Sultan Mahmut artık Osmanlı yerine Avrupa protokolunu izliyordu. Verdiği resepsiyonlarda konuklarının arasında dolaşıyor, onlarla konuşuyor, hatta eşlerine nezaket gösteriyordu. Artık halka uzak, azametli bir şahsiyet olmaktan çıkarak ulusuna görünüyor, törenlerde yer alıyor, dinleyenlerine hitap ediyordu. Vezirlerini karşısında durmak yerine oturtuyordu. Büroları Avrupa sitilinde, alçak sedirler ve yastıklar yerine yazı masaları ve dik arkalıklı iskemlelerle döşeniyordu. Üstelik sultanın portresi İslamın yasaklarına meydan okurcasına çok zaman duvarlarda asılı oluyordu.

Mahmut uzun sakallar bırakmayı hoş görmüyor ve kıyafetlere önemli değişiklikler getiriyordu. Yeni ordusu için de Avrupa stilinde tünik, pantolon ve çizmeden ibaret kıyafeti öngörüyordu. Yirmi yıl önce erkek giyiminden kopuş, III. Selim’in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ayaklanmaya yol açmıştı. Şimdi gönülsüz olsa bile kabul ediliyordu. Aslında hareketlerini engelleyen bol terliklere, şalvar gibi bol pantolonlara ve cüppelere alışık olan Türk askeri, bu sıkı oturan üniformaları kâfirin simgesi, dolayısıyla da bir aşağılık işareti olarak görüyordu.

Ancak askerin, dinsel anlamı nedeniyle özellikle baş giysisindeki değişiklikleri kabul etmesi zor oldu. Mahmut sarık yerine adamlarına önce *subara*’yı tanıttı. Sultan Selim’in yeni birlikleri tarafından giyilmiş olan yumuşak bir madde ile astarlanmış bu başlığın yarı silindir biçiminde bir tepesi vardı. Fakat 1828’de bunun yerini daha pratik olan fes aldı. Kırmızı fötrden yapılan bu bere Kuzey Afrika ve eninde sonunda Avrupa kökenliydi. Peygamberin giysilerle ilgili sözleri başlıkları İslami inancın özel bir simgesi yapmıştı. Dolayısıyla fesin askerin baş giysisi olarak kabulü için önce ulema tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu onay gerçekten İslamiyete uygun olup olmadığı hakkında bazı tereddütlerden sonra verildi, arkasından da kullanılması için ciddi önlemler alındı. Fakat Sultan Mahmut’un, fese deriden bir kenar geçirip böylece askerin gözlerini güneşten koruma teklifi, bunun, askerin bütün gerçek Müslümanlar gibi namazda secde etmesini, yani alnını yere dayamasını önleyeceği

gerekçesiyle ulema tarafından kesinlikle reddedildi. 1829'da çeşitli düzeylerdeki görev sahipleri tarafından giyilecek kıyafeti ayrıntılarıyla belirleyen bir fermanın çıkarılmasıyla fes askerler gibi siviller tarafından da benimsendi. Ortaçağa ait cüppe ve sarığı böylece dinsel bir kimliğin göstergesi, ulemanın din adamı sınıfına özgü bir "üniforma" oldu. Modern kıyafet, Türklerin bol pantolonu yerine Avrupa stilindeki pantolon ve -en azından şehirlerde- redingot ve siyah deri çizmelerle tamamlandı.

Bu çeşitli alanlarda kararlılıkla hareket eden II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasından sonra çoktandır vaat edilmiş köklü reformlarının temellerini atmak ve -kaçınılmaz olarak ancak yüzeyde- uygulamak için topu topu on üç yıllık bir vakti kalmıştı. Mahmut'un yenilmez iradesini ve imparator atalarından pek azının sahip olduğu azmini gerektiren çetin sorunlarla zorlu yıllardı bunlar. Sultanın başarmak istediği, Osmanlı İmparatorluğu'na çok kısa bir süre içinde eski düzenin yerini alacak yeni bir düzen getirmek ve tebaalarını yüzyıllar içinde kökleşmiş bir yaşam biçiminden henüz denenmemiş ve küçük bir azınlık dışındakiler tarafından bilinmeyen bir yaşam biçimine geçirmekti. Geçmişe bağlı adamlar ve özellikle din müessesesinin mensupları önlemeyi başaramadıkları değişikliklere kaçınılmaz olarak düşman oldular. Günün adamları buna rağmen yeni bir bürokrasinin ürünleri olarak ortaya çıktılar ve Batılı yaşam biçimiyle kendilerine yabancı ve henüz düzensiz kurumlarda çalışmayı benimsemek durumunda bırakıldılar. Eski yönetim hiyeraşisinin bünyesine ağırlığını koyan güvenlik, kişisel bağlantılar ve bağlılıklardan yoksundular. Yeni yaşam ve düşünce normlarına sahip Batılılaşmış memurlar olarak yöneticiler, önceleri yönetilenlerle yöntemlerinden kopmuş durumdaydılar. Üstelik, henüz toplumsal bir ahlak düzeyinden yoksun "devlet memurları" olarak eskiler kadar yozlaşmış olabiliyorlardı.

Sultan Mahmut bu sürenin ilk yarısı boyunca en azından sınırlarının ötesinden gelen savaş tehdidinden kurtulmuştu. Ancak bu mola, tehlikeli vassalı Mehmet Ali'nin Navarin'da kaybettiği donanmayı tersanelerinde

yeniden inşa etmesine ve subaylarının çoğu Fransız olan ordusunu kuvvetlendirmesine yaradı.

Mehmet Ali Mora'daki müdahalesi nedeniyle Girit paşalığıyla ödüllendirilmiş, ama tüm beklentilerine karşın Suriye'ninkini elde edememişti. 1832'de sultanın sözünü kendisince yerine getirmemesinin intikamını almaya hazırdı. Eyaletin anahtarını elinde bulunduran Akka paşasıyla arasındaki kişisel bir kavgayı bahane ederek Suriye'yi zapt etmek için oğlu İbrahim'i kalabalık bir orduyla yola çıkardı.

Güçlükle karşılaşmadan Gazze'yle Kudüs'ü ele geçiren ve filosunun yardımıyla Akka'yı kuşatan İbrahim, böylesine deneyimli bir düşmanın dengi olmayan Sultan Mahmut'un kuvvetlerine karşı üst üste zaferler kazanarak Halep'le Şam'ın üzerine yürümeye başladı. Anadolu'nun kalbindeki Konya'yı zapt etmek üzere Toros Dağları'nı aştı ve Bursa'ya kadar ilerledi. Bundan sonra Mehmet Ali yok olmaya mahkûm gördüğü bir imparatorluğun kalıntıları üzerinde egemenliğini kurma hayalinden esinlenerek bakışını İstanbul'a çevirdi. Başkent paniğe kapılırken Sultan Mahmut, İngiltere hükümetinden acele yardım istedi. Ancak İngiltere Büyük- elçisi Stratford Canning tarafından desteklenen bu istem, o sıralarda silahlı kuvvetlerinin harcamalarını azaltma politikası güden başbakan Lord Palmerston tarafından geri çevrildi. Bu durumda Sultan Mahmut'un yardım için eski düşmanı Ruslara başvurmaktan başka çaresi kalmıyordu. Kuvvetleri ve ulaşım araçlarıyla her an hazır olan Ruslar, böylesi bir yardıma dünden razıydılar. 1833 başlarında Sivastopol'dan yola çıkan bir Rus filosu şehrin savunması için Boğaz'ın ağzında altı bin kişilik bir kuvveti karaya çıkardı. Altı hafta sonra bunun iki katı kadar bir kuvvet de Odessa'dan geldi. Çarın birlikleri böylece Üsküdar'ın arkasındaki tepelerden itibaren şehre hâkim olmuşlardı. Şimdi yabancılar arasından yalnız Rusların sultana ulaşma imkânı vardı. Askerleriyle denizcileri İstanbul sokaklarında kol geziyor, subayları Türk birliklerine manevra yaptırıyor ve kumanda ediyordu. İbrahim'in ordusu Boğaz'a doğru ilerlemeye hazırdı. Fakat Rus kuvvetleriyle karşılaşınca babası adına pazarlığa oturmayı yeğledi. İngiliz ve Fransız hükümetleri de geç de olsa Rus tehlikesi karşısında uyanmışlardı.

Şimdi Palmerston'un başkanlığında sultana Rusların çekilmesi için baskı yapmaya başladılar. Karşılığında Mehmet Ali'ye ödünler verilecek, İngilizlerle Fransızlar da Türk topraklarında daha fazla ilerlememesini garanti edeceklerdi. Böylece Mehmet Ali'nin Mısır'dan başka, Suriye, Şam, Trablus, Halep ve Adana paşalığı sultanın fermanıyla onaylandı. Bu paşalıklara hayatı boyunca sahip olacaktı, ancak ölümünde İbrahim'e veya başka bir ardılına geçirebileceğinin garantisi yoktu. Sultan ayrı bir antlaşma olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla da bir saldırı ve savunma ittifakıyla Rusya'ya bağlanmış oldu. Bu antlaşma, Rusya'nın İstanbul'dan çekilmesini içeriyor, ama aynı zamanda gizli bir maddeyle Rusya'ya her ne zaman isterse savaş gemileriyle boğazlardan serbestçe geçme hakkını tanıyordu. Bu, Rusya'nın onayı olmadıkça başka yabancı devletlerden esirgenen bir ayrıcalıktı ve zorunlu görüldüğünde Rus kuvvetlerinin Boğaz kıyılarına çıkabilmesini öngörüyordu.

Fakat Sultan Mahmut Asya'daki topraklarının bu kadar büyük bir bölümünü asi vassalına terk etmeyi göze alamıyordu. Özellikle onun buraları Babıâli'den aşağı yukarı bağımsız kalıtsal bir paşalığa dönüştürmesini hayal ettiğine göre. Mehmet Ali 1838'de gelecekte Babıâli'ye vergi vermeyi reddederek bir anlamda bağımsızlığını ilan etti. Onu ezmeye kararlı olan Sultan Mahmut halkın büyük kısmının zaten sultanınkinden daha despotça bir yönetime karşı olduğu Suriye'yi istila etmek için Fırat kıyılarında bir ordu topladı. 1839'da da Mehmet Ali'ye savaş ilan etti. Aynı zamanda Suriye kıyılarında kara kuvvetiyle işbirliği etmesi için bir filonun yola çıkarılmasını sağladı. Fakat her iki sefer de felaketle son buldu. Ordusu, birçok kıtaların Mısır altınıyla verilen rüşvetler karşılığında firar etmesi sonucunda ağır bir yenilgiye uğramıştı. Donanmasının akıbeti daha da kötü olmuştu, çünkü hain komutanı doğru İskenderiye'ye yelken açarak donanmayı Mehmet Ali'ye teslim etmişti.

Batılı devletler bunun üzerine Rusya'nın ikinci bir müdahalesinden korkarak Türkiye-Mısır sorununun çözümlenmesi için bir toplantı yaparak antlaşma koşullarını tartıştılar. Fransa kendi çıkarları uğruna Mehmet Ali'nin sultan aleyhindeki taleplerini desteklemek üzere işbirliği yapmaktan kaçındı. Fakat Rusya uzlaşmacı bir tutumla işbirliği yaptı, hatta anlaşma uğruna Çanakkale Boğazı'ndan kendisine özgü geçiş ayrıcalığından

vazgeçti. Lord Palmerston'un başkanlık ettiği Londra'daki bir konferansta İngiltere, Rusya ve Avusturya arasında bir anlaşmaya varıldı. Bunun koşullarına göre Mehmet Ali'ye birliklerini Suriye'den çektiği, Osmanlı Donanması'nı da Babıâli hükümetine iade ettiği takdirde, Mısır'ın kalıtımsal paşası ve hayatı boyunca Suriye valisi olarak tanınacağı bildirildi. Reddettiği takdirde, üç devletin donanmaları Mısır'la Suriye'yi ablukaya alacaklardı.

Mehmet Ali bu ültimatomu reddedince bir İngiliz filosu Suriye kıyısının açıklarında belirdi. Arka arkaya iki operasyonla Beyrut ve Akka kalelerini bombardımana tuttu ve yıktı, daha sonra karaya çıkardığı birlikler Mehmet Ali'nin sert rejimine isyan eden Arapların da yardımıyla Mısır'ın işgal ordularını yendi. Buna kızan Fransızlar, İngiltere'yi savaş ilanıyla tehdit edecek kadar ileri gittiler. Ama Kral Louis Philippe'in de belirttiği gibi, savaşla tehdit etmekle savaşa girmek arasında dünya kadar fark vardı. Amiral Napier'in kumandasındaki İngiliz Donanması İskenderiye'ye giderek burasını bombardımanla tehdit etti. Akka'da olanların tekrarından korkan Mehmet Ali pazarlığa oturmaya razı oldu. Sultana donanmasını iade etti. Mısır'ın kalıtımsal paşalığı konumu onaylandı. Sultana vergi vermeye devam edeceği gibi, ordusunu küçültmeyi de kabul ediyordu. Diğer yandan Suriye'den tamamen çekildi ve burası Girit'le birlikte Babıâli'nin doğrudan yönetimine döndü.

1841'de Londra'da imzalanan bir antlaşma uyarınca Fransa'nın da dahil olduğu devletler, Çanakkale'yle Boğaziçi'ni barış zamanında yabancı savaş gemilerine kapalı Türk suları olarak tanıdılar. Bu antlaşma Türkiye için avantajlı olmakla birlikte, 1838'de Rusya'ya tanıdığı ayrıcalıklarla çelişiyordu... bu antlaşmanın on iki yıl sonra Türkiye için çok ciddi sonuçları olacaktı.

Fakat Sultan Mahmut vassalının karşısındaki onur kırıcı yenilgilerini veya daha umut verici sonucunu görecek kadar yaşamamıştı. 1 Temmuz 1839'da öldü. En büyük sultanların arasında yerini almayı hak etmişti. Büyük öncellerinden farklı olarak bir askeri lider değildi. Diplomasi sanatında da usta değildi. Osmanlı İmparatorluğu onun yönetiminde giderek küçülmüştü. Fakat içeride, bir hükümdar olarak yeteneği ve bir planlamacı

olarak öngörüsü sayesinde ülkesi gerileme sürecinden belirgin şekilde sıyrılmaya, katı ve gerici bir düzenin zincirlerini kırarak modernleşmiş ve liberalleşmiş bir devlet olma yolunda ağır ağır ilerlemeye başlamıştı. Bu arada on altı yaşındaki oğlu Abdülmecit, Mahmut'un yerine Osmanlı tahtına çıkmıştı.

((32))

Sultan Abdülmecit, babası Mahmut'un üstün yeteneklerine sahip olmasa bile, en azından iyi niyetini gösterdi. Babasını kendine örnek almıştı. Babasının kurallarına bağlı kalmaya ve reformlarını tamamlamaya çalışıyordu. Yumuşak tavırları ve zayıf bünyesi nedeniyle "Sultanların en zarifi" olarak tanınır olmuştu, ama diğer yandan düşünceli ve ciddi bir gençti. Onu hükümdarlığa layık bir "öğrenci" olarak gören İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning onu şöyle tarif eder: "Nazik bir karakteri, sağlam bir kavrayışı, bir görev sorumluluğu, gururdan uzak bir vakarı ve atalarının en iyilerinde bile ender görülmüş bir insancıllığa sahipti." Eğilimi onu reformları ılıman ve liberal ilkelere göre gerçekleştirmeye yönlendiriyordu. Kendisinde böylesi önlemleri oluşturacak enerji yoktu, ama yürütülmelerini onaylamaya ve desteklemeye hazırdı. Stratford Canning, Abdülmecit arasında -büyükelçi ve hükümdar arasında olağan olmayan- samimi, kişisel bir bağ kurmuş ve ta başından itibaren politikaları üzerinde büyük bir etki sahibi olmuştu.

Annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın gençliğinden itibaren onun, dolayısıyla da imparatorluğun işleri üzerinde güçlü bir etkisi olmuştu. Çerkez, karakter sahibi bir kadındı. Babası gibi yalnız duracak mizaçta olmayan Abdülmecit'in güvenilir danışmanlara ihtiyacı vardı. Stratford'a itiraf ettiği gibi, "kendisiyle işbirliği yapacak on paşa bulabilse başarısı garantili olacaktı". Ancak şu anda bir dizi rakip vezir tarafından bir sağa, bir sola sürükleniyordu. Saltanatının başlarında bu vezirlerin arasında Mustafa Reşit Paşa başı çekiyordu. Kendisi bir diplomat olup Paris'te ve başka yerlerde büyükelçi olarak büyük hizmetlerde bulunmuştu, Sultan Mahmut'un öldüğü sırada ise Hariciye vekili olarak özel bir görevle Londra'da bulunuyordu. Acil olarak yurda dönen Reşit kolları sıvadı ve Batı'da yine ayaklanma ve reform fikirleri filizlenirken Osmanlı İmparatorluğu'nun da modern bir hükümet sistemi kurabileceğini kanıtlamaya başladı.

Avrupa’nın kamuoyunu kurnazca hesaba katarak reformcu bir yasa taslağı hazırladı. II. Mahmut’un son vasiyeti de buydu. 3 Kasım 1839’da sarayın eskiden güllü lokumların hazırlanması için kullanılan Gülhane Kasrı’nın bahçesinde (ilk kez böyle bir törene davet edilen) bir yabancı diplomat kalabalığının önünde Gülhane Hattı Hümayunu’nu okudu. Bu, Tanzimat denilen reform ve düzen dönemini oluşturan çeşitli fermanların ilki oldu.

Herhangi bir İslam ülkesinde anayasal belgelerin ilki olan bu belge; yasal, sosyal ve politik tüzük, imparatorluğun tebaaları için temel ilkelerini ve ürettiği kararları sultanın riayet etmeyi taahhüt ettiği bir Magna Carta’ydı.[6] Sultan Mahmut’un saltanatının son yıllarında şekil alan planlarla fikirler burada belirginleştirilmiş ve belli şekilde ifade edilmişti. Bunlar şimdi planlanan yeni bir Osmanlı rejiminin organik temelini oluşturacaklardı. Bunlar bazı başarısızlıklar ve şanssızlıklara rağmen bundan sonraki yirmi yılın içinde gelişecekti. Bu şekilde ilan edilen Tanzimat-ı Hayriye özgürlük, yaşam, şeref ve mal güvenliğini, vergi tahakkuk ve tahsil etmenin düzenli bir yöntemini, has, tımar ve zeamet sahiplerinin yararına vergi iltizam sisteminin iptalini, asker toplamanın ve askerlik hizmetinin süresinin saptanmasının düzgün bir yöntemini, sonunda da yasaya göre adil bir yargılamayı ve yasal bir yargı olmadan cezalandırmamayı garantiliyordu.

Bu gibi konulara bakan sultanın kurullarına kısmen yasama yetkileri verilmiş, bunların kapsamı nazırları ve imparatorluğun başka ileri gelenlerini de kapsayacak biçimde genişletilmişti. Bunların arasında Adalet Şûrası ilk sıralardaydı. 1840’da yeniden düzenlenerek ve genişletilerek Tanzimat süresi boyunca çok önemli bir rol oynamıştır. Bu şûraların üyeleri fikirlerini açıklamakta serbesttiler, sultan da çoğunluğun kararlarını onaylamayı zorunlu görüyordu. Fermanlarında tüzüğe göre kabul edilen yasaları uyguluyor ve iptal etmekten kaçınıyordu. Bu durum hükümdarın mutlak gücünü kısıtlıyor, onu başkaları tarafından hazırlanan yasalara bağlı bir memur düzeyine düşürüyor, böylece mutlak hükümdarlıkla ilgili ortaçağ konseptinin bünyesindeki ayrıcalıklarını sınırlıyordu. Fakat Gülhane Hattı Hümayunu hükümdarla hükmedilenler arasında yeni bir ilişki sistemini belirleyen anayasal bir tüzük değildi. Kuralları halk karşısında temsil

edilmeye kadar uzanmıyordu. Şûraların üyeleri seçilmiyor, sultanın kendisi tarafından seçilip atanıyordu, çıkardıkları yasalar ise yine sultanın iradesine tabiydi. Böylece sultanın mutlak hükümdarlık otoritesi aslında zedelenmiyordu.

Tanzimat ilkelerinin en köklüsü ve Batılılar için en anlamlısı, verilen hakların ırk veya imanı ne olursa olsun bütün Osmanlılara eşit olarak uygulanmasıdır. Bu, Müslümanla Hıristiyan veya gayrimüslim arasındaki tüm ayırımı ortadan kaldırıyordu. Yasalar ve vergilendirme, mülkiyet, sivil veya askeri okullarda eğitim, askere veya herhangi bir koldaki memuriyetlere alınmada herkese güven ve özgürlük sağlamaktaydı.

Babıâli'deki Rus temsilcisi tarafından başarılı bir "tiyatro oyunu" olarak nitelenen Gülhane Hattı Hümayunu Batı'da şaşkınlık uyandırmış ve hararetli spekülasyonlara yol açmıştı. Öyle görünüyordu ki Avrupa'daki liberal reform sürecinde gerileyen Osmanlı İmparatorluğu'nda da -kendi geleneksel yönetim sisteminin çerçevesi içinde de olsa- bir tür liberal değişimin işaretleri vardı. Bir İslam hükümdarı devletinin kapılarını içindeki Hıristiyanlara ardına dek açmıştı. Lord Palmerston'a göre bu, "Gerek burada (İngiltere'de) gerekse Fransa'da halkın duyguları üzerinde büyük etki yapan bir politika hamlesi"ydi. Fakat Osmanlı sahnesinin karanlık yanlarının bilincinde olan, dolayısıyla da reformun pratik beklentilerine fazla bir güveni olmayan Metternich'le başkaları bütün bunları biraz da alayla sadece göz boyama olarak reddettiler.

Şimdilerde yeni fırsatlardan ve belki de kalıcı avantajlardan yararlanmak için dışarıdan yeni bir Avrupalı akını oldu. Diğer yandan, imparatorluk içindeki gayrimüslimler, statülerinde bir gelişme olmasını istemekle birlikte, yeni tüzüğe ihtiyatla yaklaşıyorlardı. O çok övülen ayrıcalıklarına karşılık tam birer vatandaş olarak onlardan yeni yükümlülükler bekleniyordu. Örneğin, ödedikleri bir vergi karşılığında şimdiye kadar askeri görevden affedilmiş bulunuyorlardı. Ancak şimdi başka Hıristiyanlara karşı çarpışmak zorunda kalmaları gibi tatsız bir olasılıkla karşı karşıyaydılar. Aynen Müslüman vatandaşların onların yanında belki de Hıristiyan subayların kumandasında çarpışma olasılıklarının olması gibi. Osmanlı vatanseverliğinden yoksun Hıristiyanlar, eğitim ve ekonomi alanlarındaki gelişmelerine yardımcı olan özel ayrıcalıklarını kaybetmekten

korkuyorlardı; dini liderleri ise kendi kazanılmış hakları açısından endişeliydiler. Osmanlı Hükümeti’nin gerçek niyetine güvenleri olmadığından, özerklik, bunun sonrasında da bağımsızlık için yabancı güçlerden, özellikle de Rusya’dan... yardım istemeyi yeğliyorlardı.

Müslüman halkının çoğunluğuna gelince onlar kâfirlere eşit bir konum tanınmasına çok kızıyorlardı. Böylesi, İslamın mutlak üstünlüğüne ve bütün diğer dinlerin aşağılığına olan geleneksel inançlarına ters düşüyordu. Hoşgörüyle koruma ve toplumlarına ait işlerinin görülmesinde bir yere kadar özgürlük *reaya*’nın hakkı olarak görülüyordu. Ama bütün bunlar onlara ayrı bir hak olarak verilmişti. Farklı inançları nedeniyle Tanzimat ilkelerinin öngördüğü laik bir toplumda manen veya toplumsal olarak hiçbir zaman eşit olarak görülemeyecek ve kabul edilemeyecek olan aşağı düzeydeki insanlardı. Bu muhalefet, imparatorluk içinde kararlı bir sultanın yokluğunda kolayca frenlenemeyen yaygın bir tepkiye yol açtı.

Dış ticaretin geliştirilmesini aklına koymuş Reşit Paşa 1841’de yeni kurulmuş Ticaret Nezareti’nde ticari kavgaları sonuçlandırmak üzere bir mahkeme kurdu. Ayrıca, Fransızların ortaklık, iflas ve kambiyo senetleri gibi konuları ele alan yasasına benzeyen yeni bir ticaret yasası hazırladığında işler çığırından çıktı. Müslüman hukukçular bu işi şeriata karşı gelme olarak nitelediler. Reşit konuyu Meclisi Vâlâ’ya[7] götürünce şeriatla uyumlu olup olmadığını sordular. Reşit Paşa, “Şeriatın bu gibi konularla bir ilgisi yoktur,” diye karşılık verdi. Ulema bunun üzerine, “Hezeyan!” diye ayağa kalktı. Yasanın kaldırılması yabancı tacirlerin zararına oldu, sultan da ulemanın baskısı karşısında Reşit Paşa’yı görevden aldı. Paşa, Paris’e eski görevine sürgün edildi. Valide Sultan’ın tutucu âşığı Rıza Paşa, Reşit’in yerini alıp yabancılarla Batı fikirlerine duyduğu nefretle ünlenmiş İzzet Mehmet Paşa da sadrazam olunca, Reşit Paşa’nın reformları durduruldu ve çoğu zaman da tersine çevrildi.

Rıza Paşa serasker olunca ordunun ihtiyacı olan düzenlemeleri gerçekleştirdi. Orduyu ikiye ayırdı, aktif hizmette olup beş yıl görev yapacak *Nizam*’la evlerine döndükten sonra yedi yıl daha kendi bölgelerinde görevde kalan yedekteki *Redif* birlikleri. Askere alınma zorunluluk esasına göreydi; ancak eğitim, silah, donanım ve organizasyon Batı esaslarına göre yapılıyordu. Böylece iki yüz elli bin kişilik yeni bir

kuvvet vücut buldu. Bu askerler eski Türk cesaret ve disiplinini fazlasıyla sergiliyor, subaylarının da yeni askeri okulların kurulmasıyla kalitelerinin gelişmesi bekleniyordu. Ancak bu, yeni tüzüklere karşın Hıristiyanların alınmadıkları bir Müslüman-Türk ordusuydu. Böylesi bir birleşim yağla suyun karışması ya da Lord Palmerston'un ifade ettiği gibi "bir kediyle bir köpeğin aynı kutuya kapatılması" gibi bir şey olurdu.

Müslüman olmayanlar çok geçmeden bir bağışıklık vergisi ödemek suretiyle askerlik hizmeti ayrıcalığından kurtuldular. Fakat Hıristiyanlar yine de eskiden olduğu gibi deniz kuvvetlerine alınıyorlardı. Bunların organizasyonu da Rıza Paşa'nın bir dostu olan Adolphus Slade adındaki İngiliz deniz subayının elindeydi. Slade on bin kişilik bir deniz kuvveti organize ettiyse de, savaş gemilerinin sayısını artıramadı. Yeni bir ordunun oluşumu adaletsizlik, güvensizlik ve tepkimeyle dolu dört yıllık bir devre içinde Rıza Paşa'nın vatanına tek gerçek hizmeti oldu.

Stratford Canning bu arada bu yolsuzluk ortamında Rıza Paşa'nın, Maliye nazırıyla iki Hıristiyan kapitalistin işbirliğiyle Osmanlı hazinesinin zararına geniş çapta bir spekülasyona giriştiğini haber aldı. Politik olmayacağı düşüncesiyle genç sultanı bu konuda uyarmadıysa da bir yandan tutucu politikasını onaylar gözükürken paşanın tüm davranışlarını izledi. Bu arada Abdülmecit'le kişisel ilişkilerini geliştiriyor, onda "güçten fazla iyilik" gözlemlediğini, fakat "yeterli ve doğru yönlendirimin Avrupa'nın etkisi ve örneğiyle birleşince çok şey başarabileceği" umudunu ifade ediyordu.

Soylu ilkeleri olan ve Protestan inancına yüzde yüz bağlı Stratford Canning o günden itibaren, çok zaman hükümetinin belirlenmiş politikalarını bile aşarak Hıristiyanların şevkli desteği ve koruyucusu kesildi. Müslüman olan genç bir Ermeniyle genç bir Rumun tekrar Hıristiyanlığa dönünce Kuran'ın dönmelere uygulanan yasasına göre idam edilmelerini şiddetle ve ısrarla protesto etti. Sonunda, "Bundan böyle Hıristiyanlığın tahkir edilmeyeceğine ve Hıristiyanlara da dinleri yüzünden eziyet edilmeyeceğine," dair sultandan söz aldı. Bu garanti doğrulandı ve resmi bir duyuruyla imparatorluğun bütün eyaletlerine ilan edildi. Sultan bu arada İngiltere'nin hükümdarı Kraliçe Victoria'dan bir tebrik mektubu aldı. Esasen vakur tavırları ve kanaatlerinin içtenliğiyle Türklerin saygısını

kazanmış olan Stratford Canning gücünün böylesine kanıtlanmasıyla daha da fazla saygı gördü. Hıristiyanlar için artık padişahların padişahıydı. Birkaç zaman sonra 1845'de Rıza'nın sultan tarafından görevinden alınmasını sağladı.

Rıza Paşa'nın yerini alan Reşit Paşa'nın sadrazam olarak dönmesi ve reform politikasının tekrar ele alınması, Canning için bir hoşnutluk vesilesi oldu. Reformun bundan sonraki aşamasını harekete geçiren sultan tebaalarının yararına olacak önerilerin yanlış anlaşıldığını ve vezirleri tarafından yanlış yönlendirildiğini ifade etti. Bunun nedenini cehalet olarak niteleyerek bilginin yayılması ve Harbiye Nezareti'ne kazandırılan gelişmelerin, hükümetin başka bölümlerine de yayılmasının kolaylaştırılması için yeni okullar açılmasını buyurdu. Bir komite büyük bir ilk ve orta okullar ağına ek olarak bir Osmanlı devlet üniversitesi (Darülfünun) önerdi. Böylesi iddialı bir proje, çok sayıdaki engeller karşısında ancak uzun yıllara yayılarak başarılabilirdi. Üniversitenin temeli atıldı ve tamamlanmış binanın betimlendiği bir madalya bastırıldı. Fakat parasal sıkıntılar nedeniyle üniversite tamamlanamadı, inşaat da duvarları ancak bir, iki metre yükseldikten sonra terk edildi.

İlköğretim alanında ulemanın ortaya attığı sakıncalar nedeniyle pek az ilerleme kaydedilebildi. Fakat ortaokulların sayısı ağır ağır artıyordu. Bu komitenin politik bir davranışla eğitsel bir güç olarak dinin önemini vurgulaması sayesinde olmuştu. Gerçekte ise ulemanın denetiminin dışındaki bir laik öğretim sisteminin çerçevesi içinde yer alacaktı. Zaman geçtikçe okulları bürokrasinin çeşitli kolları için yeni seçkin bir orta sınıf üretecekti.

Bu buyruğun arkasından sultan taşra yönetimiyle ilgili cesur bir deneyi harekete geçirdi, şöyle ki paşaların gücüne karşı olup halka danışma esasına dayanıyordu. Her eyaletteki kalburüstü yurttaşların arasından zekâları, çevre hakkındaki bilgileri ve iş yeteneklerine göre seçilmiş iki temsilciyi huzuruna çağırdı. Bunlar eyalet eşrafı olarak Meclisi Vâlâ ile görüşerek güncel durum ve reform gereksinimleri hakkındaki görüşlerini bildireceklerdi.

Bu girişimden bir sonuç çıkmayınca, sultan Meclisi Vâlâ hesabına reformların durumunu bildirmesi için eyaletlere gezginci komisyonlar

yolladı. Her vali veya paşa için üyeleri çeşitli yerel toplumlar içinden seçilecek birer meclis kurdu. Bu yenilik her ne kadar daha sorumlu temsilciler meclisleri kurmak amacıyla iyi niyetle tasarlanmışsa da, Türklerin hem her şeyi harfi harfine ele almak hem de reform ruhunu bozma eğilimleri yüzünden uygulamada başarısızlığa uğradı. Müslüman olmayanlar usulüne uygun temsil edilmişlerdi. Fakat çoğunlukla ruhen tutucu olan Müslüman Türkler çoğunluktaydılar. Korumak zorunda oldukları azınlığı kolayca yıldırabilirler ve hesaba katmayabilirler, iyi bir valiyi engelleyebilir, bir kötüsünü ise destekleyebilirler, bu kişi ise suçu meclisine yükler, böylece pek ender olarak adalet önünde hesap vermek zorunda kalırdı. Bu sistem genellikle baskıyı önlemeyi başaramadıktan sonra, yanlış bir yasallık görünümü verebilirdi.

Reformların gelişimini yakından izleyen Stratford Canning meclisi sultana resmen kendisi suçladı. Tanzimat'tan sonra daha çok söz sahibi olan yabancı konsoloslar, rüşvetçi paşalara karşı ve Hıristiyan azınlıklar hesabına daha etkin biçimde müdahalede bulunacak hatta bu azınlıkların koşullarının düzeltilmesini sağlayabileceklerdi. Sultan üzerindeki etkisi nedeniyle Canning fazladan iki talepte bulunabildi: bunlardan biri Türk gemilerinin köle ticaretinin önlenmesi, ikincisi ise arazi vergisinin suiistimale yol açacak şekilde bireylerden değil, eskisi gibi toplulukların başından alınmasıydı.

Adalet alanında karma hukuk ve ceza mahkemeleri 1847'de kuruldu. Bunlarda Osmanlı ve Avrupalı yargıçlar eşit sayıdaydı, yöntemleriyse İslam uygulamalarından çok, Avrupa'nınkilere dayanıyordu. Düzeltilmiş bir Ceza Yasası 1851'de yürürlüğe girdi. Reşit Paşa bundan bir yıl önce ticaret yasasını yürürlüğe koymuştu. Oysa on yıl önce aynı yasayı kabul ettirme istemi görevine mal olmuştu. Ticaret mahkemelerinde uygulanan bu yasa, yabancıların -yalnız *reaya*'nın değil, imparatorluk içinde uzun zamandır ticaret yapan, ne çare ki haklarını bir Türk mahkemesinde arayamamış olan Frenklerin de- ticari işlemlerini tanımlıyor, koruyor ve kolaylaştırıyordu. Yabancılara kendi elçilik mahkemelerinde hak arama olanağı veren Kapitülasyonlar, her ne kadar onları hukuki ve cezai alanlarda korusa da, ticaret alanında benzer bir korumadan yoksundular.

Şimdi bir ticaret mahkemesinin kurulmasıyla bu hakka kavuşabileceklerdi. Görevleri Türklerle Frenkleri karşı karşıya getiren ticaret davalarını sonuçlandırmak olan karışık mahkeme heyetleri eşit sayıda Türk ve Avrupalı üyelerden oluşuyordu. 1850'de yürürlüğe konulan ticaret yasası Türkiye'de -daha önce bazı İslam devletlerinde olduğu gibi- Şeriat'ın kapsamı dışındaki konuları ele alan ulemadan bağımsız bir yasa sisteminin ilk kez resmen tanınması anlamına geliyordu. Geçmiş son on yıla yayılmış yeni bir ekonomik liberalizmin veya özgürlüğün gelişimindeki çarpıcı bir noktayı, Türk ekonomisinin daha özgür ve sıkı bir ticari ilişki anlamında Batı'ya daha geniş çapta açılışını işaretliyordu.

Bu girişimin kökeni Tanzimat'tan kısa zaman önceki yeni bir İngiliz-Türk ticari antlaşmasına dayanıyordu. Serbest ticaret ilkelerine, belli bir ithalat ve ihracat vergi oranına ve kısıtlayıcı uygulamaların iptaline dayanan bu antlaşma, hem Osmanlı hem de İngiliz tüccarlarına yararlı olması için tasarlanmıştı. İngiltere'nin Yakındoğu sularında Fransa'nın zararına başı çeken ticari ulus olarak ortaya çıkışını işaretliyordu. Fakat mevcut ticaret sisteminin tam olarak gözden geçirilmesi ve modernleştirilmesi anlamına gelen şartları, çeşitli Avrupa devletleri gibi Fransızlar ve Hollandalılarla düzeltilmiş ticaret antlaşmalarının yapılmasına hemen yolu açıyordu.

Yabancı tüccarlar böylece önceki zincirlerinden kurtulmuş oldular. Ticaret önemli ölçüde arttı ve yeni bir ekonomik gelişim ve ticari refah döneminin başlangıcı oldu. İmparatorluğun toprakları Avrupa'nın endüstri ürünlerine bir pazar ve tarım ürünleri veya başka ham maddeler için bir ihracat kaynağı olarak önem kazandı.

Türkiye, ticaret şirketlerinin, bankaların, sigorta şirketlerinin ve modern bir ekonominin diğer benzer kuruluşlarının kurulmasına sahne oldu. Geleneksel becerilerle endüstriler zanaatkâr sınıfının ve köylülerin zararına geriledikçe eski ortaçağ şehirleriyle köylerden giderek genişleyen büyük şehirlere genel bir göç başladı ve şehir nüfusu arttı. En önemli şehirler bir kuşak içinde üç, hatta dört kat büyüdü. Barındırdıkları kalabalık Avrupalı ve Levanten nüfusları böylece Türklerin iş çevrelerine baskın çıkarak Müslüman olmayanlarla Müslümanlar arasındaki uçurumu daha da derinleştirdiler. Avrupa'nın özgür ekonomik etki ve nüfuzunun sonucu bu oldu.

Müslüman Türkler tüccar, işadamı ve banker değillerdi, onlar olsa olsa yönetici, asker ve çiftçiydiler. Dolu bir hazineyle sağlam bir para uzun bir sultanlar dizisinin yabancısıydı, dolayısıyla hükümet mekanizmaları felç olmuş, hizmetkârları yolsuzluk batağına saplanmıştı. Bütçelerindeki açığı paranın değerini düşürmekle çözümlemeyi âdet haline getirmişlerdi. II. Mahmut'un saltanatı zamanında Osmanlı parasının şekli sık sık değiştiriliyordu, değerinin de sürekli düşmesi kronik bir enflasyon yaratıyor, bu ise yaşam standardını, dolayısıyla ücretlilerin ücret bütünlüğünü kötü etkiliyordu. Sultan Abdülmecit 1840'da Avrupa modeline göre ve garantili bir hükümet desteğiyle Osmanlı Bankası'nın kurulmasını buyurdu. Bunu, hazine bonoları şeklinde ve dalgalı faiz oranlarına tabi *kaime*'lerin, yani kâğıt paraların ekonomiye girmesi izledi. Hükümet 1844'de yeni bankayla işbirliği halinde paranın değerini korumak için önlemler aldı. Eski paralar tedavülden kaldırıldı, yerlerine ise Avrupa modeline ve altın lira esasına göre yeni bir para geçerli oldu. Bu da duruma birkaç zaman için istikrar kazandırdı. Fakat on dokuzuncu yüzyılın kapitalizm bağlamı içinde finansın idaresi Osmanlı hükümetlerini aşıyordu. 1858'den itibaren hükümetler yabancılardan arka arkaya aldıkları kredilere bel bağlar oldular; bu ise onları finansal bir çöküşe götürecekti. İmparatorlukta bankacılıktan ve endüstri yatırımlarından yararlananlar Müslüman Türkler değildi. O kadar uzun zamandır aracı olarak servet üzerine servet yapan Müslüman olmayan azınlıklar, yerli Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de artık değildi. Türkiye ekonomisine egemen olma sırası şimdi Avrupa'nın kapitalist girişimlerindeydi. Bu da Avrupalı büyükelçilerin imparatorluk üzerinde giderek güçlenen politik egemenliklerini finansal açıdan pekiştirdi.

İmparatorluk içindeki reformcu ruh, yüzyılın ortalarından itibaren gücünü kaybetmeye başladı. Stratford Canning'in etkisi, tüm başarılı yanlarına karşın, hapishaneleri ıslah etme, yol iletişimini sağlama, yolsuzlukları engelleme ve imparatorluğun maliyesini düzeltme çabalarında yetersiz kalmıştı. Ayrıca dinsel sorunlar bahsinde Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında tam bir eşitlik sağlayamamıştı. Canning'in soylu çabalarının sağladığı ödünler gerçekleşmekten çok sözde kaldı. Bir

zamanların ateşli reformcusu Reşit Paşa'nın reformlara inancı zayıflamış, tutucu partinin gücü karşısında cesareti kırılmıştı. Borca girdi ve o da yolsuzluklara kendini kaptırdı. Reformlardan sıkılan sultan ise memleket işlerinde giderek kararsızlaşarak terbiyeli kaçamakları ve pasif erteleme taktikleriyle Büyükelçi Canning'in sabrını zorlamaya başladı.

Harem hayatına kendini giderek kaptıran sultan, İngiliz gezgin ve araştırmacısı Charles MacFarlane'ın şaşkınlığına yol açmıştı. "Cılız delikanlı daha yirmisine gelmeden *üç* yıl içinde hareminde hepsi ayrı kadınlardan olmak üzere sekiz çocuk babası oldu." MacFarlane sonradan günlüğüne aşağıdaki satırları karalayacaktı: "Sabahın çok erken bir saatinde müthiş bir top ateşiyle yataklarımızdan fırladık. Sultanın yeni bir oğlu olmuştu. Daha bir hafta önce bir kızı doğmuştu."

Hazinedeki açıkları ve iflasın eli kulağında olduğuna dair Stratford Canning'in uyarılarını umursamayan ve eski saraydan bıkan sultan, Boğaziçi'nin Avrupa sahilinde Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırarak savurganlığın son noktasına geldi. Bu saray ona bir servete mal olacaktı. Avrupalı bir neo-Rönesans stilinde inşa edilmiş ve zengin rokoko bezemeleriyle dikkati çeken sarayın mermer salonları altın varak, kristal, kaymaktaşı ve porfirle ışıl ışıl parlıyordu; tavanları Fransız ve İtalyan ressamları tarafından resimlendirilmişti; taht odasında dünyanın en büyük aynaları vardı; sultanın yatak odasında da yatak som gümüştendi.

Zevki sarayın Batılılaşmış trendlerini yansıtan Dolmabahçe, Topkapı'nın yerini alacak ve yönetimin merkezinden ayrı olarak gelecekteki sultanların sürekli konutları olacaktı. Abdülmecit burada konuklarını Avrupa usulüne uygun en gösterişli şekilde ağırlıyordu. İnce bir müzik zevki olan sultanın, geçmişin daha ilkel marşlarının yerine en güzel modern besteleri çalmak için Alman ve İtalyan hocalar tarafından eğitilmiş bir Türk orkestrası vardı. Sultan ayrıca Avrupalı aktörler, baletler ve başka sanatçılar ithal etmiş, bu sanatçıların sanatlarını sergilemeleri için saraya bağlı bir tiyatro inşa ettirmişti. Bu arada imparatorluğun maliyesi ataletten kaosa doğru yokuş aşağı gitmekteydi.

Büyükelçinin, genç padişahın vaat etmiş olduklarını yerine getiremeyişinden bıktığı bir zaman geldi. Kararsızlık genç sultan kadar

sadrazamının da en ölümcül zaafıydı. Palmerston da imparatorluğun, “Hükümdarıyla vezirlerinin pısırıklığı, zaafı ve kararsızlığı yüzünden başarısızlığa mahkûm,” olmasından korkuyordu. Büyükelçisini önemli reformlar için daha fazla baskı yapmaması için uyardı. Böylece, Canning’in de, “Büyük gelişim oyunu şimdilik tarih oldu. Burada bulunuşumun ana nedeninin artık var olmadığını daha fazla gizlemem imkânsız,” diye itiraf etti.

Demek oluyordu ki Reşit Paşa başlıca görevi olan reformda başarısızlığa uğramıştı. Bunun nedeni tamamen kendi zaafı değil, aynı zamanda Türk kamuoyunun buna ayak uyduramaması ve reformları destekleyecek laik eğitim almış bir sınıfın henüz yetersiz oluşuydu. Çünkü gericilik karşıtı bu ilerici güçlerin bir kısmı bile hâlâ, aslında İslami bir dünya görüşü olan bir uygarlığa Batı fikirlerini zorla sokmanın etkilerinden korkuyordu. Din ve ırk farklılıklarını ortadan kaldırmak yönünde Stratford Canning’inki gibi fazla aceleci bir girişimin Türklerin zararına geri sekerken Hıristiyanlara da yararı olmayacağından şüpheleniyorlardı.

Stratford Canning böylece görevinden istifa etti ve 1852 yazında İngiltere’ye dönmek üzere yola çıktı. Pek az şey başarmış olmasına üzülüyordu, ama hareketinin arifesinde Protestan Ermenilerden, Rumlardan, Amerikalı misyonerlerden ve İstanbul’la İzmir’in tüccar topluluklarından çalışmalarından dolayı aldığı övgüler içini rahatlatıyordu. Belki de bir daha hiç dönmeyeceğini tahmin ediyordu. Fakat olaylardaki beklenmedik bir gelişme aradan bir yıl geçmeden bu kez Lord Stratford da Redcliffe olarak geri döndürecekti onu. Yaşadığı on yıllık barış süresi birdenbire sona ermişti. Çünkü Osmanlı bir kez daha Rusya’yla çok ciddi bir çatışmaya doğru gidiyordu.

İngiliz soylularının talebi üzerine, 1215’te Kral John tarafından çıkartılan ilk anayasa belgesi.

Islahat hareketlerinin icap ettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemeleriyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1253 (1837) yılında teşkil olunan meclis.

İtalya’nın kuzeyinde bir nehir: bugünkü Fiumicino. Sezar’ın Galya’sıyla İtalya’yı ayırıyordu. Sezar bunu silah kuvvetiyle aşınca kendini Pompey’in kontrolündeki Roma Hükümeti’yle bir iç savaş içinde buldu. Rubikon’u aşmak, geri dönüşü olmayan bir harekete girişmek anlamında kullanılır.

Ruslara yakınlığı nedeniyle Nedimof, diye bilinirdi.

Disraeli, Osmanlı’nın bütünlüğünü ilke edinen bir politika yanlısıydı.

Kast edilen, jurnalcılar, yani II. Abdülhamit döneminde padişaha yaranmak veya birine kötülük etmek için saraya ihbarda bulunan kişiler olsa gerek.

6 İngiliz soylularının talebi üzerine, 1215’te Kral John tarafından çıkartılan ilk anayasa belgesi.

7 Islahat hareketlerinin icap ettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemeleriyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1253 (1837) yılında teşkil olunan meclis.

((33))

Hedeflerinden asla şaşmayan tam bir mutlak hükümdar olan Rus Çarı I. Nikola tahta çıktığından itibaren hesaplarını Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşan çöküşüne göre yapmış ve Batılı devletlere imparatorluğun olası parçalanması konusunda diplomatik baskısını sürdürmüştü. Konuyu İngilizlere ilk kez 1844'de Londra'ya yaptığı resmi bir ziyaret sırasında açmış, fakat olasılıklar üzerinde fikir yürütülemeyeceğine dair ihtiyatlı bir yanıtla karşılaşmıştı. Şimdi 1853 yılının başlarında Çar St. Petersburg'da İngiltere Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour'la yaptığı bir dizi gayri resmi, ancak tarihi görüşme sırasında aynı konuyu tekrar gündeme getirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun düzensiz durumuyla olası çöküşünden bahsederek İngiltere'yle Rusya'nın o ülkeyle ilgili olarak bir anlaşmaya varmalarının ve her ikisinin de diğerinin haberi olmadan o yönde kesin bir adım atmamasının önemli olduğuna işaret etti. Konuşmasını şöyle tamamladı: "Elimizde hasta bir adam var, ağır hasta bir adam. Günün birinde avucumuzdan kayıp gitmesi, özellikle de gerekli düzenlemeler yapılmadan gitmesi çok büyük bir talihsizlik olur."

Seymour verdiği cevapta bu durumda bir cerraha değil, bir hekime ihtiyaç olduğunu belirtti: iyileşmesine yardımcı olunması için hastaya yumuşak biçimde davranılması gerekirdi. Çarın başbakanı Nesselrode hastanın yaşamasının sallantıda olduğunu doğruladı. Bununla birlikte mümkün olduğunca uzatılması gerekirdi. İngiltere Başbakanı Lord Aberdeen de aynı görüşteydi.

Birkaç gün sonra çar bu konuda daha açık ve kapsamlı konuştu. Büyükelçiye Çariçe Katerina'nın İstanbul şehriyle ilgili hayallerini ve planlarını paylaşmadığını söyledi. Zaten ülkesi o kadar geniş ve o kadar iyi durumdaydı ki daha fazla toprağa ihtiyaçları yoktu. Diğer yandan Türklerden korkulması için de bir neden kalmamıştı. Ne var ki imparatorluktaki milyonlarca Hıristiyanın çıkarlarıyla yakından ilgileniyordu. Bu insanların korunmasını bir anlaşmayla üstlenmişti ve bu

görevi yerine getirmeyi kendine borç biliyordu. İmparatorluk çökecek olursa bir daha ayağa kalkamazdı, onun için de bu durumda başgösterecek kaosu ve bunu izleyecek Avrupa Savaşı'nı göze almaktansa bu olasılığa karşı önceden önlem alınması daha hayırlı olurdu.

"Bir dost ve bir centilmen" olarak büyükelçiyle konuşan çar, İngiltere'ye terk edemeyeceği İstanbul'un geleceği hakkında açık konuştu. Kendi hesabına şunları ekledi: "Oraya sahip olarak yerleşmeyeceğimi vaat etmeye hazırım. Diğer yandan gelip geçici bir kiracı olarak orada bulunmaya hayır demem." Örneğin Türkiye'ye yapılacak bir Fransız seferi, Rus birliklerinin Türkiye sınırlarını aşmasına yol açabilirdi. Çar konuşmanın sonraki aşamasında Eflak'la Moldavya'dan koruması altındaki bağımsız devletler olarak söz etti. Sırbistan'la Bulgaristan da benzer bir koruma şemsiyesi altına alınabilirdi. Mısır'a gelince, çar bu ülkeye ve Girit'e İngiltere'nin yerleşmesine itiraz etmeyecekti. Seymour buna karşılık İngiltere'nin Mısır'la ilgili emellerinin, "Britanya Hindistanı'yla anavatan arasındaki güvenli bir iletişim"den ileri gitmediğini belirtti.

Dışişleri Bakanı Lord John Russell bu girişime karşılık on sekizinci yüzyılın başlarındaki bir örneği, hükümdarı "çocuksuz, aklen ve bedenen malül ve görünüşe göre bir ayağı çukurda" olan bir imparatorluğu peşinen paylaşan İngiltere'yle Fransa arasındaki İspanya Veraset antlaşmalarını anımsattı. Türk "hasta adam"ın ölmesi buna karşın uzun sürebilirdi: yirmi, elli veya yüz yıl daha yaşayabilirdi. Öyle olunca da Türk eyaletleri, İspanya'nınkilerden farklı olarak, önceden paylaşılamazdı. Çarın aklından geçen böylesi bir gizli anlaşmanın su yüzüne çıkması "Sultanı korkutur ve düşmanlık duygularını harekete geçirir... ayrıca bütün düşmanlarını daha fazla şiddete ve daha azimli bir mücadele için kışkırtırdı." İstanbul bahsine gelince, Lord John Rusların şehre geçici yerleşmesine ilişkin olarak endişelerini dile getirdi, böyle bir yerleşmeyi ilhakın izleyebileceğini ima ediyordu. İngiltere adına, "İstanbul'u sahiplenmek arzu ve niyetinden feragat ettiğini" taahhüt etti.

Kesin bir dille ifade edildiğine göre, Doğu Meselesi'yle ilgili olarak İngiltere'nin Türkiye'yle Rusya'ya karşı tutumu bu idi. Kısa bir süre sonra dışişlerinde Lord John'un yerini alan Lord Clarendon, Sir Hamilton Seymour'a bir mesajında iyimser bir dille şöyle söyledi: "Türkiye yalnız

ömrünü uzatmak için değil, aynı zamanda geleceğine ilişkin endişe nedenlerini ortadan kaldırmak için, müttefiklerinden hoşgörü kadar, taleplerini sultanın vakarını ve bağımsızlığını incitecek biçimde ileri sürmemelerini, özetle, bireyler kadar devletler arasında da zayıf olanların kuvvetlilerden beklemeyi hak ettikleri dostça desteğe ihtiyacı vardı."

Avusturya'yla ortak çıkarlar iddiasında bulunan çarın, Fransa'yı yalnız bırakmak için İngiltere'nin dostluğunu elde etmeye çalıştığı büyükelçi için gün gibi ortadaydı. Özellikle Filistin'deki kutsal yerlerin vesayetinde ve genellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların korunması konularında Babıâli'yle yapılan pazarlıklarda Fransızların kesinlikle düşmanı olduğuna şüphe yoktu.

Burada biri Ortodoks Rumların, diğeri ise Katolik Kilisesi'nin hamisi olan Çar Nikola'yla İmparator III. Napoleon'un arasında dinsel konuda politik etkileri de olan çok önemli bir diplomatik çıkar çatışması vardı. İki önemli devlet de bu konuda bir uzlaşmaya varamazlardı, bu durumda da savaş kaçınılmaz gibi görünüyordu. Kudüs ve Beytüllahim'deki kutsal yerlerle etraflarında İsa'nın ayakları tarafından çiğnenmiş kutsal topraklar, Hıristiyan şövalyelerinin Haçlı Seferleri'ne esin kaynağı, o zamandan beri de dünyanın dörtbir yanında bulunan Hıristiyanların hac yolculuklarının hedefi olmuştu. Buraların efendileri şimdi, kendi kutsal yerleri Mekke'yle Medine olan Türklerdi. Türkler Hıristiyanların kutsal yerlerine ve misafirhane görevi de yapan manastırlarına saygılıydılar... ayrıca hacılardan hatırı sayılır bir yıllık gelir de elde ediyorlardı. Bu gelirin rakip Hıristiyan kiliseleri arasında paylaştırılması ve bununla ilgili denetim Osmanlı makamlarına kalmıştı. Bu pay dağıtımı sürekli bir kavga nedeniydi.

Fransa 1740'da Kapitülasyon anlaşması uyarınca sultandan Filistin'de Latin Kilisesi'nin ayrıcalıklarını saptayan ve daha da genişleten bir ihsan elde etmişti. Fakat Fransızların dinsel şevklerinin zayıflaması ve Rusya'nın emperyalist gücünün kuvvet kazanması üzerine bu ayrıcalıklar Rum Ortodoks Kilisesi tarafından ele geçirilmişti. Ortodoks Kilisesi'nin müritleri hacca gitmeye Latin Katoliklerden daha hevesli oldukları gibi, ruhban sınıfı Rusya'dan sürekli olarak destek alıyor ve Fransızların zararına avantajlar elde ediyordu.

On sekizinci yüzyılın sonlarında Beytüllahim'deki Latin keşişler kurtarıcının doğum yerinin Latinleri dışlayan bir ferman sayesinde kırk, elli yıldır Rumların elinde olduğundan hayıflanıyorlardı. Rumların nüfuzu, kutsal topraklarda önemli ölçüde mülk alımları ve Ortodoks Patriği'ne bağlı hayır kuruluşlarıyla okulların gelişmesi sayesinde on dokuzuncu yüzyıl boyunca Latinlerin zararına sürekli olarak arttı. Patrik seçimi Rusların baskısı sonucunda İstanbul'dan Kudüs'e naklediİdi, böylece yüzyıllardır süren bir bağımlılıktan kurtuldu. Rus Hükümeti'nden Filistin'e finansal yardım yağıyordu. Rusya'nın Avrupa'yla Asya topraklarının en uzak köşelerinden çetin yolculuklar yapan hacılar da nehir gibi Filistin'e akmaktaydı. Altınları Kutsal Kabir Kilisesi'nin başlıca zenginlik kaynağı oldu. Ürdün ırmağının suları, Beytüllahim'de İsa'nın doğduğu mağara, Getsemani bahçeleri gibi başka kutsal yerler sayesinde Kutsal Topraklar, Rus ulusu için büyük dinsel bir deneyim kaynağı oldu. Hükümdarları için ise bunlar yararlı bir politik etki oluşturdu.

Fransızlar ancak yüzyılın ortalarında Ruslar henüz zayıfken kazanılan ve kuvvetlenirlerken ihmal yüzünden ihtiyatsızca kaptırdıkları Filistin'deki ayrıcalıklarını tekrar elde etmeye çalıştılar. Fransa en sonunda durumu değiştirmek için kolları sıvadı. Fransa cumhurbaşkanı olan imparator olmaya hevesli Prens Louis Napoleon Katolik Partisi'nin politik desteğine ihtiyaç duyduğundan 1850'de büyükelçisine 1740 antlaşması uyarınca Latin Kilisesi'ne yapılan bağışların yerine getirilmesini Babıâli'den talep etmesi talimatını verdi. Bu Rum Kilisesi'ne tanınmış zıt hakların bir fermanla iptalini içeriyordu. Bu da, İngiltere dışişleri bakanının ifade ettiği gibi, "İsa Peygamber'in insanlara barış ve iyiniyet duyurusunda bulunduğu yerde," Rusya'yla Fransa arasında silahlı müdahale tehditlerinin ve bir çatışmanın habercisiydi.

Daha basit bir dille ifade etmek gerekirse tartışmanın ana konusu şuydu: Latin keşişlerine Beytüllahim Kilisesi'nden mağaralarına geçebilmek için ana kapıyı açan bir anahtarla yemliğin iki kapısının birer anahtarı verilmeli miydi; dahası İsa'nın doğumuna sahne olan barınağa Fransa'nın armasını taşıyan gümüş bir yıldızı yerleştirmeliler miydi (bu yıldız gerçekte yemliğin kayasından koparılmış ve bir çatışma sırasında Rumlar tarafından

aşırılmıştı) son olarak Getsemani’de Bakire Meryem’in mezarında “bir dolap ve bir lamba” haklarını korumalılar mıydı?

Şimdilerde Avrupalı diplomatların zihnini karıştıran ve sonucu savaş ya da barış olabilecek görünürdeki önemsiz konular bunlardı. Bu anahtar bir simgeydi yoksa kapıyı açmaya yarayan bir araç mı? Görünüşe bakılırsa diplomatik yanıt bu anahtarın, gerçekte bir anahtar olmakla beraber, Rumları dışarıda tutmaya değil, Latinleri içeri almaya yarayacak bir kötülük aracı olmasıydı.

Babıâli’de uzun süren üstü kapalı görüşmelerden sonra Rus karşıtı yeni bir sadrazam, Rumlara mostralık ödünlerde bulunmakla beraber, Fransızlara önemli ödünler bahşetti. Bunlar Beytüllahim’in gümüş yıldızının Fransa tarafından yerine konulması ve Latinlerin papasına kutsal yeri açacak anahtarların sunulmasıydı. Noel günü törenle yapılan anahtarların teslimi, üstünlüğün bir kiliseden ötekine geçtiğinin resmi kanıtıydı. Bu da Rumların ve de Rusların yenilgisi anlamına geliyordu.

Sonuçta iki büyük devletin arasındaki diplomasi savaşı hızlandı. III. Napoleon’un son günlerde imparator ilan edilmesini kabul etmeyi reddeden Çar Nikola, 1852’nin sonlarında Tuna bölgesindeki Besarabya’da iki ordu birliğini gereğinde Türk sınırını aşmak üzere seferber etti. Aynı zamanda Sivastopol’daki donanmasını da hazır ol durumuna geçirdi. Sonunda 1853 Şubat’ında bir büyükelçiyi sözde uzlaştırıcı bir misyonla İstanbul’a gönderdi. Prens Mençikof Türkleri küçümsemekle ün yapmış, ayrıca İngilizlerden de hoşlanmayan küstah bir generaldi. Özetle, diplomasiyi savaş alanının sert taktikleriyle ele alan kabadayı bir tipti.

The Thundercr adlı bir savaş gemisinde kalabalık bir kurmay heyeti ve Karadeniz filosunun kumandanının eşliğinde “nazik bir tehdit” havası içinde gelen Mençikof, Türkleri ikna etmeye değil, zorlamaya geldiğini çok geçmeden belli etti. Misyonu Rumların kutsal yerlerdeki haklarının sultanın fermanıyla onaylanması gibi dinsel bir uzlaşmanın çok ötesine gidiyordu. Politik karakterde olup Küçük Kaynarca Antlaşması’nın bir yorumuna dayanıyor ve Ruslara Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bütün Ortodoksların korumacılığını garantileyen ikinci bir ferman talebini içeriyordu. Bu da Rusya’yla Babıâli arasında gizli bir savunma akdi anlamına gelebilecek kontrat hükmünde bir anlaşmanın kapsamında yer alıyordu.

Babıâli yabancı bir devlet tarafından içteki bağımsızlığına yapılan ve “kucaklaşmalar ve silah sesleri arasında” sunulan bu tehdidi korku ve üzüntüyle karşıladı. Fransa’nın tepkisi Boğaziçi’ne değil, Ege’deki Salamis Adası’na bir filo göndermek oldu. İngiltere’nin tepkisi daha ölçülü, fakat aynı derecede etkili oldu. Ataşesinin Malta’dan bir filo yola çıkarılması talebini geri çevirdi buna karşın, Lord Stratford de Redcliffe’i bir kez daha büyükelçi olarak İstanbul’a yolladı.

1853 Nisan’ının güzel bir sabahının erken saatlerinde kubbelerle minareler İstanbul şehrini kaplayan sisin yukarılarına sivrilirken bir savaş gemisinin Marmara Denizi sularını yara yara yaklaştığı görüldü. Sultanla vezirleri “gemide kimin olduğunu” biliyorlardı. (Alexander William Kinglake tarafından anlatıldığına göre) “öğleyin dış dünyada görünürde hiçbir değişiklik yoktu. Oysa her şey değişmişti. Lord Stratford da Redcliffe bir kez daha İngiltere Büyükelçiliği’nin sarayına girmişti. Olay bir güvenlik hissi, ama aynı zamanda huşu uyandırıyordu.” Prens Mençikof şimdi korkulacak bir hasımla karşı karşıyaydı.

Stratford gündemdeki iki talebi birbirinden ayırarak becerikli bir taktik uzmanı olduğunu hemen belli etti. Bu iki konu kutsal yerlerle ilgili tartışma ve daha güçlü bir ülkenin mandası altına girme önerisiydi. İlk sorun Noel’de Latin taleplerinin sağlam ayrıcalıklara dönüştürülmesiyle çözümlenmişti. Şimdi geriye sadece kaybeden tarafların onurunu kurtarmak için yaşamsal önemi olan birkaç çarpıcı ayrıntıyı halletmek kalmıştı.

Büyükelçi çekişen taraflar arasında aracılık yaparak azametli prense karşı diplomatça davrandı; beklenmedik bir saygı gösterisi ve kutsal yerler üzerindeki Rus taleplerinin haklılığını itiraf etmek suretiyle onu yumuşattı. Lord Stratford, Fransızların onuruna da aynı saygıyı gösterdi, sorunun olası uluslararası boyutlarını işaret ederek Fransız meslektaşlarını ılımlı davranmaya davet etti.

Sonunda üzerinde anlaşmaya varılamayan tek konu kiliselerin, özellikle de Kutsal Kabir Kilisesi’nin kubbesinin onarımını Latinlerin mi, yoksa Rumların mı göğüsleyeceğiydi. Latinler bu işi Rumların üstlenmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı, ancak Türklerin araya girerek bu işi sultan adına üstlenmeleri üzerine, Rumlar, onarımın Rum Ortodoks Patriği’nin

denetiminde yapılması koşuluyla uzlaşmaya razı oldular. Büyükelçi böylece gelişinin üzerinden on yedi gün geçmeden devletleri üç yıla yakın zamandır birbirine düşüren belalı diplomasi kavgasını tatlıya bağlamış oldu.

Fakat Prens Mençikof henüz diplomatik hedefine ulaşmamıştı. Hiç vakit kaybetmeden Babıâli’ye yeni bir kongre için zorlayıcı bir talepte bulundu. Bu, Ortodoks diniyle ruhban sınıfına geleneksel hak ve bağışıklıklarını sağlamak kisvesi altında Hıristiyan Rumlar üzerinde kalıcı bir Rus kontrolü ve himayesi kurulması anlamına geliyordu. Çünkü söz konusu korumacılığın yalnız ruhban sınıfı üyelerini değil, bunların dışındaki on iki milyon Ortodoks *reaya*’yı da kapsayacağı açıkça belirtilmişti. Emsal olarak ileri sürülen Fransızların, Latin din adamlarıyla kendi Katolik uyrukluları üzerinde korumacılık hakları vardı. Ancak Fransızlar, sayıları milyonlar değil, binlerle sınırlı olan ruhban sınıfı dışındaki Katolikleri korumak iddiasında bulunmamışlardı. Mençikof’un talepleri belli ki dinsel kadar politik korumayı da kapsıyordu.

Rusya’nın gelecekte İstanbul üzerindeki politik hâkimiyetinin din dışındaki hedeflerinin gerçek kapsamı Hollandalı temsilciye ihtiyatlı bir dille açıklandı. Bu arada Stratford’un yorumuyla “uygulamaları er veya geç Babıâli’nin bağımsızlığına öldürücü darbeyi indirebilecek garantileri” de. “Gizli ittifak” imalarıyla kongre, Stratford’un gözünde, Rusya’nın İngiltere, Avusturya ve Prusya’yla birlikte katıldığı “Avrupa’da barış garantisi olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüyle bağımsızlığını korumak arzusu”yla bağdaşmadığı gibi, Rusya üstelik 1841’de Fransa’nın da katılımıyla sultanın egemenlik haklarının dokunulmazlığını taahhüt etmişti.

Çarın sabırsız mizacını yansıtan Mençikof, Babıâli’yi “yüce efendisi”nin taleplerini kabule ikna etmek için kaba ve diktatörce taktikler benimsedi. Bunları bir ültimatomun düşmanca havası içinde arz ederek verilecek yanıt için kısa süreler tanıdı, gecikme veya red durumlarında diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve kendisiyle birlikte tüm çalışanların da, elçilik kapatılarak İstanbul’dan ayrılacaklarını söyleyerek tehdit etti. Neyse ki çok saygı duydukları büyükelçi bu kez de Türk vezirlerinin yanındaydı. Bu akıllı ve güvenilir danışman korkularını giderdi, kararlılıklarını perçinledi, sultanın “egemenlik onurunu ve bağımsızlığı” savunmak adına sabırlı bir

ölçülülükle sarsılmaz bir azmi birleştiren bir tutumu benimsemesini öğütledi. Onlara, Tuna prensliklerinin işgali durumunda bile savaşmak yerine manevi bir direnişi esinlemeye çalıştı.

Bu arada özel bir görüşme sırasında sultana, almış olduğu talimatları açıkladı. Akdeniz'deki İngiliz amiraline filosunu hazır halde bekletme, fakat ancak İstanbul'a karşı bir tehdit başgösterdiği takdirde harekete geçirme emri iletilmişti. Çar Nikola da o sıralarda "adıyla Babıâli'deki politik nüfuzunu Doğu Meselesi'nin simgesi olarak gördüğü bu Redcliffe'in baş belası diktatörlüğü"ne için için öfkeleniyordu.

Rus tarafından kaba, Türk tarafından ise nazik bir nota alışverişinden sonra Prens Mençikof Babıâli'yi hedefleyen zorbaca bir iç darbeyle harekete geçti. Sadrazamı hesaba katmamak suretiyle adamın istifasını hızlandırdı. Sultanı kendi amaçlarına hizmet edecek yeni bir veziri atamaya zorladı. Sempatisinin Ruslardan yana olduğunu sandığı Reşit Paşa hariciye nazırı olacaktı. Sultanla yaptığı bir görüşmede Türkiye'yle Rusya arasında Avrupa devletlerini hesaba katmaksızın dolaysız bir anlaşma yapılmasında ısrar etti. Ve başaracağına emin olarak huzurdan ayrıldı.

Reşit şimdi prensin tehdit dolu son notasına karşılık vermek zorundaydı. Eski müttefiki Lord Stratford birkaç günlük bir erteleme isteği içeren kaçamaklı bir yanıt kaleme almasına yardım etti. Bu yanıt şu ana kadar Reşit'e uysal bir hizmetkâr gözüyle bakan prense iletildi. Mençikof bunu öfkeyle reddetti, isteği yerine getirilene dek diplomatik ilişkileri kesti ve Babıâli'nin razı olmamasının yol açacağı hesapsız kötü sonuçlara işaret etti. İstanbul'dan ayrılmasını iki veya üç gün erteledi. Sultanın yeni kurulmuş Meclisi Vâlâ'sı bu arada bu önemli ve acil durumu tartışmak üzere toplandı ve kırk beş üyeden sadece üçü Rusya'yla anlaşma yolunda oy kullandı.

Reşit Paşa ertesi gün Stratford'la ayrıntılı olarak hazırladığı önerileri Mençikof'a sözlü olarak sundu. Bunlara göre Rusya'nın kutsal yerlere ilişkin bütün talepleri kabul ediliyordu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Rum tebaaları üzerinde herhangi bir korumacılık veya sultanın bağımsızlığını etkileyen "antlaşma hükmündeki taahhütler" kesinkes reddediliyordu. Yeni "müttefiki" Reşit tarafından böylesi aldatılan ve eski hasmı Stratford'a yenilmesinden dolayı gururu kırılan Mençikof ilişkileri kesti, misyonunu tamamladı, kararından dolayı Babıâli'ye tehditler savurdu

ve beraberinde gelen diplomatlarla birlikte prensin hemen hareket edeceğini vurgulamak ister gibi anında demir alan yatına döndü. Ama buna rağmen son dakikada bir değişiklik olması umuduyla yat dört gün daha etrafta oyalandı. Stratford, “Niçin böyle düşünüldüğünü tahmin etmek kolay değil,” diye yazdı.

Lord Stratford’un kendisi diğer üç Avrupa Devleti’nin, Avusturya, Fransa ile Prusya’nın temsilcileriyle bir toplantı düzenledi ve böyle yapmakla Doğu Meselesi’ni ait olduğu yere, ortak bir Avrupa kararının sağlam zeminine oturttu. Babıâli’nin Rusya’nın aşırı taleplerine karşı koyması gereksinimi hakkında ittifakla karar verilince Avusturya maslahatgüzarı iki devlet arasında bir kopmayı önlemek amacıyla ortak bir notayla Prens Mençikof’a gitti. Mençikof, Babıâli’yle diğer devletlerden bağımsız bir anlaşma için düzeltilmiş bir formül ortaya çıkardı. Bunun kabulü gitmekten vazgeçmesini sağlayabilirdi. Bu formül her ne kadar antlaşmayla taahhütlerden vazgeçiyor ve şeklen farklı olsa da, anlamı önceki taleplerinkinin aynı kalmıştı. Üstelik Ortodoksların ruhban sınıfı üyeleriyle ruhban sınıfından olmayanlara da uygulanması şartını açık seçik belirtiyordu.

Onuru aslında incinmiş olan sultan öfkelenerek Rusların taleplerinin “kabul edilemez” olduklarını bildirdi. Prens bunlarda bir değişiklik yapmayı reddetti ve en sonunda 21 Mayıs 1853 günü öğle vakti gemisiyle Boğaziçi’nden Karadeniz’e açıldı. Çarın imparatorluk kartalıyla bezeli arması da aynı zamanda Rus Elçiliği’nin içinde bulunan saraydan sökülüyordu. Odessa’da karaya çıkan prens görevinde başarılı olamadığını bir raporla “yüce efendisi”ne bildirmek zorunda kaldı. Rusya’nın bu yenilgisinin suçunu, Kinglake şöyle ifade etti: “Tanrı’nın bir süre için çarla kilisesini çiğnemesine müsaade ettiği o Hıristiyanlık düşmanının kötülükteki becerisine yükledi.”

Gerçekte barışın sonu gelmiş, ama savaş henüz başlamamıştı. Rus kuvvetleri bir direnişle karşılaşmadan Prut Nehri’ni aşarak Moldavya ve Eflak prensliklerini işgal ettiler, çar da burasını koruması altına aldığını ilan etti. İngiliz savaş gemileri küçük bir Fransız filosunun eşliğinde Çanakkale Boğazı’nın ağzına kadar geldiler. Şimdilik 1841 Antlaşmasıyla başka

devletlere kapanmış olan boğazların dışında bulunuyordu. Kuvvetli bir İngiliz Donanması böylece kuvvetli bir Rus Ordusu'nu göz hapsinde tutuyordu. Ancak karşılıklı olarak ikisinin de rolleri şimdilik ihtiyatlılık çerçevesindeydi. İki tarafın da kuvvet gösterileri savaşı değil, güvenliği hedefliyordu. Ruslar hâlâ Türklerin gözünü korkutarak en azından çarın gururunu kurtaracak bir tür ödün koparmayı ümit ediyorlardı. İngilizler ise ölçülü adım atmak ruhuyla dört devletin anlaşması koşuluyla barışçı bir çözümün sağlanabileceğini hâlâ umut ediyorlardı.

Bu diplomatik taahhüdün iki ana hamlesi vardı. İlki, St. Petersburg'dan gelen ve belli Rus taleplerini yineleyen tehdit dolu bir notanın nazikâne reddinin arkasından Lord Stratford tarafından esinlendirilen ve St. Petersburg'a iletilmek üzere Viyana'da Dört Devletler Konseyi'ne havale edilen Babıâli kaynaklı bir notaydı. Yanlışlıkla "Türk ültimatomu" diye adlandırılan bu belge, sultan tarafından dinsel azınlıklarına bahşedilen fermanların kopyalarını içeriyordu. Bu fermanlar Rum Kilisesi'ne sonsuza dek bahşedilen bütün ayrıcalıkları doğruluyor ve bunları diğer dört devletin tanık oldukları bir akit aracılığıyla garantiliyordu.

Fakat bu nota çara iletilmedi. Viyana'ya varışında konferanstaki dört devlet tarafından alıkonuldu ve yerine kendilerine ait bir Viyana notası geçirildi. Bunun hazırlanılmasında Lord Stratford'a danışılmamıştı.

Bu ikinci nota istila edilen prensliklerin ilgili komşuları Avusturya'nın aracılığıyla düzenlenmişti. Sonuçta, çar tarafından kabul edildiyse de sultan tarafından kabul görmedi. Türk ültimatomu Türkiye'nin Rusya'ya karşı bir girişimi olarak yalnızca dört devlet tarafından görülmüş ve garantilenmişti. Viyana notası Rusya ve Fransa tarafından garantiler içeriyor, Babıâli tarafından yükümlülüklerine bir değişiklik getirilmesi için önceden bu ülkelerin rızası gerekiyordu. Babıâli'nin kanısınca ve Stratford'un da fark ettiği üzere burada Türkiye'yle Rusya arasında bir eşitsizlik iması vardı. Koşullar Türkiye'nin bağımlılığını belirtiyor ve geçmişte olduğu gibi yine Rusya'nın sultanla Hıristiyan tebaaları arasındaki ilişkiye müdahalesine kapıyı açık bırakıyordu. Böylece Türk ültimatomuna onay veren sultanın Meclisi Vâlâ'sı şimdi Viyana notasını ittifakla reddediyor ve Rusya tarafından kabul edilmesi olanaksız olacağı bilinen düzenlemeler öneriyordu.

İngiltere Hükümeti notanın reddinden Stratford'u sorumlu tuttu ve istifasını istemeyi düşünecek kadar ileri gitti. İbre şimdi kaçınılmaz şekilde savaşa doğru kayıyordu. Eylülde İstanbul'da gösteriler ve kargaşa yaşanmaya başlandı. Şeyhülislam Harbiye Nazırı'nın da teşvikiyle Rusya'ya savaş ilan edilmesi için bir camiden halka bir duyuru yapılmasını onayladı. Diğer yandan, ulemanın yüzlerce üyesi kalabalık bir ilahiyat öğrencisi grubunun da katılımıyla sultanla meclisini bir dini görev olarak cihat ilan etmeye zorlayan bir bildirge yayınladı. Paniğe kapılan vezirler düzenin sağlanması için yabancı büyükelçilerden yardım istediler.

İmparator Napoleon ülke içindeki stresi ülke dışındaki serüvenlerle gidermeye çalıştığından Fransa Doğu Meselesi'ne karşı başından beri kavgacı bir tutum sergilemişti. Şimdilerde hâlâ aynı politikayı güden Babıâli'deki Fransa büyükelçisi, yabancı uyrukluların güvenliği açısından kaygı duyduğunu belirterek Stratford'a İngiliz-Fransız filosunun şehre getirilmesini onaylaması için baskı yaptı ve bu konuda Avusturyalı meslektaşından destek gördü. İkisinden de baskın çıkan Stratford savaş gemileri getirerek 1841 Antlaşması'nı ihlal etmeyi reddetti. Çünkü bunun savaşa yol açacağını biliyordu. Fakat antlaşma, filoyla başkent arasında başka gemilerin gidip gelmesi gibi istisnalara izin veriyordu. Startford böylece ikisi İngiliz, ikisi de Fransız dört buharlı geminin gelip Altın Boynuz'dakilere katılmalarına razı oldu. Gemilerin gelişi arzulanan etkiyi sağladı: ayaklanma şevki yatıştı, ulemanın suçlu üyeleri de sürgüne gönderildi.

Fakat büyükelçinin barışçı çözümünün etkisi uzun ömürlü olmayacaktı. Bunun haberi daha Londra'ya ulaşamadan eylül ortalarında Türklerin Viyana notası üzerinde yaptıkları değişikliklerin çar tarafından kabul edilmediği haberi geldi. Aynı zamanda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon notaya Rus başbakanı Nesselrode tarafından özel bir yorum getirildiğini öğrendi. Bunun haberi Alman basınına sızdırılmıştı. Nesselrode, Rum Kilisesi'nin ayrıcalıklarıyla ilgili olarak, notanın koşulları uyarınca Türklerin bağışıklıklara dokunmak şöyle dursun, "Rusya'nın, dindaşı olan Türklere karşı aktif kaygılarını hesaba katmalıydılar." Bu açıklama Rusların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gerçekten saldırgan niyetlerinin maskesini düşürüyordu. İngiliz Hükümeti işte bunu fark etmede

gecikmişti. Clarendon, Rusların niyetlerini şiddetli olarak niteledi. Stratford'un ta başından beri anladığı şeyi, Türklerin Viyana notasını reddetmekte haklı olduğunu şimdi o da itiraf ediyordu. İngiliz basını bu kez çara yüklendi ve sert önlemler alınmasını istedi. İngiliz ve Fransız hükümetleri Rusya'ya çıkışarak Viyana notasını geri çevirdiler. Bu da İngiliz politikasının ibresinin barıştan savaşa doğru biraz daha kaydığını gösteriyordu.

Napoleon'un büyükelçisi İstanbul'daki kargaşalıklarla ilgili haberler üzerine Londra'da Fransız baskısını artırdı ve hükümetinin, filoların derhal yola çıkarılmasını zorunlu olarak düşündüğünü bildirdi. İngiliz Hükümeti, Stratford'un durum hakkındaki raporunu beklemeden ona, kendi sözleriyle "Rubikon'u aşması"[8] emrini verdi. Başbakan Aberdeen ihtiyatlı bir dille girişiminin korumacı yanını vurguladı ve Rusya'ya karşı herhangi bir düşmanca niyetin olmadığını iddia etti. Fakat Clarendon sonradan kararın Fransa imparatorunun (daha önce iki kez reddedilen) talebi üzerine alınmadığını, buna karşın, Rusya'nın davranışı nedeniyle savaşa doğru bir adım daha atılmasının kaçınılmaz hale geldiğini vurguladı. Barışın hâlâ korunabileceğinden fazla bir umudu kalmamıştı.

Filoların yola çıkarılmasından önceki son barış umudu Olmütz'de Avusturya ve Rusya imparatorları arasındaki bir arabuluculuk konferansıydı, çar şimdi uzlaştırıcı görünüyordu, savaşın yaklaşmasından dolayı belli ki kaygı duyuyordu ve bu geç saatte barış için ödünlerde bulunmaya hazırdı. Bu da Hıristiyanları koruma görevinin sultana ait olmasına dair çarın güvencesini içeren yeni bir öneriydi. Fransız imparatoru bile bu girişimi destekliyordu. Fakat İngiltere'nin Rusya'nın niyetlerine duyduğu kuşku artık bastırılamazdı. Bu nedenle Stratford'a filoyu getirmesi için kesin emir verildi. Bu da İngiltere'de kamuoyunun Rusya'ya ne denli karşı olduğunu açıkça yansıtıyordu.

Babıâli'de de Rusya'ya karşı husumet artıyordu. Savaş yanlısı olanların yıldızı giderek parlarken sultan buna karşı otoritesini gösterecek güce sahip değildi. Savaşa doğru belirgin bir adım olarak vezirlerine öfkeli bir konuşma yaptı ve peygamberin kılıcını kuşandıktan sonra Meclisi Vâlâ'sını toplantıya çağırdı. Bağnazca bir oturumdan sonra ittifakla karara varıldı: "Savaşa başvurmak zorunlu hale gelmiştir." Bu karar sultan tarafından

onaylandıktan sonra şeyhülislam da gerekli fetvayı çıkardı. Böylece 4 Ekim 1853'de Rusya'ya resmen savaş ilan edildi. Stratford filoyu getirmesi emrini de aynı günde almıştı. Gemilerin gelişinin savaş ruhunu daha da kızıştıracağının bilincinde olduğundan ve çatışmaları engellemek değilse bile, ertelemeye çalıştığından girişimi iki hafta daha geciktirmenin yolunu buldu. Fakat sonunda Fransız meslektaşına Paris'ten talimat gelmesiyle savaşın daha fazla ertelenmesine imkân kalmadığı bir an geldi. Böylece Navarino Savaşı'nın yıl dönümü olan 20 Ekim'de İngiliz amiraline gerekli emri verdi. İngiliz-Fransız filoları bayraklarını dalgalandırarak Çanakkale'den geçtiler ve sonunda Altın Boynuz'a girdiler.

Gelişlerinin ertesi günü sabırsız bir generalin kumandasındaki Türk askeri kuvvetleri Tuna'yı aştılar. Ömer Paşa iki hafta önce karşı tarafın Rus kumandanına prenslikleri boşaltmaları için bir ültimatom yollamıştı. Türkler, gelen kış mevsimi çatışmalara son verinceye kadar arka arkaya dört zafer kazandılar. Çar Sivastopol'daki Rus Donanması'na savaşa hazır olmaları emrini verdi. Burada Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki çatışmalar Kırım Savaşı'nın ilk aşaması oldu.

Artık umutlar zayıfladığı halde Avrupa'nın dört devleti hâlâ barışı sağlamanın peşindeydiler. Lord Stratford da Redcliffe de bu yöndeki çalışmalarına devam ediyordu. Çarın, Rusya'nın savunmada kalarak "Türklerin saldırısını bekleyeceği" yolundaki bir demecini hesaba katarak bir Türk filosunun "düşman filosuna rastlamak" umuduyla Karadeniz kıyılarında bir kışkırtma seferine çıkmasını önledi. Diğer yandan, küçük bir Türk filosunun Türkiye'nin Sinop limanına gitmesini ne İngiliz ne de Fransız amirali engelledi, sadece amacın agresif değil, barışçıl olduğunda ısrar etti. Sivastopol'dan yola çıkan Rus Donanması bu sıralarda Karadeniz'in ortalarında bir deniz gücü gösterisinde bulunuyordu. Sivastopol kaleleri üstün bir kuvvet karşısında savunmasız kalacak Sinop'a sadece yüz yetmiş, yüz seksen kilometre uzaklıktaydı. Sinop limanına varan Türk komutanı, altı Rus gemisinin limanın açıklarında seyrettiklerini bir mesajla İstanbul'a bildirdi ve takviye istedi. Diplomasi ve deniz alanlarındaki müttefik İngiliz ve Fransız danışmanların kararsızlık ve şaşkınlıkları nedeniyle bu takviyeye izin verilmedi. Sinop'ta ağır silahlarla donanmış savaş gemisi bulunmayan, dolayısıyla da etkin bir savunma

yapamayacak olan Türkler, teslim olmayı reddettikleri gibi, ilk ateşi onlar açtılar. Şiddetli bir Rus bombardımanı sonucunda Türklerin bir tanesi dışındaki bütün gemileri battı ve üç binden fazla Türk katledildi.

Rusların düşman toprağına saldırısı olan “Sinop Katliamı” Türklerin Tuna’nın ötesindeki kara saldırısını takiben yapılmış meşru bir savaş hareketiydi. St. Petersburg’da *La Bataille de Sinope*, yani “Sinop Muharebesi” adında müzikli bir tiyatro gösterisi ve bol şenlik ve ışık gösterisiyle kutlandı. Londra’da ise vahşi ve kalleşçe bir hezeyan diye karşılanarak Rusya’ya karşı bir savaş ateşi tutuşturdu. Fransa imparatoru savaşa girilmesi için zorlamalara başladı. Karadeniz’in Rus Donanması’ndan arındırılması gerektiğini ileri sürerek müttefik İngiliz ve Fransız donanmalarının bu denizin sularının tümüne hâkim olmaları için ısrarda bulunuyordu. Harekâtın diplomasinin yerini alması kaçınılmaz anı gelmişti. 1854 yılının başlarında Clarendon’un uyarı mesajının arkasından müttefik donanmalar Londra’nın emriyle Karadeniz’e açıldılar.

İngiliz büyükelçileri Ruslara hâlâ bunun bir savaş harekâtı değil, bir gösteri olduğunda ısrar ediyorlardı. Çar ise vakit kazanmaya çalışıyordu. Bir yandan son savaş hazırlıklarını aceleye getirirken olası bir barış antlaşması için karşıt tekliflerini bir delegeyle Viyana’ya yolladı. Bunlar dört devlet tarafından oybirliğiyle geri çevrildiler. Londra’yla Paris’teki diplomatlarını geri çekmiş olan çar, şubat ortalarında Sir Hamilton Seymour’la Fransız meslektaşının pasaportlarının ellerine verilmesini emretti. Aynı tarihlerde İngiltere’yle Fransa’dan, Tuna prensliklerinden bütün kuvvetlerini çekmesi için Avusturya ve Prusya tarafından daha az desteklenmiş bir çağrı aldı. Bu çağrıya uyulmaması savaş ilanı olarak anlamlandırılacaktı. Çar bu notalara yanıt vermedi.

27 Mart’ta Fransa imparatoru Rusya’yla savaş halinde olduklarını senatosuna duyurdu. Ancak bu, geçmişteki gibi fetih amaçlı bir savaş olmayacaktı, “tehlikeli tecavüzleri önlemek” için İngiltere’yle yapılan ittifakın gereğiydi. Bununla eşzamanlı olarak Kraliçe Victoria’nın “sultana aktif olarak yardımda bulunmak boynumuzun borcudur” mealindeki bir mesajı Parlamento’ya Rusya’yla yapılan pazarlığın kesildiğini haber veriyor, ertesi gün de savaş ilan ediliyordu. Bunu on beş gün sonra çarın savaş ilanı izledi. Sözde, “Dünyasal şeyler için savaşmıyor.” İngiltere’yle

Fransa’nın Hıristiyanlığın düşmanıyla aynı safta bulunduğu bir savaşta Ortodoks inancını savunmaya yönelik “kutsal misyon”unu yerine getiriyordu.

Rus kuvvetleri aşağı Tuna’yı aşarak İngiltere’yle Fransa’nın yeni bir antlaşmayla savunmayı taahhüt ettikleri Türk topraklarına girdiler. İngilizlerle Fransızlar ayrıca sultanın topraklarını kurtarmayı ve Avrupa’nın güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir anlaşma daha imzaladılar. Bu, Kinglake’in sözleriyle Kırım Savaşı’nın “güçlü lokomotifi” olacaktı. Böylece, çarın ölçüsüz hırsı ve diplomasisinin küstahça yöntemleri sayesinde Rusya kendini Avrupa’yla Osmanlı İmparatorluğu’nun birleşik kuvvetlerine karşı müttefiksiz olarak çarpışır buldu.

Kalabalık bir Rus Ordusu 1854’ün ilkbaharında Tuna’yı aşarak Türk toprağına girdi ve kilit kale Silistre’yi kuşattı. O sırada İngiltere’yle Fransa’dan gelen ve donanmaları tarafından desteklenen seferi kuvvetler Bulgaristan’da Varna’da toplanıyordu. Burası Avrupa Türkiye’sinin Balkanlar’a giden yollara hâkim olan başlıca Karadeniz limanıydı. Rus istilasına karşı Türk direnişi Osmanlı silahşorluğunun gururlu bir kanıtını sağlıyordu. Çünkü Yeni Düzen’in modernleştirilmiş kuvvetleri erginlik evresine ulaşmıştı. Düzenleri açısından her ne kadar Batı standartlarının altında, liderlik açısından da acınacak kadar kusurlu iseler de, birlikleri savaşta yeni bir özgüvenle ve özsaygısıyla canlanıyor, savaşçılık kaliteleri atalarının geçmişinin kutsal cengâverlerine layık şekilde Rusya’ya karşı ateşleniyordu.

Silistre garnizonu uğradığı kayıplara rağmen zorlu kuşatmaya cesaretle dayandı. Kumandanları öldürülünce hayatta kalan liderleri iki genç İngiliz subayının ortak rehberliğinde cesaretle dayanmayı sürdürdüler. Hindistan Ordusu’ndan gelen bu gönüllüler yeni savunma noktaları yaratırken Rus lağımcılarının kazılarını etkisiz kılarken ve saldırıları acımasız kıyımlarla püskürtürken Türk askerlerine tartışmasız bir güven ve bağlılık esinliyorlardı. “Türklerin tehlike karşısındaki kayıtsızlığı” yeni gelen bir İngiliz subayının hayranlığını uyandırmıştı. Genç subaylar, her türlü teslim düşüncesini bir yandan yasaklarken, İngilizlere özgü sporculuk ruhuyla

Silistre'nin kurtarılabileceği tarihi saptamak için bir bahis oyunu düzenlemişlerdi.

Şumnu'daki Osmanlı ordularını takviye eden ve kuvvetlendiren Ömer Paşa, Silistre'nin imdadına giderek Rus kuşatmacılarla açık bir alanda savaşmayı göze alamayacak kadar ihtiyatlıydı. Kaledeki topların sürekli gümbürtüsünü karargâhlarından duyabildikleri halde Müttefik kuvvetler ulaşım kıtlığından dolayı bir kurtarma operasyonuna henüz hazır değillerdi. Haziran sonlarında bir gün gecenin ileri saatlerine kadar süren bir top ateşinden sonra birdenbire mutlak bir sessizlik hâkim oldu. Müttefikler Silistre'nin düşmüş olmasından korktular. Oysa bunun tersi doğruydu. Beş haftalık bir bombardımandan sonra Ruslar kuşatmayı kaldırmışlardı. Böylece istilacı çarın, sultanın Avrupa'daki topraklarına giden yolu kesin şekilde tıkanmıştı.

O sırada Tuna'nın daha yukarılarında sağ kıyıdaki Rusçuk'la soldaki Giorgevo (Giurgiu) arasında bir Türk kuvveti aşağı yukarı aynı güçte bir Rus kuvvetiyle karşılaşıyordu. İkisi de o an kavga aramıyordu. Ama genç bir İngiliz subayı grubu yine durumu tersine çevirdi. Bu yedi kişi gelerek Türk kumandanı Hasan Paşa'ya yardım teklifinde bulundular. Temmuz başlarında Tuna'nın diğer yakasında Rus komutanın, kuvvetlerinin büyük bir kısmını çektikten sonra kamp kurmakta olduğunun bazı işaretleri vardı. Hasan Paşa bir keşifte bulunulmasına izin verdi. Hindistan Ordusu'nun subaylarından olup Behram Paşa adıyla Türk Ordusu'nda hizmet veren General Cannon bir Türk piyade taburuyla Tuna'yı geçti. Bir direnişle karşılaşmayınca karşı kıyıda küçük bir gölün yanına yerleşmeye başladılar. Bir Rus piyade birliği gizlendikleri siperlerden çıkarak onlara saldırdı; sonuçta bir miktar kayıp vererek geri püskürtüldüler. Genç İngiliz subaylarından biri, bir grup savaşçıyla birlikte takviyeler karşı kıyıdan yetişene dek düşmanı zapt etti, böylece kıyıya çıkan kuvvet güvenli şekilde oraya yerleşti.

Bu arada nehrin daha yukarısında beş İngiliz subayının rehberliğinde daha kalabalık başka bir kuvvet ayrı ayrı gruplar halinde nehri aştı ve bombardımanlarla Rus saldırılarının yol açtığı kayıplara rağmen ilerlemeye devam etti. Çok geçmeden, arada daha fazla kuvvetlenmiş olan birinci kuvvetle bağlantı kurdu, öyle ki Türklerin şimdi Tuna'nın ötesinde beş bin

kişilik bir kuvvetleri vardı. İki gün süreyle bir direnişle karşılaşmadan bu köprübaşını uzattılar ve pekiştirdiler. Ama sonra Rus generali Prens Gorçakov, Silistre kuşatmasının kaldırılmasıyla serbest kalmış kalabalık bir kuvvetle tepelerde belirdi ve Türkleri ertesi gün Tuna'ya dökmek için tertibat aldı. Ama gece çökünce beklenmedik bir sırada aşağısında küçük bir gambot filosu belirerek iki ordunun arasındaki bir koyda demir attı. Prens belki de bu deniz kuvvetini fazla önemseyerek tereddüt ettiği sırada İngilizlerle Türkler Tuna'nın üzerinde teknelerden bir köprü kurdular ve Rusları Ruşçuk'ta mevzilenmiş bütün Türk Ordusu'yla çarpışma olasılığıyla karşı karşıya getirdiler.

Prens Gorçakov bunun üzerine geri çekilme emri verdi ve bütün ordusuyla Bükreş yolunu tutarak Tuna'nın aşağı boylarını tamamen Türklerin eline bıraktı. Bir aya kalmadan sonuncu Rus askeri de Prut'un diğer yakasına geçmişti. Yakın zamanda Babıâli'yle imzalanan bir antlaşmanın maddeleri uyarınca Avusturya'nın savaş tehdidiyle karşılaşması, Rus ordularıyla bürokratlarının Eflak'la Moldavya'yı boşaltmalarına yol açtı. Yerlerini alan Avusturya işgal ordusu Rusların Avrupa içine olası ilerleyişlerinin yolunu kesti.

Böylece ilk İngiliz ültimatomu hedefine ulaştı. Onur kırıcı kısa bir savaş, çarın ordusuna yenilgi ve Avrupa Türkiye'si üzerindeki planlarına hızlı bir son getirmişti. Avrupa orduları tarafından değil de uzun zamandır hor görülen Osmanlı orduları tarafından cesaretleri ve canlanan askeri becerileri sayesinde ve birkaç İngiliz subayının yardımıyla indirilmiş olması, çarın onuruyla saygınlığını hedef almış darbeye tahammülü bir kat daha zorlaştırıyordu.

Savaş Osmanlı İmparatorluğu için esas savunma amacını yerine getirmişti. Rusların Osmanlı topraklarından kovulması ve yakın bir gelecekte Balkanlar'da ilerlemeleri tehlikesinin başarıyla önlenmesiyle Türklerin bütün hedeflerine ulaşılmış oluyordu. Sultanla orduları Avrupa'da zafer kazanmışlardı. Rusya'ya karşı daha ne gibi bir operasyon düzenlenmesi gerekiyordu? Türkiye açısından başka bir şey yapılması gerekmiyordu. Hedeflerine ulaşan Avrupa devletleri için de onurlu bir barış yapmanın zamanıydı. Karada tarihte ender görülmüş biçimde kenetlenmiş

bir Avrupa'yla, denizde de İngiltere'yle Fransa'nın ezici deniz gücüyle karşı karşıya olan Rusya için başka seçenek yoktu.

Fakat İmparator Napoleon yeni hanedanını yüceltmek için bir savaşa ihtiyacı vardı. İngiliz ulusu ise vatansever bir macera peşindeydi. Gözleri, Çar Nikola tarafından son yirmi beş yılın içinde sayısız tersaneleri ve zapt edilemez istihkâmlarıyla güçlü bir müstahkem mevkiye dönüştürülen Sivastopol'un üzerindeydi. Barındırdığı donanmayla Osmanlı İmparatorluğu'na olası bir ezici saldırıda bulunmak üzere tasarlanmış bu liman, İngilizlerin emperyalist emelleri için dayanılmaz bir tahrik oluşturuyordu. Sonuçta halkın baskısına yenik düşerek profesyonel sağduyuyu görmezden gelen İngiliz kabinesi, başkomutan Lord Raglan'a, "Sivastopol'ü kuşatmak için ortak önlemlere başvurmasını," emretti. Gönülsüz olarak verilen bu emir Fransız Başkomutan Mareşal St. Arnaud tarafından aynı derecede gönülsüz olarak desteklendi. Müttefik kuvvetler böylece Varna'dan yola çıkarak bir direnişle karşılaşmadan kalenin kuzeyindeki Yeopatoriya'yı (Gözleve) ele geçirdi. Tuna savaşı kazanılmıştı. Kırım Savaşı şimdi başlıyordu.

Bu, ön planda İngiltere'yle Fransa'nın savaşıydı; savaşın nedeni olan Türkiye sonunda sonuçlarından faydalansa bile savaşın gidişatında önemli bir rol oynamayacaktı. Altmış beş bin İngiliz ve Fransız askeriyle birlikte bir tek Türk tümeni karaya çıktı. Komutanları Lord Lucan'ın gözünde Türk askerleri kuralına uygun üniformaları bile olmayan başıbozuklardı. Türklerin üstün savaşçılık niteliklerini, yakın geçmişteki savaşçılıktaki üstün başarılarını ve müttefik komutasına kanıtlanmış uyumlarını takdire yanaşmıyordu Lord Lucan, alışılagelmiş İngiliz tutumuyla Türkleri eşkıya diye hesaba katmıyordu.

Kısmen savaşmak aşkına, fakat uzun vadede Rusya'yla Batı arasında bir güç mücadelesi olarak girişilen bu savaş, tarihte basın tarafından başından sonuna dek izlenilenlerin ilki oldu. Böylece bütün İngiliz gözleri bir yıl boyunca Sivastopol kuşatmasının dramatik destanıyla buna öncelik eden Alma, Balaklava ve İnkerman savaşlarının ve onları izleyen Redan ve Malakov Kalesi saldırılarının üzerinde yoğunlaşmıştı. Bütün bunlar Homer tarzında düzenlenmişti; karayla çevrili limanı çarın Rus İmparatorluğu'nun

kapılarına bekçilik eden derli toplu küçük yarımadanın sınırları içinde bandolar çalıyor ve bayraklar dalgalanıyordu. Halk savaşın abartılmış kahramanlık öyküleriyle mutlu olurken trajedilerine boyun eğerken, uyumsuz İngiliz-Fransız komutasının şaşkınlıklarıyla falsolarına kızarken vatanseverlik duyguları coşuyordu. Toplar gürlerken ve hafif süvari birliği toprakları titreterek “Ölüm Vadisi”ne saldırırken yürekler gururla doluyor, salgın hastalıkların kol gezdiği acımasız çetin kış boyunca insanlarla hayvanların çektikleri acılar karşısında dehşetten titriyor, Üsküdar’ın hastane koğuşlarında ölüm meleğinin kanat çırpışlarını susturmaya çalışan Lambalı Leydi’yi (Florence Nightingale) görünce rahat bir nefes alıyordu.

Bir Türk kuvveti Balaklava’nın savunmasına katıldı. Ancak Türk subayları düşman karşısında yetersiz kaldılar. Ertesi yılın başlarında Ömer Paşa’nın kumandasında başka bir Türk kuvveti Yevpatoria’ya yollandı. Doğal ortamı olan toprak tabya savunmasında cesaretle çarpıştılar. Üstün güçte bir Rus kuvvetini püskürterek Çar Nikola’nın son bir kez daha onurunu kırdılar. Çar iki hafta sonra öldü, yerine geçen II. Aleksander da çok geçmeden barış istedi. O sırada Küçük Asya’nın doğu sınırında İngiliz subaylarının kumandasındaki bir Türk kuvveti Kars kalesinde soylu bir savunma sergiliyordu. Kalenin sonunda Rusların eline geçmesinin nedeni açlıktı; bu ise Türk makamlarının kuşatılanlara iaşe ulaştırmadaki ihmalinin sonucuydu.

Müttefikler ancak savaşın bu geç evresinde İngiliz subayların kumandasındaki yirmi bin kişilik bir kuvveti Kırım’a yollamayı düşündüler. Ama çarpışmak için değil. Çünkü 1855 Eylül’ünde Malakov Kalesi’nin Fransızlar tarafından zapt edilmesi Sivastopol’ün düşmesine ve Kırım Savaşı’nın son bulmasına yol açmıştı. Bu sonuç savaşmaya devam etmek isteyen İngilizlerin hoşuna gitmezken, hedeflerine ulaşarak İmparator Napoleon’u hoşnut eden Fransızlar barışta ısrar etmişlerdi.

Savaşın sonu 1856 ilkbaharında Paris Paktı’nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu paktla ona eşlik eden antlaşma, Rusya’nın Asya’da, müttefiklerin ise Avrupa’da zapt ettikleri toprakların iadesini içeriyordu. Bölgesel değişikliklere yol açmıyor, sadece çarın 1812’de ilhak edilmiş güney Besarabya’yla Tuna deltasının Moldavya’ya iadesini gerektiriyordu. Bu arada iki Tuna prensliği Rusya’nın özel korumasından çıkarılarak

sultanın egemenliğinin tanınması koşuluyla büyük devletlerin ortak korumasına girdi. Buraların halkının bağımsız ve ulusal bir yönetimi olacak, ibadet ve ticaret özgürlüğünden yararlanacak, kendi silahlı kuvvetlerini kurmak hakkına sahip olacaklardı.

Bu koşullar Tuna üstünde serbestçe seyretmenin yolunu açarken nehir uluslararası bir komisyonun denetimine bırakıldı. Karadeniz de aynı biçimde nötralize edildi, sularıyla limanları bütün ticaret gemilerine açılırken deniz kuvvetlerine kapandı. Bu arada kıyılarında donanmaya ait tersaneler bulunmayacaktı. Çanakkale ve İstanbul boğazları ise 1841 Antlaşması'nın yinelenmesiyle savaş gemilerine kapanacaktı.

Bütün Hıristiyan devletleri bu anlaşma çerçevesinde arabuluculuk yoluyla, gerekirse de silahlı müdahaleyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığıyla toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ediyorlardı. Kırım Savaşı'nda Müttefiklerin zaferi, muazzam insan kaybıyla finansal harcamayı uzun vadede mazur göstersin ya da göstermesin, Batılı devletlerle Rusya tarafından imzalanan Paris Antlaşması en azından Doğu Meselesi'nin yol açtığı çekişmeleri bir yirmi yıl daha durultacaktı. Bu şimdi yeni bir anlam kazanacaktı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde sultan tartışmalı statüleri savaşın nedeni olmuş olan Hıristiyan tebaalarını korumak için yeni bir girişimde bulunmuştu.

8 İtalya'nın kuzeyinde bir nehir: bugünkü Fiumicino. Sezar'ın Galya'sıyla İtalya'yı ayırıyordu. Sezar bunu silah kuvvetiyle aşınca kendini Pompey'in kontrolündeki Roma Hükümeti'yle bir iç savaş içinde buldu. Rubikon'u aşmak, geri dönüşü olmayan bir harekete girişmek anlamında kullanılır.

((34))

Lord Stratford Kırım Savaşı'nın sonuyla Paris Antlaşması'nın imzalanması arasındaki sürede Babıâli'yle Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir reform yasası üzerinde sürekli çalışmalar yapmıştı. Bu yasa 1856 başlarında yeni bir ferman olan Hattı Hümayun'la ilan edildi. Paris'te pazarlığı yürüten devletleri imparatorluğun iyi niyetleri ve uygar bir devlet olarak Batı'nın saygısına layık olduğu bahislerinde ikna etmek ve on dokuzuncu yüzyılın Türk Magna Carta'sını tamamlamak için bu yasa Tanzimat reformlarının ilkelerini tekrarladı ve kapsamlarını genişletti.

Hattı Hümayun, dinleri, ırkları veya dilleri ne olursa olsun bütün Osmanlı vatandaşlarının vergilendirilme, eğitim, adalet ve mülk sahibi olma, devlet görevlerine uygunluk, devlet işlerini yönetmeye seçilme gibi konulardaki özgür ve eşit statülerini sınıf ve inanç önyargısı olmadan her zamankinden daha somut bir dille vurguluyordu. Ek olarak ülkenin mali ve parasal sistemleri için somut reform önlemleri, ticaret ve tarım için olumlu özendirme çareleri, yollarla kanalların inşaatını tasarlıyordu. Tüzük Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman husumetine ve Avrupa'nın ilgisizliğine rağmen yeniden canlandırılmasını içererek Lord Stratford'un reformculuk kariyerini başarılı şekilde sona erdiriyordu.

Ama iyimserliği uzun sürmeyecekti. Mucize gerçekleşmedi. Tüzük gerçekten de Paris Antlaşması'nın maddelerinin arasına katılmıştı. Bu da, "Sultanın imparatorluğunun Hıristiyan halkına karşı şefkatinin ve iyi niyetlerinin" kabulü sayılırdı. Fakat bu iyiniyet, uygulanması için gerekli önlemlerin alınmasının reddi yüzünden sıfırlandı. Çünkü devletler sultanla tebaalarının arasındaki ilişkilere veya imparatorluğun içişlerinin yönetimine karışma hakkını üstlenmiyorlardı.

Genel olarak bu, İngiltere'nin, ne pahasına olursa olsun barış yapılmasını ve Rusya'nın yatıştırılmasını isteyen Fransa tarafından ihanete uğraması olarak görülmüştür. Stratford'un gerçekçi bir gözle gördüğü gibi, bu, imparatorluktaki reforma ölüm darbesi olabilirdi. İngiltere veya Fransa ya

da toplu olarak müttefik devletler olsun, dışarıdan bir tazyik görmedikçe Babıâli "doğal gevşekliğine yenik düşüp reform fermanını kendi haline bırakacak sadece sağduyulu ilkelerin bir kaydı olarak değeri olan bir kağıt parçası durumuna indirgeyecekti. "

Dolayısıyla Stratford Paris Antlaşması'nın imzalanmasına ilişkin şöyle bir gözlemde bulunmuştu: "O antlaşmanın altına imzamı atmaktansa keşke sağ elimi kesseydim. " Müttefikler savaşın son evresinde olduğu gibi, pazarlığın başından beri de sürtüşme içindeydiler; Fransızların prestijinin ve Babıâli üzerindeki etkisinin artması, Stratford'un görüşüyle, Türkiye'deki kariyerini adadığı yüce emelleri tersine çevirebilirdi.

Yine de tüm cesaretinin kırılmasına karşın Stratford hakkında, haklı olarak, kendilerine özgü yaşam biçimleriyle Doğu'yla Batı'yı on dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında hayal bile edilemeyeceği şekilde bir araya getirdiği söylenebilir. Lord Stratford'un misyonu kısa süre sonra sona erecekti. Ama daha önce tarihi olduğu kadar alaycı bir anlamı olan bir tören uyguladı. Sultan Abdülmecit'e hükümdarı Kraliçe Victoria adına İngiltere'nin en yüksek şövalyelik unvanı olan dizbağı nişanını taktı. Boynunda Aziz George'un mavi kurdelasıyla bir İslam hükümdarı olan sultandan İsa'nın bir şehidi ve askerine benzemesi talep ediliyordu. Büyükelçi 1858 Ekim'inde Türkiye'ye veda etti ve büyükelçi olarak yerine Sir Henry Bulwer atandı. Lord Stratford kendisininkinden çok farklı görüşleri olan bu diplomatın şahsında uğrunda çaba harcadığı her şeyin tersine döndüğünü ve bütün kazandıklarının terk edileceğini öngörebiliyordu.

Gelgelelim, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerini bundan sonra kaygılandıran ve Batı'yla ilişkilerini yönlendiren iç reformlardan çok borçlar sorunu olacaktı. Reformcuları maliye konusunda oldum olası parlamamış olan Türkiye ağır ağır, fakat kaçınılmaz şekilde iflas durumuna gelmekteydi. İthalatın ihracattan fazla olması ve ülkenin içinde verimli kaynakların geliştirilememesi bu süreci hızlandırıyordu. İmparatorluk hazinesi hemen hemen boşalmıştı. Silahlı kuvvetlerin ücretleri ödenmiyordu, hayat pahalılaşıyordu, yoksullaşan halk da reformculara ve yabancılara düşman kesilmişti. Babıâli, Kırım Savaşı'nın bedelini karşılamak için İngiliz ve Fransız müttefiklerinden önemli miktarlarda borç almıştı. Şimdi savaşı izleyen yirmi yıl boyunca ulusal ekonominin iyi

yönetilememesi sonucunda Avrupa'dan borç alma alışkanlığı yüz milyonlarca sterlinle bir borcun birikmesine neden olmuştu. Finans adamlarına ödenen yüksek komisyonlar ulusal borcu arttırmıştı.

1861'de Sultan Abdülmecit otuz sekiz yaşında öldü. Batı'ya sempati duyan ve liberal hedeflere yatkın bu yumuşak tabiatlı ve insancıl hükümdar, iyi niyetlerini uygulamaya koymak için gerekli kararlılık ve enerjiden yoksundu. Doğası açısından pasif, zevke ve rahata düşkün, harcamalarında sorumsuz olduğundan reformcu olarak başarılı olamamış, bu nedenle de ne Müslüman ne de Hıristiyan tebaalarını memnun edebilmiş, memleket içinde birliği sürdürememiş, Tanzimat Fermanı'ndaki çoğu ilerici önlemleri gerçekleştirememişti.

Yerine geçen kardeşi Abdülaziz onunla şahsen iyi ilişkiler içinde olmakla beraber, bu arada gerici güçlerle siyasi açıdan entrikalar çevirmişti. Abdülaziz görünüş itibariyle yakışıklı ve güçlü kuvvetli bir sultandı. Kaslı bir bedeni, buna karşın eğitimsiz bir kafası kaprisli ve aniden sinirlenen bir karaktere sahipti. Saltanatının başlarında öncellerini örnek alan reformcu eğilimler sergilemişti. Sarayın harcamalarını denetlemeyi ve devletin olanaklarını idare etmeyi üstlenmişti. Ama çok geçmeden bu iyi niyetlerini yalanlamaya başladı. Sarayda kardeşinin sayısız cariyelerini emekliye ayırdıktan sonra, kendisi de üç bin harem ağasının görevlendirilmesini gerektirecek kadar kalabalık bir harem kurmuştu. Politika alanında vezirlerini her türlü reform planlarında engelliyor, böylece gericileri sevindiriyordu; bu arada yabancı devletler başlangıçta Paris Antlaşması'na hürmeten Babıâli'ye baskıdan kaçınmışlardı. Ancak Fransız Hükümeti İngiltere'yle Avusturya'nın da desteğiyle daha aktif bir reform politikasına zorlayan bir nota verince 1867'de toplu halde müdahale ettiler. Sultanın karşı koyduğu nota, iki ilerici veziri olan Ali ve Fuat paşalar tarafından çok iyi karşılandı. Bu vezirler her şeye rağmen gelecek üç yılın içinde Meclisi Vâlâ'yı yeniden düzenlemeyi ve adaletle eğitim alanlarında yenilikler kabul ettirmeyi başardılar.

Ama bir yandan da tamamen farklı bir reform hareketi filizleniyordu. Bu yalnızca yönetenlerden değil, yönetilenlerden de kaynaklanıyordu ve yalnız toplumsal değil, anayasal değişiklikler de hedefliyordu. Reformcu Mahmut

on dokuzuncu yüzyılın başlarında koruyucu, ama aynı zamanda hükmedici bir sultan olmuş, iyilikçi bir despotluk ruhuyla halkına destek olmuş, onlara yararlar sağlamıştı. Saltanatının başından beri şöyle bir ikilemi kavramıştı: kabullendiği liberallik görevinde ancak geçen yüzyıllarda aşınmış bulunan mutlak otoritesinin önündeki engelleri tek tek ortadan kaldırarak başarılı olabilirdi. Böylece atalarınınkinden daha mutlak yetkiler benimsemişti. Bu yetkilerin, aydın tasavvurlarını yürütmeye kararlı, güçlü iradeli bir sultan tarafından kullanılması en azından gelişmenin ilk evresini gerçekleştirmişti. II. Mahmut Batılılaşmış bir toplumla İslamın yapısındaki uyumsuzluklardan bazılarını çözümlemeye başlamıştı.

Ama çalışmalarının devamı aynı derecede güçlü iradeli bir ardılının olmasına bağlıydı, ki tüm ilerici emellerine karşın Abdülmecit öyle biri değildi. Babası, hükümdarın dışındaki tüm alternatif güç kaynaklarını ortadan kaldırmakla arkasında ancak kendi çapındaki bir hükümdarın doldurabileceği olası bir boşluk bırakmıştı. Tanzimat'ın reformları şekillenirken işlevsel yapısının boşluğu fazlasıyla göz önüne serilmişti. Reformların sultanın tebaalarının haklarıyla çıkarlarına etkin biçimde uygulanması, bu durumda ulemayla taşra otoritelerini sağladığı hiçbir yeni ara kuruluşa bağlı olamazdı. Tüm danışma mekanizmasına ve tumturaklı garantilerine rağmen, bu uygulama tamamen sultanın fermanlarının otoritesine bağlıydı, ki bunlar çok zaman sorumsuz vezirlerin etkisiyle şekilleniyordu.

Abdülmecit ruhen değilse bile aslında babası II. Mahmut'un ona miras bıraktığı otokratik yönetimi belki daha az kasıtlı olarak uyguluyordu. Bu ara dönemden sonra Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla kontrolsüz bir otokrasinin veya mutlakiyetin artan gücü doruğa yükseldi. Görüşleri açısından gerici olan ve liberal ilkelerden etkilenmeyen Abdülaziz, güçlü bir merkeziyetçi hükümet ve inatçı iradesine sıkıca kenetlenmiş bir bürokrasi aracılığıyla tam bir mutlak despot olarak ülkeyi yönetecekti. Böylece Osmanlı rejimi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sorumlu bir otokrasiden sorumsuzuna dönüşmüştü.

Bu, sert bir tepki süreci sonucunda yepyeni bir reform evresine, demokrasinin gerçek anayasal ilkelerine dayanan eskisine kıyasla daha temelden tasarlanmış ve daha geniş kapsamlı bir evreye yol açtı. II.

Mahmut, onun arkasından da Abdülmecit aydınlanmayla gelişimi mevcut sistem içinde bilim, hukuk, eğitim ve hükümet mekanizması açılarından Batılılaşma yoluyla aramışlardı. Ancak şimdi yönetime kattığı olgunlaşmış seçkinlerin arasında yabancı dil ve düşünce bilgisi ve Batı'daki yaşam deneyimleriyle kulakları dolan orta tabakadan genç bir aydınlar sınıfı türemişti. Bunlar reform sorununa ideolojik temelli siyasal bir çözüm aramaktan yanaydılar. Çünkü Batı gözlerinin önünde liberal demokrasinin ilkelerini anayasal ve parlamenter hükümet uygulamasına mal etmekteydi. Abdülaziz'in bir yandan saltanatı sürerken Tanzimat'ın sınırlı Batılılaşma reformlarına ön ayak olmakla yetinmeyip daha ileri gitmeyi ve devletin otokratik gücünü Batılı anlamda sınırlamanın çarelerini aramaya başladılar.

Avrupalı ulusların 1848 Devrimi'nden beri aktif olarak ulaşmaya çalıştıkları milliyetçilik yoluyla özgürlük idealine burada da özenen bir muhalefet grubu vardı. Çoğunlukla laik bir öğrenim görmüş bu genç Türkler yeni ve cesurane bir yol tutturmuşlardı. Sloganları *Hürriyet*'ti, oysa Tanzimat'ınki sadece *Adalet*'ti. Bu gençler böylece reformun önceki limitlerini aşarak ancak ihtilale gidebilecek bir yolda ilerlediler. Hedefleri Türkiye'de bir meşrutiyet hükümeti kurmaktı. Bunun bir yandan Batılı liberal düşüncelerini savunurken aynı zamanda İslamın fikirleriyle geleneklerindeki en iyi unsurlarla kaynaştırmaya çalışıyorlardı.

Bireysel fikirleriyle bu kişiler hedeflerinin gerçekleşmesinin şekli açısından ideolojik ve kişisel olarak birbirlerine ters düşüyorlardı. Fakat 1865'de onları temsilen küçük bir grup Boğaziçi'nin yukarı taraflarındaki Belgrat Ormanı'ndaki tarihi bir piknikte Türkiye tarihindeki ilk siyasi parti olacak olan bir ittihat kurdular. Genç Osmanlılar ya da Jön Türkler adıyla tanınacak bu birliğin çok geçmeden 250 üyesi olacaktı. Düzenlenmesinde İtalya'daki Carbonari'yi ve Polonya'daki başka bir topluluğu örnek alan bu gizli cemiyetin üyeleri bir dizi ayrı gizli hücre şeklinde çalışıyorlardı. Aslında kurdukları bir ihtilal komitesiydi. Yeni reformcular değişikliği yukarıdan kabul ettiren politikacılar değil, aşağıdan değişiklik isteyen aydınlardı. Edebiyat ve özellikle giderek gelişen gazetecilik yöntemiyle çalışıyorlardı. Kırım Savaşı'nın sonuçlarından biri Türk basınının kapsam ve etki açısından yaygın şekilde güçlenmesiydi.

Genç Osmanlılar'ın ikisi 1858'de ölen Reşit Paşa'nın koruması altındaydı. Bunlardan biri 1848 Devrimi sırasında Paris'te öğrenci olan, İstanbul'da önemli bir gazete çıkaran, aynı zamanda şair ve oyun yazarı olan İbrahim Şinasi'ydi. Diğeri ise sarayın hizmetinde olan, daha başka önemsiz görevlerde çalışan, 1867'de de gönüllü olarak sırasıyla Paris, Londra ve Cenevre'de sürgün hayatı süren Ziya Paşa'ydı. Paşa meşruti bir hükümetin tok sözlü savunucusu kesildi ve sultan tarafından parlamenter yetkileri giderek gelişecek bir millet meclisinin kurulması için çalışmaya başladı. Namık Kemal ondan daha genç ve daha köklü değişikliklerin yapılmasını isteyen bir ıslahatçıydı. Yüksek rütbeli bürokratlar yetiştirmiş bir hanedandan gelen Namık Kemal siyasal bir gazeteci ve deneme yazarı olarak çalışmış, iki birleşik kavram olan *Hürriyet* ve *Vatan* ilkesini benimsemişti.

Yasalar çerçevesinde ve yurttaşların siyasal haklarına özellikle saygılı bir hürriyet ve özyönetim görüşü ortaya atmıştı. Gelişmiş ihtilalci mesajı, halkın egemenliğini ve yönetim yetkilerinin yönetilenlerden kaynaklanması gerektiği fikrini içeriyordu. Bunun içeriğindeki istişare ilkesine göre “yasama yetkisi hükümetin elinden alınıyordu.”

Gerçek bir Müslüman olan Namık Kemal programını İslam ilkeleriyle uzlaştırmakta zorlanıyor, İslamın geçmişinde buna emsaller arıyor, istişari ve temsili hükümet ilkesini Kuran'ın bir ayetine göre haklı çıkarmaya ve bunun bir şeklinin ıslahat hareketinden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulandığını göstermeye çalışıyordu. Bunun İslam yasalarıyla ilahiyatının ışığında kanıtlanması zor olsa bile, Batı değerlerine bağlanarak artık geleneksel İslamla tatmin olmayan eğitim görmüş yeni bir kuşağa çekici gelmek avantajı vardı. İslamda bir paraleli olmayan bu temsili hükümet modeli için Namık Kemal, III. Napoleon döneminde fazla otoriter düzen yanlısı bulduğu Fransa'nınki yerine İngiltere'nin liberal parlamento anayasasını yeğlemişti. Diğer yandan Londra'nın “otoriteye karşı kamuoyunun boyun eğmeyen gücü”nü siyasal ilkeler açısından “dünyaya örnek” olarak görmüştü.

Londra ve Paris'le ilgili doğrudan deneyimi bir sürgün döneminden kaynaklanıyordu. Seyahatlerine Genç Osmanlılar'ın güçlü bir yandaşı olan zengin ve haris Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa destek veriyordu. Mustafa

Fazıl Mısır hanedanının vârisiyken, kendisinden kırk gün büyük ağabeyi İsmail Paşa sultandan Hidiv unvanını elde etmiş ve Mısır veraset yasasının oğlu lehine değiştirilmesini sağlamıştı. Fazıl Mısır Hidivi olamasa bile meşruti bir Osmanlı İmparatorluğu'nu sadrazam olarak yönetmeyi hayal ediyordu. Paris'ten sultana Fransızca olarak yolladığı bir açık mektupta imparatorluğunun durumunu ayrıntılı şekilde eleştiriyor ve yazısını bir anayasa talebiyle bitiriyordu. Bu belge Namık Kemal ve arkadaşları tarafından Türkçeye çevrildi ve yazı işleri müdürlüğüne atandığı gazete vasıtasıyla halka duyuruldu.

Buna hükümetin gösterdiği tepki sert oldu. Gazetelerin tutumunu çok sıkı kurallarla sınırlayan ve bunların mahkemelerce uygulanmasını sağlamak için bir basın komisyonu kuran yeni çıkarılmış basın yasası resmen ihlal edilmiş oluyordu. Hükümet memuru olan Kemal'le Ziya Paşa'nın böylece taşraya tayinleri çıktı. Fakat onlar Prens Fazıl'ın daveti üzerine gizlice Paris'e kaçtılar. Prens orada onları Fransa'nın siyasal ve resmi çevrelerine soktu; evini Genç Osmanlılar'ın karargâhı olarak kullanmalarına izin verdi. Burada sürüldüğü Anadolu'dan kaçan Ali Suavi adında başka bir gazeteciyle birlikte *Hürriyet* adında Türkçe bir gazete çıkardılar.

Sultan Abdülaziz 1867 yazında önce Paris'e, sonra da Londra'ya bir resmi ziyaret yaptı. Böylece ordusunun başındakiler sayılmazsa, imparatorluğunun sınırları dışında seyahat eden ilk Osmanlı hükümdarı oluyordu. Fransız Hükümeti'nin nazikâne istemi üzerine ve Türk büyükelçisinin zoruyla Namık Kemal'le grubu Londra'ya geçtiler. Prens Mustafa Fazıl bundan sonraki birkaç yıl boyunca oradaki faaliyetlerini finanse edecekti. Sultan oraya gelince, Crystal Palace'daki resmi bir havai fişek gösterisi sırasında halkın arasına karıştılarsa da kırmızı fesleriyle Abdülaziz'in dikkatini çektiler. Sultan onların kim olduklarını sorduğunda Hariciye Nazırı'ndan, "Onlar efendimize karşı olanlar," yanıtını aldı.

Arada geçen süre içinde hukuk ve ekonomi öğrenimi görmüş ve Fransızca eserleri Türkçeye çevirmiş olan Namık Kemal, Viyana'ya yaptığı bir ziyaretten sonra 1870 yılının sonunda Türkiye'ye döndü. Orada destansı bir dram olan *Vatan*'ı (Vatan yahut Silistre) yazdı. Eser İstanbul'da coşkulu bir seyirci kitlesinin karşısında oynandı ve Kemal'in editörü olduğu etkili *İbret* gazetesinde aynı derecede coşkulu bir dille övüldü. Kırım Savaşı'nda

Silistre'nin Ruslara karşı kahramanca direnişini anlatan oyunun ana teması sadakat ve bağlılıktı, ama sultana veya İslam topluluğuna değil, daha az bilindik olan "millet" kavramına. Bununla ilgili basın yorumu hükümetin gözünde ihanetle hemen hemen eşanlamlıydı. Gazete meydan okuyan son bir başyazıdan sonra kapatıldı, Namık Kemal de sıkı bir gözaltıyla Kıbrıs'a Magosa zindanına sürüldü. Bundan sonraki üç yılı burada bir mahkûm olarak çile çekerek geçirecekti.

Bu arada 1871'de Tanzimat Dönemi'nin aydın görüşlü devlet adamlarının sonuncusu olan Ali Paşa ölmüştü. Arkadaşı ve kafa dengi Fuat Paşa da ondan iki yıl önce ölmüştü. Bütün vezirleri arasında yalnız Ali Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in üzerinde bir tür kontrolü olabilmişti, öyle ki ölümünden sonra hükümdarın, "En sonunda özgür bir adamım," dediği söylenir. Gerçekten de dizginsiz iradesini Babıâli'ye kabul ettirmekte, İslami gericiliğe, Avrupa karşıtı şovenizme ve mutlakiyete doğru yoluna devam etmekte, bunlarla birlikte dizginsiz harcamalarda bulunmakta özgürdü artık. III. Napoleon'un Fransa-Prusya Savaşı'ndan yenik çıkması ve bunun sonucunda prestijinden çok şey kaybetmesi sayesinde Fransızların engelleyici liberal etkisinden de kurtuldu. Tanzimat'la ondan sonraki tüzüğün reformlarının hükmü kalmamış, böylece Lord Stratford da Redcliffe'in karamsar tahminleri gerçekleşmiş görünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1871'den itibaren gerilemeyi ve bağnazlığın karanlığıyla finansal uçurumun kıyısına gidişini hızlandırdı.

Böylece oluşan siyasal boşlukta güç merkezi Babıâli'den yine saraya kaydı. Zaten sultan da Rus çarı gibi saltanat sürme niyetinde olmasıyla böbürleniyordu, şöyle ki vezirleri bir sadrazama değil, doğrudan doğruya kendisine karşı sorumlu olacaklardı. Sadrazamlığa haris ve sorumsuz Mahmut Nedim'i[9] atamakla işe başladı; gerekçe olarak onun, vezirlerinin içinde kendisinin, sultanın, dediklerini yerine getirenlerin ilki olduğunu ileri sürdü. Nedim çok geçmeden idare mekanizmasında kaos yarattı, eski vezirleri sürgüne yolladı, memurlara yol vererek veya yerlerini değiştirerek onları "sürekli bir rotasyon" halinde tuttu. İçlerinden hiçbirinin onun nüfuzuyla rekabet etmemesine veya efendisi sultanın kişisel mutlak yönetimine karşı çıkmamasına kararlıydı.

Mahmut Nedim Paşa'yı 1872'de görevinden aldıktan sonra Abdülaziz üç yıllık bir sürenin içinde altı sadrazam atadı. İradesine boyun eğmelerinde ısrar ederek ve başka vezirlerin atanmasında kendilerine danışmayı reddederek onları sadece yetkisiz birer kukla olarak görüyordu. Bunların ilki ve en önemlisi Mithat Paşa'ydı. Meşruti reformun bu temel direği Nedim Paşa'nın görevden alınmasını hızlandırmıştı. Babıâli'nin hizmetinde üstün bir taşra idarecisi olarak sivrilmiş, ıslahat görmüş sisteme göre yönettiği eyaletlere uzun zamandan beri görmedikleri güvenlikle refahı tattırmıştı. Fakat Mithat Paşa çok geçmeden sultanın gözüne fazla etkili ve bağımsız göründü ve çok sayıda entrika sonucunda ancak üç ay görevde kalabildi. Böylece Nedim Paşa bir kez daha sadaret makamına çağırıldı.

Sultanın kaprisleri şimdilerde akli ve duygusal dengesi konusunda şüphe yaratacak kadar fazlalaşmış ve acayipleşmişti. Giderek daha buyurgan oluyordu, vezirlerin, önünde secde etmelerinde ve oğlunun ayaklarını öpmelerinde ısrar ediyor, adı onun gibi Aziz olan memurların resmi belgelere başka bir adla imza atmalarını talep ediyor, askerleriyle oyuncak gibi oynuyor, yalancıktan savaş oyunları oynamalarını emrediyor, çok fazla yumurta yiyordu. Favori eğlencesi olan horoz dövüşlerine öylesine merak sarmıştı ki, kazananlara madalyalar ve nişanlar dağıtıyor, kaybedenleri sürgüne yolluyordu.

Abdülaziz Avrupa başkentlerine yaptığı geziden döndüğünde, bunların onu çok etkileyen lüksünü ve zenginliklerini taklit etmeye, hatta doğu ölçütlerine göre aşmaya kalkıştı. Kral ailesinden yabancı konuklarının iade ziyaretlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda görkemli eğlenceler düzenledi ve çok geçmeden bu uğurda yılda iki milyon sterlin harcama yapmaya başladı. Gezisi sırasında Avrupa teknolojisinin harikalarından çok etkilendiğinden zırhla kaplanmış gemilerin inşaatına ve imparatorluğunun topraklarına demiryolları döşemeye muazzam paralar harcadı. Devletin finansal krizi ciddileşince meydan okurcasına Bağdat demiryolunu kendi parasıyla yaptıracağını duyurdu.

Kendi sosyal listesi zaten imparatorluk hazinesinin toplam harcamalarının yüzde on beşini yutuyordu. Batılı bankerlerden ödünç para almak ise fazlasıyla kolaydı. Türkiye'nin zengin doğal kaynaklarının iyimser tanıtımından heveslenen Avrupalı yatırımcılar, bu arada ülkenin

bunları işlemedeki ve mali meselelerini çözümlemedeki yeteneksizliğini görmezlikten geliyorlardı. Osmanlı hazinesinden elde edilen faiz girdileri çoğu İngiliz yatırımlarının iki katıydı. Biriken faizlerin ise Türklerin artan devlet gelirlerinden değil, ilave yabancı kredilerden ve tahvil ihraçlarından ödenmesi ve Richard Cobden'in sözleriyle Türkiye'nin "ise hiç faiz ödemesi yapmayıp faizleri ödemek için gereken parayı borç alması" yatırımcıyı fazla rahatsız etmiyordu. Osmanlı'nın borcu bu şekilde çığ gibi artarak yirmi yılın içinde dört milyon sterlinden iki yüz milyon sterline fırlamıştı hem de devletin gelirlerinde buna karşı bir artış olmadan, öyle ki bu işlemlerin masrafları hükümetin yıllık gelirlerinin yüzde 50'sinden fazlasını kapsıyordu. Ekonomik bir felaketin eşiğindeydi.

Hükümet 1873'den itibaren Anadolu'da bir kuraklık ve açlık süresiyle, bunun sonucunda da yaygın sefalet ve hoşnutsuzlukla karşı karşıya kaldı. Bunu izleyen kış mevsimi ise o kadar sert geçti ki kurtlar İstanbul'un varoşlarında dolaşmaya ve gelen geçenleri parçalayıp yemeye başladılar. Korkunç sayıda koyunla sığır ölüyor, köylerde insanlar açlıktan can veriyor, sokaklarda yığılıp kalanların cenazeleri kalkmıyordu. Tarım alanındaki yokluklar zorunlu vergilerin toplanmasına bile engel oluyordu. Öyle ki imparatorluk hazinesinin hükümet işleri için gereken parayı bulamadığı bir zaman geldi.

Sonuç muazzam bir mali çöküş oldu. Osmanlı Hükümeti 1875 Ekim' inde büyük bir bütçe açığı nedeniyle Babıâli'nin alacaklılarının, hesaplarına düşen faizin yalnız yarısını alabileceklerini duyurdu. Kalan yarı gelecek beş yılın içinde yüzde beş oranında faiz veren bonolarla karşılanacaktı. İşte bu Osmanlı Hükümeti'nin yurtdışındaki kredisiyle itibarını yok eden bir aksamaydı. Yurtiçinde de hükümet bonolarına yatırım yapan Ermenilerle Rumlardan başka, sorumlu görevlerde bulunan Türklerin arasında da sultanla hükümetine karşı içerlemeyi körüklemişti. Bu duyurunun arkasından bir Boğaziçi vapurundaki yolcuların, biletlerin yarı parasını nakit ödeyip diğer yarısı içinse beş yıllık bonolar teklif ettikleri alay misali söylenmeye başladı.

Hükümetin mali iflas sorunları yurtiçindeki ayaklanma haberleriyle daha da ciddi bir görünüm aldı. Kötü bir hasatın arkasından vergi toplayıcılarının zorlamalarının kışkırtmasıyla Hersek'de yerel makamlara karşı bir isyan

patlak verdi. Bosna'ya da yayılmasıyla çok geçmeden Hilal'le Haç'ın arasında iç savaş başladı. Karadağ'la Sırbistan da (hoş, ikincisinin aşağı yukarı bağımsız bir devlet olmak dolayısıyla Babıâli'den ciddi şikâyet nedenleri yoktu ya) silahlı gruplarla müdahale ettiler. 1876 yazında ise Bulgaristan'ın kalan kısmının kışkırtmasıyla ayaklanma ateşi yayıldı. Olay bir Balkan ihtilal hareketinin başlangıcı olacak, bu, gelecek kuşakta arka arkaya savaşlara yol açacak, sonunda da Balkan yarımadasının bütün görünümünü değiştirecekti.

Bulgaristan'da kendini bir Slav Napoleon'u olarak gören bir asi lider, yandaşlarını terörist yöntemlere sürüklüyordu. Bulgarlar Müslüman Türklere saldırıp onları vahşice katletmeye başladılar. Fakat aradan on gün geçmeden bu isyan intikam peşindeki başıbozuklar tarafından daha korkunç bir vahşetle bastırıldı. İşledikleri korkunç cinayetler İstanbul'daki İngiliz delege tarafından, "Belki de yüzyılın en tiksindirici cürmü," olarak damgalandı. Başıbozuklar sayısız köyü yakıp kül ettiler.

Bu hikâye, Kırım Savaşı'nın muharebeleri gibi *Daily News* adındaki İngiliz gazetesinin muhabiri tarafından dünyaya duyuruldu. Türklerin "kutsal" savaş yüzyılları boyunca insanlık böylesi ortaçağ manzaralarının yabancısı değildi. Şimdi daha uygar on dokuzuncu yüzyılda genellikle Tatar olan ilkel ve bağnaz başıbozuklar tarafından tekrarlanıp münasebetsiz bir basın tarafından ilk kez dünyaya duyurulması umumi bir dehşet ve öfke yarattı. Liberal Bay Gladstone, "Bulgaristan Dehşeti" adında çok satan bir risale yazdı: "Türkler hezeyanlarını mümkün olan tek şekilde onarsınlar, yani pılı pırtıyı toplayıp harap ettikleri ve pislettikleri eyaletten çıkıp gitsinler," diye istemini dile getirdi.

Osmanlı hazinesinin ödemelerini büyük ölçüde aksatmasıyla aynı zamana denk gelen bu Bulgaristan katliamları Türkler hakkında korkunç yeni bir imaj oluşturdu. İngiltere'nin her yerinde Türkiye'ye karşı bir nefret alevlendi. Bu durum, "Yarım uygar olduğunu bildiğimiz bir ulusu destekledik," diye bir açıklama yapan İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Henry Elliot'u şaşırtmadı. Türkiye'ye Kırım Savaşı'nda destek sağlayan İngiltere kamuoyunun sempatisinden aniden eser kalmamıştı. İngiltere'nin Tory (muhafazakâr) Partisi'nden Dışişleri Bakanı Lord Derby de bu kışkırtmanın etkisiyle, "Rusya şimdi Babıâli'ye savaş ilan etse bile

majestelerinin hükümeti bir müdahaleyi olanaksız bulacaktır,” diye iddia etti. Gerçekten de Gladstone’un risalesinin yayımlanmasından sonra çar Babıâli’deki Rus Büyükelçisi General Ignatiev tarafından, “Bulgaristan katliamları Rusya’ya daha önce sahip olmadığı bir şeyi... İngiliz kamuoyunun desteğini kazandırdı,” diye bilgilendirildi.

Rusya 1820’den beri Balkan eyaletleri Slavlar arasında isyan kışkırtmacılığı yapma politikasını aralıksız sürdürmüştü. Eşzamanlı olarak Babıâli’de de Rus çıkarları için canla başla çalışmıştı. General Ignatiev bu bağlamda Batı etkisini kuvvetlendirecek bütün reform politikalarına duyduğu husumeti paylaşan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın şahsında güçlü bir müttefik bulmuştu. Reformcu Mithat Paşa kısa bir süre iktidara gelince Ignatiev sinsice ona karşı çalışmıştı. Mithat Paşa -kuşkusuz entrikaların da katkısıyla- görevden alınınca Ignatiev, Abdülaziz’e Rusya’da olduğu gibi hükümdarın kayıtsız şartsız egemen olduğu bir yönetim biçimi için ısrarda bulundu.

Mahmut Nedim tekrar iktidara dönünce Ignatiev, “İstanbul’da duruma hâkim oluşuyla, böbürlenir olmuştu. Bir meslektaşının bildirdiği gibi, Rusya’ya bağlı bir sadrazam ve Batı’ya düşman bir sultan, Rusya’nın hasımlarının önerilerini dinlemektense onun gösterdiği yolu izlemeye daha hevesli olacaktı. İngiliz ve Fransız bono sahiplerinin rahatsızlığına bir yandan hoşnutluk duyarken Türklerin, genellikle teşvik ettiğinden şüphelenilen borçlarını ödemeyi aksatmalarına için için seviniyordu. Ama sonuçta fazlaca abartmış oldu. Çünkü iktidardan düşen Mahmut Nedim oldu; aradan çok geçmeden de Abdülaziz öldü.

1876 yazının başlarında altı bin softa veya ilahiyat öğrencisi İstanbul’un başlıca üç camiinin medreselerindeki derslerini bırakarak bir gövde gösterisi yapmak üzere Babıâli’nin önünde toplandılar. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’yla şeyhülislamın görevden alınmasını istiyorlardı. İçlerinden bazılarının, sadrazamın asılması için yeterince yüksek olup olmadığını görmek için binanın önündeki parmaklıkları ölçtükleri söylenmiştir. İlahiyat öğrencilerinin başkaldırıları her ne kadar on altıncı yüzyıldan beri Türkiye’nin sosyal ve siyasal tarihinde geleneksel bir uygulama olmuşsa da, bu seferki ayaklanma hükümette bir değişiklik başlatmak için önceden

ücretlerinin ödenmiş ve düzenlenmiş olması itibariyle eskiden olanlardan farklıydı. Böylece Avrupa'nın bazı bölümlerinde olağan karşılanan fakat burada gelecek için uğursuz bir emsal oluşturacak olan bir gelenek Türkiye'ye de mal edilmiş oldu. Bu başkaldırının, şimdilerde Genç Osmanlılar'ın Meşrutiyet hareketine önderlik eden Mithat Paşa tarafından organize ve finanse edildiği söyleniyordu.

Sultan öğrencilere boyun eğerek şeyhülislamla Mahmut Nedim Paşa'yı azletti. Mahmut Nedim'in yerine atadığı Mütercim Rüştü Paşa sadrazam olurken Mithat Paşa da Şurayı Devlet'in başkanı olarak hükümete döndü. Ama bu sadece bir başlangıçtı. Bundan sonra İngiliz büyükelçisinin bildirdiğine göre "Kanun-i Esasi" kelimesi herkesin dilindeydi. Mithat Paşa'nın bununla kast ettiği, hürriyet, eşitlik ve hükümetin sorumluluğu ilkelerine dayanan ve imparatorluk içinde sınıf ayırımı olmaksızın bütün ırk ve inançların temsil edileceği gerçek bir ulusal istişare meclisinin kurulmasıydı. Sultanla vezirleri de bundan böyle bu meclis karşısında sorumlu olacaklardı. Sultanın var olan mutlak gücü İngiliz hükümet sistemi modeline göre milletin istişare ve iradesine tabi olarak sınırlanacaktı.

Bunu haklı göstermek için Kuran'daki nispeten demokratik emirler vurgulanıyordu. Sultanın şimdiki mutlak otorite uygulaması, bunların yorumunun ışığında ulusunun haklarını gasp ediyor, böylece de Kutsal Yasa'ya karşı geliyordu. Çünkü bunun ilkelerine göre devletin çıkarlarını ihmal eden bir hükümdara itaat etmek gerekmiyordu. Mithat Paşa'nın önerileri kısa zaman önce ölen Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867'de sultana yazdığı ve bu değişiklikleri yapmasını istediği mektubundaki önerilerin bir yansımasıydı. Ancak şimdi değişikliklerin yukarıdan beklenmeyip aşağıdan tehditle zorlandığı ima ediliyordu. Plan "Müslüman Vatanseverler" imzasını taşıyan bir bildiriyle duyuruldu. Bildiri, Osmanlı'nın iyiniyetinin bir göstergesi olarak yurtdışında Avrupa'nın devlet adamlarına da dağıtıldı. Ancak şimdilik yurtiçinde gizli tutuluyordu. Çünkü içinde "zavallı deli" olarak nitelenen sultanın tahttan indirilmesinin olasılığından da söz ediliyordu.

Nazırlarının niyeti de bu idi. İlk iş olarak yeni şeyhülislamdan sultanın tahttan indirilmesini onaylayan bir karar çıkarttılar. 30 Mayıs 1876 günü daha şafak sökmeden Dolmabahçe Sarayı kara tarafından iki tabur,

Boğaziçi yanından savaş gemileri tarafından kuşatılırken bir başka gemi de Ignatiev'in bir müdahalesinin önüne geçmek için Boğaz'ın daha yukarısında Rus elçiliğinin yazlık binasının karşısına yerleştirildi. Mithat Paşa'yla diğer nazırlar bundan sonra harbiye nezaretinde buluştular; şeyhülislam da sultanın "akli denge bozukluğu" siyasi meselelerden anlamamak, devletin gelirlerini özel harcamaları için kullanmak, devletle topluma zararlı davranışlarda bulunmak gibi gerekçelerle tahtından indirilmesi için çıkarılan fetvayı okudu. Nazırlar bundan sonra daha önce özel dairesinden getirtilmiş olan sultanın yeğeni ve vârisi V. Murat'a sadakat yemini ettiler.

Şafak sökerken donanmanın gemilerden yapılan 101 parelik top atışı yeni sultanın tahta çıktığını haber veriyordu. Abdülaziz hiçbir direniş göstermeden feragatnameyi imzaladı ve Topkapı Sarayı'na hapsedilmesine boyun eğdi. Bu kansız hükümet darbesi İstanbul halkı tarafından sevinçle karşılanırken nazırlardan biri tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kıyaslanabilecek uğurlu bir olay olarak nitelendi. Yarım yüzyılın içinde öğrenci topluluğunun ve devletin içinde, despotluğun aracı olacak yerde ona karşı kullanılan bir güç kaynağı türemişti.

Sultan Murat'ın tahta çıkması ülkedeki liberal unsurlar tarafından olumlu karşılanırken Yeni Osmanlılar'dan birçoklarına sarayda görevler verildi. Bunların içinde başı çeken Namık Kemal, Kıbrıs'tan dönerek yeni sultanın özel sekreteri olmuştu. Davalarına sempatisi olduğu öteden beri bilinen Murat, imparatorluk içinde Kanun-i Esasi reformu için bir ümit olacak gibi görünüyordu. Ne yazık ki bu beklenti gerçekleşmeyecekti. V. Murat gençliğinde zekâsıyla dikkat çekmişti. İyi bir öğrenim görmüş, Doğu kültürü kadar Batı kültürüne de ilgi duymuştu. Ayrıca Abdülaziz'e eşlik ettiği Avrupa seyahatinde yabancılar üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı. Fakat dönüşünde yurtiçindeki ve sürgündeki liberallerle gizlice bağlantı kurmaya başlayınca sultan, ona kuşkuyla bakmaya başlamıştı. Abdülaziz böylece yeğenini sıkı bir gözaltında yalıtılmış bir hayat sürmeye mahkûm etmişti. Murat'ın yay gibi gergin bünyesi ne yazık ki bu baskıcı hayata ve alkole yenik düşmüştü.

Sinir krizlerinin pençesinde yaşamıştı, tahta çıkması için gece vakti aniden çağırılması bile onu şoke sokmuştu. Birkaç gün sonra onun da asabi

dengesi zayıf olan ve bir atardamarını keserek intihar eden Abdülaziz ölü olarak bulununca Murat bir sarsıntı daha geçirecekti. Eski hükümdar sakalını kırpmak bahanesiyle elde ettiği küçük makasla yapmıştı bu işi. Olayın şoku Murat'ın akli dengesi üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştı. Harbiye ve Hariciye nazırlarının bir kabine toplantısında sözde Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinin intikamını almak isteyen öfkeli bir Çerkez subayı tarafından vurulması, Murat'ın durumunu daha da kötüleştirdi.

Kılıç kuşanarak sultan ilan edilmesi gereken Murat halkın karşısına çıkamayacak ya da devlet işleri göremeyecek durumdaydı. Kendisini muayene eden Türk ve yabancı doktorların tanısı, sultanın, tedavisi zaman isteyen bir sinir krizi geçirdiği doğrultusundaydı. Yurdun içindeki ve dışındaki siyasal krizin önemliliğini göz önünde tutan nazırları gönülsüz de olsa bu sultanı da tahtından indirip yerine daha aktif ve etkili bir hükümdar geçirmeyi düşünmeye başladılar. Sıradaki, Murat'ın yaşça daha küçük kardeşi Abdülhamit'ti. O da inziva içinde yaşatıldığından nasıl biri olduğu bilinmiyordu.

Mithat Paşa nazır arkadaşları tarafından Abdülhamit'e başvurup Murat iyileşinceye kadar naip olarak görev yapmaya razı olup olamayacağını sormakla görevlendirildi. Osmanlı tarihinde böylesi bir tedbirin bir emsali yoktu. Abdülhamit kesin olarak reddetti. Tahtta gerçi gözü vardı, ama şartsız olarak. Ayrıca, Murat'ın hükümdarlık yapacak durumda olmadığına dair bir doktor raporu alınmasında ısrar ediyordu. Amacına ulaşmak için bazı vaatlerde bulunmaya hazırdı. Mithat Paşa, onu tekrar ziyaret etti. Beraberinde teklif edilen yeni Kanun-i Esasi'nin taslağını getirmişti. Bu, o yılın daha önceki bir tarihinde devlet adamlarıyla ulema üyelerinden oluşan bir komite tarafından kendisinin de yardımıyla Belçika'yla Prusya'nın on dokuzuncu yüzyıl anayasaları örnek alınarak hazırlanmıştı. Abdülhamit üç şarta uymayı taahhüt etti: Kanun-i Esasi'yi uygulayacaktı, ülkeyi sorumlu danışmanlar aracılığıyla yönetecekti, kardeşinin saray kâtiplerini görevlerine iade edecekti.

Bu kâtiplerden biri olan Namık Kemal, Murat'ın tahttan indirilmesinin ertelenmesini adeta gözyaşlarıyla yalvardı. Ama yalvarmaları boşa gitti. Şeyhülislamdan alınan bir fetvayla V. Murat üç aylık bir saltanattan sonra akli dengesizlik gerekçesiyle tahttan indirildi. Sadakat yemini edildi. II.

Abdülhamit böylece Murat'ın yerine sultan ilan edildi. Boğaziçi'nin daha yukarısında Çırağan Sarayı'na nakledilen Murat yirminci yüzyılın ilk yıllarında ölümüne kadar burada bir mahkûm hayatı sürecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni Kanun-i Esasi'si 1876 Aralık'ta yeni sultan tarafından yürürlüğe konuldu. Yasanın son şekli Abdülhamit tarafından daha önce sadrazamlığa atanmış olan Mithat Paşa'nın beklentilerine tamamen uymuyordu. Sultan özgün taslakta bazı düzenlemeler yapmış, Şeriat'a sıkı sıkı riayet zorunluluğunu vurgulamış, kendisine ait bazı ayrıcalıkları korumuş, bazı şartları atlatmış, Mithat Paşa'nın kesin bazı tanımlarını belirsiz genellemelere dönüştürmüş, son olarak da meşrutiyet hükümetinin aceleye getirilmemesini sağlayacak önlemlere başvurmuştu. Bu kusurlar gelecekteki sorunların habercisiydi.

Bir anayasanın sultan tarafından kabulü ve yürürlüğe konulması, her şeye rağmen reform nedenlerinin kaygısını taşıyan bir yüzyıla yakışır bir sonuç gibi görünüyordu. Bu en azından Osmanlı halkının gelecekte kendilerine danışılma ve seslerini duyurma haklarının oluşu gibi temel bir ilkeye dayanan siyasal gelişim aracıydı. Coşkulu bir sesle sultana teşekkür eden Mithat Paşa, "sürekli ve yeni bir refah dönemi"nin başladığını müjdeledi. Geleneklere karşın -normal olarak kendileri sadrazamın ayağına gelmeleri gereken- Rum ve Ermeni patriklerine de giderek bu meşruti rejimde tüm inançlara sahip kişilerin eşit sayılacakları garantisini verdi. Rum Patriği yanıt olarak, "Kanımızca siz Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni baştan yarattınız," dedi. Bu arada top atışları İstanbul'un Müslüman ve Hıristiyan halklarına kendilerini bekleyen yeni özgürlük haklarını müjdeliyordu.

9 Ruslara yakınlığı nedeniyle Nedimof, diye bilinirdi.

((35))

Kanun-i Esasi'yi selamlayan top salvolarının zamanlaması o sırada İstanbul'da konferans masasında olan altı Avrupa Devleti'nin delegelerini yumuşatmak için yeni sultan tarafından kurnazca ayarlanmıştı. Konferansın genel oturumu sultanın duyurusuyla aynı zamana rastlıyordu çünkü. Konferans, İngilizlerin girişimi üzerine Balkanlar'daki durum ve Avrupa'daki Hıristiyan vatandaşlarının belirlenen yönetsel değişikliklerle daha iyi korunması için Rusların da katılımıyla sultana bir öneri sunmak amacıyla düzenlenmişti.

Balkanlar'daki ayaklanma 1876'da Rusya'nın kışkırtması ve desteğiyle Sırbistan ve Karadağ tarafından Babıâli'ye apaçık bir savaş ilanına dönüşmüştü. Türkler üç ay gibi kısa sürede Sırpları yenmişlerdi. Belgrat üzerine yürümeleri sırf bir ateşkeste ısrar eden Rusya'nın doğrudan müdahalesiyle engellendi. Almanya tarafından desteklenen Rus ve Avusturya imparatorları o zaman bir Berlin Antlaşma Taslağı çıkardılar. Taslak Babıâli'yi reformlar yapmaya zorluyor ve bu iş için sert bir dille İngiltere'nin işbirliğini talep ediyordu.

Daha önce üç devlet tarafından Fransa ve İtalya'yla birlikte kendisine de danışılmamış olan İngiltere, talebi aynı sert dille reddetti. İngiltere zaten öneriyi -o tarihte başbakan olan Disraeli'nin sözleriyle şöyle anlamlandırıyordu: "Bizden Türkiye'nin gırtlağına bıçak dayamalarını onaylamamızı istiyorlardı." Anlaşma taslağı bir bakıma Osmanlı topraklarının sonunda ortaklaşa askeri işgal anlamına geliyor, oysa bu tasavvur, ülkenin İngiltere tarafından taahhüt edilen bağımsızlığı ve bütünlüğüyle uzlaşmıyordu. Babıâli'yi İngiliz desteği bahsinde rahatlatmak için Akdeniz Donanması'ndan bir filo Çanakkale Boğazı'nın ağzına yollandı. Bundan sonra İngiltere, Rusya'nın belli ki çıkarmaya hazırlandığı savaşı durdurmaya çalışarak bunun yerine "İstanbul Konferansı"nı topladı.

Kanun-i Esasi'nin ilanı delegelerin yelkenlerini suya indirdi. Çünkü tüm anayasal reform paketiyle Babıâli'nin yabancı devletlerin müdahalesine ve

yardımına ihtiyacının kalmadığını anlatıyordu. Devletler, önceki deneyimlerinin ışığında bunu, bilinen bir dolap bir tür gösteriş olup aynen Tanzimat'ın daha önceki iki fermanı gibi yaklaşan Rusya tehlikesine karşı Türkiye'ye Batı'nın iyi niyet ve desteğini sağlamayı amaçladığı şeklinde algılayıp önemsemediler. Ama bu durumda kendi amaçları uğruna yapabilecekleri fazla ya da hiçbir şey yoktu. Böylece bir pazarlık denemesinden sonra konferans 1877'nin ocak ayında başarısız olarak kapandı. Aradan çok geçmeden de Babıâli ile Sırbistan var olan duruma göre ayrı bir barış antlaşması imzaladılar. İngiliz Delege Lord Salisbury İstanbul'dan ayrılırken savaşa muhakkak gözüyle bakıyordu.

Savaşı önlemek için gösterdiği çabalar, Bulgaristan katliamları, İngiliz bakanları arasındaki görüş ayrılıkları ve risalesinden sonra ülkenin dört köşesinde yaptığı konuşmalarla Türk Hükümeti aleyhindeki kampanyasını daha da yoğunlaştırmış olan Gladstone'un davranışları yüzünden daha da güçleşmişti. Bu konuşmalarda Türkleri kötü bir hükümetlerinin oluşuyla suçluyor, Bulgaristan'da yönetsel güçten yoksun edilmeleri için ittifakla kararlar çıkartıyor ve "inanılmayacak Türk" aleyhinde kamuoyunu geniş çapta kışkırtıyordu. Gladstone'un fikirlerine yakınlık duyan Lord Stratford da Redcliffe bile İngiltere'nin korumasını Balkanlar'ın her köşesinde ezilen Hıristiyanları kapsayacak biçimde yaymaktan yanaydı.

Kıdemli liberal devlet adamı parti politikasının sınırlarını aşarak kabineyi dahi bölen bir harekete öncülük etmişti. Dışişleri Bakanı Lord Derby, Türkleri Avrupa'dan atma yolundaki Gladstone planına şiddetle karşı olmasına rağmen, hükümeti adına sultana, bu cinayetlerin İngiliz halkının haklı olarak öfkesine yol açtığını bildirerek suçluların cezalandırılmalarını ve acı çekenlere yardım edilmesini talep etti. Bu tutum Türkiye'ye savaş açmayı planlayan ve şimdi İngilizlerin müdahale olasılığının zayıfladığını gören Rusya'nın çok hoşuna gitmişti. Lord Derby bir savaş durumunda İngiltere'nin İstanbul'la boğazlara veya Mısır'la Süveyş Kanalı'na bir tehdide izin vermeyeceğini bildirerek Rus Hükümeti'ni uyardı. Çar için bu uyarı İngiltere'nin başka yerlerde Rus operasyonlarına müdahale etmeyeceğinin işaretiydi, böylece İngiltere büyükelçisine Rusya'nın barışçıl niyetleri konusunda garanti verildi. Zaten İngiliz kabinesinde de Türkiye adına Rusya'yla savaşa karşı olan bir çoğunluk vardı.

Oysa kısa bir süre sonra Lord Beaconsfield olarak soylulaştırılacak olan Başbakan Disraeli daha fazla genişlemesinden sakındığı ve verdiği sözlere güvenmediği Rusya'ya karşı daha savaşçı bir tavır sergiliyordu. Disraeli uzağı gören bir emperyalist olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce Palmerston tarafından ifade edilen ve şimdi de Paris Antlaşması'yla garantilenen bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumanın büyük önem taşıdığının bilincindeydi. Doğu Meselesi'ne bu yaklaşım Britanya İmparatorluğu'nu bütünlüğünü korumak açısından Süveyş Kanalı'nın açılışından beri yaşamsal bir önem taşıyordu. Yanlardan gelecek bir saldırıya karşı imparatorluğun uzak köşeleriyle iletişimi korumak ve genellikle Rus yayılmacılığı tehditlerine karşı tetikte olmak gerekiyordu.

Bulgaristan'daki canavarlık havadislerini önce kuşkuyla karşılamış, muhalefetin bir gazetesinde yayımlanan doğrulanmamış raporların abartılı olduğundan haklı olarak şüphelenmişti. Bunlara "kahvehane dedikoduları" ve aslında Doğu Meselesi'nin daha kapsamlı perspektifinde tali bir sorun gözüyle bakıyordu. Konsolosluk kovuşturmaları ölüm sayısının önceleri rapor edilen rakamın yarısı kadar olduğunu saptadığı halde, orada dehşet verici olayların olduğu kesindi. Ama bu, Britanya İmparatorluğu'nun antlaşmalarına ihanet etmesi ve geleneksel politikasını değiştirmesi için yeterli bir sebep miydi? Britanya'nın çıkarları için her şeyden daha önemli olan, Türkiye'nin her türlü durumda Kırım Savaşı zamanında olduğu gibi Rusya tarafından istila edilmesini önlemekti.

Başbakan eski seçim bölgesi olan Aylesbury'deki bir parti konuşmasında Gladstone'un heyecan ve telaşını "vatanseverlik karşıtı" İngiltere'nin sürekli çıkarları açısından zararlı ve Avrupa'daki barış için ölümcül olarak kınadı. Lady Bradford'a bir mektubunda Gladstone'un "Bulgaristan'daki zulmün dünyayı katliama uğratmak suretiyle intikamını almak peşinde olduğunu" yazdı. Londra'da Guildhall'daki belediye toplantısında da Türkiye'nin bağımsızlığı lehinde ve aslında Rusya'dan yayılan "o korkunç savaş yakarışları"na karşı güçlü bir nutuk çekti.

Lord Derby ile Salisbury'nin daha düzeyli bildirilerinden çok Lord Beaconsfield'in güçlü konuşması, Sultan Abdülhamit tarafından İngiltere'nin resmi politikası olarak yorumlandı ve Rusya'ya karşı bir savaşta İngiltere'den destek alacağına inandırarak konferans tarafından

önerilen uzlaşmaları reddetme kararını perçinledi. Bu arada Çar II. Aleksander Avrupa'da da yankılanan Moskova'daki bir açıklamasında düşmanca niyetleri konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmadı. Rusya'nın Babıâli'den yeterli garantiler alamaması durumunda kendi başına harekete geçeceğini ve Rusların da çağrısına olumlu yanıt vereceklerini açıkladı.

Rusya şimdi devletler arasında uzlaşmalı bir anlaşma için son bir deneme yaparak taktik avantaj ve zaman kazanmaya çalışıyordu. Fakat teklifleri Babıâli tarafından Paris Antlaşması'yla uyuşmaz olarak geri çevrildi. Rusya o zaman Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Bu arada Avusturya'yla gizli bir paktla onaylanan bir antlaşma yapmıştı. Bu pakt, iki ülkenin Balkanlar'daki etki çevrelerini tanımlıyor ve tarafsızlığı karşısında Avusturya'nın Bosna'yla Hersek'i işgal etmesini kabul ediyor, böylece Rusya'nın, yaklaşan savaşta kendi sınırlarını Batı'dan gelebilecek bir saldırıya karşı garantiye alıyordu.

Sultan Abdülhamit çok geçmeden İngiliz desteği beklentilerinde hayal kırıklığına uğradı. Bölünmüş bir kabineye başkanlık yapan Lord Beaconsfield, Gladstone'la liberal Haçlıların Türkiye'ye karşı Rusya'yla birlik olmak baskısı ve Kraliçe Victoria'nın, "Her türlü özgürlüğü ve uygarlığı geciktiren büyük barbarların ayaklarını öpen bir ülkenin hükümdarı olarak kalmaktansa tahtı bırakmak," tehditleri karşısında bir orta yol izlemek zorunda kaldı. Sonuç olarak, İngiltere Hükümeti'nin Rusya'nın davranışını kınaması gerektiğini, fakat İngiliz halkının Türklere karşı sempatisinin son bulması nedeniyle, Kırım Savaşı'nda olduğu gibi müdahale edemeyeceğini bildirdi. Kabinesinin kararı temkinli bir tarafsızlık olacaktı. Sultan Abdülhamit böylece Rusya'ya karşı müttefiksiz olarak yalnız başına savaşmak durumunda kalıyordu.

1877 Nisan'ında iki Rus Ordusu sultanın imparatorluğunu işgal etmeye başladı. Bir tanesi Avrupa'da Prut Nehri'ni aşarken, diğeri Asya'da Kafkaslar yönünden Kars, Ardahan ve Erzurum üzerine yürüyordu. Türkler Sultan Abdülaziz'in zırhlı gemileri sayesinde Karadeniz'e hâlâ egemen olduklarına göre, Avrupa karası yönünden bir istila zorunluydu. Bu istilanın anahtarı, Eflak ve Moldavya prenslikleri özerk bir vassal devlet olarak birleşmiş bulunan Romanya'ydı. Çar Aleksander'ın meclisi Rus birliklerinin Romanya'ya girmelerini onayladı. Türkler Romanya'ya ait bir

Tuna kalesini bombalamak suretiyle misillemede bulundular. Romanya (daha önce Sırbistan'ın yaptığı gibi) Türkiye'ye savaş açarak bağımsızlığını ilan etti. Toprakları ve silahlı kuvvetleri, Ruslar için çok geçmeden Bulgaristan'ı işgallerinde etkili bir destek oluşturacaktı.

Çar Aleksander ordusunun başında Bulgaristan'a girişinde bir kurtarıcı olarak coşkuyla karşılandı. Rus kuvvetleri ülkenin içerlerinde ilerlerken yerli Bulgarların katılmaya davet edilecekleri yeni bir sivil yönetim Türklerin gücünün yerini alacaktı. Çar, "Rus makamlarına itaat edin," diye emretti.

Maceraperest Rus generali bir birliği Tırnova'daki karargâhından yola çıkararak Balkan sıradağlarının ötesindeki Trakya Ovası'na soktu, sonra dağlardaki Şıpka Geçidi'ne doğru döndü ve orada savunmada olan bir Türk kuvvetini yendi. Bulgar Hıristiyanlarının da çok geçmeden katıldıkları bu birlik, Meriç Vadisi'nde Türklere karşı akınlar düzenleyerek Edirne için bir tehlike oluşturmaya ve İstanbul'u da telaşa vermeye başladı.

Fakat Türklerin yakın tarihteki birçok savaşlarında olduğu gibi savaş talihi sultanın yetenekli iki generali atamasıyla tersine döndü. Girit'te valilik yapmış olan Prusya'lı dönme Mehmet Ali Paşa Avrupa'daki Osmanlı komutanı oldu ve Rus kuvvetini Bulgar yandaşlarıyla birlikte yenilgiye uğratarak Balkan sıradağlarına doğru sürdü. Daha kuzeyde ise Kırım Savaşı'nın kahraman komutanlarından Osman Paşa'nın kumandasındaki bir Türk kuvvetinin Tuna bölgesine gönderilmesiyle ana Rus Ordusu'nun daha fazla ilerlemesi engellendi.

Osman Paşa, Niğbolu'nun yirmi mil kadar güneyinde derin ve kayalık bir vadide bağlarla çevrili bir şehir olan Plevne'nin önünde ve etrafında mevzilendi. O vakte kadar yalnızca doğanın surlarıyla korunmuş bu yerde yetenekli mühendislerin yardımıyla toprak tabyalar dikerek siperler kazarak ve ağır silahlar için mevziler oluşturarak kısa zamanda güçlü bir kale yarattı. Böylece ordusu çok geçmeden Plevne'den Bulgaristan içlerine giren ana stratejik yollara hâkim oldu.

Düşmanı azımsayan ve çok üstün kuvvetlerine güvenerek kuşatmanın sorunlarını önemsemeyen Rusları, temmuz ayındaki ilk saldırılarından itibaren sürprizler bekliyordu. Çok iyi yönetilenTürk savunmacılar vahşice karşı koyduktan sonra Sultan Abdülaziz'in Amerika'dan getirttiği

kuyruktan dolma tüfekler, Rusların daha ağır, namlu ağzından dolma tüfeklerini devre dışı bırakıyordu. Böylece Ruslar Plevne kuşatmasının ilk gününde bozguna uğradılar.

Ruslar, ortak orduya kendisinin kumanda etmesi şartını koyan Romanya Prensi Carol'dan destek almaya çalışırken Osman Paşa altı haftalık aradan savunmalarını kuvvetlendirmek ve yeni istihkâmlar yaptırmada faydalandı. Bir sonraki saldırı üç ayrı yönden yapıldı. Ortak Rus-Romen Ordusu'ndan zafer bekleniyordu. Gerçekten de aman vermeyen kuşatmanın ilk iki gününde tabyalarda bir süre Rus ve Romen bayraklarının dalgalandığı görüldü. Fakat üçüncü günde Türklerin aynı derecede amansız bir karşı saldırısının arkasından Romenler kuvvetlerini geri çektiler ve Plevne üzerinde Haç, Rus Kartalı'nın yerini aldı. Bu ikinci yenilgi üzerine Ruslar Plevne'yi yıldırım harbiyle ele geçiremeyeceklerini anladılar ve imparatorluk muhafızlarının yetenekli bir mühendisinin idaresinde Romenlerle birlikte kaleyi kuşatmayı ve şehirdeki garnizonu açlıktan yenik düşürmeyi planlıyorlardı. Kendisininkinden iki kat kuvvetli bir orduya karşı iki büyük zafer kazanan ve böylece Rusları çetin bir kış savaşına zorlayan Osman Paşa, gerçekçi davranarak iş işten geçmeden Plevne'yi boşaltmayı istemiş olabilir.

Fakat basının diline doladığı kahramanca savunması Avrupa'nın hayranlığını uyandırarak kamuoyunda barbar Türk imajını silmiş, yiğit bir savaşçı olarak Türkü yüceltmiş, böylece Osmanlı İmparatorluğu lehinde bir cereyan yaratmıştı. Batı'da prestijinin artmasından yararlanmayı aklına koyan Abdülhamit, Osman Paşa'ya ne olursa olsun dayanmasını emretmiş ve büyük bir orduyu yardımına göndereceğini vaat etmişti. Osman Paşa bunun üzerine inatla Plevne'de tutundu, son giriş noktası da Ruslar tarafından kapatılana ve kale dörtbir yandan kuşatılana kadar da güneyden iaşe getirtti. Abdülhamit'in vaat ettiği ordu gecikmeli olarak ufukta göründüğünde rastgele toplanmış bir kuru kalabalık olduğu görüldü ve çok geçmeden Ruslar tarafından geri püskürtüldü.

Kış ortasında kurtarılma umudu olmadan Balkanlar'ın karlarına yenik düşen, cephanesi azalan ve Rus subayları havyar yerken kendi Türk askerleri açlıktan ölmemek için küçük av hayvanlarıyla yetinmek zorunda kaldılar. Osman Paşa tek kurtuluş umudunun garnizonuyla kaleden sürpriz

bir çıkış yapmak olduğunu anlamıştı. Böylece Türkler aralık başlarında gecenin karanlığında Batı'ya yöneldiler. Vid Nehri üzerinde köprü kurdular, sonra düzenli bir oluşumla şaşkın Rus ileri karakollarının üzerine ilerlediler. İlk siperlere ulaştıktan sonra Rus Ordusu'nun ana kitlesinin saflarına doğru akmaya başladılar. Burada süngülerle göğüs göğüse çarpıştılarsa da iki taraf da bir avantaj elde edemiyordu. Derken Osman Paşa üstünde oturduğu atını öldüren serseri bir kurşunla bacağından yaralandı. Paşanın öldüğü dedikoduları askerler arasında paniğe neden oldu. Kendilerini komutansız kalmış zanneden cesur, fakat açlıktan ölme safhasındaki birlikler dağılıp kaçmaya başladılar, böylece Rusların kalenin istihkâmlarını ele geçirmesine imkân verdiler.

Plevne'nin üzerinde beyaz bir bayrak dalgalanmaya başlamıştı. Çar birliklerinin başında şehre girdi. Osman Paşa teslim belgesini imzaladı. Ruslar Paşa'ya hak ettiği saygıyı gösterdiler, fakat esarete giderken askerlerinin binlercesi karların arasında öldü. Ağır yaralı olanlar sahra hastanelerinde kalmışlardı, onlar da Bulgarlar tarafından feci şekilde yok edildiler.

Plevne'nin 1877 yılının sonunda düşmesi, beş aylık kuşatma sırasında şehrin etrafına mıhlanan birkaç yüz bin Rus askerini hareketsizlikten kurtardı. Ordularının biri Balkan sıradağlarını aşarak Sofya'yı zapt etmeye girişti; bir diğeri Şıpka Geçidi'nde kalabalık bir Türk Ordusu'nu teslime zorladı ve Edirne'ye girerek İstanbul'u tehdit etmeye başladı. Sırbistan da tekrar savaş ilan ederek Niş'i ele geçirdi. Karadağlı'lar Hersek'te başarılar elde ettiler. Slavlar Balkanlar'ın her köşesinde zaferler kazanıyorlardı. Yunanlılar da savaş tehdidinde bulundular ve imparatorluğun Rumların oturduğu, Girit dahil, tüm eyaletlerindeki ayaklanmaları desteklediler. Asya'da Ruslar tarihinde üçüncü kez Kars kalesini ve Ardahan'la Erzurum'u da Türklerin elinden aldılar.

Karşısında ona direnecek Türk kuvveti kalmayan Grandük Nikola'nın ordusu İstanbul yönünde yürüyüşe geçerek şehrin içinde paniğe, Londra'da da kaygıya yol açtı. Türkler 1871'deki anlaşmaya dayanarak müdahale etmeleri için Avrupa devletlerine başvurdularsa da çabaları büyük ölçüde Prusya tarafından önlendi. Babıâli destek vermeyi reddettiği için özellikle

İngiltere'ye gücenmişti; saray kontrolündeki basın da İngilizleri korkak diye alaya aldı.

İngiliz kabinesi daha önceki gibi barış ile savaş yanlıları diye ikiye bölünmüştü; Lord Beaconsfield ise İstanbul'un Rus işgaline uğramasını ne pahasına olursa olsun önlemeye kararlıydı. Batı'dan akan yüz binlerce mülteci İstanbul'a dolmuştu. Hasta, eli ayağı donmuş ve açlıktan kıvranan erkekler, kadınlar ve çocuklar ilerleyen Ruslardan kaçıyordu. İçlerinden beş bini Ayasofya'da barındı. İlahiyat öğrencileri yine karışıklık çıkarmaya başlamışlardı. Sultan da İngiltere büyükelçisinden gerekirse iltica hakkı istedi. Abdülhamit hatta Kraliçe Victoria'ya bizzat bir telgraf çekerek bir ateşkes için arabuluculuk yapmasını istedi. Sultanın başvurusu çara iletildi, ama o kaçamak cevap vererek konuyu cephedeki komutanlarına aktardı.

Ancak Grandük Nikolay gerçekte dikte edilmiş bir barıştan başka bir şey olmayan şartlar kabul edilmeden ateşkes görüşmelerine oturmaya yanaşmıyordu. İlerlemeye devam ederek şehir surlarına topu topu on beş kilometre uzaklıkta bulunan Marmara Denizi kıyısındaki Ayastefanos köyüne (Yeşilköy) kadar geldi. Lord Beaconsfield Rusları engellemek için sonunda muhalefete baskın çıkarak İngiliz Donanması'nın beş savaş gemisini Marmara Denizi'ne soktu. Görünürde İngilizlerin hayatını ve mallarını korumak için geliyorlardı; böylece adaların açığında Rusların gözü önüne demirleyeceklerdi.

Ruslarla Türkler o vakte kadar bir ateşkes anlaşması yapmışlardı, ancak Beaconsfield bunu haklı olarak "komedi" olarak niteledi. Çünkü Grandük bir yandan ilerlemesine devam ederek İstanbul'a Londra borsasında neredeyse paniğe yol açacak kadar yaklaşmıştı. Ancak bu durum Lord Beaconsfield'in işini kolaylaştırdı. Silahlı kuvvetleri savaş konumuna sokmak ve deniz kuvvetleriyle birlikte gerektiği takdirde Gelibolu'ya bir çıkarma hazırlığı yapmak üzere parlamentodan altı milyon sterlinlik bir kredi için gerekli oyu almayı başarabildi.

Başbakan parlamento meydanını dolduran vatansever bir kalabalık tarafından coşkuyla alkışlandı. Rusya'nın bu yeni tehdidine tepki gösteren İngiliz kamuoyu, canlanan Kırım Savaşı ruhuyla her zamanki gelgeçliğini kanıtlayarak yine Türklerden yanaydı. Londra müzikholleri İngiliz şovenizminin ürünü yeni bir şarkıyla çın çın çınlıyordu:

Savaşmak istemiyoruz:
Ama Tanrı bilir ya, eğer savaşırsak,
Askerlerimiz de var, gemilerimiz de,
Ve paramız da var.

Ruslar, İngiliz tehdidine yanıt olarak İstanbul'a girmekten kaçınınca şovenizm tatmin oldu. Çar da ayrıca sultana bir telgraf çekerek şehri işgal etmek için önemli bir nedeni olmadığını bildirdi. Rusya böylece "Boğaziçi'nde saltanat sürmüş olanların yasal ardılı olarak" uzun zamandan beri süregelen hayaline: İstanbul'da Türklere bir barış dikte etmeye veda etmek zorunda kaldı. Bundan ise İngiltere'yi, özellikle de kurnaz büyükelçisi Sir Henry Lie-Hard'ı sorumlu tutuyorlardı.

3 Mayıs 1878'de Rusya'yla Türkiye arasında Ayastefanos'ta ikili bir anlaşma imzalandı. Bunun ilk başlarda Avrupa devletlerine açıklanmayan koşullarına göre, Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarını parçalamayı planlıyorlardı. Yalnızca imparatorluğun Slav tebaalarının yararına, Hıristiyan ve Müslüman diğer halklarının zararına tasarlanmış bir plandı bu. Anlaşma, ikisi de Slavların çoğunlukta olduğu iki büyük Balkan Devleti'nin kurulmasını sağlıyordu. İkisi de yüzde yüz bağımsız olacak, sultana vergi ödemekten de kurtulacaktı. Bu devletlerden biri, komşularının zararına olarak yüzölçümü üç katına, nüfusu da iki katına çıkacak olan Karadağ'dı. Toprakları genişleyen ve sınırları Karadağ'ınkilerle hemen hemen komşu olacak olan diğer devlet Sırbistan'dı. Bosna-Hersek sultana bağlı kalmakla birlikte, kurumları özerk olacaktı. Romanya'nın bağımsızlığı onaylanıyordu, ancak Katolik bir devlet olmak dolayısıyla savaşta Rusya'ya verdiği destek karşılığında (!) Besarabya'yı Rusya'ya kaptırıyor ve yine Rusya yararına bir bölge değiş tokuşuna maruz bırakılıyordu.

Savaştan en büyük yararı Bulgaristan görecekti. Bu ülke, ortaçağların Bulgar İmparatorluğu'nu canlandırırcasına genişliyordu. Tuna'nın güneyindeki topraklardan Karadeniz'e ve Ege Denizi'ne kadar uzanacak, her iki denizde de limanları bulunacak, Yunan taleplerinin zararına

Trakya’yla Makedonya’nın en büyük kısmını topraklarına katacak, batıda ise Arnavutluk’a dayanacaktı. Sözde hâlâ sultanın egemenliğinde olacak olan Bulgaristan, aslında Rusya tarafından seçilmiş bir prens ve Ruslaştırılmış bir idare tarafından yönetilecekti. Böylece Balkanlar’ın kalbinde Rusların denetiminde, gerektiğinde doğuda İstanbul yönündeki bir saldırı için köprübaşı oluşturabilecek geniş bir bölge meydana geliyordu. Avrupa’daki Türkiye böylece, başlıca iki şehri arasında bir Bulgar engeli bulunan ayrı iki parçaya bölünüyordu.

Ayastefanos Antlaşması Avrupa’da olduğu gibi Balkanlar’da da etnolojik ilkelerin belirgin bir ihlali, bu arada haklı tarihi istemleri, dinsel ayrılıkları ve Slav olmayan ulusların gelişen milli duygularını hesaba katmayan bir düzenleme olarak görüldü. Lord Beaconsfield durumu şöyle özetliyordu: “Türkiye sultanı Rusya’nın kesin yönetimi altına girme durumuna düşmüştür... Dolayısıyla bizler, Avrupa devletlerinin Babıâli’nin yönetimine bıraktıkları o rakipsiz konumu ve kaynakları yalnız Rusya’nın, emrine veren bu anlaşmayı protesto ediyoruz. “

Lord Beaconsfield işin başından beri Rusya’nın, Türkiye’yle yapacağı herhangi bir antlaşmanın koşullarını koyarken Avrupa’nın fikrine başvuracağını hesaplamıştı. Avrupa devletleri, onayları olmadan değiştirilemeyecek 1856 ve 1871 anlaşmalarından sorumlu olmuşlardı. Rusya bu amaçla bir konferans toplanmasına prensip olarak razı olmuştu, ama anlaşmanın hangi maddelerinin tartışmaya açılabileceğine kendisi karar vermek koşuluyla. Oysa İngiltere Hükümeti anlaşmanın bütünüyle masaya oturtulmasında ısrar ediyordu. Rusya bunu reddedince Lord Beaconsfield yedekleri harekete geçirdi ve Hintli birliklerden oluşan bir kuvvetin Süveyş Kanalı’ndan Malta’ya geçmesini emretti.

İngiltere’nin bu kuvvet gösterisi, konferans fikrini ilk önce ortaya atan Avusturya-Macaristan’ın Balkan topraklarındaki çıkarları için seferberlik emrini vermesiyle aynı zamana rastladı. İngiltere ayrıca Romenlerle Yunanlıların davasını ve iddialarının konferansta ele alınmasını destekliyordu. İngiltere Hükümeti Yunanlılara, “Yunanlı nüfusun bir Slav Devleti tarafından yok edilmesini önlemek için bütün nüfuzunu kullanacağını,” bildirmişti. Balkan Müslümanları da yüz milyon Müslüman tebaası olması dolayısıyla Kraliçe Victoria katında haklarını aramaya

kalkmışlardı. Arnavutlar, toprakları üzerindeki herhangi bir girişime karşı “son nefeslerine kadar direnmek” kararıyla bir ittifak kurmuşlardı. Çar bu atmosferin etkisiyle tutumunu değiştirdi. İngiltere’yle Rusya arasında kısa zaman sonra açıklanacak gizli bir anlaşma bağlamında Londra’daki Rus büyükelçisi özgün “büyük Bulgaristan” planını değiştiriyordu. Böylece bir Avrupa kongresinin yolu açıldı. Bu kongre de 1878 yazında Bismarck’ın başkanlığında Berlin’de açıldı.

Bir ayın içinde altı devlet tarafından imzalanan Berlin Antlaşması Ayastefanos Antlaşması’nı resmen sıfırlıyordu. “Büyük Bulgaristan” planı Ruslar tarafından terk edildi. Bunun yerine Bulgaristan iki eyalete bölünüyordu. Bunlardan Tuna, Varna limanıyla Karadeniz, Sırbistan’la Makedonya sınırları ve Balkan sıradağlarının arasında olup Ege’ye çıkışı olmayan kuzeydekinin sultanın egemenliğinde siyasal özerkliği olacaktı. Belli başlı hanedanların üyesi olmayacak hükümran prensinin seçiminin yalnız Rusya tarafından değil, devletlerin de desteğiyle Babıâli tarafından da onaylanması gerekiyordu. Doğu Rumeli adını taşıyacak ikinci bir özerk Bulgar eyaleti Balkan sıradağlarının güneyinde oluşturulacak ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa sınırı olarak sultanın doğrudan politik ve askeri hükümranlığı altında bulunacaktı.

Ruslar önce buna itiraz ettiler. Fakat Lord Beaconsfield’ın ısrarı karşısında sonunda boyun eğdiler ve Bismarck’ın ifade ettiği gibi “Bir kere daha Avrupa’da bir Türkiye var”dı. Doğu Rumeli’nin düzeni bundan sonra bir Avrupa komisyonuna havale edildi. Doğu Balkanlar’a Rusların tecavüzü kontrol altına alınırken diğer yandan Batı’da Bosna ve Hersek’in işgali, yönetimi yoluyla Avusturya-Macaristan daha fazla kuvvet kazanıyordu. Bu, Rusya’yla Avusturya arasında iki ülkenin tarafsızlığı karşılığında yapılan gizli bir antlaşmanın sonucuydu. Kongrenin kanısınca pek az Türkün bulunduğu, buna karşın karışık bir Müslüman, Slav ve başka Hıristiyan nüfusu bulunan bu uzak eyaletlerin güçlü bir yabancı devlet ve özellikle Avusturya İmparatorluğu gibi kendi tebaaları arasında Hırvatlarla Sırplar bulunan güçlü bir yabancı devlet tarafından idare edilmesi daha iyi olurdu. Bu çözüm üstelik, Ayastefanos’da Karadağ’a vaat edilen toprakların Bosna-Hersek’e verilmesi suretiyle Karadağ’ın toprak kazancının üç kattan ikiye düşürülmesi, Sırbistan’ın ise Türkiye yerine Bulgaristan’ın zararına

büyümesi suretiyle Balkanlar'da önerilen Slav devletleri blokunu parçalıyordu. İki Slav Devleti arasında tampon olarak Türklere ait Novipazar sancağı kalıyordu. Arnavutluk'la Makedonya'ya potansiyel giriş yolu olan bu bölgede Avusturya-Macaristan'ın da bazı hakları vardı.

Ayastefanos'ta olduğu gibi Berlin'de de haksızlığa uğrayan başlıca ülke olan Romanya, kongreden Rus adaletsizliğinin kurbanı olarak çıktı. Kendi sınırlarını Prut hattının tümüne kadar uzatmanın peşinde olan Rusya burada, Romanya'nın bağımsızlık şartı olarak, güney Besarabya'yı istedi ve elde etti. Oysa Tuna'nın kuzeyinde olan bu bölge tarihsel ve etnik açılardan Romendi. Karşılığında Rusya, Tuna'nın ötesinde ıssız bir bölge olan ve Türklerle Bulgarların yaşadığı Dobruca'yı Bulgaristan zararına Romanya'ya bırakıyordu.

Yunanistan Berlin'de kayda değer bir toprak artırımıyla ödüllendirilmediyse de, büyük ölçüde İngiliz arabuluculuğu sayesinde, Türklere ait Epir ve Tesalya'yla olan sınırlarında bazı avantajlı düzenlemeler yapıldı. Bu arada Türkiye'ye bırakılan Makedonya eyaleti Bulgar yönetimi tehdidinden kurtulmuş oldu. Diğer yandan, Yunanistan'ın ilhak etmeyi umduğu Girit, Hıristiyan halkının protestolarına rağmen, Türklere kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya, Trakya, Arnavutluk ve Epir'in büyük bölümü gibi Avrupa'da kalan toprakları için özel bir yeni yönetim sağlanmadı. Girit'tekiler gibi oraların Hıristiyan halkları da on yıl önceki gibi ve büyük olasılıkla öyle kalacak olan özel temsilci komisyonlarla yetinmek durumundaydılar.

Diplomasi sayesinde büyük bir savaşı önlemiş olan Berlin Antlaşması, Lord Beaconsfield tarafından "onurlu bir barış" olarak alkışlandı. Balkanlar'ın Batı yarısında Avusturya-Macaristan'ı kuvvetlendirerek Rusya'ya karşı Prusya'nın çıkarlarına katkıda bulunan Bismarck tarafından aynı derecede etkilenmiş bir barıştı bu. Türklerin düzeni koruyamadıkları bu bölgede Avusturyalılar Hıristiyan ve Müslüman olan karışık nüfusun durumunu düzeltebilirlerdi. Avrupalı devletler Berlin Kongresi'nde çeşitli ihlallere rağmen bir kuşak boyunca Balkanlar'a bir noktaya kadar huzur sağlayacak tartışmalı bir imtiyaz sağlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nu son dakikada yok edilmekten kurtararak giderek zayıflayan son bir şans vermişlerdi. Hepsinden önemlisi de önceleri tarafsızlıklarından cesaret

bulan Rusların, Osmanlı topraklarının tümünü çarın imparatorluğuna katmak emellerini denetime almışlardı. Balkanlar'da bundan sonra bir dereceye kadar Rus baskısı görülebilirdi. Ama Rus yönetimi hayır.

Yükselişte olan, Rus emperyalizmi yerine Balkan milliyetçiliğiydi. Yüzyılın daha öncesinde Sırplarla Yunanlıların peş peşe ayaklanmalarıyla ortaya çıkmış olan ulusal bilinç ruhu, Batı Avrupa'nın giderek güçlenen milliyetçilik bilincinden esinlenerek kalan azınlıkların özgürlük mücadelesine yolu açacaktı. Berlin Antlaşması'nın ortaya attığı ilke "Balkanlar Balkan halkları için"di. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf düşen eyaletlerinden daha güçlü olan bağımsız bir Balkan devletleri topluluğu Rus emperyalizmine karşı bir engel olarak vücut bulmuştu. Bir kere özgürleştikten sonra bu ulusların bir imparatorluğun gücüne pasif şekilde boyun eğmeleri olasılığı kalmıyordu.

Beaconsfield'in ümidi yeni Bulgaristan'ın Rusya'ya karşı Türkiye'nin bir istihkâmı görevi yapmasıydı, Türkiye'ye karşı Rusya'nınki değil. Bismarck'ın sonradan belirttiğine göre: "Bütün bu ırklar Türklerden kurtulmak için Rus yardımını seve seve kabul etmişlerdi; ama özgürlüklerine kavuştuktan sonra çarı sultanın ardılı olarak kabul etmeye herhangi bir istek göstermemişlerdir." Böylece Rus-Türk savaşlarının sonuncusunun arkasından Doğu Meselesi'ni çözümleme çabasındaki Berlin Kongresi, Doğu Avrupa için önceki çatışmalardan sonra ortaya çıkanlardan esas itibariyle farklı bir politika modeli üretmiş oluyordu.

Asya'da Ruslar Ayastefanos Antlaşması'na göre Erzurum'u Türklere iade etmişler, fakat Kars, Ardahan, Doğu Bayezıt ile Batum'u alıkoyarak Erzurum'la Trabzon ve Karadeniz arasındaki sıradağları Türkiye'nin Asya sınırı yapmışlardı. Bu kez büyük ölçüde Beaconsfield'in çabalarıyla Türkiye daha Doğu'da İran'a giden transit yol üzerinde bir kilit savunma noktası olan Doğu Bayezıt'ı alıkoyabildi; buna karşın "Rus işgali altında" olmasına rağmen Batum, çarın teşebbüsüyle, tahkim edilmemiş serbest bir ticaret limanı olacaktı. Bu ödün karşılığında İngiltere Çanakkale Boğazı için savaştan önceki statüyü iade etmeye razı oldu. Türkler de Doğu Ermenistan'da alıkoydukları topraklar için yörenin Ermeni halkları için reformlarla gelişmeler ve Çerkezlerle Kürtlere karşı güvenlik garantisi vaat ettiler.

İngiltere'ye bu korumacı rolünde özel bir sorumluluk düşüyordu. Çünkü Kongre'nin başlamasından önce İngiliz Hükümeti Rusya'nın çeşitli fetihlerini alıkoyması beklentisine karşı Babıâli'yle gizlice anlaşmıştı. Asya'daki dengeye karşın Avrupa'da Rus büyükelçisiyle yapılan bir antlaşma uyarınca Bulgaristan'ın bölünmesine razı oluyordu. İngiltere, Asya'daki diğer topraklarını korumak için sultanla işbirliği yapma karşılığında Kıbrıs'ı elinde bulundurup yönetecek ve sultana gelir fazlası üzerinden yıllık bir vergi ödeyecek, sultan da İngiliz işbirliğiyle adada gerekli reformları yerine getirmeyi taahhüt edecekti.

Böylece, ilk defa açıklandığına göre, Rusya'yı Doğu Akdeniz'den dışlamak için "yeni bir Cebelitarık" oluşuyordu. Bu üsle Türk İmparatorluğu'nun kara kitlesinden başka, İngiltere'nin Hindistan'daki kendi Müslüman imparatorluğuyla iletişim hatlarını korumak amaçlanıyordu. Aynı zamanda İngiltere'nin Doğu'daki prestiji yeniden var ediliyor, böylelikle Rusya'ya verilmiş başka ödünler etkisiz hale getiriliyordu. Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu yanına olduğu gibi Batı yanına da Rus emperyalizmine karşı İngiltere'yle Avusturya-Macaristan'ın imparatorluk kuvvetleri bekçilik edeceklerdi.

O sıralarda Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'daki merkezinde Avrupa devletleri -tümüyle doğru sebepler için olmasa da- yeni anayasanın başarı şansıyla ilgili şüphelerinde haklı çıkmışlardı. Türklerin nedenleriyle ilgili şüphecilikleri bir yana, Mithat Paşa'yla anayasal rejim yanlısı yeni reformcular inançlarında ve amaçlarında samimiydiler. V. Murat'ın sağlık durumu sultanlığın yükleri ve stresiyle baş edebilecek kadar güçlü olmuş olsa, gençliğindeki reform yanlılığı belki de sürer, kendisi de tahtında oturarak gelişen anayasal bir rejime başkanlık ederdi.

Fakat kardeşi Abdülhamit'in öyle bir niyeti yoktu. Eğilimleri ve inançları açısından tam anlamıyla mutlak bir hükümdar olup Kanun-i Esasi'yi kabul etmedeki nedenleri kurnaz bir fırsatçı olduğunu gösterir, şöyle ki yasanın ana taslağında yaptığı değişiklikler halk yerine hükümdarın haklarını korumayı amaçlamaktaydı. Kanun-i Esasi'yi İstanbul'daki konferansta imparatorluğun Avrupa devletleri tarafından bölünmesini engellemek için paravan gibi kullandı. Konferans son bulur bulmaz Kanun-i Esasi'yi

esinlemiş ve geliştirmiş olan Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azletti ve halkın onun lehinde gösterilerde bulunması korkusuyla yatıyla İtalya'ya sürgüne yolladı. Bu eylem komik değil mi, Kanun-i Esasi'ye, daha doğrusu son dakikada sultanın güçlü bir muhalefete karşın üzerinde ısrar ettiği bir maddeye dayanılarak yapılmıştı. Bu madde sultanı, "polis teşkilatının güvenilir bilgilendirmesi sonucunda devletin güvenliği için tehlikeli görülenleri imparatorluk topraklarından uzaklaştırmakla" yetkilendiriyordu. Üç yıl sonra sürgünden geri getirilen Mithat Paşa yargılandı ve ölüm cezasına çarpıldı. Bu karar Arabistan'daki bir kalede müebbet hapse çevrildiyse de, Mithat Paşa 1884'de orada katledildi.

Tanzimat tüzüğünün içeriğindeki bireysel özgürlükler için böylece ölüm çanı çalınmış oluyordu. Bu iddiacı genç sultanın hayal ettiği gelecekteki Osmanlı Devleti'nde Mithat Paşa gibi iddiacı ve de halk tarafından sevilen devlet adamına yer yoktu. Paşanın güçlü hareket ve ilke özgürlüğü sultanın ayrıcalıkları için bir tehdit oluşturuyor ve mutlak otoritesinde eksilme anlamına geliyordu. Abdülhamit'in kanısınca ulus sultana karşı sorumluydu, sultan ulusa karşı değil. Ancak kendisi, ülkenin tek efendisi olarak, ulusa bir anayasa bahşedebilirdi. Hükümet mekanizmasına kumanda etmek ve yönlendirme hakkı yalnız ona aitti.

Görünüşü korumayı sürdüren Abdülhamit, Kanun-i Esasi'nin şartlarına dayanarak bir genel seçim yapılmasını buyurdu -tarihte bir İslam Devleti'nde yapılanların ilkiydi bu. İlk Osmanlı parlamentosu 1877'de toplandı- bu senato atanmış yirmi beş makam sahibi memur ve resmi baskıyla ve anayasal olmayan biçimde seçilen 120 mebusluk bir meclisten oluşuyordu. Yine de Mithat Paşa'nın niyet ettiği gibi Hıristiyanlarla Yahudilerden, Türklerle Araplardan oluşuyor, tüm halk tabakalarına sayılarıyla orantılı olmasa bile söz hakkı veriliyordu. Abdülhamit parlamentosunu yasal geçerlilik ve kabul ettirmeyi seçtiği tedbirlere halk onayı görünümü vermek için oluşturulmuş bir kuklalar meclisi olarak görüyordu.

Bununla birlikte, çok uzaklara açılmış Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinden çok farklı temsilciler ilk kez bir araya gelip fikir ve deneyim değiş tokuşu yapınca, ortak sorunlar ve şikâyet nedenleri keşfedince çok geçmeden kendine özgü bir kimlik edindi. Konuşmalarında saldırılarda

bulundular, ama hiçbir zaman sultanın kendine değil, çok zaman vezirlerini ve başka paşaları kendilerine hedef aldılar, bu arada bütün ülkede hükümetin bünyesinde radikal reformlara duyulan gereksinimi her zamankinden fazla vurguladılar. Mebusların arasında olaylara bakışları sağduyulu ve özgür düşünceli zekâ sahibi adamlar vardı. Eleştirel fikir alış verişleri ve tartışmalarıyla reformcu bir sultana memleket içindeki yapıcı bir programı biçimlendirmede değerli bir rehberlik sağlayabilirlerdi. Meclis böylece gerçekte değilse bile en azından manen Kanun-i Esasi'yi haklı çıkarmıştı. Paşaların yönetimine belirgin husumeti, bazı nazırların belli bazı suçlamalara yanıt vermek için karşısına çıkmalarını talep edecek raddeyi buldu.

Sultan bu itaatsizlik karşısında üç ay süren faaliyetinden sonra meclisi dağıttı. Altı ay sonra 13 Aralık 1877'de meclis yine toplantıya çağırıldı. Rus Savaşı'nın kritik durumu şimdi idaresini kolaylaştırıyordu. Sultan meclisin açılışında "ulusun temsilcilerine" dayanışma için "benimle birlikte meşru haklarımızı korumak için tebaalarımın işbirliği ve vatanseverliğini istiyorum. Allah gazamızı mübarek etsin," diye başvurabiliyordu. Arkasından hükümet tarafından pazarlığı edilen ve -meclise bildirildiğine göre- ülkenin Avrupa tarafından terk edilmesiyle ateşkes geldi ve 31 Aralık 1878'de imzalandı. Hasım durumundaki mebuslar şimdi tekrar konuştular. Bu kez üç nazırın adını verdiler ve onlar aleyhinde belirgin suçlamalarda bulunarak meclis karşısında hesap vermelerini istediler. Sultan bu kez parlamentoyu belirsiz bir süre için tatil etti. Bundan sonra otuz yıl süresince toplanmayacaktı.

Abdülhamit ayanlarla mebuslardan oluşan bir komitenin karşısında alayla dedesi reformcu Sultan Mahmut'u liberal kurumlarla ve yetki isteyerek reformları gerçekleştirmeye çalışmış babası Abdülmecit'le karşılaştırdı. "Şimdi anladığım kadarıyla yüce Allah'ın bana emanet ettiği halk ancak kuvvetle harekete geçirilebilir," diye bildirdi. Daha sonra Avrupalı bir muhabire bir reform karşıtı olmadığını ifade etti: "İnsanın alışık olmadığı özgürlük fazlalığı özgürlük yoksunluğu kadar tehlikelidir."

O tarihten sonra sultanın şahsi yönetimi bebeklik dönemindeki Kanun-i Esasi'nin yerini aldı. Tanzimat'ın aydınlık çağının son havarileri olan Yeni Osmanlılar çok geçmeden sürgünle zulmün etkisiyle dağılarak yok oldular.

O da sürgün olan Namık Kemal'in tarif ettiği gibi, memleketteki "casuslar ordusu"[10]na karşı gurbette "ihtilalciye dönüşen bir sürgünler ordusu" oldular. Hayal kırıklığının pençesindeki arkadaşı Ziya Paşa'nın sözleriyle:

Bu imparatorluğa sadık olanları olsa olsa keder bekliyor;
Bu millete ve bu devlete bağlılık sadece çılgınlıktır.

Bu ilk cemiyetin adı İttihad-ı Osmani idi.

Uşi Antlaşması.

Görevlerini iki meslektaşıyla bölüşen ve bu şekilde üçlü bir gruba katılan devlet görevlisi. Otoriteyi eşit biçimde temsil eden üçlü gruptan herhangi biri.

Kinross burada 31 Mart Ayaklanması'nı kastediyor.

10 Kast edilen, jurnalcılar, yani II. Abdülhamit döneminde padişaha yaranmak veya birine kötülük etmek için saraya ihbarda bulunan kişiler olsa gerek.

Yedinci Bölüm

SULTANLARIN SONUNCUSU

((36))

Abdülhamit mutsuz bir adam ve zalim bir sultandı. Yedi yaşında Çerkez olan annesini kaybettikten sonra onun için, “O hiç kimseyi sevmemiştir, herkesten az da kendisini,” denmişti. Küçük yaşlardan beri kendi içine kapanmış, yaşıtlarından ve etrafında bulunan diğer insanlardan kaçmış, atalarının kafesinde yaşamamış (amcası Abdülaziz’le birlikte genç yaşında Avrupa’yı ziyaret etmişti), bunun yerine kendi eseri olan manevi bir kafesin içinde gençliğini sürüklemişti.

Bu yaşam biçimi, tahta çıkınca Boğaziçi’nin yukarısındaki bir tepede yükselen Yıldız Sarayı parkının aşılamaz duvarlarının arkasında somut bir şekil aldı. Kendi içine dönen Abdülhamit, babasının eseri olan ve görkemiyle altındaki sulara hava atan Dolmabahçe Sarayı’na arkasını dönmüştü. Bunun yerine insanlardan uzak yaşamak için bir zamanlar bir sultanın gözdesi için inşa edilmiş, “Yıldızlı Köşk”ünü genişletmişti. Köşkün etrafındaki evleri yıktırmış ve bahçeleri için tebaalarının çevredeki arazilerini, bu arada iki Hıristiyan mezarlığını da bir köşk ve şale, sekreterlik ve hükümet dairesi, kışlalar ve bekçi evlerini içeren kendi kendine yeterli, rastgele bir kompleks yaratmak üzere sahiplenmişti. Bu binalar yeni iktidar merkezi olacak olan imparatorluk sarayını oluşturacak, yeni sultan burada büyük bir yalnızlık ve yalıtılmışlık içinde tarihte eşi görülmemiş mutlak bir hükümdar olarak saltanat sürecekti.

Burası aynı zamanda bir korku merkeziydi. Abdülhamit’in özgüvenliği için duyduğu mantıksız korku ve insanlara karşı derin güvensizliği bütün etrafındakilerde de bir vehim ve kuruntu atmosferi yaratmıştı. Sultanın sinirli hali saltanatın ilk yıllarında İstanbul’da patlak veren liberal bir ayaklanmanın arkasından kronikleşti. Bu hareketi esinleyen Ali Suavi, sürgünden yeni dönen Yeni Osmanlıların lideriydi. Hedefi Abdülhamit’i tahtından indirmek ve yerine daha önce tahttan indirilmiş olan kardeşi ve selefi V. Murat’ı bir kez daha tahta çıkarmaktı.

Silahlı destekçilerinden kalabalık bir grupla Murat'ın hapis tutulduğu Boğaziçi'ndeki saraya girdi ve annesinin de desteğiyle kılıcını kuşanmasını ve onunla gelmesini istedi. Fakat korkan prens böylesi bir olasılıktan sakınarak tekrar hareme kaçtı. Gecikme, bir güvenlik ekibine yetişmek için vakit kazandırmıştı. Amirleri Ali Suavi'yi bir matrakla vurarak öldürdü. Suç ortaklarından birkaçı da öldürüldü ya da yaralandı, diğerleri de divan-ı harp tarafından sınır dışına sürüldüler. Murat'ın kendisi ise daha güvenli olur düşüncesiyle Yıldız Sarayı arazisindeki bir köşke kapatıldı.

Saray casuslarının sultana yaygın bir komplo olarak yorumladıkları Ali Suavi'nin başarısız darbesi sultanın ruhsal dengesini öylesine sarstı ki İngiltere Büyükelçisi Layard diplomatik bir konuda onunla görüşmek isteyince Abdülhamit, onu bir İngiliz savaş gemisine nakledip işini bitireceklerini ve Murat'ı tahta çıkarmak isteyeceklerini sandı. Sonradan anlattığına göre Henri Layard, sultanı muhafızlar ordusu iki adım ötesindeyken yüzünde büyük bir korkuyla geniş salonunun bir köşesinde oturur bulmuştu.

Abdülhamit'in kuşkularıyla korkuları bu olaydan sonra nörotik bir saplantıya, Yıldız da gerçek bir kaleye dönüştü. Sarayın kapılarını içeriden kilitledi, etrafına ikinci bir duvar ördürdü, bunun dibine ise sayıları binleri bulan Arnavut muhafızları için büyük bir kışla inşa ettirdi. Duvarların içinde hâkim yerlere gözlem noktaları dikildi.

Buradaki güçlü teleskoplar herhangi bir yönden saraya gelebilecek bir tehdide karşı Boğaziçi'nden Haliç'e kadar bütün çevreyi tarıyordu. Abdülhamit çok geçmeden Yıldız'ın duvarlarının dışına çıkmaz oldu. Kapıların yanına bir de cami inşa edildi. Sultan her cuma saraydan uzaklaşıp şehirdeki camilere gitmektense buraya geliyordu.

Solgun, sessiz ve melankolik Abdülhamit nazik tavırlarını yalanlayan “sinsi ve dikkatli” bakışıyla etrafı gözleyerek her yanda tehlike sezinliyor ve etrafındaki herkesten kuşkulanıyordu. Etrafını bir casuslar ordusuyla, gizli polislerle ve gayri resmi muhbirlerle çeviriyor, bu kişilerden her gün raporlar alıyordu. İstanbul nüfusunun yarısının diğer yarısı hakkında casusluk yaptığı bir zaman geldi.

Abdülhamit bütün devlet işlerini kişisel kontrolü altında tutan bir hükümdardı. Sabahtan gece yarılarına kadar durup dinlenmeden

çalışıyordu. Az yiyip az içen ve kronik hazımsızlık çeken bu adam, yalnız bir lokma bir şey yemek ve bir damla su içmek için çalışmasına ara veriyordu. Bu su ise bir falcının kolera ya da başka salgın hastalık bulaştırmayacağını açıkladığı bir tek kutsal kaynaktan alınıyordu. Sultan bütün haberleşmelerini kendisi yönetiyor, kontratların, imtiyazların, esnafın faturalarının ve dilekçelerin en küçük ayrıntılarıyla bile ilgileniyor, iş yapılacak kişileri bizzat kendisi kabul ediyordu.

Bütün nazırlarını ve memurlarını “riyakârlar ve asalaklar” olarak görerek aralarındaki anlaşmazlıkları kışkırtıp sömürüyor, birinin diğerine karşı bilinen düşmanlığını hesaba katarak atamasını yapıyor, ona ihanet için birleşmeleri olasılığına karşı herkesi birbirine düşürüyordu. Gücü kendi elleri arasında tekelleştirerek onlara doğrudan doğruya veya bir kâtipler kadrosu aracılığıyla emirlerini ve direktiflerini ulaştırıyordu. Bunlar çoğu kez sadrazama verilenlerle çeliştiğinden sadrazamın geleneksel statüsünü sarsıyordu. Çünkü sadrazam artık sultanın yetkilerini havale ettiği kişi olarak geçmişteki gibi sultanla nazırlarının arasında yer almıyordu.

Yönetmenin Tanrı’nın ona verdiği hak olduğunu sanan mutlak bir despotun yönetim modeli bu idi. Gerçekte ise onunkisi bir polis devletiydi. Yıldız Sarayı’nda merkezileşmiş bir bürokrasi, üstüne üstlük atalarının elindeki güçlerden kat kat etkin yeni bir istibdat aracıyla daha fazla kuvvet kazanmıştı. Bu istibdat aracı telgraftı. Kırım Savaşı sırasında Müttefikler tarafından ülkeye sokulmuş, daha sonra bir Fransız imtiyazı tarafından imparatorluk içinde geliştirilmiş, arkasından da Abdülhamit tarafından yeni oluşturulan bir Posta-Telgraf Nezareti aracılığıyla kullanılmış, okullarda telgraf memurları yetiştirmek için kurslar düzenlenmişti. Bir telgraf tel ve kablo ağı çok geçmeden imparatorluğunun dörtbir yanına yayılarak hemen hemen otuz beş bin kilometre kat etmiş, başkenti bütün taşra merkezlerine bağlayarak Abdülhamit’in daha önceki sultanların hiçbirinin yapamadığı biçimde bürokrasisini doğrudan denetlemesine fırsat vermişti. Bir vali artık kendi takdir ve sorumluluğuna tabi olarak yönetme yetkisine sahip değildi. Çünkü sultan artık telgraf kanalıyla ona, “Emirler yağdırabilir, ne yaptığını öğrenebilir, onu kınayabilir, onu görevinden alabilir, emri altındakilerin hakkında rapor vermelerini sağlayabilir, onu gerçek otoritesinden yoksun edebilirdi.” Herhangi bir politik muhalefet veya anayasal sınırlamayla

engellenmeyen katışıksız otokrat Abdülhamit liberal hükümetlerin her türlüsünden nefret ediyordu. Liberal hükümetleri olan Batılı devlet başkanları (onun görüşüyle) tebaaları tarafından yönetilmelerine boyun eğiyorlardı.

Bununla birlikte, politika bir yana, o bağnaz bir gerici değildi. Tanzimat dönemindeki atalarının yaptığı gibi modernleşme yolunda Batı'dan çok şey aldı. Hem de yalnız kendi özel amaçları için ve teknoloji alanında değil, aynı zamanda hukuk ve özellikle eğitim reformlarında da. Bu konuda otokratik yöntemleri sayesinde önceki reformcuların planladıkları, fakat ancak kısmen başarabildikleri pek çok şeyi yapabildi ve gerçekleştirebildi. Bu zamanda imparatorluğun her şeyden önce hâlâ gereksindiği şey, devlet işlerini, yasalarını ve maliyesini sultanın iradesiyle uyumlu şekilde yönetebilecek kadar genişletilmiş, böylece düzenli ve sürekli bir gelişim sağlayabilecek bir kamu görevlileri servisiydi.

Batı'ya -aynı zamanda kendi Hıristiyan nüfusuna- ayak uydurabilmek için. Sultanın gözünde zorunlu olan, eğitimde reform ve gelişmeydi. Etrafında gözden düşenlerin veya sürgünde olanların yerini dolduracak ve gelecekte emirlerini yerine getirmede ve devlete hizmet etmede güvenebileceklerinin sayısını çoğaltacak güvenilir ve eğitimli bir memur sınıfına ihtiyacı vardı. Bu amaçla imparatorluğun ilk yüksek devlet hizmeti merkezi olan Mülkiye'ye tekrar düzen verdi, öyle ki bu eğitim müessesesinin babasının zamanındakinden on iki kat daha fazla öğrencisi vardı.

Askerlik alanında Harbiye savaş okulu, denizle kara mühendisliği ve sivil ve askeri tıbbiyeyle birlikte genişletildi. Abdülhamit eğitim sisteminin kapsamını on sekiz yeni ve daha yüksek düzeyli meslek okuluyla genişletti. Bu okullar maliye, güzel sanatlar, inşaat mühendisliği, polis ve gümrükçülük gibi konulardaydı. Sultan daha sonra İstanbul Üniversitesi'ni de kurdu; yarım yüzyıl önce Tanzimat döneminde görüşülen, fakat girişim aşamasına giremeyen bir projenin somutlaşmasıydı bu. Bu yeni üniversitelere öğrenciler ve personel bulmak için ilk ve ortaöğretim okulları ve öğretmen okulları çoğaltıldı. Başkentte Fransız-Türk Lisesi Galatasaray'ın genişletilmesi ve Türkleştirilmesi ortaöğretimin zirvesini

oluşturdu. Adı şimdi imparatorluk Osmanlı Lisesi olan okul Türkiye'nin üst yönetici sınıfının çocuklarının okuduğu bir lise oldu; öğretmenleri de en önemli Türk bilgin ve edebiyatçıları arasından seçiliyordu.

Tanzimat'ın geciken eğitim idealleri böylece Abdülhamit'in kararlı çabaları sayesinde gerçekleşmiş bulunuyordu. Eğitimli yeni bir sınıfın, Abdülhamit rejiminin geniş memur kadrosunu doldurmak için mesleki eğitim görmüş seçkin elemanların ve bundan sonra gelecek Abdülhamit karşıtı rejimin giderek genişleyen çekirdeği buradaydı.

Abdülhamit hukuk reformu alanında önceleri daha az başarılı oldu. Osmanlı'nın laik hukukunda yabancı komisyonlar tarafından kabul görmesini sağlayacak değişiklikler oluşturulmaya başlandı; böylece bu komisyonların Kapitülasyonlar kapsamında elde ettikleri hukuksal ayrıcalıklar sınırlandırıldı. Fakat yabancı heyetler karma mahkemede usulle ilgili yeni yasaları ve kararların uygulanmasını kabul etmeye yaklaşmadılar. Sonuçta ülkeleri dışındaki ayrıcalıkları aynen kaldı. İletişim alanında Türkiye'nin modernleşmesine diğer bir katkı basılı sözün gazeteler, dergiler ve kitaplar aracılığıyla yayılmasıydı. Bunlar o kadar sıkı bir sansürden geçiyordu ki (bir yabancı gözlemcinin sözleriyle) "bu iğdiş edilmiş gazeteler" siyasal önemi olan hiçbir şeyi yansıtmıyordu. Yine de yaygın bir sirkülasyonları vardı. Okuyan yeni bir okur kitlesi edebiyat, fen ve başka bilim dalları gibi politikayla ilgili olmayan konularda ufkunu genişletebilecekti.

Osmanlı İmparatorluğu maliye alanında her zamankinden de fazla Avrupa'nın avucundaydı. İlgili devletler Berlin Kongresi'nde Osmanlı borcunun ödenmesindeki aksama sorununu ilk kez ele almışlardı. Resmi bir protokolla İstanbul'da bir uluslararası mali komisyonun kurulmasını sağladılar. Bu komisyon Babıâli'nin mali durumuyla uyumlu olarak senet sahiplerinin istemlerini yerine getirebilmek için çareler arayacaktı. Avrupa'da Osmanlı topraklarının kaybı yetmezmiş gibi, imparatorluk şimdi de kendi yurdundaki egemenliğinin Avrupa tarafından sınırlanması gibi onur kırıcı bir durumla karşı karşıyaydı. Bu, Türkiye'nin gururuna Abdülhamit'in önceleri katlanmakta zorlandığı bir darbeydi. Fakat sonra, hazinesi acil olarak nakit ihtiyacı içinde kalınca, sultan, Avrupalı

alacaklıları yumuşatma gereğini duydu ve böyle yapmakla yurtdışında Türkiye’nin prestijini biraz olsun onarabildi.

1881’de Muharrem Kararnamesi’ni çıkarttı, bu ise Avrupalı senet sahipleriyle anlaşmalı olarak Düyun-u Umumiyei Osmaniye Meclis-i İdaresi’ni kurdu. Osmanlı ve yabancı temsilcilerden oluşan bu meclis, dış borçların yeniden ödenmeye başlamasını sağlayacaktı. Kararname sultan tarafından kurnazca kaleme alınmıştı, öyle ki Avrupalıların Türkiye’ye karşı yine bir dereceye kadar iyi niyet beslemelerini sağlarken sultanın egemenlik gücünü zayıflatıyor görünmeyecekti. Bu meclis, daha önce Berlin’de tasarlandığı gibi yabancı hükümet temsilcilerinden oluşan resmi bir uluslararası komisyon değildi. Bunun yerine, Babıâli’yle alacaklıları arasında sultanın da onayladığı iki yanlı bir anlaşmanın ürünüydü; karakteri itibariyle yarı resmi olmakla beraber, taraflarca diplomatik müdahale olmaksızın özgürce kabul edilmiş bulunuyordu.

Şartları Osmanlı hazinesini borç miktarının yarıya düşürülmesi suretiyle kayırıyordu. Yüz milyon sterlini biraz aşan bakiyenin faiz oranı yüzde dördü aşmıyor, çoğunlukla ise yüzde bir kadar düşük oluyordu. Hazine karşılığında Düyun-u Umumiye idaresine, faizler ve senetlerin geri alınması için hükümetin yıllık gelirlerinin büyük bir kısmını bırakıyordu. Tuz ve tütün tekelleri, Bulgaristan’la Doğu Rumeli’nin ödediği vergi, Kıbrıs Hükümeti’nin gelir fazlası ve bir miktar vasıtalı vergi ve aşar vergisi de buna dahildi. Ama faizlerle senetlerin geri alınması için yapılan ödemelerden sonra bu yıllık gelirlerden kalan miktar Osmanlı hazinesine geri ödenecekti. Babıâli üzerinde ağır bir yük oluşturmasına rağmen Düyun-u Umumiye İdaresi, bu tür müesseselere geleneksel saygıları nedeniyle Türklerin düzenli ve rasyonel bir düşünceyle bağlı kalacakları bir müessese oldu. Osmanlı Hükümeti’nin, Abdülhamit’in Muharrem Kararnamesi’nin yükümlülüklerinden kendini kurtarma girişimine kadar çalkantılı kırk yıl geçecekti.

Osmanlı’nın borç ödeme anlaşması, ülkenin ekonomik gelişmesinin Düyun-u Umumiye İdaresi kanalıyla Avrupalı yatırımcılar tarafından finanse edilmesi anlamına geliyordu. Bunun sonucunda Türkiye’de refah düzeyi yükseldi, ancak daha çok yabancıların yararına. Neyse ki işlerin çoğalması ve devlet hizmetlerinin kapsamının genişlemesiyle Müslüman

Türkler de bundan yarar gördüler. İhmal edilmiş tarım ve endüstri olanakları ayrıcalıklı yabancılar tarafından kullanıldı. Kamu borcu Bursa'nın ipek endüstrisini canlandırdı. Fransız sermayesi Karadeniz kıyısındaki Zonguldak'ın kömür madenlerini işletti. Tütün tarımı bir Fransız-Avusturya şirketinin tekeline girdi ve Makedonya'dan Doğu Akdeniz kıyılarına ve Kuzey Doğu Anadolu'ya kadarki bölgelerde on binlerce Müslüman Türk işçiye iş sağladı. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin sağladığı hamle sayesinde imparatorluk, yapımına Abdülaziz tarafından başlatılan ve giderek hızlanan demiryolu inşaatıyla dışarıya açıldı. Abdülhamit'in zamanında imparatorluğun başlıca kentleri, çok zaman fazla yolun bile olmadığı yerlerde binlerce millik raylarla birbirlerine bağlandı, bunun ise endüstrilerine ve çevrelerindeki tarım bölgelerine yararı oldu. Türkiye 1888'de Viyana'dan ilk trenin (Orient Ekspres'in öncüsü) trompet sesleri arasında İstanbul'a gelişiyle ilk kez Batı Avrupa'ya bağlandı.

Doğu ile Batı arasındaki duvarların bu dramatik yıkılışının Sultan Abdülhamit'in fazla hoşuna gittiği söylenemez. İmparatorluğunun dış politikasında -özel yaşamında olduğu gibi- giderek tecrit yanlısı davranan hükümdar, Rusya'yla son savaşında onu yalnız bırakan ve amaçları ona kronik güvensizlik esinleyen Batı devletlerine giderek arkasını dönüyordu. Kanısınca ona ihanet eden, savaşta ona destek vermeyi reddeden, devletini iflas ettiren, kendi ekonomik egemenliğini neredeyse sıfırlayan, konsolosları ise eyaletlerde istenmeyen reformların yapılmasındaki ısrarlarıyla imparatorluğunun içişlerine karışan İngiltere'ye özellikle kırgındı. Bu arada 1880'de yine iktidara gelen, "Bay Gladstone'dan nefret ediyor," Gladstone da zaten sultanla hükümetini, "Dipsiz bir sahtekârlık ve yalan dolan kuyusu," olarak görüyordu.

1885'de İngiltere'de muhafazakâr Tory'ler tekrar iktidara gelince İngiltere Büyükelçisi Sir William White Lord Salisbury'ye Londra, Paris ve Viyana hükümetlerinin Babıâli üzerinde hiç etkilerinin kalmadığından bahsetti: "Eskiden onlara çok fazla danışılırdı, şimdi ise önerileri dinlenmiyor, hatta ters veya küçümsenerek karşılanıyor. Notalarına ve başvurularına kaçamak yanıtlar veriliyor ya da hiç yanıt verilmiyor." Çünkü Abdülhamit geleneksel müttefiklerine sırt çevirerek yağcı taktikleriyle Babıâli'nin gönlünü alan geleneksel düşmanı Rusya'ya yanaşmıştı. Daha

önemlisi, sultan yeni bir destek arayışıyla hâlâ Bismarck'ın egemenliğinde olup şimdi Rusya'nın aktif bir müttefiği olan ve Avusturya'yla birlikte "Üç İmparatorlar" adı altında Üçlü İttifak kuran giderek güçlenmiş bir Almanya'ya yanaşmıştı. Alman subaylarının Osmanlı Ordusu'nu eğitip geliştirmeleri için Türkiye'ye yollanması, Alman etkisinin çok geçmeden somut kanıtı oldu.

Abdülhamit Berlin'in sonrasında antlaşmanın şartlarının uygulanmasında artçı bir erteleme taktiğine girişmişti. İlk yenilgisini, antlaşmanın Adriyatik üzerinde Antivari'de bir limana sahip bağımsız bir devlet olarak tanıdığı Karadağ'da yaşadı. Antivari'nin bir Rus Donanma üssüne dönüşmesi korkusuyla liman, Karadağ veya yabancı savaş gemileri tarafından kullanılmaması koşuluyla Karadağ'a bırakılmıştı. Abdülhamit şimdi limanı teslim etmeyi üzerine basa basa reddediyordu. Bu red Avrupa devletlerinin limanın önlerinde gemileriyle bir gösteriye girişmelerine yol açtı, ama Abdülhamit bunu da önemsemedi. İngiltere sonunda Gladstone'un Büyükelçisi Vikont Goschen kanalıyla sultanın boyun eğmemesi halinde İngiliz gemilerinin -sonradan İzmir olduğu anlaşılan- başka bir Türk limanını işgal edecekleri tehdidini savurdu. Abdülhamit yine reddetti ve o akşam geçirdiği bir öfke krizi sırasında Londra'nın yok edilmesine sevineceğini ilan etti. Fakat İngiliz Donanması yola çıkmaya hazırlanırken bir teknenin son dakikada kıyıdan hareket ettiği ve içindeki görevlinin telaşla bir kâğıdı sallayıp durduğu görüldü. Sultan yumuşamıştı.

Yıldız Sarayı yönünden başka ertelemeler, Yunanlılar savaşa katılmaktan kaçındığı için kongre tarafından ertelenen Yunanistan sınırlarının saptanması işlemini de etkiledi. Abdülhamit'in devletler arasındaki uyumsuzluğu kullanmak taktiği burada daha etkili oldu. Tesalya'nın tamamıyla Epir'i Yunanistan'a bırakması önerisini geri çevirdi. Yunan Ordusu seferber durumda beklerken uzayan pazarlıklar sonucunda bütün Tesalya'yı ve Epir'in Müslümanların yaşadığı bölümlerin dışındaki üçte birini Yunanlılara bıraktı. Ama Yunanistan tüm umutlarına karşın Girit'i yine elde edemedi.

Sultan en yakın Avrupalı komşusu Bulgaristan'ın karşısında daha az iddialı davrandı. Berlin Antlaşması'nın arkasından burada hem antlaşmanın

koşulları uyarınca hem de imparatorluğunun yararına müdahale etme fırsatlarının doğduğu bir durum olmuştu. Fakat sultan her zamanki pasif ve inatçı tutumuyla bir şey yapmamayı yeğlemişti. Balkan sıradağlarının ötesindeki özerk Kuzey Bulgaristan'da önceleri "Kurtarıcı Rusya"nın etkisi ağır basacak gibi görünmüştü. Ülkenin prensi Aleksander von Battenberg sonradan dağıttığı bir meclis tarafından seçilmişti. Battenberg önceleri Rusların desteğine sahipti. Ancak Ruslar arka plandaki güç gibi davranırken bir yandan da prensle halkı çar adına birbirine düşürme taktiklerini uyguluyorlardı. Fakat Aleksander von Battenberg Almanların Ruslara karşı besledikleri küçümsemeyi paylaşıyor, egemen durumlarına içerliyor ve, "Rusya'nın bütün beş para etmez takımı buraya akın ederek memleketi pisletiyor," diye yakınıyordu. Bulgarlar da zaten bu yabancı patronların kaba ve otoriter tavırlarına; sözüm ona liberal bir hükümetin işlerine amirane müdahalelerine katlanamıyorlardı. Yoksa bir tür tutsaklıktan kurtulup bir başkasına mı boyun eğmişler, Rusların onlara aşağı tabakadan Asyalılar gibi davranması için mi reaya olarak Türklerin egemenliğinde yaşamaya son vermişlerdi? Çok geçmeden "kurtarıcı Aleksander Battenberg"i tercih etmeye ve portresini evlerinin başköşesinde bulundurmaya başladılar. Ülkede milliyetçi "Bulgaristan Bulgarlara" çağrısı yankılanmaya başlamıştı.

Bu girişim iki Bulgar Devleti, Kuzey ile Güney arasında Berlin'de saptandığı üzere bir birleşme hareketine yönlendi. Balkan dağlarının güneyinde daha zengin Doğu Rumeli toprakları, henüz sultanın korumasındaki özerk Bulgar Devleti yer alıyordu. Rus birlikleri ancak anayasası devreye girinceye kadar burada kalmışlardı. Abdülhamit daha sonra buraya Hıristiyan vali olarak Türklerin "Öğretmen Başkan" olarak bildikleri Gavril Paşa'yı atamıştı. Gavril Philippopolis'e (Filibe) gelir gelmez Bulgarlara Türk fesinin yerine Bulgar kalpağını giydirdi. Milliyetçi halk, sırf aksi halde sultan antlaşmanın ona verdiği yetkiyle Rumeli'ye asker yollar ve güvendikleri Bulgar Ordusu'nu yener korkusuyla Gavril'e katlanıyordu.

Bununla birlikte birleşmenin gerçekleşmesine sabırsızlanıyorlardı. Babıâli'nin, Rumeli yasalarını veto etme hakkında ısrar etmesi olayların akışını hızlandırdı. Sultan bu arada Bulgar bayrağının sergilenmesini

engelleyen kışkırtıcı bir yasak çıkardı. Halk meydan okurcasına bayraklarını başkent Filibe'de dalgalandırmakta devam etti; Bulgar birlikleri de karşılarında bir direniş görmeyince milliyetçi "Yaşasın birleşme" çağrıları arasında "kansız bir ayaklanma" düzenlediler. Birkaç gün sonra Kral Aleksander asilerin lideri Stambulov'un ısrarı üzerine Filibe'ye yürüyerek Doğu Rumeli'nin hükümdarı olarak alkışlandı. Meclisleri de bu birleşmeyi onayladı. Diğer yandan Türk vali Gavril yanında kınından çıkmış kılıcıyla alayla sokaklardan geçirildi ve tekrar fesini giymek üzere sınırın ötesindeki Türkiye'ye geri gönderildi.

Bu davranış Osmanlı İmparatorluğu'na, Berlin Antlaşması'na da açıkça ters düşen bir hakaretti. Birleşmeye karşı olduğunu açıkça belirten sultanın, antlaşmanın kendisine verdiği haklarda ısrar ederek Türk kuvvetlerini yollamasından endişe duyan Bulgarlar, kendilerini savunmaya hazırlandılar. Ama hiçbir kuvvet gelmedi. Abdülhamit disiplinsiz askerlerinin Avrupa devletlerini öfkelendiren katliamlarını tekrar etmelerinden endişe duyduğunu duyurdu. Bunun yerine emrivakiyi kabul ederek Prens Aleksander'ı beş yıllık bir süre için Doğu Rumeli valiliğine atadı. İki devletin meclisleri de bundan böyle Sofya'da tek kitle halinde toplandılar.

Bulgaristan'ın büyüyerek bu kadar geniş arazilere sahip olması, komşusu Sırbistan'ın kıskançlığını körüklemişti. Bu ülkenin hükümdarı Prens Milan arazi tazminatı istedi, sonra batıdan Bulgaristan üzerine saldırıya geçti. Aleksander'ın ülkedeki başarısı karşısında öfkelenen Ruslar, Bulgaristan Ordusu'ndaki bütün eğitimci subaylarını geri çektiklerinden Bulgarlar zor durumda kalmışlardı. Bununla birlikte milliyetçilik heyecanıyla ve esin kaynakları Prens Aleksander'ın kumandasında daha deneyimli Sırp birliklerine karşı inatla karşı koydular. Üç gün sonra Sofya yolu üzerindeki Slivnitsa'daki bir geçitte düşmanı Sırp sınırının ötesine sürdükleri gibi, Belgrad üzerine yürümek durumundaydılar. Sırbistan'ın koruyucusu Avusturya burada barış için müdahale etti ve savaştan önceki duruma dönüldü. Böylece Sırplar karşısında bir Avusturya-Macaristan mandasıyla sonuçlanabilecek bir yenilgiden kurtulan Bulgarların, ulus olarak düşman ateşiyle ilk tanışmaları bu şekilde oldu.

Abdülhamit egemen devlet olarak ülkeye girme hakkını ikinci kez kullanamamıştı. Oturduğu yerde protesto etmek ve savunma önlemleri

almakla yetindi. Bu pasifliği şimdi İngiltere dahil, Batı devletlerinin işine geliyordu. Lord Salisbury, Balkanlar'da Rusya'ya karşı birleşmiş, milliyetçi bir Bulgaristan'ı, ordusu zayıf düştüğünden büyükelçisinin görüşüyle bir savaşa girmeye isteksiz görünen Türkler tarafından korumasız bırakılmış bir sınırdan daha etkin bir engel olarak görüyordu.

Prens Aleksander'ın cüretkârane hükümet darbesi çarı öfkeden deli etmişti. Misilleme olarak Sofya'daki askeri ataşesi tarafından desteklenen subayları Aleksander'a karşı bir komplo düzenlediler. Prensi kaçırdılar, ona bir istifa belgesi imzalattılar ve Rus sınırının ötesine naklettiler. Fakat patlak veren karışıklıklar arasında Bulgar halkını galeyana getiren asi Stambulov, Aleksander'ın dönüşünü ve ona karşı komplo düzenleyenlerin tutuklanmasını sağladı. Bununla birlikte Aleksander yılmıştı. Belirsiz konumunun getirisinden sıkılarak kaldığı takdirde katledilmekten, hatta Rusların ülkeyi işgal etmelerinden korkarak istifasını doğruladı ve çara Bulgar kamuoyunu şaşırtan bir mesaj yolladı: "Tacımı bana Rusya vermişti, şimdi ise onu ülkenin hükümdarına iade etmeye hazırım." Bundan sonra yerine geçmek üzere bir naipler üçlüsü tayin etti ve bir daha dönmemek üzere ülkeyi terk etti.

Bulgaristan'ın başında şimdi Stambulov'un önderliğinde üç naip bulunuyordu. Meclis tarafından yeni bir prens seçilene kadar ülkede bir hükümdarsızlık dönemi başladı. Ruslar Varna'ya bir filo yolladılar, ülkeyi yine etkileri altına almak ve seçimleri önlemek için entrikalara giriştiler. Abdülhamit Rus girişimine rağmen müdahale etmemekte direndi. Bu arada Kaulbars adında küstah bir Rus generali Bulgarlara akıl hocası olarak Sofya'ya yollandı. Yaptığı öneri, tutuklu komplocuların serbest bırakılması ve seçimlerin ertelenmesi yolundaydı. Fakat memlekette dolaşıp atıp tutarken dikkafalı Bulgar köylülerinin sempatisini kaybetmekte ve kavgacı milliyetçilik ruhlarını coşturmakta gecikmedi. Seçimler vakit kaybetmeden yapılınca da Rus generali hükümetinin bunları yasal olarak kabul etmediğini duyurdu. Çar Bulgaristan'la diplomatik ilişkilerini keserek generalle bütün Rus konsoloslarını geri çekti. Rusya böylece Balkanlar'da milliyetçilerin elinde çok anlamlı bir yenilgiye uğramış oluyordu.

Naiplik bu arada Bulgaristan'ı dışarıdan yardım almadan pekâlâ yönetebileceğini göstermiş, Avrupa devletleri de bunun kısa zamanda

bilincine varmışlardı. Bu da ülkenin diktatörü olmakta gecikmeyen Stambulov'un sayesindeydi. Bulgaristan ve Bulgarlar için birliğin bu destekleyicisi, kendi ulusunu iyi tanıyan ve kendisini onların davasına adayan gerçekleri iyi kavramış bir adamdı. Bir ulus olmanın eşiğinde bulunmakla beraber politika alanında deneyimsiz olan Bulgarların şu anda güvenecekleri ve izleyecekleri bir lidere ihtiyaçları vardı. Stambulov sınırları içindeki Rus düşmana baskın çıkmakla onlara bir ulus olarak yepyeni bir gurur ve güçlü bir Bulgar vatanseverliği aşılamıştı.

Yeni ulus için geriye yeni bir önder prens seçmek kalmıştı. 1887'de meclis oybirliğiyle Prens Ferdinand von Coburg'u seçti. Rusya her ne kadar bu seçimi geçerli saymadıysa da, prens, Berlin Antlaşması'na göre diğer Avrupa devletlerinin onayıyla tahta çıktı. 1887'de tekrarlanan seçimler Ferdinand'ın prenslik konumunu sağlamlaştırdı. Halk ülke içinde geziye çıkan prensi vakur bir nezaketle, kahraman Stambulov'u ise coşkuyla karşıladı. Prensin hükümdarlığı Rusya ve Türkiye tarafından kabul görmemekle beraber, Lord Salisbury tarafından onaylandı. Coburglar ne de olsa Kraliçe Victoria'nın akrabasıydılar. Yedi yıl daha Rusya'ya meydan okumaya devam eden ülkenin başbakanı Stambulov "Bulgar Bismarck'ı" olarak İngiltere'nin hayranlığını kazanacaktı.

Abdülhamit son çare olarak Bulgaristan'a sinsice bir darbe indirmekten kendini alamayarak bütün Bulgar ürünlerinin ithalatını vergilendirdi. Fakat gerektiğinde imparatorluğunun kalan kısmı için savaşmamakla savaşçı bir hükümdar olmadığını göstermişti. Barış Antlaşması'ndan sonra yeni bir savaşın risklerinden ve ters etkilerinden ürkerek Bulgaristan'daki son toprakların üzerindeki haklarından vazgeçmeye razı olmuştu. Oysa fatih Osmanlı ataları, Doğu Rumeli'yi, Avrupa'daki büyük bir imparatorluğa doğru bir atlama taşı olarak görmüşlerdi. Gelgelelim Abdülhamit burayı imparatorluğun savunmasındaki son siper olarak ele almaktan bile kaçınmıştı. "Hasta Adam" bir kadercilik ruhuyla Avrupa'ya arkasını dönmüştü.

((37))

Sultan böylesi bir kasıtla değilse de, aynı pasif ve kaçamak diplomasi yöntemiyle Afrika anakarasına da arkasını dönüyordu. Afrika'da Fransa'nın mandasına girecek olan Tunus'u, daha önemlisi de, "sultanın tacının en parlak elması" Mısır'ı kaybedecekti. Mısır'ı yöneten ve sözde hâlâ sultanın egemenliğinde olan Hidiv İsmail Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'yla başlayan hanedanı son yarım yüzyıldır memleketin başındaydı. İsmail de son Osmanlı sultanları gibi savurganlığı ve lüksüyle yüz milyon sterline yakın bir borca girmişti. 1876'da, yani Türkiye Hükümeti'nin borçlarını ödeyemediği yıl İsmail Paşa da iflas durumundaydı. Uluslararası bir komisyon tarafından hazırlanan plan uyarınca maliyesinin yönetimini bir İngiliz ve bir de Fransız kontrolörünün ikili denetimine teslim etmek zorunda kalmıştı. Bu kişilerin ısrarı karşısında yeni bir kabine kuruldu. Bunun maliye nazırı İngiliz, bayındırlık nazırı ise Fransızdı. İsmail Paşa da 1879'da sadece Mısırlılardan ibaret olan bir kabine kurma sevdasıyla iki nazırın görevine son verince, İngiliz ve Fransız hükümetleri de "istifa edip memleketten ayrılmasını" önerdiler. Diğer Avrupa devletleri bu konuda onları destekliyorlardı.

İsmail Paşa belli bazı koşullarla istifa etmeyi reddettiği takdirde, iki hükümet sultana başvurmak zorunda kalacaklardı. Vakit kazanmak isteyen İsmail Paşa pahalı rüşvetler götüren bir aracı vasıtasıyla meseleyi sultana, iki yabancı devletin hükümranlık haklarını önemsememe girişimleri olarak iletti. Avrupalının kafasını her zamanki gibi yanlış tanıması nedeniyle Abdülhamit Avrupa devletlerinin bu istifayı onun onayını almadan da gerçekleştirebileceklerini düşünememişti. Yurtiçinde ve dışında gücüyle prestijini tehdit eden bu durum karşısında paniğe kapılarak nazırlarını bir araya topladı, onlar da bu girişimin mümkünse önlenmesi gerektiği hususunda anlaştılar. Her zamanki gibi zaman kazanmaktan yana olan Abdülhamit erteleme için pazarlığa oturulmasını önerdi.

Ancak nazırların arasında yalnız bir tanesi, Berlin’de sultanın Hariciye Nazırı olarak bulunmuş Kara Todori Paşa adındaki bir Hıristiyan Rum bu önemli durumda herhangi bir erteleme girişiminin ölümcül olarak devletleri sultanın rızasını almadan harekete geçmeye sevk edebileceğini ileri sürdü. Cüretkârane bir karar vermenin zamanıydı, sultan da sonunda bir ferman çıkararak İsmail Paşa’nın görevden alınıp yerine oğlu Tevfik’in geçirildiğini duyurdu. Böylece son dakikada Avrupa devletlerinin müdahalesini önleyerek hükümdar olarak prestijini korudu.

İki yıl sonra yine prestijini tehdit eden yeni bir kriz ortaya çıktı. Orduda yerli Mısırlı subayların, içinde bulundukları koşullardan duydukları hoşnutsuzluk Hidiv Tevfik’e karşı milliyetçi bir hükümet darbesine yol açtı. Bu hareketin başında Ahmet Arabi adında fellah kökenli bir albay vardı. Hükümet darbesi başbakanının görevden alınmasına yol açarak Hidiv’in otoritesini sarstı. Ayaklanmanın sonrasında Gladstone’la müdahale yanlısı olmayan nazırları, Mısır’a herhangi bir askeri müdahalenin ülkenin hükümdarı sultanın sorumluluğu olduğunda ısrarla ilk önce bir diplomatik girişimden daha fazlasını yapmak istemediler. 1882 başlarında Gladstone’un gönülsüzlüğüne rağmen ve çıkarları sultanınkilere ters düşen Fransızların baskısına bir cevap olarak İngiliz ve Fransız hükümetleri Hidiv’e desteklerini ve mevcut finansal denetim sisteminin devamını teyit ettiler.

Bu Mısır’da yeni bir patlamaya yol açtı. “Mısır Mısırlıların” çağrısıyla Arabi, Hidiv’i kendisi harbiye nazırı olmak üzere güçlü bir milliyetçi hükümet kurmaya zorladı. İngiltere’yle Fransa bunun üzerine düzeni korumak ve Hidiv’in yeniden otorite kurması umuduyla İskenderiye’ye savaş gemileri gönderdiler. Fakat bunda başarılı olamadılar, askeri parti de iktidarda kalarak yeni karışıklıklara yol açtı. Arabi’nin ülkeden bütün Hıristiyanların atılmasını amaçladığı sanılmaktadır. Ordunun subayları Hidiv’in tahtından indirilmesi için baskıya başladılar. Yabancı savaş gemilerinin varlığı Mısırlı güruhların yabancı düşmanlığını körükledi. Avrupalılar, birçoklarının ülkenin içindeki karışıklıklardan kaçarak sığındığı İskenderiye’de taciz edildiler ve üzerlerine tükürüldü. Bir şeyh sokaklarda, “Ey Müslümanlar, gelin ve Hıristiyanları öldürmeme yardım edin!” diye bağırdı. Sonunda kan da döküldü ve elli Avrupalı gaddarca katledildi.

Arabi'nin ezilmesinin zamanı gelmişti. Milliyetçilerle gizli bir antlaşma yapmayı planladığından şüphelenilen Fransa, işbirliği yapmayı reddettiğinden bu iş tek başına İngiltere'ye düşüyordu. İngiltere kabinesindeki güçlü üyeler şiddetle müdahale edilmesi için baskı yaptıklarından Gladstone da politikasını çaresiz tersine döndürdü.

İngiliz Amirali Seymour, Arabi'nin, İskenderiye'de iki donanmayı hedef alan kale inşaatına son vermesini istedi. İsteminin geri çevrilmesi üzerine amiral aldığı direktifleri de aşarak şehri bombardımana tuttu. Fransızlar bombardımana katılmayı reddetmişlerdi, aradan çok geçmeden de filolarını geri çektiler. Bu durum, başlıca Hıristiyan devletleri arasındaki uyumsuzluklar sayesinde imparatorluğunun sonsuza dek yaşayacağını sanan Abdülhamit'i sevindirdi. Bu arada Arabi de Hidiv tarafından asi olarak nitelendi ve kendisine karşı cihat ilan edildi.

Bundan önce İngiliz ve Fransız hükümetleri, sultanın da işbirliğiyle Mısır krizine bir çözüm aramak için İstanbul'da Avrupa devletlerinin de katılacakları bir konferans düzenlemişlerdi. Sultan konferansa katılmayı reddettiği gibi, yine kaçamak yoluna saptı. Mısır'a çelişkili direktiflerle yolladığı iki ayrı temsilci hiç kuşkusuz bir şey başaramadı. Sultanın temsilcisi olmadan devam eden konferansta Mısır'da düzeni korumak için silahlı bir müdahale tartışıldı ve sultandan bu amaçla birlikler yollaması istendi. Abdülhamit üç hafta süren oyalanmadan sonra bir temsilci atamaya sonunda razı olduğunda, İskenderiye bombardımanını önlemek için çok geç kalınmıştı. Oysa sultan, İngiltere'nin, onun onayını almadan böyle bir girişime kalkışmayacağına inanıyordu.

Şimdi Fransız desteği olmadan -yani İngiliz-Fransız ikili kontrolü zararına- Gladstone'un sözleriyle "Mısır Devleti'ni anarşi ve çıkar çatışmasından barış ve düzen ortamına dönüştürmek" yalnız İngiltere'ye kalıyordu. Hükümeti, ileride iyi bir yönetimi olması için Mısır'ı ancak geçici bir süre işgal altında tutmayı planlıyordu. Bundan sonraki iki ay boyunca askeri hazırlıklar sürerken Babıâli'deki İngiltere Büyükelçisi Lord Dufferin, sultanın İngiliz kuvvetiyle birlikte bir Türk taburu yollamasında ısrar ederek bunun ikili bir işgal olması çabalarından vazgeçmedi. Böylesi bir girişim, sultanın Mısır üzerindeki hükümranlık haklarını doğrulayacağı

gibi, aynı zamanda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüyle bağımsızlığına saygısını kanıtlardı.

Bu konuda askeri bir antlaşma hazırlandı ve imzalanması için Abdülhamit'e sunuldu. Ancak İngiltere'nin onsuz hareket edemeyeceği hayaline kapılan sultan, sürekli itirazlar ve metinde yapılmasını istediği küçük değişikliklerle işi uzattıkça uzattı, öyle ki İngiliz Hariciye Nazırı Lord Granville sonunda büyükelçisine yolladığı bir mesajla, "Acil durum geçtiğine göre, majesteleri artık Mısır'a birlikler göndermeye gerek görmeyecektir," diye bildirdi.

Çünkü 13 Eylül 1882'ye rastlayan o günde daha önce İskenderiye'ye çıkmış olan General Sir Garnet Wolseley bir İngiliz seferi kuvvetini Süveyş Kanalı'ndan İsmailiye'ye taşımış, İngilizler oradan kara içine girerek Arabi'nin Mısır Ordusu'nu Tel-el-Kebir Savaşı'nda darmadağın etmişlerdi. Ertesi gün de bir süvari kuvveti Kahire'ye girmişti. Sultan Abdülhamit kızmaya devam etsin İngiltere'ye karşı bir kez daha fırsatı kaçırmış, Hidiv de sonuçta zafer sevinci içinde başkentine dönmüştü. Sultanın, Doğu ile Batı diplomasisi arasındaki tempo farklılıklarına ayak uydurması gerekecekti.

İngiltere'nin başından beri samimi olarak niyeti hâlâ Türk egemenliği altında dengeli bir yerli yönetim kurulur kurulmaz kuvvetlerini Mısır'dan çekmekti. Abdülhamit Kahire'deki ajanları aracılığıyla İngiliz yönetimine karşı entrikalar çevirirken Lord Dufferin Mısır'da bir dereceye kadar özgür bir yönetim yerleştirmeye çalışıyor, İngiliz askeri otoriteleri de iki veya üç yılın içinde ülkeyi boşaltmak için bir programı tartışıyorlardı. 1885'de muhafazakâr bir hükümet iktidara gelince Lord Salisbury başbakan olarak Sir Henri Drummond-Wolff'u özel bir görevle İstanbul'a yolladı. Görevi hâlâ bir İngiliz-Türk dostluğu çerçevesinde iki ülke arasında, ikisinin de çıkarına hizmet edecek, İngiliz etkisini korurken sultanın Mısır üzerindeki haklarını doğrulayacak bir anlaşmaya zemin hazırlamaktı.

Sonuçta ordusuyla yönetimindeki reformu denetlemek üzere Mısır'a İngiliz ve Türk temsilciler yollamak üzere bir ön anlaşmaya varıldı. Ama ciddi pazarlıklar başlayana dek zaman geçecekti. Bu pazarlıklar 1887'de iki tarafın hükümdarları tarafından onaylanması gerekecek bir İngiliz-Türk

antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşmayla içten veya dıştan gelecek ciddi bir tehlike Mısır'ı tehdit etmedikçe İngiliz Hükümeti kuvvetlerini üç yılın içinde geri çekecek fakat İngilizler bir istila veya içteki karışıklıklar tarafından tehdit edildiğinde tekrar ülkeye girme haklarını koruyacaklardı. Geri çekilme, Mısır'ın tarafsızlığıyla ilgili uluslararası bir garanti eşliğinde yapılacak, böylece antlaşmanın koşullarının Avrupa devletlerince kabulüne bağlı olacaktı.

Mısır'da İngilizlerin statüsü açısından dolaylı olarak anlamı göz önüne getirildiğinde antlaşmaya şimdi Fransa tarafından şiddetle karşı konuluyordu. Bu ülkenin Babıâli'deki büyükelçisi, Rus meslektaşıyla anlaşmalı olarak, sultana onayını vermemesi için tehditle karışık baskı yapmaya başladı. Bu şekilde gözü korkutulan Abdülhamit yine son dakikada anlaşmayı Türkiye adına onaylamayı reddetti. Sir Henri Drummond-Wolff görevini tamamlamamış olarak İngiltere'ye döndü, Mısır'daki İngiliz işgali de sürüp gitti. Kısa zamanda geri çekilme planları da bir anlamda unutuldu.

Önceleri İngiltere'ye karşı diplomatik bir zafer kazandığını zanneden Abdülhamit çok geçmeden ciddi bir gaf yaptığının farkına vardı. Bunun üzerine görüşmelerin tekrar başlaması için Lord Salisbury'ye bir mesaj yolladı. İngiltere başbakanı nazik, fakat kararlı bir dille reddetti. Bundan sonraki beş yıl boyunca Türkiye, Fransa ve Rusya tarafından İngilizleri Mısır'dan çıkarma çabaları sonuç vermedi. Mısır'ın bir İngiliz-Mısırlı yönetiminin içerdiği sorunlar bunun başarılmasını engelledi.

Ülkenin İskenderiye'de bir donanma üssü bulundurularak kontrolü giderek daha ihtiyaç haline geliyordu. Çünkü Doğu Meselesi yön değiştirmişti. Uluslararası güç mücadelesinin ekseni Türkiye'den Mısır'a, Boğaziçi'nden Süveyş Kanalı'na, Yakındoğu'dan Uzakdoğu'ya kaymıştı. Osmanlı İmparatorluğu'na Rusya'dan gelen tehdit ve bunun sonucunda son yüzyıldır süregelmekte olan Balkanlar'dan veya boğazlardan Akdeniz'e sızması tehlikesi, Rusların emperyalist emellerle daha doğuya, Asya'nın içerilerine bakmaya başlamalarıyla önemini kaybetmişti. Bu da bir İngiliz-Rus çatışması tehlikesini Hindistan sınırlarına kaydırarak şimdilerde Mısır'ın kontrolünde olan denizyollarının önemini büyük ölçüde artırmıştı.

Ülke 270 yıldan beri Osmanlı egemenliğindeydi. Oysa Sultan Abdülhamit şimdi Mısır üzerindeki sözde egemenliğinin son kalıntılarından da caymıştı.

Sultan despotça yalnızlığı içinde, yabancıyı yenmek ve onlara kıyasla üstünlüğü hayallerine kapılarak akıllı ve güvenilir danışmanlık hizmetlerinden kendini mahrum etmişti. Kötü niyet ile acemice diplomasi birleşimi sonucunda dışişlerinin idaresinde birbiri arkasında fırsatlar kaçırmıştı. Mısır bunların en çarpıcı örneklerinden biri oldu. Burada İngiltere'nin sürekli iyi niyetine ve cesaretlendirmesine rağmen Abdülhamit kendi çıkarlarıyla imparatorluğununkilere hizmet etmemekte inatla direnmişti. Balkanlar'da kalan son topraklarına açılan kapı olan Bulgaristan'la ilgili pasifliği hiç kuşkusuz Batı'daki imparatorluğunun nasılsa yok olmaya mahkûm ve tamamen elden gitmesinin sadece zaman meselesi olduğu yolundaki gerçekçi kanısının sonucuydu. Ama Mısır'ı terk etmesi hem gereksiz hem de akılsızcaydı.

Ülke üzerindeki egemenliği, büyük ölçüde sembolik olmakla beraber, Mısır dinsel anlamda Abdülhamit'in şimdi yürüttüğü politika için yaşamsal önem taşıyordu. Çünkü Hıristiyan Avrupa'daki imparatorluğunun kalıntılarına sırt çevirirken sultan en azından ayakta kalabilmek için yüzünü, yaygın toprakları büyük ölçüde olduğu gibi duran Asya'daki Müslüman İmparatorluğu'na çevirmişti. Ağırlık merkezini şimdi doğuya İslamiyet yönüne kaydırıyordu. Asya yalnızca kendi ırkının ve hanedanının değil, aynı zamanda dininin ve ulusunun en büyük kitlesinin de beşiğiydi. Sultanları, bu insanların yalnız topraklarının ve hayatlarının değil, inançlarının da savunucusuydu.

Mısır'ın önemi de buradaydı. Çünkü Kahire bin yıldan uzun süredir İslamın büyük bir ruhani merkezi, Türk işgalinden önce de birkaç yüzyıldır Halifelik'in de merkeziydi. Geleneklere bakılırsa, 1517'de Kahire'ye girdiğinde Osmanlı fatihi I. Selim Abbasi halifelerinin son vârisi tarafından resmen halife olarak tanınmış, daha sonraki bir tarihte de Mekke şerifi tarafından İslamın kutsal yerlerinin hamiliğiyle onurlandırılmıştı. Bu, Osmanlı imparatorları için bütün İslam dünyasının manevi liderliği anlamına geliyordu. İstanbul böylece -su götürür de olsa - yaygın şekilde halifeliğin merkezi ve İslamın şehri veya "İslambol" olarak tanınmıştı. Her Osmanlı sultanı o zamandan beri dünyasal ve tinsel kişiliğine dayanarak

Sultan-Halife unvanını kabullenmişti. Bu iddianın içerdiği hakların İslam devletlerinin tümü tarafından kabul gördüğü söylenemezdi. Fakat Abdülhamit halifeliği şimdi araç olarak kullanarak Osmanlı Hanedanı'nın gücünü ve saygınlığını yalnız kendi Asya topraklarında değil, İslam dünyasının tümünde kabul ettirmek istiyordu. Bu nedenle de halifelikten elde ettiği bu tinsel egemenliğin kaynağı olan Mısır üzerindeki dünyasal egemenliğini feda etmesi için çok uygunsuz bir zamandı.

Abdülhamit'in politikasına yön değiştirtmesi, Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya ve Hindistan'a kadar Müslüman topraklarına giderek daha fazla hâkim olan Batı'yla Rus emperyalizmine karşı bütün İslam dünyasının genel tepkisini yansıtıyordu. Türkiye böylece, Batı'yla arasındaki bağları koparan bir hükümdar olarak Abdülhamit'e saygı duymaya teşvik edilen emperyalizm kurbanlarının bir buluşma noktası oldu. Ayrıca imparatorluğunun da tarihçi Arnold Toynbee'nin deyişiyle "var olan en güçlü, en verimli ve aydın Müslüman Devleti" olduğunu görebiliyorlardı. Tanzimat reformcularının devletle din ikiliğinin yapısındaki çatışmayı çözümlemedeki başarısızlıklarının arkasından Abdülhamit bunu sadece mutlak yönetimiyle ortadan kaldırmıştı. Modern teknik ve bilimin aracıyla gücünü perçinledikten sonra, bir tür "anayasal mutlakiyet" rejimi kurma iddiasında bulunarak bürokratik bir seçkin zümrenin içinde ve onlar yararına Tanzimat geleneğiyle uyumlu ve de kendi seçimi olan reformları uygulattı.

Halkının büyük çoğunluğunun gözünde, yabancı müdahalelerden ve etkilerinden arınmış, kendilerine ait, anlayabildikleri ve saygı duyabildikleri güçlü, geleneksel bir İslami rejim kurmuştu. Türkler halife sultanlarında tutucu bir ruhtan esinlenen ağırbaşlılık, sağduyu ve dindarlık gibi kişisel erdemleri görerek buna gururla karışık bir saygı duyuyorlardı. Sultan böylece yalnız vezirleri ve hükümet mekanizması tarafından değil, bu güçlerin dışında kalan ulema sınıfı tarafından da içten destekleniyordu. Hızla çoğalan çeşitli kademelerdeki "din adamları" sınıfı da İslam birliği adına bu sadakat ve bağlılığı paylaşıyordu. Tarikatlarının birçoğu sultanın topraklarında kayırılan, inançları geleneksel yoldan az çok sapmış medreselerle derviş tekkelerindeki bilginlerle keşişler de ayrıca sultandan yanaydı.

Abdülhamit başkentinin yalıtılmışlığının içinde çok uzak ve yabancı bir dünyaymış gibi Batı'ya tamamen sırtını dönmüştü. Yanlış ve hatalı kabul edilen politik görüşler, kurumlar ve davranışlar ağır bir sansürün baskısı altındaki basın tarafından bilmezlikten geliniyordu. Aydınlarının kafası bir ortaçağ İslami geçmişinin üstün kültür inancıyla doldurulmuştu. Reform ve modernleşme planlarını İslami kurumlara açıklarken Yeni Osmanlılar bunların Batı'dan türetildiğini itiraf etmişlerdi. Abdülhamit böyle bir şeyi asla itiraf etmiyordu. Onun görüşüne göre, Arap uygarlığı Avrupa uygarlığının kaynağıydı, Avrupa uygarlığı sadece anayasal sistemini değil, cebir, kimya ve fiziğin kaynağı olan Arap bilim ve teknolojisini; pusula ve barut gibi modern icatları; edebiyatı ve tarih yazmayı, özetle Batı'da beğeni uyandıran her şeyi İslamdan almıştı. Öyleyse Müslümanlar, geliştirmeye çalıştıkları birkaç icatları dışında Avrupa'dan ve Avrupalılardan ne isteyebilirlerdi? Bu tezi tekrarlayan bir kitap, "Çağdaş uygarlığın temelleri Hazreti Muhammed'in eylemleri ve geleneklerinden başka bir şey değildir," diye başlıyordu.

Bu, bütün olarak İslam dünyasının hoşuna gidecek bir mesajdı ve sonradan Panislamizm kavramı çerçevesinde modernleştirilecekti. Asya'daki toprakları henüz yerli yerinde duran Osmanlı İmparatorluğu'nda ise güvence, ilham ve liderlik arayışı içindeki Müslümanların başvurabilecekleri bir odak güçtü. Abdülhamit saltanatının ilk yıllarından itibaren kendisiyle imparatorluğu için böyle bir rol hayal etmişti. İlk kez Avrupa'ya geçişlerinde Türklerin atlama taşı gibi kullandıkları Anadolu'nun kalbine çekildiği şu sırada kendini bu role adayarak çok yaygın sınırlarının içindeki ve dışındaki çeşitli İslam topluluklarıyla ilişkilerini geliştiriyordu.

Abdülhamit sadrazamlığa, normal uygulama uyarınca bir Türkü ya da tebaalarından biri yerine Tunus beyinin başvekili olarak nam salmış Hayrettin Paşa adındaki Çerkez asıllı bir devlet adamını atayarak İslam politikasını ilk kez açığa vurmuştu. Sultan, emsale sırt çevirmesini, ilgili fermanda, halife olarak İslam dünyasındaki bütün Sünni Müslümanların hizmetini talep etmeye hakkı olmasıyla açıklıyordu. Bu bağlamda yönetiminde ve sarayındaki görevlerde Hıristiyanların yerine Müslümanlara, hatta Türklerin yerine imparatorluğundaki başka

Müslümanlara ayrıcalık tanımaya çalıştı. Uzaktan gelen Arap şeyhleri imparatorluk sarayında kendi dairelerinin bulunmasıyla onurlandırılıyordu. Sultan oturduğu yerden Arapların, Kürtlerin, Arnavutların ve Hıristiyan sınır bölgelerindeki başka Müslümanların sorunlarıyla ilgilenerek ve daha uzaktaki ülkelerin Müslüman halklarına yardımcı olarak Müslümanların bağlılığını kazanmaya çalışıyordu. Kendi sınırlarının içine çekilen Avrupa'nın eski Hasta Adamı, şimdilerde Asya'nın Kuvvetli Adamı olmaya çalışıyordu. Ama böyle yapmakla Avrupa'yı ve Batı'nın uygar dünyasını kendine her zamankinden de fazla düşman edecekti. Çünkü sınırlarının içinde giderek daha fazla kuşku duyduğu ve planlarına bir engel olarak gördüğü kalabalık bir Hıristiyan azınlığı yaşıyordu.

Salisbury her ne kadar sultanın tahttan indirilmesi için Rusya'nın desteğini almak üzere kamuoyu yoklaması yaptıysa da, karşılığında boğazlarla ilgili ödünler vermeye razı değildi. Diğer yandan Rusya da Ermenistan'ın Küçük Asya'da yeni Bulgaristan'ın Avrupa'da oynadığı rolü tekrarlamasından yana gözükmüyordu. Avusturya-Macaristan Balkan meselelerine fazlaca bulaştığından bir savaş riskini göze alamıyordu.

Osmanlı'da büyük yatırımları olan Fransa statükonun korunmasından yanaydı. Küçük Asya'da avantajlar koparmayı ümit eden Almanya, sultanın koruyuculuğu rolüne devam etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek veya topraklarını bir uluslararası komitenin denetimine vermek planları böylece sonuçsuz kaldı. 1897'de son bir konferansın, son bir reform planını Babıâli'ye zorla kabul ettirme yönünde bir anlaşmaya varmak başarısızlıkla sonuçlandı.

Avrupa devletleri arasındaki uyumsuzluk ve kararsızlık küçülen Osmanlı İmparatorluğu'na bir kere daha kısa süreli de olsa yeni bir yaşam gücü verdi. Amansız inadı Abdülhamit'e Batı'ya karşı negatif bir zafer kazandırmıştı.

((38))

Avrupa devletlerinden sadece bir tanesi sürekli sultanla dostluğunu sürdürüyordu. Bu da Almanya'ydı. Bismarck geçmiş yirmi yıl boyunca gözlerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmamışsa da, bakışı Almanya'nın Türklerin zararına genişleme emelini yansıtmıyordu. Hedefi daha çok İngiltere'nin eksilmekte olan politik etkisinden pay kapmaktı. Bismarck bunun dışında Doğu'yla ilgili taahhütlerinde temkinli davranıyordu. Berlin Kongresi'nde "dürüst aracı" olarak hizmet ettikten sonra, şimdi de Almanya İmparatorluğu'nun rolünü Avrupa'nın hakemi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla Balkan devletleri arasındaki ittifakın hâkim ortağı olarak görüyordu. Buradaki başlıca ilgi alanı Rusya'yla bir güç dengesi sürdürebilmekti. Osmanlı İmparatorluğu bu bağlamda önemli bir rol oynamıyordu: Bismarck'ın gözünde Doğu Meselesi "Bir tek Pomeranyalı bombacı askerin kemikleri kadar önemli değildi."

Fakat 1888'de imparatorluk tahtına çıkan Kayzer II. Wilhelm'in çok aşırı emelleri ve hayalleri vardı. Alman subaylarından bir ekiple son beş yıldır Türk Ordusu'nu eğiten, Alman yapımı silahlar ve donanımla modernleştiren Mareşal von der Goltz, onu bu yolda cesaretlendiriyordu. Kayzer bu etkiyle ülkeye geniş çaplı bir sızma planladı. Asya Türkiyesi yalnız strateji alanında değil, ekonomi, ticaret ve teknoloji alanlarında da Almanya'nın kesin etkisinde olmalıydı. Avrupa sınırlarını aşan bu türden Alman emellerine karşı olan Bismarck'ı Kayzer Wilhelm çok geçmeden başından savdı. Haris bir Doğu tutkusuna kendini kaptırmıştı. Almanların bu arada aracı, Berlin'i Basra Körfezi'yle birleştirmesi planlanan Bağdat Demiryolu'ydu. Bu da, Abdülhamit'in, egemenliğindeki Asya topraklarıyla arasındaki iletişimi sağlayıp yönetsel denetimleriyle ekonomik gelişimlerini kolaylaştıracak demiryollarıyla, ayrıca karayolları ve telgraf iletişiminin yapımı planlarıyla örtüşüyordu.

Demiryolunun aşamalı olarak yapımı için sultan tarafından Deutsche Bank grubuna ayrıcalık sağlandı. Bu, on dokuzuncu yüzyılın son on yılında

Osmanlı İmparatorluğu'na Alman sermaye sahiplerinin, tüccarlarının, mühendislerinin ve her alandaki uzmanlarının akmasına yol açtı. Bu arada, Kayzer II. Wilhelm tahta çıkışını izleyen yıl içinde, Bismarck'ın karşı koymasına rağmen, İstanbul'a resmi bir ziyaret yaptı. Birkaç zamandır kendisine ait hazine bonolarını Alman bankalarının tarafsız güvenliğine transfer etmekte olan sultanın, Almanların yüzüne gülmek için çok sebebi vardı. Şimdi de Alman imparatoruyla imparatoriçesini rütbelerine layık bir konukseverlikle karşılıyordu. Onları ağırlamak için Yıldız Sarayı'nın arazisinde küçük bir saraydan farksız çok süslü bir köşk yaptırmıştı. İmparatorun şerefine düzenlenen mükellef Avrupa yemeklerinin Paris'ten getirtilmiş som altından tabakların içinde servisleri yapıldı. Sultan bu arada imparatoriçeye sarayın bahçesindeki güllerden derlenmiş şık bir buket takdim etmişti. İmparatoriçe güllerin petallerinin arasında iri bir pırlanta buldu.

Kayzer Wilhelm dokuz yıl sonra sultanın ülkesine bir ziyaret daha yaptı. Bağdat Demiryolu bu arada Konya'ya varmıştı. Hamburg'la İstanbul'un arasında Alman buharlı gemilerle seferler yapılıyordu. Almanya'dan Türkiye'ye Alman malları, Türkiye'den Almanya'ya ise Türk malları ihraç ediliyor, bundan Anadolu halkının tüm tabakaları yararlanıyordu. Avrupa devletleri arasında yalnız Almanya sultanın azınlıkların olaylarını protesto etmediği için Kayzer şimdi Abdülhamit'in bir kat daha gözüne girmişti.

Kayzer bu ikinci ziyaretinde yolculuğunu Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölümlerine de uzattı. Bir Hıristiyan hacısı kisvesinde Kudüs'e görkemli bir giriş yaptı, kutsal şehrin önünde tozların içine diz çökerek dua ettikten sonra da bir Lüteryen kilisesini ibadete açtı. Sonra, ustalıkla kılık ve tavır değiştirerek bu kez Müslüman Şam'a geldi ve başında bir sarıkla Salahaddin Eyyubi'nin mezarını ziyaret etti. Bu da sultan halifenin İslam politikasını onayladığı anlamına geliyordu. Üç yüz milyon Müslümana Alman imparatorunun sonsuza dek korumasını da vaat etti. Böylece, Bağdat Demiryolu'nun bundan sonraki aşamasının Konya'da başlayarak Toros sıradağlarını aşacak ve sonunda Basra Körfezi'ne ulaşacak bölümünün imtiyazını da elde etmiş oldu.

Süveyş Kanalı'nın sahipliğini ve kontrolünü elde etmiş olan İngiliz Hükümeti o zamana dek Anadolu demiryoluyla fazla ilgilenmemişti. Fakat

demiryolunun Mezopotamya’yla Basra Körfezi’ne kadar uzaması olasılığı, genel vali olarak Lord Curzon’un Hindistan Hükümeti’yle sularının başındaki Kuveyt şeyhi arasında bir anlaşmayı müzakere ettirmeye sevk etti. Bunun sonucunda şeyh İngilizlerin onayı olmadan toprak vermemeyi ve yabancı temsilci kabul etmemeyi kabul etti. Umman sultanına da bu türden sınırlamalar kabul ettirilmişti. Böylece, İngiltere’nin çıkarları, bir gün tamamlanması halinde Bağdat Demiryolu’nun son noktasının önceden önünü kesmiş oldu. Rusya da demiryolunun Türkler tarafından Kafkaslar’da kendisine karşı bir silah olarak kullanılmasından endişe duyuyordu. Böylece Türkleri bir “Karadeniz Antlaşması”na razı etti. Buna göre, kuzey Anadolu’daki demiryolu imtiyazları sadece Rus çıkar çevrelerine ve çarın onayladığı şirketlere verilecekti. Abdülhamit’in Müslüman dünyasının liderliği emelleri başka bir gizli projeyi, Hicaz Demiryolu’nu da içeriyordu. Bu demiryolu Şam’da başlayarak bütün hacıları kutsal Mekke ve Medine şehirlerine götürecek böylelikle sultanın prestijini kendi topraklarında ve bunların ötesinde somut bir gerçeğe dönüştürürken Yemen’deki ve başka yerlerdeki Arap halkları üzerindeki politik kontrolünü de kuvvetlendirecekti. Kutsal amaçlı bir demiryolu olacağından yalnızca İslam dünyasının katkılarıyla finanse edilecek ve yabancı teknisyenlerin denetimi ve önerileriyle olmakla beraber, -Türk Ordusu’nunki dahil- tamamen Müslüman işçiliğiyle gerçekleştirilecekti. İnşaatına 1901 yılında başlanan Hicaz Demiryolu sekiz yılın içinde Medine’ye varmış, bütün Müslümanların gözünde, Osmanlı girişimiyle birlikte, halifenin saygınlığını da artırmış bulunuyordu.

Sırf kendisine yönelik çıkarları gütmesiyle diğer devletlerden ayrılan Almanya, Hıristiyan yurttaşlarına karşı anlaşmalarla saptanmış taahhütlerini göz göre göre yerine getirmeyince dahi sultanı suçlamaktan kaçınıyordu. Azınlıklara destek vermeyi reddetmişti. Şimdi Avrupa’nın kalan kısmının, vaat edilmiş reformlarının uygulanmasına çalıştığı Girit’le Makedonya’ya karşı da aynı tavrı sürdürüyordu. Osmanlı baskısı altında huzursuz olan Girit Adası, Yunan Bağımsızlık Hareketi’nden itibaren zaman zaman başkaldırmaya koyulmuştu. Ada halkının çoğunluğu Rumca konuşan Hıristiyanlardan oluştuğundan Berlin Antlaşması’na göre Yunanistan

tarafından ilhak edilebilirdi. Çünkü halkın yüzde onunu geçmeyen bir Müslüman azınlığın çıkarları doğrultusunda yönetilmekteydi.

Sultan, Hıristiyan Ermeni azınlığı gibi Girit Hıristiyanları'nın da ezilmesinden yanaydı. Fakat Giritliler savaşçı bir ırk olduklarından ona şiddetle karşı koydular. Abdülhamit bu durumda zaman zaman bir Hıristiyan vali atamakla onları yatıştırmayı daha siyasi buldu. Ancak bu valinin görevi genellikle kısa süreli oluyor, yerine bir Müslüman geliyordu. Hıristiyan yönetimini aklına koymuş Giritli çoğunluğu, şimdi Yunanistan'a katılmak için çaba gösteriyordu. Türkiye'yle savaşa girmekten çekinen Yunan Hükümeti, Giritlilerin istemlerini temkinli karşılıyordu. Fakat 1889'daki bir ayaklanma sonucunda Atina'ya bir Hıristiyan akını olunca, halkın duygularına saygı göstererek Girit halkına daha adil bir yönetim sağlanması için Babıâli'ye başvurdu. Sultan önceki boş vaatleri bir fermanla tekrarlayıp bazı reformları onaylayınca ayaklanma son buldu. Başka bazı karışıklıkların da başgöstermesi sonucunda sultan yirmi yıl önce Bulgaristan'da olduğu gibi, Müslüman asıllı başıbozuk birlikleriyle adayı basmayı planladı.

Böylece Hıristiyanlar 1896'da bir kez daha ayaklandılar, ki bu sonuncu başkaldırıları olacaktı. Müslümanların Hanya'da giriştikleri katliamlardan ve Hıristiyan mahallesinin büyük kısmının tahrip edilmesinden sonra Hıristiyanlarla Giritli Müslümanlar arasında Müslüman birlikleri tarafından desteklenen bir iç savaş patlak verdi. Hıristiyanlar, Avrupa devletlerine başvurarak Yunanistan'la birleşmek istediklerini bildirdiler. Yunanlılar bunun üzerine Girit'e asker gönderdi. Önce Türklerin yollayacakları takviyelerin yolunu kesmek üzere küçük bir torpidobot filosu, arkadan da adayı işgal etmek üzere bir kara kuvveti yola çıkarıldı. Gemileri Girit sularında olan beş Avrupa Devleti'nin amiralleri Hanya'yı işgal ettiler. Doğularında ise Almanlarla Ruslar, Yunanlıları geri çekilmeye zorlamak amaçlı uluslararası bir abluka için baskı yapıyorlardı. Fakat İngilizlerin baskısı beş devleti, bütün Yunanlıların ve Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmının geri çekilmesi şartına bağlı olarak Girit'in özerkliğini istemeye itti. Sultan da sonunda bunu kabul etmek zorunda kaldı.

Bu arada Yunanistan'da kamuoyu Türkiye'ye savaş ilan edilmesi için yaygarayı basıyordu. Ne kral ne de sultan savaşı istiyordu, ama Helen

milliyetçi unsurlar Yunan Hükümeti'ni buna mecbur ettiler. Milliyetçi çeteler Makedonya ve Tesalya sınırını aştılar; Türkiye'de 1897 ilkbaharında Yunanistan'a savaş ilan etti. Bu kısa Otuz Gün Savaşı Yunanlılar için bir felaket oldu. Yunan Donanması, Türklerinkinden üstün olmakla beraber, belki de devletlerin baskısı nedeniyle, fazla bir başarı elde edemedi. Karada da Yunan kuvvetleri Epir'le Tesalya'nın her ikisinden de perişan olup kaçtılar. Türklerin hızla ilerlemesi üzerine Atina paniğe kapıldı. Fakat devletler araya girerek bir ateşkes yapılmasını zorladılar. Altı ay sonra İstanbul'da bir barış antlaşması imzalandı. Buna göre, Yunanlılar yüklü bir tazminat ödemeye mecbur kalıyorlardı. Fakat Türkler, Tesalya'yla Epir'den çekilerek buralara bitişik bir arazi şeridinin kendilerine bırakılmasıyla yetindiler. Yunan egemenliği bir kez daha kurtarılmış, yıllar süren yenilgilerden sonra da sultanın prestiji, Almanlara borçlu olduğu bir zaferden sonra artmış bulunuyordu.

Girit'teki mücadele bir yıl daha uzadı. Hâlâ sultanı destekleyen Almanya'yla Avusturya, Yunan yanlısı politikalarını protesto için devletlerin ittifakından koparak kendi işgal kuvvetlerini adadan çektiler.

Kalan devletler sultanın egemenliğindeki özerk bir Girit'e uygun bir vali aradı. İngiliz konsolos yardımcısının ölümüyle sonuçlanan Müslüman karışıklıklarının sonrasında devletler sultana bütün Türk kuvvetlerinin adayı boşaltmasını söylediler ve dedikleri sonunda yapıldı. Yunan Prensi Yorgi adaya vali olarak yerleşti. Abdülhamit gerçekten de adayı kaybetmişti. Atina, Girit'in bin dokuz yıl önceki Roma işgalinden beri ilk kez özgürlüğüne kavuşmasına seviniyordu.

Avrupa'daki Türkiye'den Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde topu topu bir tek önemli eyalet kalmıştı. Bu da Balkanlar'daki bir kilit nokta olan Makedonya'ydı. Bitişiğindeki Bulgaristan ve Sırbistan, Türk yönetiminden kurtulduğundan beri dikkate değer bir düzene ve gelişmeye kavuşmuşlardı. Makedonya eyaleti, onların oluşturduğu örneğe uyacak yerde, giderek daha açgözlü, yozlaşmış ve beceriksiz olan ve diğer eyaletlerin kaybına yol açandan da kötü bir yönetimin pençesinde hızla geriliyordu. Türk kuvvetleri ücretlerini alamadıklarından halka yük oluyorlardı; mahkemelerde Hıristiyanlar için adalet hemen hemen yok gibiydi; Müslümanların yasadışı

gaspları almış yürümüştü. Hıristiyan köylülerin topraklarını gasp etmişler, bu kişiler haklarını arayamaz duruma düşürülmüşlerdi. Abdülhamit bu haksızlıkları ve yolsuzlukları düzeltmek için hemen hemen hiçbir şey yapmıyordu. Bunun sonucunda Hıristiyanlar bitişik özgür ülkelere ve özellikle de Bulgaristan'a akıyorlardı. Çok geçmeden Sofya nüfusunun yarısına yakını sınır ötesinden gelen mültecilerden oluştu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun minyatür bir benzeri olan Makedonya, aralarında belirli coğrafi sınırlar olmayan, kendi aralarında ve Türk eyalet yönetimiyle sürekli bir çatışma halinde olan bir sürü ırkın, dilin ve dinin buluştuğu karma bir topluluğun vatanıydı. Üçüncü sınırının diğer yanında ise kültürü geçmişte Makedonya'ya egemen olan Yunanistan yer alıyordu. Fakat yakın geçmişteki Türk-Yunan savaşının zayıflattığı bu kültürün egemenliği şimdilerde en büyük Hıristiyan topluluk olan Slavlar tarafından tehdit ediliyordu. Bulgar milliyetçilik ruhu, yakın zamanda Makedonya'da Rum Patrikliği'nin otoritesine karşı dengeleyici unsur olarak bir Bulgar Metropolitliği'nin kurulmasıyla önem kazanmıştı. Bu durum Yunan etkisine karşı Bulgar etkisini güçlendirmek için Babıâli tarafından sömürülüyordu. 1890'larda da yedi Bulgar piskoposun atanmasını onayladılar. Bu arada Sırplar da kendi kiliselerini temsil etmek üzere ilk kez bir piskoposluk kurdular. Makedonya'da Yunanla Slav arasındaki çatışmanın öğeleri bunlardı ve uzlaşmak şöyle dursun, on dokuzuncu yüzyıl sonuna yaklaşırken bu çatışma daha da yoğunlaşacaktı. Abdülhamit'in, Müslüman Arnavutları Yunanlıların ve Slavların topraklarına el uzatmaya teşvik etmesi durumu daha da ciddileştirdi.

Selanik'te kurulan bir Makedonya ihtilalci komitesi eyaletin özerkliği için çalışmaya başladı. Sofya'daki bir rakip komite ise Bulgaristan tarafından ilhakını istediği gibi, 1895'de Makedonya'ya büyük çapta bir akın düzenledi. Bulgar haydut çeteleri dağlarda dolaşarak Türk köylerini basıyorlar ve onlar da Yunanlı haydutların saldırısına uğruyorlardı. Bu arada başıbozuk Türk birlikleri de çıkarları gerektirdiği zaman her iki taraf için de savaşıyorlardı. Bundan en büyük zararı ise tahrip olan Makedonya doğası görüyordu. Eyalet böylece giderek kaosun ve anarşinin pençesine düşmekteydi. 1903'de Selanik'de patlak veren bazı şiddet hareketleri

organize bir isyana yol açmışken, bu, İstanbul'dan yetişen destek kuvvetlerin yardımıyla bastırıldı.

Bu olaylar sonunda Avrupa devletlerinin dikkatini çekti. Zaten Türk egemenliğine son vermek umuduyla bunları Slavlar planlamışlardı. "Türkiye'nin Avrupa'daki eyaletlerinin böylesine acınacak durumda kalmasına izin verilemeyeceğini" Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da kabul ediyorlardı; sonunda sultan da yasa ve düzen konularıyla ilgilenmesi için oralara bir genel müfettiş atadı. Ancak Avrupa devletleri aralarında anlaşmaktan uzaktılar. Müttefikleri sultanın zararına özerk bir Makedonya'nın kurulmasını ne Almanya ne de Avusturya iyi karşılıyordu. Avusturya'yla Rusya eyalette bir yönetim reformu için mütevazı bir program önerisini öne sürmüşlerdi bile. Fakat bu, statükoyu tehdit etmek için pek az şey yapabildi ya da hiçbir şey yapamadı.

Buna karşın İngiltere daha olumlu bir tavır takındı. Hıristiyan topluluğuna Hıristiyan bir valinin yönetiminde daha fazla yetki tanıyan ve başıbozuk Türk birliklerinin çekilmesini içeren reformlar önerdi. Çarla Avusturya imparatoru Viyana yakınındaki Mürzsteg'deki bir konferansta İngiliz önerilerinin biraz değişmiş bir şekli üzerinde anlaşmaya vardılar. Buna göre Türk valinin yanında danışmanlık konumunda biri Rus, diğeri Avusturyalı olmak üzere iki "sivil ajan" bulunacaktı. Jandarma teşkilatını bir Avrupalı yönetecekti. Devletlerin her biri eyaletin belli bir bölümünün denetiminden sorumlu olacak, yönetsel sınırlar ulusal sınır çizgileri hesaba katılarak gözden geçirilecek bu sınırlar içinde yerel özerklik teşvik edilecekti. Şehirlerde Hıristiyanlarla Müslümanlardan oluşan karma bir komisyon yerel reform önlemleri üzerinde karara varacaktı. Fakat Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmesine İngiltere dışındaki devletlerin altısı da karşı çıktı. Bunun dışında önerileri desteklemeye razı oldular ve uygulanmalarına hazırlanılması için konsoloslarını bilgilendirdiler.

Sultan bu oybirliği karşısında, istemeyerek de olsa, Mürzsteg programını prensip olarak kabul etmekten başka bir şey yapamazdı. Fakat tüm uygulamalar, sultanın egemenlik haklarının korunması bahanesiyle Babıâli tarafından sürekli olarak geciktirildi ve engellendi. Üzerinde anlaşmaya varılan yeniliklere gelince, onlar da çoğu kez Babıâli tarafından kabul edilemez veya uygulanamaz olarak nitelendirildiler. İki yıllık bir pazarlık ve

uzlaşma çabası süresi böylece gerçek bir reform gerçekleştirilemeden uçtu gitti. Avusturya'yla Almanya bu arada reformların gelişmesine katkıda bulunmak için çok az çaba gösterdiler veya hiç göstermediler. Bu işte sıkı bir işbirliği halinde çalışıyorlar, kendi çıkarlarını göz önünde tutarak Babıâli'ye baskı yapmaktan ya da sultanın kıymetli egemenlik haklarına fazla bulaşmaktan kaçınıyorlardı. Almanya'yla Avusturya'nın, Makedonya'nın durumunda iyiye doğru bir gelişmeye karşı oldukları belli oluyordu. Hatta Türk egemenliğinin yerini daha istikrarlı bir uluslararası rejimin almasındansa ülkenin geri kalmış bir eyalet olarak kalması daha çok işlerine geliyordu. Avusturya nüfuzunun zaman içinde Ege'ye ve daha doğuya doğru yayılması yolunda bir plan gelişmekteydi. Bunun meşum belirtisi çok geçmeden ortaya çıktı. Avusturyalılar 1908'de Babıâli'den Makedonya'da ekonomik ödünler istediler, karşılığında da, "Balkan yarımadasını etkileyen bütün sorunlarda," Avrupa baskısına karşı yardımlarını ve reform için desteklerini vaat ettiler.

İngiliz Hükümeti ise Makedonya'daki koşulları düzeltmeye giderek daha pozitif bir ilgi göstermeye başlamıştı. Mürzsteg programının hâlâ zayıf düşerek sürüklendiği 1905'de İngiltere, sultana, eyalet için finansal reformlar biçimlendirmek üzere, devletler tarafından atanacak bir uluslararası komisyonun görevlendirilmesini istedi. Komisyon bir Türk genel müfettişin başkanlığında olacak ve seçilmiş yabancı temsilcilerin katkısıyla çalışacaktı. Sultan böylesi bir yabancı müdahaleyi önce red ederek aksine gümrük resimlerinde artış istedi. Fakat Almanya dışındaki Avrupa devletleri deniz kuvvetleriyle bir gösteriye girişerek Midilli'yle Limni gümrüklerini zapt edince sultan boyun eğdi ve Selanik'teki Rus ve Avusturyalı sivil ajanlarla işbirliği yapmak üzere dört Avrupalı finans eksperinin gönderilmesine razı oldu. Ancak bu uluslararası komisyonun icra yetkileri yoktu. İngilizlerin 1908'de öne sürdükleri bir öneriye göre Makedonya valisinin, Türk tebaası olmakla beraber, Avrupa devletlerinin onayıyla atanması ve eyaletin gelirlerinden ücret alacak bir Avrupalı memur ekibinin yardımıyla çalışması gerekecekti. Bu öneri gerek Fransa gerekse Rusya tarafından kabul edildi ve çarla Kral VII. Edward arasında Reval'da (Estonya'nın başkenti Tallinn'in Almanca adı) imzalanan antlaşmayla

somutlaştı. Bu arada sınırlı olarak işleyen Mürzsteg programının koşulları bir altı yıl daha uzatılmıştı.

Bu arada Makedonya'nın yalnız Hıristiyan değil, Müslüman halkları da giderek artan hoşnutsuzluklarının etkisiyle sultandan can ve mal güvenlikleri için önlemler almasını istediler. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, Hıristiyan veya Müslüman, herkesi hoşnut edecek temel reform projeleri tasarlayabilen iyi ün yapmış bir adamdı. Fakat Abdülhamit Avrupa devletlerininkiler gibi, paşanın reform projelerini de bilmezlikten geldi. Kaybettiği Girit eyaletinde en azından Müslüman azınlığın çıkarlarını gözetmeye çalışmıştı. Oysa Makedonya'da esenliklerine duyduğu kayıtsızlık nedeniyle yalnız Hıristiyan değil, Müslüman yurttaşlarını da kendisinden soğutmuştu.

Makedonya çalkantılı tarihinin her anında, gelişen milliyetçi komşularıyla aynı düzeyde olmasına yardım edecek gelişmeler için feryat etmiş bir memleketti. Ki bu Osmanlı'nın yararınaydı. Fakat, kasti bir ataletle eli kolu bağlanmış ve yabancılara pasif direnişinde kararlı olan, dahası, kendi sınırları içindeki Müslüman halkı ihmalinde insanlıkdışı davranan Abdülhamit sadece beceriksiz olmakla kalmayıp tedbirsiz de olan bir irtica rejiminde ısrar ediyordu. Böylece, Avrupa'ya sırtını dönmeye kararlı olan sultan, bu Avrupa eyaletindeki Müslüman kardeşlerinin arasında kendi mahvıyla sonuçlanacak bir patlamanın hazırlığını yapıyordu.

Bu da garip bir çelişki sonucunda en değerli başarısından, Türk eğitim sisteminin reformuyla kapsamının genişlemesinden kaynaklanacaktı. Gerek sivil gerekse askeri alanlardaki bu gelişme son kuşak içinde hatırı sayılır bir yeni orta sınıfın oluşmasına yol açmıştı. Mutlakiyete karşı siyasal özgürlüğün tohumları sultanın kendi ileri ve modern okullarının öğrencileri arasında kök salmaya başlamıştı. Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü olan 1889'da İstanbul'daki askeri tıbbiyenin dört tıp öğrencisi ilk organize muhalefet grubunu kurdular.[11] Daha önce Yeni Osmanlılar'ın yaptıkları gibi İtalyan Carbonari'nin modelinde hücreler oluşturan bu gizli cemiyet, sivil, askeri, deniz, tıp ve başka yüksek okullardaki öğrencilerin arasında kısa zamanda yandaşlar buldu. Abdülhamit'in meclisi dağıtmasından beri Paris'te yaşayan ilk organize liberal sürgünler grubuyla bağlantı kurmakta

gecikmediler. Bursa’da önemli bir eğitim müdürü olan ve kendini bu siyasal göreve adamış bulunan Ahmet Rıza da kısa zaman önce onlara katılmıştı.

Eski bir meclis üyesi olan içlerinden biri La Jeune Turquie yani Genç Türkiye adında bir gazete yayımlamaya başlayarak böylece Jön Türkler adını benimseyen grubun isim babası olmuştu. Rıza da bu arada başka sürgünlerle birlikte Meşveret adında bir gazete yayımlıyor ve yabancı postaneler aracılığıyla Türkiye’ye giriyordu. Gazetenin ikinci başlığı İttihat ve Terakki’ydi. Grubun bütün ırk ve inançları kapsayacağı düşüncesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş oldu.

1896’da sultana karşı bir hükümet darbesi yapmak için girişilmiş başarısız bir plan, bir grup komplocuyla politik çalkantılardan sorumlu olmalarından şüphelenilen başkalarının uzak bir eyalete sürgün edilmeleriyle sonuçlandı. Bu arada yurtdışındaki sürgünler arasında muhalefet grupları Paris’ten Kahire’ye, Cenevre’ye ve daha az ölçüde Londra’ya kadar yayılıyordu. Bunlar çok kere ideolojik açıdan ve şahsen birbirinden ayrılıyordu. Aralarında birlik olmadığından bazıları, kalanları hayal kırıklığına uğratarak İstanbul’a dönmeleri için sultanın yağcılıklarından etkilendiler.

Fakat İstanbul’daki öğrenciler arasında yıkıcı ruh yayılmaya devam etti. Hatta Galatasaray Sultanisi’nde bile. Burada okuyan seçkin yöneticilerin oğulları normal olarak bayramlarla törenlerde, “Padişahım çok yaşa!” diye bağırmaya alışıktılar, ama 1906’da “Kahrolsun Padişah!” diye bağırıyorlardı. Sarayın yakın etkisinin dışında olan taşra okullarında bu radikal tahrikler daha da belirgindi. Sonuçta devrim Makedonya’da doğdu. Selanik’te Farmasonlar, Yahudiler ve Dönmeler (Müslüman olan Yahudiler) gibi organize grupların gizli desteğini elde eden güçlü İttihat ve Terakki Cemiyeti etkileri açısından Paris’teki örgütten daha eylemciydi, zaten iki örgüt çok geçmeden 1907’de birleşecekti. Sultan isyan hareketinin saha düzenindeki subaylara, gücünün bağımlı olduğu Osmanlı Ordusu’nun seçkin tabakasına yayılabileceğini tedbirsizliği nedeniyle öngörememişti. Ücretlerinin gecikmesine ve silahlarla donanımlardaki eksiklere tepki veren bu subaylar, üstün zekâları ve uyanan siyasal bilinçleriyle bir devrimci hareketin potansiyel öncüleri olacaklardı.

Askerlerin arasındaki çalkantılar 1908'in başlarında Makedonya'daki Üçüncü Ordu saflarına yayıldı. O yılın yazında çarla Kral VII. Edward'ın Reval'daki buluşması, yabancıların eyaleti özerkliğe zorlamak yolundaki tehdidi olarak algılandı. Böylece imparatorluk içeriden olduğu gibi, dışarıdan da tehdide uğruyordu. Bu da orduda mutlakiyet rejimine karşı Hürriyet ve Vatan Anayasa ve Millet gibi politik ilkelerin biçimlendirdiği bir isyan hareketini başlatacak kıvılcım oldu. Sayısız casuslarının ona ulaştırdıkları raporları azımsayan Abdülhamit uzun zaman pasif olarak kalmıştı, şimdi ise bir emrivakiyle karşı karşıyaydı.

Hürriyet bayrağı, Selanik'in biraz ötesindeki Resna Tepeleri'nde iki Jön Türk binbaşı tarafından dalgalandırıldı. Bunlardan biri az konuşan, fakat cesur bir asker olarak bilinen Enver Bey'di. İkincisi Niyazi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyelerindendi; kılık değiştirerek Anadolu'da dolaşmış ve sultanın yönetimine karşı olanların arasından cemiyete üyeler kazandırmıştı. Şimdi, davasına bağlı birlikler, silah, cephane ve kendi taburunun paralarıyla dağlara çıkmıştı. İki subay isyan ettiklerini duyurdular. İttihat ve Terakki onları Selanik'ten destekleyerek Mithat Paşa'nın eseri olan 1876 Anayasası'nın canlandırılmasını istedi.

Abdülhamit isyancılara karşı Manastır'a bir kuvvet yollayınca bunların komutanı olan Şemsi Paşa, kendi subaylarından biri tarafından gündüz vakti vurulurken başka gerici subaylar da aynı akıbete uğradılar. Sultanın taraftarları olarak o vakte kadar güvendiği Arnavutlar da o sırada Trakya'daki İkinci Ordu'yu desteklediler. 21 Temmuz 1908'de sultana cemiyet adına yollanan telgrafta meşruti bir hükümetin kurulması isteniyor, aksi halde vârisi olan şehzadenin sultan ilan edileceği ve büyük bir orduyla İstanbul üzerine yürüneceği bildiriliyordu.

İslam geleneğini uygulayan Abdülhamit şeyhülislama başvurarak padişahın otoritesine başkaldıran Müslüman askerlerle savaşmanın haklı görülüp görülemeyeceğine dair bir fetva çıkarmasını istedi. Şeyhülislam bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, askeri birliklerin, reformlar yapılması ve haksızlıkların giderilmesi isteklerinin şeriata ters düşmediğine dair hüküm verdi. Abdülhamit bunun üzerine vezirleriyle üç gün süreli bir toplantı yaptı. Vezirlerin çoğu ordunun istemlerine taraftılar ve kabul edilmemeleri durumunda bir iç savaşın patlak verebileceğinin farkında

olduklarından anayasayı oybirliğiyle onayladılar. Bu kararı sultana duyurma görevi başmüneccimbaşına verildi, bu kişi ise yıldızların da bu reforma olumlu baktıklarını belirtti. Sultan bunun üzerine boyun eğdi ve anayasanın bir kez daha yürürlükte olduğunu ve bu yönde Kuran adına yemin ettiğini telgrafla Makedonya'ya bildirdi. 1877'de feshedilen meclis bir genel seçimin arkasından yine toplantıya çağırılacaktı. Sultan Abdülhamit böylece tahtını kurtarmış oluyordu.

Sultanın boyun eğmesi üzerine Makedonya'da Enver Bey keyfi hükümetin son bulmasıyla Terakki'yi, "Bundan böyle hepimiz kardeşiz. Artık Bulgar, Rumen, Rum, Yahudi, Müslüman yok, aynı mavi göğün altında hepimiz eşitiz, Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz," sloganıyla da İttihadı ilan etti. Şehrin birinde Bulgar komitesinin başkanı Rum başpiskoposunun boynuna sarıldı; bir başkasında devrimin subayları bir Hıristiyana hakaret ettiği için bir Türkü hapse attılar. Türklerle Ermenilerden oluşan ortak bir heyet Hıristiyan mezarlığında Ermeni katliamlarının kurbanları için bir anma töreni düzenledi. İstanbul'u sevinçli bir heyecan kaplamıştı; kalabalıklar, "Kanun-i Esasi çok yaşa!" Polis devletinin dağıtılacak olan o korku uyandıran ajanlarını ve jurnalcilerini kast ederek, "Kahrolsun casuslar!" diye bağırıyorlardı. Sansürcüler makamlarından kovulurken gazetelerde kutlamalar birbirini takip ediyordu. Şenlikler günlerce sürdü. Arabalı geçit törenlerinde Türk mollalar, Yahudi hahamlar ve çelişen Hıristiyan mezheplerinin başpapazları dayanışma içinde yan yana oturuyorlardı. Arabalar yoldaki kalabalıkların hizasında duruyor, Müslüman ve Hıristiyan din adamları ellerini uzatarak Kanun-i Esasi'yi koruması için dua ediyor, özgürlük nimetini millete bahşettiği için Tanrı'ya şükrediyorlardı.

Fakat sultandan inayetini esirgememesi için de Tanrı'ya dua ediyorlardı. Başkentinde, "Sultanımız çok yaşasın!" çağrıları hepsini bastırıyordu. Kurnazlıktan ödün vermeyen Abdülhamit milletine özgürlüğü bağışlayan yüce gönüllü meşruti hükümdar pozlarıyla milletinin gözüne girerek Jön Türkler'in şanından pay kapmayı başarmıştı. Kalabalık bir halk kitlesi, kendilerine gözükmesi için çok ender olarak çıktığı Yıldız Sarayı'nın kapılarının önünde toplanmıştı. Sultan ertesi gün sarayından çıktı da. Alkışlar arasında arabasıyla İstanbul sokaklarından geçerek çeyrek

yüzyıldır girmediği Ayasofya'ya cuma namazına gitti. Çok geçmeden de 1877'den beri kapalı olan Meclis-i Mebusan'ı da türlü ırk ve inanç sahiplerinin katılımıyla açacaktı. Türkiye için mutlu bir dönemin başladığı anlaşılıyordu.

Ama bunun gerçekleşmesi gecikiyordu. Jön Türkler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle de olsa bu aşamada Türkiye Hükümeti'ni üstlenmeye hazır değillerdi. Bir miktar sivil tarafından desteklenen vatansever genç subaylardan oluşmuş bir cunta olarak, darbelerini, despot ve beceriksiz bir hükümdarın gücünü kısıtlamak, imparatorluğu giderek daha fazla tehdit eden tehlikelerle başa çıkmaya daha yetenekli bir meşruti hükümet tarafından yerini doldurmak amacıyla gerçekleştirmişlerdi. Aslında tutucuydular, ideolojilerden de esinlenmemişlerdi, devrimci sosyal değişiklikler gerçekleştirmeye özenmiyorlardı. Bütün istedikleri, on dokuzuncu yüzyılın reform hareketini etkin biçimde devam ettirmekti.

Yeni Osmanlılar yönetimin seçkin bir sınıfından çıkmışlardı; kendilerini iktidara geçecek ve anayasanın koşulları doğrultusunda yönetecek nitelikte hissediyorlardı. Jön Türkler ise böylesi bir yönetimsel nitelik iddiasında bulunamazlardı. Abdülhamit'in kendi eğitimsel, askeri ve sivil reformlarının ürünü olarak yeni oluşan profesyonel burjuva sınıfından çıkmışlardı. Çeşitli meslek ve görevlerde umut vaat etmekle beraber, hâlâ olgunlaşmış değillerdi ve yönetmek için gerekli deneyimden yoksundular. Dolayısıyla bu ilk dönemdeki rolleri tahtın arka planında bir tür nöbetçilikti, ağabeyleri olan liberal Türkler yönetirken onlar anayasanın gardiyanları olarak gözlemdeydiler. Yetki böylece hâlâ Babıâli'nin var olan hükümetinin elindeydi ve sarayın zararına olarak cemiyetle sıkı bir işbirliği halindeydiler.

Sultanın, anayasal hakkı uyarınca yalnız sadrazamıyla şeyhülislamından başka Harbiye ve Bahriye nazırlarını da atama denemesi nedeniyle çok geçmeden anlaşmazlık çıktı. Böylesi bir yetkinin uygulanması sultana silahlı kuvvetler üzerinde etkin bir kontrol sağlayarak cemiyetle genç subaylarının otoritesini zayıf düşürecekti. Cemiyet talebi anayasaya aykırı olarak reddetti, sultanın sadrazamının istifasını zorladı ve yerine (liberal eğilimli) Kâmil Paşa'nın geçirilmesini sağladı. Paşa, saraya bağlı olmayan

deneyimli bir devlet adamıydı. Sonuçta kabul edilebilir bir Harbiye Nazırı atadı. Bir yandan yıl sonundaki seçimleri beklerken geleneksel bir reform programına öncülük etti.

Jön Türkler önceleri, bütün ırklarla dinlerin serbestçe kaynaşacağı çokuluslu bir devlet bünyesinde Osmanlılık ilkesini yaşatmaya çalıştılar. Fakat bu hayal üç farklı yönden sekteye uğratıldı. Avusturya-Macaristan Bosna'yla Hersek'i topraklarına katarak vatandaşlarının anayasal ayrıcalık iddialarının önüne geçti. Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan ederek Prens Ferdinand'ı ortaçağ Bulgar imparatorluğu modelinde "Bulgarların Çarlığına" atadı. Girit de Yunanistan'la birleşmek kararını belirtti. Milliyetçilik ruhu Osmanlılığa baskın çıkmıştı.

17 Aralık 1908'de Sultan Abdülhamit arabasıyla eski Bizans Senatosu'nun yerindeki yeni Türk meclisini açmaya gidiyordu. Mebusları arasında Türk ve Türk olmayan tebaalar aşağı yukarı eşit sayıda, İttihat ve Terakki ise çoğunluktaydı. Meclisin başkanı, İttihad-ı Osmani'nin Paris şubesi başkanı olan Ahmet Rıza'ydı. Sultan yüksek sesle okunan açılış konuşmasında, sırf milletinin bir meşruti hükümete henüz hazır olmadığının ileri sürülmesi üzerine önceki meclisi tatil ettiğini ileri sürdü. Ama gelişen eğitim şimdi meclisin tekrar açılması yolunda genel bir istek belirtince, kendisi anayasayı hiç tereddütsüz yeniden ilan ediyordu, "üstelik buna karşı çıkan görüşler öne sürenlere rağmen." Sultan böylece anayasa uyarınca ülkeyi yönetmeye kesinkes kararlı olduğunu belirtiyordu. İsabetli bir pohpohlama yoluna saparak bütün mebuslarını Yıldız Sarayı'nda bir şölene davet etti; kendi kutsal kaynağının suyunu Ahmet Rıza'yla paylaşarak gerçekten de meşruti bir hükümdar olarak saltanat sürmek niyetinde olduğuna bu kişiyi inandırdı.

Ama Ahmet Rıza'nın hayal kırıklığına uğraması yakındı. Çünkü gericilik kuvvetleri seferber olmaktaydılar. Politikalarının odak noktası, ülkenin şeriatla İslamın doktrinleri tarafından yönetilmesinden yana olan İttihadı Muhammedi Cemiyeti'ydi. Her türlü liberal reforma karşı olan bu oluşum, Volkan adındaki organı kanalıyla meclisteki daha tutucu ve dindar kesimlerle ordudaki erattan destek arıyordu. Diğer yandan sultanın kovulan

jurnalcileri, kamu görevlileri ve saray hizmetlileri arasında da destekçileri çoktu.

1909'da nisan ayının ilk günlerinde Birinci Ordu Birlikleri İstanbul'da ayaklandılar, subaylarını devre dışı bırakarak Meclis-i Mebusan önündeki meydana yürüdüler ve şeriatın yeniden uygulanmasını istediler. Sayıları, dindarlar ve başka aşırıcılar kalabalığının katılımıyla daha da kabardı. Bunların hepsi şeriatçıların taleplerini tekrarlıyor ve "Kanun-i Esasi kahrolsun!" avazeleriyle yürüyorlardı. Çünkü gerçek siyasal hedefleri buydu. Askerler ve göstericiler meclis salonuna doldular, İttihatçı mebuslar kaçtılar, sadrazam istifa etti, ardılı ise İttihatçı mebusların alınmadığı yeni bir kabine kurdu. Abdülhamit lütfederek isyancıları bağışladı ve istemlerine boyun eğdi. Bununla eşzamanlı olarak, sultanın saltanatını noktalamak ister gibi, Adana'yla Kilikya'nın başka bölümlerindeki karışıklıklar bir kez daha birkaç bin Ermeninin katledilmesine bahane oldu.

İşte bu karşı devrimdi. Haber Selanik'e ulaşınca, cemiyet anayasayı savunmak için hızla ve şiddetle harekete geçti. Üçüncü Ordu'nun bir bölümünü "Hareket Ordusu" olarak İstanbul'a yolladılar. Güçlü bir general olan komutan Mahmut Şevket Paşa'nın yanındaki subaylar arasında Niyazi'yle Enver Beyler ve kurmay başkanı olarak büyük umutlar vaat eden Mustafa Kemal adında genç bir subay vardı. Birlikler başkenti kuşatmaya girişince, meclisin her iki salonundan mebuslar Ayastefanos'a gelerek paşanın emirlerini milletin iradesini temsil etmesi gerekçesiyle onayladılar. Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim ilan edecek, isyancıları cezalandıracak ve İstanbul'daki garnizonu küçültecekti.

Üçüncü Ordu Birlikleri 25 Nisan'da İstanbul'a girdiler. Başlıca iki kışla daha önce sultanın Arnavut muhafızlarının yerini alan, fakat gericiler tarafından akılları çelinen Selanik'ten gelmiş askerlerin elindeydi. Bu askerler şiddetle karşı koydular, fakat topların kullanılması sayesinde beş saatin içinde boyun eğdiler. Yıldız Sarayı çok geçmeden Hareket Ordusu'nun elindeydi. Halk o gece sarayın karanlığa gömüldüğünü gördü. Kurtarıcılar ertesi sabah saraydan çıktılar ve sultanın hadımlarından, casuslarından ve kölelerinden oluşan kalabalık bir kafileyi önleri sıra sürerek sokaklardan geçtiler.

Meclis-i Mebusan bu kez sultanın kaderini tayin etmek üzere toplandı. Abdülhamit kurnaz davranarak karşı devrimcilere görünürde destek vermekten kaçınmıştı. Ama bu hareketi esinleyenlere büyük paralar dağıttığının kuşkusu yoktu; ona önceleri sadece bir seyirci gözüyle bakan kamuoyu da tahrikçi olmasa bile, en azından bir suç ortağı olduğunu kavramakta gecikmedi. Meclis-i Mebusan sonunda Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verdi. Şeriatla uyumlu olarak bu konuda şeyhülislama danışıldı. Kuran'la şeriatın gereklerine aykırı davranan, kamu parasını uygunsuz amaçlar uğruna harcayan, yurttaşlarını yasal yetkileri dışında öldüren, hapseden ve işkence ettiren, gaddarca davranan, ıslah olmaya ant içmişken bu yeminini bozan, fesat tohumları saçarak halkın huzurunu kaçıran, böylece kan dökülmesine neden olan "İman sahiplerinin sultanına" ne yapılacaktı? Durum böyle olunca tahtından indirilmesi caiz miydi? Bütün bu sorulara şeyhülislam tarafından verilen yanıt evet oldu.

Oybirliğiyle alınan bir karardan sonra meclis içinden bir heyet sultanı ziyaret etti. Sultanın kâtiplerinin ve otuz karaağanın bulunduğu saraydaki büyük bir salona girdiler. Çok geçmeden Abdülhamit on iki yaşındaki oğlunu elinden tutarak bir paravanın arkasından çıktı. Heyetin başkanı gerekli saygıyı göstererek sultanı selamladı. Ona, oybirliğiyle, yasal şekilde tahtından indirildiğini ve kardeşi Reşad'ın yerine sultan ilan edileceğini bildirdiler. Sultan büyük bir vakarla, "Kısmet böyleymiş," diye karşılık verdi. Sonra biraz heyecanlanarak hayatının bağışlanıp bağışlanmayacağını sordu. Mebuslar buna karar vermenin adalet ve Türk milleti adına hareket eden Meclis-i Mebusan'ın görevi olduğu yanıtını verdiler; ama onlar yüce gönüllü bir ulustular. Kendini haklı çıkarmak için inler şekilde dil döktükten sonra Abdülhamit umutsuzluk içinde, "Allah kötülerin cezasını versin!" diye feryat etti. Bir görevli kendi kendine konuşur gibi, "İnşallah!" diye mırıldandı. Küçük şehzade o zaman hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Sultanın hayatı bağışlandı. Gece geç saatte, daha önce hiç ziyaret etmediği gara götürüldü ve iki küçük şehzadesi, ev halkından birkaç seçme adamı ve haremiyle birlikte Selanik'e yolladılar. Orada bir Yahudiye ait olan Allatini Köşkü'nde hapsedildi.

Bu çağdaş Osmanlı zalimi işte böyle yenilgiye uğratıldı ve küçük düşürüldü. Önce kansız bir devrime boyun eğen, sonra bir karşı devrimle yenilgiye uğrayan Abdülhamit büyük demokratik reformcu Mithat Paşa'ya meydan okurcasına Osmanlı İmparatorluğu'nu mahkûm ettiği mutlakiyet rejiminin sonunu hazırlamıştı. Böylesine gerici bir yönetimin, tüm başarısızlıklarına ve kusurlarına rağmen, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden beri yavaş yavaş filizlenen ve Balkanlar'ın komşu ulus-devletlerinin şimdi gözle görülür bir örneğini oluşturdukları liberal gelişim trendiyle uyuşmadığı kanıtlanmıştı. Kaderin garip bir cilvesi sonucunda Abdülhamit'in kendisi, kendi rejimine neye mal olacağını hesaplamadan, imparatorluğunda ıslah edilmiş bir eğitsel ve yönetsel sistemi gerçekleştirerek bu trendi izlemişti.

Tarih perspektifinden bakılınca, tüm insanlıkdışı yönetimine rağmen, Sultan Abdülhamit bir anlamda ilk Osmanlı atalarına layık bir ardıl olarak kabul edilmeyi hak ediyor. II. Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman gibi bir fatih olacak yerde, bir fatih olmamaya aynı derecede kararlı bir hükümdar olarak, tersine de olsa onların dengi olduğunu kanıtlamıştır. Onlar hareketin ustası iken, Abdülhamit durgunluğun ustasıydı. Savunmacı bir ruhla savaştan ve yabancıların savaşa yol açabilecek tuzaklarından kaçınarak imparatorluğunun kalan kısmını korumaya kendini adamıştı. Tecrit politikasında inat ederek pozitif askeri eylemler yerine, negatif bir diplomasinin hileleriyle yabancı devletlerin karşısında durmuştu. Hedefi, ne pahasına olursa olsun barışı sürdürmekti ve bütün bir kuşak boyunca bunu gerçekten de başardı. Böylesi bir politika, Hıristiyan azınlıklarının lehine yabancı müdahalesini kabulü sürekli reddetmeyi içeriyordu.

Fakat gerici Abdülhamit kendi Müslüman yurttaşları için modernleşmenin düşmanı değildi. Tam tersine, Tanzimat'la on dokuzuncu yüzyılın reformcu sultanlarının birçok bakımdan gerçek vârisiydi. Büyük reformcu II. Mahmut demokratik hedeflere ancak despotça çarelerle ulaşılabileceğine inanmıştı. Reform hareketinin, çelişen ideolojiler ve güçlü ile zayıf sultanların birbirini izlemeleri nedeniyle yüzyıl içindeki şanssızlığı bu görüşün ne kadar doğru olduğunu göstermiştir. Reformların -tüm eksiklerine karşın- gelişmeye aşağıdan teşvik edilmektense yukarıdan

zorlanmasının gerektiğine inanan despot Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla bu çekişmeler sona ermişti.

Liberal veya İslamcı muhalefeti umursamayarak daha liberal öncellerinin yararsızca denediklerinin çoğunu tek kişilik bir rejimin üstün gücüyle başarılı şekilde sonuçlandırmıştı. Şurası muhakkak ki toplumunun aşağı sınıflarının esenliğini kabaca ihmal etmiş, Türk milletinin kitlelerini cehalet, yoksulluk ve genel olarak gelişmemişliğin pençesinde bırakmıştı. Fakat üst sınıflar bünyesindeki eğitimsel reformları sayesinde yeni bir orta sınıf yaratmıştı. Türkiye, modern bir devlet adayı olarak çoktandır gereksindiği eksiksiz bir kamu görevleri müessesesine en sonunda kavuşmuştu. Abdülhamit halkının gerçek gereksinimlerini kasten görmezlikten gelirken bunu sultan ve halife olarak övündüğü sınırsız gücünün bir aracı olarak kullanmıştı. Ama eğitimin bu arada yayılması yeni bir Türk zümresini olgunlaştırmaktaydı. Bunların arasında yalnız askerlerle memurlar değil, doktorlar, öğretmenler, gazeteciler, tüccarlar ve yapımcılar gibi profesyonel sınıflar da vardı. Eğitim bunları tepkime yoluyla daha geniş ve değişiklik yanlısı ufuklara yönlendirmişti. Jön Türk Devrimi işte bunun sonucuydu.

Sultan Hamit despotluğunun pençesinde geçen bütün bir kuşağın çelişkisiydi bu. Yöntemlerinde hoşgörüden uzak, hatta acımasız olan Abdülhamit buna rağmen Türkiye için daha liberal bir geleceğin kapılarını açmıştı. Yurtiçindeki ve dışındaki bir barış döneminde doldurulması gereken bir boşluğu sistematik biçimde doldurmuştu. İnsani ve kültürel alanda, aynı zamanda da telgraf, demiryolu, matbaa makinesi vasıtasıyla haberleşmenin teknik alanında modernleşmiş bir ortam yaratmıştı; Türkiye şimdi bu ortamda istediği biçimde gelişmekte serbestti. Temeller atılmıştı, sahne hazırdı, oyuncular eğitilmişlerdi. Geriye, gelecek kuşaklar boyunca değişim sahnesini oynamak kalmıştı.

11 Bu ilk cemiyetin adı İttihad-ı Osmani idi.

((39))

Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın desteğiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti şimdi imparatorluğun hâkimiydi. İki yıl sürecek bir sıkıyönetim ilan ederek ülkeyi gerçek bir askeri diktatör gibi yönetti. Bütün askeri kuvvetler hâkimiyeti altındaydı, hatta hükümet bile otoritesine tabi olduğu gibi, etki alanı maliye ve ekonomiyi de kapsıyordu. Ancak o bu gücünü kötüye kullanmıyordu. Anayasal ideale bağlı bir vatansever olan Mahmut Şevket şimdi imparatorluk için yeni bir yasama programı üzerinde çalışan cemiyetin sivil unsurlarıyla sıkı bir işbirliği halindeydi.

İlk iş olarak yeni siyasal değişiklikler 1876 Anayasası'na eklenen yeni düzenlemelerle yasallaştırıldı. Meclisin kayıtsız şartsız otoritesini doğrulayan bu maddeler, sultanın geleneksel gücüne ve ayrıcalıklarına son noktayı koyuyordu. Sultanın egemenliği bundan böyle şeriatla anayasaya saygı göstereceğine ve vatanla ulusa sadık kalacağına dair mecliste edeceği yemine bağlıydı. Artık nazırları atama veya görevlerine son verme ayrıcalığından yararlanamıyordu; başkalarını yüksek düzeydeki konumlara getirmesi de özel yasalara tabiydi. Sadrazamla şeyhülislamı atamak hâlâ onun yetkisindeydi, ama kabinesine başka atamalar yapmak şimdi sadrazamın göreviydi ve sırf formalite gereği onaylanması için listesini sultana sunuyordu. Meclisin başkan ve başkan yardımcıları ise aynı şekilde mebuslar tarafından seçiliyor ve bu onaya tabi tutuluyordu. Sultanın eskiden var olan anlaşmalar yapma hakkı da şimdi meclisin onayına tabiydi. Son olarak, devletin güvenliği açısından devlet adamlarını sürgüne yollama hakkı ise -ki bu hak Abdülhamit tarafından Mithat Paşa'yla başkalarını sürgüne yollamak için istismar edilmişti- hemen hemen iptal edilmişcesine değişikliğe uğratılmıştı.

Sultanın hükümetteki rolü böylece parlamentonun kararlarını onaylamaya indirgenmişti. Meşruti bir hükümdar olarak hâlâ saltanat sürüyordu, ama artık yönetmiyordu. Hükümetin yetkileri şimdi meclisin sorumlulukları kapsamındaydı, şöyle ki bir uyuşmazlık durumunda meclis

kabineyi istifaya mecbur edebilirdi. Sonuçta son söz mebusların iyi niyetine bağlıydı. Bunlar, en azından kâğıt üstünde, meclisi, yöneticilerle uygulayıcıların zararına şöyle ya da böyle kuvvetlendiren anayasal değişikliklerdi.

Meclis-i Mebusan bu arada kendi durumunu pekiştirmek için başka yasalar da hazırladı. Bunun amacı, muhalefeti sınırlamak ve bireysel eylem ya da protesto mitingleri yoluyla karşı devrime yol açan aşırı hürriyetleri kısmaktı. Bu, sansür olmasa bile, basın özgürlüğünü bir dereceye kadar kısıtlamayı içeriyordu. Yeni bir yasa, birlik ve merkezi kontrol adına etnik veya ulusal gruplara dayalı ayrılıkçı cemiyetleri yasaklıyordu. Yasa, Balkanlar’daki Yunan, Bulgar ve başka azınlık kulüp ve cemiyetlerinin hemen kapatılmasına yol açtı. Bir başka önlem, Balkan eşkıyası gibi silahlı çeteleri silahsızlandırmak ve bastırmak için orduya bağlı “takip taburları”nın oluşturulmasıydı. Son olarak, ırk ve inanç eşitliği adına Müslüman olmayanların da ilk kez Türk silahlı kuvvetlerine alınması için önlemlere başvuruldu.

Fakat milliyetçilik kavramı şimdi gelişiminin bir olgunluk aşamasına ulaşmıştı. Enver’in tüm tumturaklı konuşmalarına rağmen, Osmanlı’nın çokuluslu ve çok dinli imparatorluk hayalini anayasaya göre gerçekleştirmek ve biçimlendirmek için artık çok geçti. İttihat ve Terakki liderlerinin içinde en gerçekçi olan Talat cemiyetin Selanik’teki gizli bir toplantısında bunun artık “gerçekleştirilemez bir ideal” olduğunu itiraf etti. “Gâvuru sadık bir Osmanlı’ya dönüştürmek için başarısız denemelerde bulunduk. Balkan Yarımadası’nın küçük bağımsız devletleri Makedonya halkları arasına ayrılıkçı fikirler yayacak konumda kaldıkça bu türden çabalarımızın başarısız olması kaçınılmaz.” Böylece Osmanlılaştırma başka bir biçim alacaktı. İngiltere büyükelçisinin, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey’e yazdığı gibi, “Cemiyet için ’Osmanlı’ mutlaka ’Türk’ demek, şimdiki Osmanlılaştırma politikası da Türk olmayan unsurları bir Türk değirmeninin içinde öğütmekten ibaret.”

Osmanlılaştırma gerçekten de Türkleştirme anlamına gelmeye başladı ve Arapları, Arnavutları ya da başka Türk olmayan Müslümanları Türk lisanını benimsemeye zorlamakla sonuçlandı. Osmanlı’nın yenildiği ve Pan-İslamizm’in gerilediği bu dönemde yeni bir Türk milliyetçiliği bilinci

gelişiyordu, bu ise ırksal ve kamusal kökeninde Avrupa'daki benzer eylemlere benzeyip şimdi Pan-Türkizm denilen politik ve kültürel eylemde ağır ağır ifadesini bulacaktı.

Reformcu rejimler on dokuzuncu yüzyılda Batı eğitimi tarafından aydınlatılmış olup Avrupa uygarlığına büyük bir saygı duyan yönetici sınıfından küçük bir seçkin grubun desteğine güvenmişti. Onlarınki yukarıdan kozmopolit bir ruhla bahşedilmiş liberal avantajlardı. Ama politik vurgu şimdi kökten değişmişti. İttihatçılar aslında yerli bir eylemdi, Osmanlı değil Türktüler, kozmopolit değil milliyetçiydiler, seçkinci değil halkçıydılar, güçleri için geniş bir sosyal tabana ve karma bir sınıf yapısına güveniyorlardı. Seçkinler tarafından değil, Meclis ve Abdülhamit'in reformlarının gelişen ürünü olan geniş kapsamlı yeni profesyonel sivil devlet memurluğu kanalıyla yöneteceklerdi. Rejimlerini her ne kadar orduyu politikaya katma temeli üzerine oturtmuşlarsa da İttihatçılar, bunun içinde askeri ve sivil öğeler arasında yeterince iyi işleyen bir denge kurabildiler.

Ülke içinde en büyük desteği o da Abdülhamit rejimi içinde genişlemiş olan yeni orta sınıftan alıyordu. Bu ayrıca, İttihatçıların politik katılımcılığın tohumlarını saçtıkları Türk kitleler tarafından pekiştirilmişti. Onlarınki, geçmişte dinsel kurumların yaptıkları gibi, sokaktaki adama büyük önem veren laik bir hükümetti; şehir halkını kitle mitinglerinde seferber ediyorlar ve politikalarının desteklenmesi için gösteriler düzenliyorlardı.

Ama bütün bunlar kitlelerin kendilerine doğrudan yararlı olacak herhangi bir değişiklik habercisi değildi. Çünkü bir kere anayasanın sihirli tılsımıyla silahlandıktan sonra Jön Türk ihtilalcileri yeni bir sosyal düzen düşünmüyor, eski kurumları ortadan kaldırmayı tasarlamıyor, tam tersine var olanları kendi politik güçlerinin bir kaynağı olarak yaşatmayı planlıyorlardı. Yeni Osmanlılarla Tanzimat döneminin reformcularından farklı olarak politikalarıyla yöntemlerinde ideolojik olmaktan çok, deneyimlerle gözlemlere dayanıyorlardı. Esas olarak eylem adamıydılar, aralarında teorisyenler ve entelektüeller azdı; temel prensiplerle sonuçlardan çok, imparatorluktan geriye kalanları ne pahasına olursa olsun kurtarmak gibi gerçekçi bir görevle ilgileniyorlardı.

Soru hâlâ yanıtlanmış değildi. Bu kurtuluşun arkasında yatan fikir neydi? Yeni kimliği neydi? Türkler tarihlerindeki bu dönüm noktasından itibaren hangi uygarlığın bir parçası olacaklardı. İslamınkinin mi, Batı'nınkinin mi yoksa her ikisinin bir birleşiminin mi? Osmanlılık kavramının, imparatorluğun beş yüz yıldır üzerinde yükseldiği ırk, dil ve inanç birleşiminin artık modası geçmişti -ve uzak Asya eyaletleri dışında- neredeyse yok olmaya mahkûmdu. Avrupa'nın milliyetçilik kavramının kurbanı olmuştu. Abdülhamit'in bir Asya birliği kurma denemesinin ürünü olan Pan-İslamizm kısa ömürlü olmuştu; gerçekte somutlaşamayan bir soyutlamadan başka bir şey değildi. Türkün bağlılığının odağı bundan böyle ne olacaktı?

Bunun yanıtı yeni Türk ulusu kavramında yatıyor olmalıydı. Bu ise Osmanlı Devleti'yle İslam dininden ayrı bir kavram olmakla beraber, yine de ayrılmaz bir parçası olarak kalıyordu. Balkan halkları uluslar oluşturmak üzere gruplanırken Türkler de bir ulus olarak tarihsel ve kültürel kimliklerinin ifadesinde birlik arayarak kendi milliyetçilik şuurlarını geliştirdiler. İlhamlarını on dokuzuncu yüzyıl sonlarından beri Mehmet Emin (Yurdakul) adında genç bir Türk şairinden almışlardı. Halk dilini kullanan şair, o vakte kadar göçer veya köylü statülü kaba ve cahil bir yaratık anlamında kullanılan Türk adına yeni bir vakar ve gurur aşıladı. Mehmet Emin şimdi, "Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur," diye kimliğini gururla ilan ediyordu. Dahası da vardı: "Bizler Türküz, bu kanla ve bu adla yaşıyoruz."

Avrupa'nın yeni Türkoloji bilimiyle birleşen bu tür şairane açıklamaların, Türklerde, İslamiyet öncesinde Asya bozkırlarından göçlerinden beri insanlık tarihindeki rollerinin bilincini uyandırması kaçınılmazdı. Bu da ırklarının Turanlı kökenini ön plana çıkarıyordu. Ancak hayalci Pan-Turanizm kavramı nedeniyle soyutlama alanına fazlaca kayıyordu. Pan-Turanizm, etnik akrabalık ve olası politika çerçevesinde yalnız Moğolistan'la Çin'e kadar Orta Asya'yı değil, Rusya üzerinden Macaristan ve başka devletler yoluyla Avrupa'yı da kapsayan birleşme hayallerini besliyordu.

Jön Türkler arasında Pan-Türkizm'in daha gerçekçi ve sınırlı bir görüşü kök salmıştı. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun kalanında mutlaka Türklük

üzerinde ısrarla duruyordu. Önceleri kültürel ve sosyal alanlarda etkinken zaman içinde politika alanına da uzandı ve Türk cemiyetlerinin yayımladığı etkin dergilerde ve 1912'de politik amaçlı olmayan Türk Ocağı adlı kulüplerin kurulmasında ifadesini buldu. Türk Ocakları'nın amacı "ulusal eğitimi geliştirmek, İslam uluslarının içinde en önde geleni olan Türklerin bilimsel, sosyal ve ekonomik düzeylerini yükseltmek ve Türk ırkıyla dilinin iyileştirilmesine çalışmaktı."

Bu arada zaman geçtikçe İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin egemen grubunun saflarında uyuşmazlık büyüyordu. Ama ancak 1911'de ciddi bir muhalefet partisi tarafından tehdit edilmeye başlandı. Tutucu görüşlü Hizb-i Cedit, cemiyetin anayasal yöntemlerini ve sosyal yönleriyle birlikte politikalarını açıkça yeriyordu. Öne sürdüğü istemleri arasında anayasal yapı içinde "tarihi Osmanlı geleneklerinin korunmasını", "Halifelik'le sultanlığın kutsal ayrıcalıkları"nı pekiştirmek üzere anayasanın bazı maddelerinde düzeltmeler yapılmasını, aynı zamanda da bir yandan "dini, ulusal manevi ve ahlaksal değerler"i korurken imparatorluk içinde "Batı uygarlığının gelişmeleriyle ürünlerinden" giderek daha fazla yararlanılmasını içeriyordu. Liderlerin iddialarına bakılırsa, ülkede üç eğilim vardı: gerici bağnazlık, fazla hızlı gelişim ve var olan âdetlerle geleneklerin korunmasıyla uyumlu kültürel gelişim. Bununla başka muhalif grupların savları -Selanik'tekilerin sonuncusu olan- parti kongresinde ateşli bir dille tartışıldı. Varılan kararlar etkisiz bir uzlaşmayla sonuçlandı.

Aradan çok geçmeden Damat Ferit Paşa'nın önderliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan bütün unsurların katılımıyla Hürriyet ve İtilaf Partisi kuruldu. (Türkiye'de iki rakip aday arasındaki ilk gerçek seçim olan) bir ara seçimde yukarıdaki partinin adayı ezici bir çoğunlukla seçildi. Bu durumla başka düşmanca işaretler, cemiyetin Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasına yol açtı; bunu ise 1912 ilkbaharında bir genel seçim izledi. İktidardaki partinin baskısı altında yapılan bu seçim, ezici bir çoğunlukla zaferi kazanmak ve muhalefetteki adayların altısından daha fazlasına mecliste yer kaptırmamak için rüşvetler, ayrıcalıklar ve muhalefetin toplantılarının yasaklanması gibi utanç verici çarelerle etkilendirilecekti. Türk tarihinde "sopalı seçim" diye adlandırılan bu eylem, partiye karşı

ihtiyatsızca boğdukları yasal hareketten çok daha tehlikeli yasadışı bir muhalefet hareketini kışkırtacaktı.

Makedonya'nın geçmiş imajından etkilenerek baskı ve zulme karşı kurtarıcı rolünü benimseyen bu muhalefet hareketi, bir grup genç subayın Arnavutluk'taki bir ayaklanmayı desteklemek üzere dağlara çıktığı askeri bir eylemin ürünüydü. İstanbul'daki "Halaskâr Zabitan" adlı liberal bir örgütten çıkmışlardı. "Halaskâr Zabitan" sultanın yönetimi gibi baskıcı kesilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücünü kırmayı, serbest ve yasal bir seçim yoluyla meşruti hükümeti tekrar kurmayı amaçlıyordu. Aynı zamanda hedeflerine varır varmaz ordunun politikadan elini çekmesinde ısrar ediyorlar, subayları bu arada hükümetin önerdiği görevleri kabul etmiyordu.

Arnavutluk sorunu karşısında Mahmut Şevket Paşa harbiye nazırlığından istifa etti. Bunun ertesinde Meclis-i Mebusan'da hemen hemen ittifaka yakın bir güven oyu çıktıysa da, bu, hoşnutsuzları yatıştırmadı. Halaskâr Zabitan burada devreye girdi. Basındaki bir bildirge ve sultana yapılan bir duyurunun arkasından orduda belirgin bir hareket hazırlığı görüldü. Sonuçta Meclis-i Mebusan istifa etti. Halaskârlar bunun üzerine koşullarını bildirdiler: Sultanın atayacağı bir sadrazamın hükümetine kendi seçecekleri iki nazırla katılacaklardı. Sultanın seçimi Ahmet Muhtar Paşa oldu. Politik kaygıların ötesinde olan ve askeri sicili nedeniyle saygınlık kazanmış bir adamdı. Ama o da bir süre sonra sadareti eski sahibi liberal Kâmil Paşa'ya iade etti. Kuşatma kaldırıldı, ama aradan çok geçmeden yine başlatıldı. Görevdeki bütün subaylar herhangi bir politik cemiyete katılmamaya ve devlet işlerine karışmamaya and içtiler. Meclis-i Mebusan dağıtıldı, sultan da yeni seçimlerin yapılmasını emretti.

Ama içteki bu parti çekişmeleri devam ederken imparatorluk yabancılarla yine savaş halindeydi. Bu kez İtalya devreye girmiş imparatorluğu parçalamaya çalışıyordu. Savaş sahnesi Kuzey Afrika'ydı. Burada Osmanlı'ya ait Tunus Fransızların mandası altına girmişti. Ganimetten bir parça isteyen İtalyanlar, "tazminat" kabilinden Libya topraklarını talep ediyorlardı. İki tarihi Roma eyaleti Trablusgarp'la Sirenayka imparatorluğun ayrılmaz birer parçası olarak Osmanlı'nın elinde kalan son Afrika topraklarıydı. İtalyanlar görünürde ticaret amacıyla ve sözde barışçı

niyetlerle birkaç zamandır Trablus'a sızmaktaydılar. Fakat İstanbul'da basının öne sürdüğü tahminlere göre, İtalya şimdi Trablusgarp'a bir "vaat edilmiş toprak" gözüyle bakmaktaydı ve burası Türklerin savunmadaki beceriksizlikleri nedeniyle her an "fazla olgun bir meyve gibi ağırlığının etkisiyle kendiliğinden düşecekti."

O an 28 Eylül 1911'de İtalyan Hükümeti'nin ani bir ültimatomuyla geldi. İtalya Türk yetkililerin çare bulamadıkları "düzensizlik ve ihmal durumu" kendi yurttaşlarını tehlikeye düşüren eyaleti işgal niyetinde olduğunu açıklıyordu. Bunun için Babıâli'nin yirmi dört saatin içinde onayını istiyordu. Babıâli uzlaştırıcı bir yanıtla vakit kazanmaya çalıştı. İtalya'nın iddialarını masaya yatırmaya ve İtalyan Hükümeti'nin şimdiye kadar saygı gösterdiği Osmanlı egemenliği sınırları içinde ayrıcalıklar tanımaya hazır olduğunu bildirdi.

Ancak şimdi İtalya'da arkasında finansal çıkarlar bulunan milliyetçilik özlemleri uyanmış bulunuyordu; hemen ertesi gün Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Türkler, büyük ölçüde deniz kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle askeri birlikleri ve silahları için ulaşılamaz olan eyaleti savunacak durumda değillerdi. Oysa bunlar önceki tarihlerde İtalyanların karaya çıkmasını önleyebilirdi. Ancak şimdi sırf Osmanlı Donanması'nın Abdülhamit devrinde kuvvetten düşmesi nedeniyle Adriyatik'e egemen olan İtalyan Donanması Trablus'a elli bin kişilik bir kuvvet yollayabildi. İngiltere'nin etkisiyle tarafsızlığını ilan eden Mısır, Türk kuvvetlerinin karayoluyla geçmelerini yasakladığına göre, Babıâli'nin, kuvvetlerini desteklemek için bütün yapabileceği Trablusgarp'a bir grup Türk subayı göndermekti. Bunların arasında Enver ve İstanbul'daki Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığına yükselmiş olan Mustafa Kemal de vardı.

İtalyanlar çok geçmeden eyaletin kıyılarına ve limanlarına hâkim oldular. Ancak Türklere çöldeki Arap aşiretlerinden destek geldi. Türk subayları bu Arap aşiretlerini askeri bir düzene soktular. İleri karakollarla ulaşım kanallarına baskınlar yaparak düşmanı tedirgin etmek ve susuz hinterlandda ilerlemesini olanaksız kılmak için gerilla taktikleri eğitimi verdiler. Durum iki ay sonra tam bir çıkmaza girdi.

İtalyanlar 1912 ilkbaharında donanmalarıyla Beyrut ve İzmir gibi Türk limanlarını bombardımana tuttular; Avusturya-Macaristan'ın korumasındaki

Yunan Adaları’na dokunmamakla beraber, Rodos’u, İstanköy’ü ve başka adaları işgal ettiler; ayrıca, Çanakkale Boğazı’nı koruyan iki kaleyi de bombardıman ettiler. Bu durum Türkleri Rusya’nın İstanbul Boğazı’na bir çıkış yapması korkusuyla boğazları kapamaya sevk etti. İtalyanlar buna rağmen sonbahar gelmeden girdikleri savaşlardan galip çıktı. Türkler 18 Ekim 1912’de Lozan yakınlarındaki Ouchy’de[12] bir barış antlaşmasına imza atarak Trablusgarp’ı İtalya’ya Libya’nın kalan kısmını da boşaltılana dek Oniki Adaları “geçici” olarak İtalyanların elinde bırakıyorlardı.

Afrika’da barış şimdi Türkler için acil bir zorunluluk haline gelmişti. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu hemen ertesi gün Balkanlar’da Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan’la savaş halindeydi. Tarihlerinde ilk kez aralarında birleşen bu devletler, Jön Türkler dönemindeki durumu öncekinden daha iyi olmayan Makedonya’ya askeri bir müdahale için -Karadağ’ın da katılımıyla- bir Balkanlar Birliği kurmuşlardı. Birliğin amacı Makedonya’nın Hıristiyan halklarının Türk egemenliğinden kurtulmaları ve toprak taleplerinin Türklerin zararına olarak karşılanmasıydı. Türklerin dışta askeri alandaki meşguliyetleri ve içteki siyasal karışıklıkları göz önüne getirildiğinde zamanlama onların açısından mükemmeldi. Balkan devletleri ittifaklarını iki anlaşmaya; Bulgaristan’la Sırbistan ve Yunanistan’la Bulgaristan arasındakine dayandırıyordu. Babıâli’den eyalete tarafsız bir genel vali atanmasını, yerel yasama meclisleri, yerel zabıta kuvvetleri ve kendileriyle Avrupa devletlerinin denetimi altında ayrıntılı reformların gerçekleştirilmesini istiyorlardı. Babıâli prensip olarak kabul etti, fakat daha yeni dağılmış olan Meclis-i Mebusan tekrar toplanıp onayını verene dek istenen garantileri sağlamayı reddetti.

Türk basınının yansıttığı kamuoyu, savaşı böylesine ödünlerin onur kırıcılığına yeğliyordu. Avrupa devletleri, Berlin Antlaşması’nın içerdiği reform tekliflerini harekete geçirerek savaşı önlemeye çalıştılar. Fakat reform vaatlerine artık inanmayan Balkan hükümetleri Avrupa’nın baskısına boyun eğmediler. Kendi halklarının arasında savaş lehindeki yaygaralar öylesine şiddetliydi ki, duymazlıktan gelinmesi ayaklanmayla sonuçlanabilirdi. Bu durumda savaş kaçınılmazdı.

Balkan Savaşı Osmanlı İmparatorluğu için felaketle sonuçlanacaktı. Silah altında yedi yüz bin askerlerinin bulunduğu söylenen Balkan devletlerinin

orduları, Osmanlı İmparatorluğu’nun ordusundan sayıca çok üstündü. Türkler üstelik hazırlıksız yakalanmışlardı ve seferber olmak için zamana ihtiyaçları vardı. Ordunun politikaya karışması, askeri organizasyonunun dövüşçü bir kuvvet olarak gelişmesinde yararlı olmamıştı. Komutası, subaylarının siyasal nedenlerle ordudan uzaklaştırılması ve Enver ile başka yüksek rütbeli subayların Kuzey Afrika’da bulunmaları nedeniyle daha da zayıflamıştı.

Ordunun elinde gerçi Almanların sağladığı modern silahlar çoktu, ama bunlardan en etkin şekilde yararlanılabilmesi için yetenekli personelden yoksundu. Levazım dairesi fena halde ihmale uğramıştı. İnce yazlık üniformalarının içindeki askerler, Balkanlar’daki bir kış savaşına uygun şekilde giyinip kuşanmış değillerdi. Üstelik, yakın zamanda orduya alınan Hıristiyanların düşmanın davasına yakınlık duymaları nedeniyle saflarında da ayrılık vardı. Oysa Balkan orduları, son birkaç yıl içindeki belirgin gelişimleriyle Avrupa’yı şaşırtacaklardı. Batı yöntemlerine göre eğitildikleri gibi, yeni kazanılmış ulusçuluğun sağladığı coşkuyla ateşlenmişlerdi. Yenilmez Türk mitosuna, Avrupa devletleri tarafından değil de, hor gördüğü bir zamanki tebaaları tarafından sonsuza dek son verilecekti.

Birinci Balkan Savaşı üç ayrı yönden gelen ve arka arkaya yenilgiler yaşayan Türk ordularının altı hafta bile zor dayandıkları bir yıldırım savaşı oldu. Almanya’da eğitim görmüş veliaht prensleri Konstantinos’un kumandasında ilerleyen Yunanlılar, karşılaştıkları kalabalık bir Türk kuvvetini derin bir vadide kıstırarak bütün ağır silahlarını ve ulaşım vasıtalarını ele geçirdiler. Destek alan Türkler daha güçlü bir konuma geçince, bu kez Yunan topları onları taradı ve darmadağın halde kaçmalarına neden oldu. Yunanlılar bundan sonra Türk Ordusu’nun kalan kısmını sınırın ötesine sürerek Selanik’i kurtardılar ve koruyucu Azizi Demetrios’un gününde şehre girerek çılgına dönmüş Rumların gül yağmuru altında sokaklardan geçtiler. Beş yüz yıla yakın süren Türk egemenliğinden sonra mavili beyazlı Yunan bayrağı şehrin bütün pencereleriyle damlarında dalgalanırken Ay Yıldız’lısı bir daha dönmemek üzere gitti.

Bu sırada kuzeyden Vardar Vadisi’nden inen Sırplar Kumanova’da kalabalık bir Türk Ordusu’nu, sonra Manastır’da bir ikincisini yendiler. Bunlardan kalanlar arkalarında on bin tutsak bıraktıktan sonra sınır

ötesindeki Arnavutluk'a sığındılar. Doğuda Bulgarlar Trakya'yı istila ederek Türkleri Kırklareli'ndeki iki günlük bir savaşta yendikten sonra, Türk Ordusu'nun ana bölümünü Lüleburgaz'da karşılayarak Karadeniz'le Marmara'nın arasındaki istihkâmları İstanbul'dan önceki son savunma olan Çatalca hattına sürdüler. Kuşatma altında daima inatçı davranan Türkler, burada Krupp topları ve Anadolu'dan gelen desteklerle düşman ilerleyişini durdururken Bulgarlar fazla uzamış levazım hatları yüzünden engellendiler. Böylece, 3 Aralık 1912'de Sırplar ve Bulgarlarla bir ateşkes için anlaşmaya varıldı, ama Yunanlılarla antlaşma yapılmadı.

Durum Londra'da bir konferansın toplanmasına yol açtı. Avrupa devletleri burada Balkan devletlerinin kendi başlarına barış yapma denemelerine karşı nüfuzlarını kullanmaya çalıştılar. Babıâli 1 Ocak 1913'de kendi barış önerilerini duyurdu. Bu özellikle imparatorluğun eski başkenti Edirne'yle ilgiliydi. Edirne-Arnavutluk'taki İşkodra ve Epir'deki Yanya sayılmazsa- imparatorluğun Avrupa'daki şehirleri arasında kuşatanlara hâlâ karşı koyan biricik şehirdi. Türk delegeleri her ne kadar Edirne'nin batısına düşen Trakya topraklarını terk etmeye hazır iselerse de, Edirne ilinin, sınırlarda üzerinde anlaşmaya varılan düzeltmelerin yapılması koşuluyla, haraca bağlanmış özerk bir devlet olarak kalmasında direttiler. Ancak Avrupa devletleri bunu reddetti ve Babıâli'ye ulaştırdıkları bir notada Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını istediler.

İttihatçı Jön Türkler, savaşın başından itibaren Kâmil Paşa'yı parti politikası dışındaki ulusal bir işbirliğine razı etmeye boşu boşuna çalışmışlardı. Bu kez onunla rejiminin böylesi onur kırıcı teslimini önlemek amacıyla 23 Ocak 1913'de bir hükümet darbesi düzenlediler. Kuzey Afrika'dan dönmüş olan Enver'le subaylardan küçük bir grup Babıâli'ye bir baskın yaptı. Hükümetin yaldızlı toplantı salonunu basarak yenilgiden sorumlu tuttukları Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurdular; Kâmil Paşa'yı silah zoruyla istifaya zorladılar, sonra sultandan Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olarak hükümetin başına geçmesini sağladılar. İktidara dönen İttihat ve Terakki Fırkası Avrupa devletlerinin taleplerini geri çevirdi, Balkan devletlerinin ateşkesi bozmalarıyla da savaş tekrar başladı.

Edirne uzun ve azimli bir direnişten sonra ortak Sırp-Bulgar saldırısına yenik düştü. Aynı şekilde Yanya Yunanlıların, daha sonra da İşkodra

Karadağlı'ların eline geçti. Tekrar toplanan Londra Konferansı ve bunu izleyen anlaşmayla imparatorluğa Avrupa'daki topraklarından İstanbul surlarıyla Çatalca istihkâmlarının ötesinde, Karadeniz'le Marmara arasında çizilen bir hattın içindeki küçük bir Trakya parçasından başka bir şey kalmadı. Arnavutluk'la Ege'deki Türk adalarının kaderinin tayin edilmesi ise sonraki görüşmelere bırakıldı. Avrupa milliyetçiliğinin birleşik kuvvetleri sayesinde Türkiye görünüşe göre Avrupa'da bir güç olmaktan çıkmıştı.

Ama Balkan devletlerinin ittifakı uzun sürmedi. Beklenmedik hızlı zaferlerinin ganimetlerini paylaşmaya sıra gelince rakip Balkan devletleri karşılıklı suçlamalara başladılar ve anlaşmazlığa düştüler. Türklere karşı zaferleri Bulgarlar'da geçmişteki büyük Bulgaristan hayallerini hortlatmıştı. Ruslar, Balkanlar'da yeni bir savaşın Romanya'nın müdahalesine yol açabileceğini ve Türkleri yeniden harekete geçirebileceğini ileri sürerek onları zapt etmeye çalıştı. Fakat savaşçı hükümetleri, Bulgar silahlı kuvvetlerine duyduğu gururla güvenin, Yunanla Sırp ordularına duyduğu küçümsemenin ve iki eski müttefikini yenebileceğine inancının etkisiyle tüm uzlaşma önerilerine kulağını tıkadı.

Bulgaristan, Yunanlıların Selanik'i ele geçirmelerinden dolayı duyduğu içerlemeyi ta başından beri gizlememişti. Hatta kendisi de bir kuvvet yollayarak bunu engellemeye bile çalışmıştı, ama bu kuvvet çok geç gelmiş ve şehirde ortak bir garnizon kurmak için orada kalmıştı. O zamandan beri, hatta Londra Antlaşması'nın bile öncesinden iki devlet bu şehirle Makedonya kıyıları için çekişme halindeydi, bu arada daha ötedeki Struma Vadisi'nde aralarında çatışmalar bile olmuştu. Selanik'i ve Makedonya'nın güney bölümünü silah kuvvetiyle elde eden Yunanistan, buraları ne pahasına olursa olsun kaptırmamaya kararlıydı.

Diğer yandan, Vardar Vadisi'ndeki kuvvetleri, Bulgaristan'ın yardımı olmaksızın, Türklerin yenilmesine büyük katkıda bulunan Sırbistan, savaştan önceki Sırp-Bulgar Antlaşması'yla Makedonya'dan hissesine düşen parçanın küçüklüğüne içerliyordu. Bulgaristan şimdi Makedonya'nın daha büyük bir parçasına ek olarak Sırpların yardımıyla Edirne'yle birlikte Doğu Trakya'yı da elde ettiğine göre, Balkanlar'daki güçlerin dengesizliği

Sırbistan için bir tehditti. Arnavutluk'a bağımsızlık verilmesi tasarlandığına göre, Sırbistan üstelik şimdi Adriyatik'e bir çıkıştan mahrum kalacaktı. Yunanistan'la Sırbistan bunun üzerine ittifak kurdular. Her iki devlet, bir Bulgaristan saldırısı olasılığına karşı birbirlerine karşılıklı askeri yardımda bulunacaklardı. Ayrıca, başarılı bir savaş durumunda talep edecekleri yeni sınırları saptadılar ve destek için Türkiye'nin ağzını aradılar. Fakat Bulgaristan, inadı ve kavgacılığının etkisiyle Rusların arabuluculuğunu geri çevirerek Makedonya'nın tamamını işgal etme tehdidini savurdu. 30 Haziran 1913 günü gece yarısı da herhangi bir kışkırtma ve savaş ilanı olmaksızın müttefik Yunan ve Sırp kuvvetlerini ayırmak amacıyla Makedonya'ya iki yönden saldırdı. Böylece ikinci Balkan Savaşı başlamış oldu.

”En kısa ve en kanlı savaş” olarak tarihe geçen Balkan Savaşı bir ay sürdü sürmedi, ama peş peşe dramatik Bulgar yenilgileriyle ve Balkan devletleri arasındaki güç dengesini tersyüz ederek bütün beklentileri boşa çıkarttı. Önce şaşkınlığa düşen Sırplarla Yunanlılar çok geçmeden toparlanarak kuzeydeki nehir vadilerinde ve Selanik'in doğusundaki dağlarda büyük zaferler kazandılar. Bizans ruhuyla yeni bir “Bulgar katili Basileus” olarak alkışlanan Kral Konstantinos'un kumandasındaki Yunanlılar, Serez üzerinden doğuya doğru ilerlediler. Ateş ve katliam saçarak Bulgarları kovalarken arkalarında bıraktıkları toprakları yakıp yıkıyorlardı. Donanmaları Makedonya'da Kavala, doğu Trakya'da ise Dedeağaç limanlarını zapt ederken kara kuvvetleri de geleneksel sınır Meriç Nehri'ne kadar Trakya kıyısında yayıldı. Rusların öngördükleri gibi Romanya da savaşa katılmıştı. Londra Antlaşması'na göre aldığı nekesçe ödülden ve Balkanlar'daki Bulgar hegemonyasından hoşnut olmadığından bir ordusuyla Tuna'yı aştı. Bu ordu Silistre kalesini işgal ettikten sonra bir direnişle karşılaşmadan Plevne'ye yürüdü ve Sofya'ya yirmi kilometre kala durdu. Batı'dan da Sırbistan, Bulgar sınırını aşarak Tuna'nın Vidin Kalesi'ni tehdit etti. Türkler de sonunda intikamlarını alabildiler. Enver'in kumandasındaki bir ordu Çatalca hattından itibaren yürüyüşe geçerek Edirne'yi ele geçirdi ve Doğu Trakya'da Türk egemenliğini tekrar kurdu.

Yenik düştüğü düşmanları tarafından sarılmış Bulgaristan sonunda Rusya'nın arabuluculuğu sayesinde barış istemek zorunda kaldı. Bükreş

Antlaşması sonucunda onuru kırılarak bütün taraflara arazi bırakmak durumunda kaldı. Önceki yıldaki fetihlerinden yalnız Strumca Vadisi'yle Trakya kıyısından küçük parça elinde kalmıştı. Sırbistan, Bulgaristan zararına Makedonya'dan daha büyük bir pay aldı. Yunanistan'ın Makedonya'dan payı daha da büyük olduğu gibi, buna Batı Trakya'daki Kavala da eklendi. Romanya'ya Dobruca ve Tuna'dan Karadeniz'e uzanan stratejik bir sınır verildi. Türkiye ayrı bir antlaşmayla Edirne'yi ve önceki yenilgisine sahne olan Kırklareli'ni, ayrıca Doğu Trakya'da Dimetoka'yı da içeren ve Sofya demiryolunu kesen bir payı geri aldı. Bulgaristan, Berlin Antlaşması sayesinde son otuz beş yıl içinde Balkanlar'da kurmuş olduğu egemen konumu bir kapris uğruna kısa birkaç günün içinde kaybetmişti.

12 Uşi Antlaşması.

((40))

Osmanlı İmparatorluğu böylece onu Birinci Dünya Savaşı'na götürecek ve kaderini tayin edecek olan tarihinin son evresine girmişti. İttihatçı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa 1913 Haziran'ında daha önce Nazım Paşa'nın Babıâli baskınındaki katline misilleme olarak öldürüldü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Jön Türkleri o tarihten itibaren imparatorluğa kesinlikle hâkim olarak Abdülhamit'inki kadar mutlak bir otorite kurdular. İttihat ve Terakki Fırkası'nın en radikal elemanlarından oluşan becerikli ve acımasız bir triumvira[13] kanalıyla muhalefetsiz şekilde ülkeyi yönetmeye başladılar.

Talat, Cemal, Enver, triumvira'sının başındakilerin en genci Enver'di. Daha yirmili yaşlarındayken devrimin popüler kahramanı Jön Türk özgürlüğünün canlı simgesiydi. O da kendini Napoleon tarzında kaderi biçimlendiren bir adam olarak görüyordu. Şimdi harbiye nazırı ve paşaydı; çok geçmeden bir Osmanlı prensesiyle evlenip soylu Damat unvanını alacak ve ihtirasının doruğuna tırmanacaktı. Saygınlığı arttıkça onun hakkında ölçüsüz gururu kastedilerek, "Enver Paşa Enver Beyi öldürdü," denilecekti. Ailesinin aslı karanlıktı, bir demiryolu hamalının ya da demiryolu memurunun oğluydu. Enver, Harp Okulu'ndan ve Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra ordunun yeni orta sınıfına katılmıştı. Etrafındaki asker arkadaşlarına sadakat ve hayranlık esinliyordu. Donuk yakışıklılığıyla soğukkanlı ve temkinli bir havası vardı. Kararlarında pervasız, faaliyetlerinde atılgan ve savaşta korkusuzdu. Görevdeyken enerjisini reforma ve hepsinden önemlisi, Türk Ordusu'nun kuvvetlendirilmesine ve güncelleştirilmesine harcıyordu.

Triumvira'nın ikinci adamı, Enver'den dokuz yaş büyük olan Cemal Paşa'ydı. Cemal asker kökenli bir aileden geliyordu ve kendisi de çok yetenekli profesyonel bir askerdi. Kara sakallı, kısa boylu, ama son derece dinamikti. Keskin bakışlı kara gözleri etrafındaki hiçbir şeyi kaçırmıyor, daima ani bir kararla harekete geçiyordu. İstanbul'un askeri valisi olarak

darbenin arkasından polis kuvvetini organize etmede ve fırkanın amaçları uğruna kullanılmasında büyük başarı gösterdi. Daha sonra sırayla Bahriye Nazırı ve Suriye'de ordu komutanı oldu; orayı bir hanedan prensinin otoritesiyle yönetti. Nazik tavırlıydı, ama otoritesi dikkatten kaçmıyordu. Soğukkanlı bir zekâsı vardı; sorumluluklarını yerine getirip çıkarlarını gözetirken çoğu zaman gaddarlık derecesinde katı ve kararlıydı.

Üçlünün en yeteneklisi bir sivildi: Talat Paşa, Edirne havalisinden bir halk çocuğuydu. Köylü kökeniyle gurur duyardı; hatta damarlarında çingene kanının aktığı söyleniyordu. Sınırlı bir öğrenim gördükten sonra postacı, arkasından telgraf memuru oldu; çok geçmeden Selanik'te Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nde görev aldı. Bu da benimsediği siyasal davaya, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yardım etmesini sağladı. Devrimden sonra fırka mekanizmasının düzenlenmesinde ve yönetilmesinde egemen bir rol oynadı; meclislerinde kısa zamanda yükselerek Dahiliye Nazırı ve eyalet yönetimi üzerinde büyük etki sahibi oldu. Talat güçlü ve zevkli bir adamdı; sağlam yapılıydı, esprili konuşurdu, sıcak ve samimi tavırlıydı, hoyrat ve açık sadeliği çok işlek bir zekâyı, gerçekçi ve acımasız bir görüşü maskeliyordu. Eylemlerinde etkili olduktan sonra bağnazlık düzeyinde bir vatanseverdi, kendini ülkesinin çıkarlarına adamıştı, görünürdeki ılımlılığı nedeniyle "Türk İhtilalinin Danton'u" olarak tanınır olmuştu.

Triumvira'nın dışında kalan, fakat meclislerinde etkili olan bir kişi Cavit Bey'di. Yahudi kökenli, fakat Müslüman dininden olan bu dönme, işlek zekâsı ve finans bilgisi sayesinde uzman bir maliye nazırı olmuştu. Sadrazam, Mahmut Şevket Paşa'nın yerine geçen Mısır'ın Hidiv ailesinden Prens Said Halim'di. Daha eski bir liberal rejimin ürünü, aynı zamanda dini bütün bir Müslüman olan bu zarif adam, İttihatçıların davasına kendini kaptırmıştı ve imparatorluğun Müslüman halkları ve Babıâli'ye gelen yabancı büyükelçilerle İttihatçılar arasında bir bağ görevi yapıyordu.

İttihatçılar önemli bir atamada şeyhülislamın atanmasında geleneklere sırt çevirdiler. İslam teolojisi ve yasaları konusunda uzman başlıca din otoritesi olan bu önemli görevli, usulen doğrudan sultan tarafından atanır ve meclis hiyerarşisinin dışında yer alırdı. O zamana dek ulemanın üst safları içinden seçilirdi. Ve tutuculuğu nedeniyle liberal reformlara çoğunlukla bir engel oluşturmuştu. Bu engeli ortadan kaldırmaya kararlı olan İttihatçılar bu

görev için Mustafa Hayri Bey'i seçtiler. Bu kişi, artık bu seçkin din bilginleriyle kendini özdeşleştirmediği gibi, doğrudan siyasal bir rol oynaması üzerine din adamlarının simgesi olan sarığı da takmıyordu. Meclis-i Mebusan üyesi olmuş, adalet ve dini vakıfların bakanı olarak laik mahkemelerde görev yapmaya başlamıştı. Böylece, sosyal ve siyasal modernleşme planlarını geliştirmek için geleneksel bir dini kurumu kullanan İttihatçılar, onu şeyhülislamlığa atadılar. Bu atama yalnız ulema değil, genellikle tutucu çevreler tarafından da olumlu karşılandı. Atama din branşı üzerinde potansiyel bir laik kontrol anlamına geliyordu.

Bu kontrol saraya da uygulanıyordu. Saray karşı devrimde İttihatçılara direnen kuvvetlerin buluşma noktası olmuş, karaağaların başı ayaklanmadan sonra askeri mahkemede yargılanıp asılanların arasında yer almıştı. Saray yine de damatları ve şehzadeleriyle muhalefet rolünü sürdürmüştü. Saray 1914 yılının ocak ayından itibaren bu etkiden mahrum edildi. Hanedan ailesinin bireyleri politikadan ve siyasal parti üyeliğinden uzaklaştırıldılar, hatta dolaşım özgürlükleri bile kısıtlandı. Bu arada sultanın yakın çevresinin bazı üyelerinin yerine cemiyetin yandaşlarının geçirilmesiyle, saray İttihatçıların etkin bir denetiminin altına girmiş oldu.

İttihatçı triumvirlik, acımasız ve baskıcı yöntemlerine karşın, yönetsel olarak ülkenin gereksindiği yapıcı projelere de el attı. Bu arada yeni yerel ve taşra idare sistemi kurdular. İstanbul'unkini de yeni bir belediye teşkilatı ve itfaiye gruplarıyla kamu taşımacılık servisleri gibi enerjik bir bayındırlık hizmetleri programıyla modernleştirdiler. İstanbul'un polis teşkilatına yeni bir düzen getirdikleri gibi, eyaletlerde Abdülhamit'in Makedonya'ya soktuğu yeni model jandarma servisi imparatorluğun başka bölümlerine de uygulandı. İttihatçılar bu işlerde yabancı danışmanların deneyiminden yararlandılar. Hukuk reformuna da el attılar. Öğretimi tüm düzeylerinde yaygınlaştırdılar ve okullarla İstanbul Üniversitesi'ni ilk kez kadınlara da açtılar. Kadınların özgürlüğüne doğru bu ilk adımlar, sonraki yıllarda kadınların meslek hayatına girmelerine ve kadın haklarına ilişkin yeni yasamalara yolu açacaktı.

Sonunda normal anayasal uygulamalara saygı gösterilmiş olmak için 1913 kışı içinde imparatorluğun tamamında genel seçimler yapıldı ve üçüncü Osmanlı Meclisi 1914 ilkbaharında toplandı. İngiltere büyükelçisi,

“Yüzde yüz söz dinlemeye hazır makine,” veya “Az veya çok akıllı despotluk,” sözleriyle bunu ciddiye almadığını ifade etti. Aslında meclis bir tek organize siyasi partiyi temsil etmekle beraber, genelde yenilikçi kamuoyunu temsil eden, ama her zaman kayıtsız şartsız parti kontrolüne boyun eğmeyen çeşitli elemanların bir birliğinden oluşuyordu. Eskisinden daha sınırlı ölçüde olsa bile, ayrılıkçı Hıristiyan toplulukları hâlâ bir yere kadar temsil ediliyordu. Ancak Müslüman Türkler şimdi, Avrupa’nın kaybedilmesinden beri imparatorluk nüfusunun en büyük bölümünü oluşturuyorlar, Meclis-i Mebusan’ın Türk üyeleri de imparatorluğun geleceği için yoğun bir kaygı duyuyor, bununla birlikte kurtuluşunu sağlamak için zorunlu olan kökten gelişmelerin bilincini paylaşıyorlardı.

En önemli reform ihtiyacı ordudaydı. Bu da Enver’in alanıydı. Genç bir subayken Alman askeri misyonunun himayesi altında eğitilmiş, devrimden sonra da Harbiye Nazırı olan İzzet Paşa’nın da eğitim gördüğü Berlin’e askeri ataşe olarak gitmişti. Enver çok geçmeden Almanların etkisine girmiş, özellikle Alman askeri sisteminin gücüne ve randımanına hayran kalmıştı. Şimdi Almanların yöntemlerini, Türk Ordusu’nun iki Balkan Savaşı’nın sonrasında kötü durumda bulunduğu kendi ülkesinde uygulamaya çalışıyordu.

Özellikle de ordunun gençleştirilmesine çalıştı. Ordunun küçük rütbeli subayları, üstleriyle anlaşmazlık içindeydiler. Bu üstler son iki savaşta tereddütlü, hatta yenilgi beklentisi içinde görünen çoğunlukla eski rejimin tutucu subaylarıydı. Oysa kaybedilmiş Edirne’yi tekrar ele geçiren Enver’in kumandasındaki genç subaylardı. Harbiye nazırı olan İzzet Paşa da eski subayların tasfiye edilmesi gerektiğinin farkındaydı, ama bu işi kendisi yapmayı reddediyordu: “Tasfiye edilecek o subaylar benim dostlarım çünkü.” Enver bu nedenle 1914’ün ocak ayının ilk günlerinde geçici olarak paşanın yerine geçti. Sultan bile bu atamayı ilk kez bir gazetede okumuş ve bu konuda, “Olamaz bu, adam fazla genç,” diye atılmıştı.

Otuz iki yaşındaki Enver birkaç saat sonra sultanın huzuruna kabul edildi, tasfiye ise imparatorun bir buyruğuyla yürürlüğe girdi. Bu ferman yüzlerce subayı emekliler listesine alıyordu. Bunların arasında Makedonya’daki uğursuz yenilgiler silsilesinin sorumlusu olan subaylar ve

yaşı elli beşin üzerinde olan çoğu paşalar vardı. Bu konuda bir yorum yapan Enver, Osmanlı Ordusu'nda geçmişteki barış faaliyetleriyle uyumlu subaylar, ayrıca savaşa uygun subaylar olduğunu söyledi. Bundan sonra yalnız ikinciler ordunun hizmetinde tutulacaktı.

Daha önemli bir adım, Türk Hükümeti'nin isteği üzerine Almanya'dan çok kapsamlı yetkileri olan ve kırk subaydan oluşan bir askeri heyetin gelişiydi. Heyet, Liman von Sanders adında bir Alman tümgeneralin kontrolü altındaydı. Bu olay ani bir diplomatik krize yol açtı. Çünkü von Sanders'e İstanbul'la çevresinin garnizonunun dahil olduğu Türklerin Birinci Ordusu'nun kumandasının verilmesi şartını içeriyordu. Alman Hükümeti'nin niyeti ne olursa olsun, her şeyden önce bir asker olan von Sanders'in siyasal amaçları yoktu. O sadece Türk Ordusu'nu eğitmekle burada başkentte gerekli olan reformlara direnişin daha kolay hakkından gelebileceğini düşünüyordu. Ama Rusya için durum, boğazların bir Alman generalinin kumandasında olacağı, böylece Almanya'nın İstanbul'da bir siyasal egemenlik kuracağı anlamına geliyordu.

Dışişleri Bakanı Sazonov şiddetle protesto etti. Alman Hükümeti, boğazların Türkler tarafından etkin şekilde savunulmasının herhalde Rusya'nın çıkarlarına uygun olduğu yanıtını verdi. Fakat Sazonov, Türklere misilleme yapılması ve Almanya'yla savaş olasılığını ima ederek Von Sanders'le heyetinin daha az stratejik bir konuma getirilmesini talep etti; İngiliz ve Fransız hükümetleri ise Rusya'nın itirazlarını küçümsemekle beraber, onu ortak bir protestoyla desteklemek zorunda kaldılar. Bunun üzerine vaziyeti idare etmek için Von Sanders Alman Ordusu'nda orgeneralliğe terfi ettirildi, ki bu Türk Ordusu'nda mareşallik anlamına geliyordu. Öyle olunca Von Sanders bir askeri birliğe kumanda edemeyecek kadar yüksek rütbeli oluyordu; sonuç olarak Türk Ordusu'nun genel müfettişliği konumuna getirildi.

Bununla birlikte, Almanla Slav arasındaki artan husumet ortamında Rusların kaygılarında aklıselim payı vardı. Rusya'da kamuoyu olaya, Rusya'yla Almanya arasındaki ilişkilerde kalıcı bir sıkıntı olabileceği şeklinde karamsar öngörülerle tepki verdi. Kahire'deki İngiliz egemenliği gibi İstanbul'da da bir Alman egemenliği olabilmesinden korkan Sazonov,

boğazlarla ilgili olarak Rusya'yla Türkiye'nin her ikisinin de çıkarlarına uyacak bir anlaşma üzerinde çalışmaya başladı.

İngiltere bu konuda ihtiyatlı bir politika izledi. Önceki on yılda Avrupa'nın Hasta Adamı'nı yaşatmaya çalışan devletler arasında, bunu, içteki reformları teşvik ederek ve Osmanlı'nın Avrupa eyaletlerindeki azınlıklara destek sağlayarak yapmıştı. Makedonya krizi sırasında bu 1907'de çarla VII. Edward arasında Reval'da bir İngiliz-Rus antantıyla sonuçlanmıştı. Anlaşma ön planda İran'daki İngiliz-Rus çıkarlarıyla ilgili olmakla beraber, 1904'deki İngiliz-Fransız Antantı'yla birleşmesiyle Üçlü bir antant oluştu. Amaç, Orta Avrupa devletlerinin Üçlü İttifak'ları sayesinde yıldızlarının parlamasıyla tehlikeye giren Avrupa güçler dengesini korumaktı. İngiltere'nin Rusya'yla yeni ilişkisi Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in gözünde fazlaca nazikti, şöyle ki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne geleneksel desteğinde değişiklik içeriyordu. Çünkü bu destek ön planda Rusya'nın İstanbul'a ve boğazlara doğru yayılmasına karşı bir garanti olarak düşünülmüştü. Grey 1908'de İstanbul'daki büyükelçisinin yolladığı bir notla ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştu: "Lord Beaconsfield'in eski politikasına dönemeyiz; Türkiye'den yana olurken artık Rusya'ya karşı olduğumuz şüphesini uyandırmamalıyız."

Fakat Grey işin başında Jön Türkler'in anayasa devrimini sıcak karşılamıştı. Hem de bunun İngiltere'nin Mısır'daki ve Hindistan'daki Müslüman tebaalarına örnek oluşturmasından çekinmesine rağmen. Diğer yandan Türkiye'de çıkarları olan iki müttefiğini -Rusya boğazlarda, Fransa ise Suriye'yle Yakındoğu'da- düşman etmektense gereksiz İngiliz müdahalesinden kaçınmıştı. Bu politikası sayesinde yeni rejim belirgin şekilde İngiltere yanlısı olmuş, İngiltere'yi "Parlamentoların anası" olarak niteleyerek İngilizlerin önerilerine kulak vermişti.

Bununla birlikte İngiliz politikası, iyiliksever, fakat mesafeli bir tarafsızlıktan ibaret kaldı. 1908 Kasım'ında Jön Türkler bir İngiliz-Türk ittifakı önermek için Londra'ya yüksek düzeyli iki elçi yollamışlardı. Bu ittifaka Fransa'nın da katılacağını umuyorlardı. Grey yanıtında yeni hükümete en iyi dileklerini sundu ve İngiliz danışmanları yollama önerisinde bulundu. Gerçekten de bu danışmanlar çok geçmeden birçok

nezaretlerde boy göstereceklerdi. Fakat Grey, İngiltere'nin, politikası gereği ittifaklardan uzak durmaya kararlı olduğunu bildirdi.

Karşı devrimden sonra[14], 1909 Temmuz'unda, Alman etkisine karşı koymanın peşindeki bir Türk parlamento delegasyonu tarafından benzer bir yaklaşımda bulunuldu. Bu da benzer şekilde karşılandı. Türklerin Birinci Balkan Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Avrupa'nın Hasta Adamı'nın öldüğü ve artık kurtarılamaz halde olduğu anlaşılıyordu. Londra Konferansı'nda Grey Türk delegasyonuna, Jön Türkler Türkiye'yi Avrupa'da tutmayı başaramadıkları takdirde, başka herhangi bir devletin bunu onlar için yapmaktan bir menfaati olamayacağını açıkça belirtti.

Batılı devletlerin gözü şimdi Avrupa Türkiyesi'nin yerini alan yeni Balkan blokunun üzerine çevrilmişti. Orta Avrupa devletlerinin tehdidini frenlemek için Balkan blokunun Türkiye'nin menfaatine uyacak biçimde ya da başka bakımdan desteklenmesi gerekiyordu. Jön Türkler, kendi kendilerini kurtaramadıkları takdirde, Batı Avrupa'nın müdahalesiyle kurtarılmayı artık bekleyemeyeceklerini böylece anlamış oldular. Aynı zamanda zayıf düştükleri için açgözlü komşularının insafına kaldıklarını ve şimdi kurtuluşlarının her zamankinden daha fazla başka büyük bir devletin korumasına ve desteğine bağlı olduğunun farkındaydılar.

Tevfik Paşa 1913'ün haziran ayında sadrazam olarak Grey'e bir İngiliz-Türk ittifakı konusunu tekrar açtı. Ancak teklifi bir kere daha geri çevrildi. Yeni İngiltere Büyükelçisi Sir Louis Mallet'in deyişiyle, "Türkiye'yle bir ittifak şimdiki şartlar altında Avrupa'yı aleyhimize birleştirebilir ve bizimle Türkiye için bir zaaf ve tehlike kaynağı olur." Tevfik Paşa'nın önerdiği gibi Üçlü Antant'la bir antlaşma, Almanya, Avusturya ve İtalya tarafından Üçlü İttifak'larına Üçlü Antant tarafından bir meydan okuma olarak algılanabilirdi. Grey, "Türkiye'yi tek başımıza ayağa kaldıramayacağımız kesin, korkuları biraz dindiği zaman reform çabalarına karşı koyacak ve hepsi birleşmedikçe devletleri birbirine düşürecektir," diye belirtmişti.

Grey'in gördüğü kadarıyla Türkiye şimdi "Asya'nın Hasta Adamı"ydı ve Avrupalı devletlerin, eskiden Avrupa'da olduğu gibi şimdi ortak çıkarları için Asya topraklarında birleşmeleri gerekirdi. İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa ve İtalya 1913 boyunca Türklerle ve birbirleriyle görüşmeler yaptılar, bunlar ise Asya Türkiyesi'nde ekonomik etki

bölgelerinin kurulmasıyla sonuçlanırken olaylar izin verdiği takdirde, Avrupa’nın olduğu gibi Asya Türkiyesi’nin de sonunda siyasal bölünmesinin taslağı olabilirdi. Hepsinden önemlisi ağustos ayı yaklaşırken İngiltere’yle Almanya’nın Bağdat Demiryolu’yla ilgili olarak iki tarafın da işine gelen bir antlaşma imzalamaları oldu. Almanya bu demiryolundan, tüm ticari avantajlarını elinde bulundurarak Anadolu ve Kilikya sektörlerinde yararlanma hakkını koruyordu. Ancak planlanmış Basra’nın son istasyonunun ötesine geçmemesi üzerinde anlaşmaya varıldı. Bu da İngiltere’nin Mezopotamya’nın nehir vadilerinde ve Basra Körfezi’ndeki çıkarlarını garanti altına alıyordu.

Ne çare ki Asya’yla Avrupa arasındaki daha yaşamsal önemli kanalla ilgili böyle bir anlaşmaya varılmış değildi. Rusya, şimdi İngiltere’yle Rusya için müttefik devletler olarak rakip devletler oldukları zamandan daha önemli olan bir savaşta Boğaz’ın hedef olacağı tehdit yüzünden kaygılanıyordu. Ruslara göre Almanya’dan gelebilecek en büyük tehlike buradaydı. Ancak bu, Türk tarafsızlığı umuduna bel bağlayan İngiltere’nin engellemek için pek az şey yaptığı ya da hiçbir şey yapmaması da bir tehlikeydi.

İstanbul’da Almanya Büyükelçisi Baron von Wangenheim aracılığıyla gücünü ve prestijini sergiliyordu. Von Sanders’in askeri sahneye egemen oluşu gibi, Wangenheim de şimdi diplomasi sahnesinin hâkimiydi. Artık mareşal ve genel müfettiş olan Von Sanders’e yeni rütbesi eskisinden daha büyük yetkiler veriyor ve büyükelçi gibi kendisinin de Kayzer’in “kişisel temsilcisi” olarak öncelik talep etmesi için cesaretlendiriyordu. Almanya’nın, geçmişte olduğu gibi şimdi de Doğu Meselesi’nin anahtarı olan boğazların kontrolünü er veya geç elde etmeyi planladığı ortadaydı. Burada, Türkiye’nin çıkarları, Almanya’yla diplomasi alanında aşırı ihtiyatlı, Türkiye’nin tarafsızlığına ise aşırı güvenli olan İngiltere’ninkinden daha cesaretli bir diplomatik yüzleşme gerekiyordu.

Fakat İngilizlerin tutumunun negatif olmak eğiliminde olmasına karşın, Ruslarınki fazlasıyla pozitifti. 1914 ilkbaharında St. Petersburg’daki Sazonov tarafından desteklenen İstanbul’daki Rus Büyükelçisi, Türk nazırlarına, Rusya’yla Türkiye arasında boğazlar sorununu iki tarafın çıkarına uygun şekilde çözümleyecek olan böyle bir antlaşma için teklifler

sundu. Rusya bu arada Türkiye’ye gereksindiği korumayı sağlayacaktı. Bir savaş durumunda Türkiye, Rusya’nın müttefiki olarak, Boğazları bütün düşman güçlerine kapayacaktı. Bir zafer durumunda Türkiye (sonradan belirlenmek üzere) Almanya’nın Asya’daki haklarını ve kendi sınırlarına ilişkin bir garanti elde edecekti.

Rusların teklifleri Talat tarafından çok olumlu karşılandı. Mayıs 1914’de resmi bir Türk-Rus ittifakının yapılmasını önermek için St. Petersburg’a gitti. Cemal ise ertesi ay Paris’e gitti ve daha etkin olacağı gerekçesiyle antantın üç devletiyle bir ittifak teklifinde bulundu. Ancak, örtülü bir red anlamına gelen temkinli bir yanıt aldı. Şöyle ki bu, üç devletin kendi aralarındaki bir anlaşmaya bağlıydı, Fransa kendi başına bir girişimde bulunamazdı. Sonuçta hiçbir anlaşma gerçekleşmedi. Türklerin, Balkan devletleri zararına talep ettikleri toprak garantilerini Fransızlar derhal reddetmişlerdi. İngilizler ise garantileri kabul ettiler, ancak Türklerin tarafsız kalmasında ısrar ettiler ve Türkiye’nin, çıkarlarına uygun olduğu umuduyla bu politikayı benimseyeceğine güvendiler.

Türkiye’nin Batılı devletlerle bir ittifak kurma isteği altıncı ve sonuncu kez başarısız olmuştu. Talat’la Cemal elleri boş ve hayal kırıklığına uğramış olarak İstanbul’a döndüler. Çok geçmeden triumvirliğin savaşçı Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın son çaresine istemeyerek de olsa başvurdular. Bu, Almanya’yla bir ittifakın riskli kumarıydı. Gerek Rusya gerekse Osmanlı İmparatorluğu’nun nihai kaderi için hiç de hayırlı olmayacak bir durumdu bu. Çünkü bir Avrupa savaşı artık kesinleşmişti.

Avusturya tahtının vârisi Arşidük Franz Ferdinand’la karısı 28 Haziran 1914’de Saraybosna sokaklarından arabayla geçerlerken katledildiler. Katil, Sırbistan’daki gizli bir terörist örgütüne mensup bir öğrenciydi. Bu örgüt Bosna’yla Hersek’in Avusturya tarafından ilhak edilmelerini protesto etmişti, şimdi ise Avusturya zararına bir Pan-Sırp bir Güney Slav Milliyetçi devletinin kurulmasını planlıyordu. Orta Avrupa devletleri ilk önce suikastin yol açtığı çekişmeyi yerel düzeyde tutmayı umut ettiler. Almanya’nın tam yetki verdiği Avusturya, Sırbistan’a bir ültimatom ileterek Güney Slav cemiyetlerinin dağıtılmasını istedi ve bu amaçla Sırp topraklarında Avusturya’nın işbirliğini teklif edecek kadar ileri gitti. Bu

ültimatomun dehşet içinde bıraktığı Sir Edward Grey, “Bir devletten bağımsız olan başka bir devlete hitap eden en korkunç belge,” diye niteleyerek protesto etti. Bunu Avrupa barışına bir tehdit olarak gördü ve, “Modern koşullar altındaki büyük bir Avrupa savaşı, daha önceki savaşlarda emsaline rastlanamayacak çapta bir felaket olur,” diye öngördü. Fakat Avusturya Belgrad’ın uzlaşmacı yanıtını geri çevirerek 28 Temmuz’da Sırbistan’a savaş ilan etti.

Almanya, bu dönemde savaşa hazırlıksız olduğunu bildiği Rusya’nın müdahalesini önce beklememişti. Kayzer, Sırbistan’ın Orta Avrupa devletlerinin yönetimi altına alınmasına, Balkan Yarımadası’ndaki Slavlar üzerindeki etkisini yok edeceği için Rusya tarafından karşı konulacağını hesaba katmamıştı. Ama Avusturya’yı zapt etmek için artık çok geçti. Grey’in yeni arabuluculuk çabalarına karşın Almanya’nın “Avusturya’nın Sırbistan’la kavgasının sadece Avusturya’ya ait bir mesele olduğunda ve Rusya’yı ilgilendirmediğinde” ısrar etmesinin bir yararı olmadı. Rusya önce Almanya’ya bir uyarı mesajı yolladıktan sonra 31 Temmuz’da umumi seferberlik ilan etti. Almanya 1 Ağustos’ta Rusya’ya savaş ilan etti. Fransa tarafsız kalması için Almanya’nın talebini reddederek 3 Ağustos’ta savaşa katıldı. Alman orduları Belçika’yı istila ettiler. Belçika’nın tarafsızlığını savunmayı taahhüt etmiş olan İngiltere’de 4 Ağustos’ta Almanya’ya savaş ilan etti. Böylece, Grey’in deyişiyle “insan ırkının başına gelen en büyük felaketlerden biri” başlamış oldu.

İki gün önce, büyük ölçüde Enver’in girişimiyle, Türkiye’yle Almanya’nın arasında gizli bir antlaşma imzalanmıştı. Bunun koşullarına göre, Rusya’nın Avusturya-Sırbistan kavgasına müdahale etmesi halinde Türk Hükümeti Orta Avrupa devletlerinin safında savaşa girmeyi vaat ediyordu. Bu anlaşmadan henüz habersiz olan fakat Türkiye’nin seferberlik durumunda olduğunu haber alan Grey, İstanbul’daki maslahatgüzarına Türkiye’nin tarafsızlığı için baskı yapmasını bildirdi. “Bununla birlikte, bildirinize Türkiye’nin en eski dostunun bir öğüdü havasını vermeli, onu tehdit ettiğimiz izlenimini uyandırmaktan kaçınmalısınız,” diye eklemişti.

Bu arada, İstanbul’daki Alman etkisinin çok geç farkına varan Grey, “Enver Paşa’nın Türkiye’yi Alman tarafına sürüklemeye kararlı olduğunu

ve Enver Paşa’nın katledilmesi dışında hiçbir kuvvetin Türkiye’yi Almanya’nın davasına katılmaktan alıkoyamayacağını anlamıştı. Triumviranın diğer iki üyesi de şimdi Enver’i destekliyorlardı. Almanya’nın ittifak önermesinden sonra Talat, Cemal’e, “Fransa’dan hiçbir şey umut edemeyeceğimizi görüyorsunuz. Fransa’nın önerimizi geri çevirmesi gibi, siz de Almanya’nın önerisini geri mi çevireceksiniz?” dedi. Cemal şöyle karşılık verdi: “Türkiye’yi şimdiki yalıtılmışlık durumundan kurtaracak herhangi bir ittifakı kabul etmekte tereddüt etmem.” Diğer yandan, uzun seferberlik dönemini tamamlamaya vakit kazanmak için savaşa girişi kabil olduğu kadar uzatmaktan yanaydı. Almanlar buna razı oldular. İttifakı hâlâ gizli tutan Türk Hükümeti de umumi seferberliğin destekleyeceği tarafsızlığını ilan etti.

O sırada Türk kamuoyu İngiltere’nin aleyhine dönmüştü. Nedeni de Avrupa Savaşı patlak verdiğinde İngiliz tersanelerinde Türkiye için inşa edilmekte ya da onarılıp yenilenmekte olan Sultan Osman ve Reşadiye adındaki iki savaş gemisine İngiliz Hükümeti tarafından el konulmasıydı. Şimdi kendisi de savaş halinde olan İngiltere’nin, Türklerin elinde olunca Karadeniz’deki deniz gücü dengesini allak bullak edebilecek gemileri almaya her türlü hakkı vardı. Zaten gemilerin karşılığında Türkiye’ye yedi buçuk milyon sterlin tutarında yüklü bir tazminat da ödenecekti. Ne var ki gemilerin alımına Türkiye’de memleket çapında bir kampanyaya halkın katılımıyla büyük bir katkıda bulunulmuştu; memurlar bu vatansever amaçla ücretlerinden kesinti yapılmasına göz yummuşlar, son taksit de kısa zaman önce ödenmişti. Babıâli İngiltere’yi uluslararası yasaları ihlalle, halkı da düpedüz hırsızlıkla suçladı. Alman taraflısı bir gazete ise İngiltere’ye binbir beddua yağdırdı.

Bu olayın, halkın sempatisini İngiltere’den Almanya’ya kaydırmada ve Türkleri seferberlik düşüncesiyle barıştırmada triumvirliğe büyük yardımı oldu. Bir başka olay üçlünün işini daha da kolaylaştırdı. Savaş ilan edildiğinden beri Akdeniz’de seyreden Goeben ve Breslau adındaki iki Alman savaş gemisi, peşlerindeki bir İngiliz filosunun elinden kurtulup Çanakkale önlerinde belirmiş ve boğaza girmek için izin istemişti. Alman askeri misyonunun baskısı üzerine Enver tarafından buna izin verildi ve iki

gemi boğaza sığındı. Enver ayrıca, İngiliz savaş gemileri onları izlediği takdirde, kalelere ateş açma emrini vermişti. Haberi arkadaşlarına duyuran Enver, "Bir oğlumuz oldu!" diye müjdeledi.

Büyükelçiler uluslararası anlaşmaların ihlalini protesto ettiler. Fakat ertesi gün gemilerin Türkiye'ye "satıldığı" duyuruldu. Cemal basına yaptığı açıklamada, bu gemilerin vefasız İngiliz tarafından gasp edilen iki geminin yerini alacağını ifade etti. "Satış"ın bir şartı Alman kumandanları Amiral Souchon'un, Türk Donanması'nın kumandanı olarak İngiliz Amirali Limpus'un yerini almasıydı. Böylece isimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilen ve mürettebatları Türk fesini başlarına geçiren iki Alman gemisi, ana direklerinde Türk sancağıyla Marmara Denizi'ne girerek İstanbul açıklarında demirlediler. Gemiler birkaç gün sonra Türk Donanması'nın kalan kısmıyla birlikte sultan tarafından teftiş edildi, adaların açıklarında bunu izleyen bir yelkenli yarışı da İstanbul halkı tarafından coşkuyla karşılandı.

Bahriye Nezareti'nin politik baskısına karşı koymak otoritesinden yoksun olan İngiliz Amiral Limpus sancak gemisinden çekildi, çok geçmeden de Türk gemilerinde hiç İngiliz subayı kalmadı. Amiral Souchon resmen Türk Donanması'nın başkomutanı ilan edildi. Almanya, Türk ulusunun dostu olarak çarpıcı bir zafer kazanmıştı. Bundan sonraki haftalarda yabancı büyükelçiler, şimdi Türk Donanması personeliyle bütünleşmiş olan Alman denizcilerinin gözaltına alınıp ülkelerine gönderilmesi yolundaki baskılarında başarıya ulaşamadılar. Buna karşın, İngiliz Donanma misyonuna birkaç hafta sonra yol verildi. Cavit Bey kibar bir Belçikalı dostuna Almanların Brüksel'i ele geçirdikleri haberini verdiğinde, Belçikalı iki gemiyi işaret ederek aynı derecede kötü bir haberle karşılık verdi: "Almanlar da Türkiye'yi ele geçirdiler."

Türklerin uzun zaman tarafsız kalmayacaklarını öngören Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill, İngiliz Filosu'nun ateş açarak Boğaz'dan geçmesini ve iki Alman gemisini Marmara'da batırmasını istemişti. Fakat meslektaşları yetkilerini kullanarak bunu önlediler. Churchill yeni Harbiye Nazırı Lord Kitchener'le yaptığı görüşmelerden sonra Yunanlılar tarafından vaat edilen bir kuvvetin yardımıyla Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirme

yolunda bir planı ortaya koydu ve Grey'i Ruslardan benzer bir destek elde etmesi için zorladı. Fakat Rusların bu işe ayıracakları fazla bir kuvvetleri yoktu. Karısı Kayzer'in kızkardeşi olan Kral Konstantinos da Yunanlıların, ancak önce Türklerin saldırmaları durumunda saldıracaklarını bildirdi. Danışmanları da Churchill'i kara kuvvetleri olmadan denizden yapılacak bir saldırının başarısız olacağına inandırdılar. Böylece proje şimdilik rafa kaldırıldı.

Bu olayları ne barış ne de savaş olan bir alacakaranlık dönem izledi. Türkler şimdi her iki tarafla diplomatik bir flört sürdürecek ve Üçlü İttifak devletleriyle Üçlü Antant (İtilaf) devletlerini birbirine düşürecek kadar güçlü bir konumdaydı. Türklerin düşmanca bir davranışla boğazları kapamasından korkan Rusya, 16 Ağustos'ta Türkiye'nin tarafsızlığı ve toprak bütünlüğü garantisi önerisinde İngiltere'yle Fransa'ya katıldı. Ama bu girişim sonuç vermedi. Çünkü şimdi cesaretlenmiş olan Türkler, tarafsızlıkları karşılığında devletlerin kabul edemeyecekleri garantiler ve ödünler istiyorlardı. Bunların arasında Kapitülasyonların kökten kaldırılması, gasp edilen Türk savaş gemilerinin İngiltere tarafından iadesi ve Ege Adaları'yla Batı Trakya'daki topraklarının iadesi de vardı. İki hafta sonra gözden geçirilip düzeltilmiş bir teklif iletildiğinde Fransa'daki çok önemli bir Alman zaferi haberi herhangi bir antlaşmayı devre dışı bıraktı.

Şurası muhakkak ki Türk Hükümeti'nin ve de Türk Meclis-i Mebusan'ının büyük bir kısmı savaşçı azınlıkla Alman yanlısı politikasına güvenmiyor ya da onu hafife alıyordu. Ama bundan sonraki iki ayın içinde savaşa doğru sürüklenildiği belli oldu. Diplomasisi şimdi ikili bir hedefe indirgenmiş olan Sir Edward Grey de bunu görüyordu. İlk olarak, sonunda engellenebilse de, engellenemese de, Türkiye'nin savaşa girişi olabildiğince geciktirilmeliydi. Lord Kitchener Türkiye'nin tarafsız ya da imparatorluğun Hintli kuvvetleri Süveyş Kanalı'ndan güvenle geçirilene kadar İngiltere'yle barış halinde tutulmasında ısrar ediyordu. İkinci olarak, Grey, korkulan olduğu takdirde, bunun Türkiye'nin kışkırtmasız saldırısıyla gerçekleşmesini, İngiltere'nin bunda bir suçu olmamasını istiyordu. Sonuçta, bu hedeflerin ikisine de ulaşacaktı. Hint kuvvetleri Fransa'ya gitmek üzere güven içinde Mısır'a ve Akdeniz'e ulaştılar.

Çanakkale’nin ağzındaki bir İngiliz filosu 27 Eylül’de bir Türk torpidobotuna geri dönmesini emretti. Bu haksız davranış Almanlara boğazları yabancı gemilere kapamak için aradıkları bahaneyi verdi. Bu emri veren Enver oldu, arkasından da mayınlar döşendi. O vakte kadar başkentteki Almanların sayısı binleri bulmuştu. Alman ve Avusturya büyükelçileri Üçlü Antant devletlerine karşı Türklerin harekete geçmesi için baskılarını artırdılar. Enver’le Talat 11 Ekim’de Almanya’dan alınacak yüklü bir kredi karşılığında silahlı müdahaleyi kabul ettiler. Amiral Souchon’un kumandasındaki eski Goeben ve Breslau manevra bahanesiyle Karadeniz’de turlamaya başladılar. Rusları savaş ilanıyla sonuçlanacak bir harekete kışkırtmaya çalışıyorlardı sanki.

Sonunda 28 Ekim’de Alman amirali güçlü bir Türk filosunu Karadeniz’e çıkardı. Enver’den, bahriye nazırının nazır arkadaşlarına bile açıklamadığı gizli bir emir almıştı: “Türk Donanması Karadeniz’e mutlaka egemen olmalıdır. Rus Donanması’nı arayıp bulun ve savaş ilan etmeden saldırın.” Amiral bir uyarıda bulunmadan Rusların Odesa, Sivastopol ve Novorossisk limanlarını bombaladı ve bu arada bir sürü Rus gemisini batırdı. Grey’in yorumu şu oldu: “Bir ülkenin başka bir ülkeye böylesine nedensizce ve kışkırtmasız saldırdığı hiç görülmemiştir.” 5 Kasım’da İngiltere, Rusya ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan ettiler.

Bu çok kötü ve üzücü sonuç artık kaçınılmaz olmuştu. İngiltere daha erken bir aşamada daha güçlü bir diplomasi uygulayarak alternatif tarafsızlık politikasının önemini Türkiye’nin kafasına sokabilirdi. Böylesi Üçlü Antant gibi Türkiye’nin de yararına olurdu. Yakın tarihteki Balkan Savaşları’ndaki kötü yenilgilerinden sonra Türkiye’nin, kendini toparlamak ve ordusunu kuvvetlendirmek, Batı ve Orta Avrupa devletleri arasında bir denge kurmak ve müdahale edip etmemeye, edeceği takdirde de hangi taraftan olacağına karar vermek için bir süre olayları gözlemlemeye ihtiyacı vardı. Bu görüşü Sofya’ya askeri ataşe olarak yolladığı Mustafa Kemal temmuz ortalarında Enver’e boşu boşuna anlatmaya çalışmıştı. Mustafa Kemal Almanlarla bir ittifaka yüzde yüz karşıydı. Almanya savaşı kazandığı takdirde Türkiye’yi uydusu yapacaktı; kaybettiği takdirde ise -ki Mustafa Kemal kaybedeceğine inanıyordu- Türkiye her şeyi kaybedecekti. Bu sağduyulu görüşü Antant devletlerindeki birçok kişi de paylaşıyordu.

Ama ne yazık ki Enver'in kışkırttığı, hâlâ ılımlılara inanan İngiltere büyükelçisinin ise yeterince önemsemediği Türklerin ruhi durumu artık mantığın sesini dinleyecek gibi değildi.

Kısa süre önceki yenilgilerinden dolayı gururu incinen, eski ve yeni düşmanlar karşısındaki zayıflığından dolayı kaygılı olan Türkiye'nin, yalıtılmışlıktan derin bir psikolojik korkusu vardı. Ayrıca bir tarafsızlık politikasının topraklarının er veya geç devletler tarafından paylaşılmasına yol açacağına inanıyordu. Eski Batılı müttefikleri tarafından terk edildikleri belli olan Türkler, bayılarak olmasa da çaresizlikten Almanya'yla yeni bir ittifakı kabullenmeye hazırdılar.

Pervasız kumarına kendini kaptırmış olan Enver Paşa'nın içinde bulunduğu duygusal ortam buydu. Haberi duyunca daima ılımlı olan Cavit Bey veda türünden, "Kazansak bile bu bizim mahvımız olacak," kehanetiyle Jön Türk Hükümeti'nden istifa etti.

Altı yüzyıllık yaşamından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve çöküşü böylece son şanssız dönemine girmiş oldu. Savaş Osmanlılar için kötü başladı. İlk önce 1914'de atılgan Enver Paşa Kafkaslar'da Ruslara karşı hazırlıksız olarak giriştiği bir kış seferinde Türk Ordusu'nun hemen hemen tamamını kaybetti. Arkasından, Suriye valisi olan Cemal Paşa, bir keşif kuvvetini susuz Sina Çölü'nden Süveyş Kanalı'na gönderdi. Uyarılmış olan İngilizler tarafından kanal kıyısında durdurulan Türkler çöl yoluyla Beerşeba'daki (Bir Üs-Saba) ordu karargâhına çekilmek zorunda kaldılar.

Cephanesiz kalan ve şimdi Türklerin boğazlara hâkimiyeti nedeniyle Akdeniz'le bağlantıları kopan Ruslar 1915 başlarında yardım için Grandük Nikola kanalıyla İngiltere'ye başvurarak Türk baskısından kurtarılmayı istediler. Bu da Winston Churchill'in Çanakkale'den geçiş planının tekrar canlandırılmasına yol açtı. Rus kuvvetlerinin ayakta kalabilmesi için Çanakkale'den Marmara Denizi'ne zorla girmek ve İstanbul'a devam etmesi önerildi. Churchill bunun bütünüyle bir deniz operasyonu olmasını, sadece yedekte bir kara kuvvetinin de bulundurulmasını planlıyordu. Bunun haberini almak İngiliz deniz gücüne oldum olası saygısı olan Türkleri

dehşet içinde bıraktı. Şimdi Kafkaslarla Süveyş’tekilerin hemen arkasından üçüncü ve son bir yenilgiye uğramaktan korkuyorlardı.

Fakat, kurmay heyetindeki anlaşmazlıklardan dolayı ve büyük ölçüde Lord Kitchener’ın yüzünden seferin ağırlığı denizden kara boyutuna kaydı ve denizyoluyla Boğaz’a yapılacak bir saldırıdan Gelibolu Yarımadası’nın karadan istilasına dönüştü. 1915 sonuna yaklaşırken pahalıya mal olan iki başarısız saldırı sonucunda İngilizler geri çekilmek zorunda kaldılar ve Türklere beklenmedik kesin bir zafer kazandırdılar. Türkler bunu büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu’nun geçmişindeki komutanların eşiti olduğunu böylece kanıtlayan Mustafa Kemal’in liderliğine borçluydu.

İngilizlerin Gelibolu’daki yenilgisi Jön Türk triumvira’sına biraz nefes aldırdı. Bu arada Doğu vilayetlerinin güvenliği için Ermenilerin tehciri gündeme geldi.

Ruslar 1916’da Kafkas Cephesi’nde yine saldırıya geçtiler. Anadolu’nun istilası için bir üs olarak Erzurum’u, arkasından Karadeniz iletişim yollarına hâkim Trabzon’u zapt ettiler. İlerlemeleri 1917 Mart’ında Rus İhtilali’nin patlak vermesiyle durduruldu. Bu da Türkleri Asya’da yenilmekten kurtardı ve onlara geçici olarak yeniden nefes aldırdı. Ne çare ki Türk orduları yüz binleri bulan firarlarla giderek zayıf düştüğü gibi, levazım kaynakları da tükenmek üzereydi.

Bağdat Müttefiklerin eline geçti, İngiliz kuvvetleri de Dicle Vadisi boyunca Irak’ın içerilerine doğru ilerledi. Bu arada Osmanlı saflarında yeni bir düşman belirmişti: Araplar. Arap bağımsızlığı adına Hicaz’da bir ayaklanma çıkardılar. Bu ayaklanma bütün Arap ülkelerine yayılacak, savaşın sonucu ve sonrası üzerine büyük etki yapacaktı.

1918 sonbaharında savaşın sonu yaklaşıyordu. Kudüs’ü zapt eden Müttefik kuvvetleri şimdi Filistin Cephesi’nde General Allenby’nin kumandasında son yıldırım harekâtlarına hazırlanıyorlardı. Bu saldırı bir Arap tarihçisinin sözleriyle Türkleri “rüzgâra kapılmış şeytan arabaları gibi” Suriye’den süpürüp götürecekti. Savaşın Türk kahramanı bir kez daha Mustafa Kemal oldu. Halep’in yukarısındaki tepelere doğru stratejik bir gerilemeden sonra, Türkiye’nin bu doğal sınırının ötesindeki Türkiye topraklarının kendini savunan Osmanlı kuvvetlerinin kalıntısının başına geçti. Bu ordu henüz yenilmemişken 30 Ekim 1918’de İngiltere’yle Türkiye

arasındaki bir ateşkesin haberi duyuldu. Böylece Mustafa Kemal savaşın sonunda bir kez olsun yenilmemiş biricik Türk komutanı oldu. Kendisiyle ulusunun geleceğini belirleyecek Türk ırkının anayurdu Anadolu onu bekliyordu.

Jön Türk triumvira'sının liderleri, her üçünü de ölümün beklediği yurtdışına kaçtılar. Çok geçmeden İstanbul'u işgal eden Müttefikler, Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Anadolu anayurdunun Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında bölünmesi için planlar yaptılar. Buna göre, Türk Devleti kara içlerindeki birkaç eyaletten ibaret kalacaktı.

Bir kere daha vatanının haklarını korumak için çarpışmaya hazırlanan Mustafa Kemal Anadolu'da resmi bir görev elde etmeyi başardı. Burada iki Türk Ordusu'nun komutanlarının desteğiyle Müttefiklere ve kabul ettirmeye çalıştıkları barış koşullarına karşı bir ulusal direniş hareketi başlattı. Üç yılın içinde önce sultanın kuvvetlerine karşı bir iç savaş, arkasından da Yunan ordularını Anadolu'dan atmak için giriştiği bir kurtuluş savaşını kazandıktan sonra, Türk topraklarını yabancıların istilasından kurtardı. Ve Ankara'da kendi Millet Meclisi'ni kurdu. Sonunda Lausanne'daki (Lozan) yeni bir barış konferansında Türkiye için talep ettiği yeni sınırları Müttefiklerden kopardı. Böylece Anadolu'nun tamamını, Avrupa'da da Edirne'nin de içinde bulunduğu Trakya'nın bir parçasını kurtarmış oluyordu.

Saltanatı kaldırdıktan, sonuncu sultanı VI. Mehmet'i de sürgüne gönderdikten sonra Mustafa Kemal 29 Ekim 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etti. Böylece, bir dünya imparatorluğu olarak çöküşünden sonra Türkiye ulusal bir devlet olarak ayakta kalacak ve gelişecekti.

Türk ırkının tarihinde eskisi sona erdikten sonra yeni bir dönem başlıyordu.

13 Görevlerini iki meslektaşıyla bölüşen ve bu şekilde üçlü bir gruba katılan devlet görevlisi. Otoriteyi eşit biçimde temsil eden üçlü gruptan herhangi biri.

14 Kinross burada 31 Mart Ayaklanması'nı kastediyor.

SON SÖZ

Türkler tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurmuşlardı. Onlarınki, İranlılar, Romalılar ve Arapların da dahil olduğu dört Ortadoğu İmparatorluğu'nun içinde denizlerin buluştuğu ve anakaraların birbirine yaklaştığı en geniş alanı kaplayanı ve zaman içinde sonuncusuydu. Doğu'dan gelen yeni bir yaşam gücü olarak tarihe katkıları iki kattı. Önce ilk sultanları aracılığıyla Asya topraklarında İslamı canlandırıp birleştirdiler; daha sonra Osmanlı imparatorluk hanedanı olarak Doğu Hıristiyanlığı'nın Avrupa topraklarına hayat verdiler. Devamlılığın aracı olarak Doğu'yla Batı'yı birleştirdiler ve Asya'da Arap İmparatorluğu'nun, Avrupa'da da Bizans İmparatorluğu'nun bıraktığı boşluğu doldurarak bu mekânlarda yeni ve yaratıcı bir Osmanlı uygarlığı yarattılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç belirgin yönü vardı. Önce esas olarak bir Türk Devleti'ydi. Sadakatinin hedefi bir Türk aile hanedanıydı; dili Türkçeydi; kökleri, etnik dayanışma ruhuna sahip ve kendi belirgin sembolleriyle âdetleri olan Türkistan'ın aşiret toplumlarına dayanıyordu. Doğal bir otorite ruhuyla, sıkı bir düzen ve disiplin duygusuyla, Türklerin göçer bir toplum olarak doğal varlıklarını yansıtan hükümet teşkilindeki yetenek ve uyumlarıyla kaynaşıyordu.

Fakat onlarınkisi aslında bir İslam Devleti'ydi, ırk ayırımlarına bağlı olmayıp Müslümanlar arasındaki bir ortaklık ruhuna ve paylaştıkları kurumlara saygıya dayanıyordu. Osmanlı sultanı şeriatın sınırları içinde ve İslamın yüksek ilkelerine saygı göstererek ulemanın resmi hiyerarşisi kanalıyla saltanat sürüyordu. Ulemanın görevleri ve sorumlulukları ise Türklere özgü sıkı bir düzen ve şeffaflıkla belirlenmişti.

Fakat Türk dayanışması ve Müslüman yapısına rağmen Osmanlı Devleti her şeyden önce evrensel bir imparatorluktu. Yönetiminin geniş yapısı çelişkili şehirleriyle ovalarında, nehir vadilerinde, dağlarında ve çöllerinde sayısız farklı, sosyal ve özellikle dinsel toplumları kapsıyordu. Bizans

İmparatorluğu Katolik ve Ortodoks, Latin ve Rum, Papa ve imparator arasındaki dinsel kavgalarla parçalanmıştı. İstanbul'un düşmesinden sonra Osmanlı fatihi, farklı inancına ve kültürüne rağmen, Ortodoks Hıristiyanlara düzenle barış getirdi, onların sadece efendileri değil, aynı zamanda aleni koruyucuları oldu, öyle ki bu insanlar bir Müslüman padişahının yönetimini bir Latin papanın köleliğine yeğler oldular. Çünkü azınlık halkları, merkezi otoritenin yetkilendirmesiyle ayrı etnik, sosyal ve dinsel topluluklar oluşturmuştu. Bunların hepsi devletin çatısı altında kendi özel işlerini yönetmekte ve kendi kimliklerini barışçıl bir beraberlik içinde korumakta özgürdüler.

Burada, Osmanlı istilacının aydın sistemi sayesinde Ortodoks Hıristiyan toplumunun uzun zamandır özlenen yenilenmesi gerçekleşiyordu. Başka Ortodoks kiliselerine üstünlüğü kabul edilen Rum Ekümenik Patriği, Bizans İmparatorluğu'nda olamadığı kadar evrensel dinsel otoriteye yaklaşmıştı. Burada Müslümanlarla Hıristiyanların arasında Pax Ottomanica (Osmanlı Barışı) yer etmişti, bunun ilkeleri ise Osmanlı ve Roma imparatorlukları arasındaki yakın benzerliği işaret ediyordu. Romalılar kendi Pax Romana'ları uğruna sınırları içindeki bir yabancıya, benzer bir hoşgörü göstermişler, bazen ona Roma vatandaşlığı bahşetmişler ve yeteneklerini kendi yararına ve imparatorluğun yararına kullanması için cesaretlendirmişlerdi.

İslam dünyasına öteden beri egemen olan bu gelenek şimdi Osman'ın ailesine de miras kalmıştı ve onlar tarafından uygulanıyordu. Osman'ın devleti ulusal değil, bir hanedanın çok ırklı imparatorluğu oldu. Halkları, Türk olsun olmasın, ister Müslüman ister Hıristiyan veya Yahudi olsunlar, her şeyden önce Osmanlıydılar, ulusallık, din ve ırk kavramlarını aşan bir tek siyasal bütünün üyeleriydiler. Osmanlı o tarihte bile tek tanrılı dinlerin üçünü de tanıyan ve kabul eden biricik devletti.

Osmanlılar, fethettikleri Hıristiyan halkların hizmetlerinden daha etkin biçimde yararlanmak için sultanın Köle Ev Halkı'na dayalı eşsiz bir sistem geliştirmişlerdi. Türklerin, tarihlerinin daha erken dönemlerinde başka ülkelerde boyun eğdikleri ve geliştikleri kölelik prensiplerini yansıtan bu sistem, Hıristiyan kölelerden oluşan bir kurum haline geldi. Savaşta ele geçen, askere alınan, pazarda satın alınan, sultana armağan edilen ya da

sultanın hizmetine girmeye gönüllü olan bu Hıristiyanlar, Müslüman olmayı, bekârlığı, ailelerinden ayrılmayı ve tüm mülklerinden vazgeçmeyi kabul ediyorlardı. Buna karşılık ödülleri saray okulunda, yani Enderun'da kapsamlı bir öğrenim ve güçlüklere katlanmayı içeren bir eğitimdi. Bunun sonucunda kamu hizmetinde yeteneklerine en uygun görevlere getiriliyorlar, ayrıca devletin en yüksek konumlarına yükselme fırsatını elde ediyorlardı. Özetle bu, fethedileni kullanarak fatihin çıkarlarına uygun tarzda yönetmekti. Bu kölelik Batı'nın gözüne doğal görünmese de, sultanın genç Hıristiyan tebaalarının niteliklerini ve hünerlerini imparatorluğun ve de kölelerin kendilerinin yararına kullanmak için oluşturulmuş aydın ve pratik bir uygulamaydı. Kölelerin kendileri de çok geçmeden bu zorunlu statülerine, içerlemek şöyle dursun, kendilerine sağlanan ve Müslüman doğanların yoksun edildikleri ayrıcalıkları için değer vermeye başlıyorlardı. Kendi ailelerinden koparılıp sultanın "ailesi" ne katılarak kalıtsal olmayan, sadece değere ve erdemlere dayalı bir yönetici sınıfını oluşturuyorlardı.

İşte bu, imparatorluğun ilk yüzyıllarında devleti Müslüman doğan herhangi bir kalıtsal aristokrasinin bozguncu rekabetlerinden ve akraba kayırmalarından kurtaran bir seçkinler sınıfıydı. Bu da Osmanlı Hanedanı'nın gücünün perçinlenmesine ve istikrarının garantilenmesine yardımcı olacaktı. Sultanlar da bir yandan yasal ve hanedanlar arası evlilikler yapmaya usulen son vermişler ve çocuklarını Harem'de yetişen köle kadınlara doğurtarak Osmanlı Hanedanı'nın damarlarına ister istemez yabancı kanı karıştırır olmuşlardı.

Bu Osmanlı köle gücü erken aşamalarında genç Hıristiyan kölelerin Yeniçeri birliklerine kaydedildikleri askeriyeyle sınırlanmıştı. Bedensel nitelikleri için özenle seçilen bu gençler, sultanın şahsına önce muhafız olarak hizmet etmeleri amacıyla eğitiliyor ve disipline sokuluyorlardı; ama sonra sayıları artınca bir piyade kuvveti olarak Osmanlı Ordusu'nun savaştaki direncinin çekirdeğini oluşturdular. Yeniçeriler böylece, feodal temele göre toplanan ve savaşta Osmanlı Ordusu'nun öncülerini oluşturan Müslüman olarak doğmuş Sipahi denilen süvari kuvvetini tamamladılar. Doğu'da daha önce görülmemiş şekilde... barut kullanan topçular ve askere alınan başıbozuklarda Osmanlı Ordusu'nun bütünleyici kuvvetleriydi. Bu birlikler hep birlikte Osmanlı Ordusu'nu iyi eğitilmiş, iyi silahlandırılmış,

iyi organize olmuş ve çok sıkı disipline tabi edilmiş büyük ve modern bir askeri kuvvet haline getiriyordu. Ve bu ordu böylece komutasındaki bütünlük, silahlarının gücü ve savaşçı ruhunun azmiyle zamanının tüm Avrupa ordularını çok geride bırakıyordu.

Cephede kendi ordularına kumanda eden ve onlara ilham veren yaratılıştan asker bir sultanın liderliğindeki Osmanlı'nın fetihleri iki buçuk yüz yıl sürdü, iki cephede ve üç kıtada, doğuda Asya üzerinden Basra Körfezi'ne, güneyde Mısır üzerinden Afrika'ya, Kızıldeniz'e ve ötesine, batıda Balkanlar üzerinden Tuna'nın ötelerine ve Doğu Avrupa'nın büyük kısmına yayılan ve ancak Orta Avrupa'nın sınırlarında durdurulan bir imparatorluk kurdu. Denizde de bütün Akdeniz'e ve Kuzey Afrika kıyılarının büyük bir kısmına hâkim olarak denizyollarıyla Atlantik'i Hint Okyanusu'na bağladı.

Tarihte ilk kez Doğu, kurumlarıyla birlikte Batı'nın içerilerine kadar girmiş, birleştirici bir kuvvet olarak Avrupa'nın önemli bir kısmı üzerine damgasını vurmuştu. İranlılarla Arapların onlardan önce başarısız oldukları bir yerde Osmanlılar, silahşorluktaki ustalıkları ve doğal düzen ve organizasyon erdemleri sayesinde çağlarının dünyasında önemli bir imparatorluk düzeyine yükselmişlerdi. Diplomasi sanatındaki ustalıklarıyla saygı ve değer kazandıkları gibi, Batı'nın bölünmüş kuvvetlerini kendi amaçlarına göre kullanarak Rönesans Avrupası'nın güçler dengesinin ayrılmaz bir parçası olmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu on büyük sultan dizininin en büyüğü olan -Muhteşem Kanuni- Süleyman'ın devrinde imparatorluk zirveye ulaşmıştı.

Ama bu zirve çok hızlı bir inişin başlangıcı olacaktı. Çünkü Süleyman'ı eline su dökemeyecek çaptaki yirmi beş sultan izleyecekti. Osmanlı İmparatorluğu buna rağmen onların dalgalı yönetimleri altında inişli ve çıkışlı olarak üç buçuk yüzyıl daha ayakta kalacaktı. Ama bu duraklama ve toparlanma anlarına rağmen, sürekli bir gerilemenin pençesindeki bir imparatorluktu artık. Geçmişte ön planda yönetme irade ve yeteneğine sahip bir sultanın mutlak otoritesine tabi olmuştu. Sonraki sultanlar genelde bu meziyetlerden yoksundular.

Kendilerini haremin zevk ve eğlencelerine kaptırmışlar, buranın kadın efendileri çoğu zaman sultanların arkasındaki gerçek güç olmuşlardı.

Şehzadeler yönetim alanında deneyim sahibi olmaları için artık eyalet valiliğine gönderilmiyorlardı. Çok ender istisnalar hesaba katılmadığı takdirde, sultanlar artık savaşta ordularının başına da geçmiyorlardı. Sultanlar artık saraylarının duvarlarının arasından ender olarak çıkıyorlar, vârisleri ise kuşaklar boyunca sarayda hapis hayatı sürerek yönetmek yeteneğinden yoksun olarak yetişiyorlardı. Bu zaaf zaman olarak askeri güç alanındaki değişimle çakışıyordu.

İki cephede düşmanlarını yenebildikleri, ancak boyun eğdiremedikleri aralıksız bir savaş döneminden sonra Osmanlı orduları, fethedebilecekleri yerlerin azalmasıyla yayılmacılıklarının sınırına ulaşmışlardı. Askeri akım üç yüzyıldan sonra Doğu'ya arkasını dönüp endüstri ve ekonomi alanındaki gelişimi; savaş alanındaki teknik ilerlemeleriyle Batı'nın lehine dönüyordu. Tutucu alışkanlıklarıyla, üstelik şimdi gerçek bir liderden yoksun olmasıyla Doğu, bununla rekabet edemeyerek hücumdan savunmaya çekiliyordu.

Dahası, kara ve deniz kuvvetlerine yaptığı aşırı harcamalar yüzünden hazinesi hemen hemen boşalmış olan Osmanlı İmparatorluğu, Süleyman'ın ölümünün üzerinden çok geçmeden önemli bir ekonomik krizin pençesine düşmüştü. Akdeniz dünyasının büyük bir bölümü de zaten aynı durumdaydı. Atlantik'in diğer yakasından İspanyol-Amerikan altınlarının Avrupa'ya akması, Osmanlı'nın gümüş parasının değerinin düşmesine ve fiyatları ikiye katlayan yüksek düzeyde bir enflasyona, bu da devalüasyona ve vergi oranlarının yükselmesine neden olmuştu.

İmparatorluk nüfusu son yüz yıl içinde iki katına çıktığı için bu, yeni fetihlerin yokluğunda yerleşim için yeni toprak darlığına ve büyük ölçüde işsizliğe yol açmıştı. Yalnızca mahrumiyet içindeki topraksız bir köylü sınıfı yaratmakla kalmamış, barış zamanında ücret alamayan ve eşkıyalıkla geçimlerini sağlamaya başlayan başıbozukların arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Aynı zamanda toprak sahibi Sipahileri de etkiliyordu. Bunlar şimdi modern savaşlardaki teknik gelişmelerle silahlı piyadelere duyulan daha büyük ihtiyaç nedeniyle gereksiz bir kuvvet olma yolundaydı. Çok zaman topraklarından da yoksun edildiklerinden başka topraksız hoşnutsuzlarla birlikte Anadolu'daki aşiret reislerinin çıkardıkları bir dizi ayaklanmaya katılmaya hazırdılar.

Bu durum, güçlü bir merkezi otoritenin yokluğunda köylülerin büyük bir kısmını kaçırıyordu; böylece boş kalan büyük toprak parçaları, kendileri daha çok şehirlerde yaşayan yeni bir kalıtsal toprak sahibi sınıfının eline geçiyordu. Böylesi büyük toprak sahiplerinin türemesi, Osmanlı'nın geleneksel toprak dağılım sisteminde köklü bir değişim anlamına geliyordu. Bu da Sultan Süleyman'ın atalarının oluşturdukları ve geliştirdikleri sosyal ve yönetsel yapıda hayırlı olmayan bir dengesizlik yaratıyordu. Aynı zamanda gücün merkezden toprak sahibi sınıflara ve vadilerin eşrafına ve dağlardaki aşiret şeyhlerine kaymasını içeriyordu. Bu ise bir dizi sultanın düzeltmeyi başaramadıkları bir süreç oldu.

Etkileri açısından daha önemli olan bir durum, merkezde yönetim kurumunun karışarak zayıf düşmesi oldu. Sultanın kölelerden oluşan yakın çevresi o vakte kadar bütün Müslüman uyruklulara kapalı kalmış, böylece kalıtsal ayrıcalıkların bulaşıklığından kurtulmuştu. Ama zaman geçtikçe, imparatorluğun da toprakları genişleyip nüfusu arttıkça kendilerini dışlayan böylesi bir sistemin, Müslüman doğmuş eşraf sınıfının öfkesine yol açması kaçınılmazdı. Devlete bağlılıkları şüphe götürmeyen, İslamın sadık savunucuları olan birinci sınıf yurttaşlar olarak kendilerine ayrıcalıklı bir topluluk gibi davranılmasını ve sultanın yakın çevresine alınarak yönetim işinde onlara da pay verilmesini kendilerine hak olarak görüyorlardı.

Bunun sonucu, kararsız sultanlara yapılan baskıyla sultanın hizmetindeki resmi görevlerin bütün özgür Müslümanlara açılması, üstüne üstlük, görevlerini oğullarına miras olarak bırakma hakkının onlara verilmesi oldu. Bu da imparatorluğun fetih yüzyıllarında yönetime birbirinden değerli devlet memurları sağlayan sultanın yakın çevresinin kademeli erozyonuna ve sonunda yok olmasına yol açtı. Ancak ortaçağlara dayanan bu sistem katılığı nedeniyle zaten zaman aşımına uğramıştı. Sultan Süleyman'ın ardıllarından daha güçlü ve sezişli sultanlar, iyi düşünerek, ölçüp biçerek bunu daha esnek bir değişiklik sürecine uydurabilir ve değerli yanlarını korumayı başarabilirlerdi. Ne yazık ki yönetim çok geçmeden entrikalar ve yolsuzluklarla bezeli -kendi negatif ve çıkarcı sınırları içinde- geçmişin daha pozitif ve çıkarcı olmayan sistemleri kadar katı olan şişirilmiş, hantal bir bürokrasiye dönüştü.

Daha ciddi sonuçları olan bir durum, Yeniçeri birliklerinin şişirilmesi oldu. Onların da saflarına Müslümanlar katıldı, üstelik böylelerine evlenmek ve oğullarını da Yeniçeri ocaklarına kaydettirme hakkı tanındı. On altıncı yüzyılın son çeyreğinde Yeniçerilerin sayısı on iki binden yüz bine yükselmişti. Bunların birçoğu şimdi ticaret yaparak geçimlerini sağlıyor, ücretlerine sivil zanaatkâr sınıfı gibi işlenmiş ve imal edilmiş ürünlerin satışıyla katkıda bulunuyorlardı.

Bileşimlerindeki bu değişiklik savaşta takım dayanışması ve özdisiplini ruhlarını alıp götürdü. Şimdi giderek sıklaşan barış dönemlerinde merkezi yönetimin çoğu kez kontrol etmeyi başaramadığı bozguncu ve isyancı bir kuvvet olacaktı. Ayrıca, görevleri gereği korumak durumunda oldukları halde, sık sık yağmaladıkları Hıristiyan köylü sınıfı için sürekli bir tehdide dönüşmüştü. Bundan sonraki iki yüzyıl boyunca gitgide daha zapt olunmaz olarak peş peşe ayaklanmalarla devletin iç güvenliğini tehlikeye attıkları gibi, savaş meydanlarında da birlik ve disiplinde büyük gerileme gösterdiler.

Avrupa devletlerinin kendi aralarında savaş durumunda bulundukları on yedinci yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk Köprülü ailesinin yönetiminde bir iç onarım dönemi yaşadı. Arnavut kökenli bu sadrazamlar hanedanına arka arkaya üç sultan yetkilerinin büyük bir kısmını devretmişlerdi. Bu da Köprülülerin yolsuzluklarla adaletsizlikleri kurutmalarına, hazineyi borçtan kurtarmalarına, Anadolu’yla başka yerlerdeki ayaklanmaları bastırmalarına ve silahlı kuvvetleri yenileyip canlandırmaya çalışmalarına imkân verdi. Köprülülerinki gibi sürekli bir yönetim her ne kadar tekrar görülmeyecekse de zaman zaman sorumlu bir sultanın döneminde onların yeteneğinde bir sadrazamın ortaya çıkması, yüksek bürokrasinin de desteğiyle yönetimi bir süre için devletin yararına işlerliğe kavuşturacaktı. Bunun gibi, sağduyulu bir şeyhülislam da zaman zaman dinsel kurumlar kanalıyla İslamın otoritesini kabul ettirecekti. Osmanlı Devleti’nin yapısı, gücünün bu iki geleneksel temel taşı sayesinde gerileme sürecinin tüm evrelerinde ayakta kalabildi. Yolsuzluğun artması bile hayatta kalmasına yaygın çıkarcı bir destek sağladı.

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşçı prestiji, ordularının ikinci Viyana Kuşatması’nda ve bunu izleyen seferlerdeki onur kırıcı

başarısızlıkları yüzünden Avrupa'nın gözünde çok büyük bir darbe yemişti. Sorumsuz bir sultanın damadı olan ve Sultan Süleyman'ı gölgede bırakmayı hayal eden kendini beğenmiş ve yeteneksiz bir sadrazam tarafından girişilen kuşatma, bir dizi bağışlanamaz gaf yüzünden Osmanlı'nın imparatorluk geçmişine leke sürecekti. Yeniçerilerin uğradıkları bozgunun sonrasında, ordusu daha disiplinli düşmanın karşısında darmadağın olacak ve Batı'nın geçmişteki Haçlıları gibi bir kuru kalabalık halinde kaçacaktı. Viyana bozgunu Avrupa'yı sevinçten deliye çevirmişti. Bunu, Müslüman Türklerin Hıristiyan halkları için oluşturduğu tehdidin ölüm çanı olarak adlandırıyorlardı. Olay, Osmanlılar içinse birbirini izleyen toprak kayıplarının ilki olacak ve bunlar, daha başka yenilgiler ve onları izleyen Türkler için olumsuz anlaşmalarla yirminci yüzyılın içine kadar devam edecekti.

Üstelik şimdi on sekizinci yüzyılın başından itibaren yeni bir imparatorluk Doğu'yla Batı'nın her ikisini de tehdit ediyordu. Bu Büyük Petro'nun Rusyası'ydı. İmparatorluğun ilk dönemlerindeki sultanlar gibi mutlak bir hükümdar olan çar, şimdi Osmanlıların yapamadığını yapıp kendi çabalarıyla modern profesyonel bir ordu yaratmıştı. Batı teçhizatıyla donatılmış bu orduyla o da fatihliğe kalkışmak niyetindeydi. Bu yeni saldırı tehdidi, bir ikilem sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatını uzatacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu, eskiden büyük gücüyle Avrupa içinde bir güç dengesi sağlaması gibi, şimdi zayıf haliyle de Avrupa devletleriyle Rusya arasındaki güç dengesi için zorunlu olmuştu. Sultanın imparatorluğu ne pahasına olursa olsun çarınkine karşı bir tampon olarak yaşatılmalıydı. Artık silah kuvveti yerine konferans masasındaki pazarlıklara bel bağlayarak Batılı devletlere daha fazla yaklaşan Osmanlılarda bu büyük bir değişikliğe yol açtı. Karşılıklı çıkarları uğruna Batılı desteğine bağımlı olarak bir zaman savaşlarda olduğu gibi, şimdi de diplomasi alanında kilit konumuna geliyordu.

Yabancılara karşı tutumlarında geleneksel olarak mesafeli olan Türkler, şimdi diplomasi bahsinde yetenekli memurlardan oluşan bir dışişleri servisi kurmak zorundaydılar. Müslüman ya da Hıristiyan olsun, o tarihlerdeki Türkler Avrupa dillerini bilmedikleri gibi, dış dünya hakkında da ipe sapa

gelir bir bilgileri yoktu. Sultan bu durumda şimdi Hıristiyan Rum tebaalarına ve özellikle Fenerlilere başvurmak durumundaydı. Osmanlılar içinde yalnız onlar gemicilik ve ticaret dolayısıyla Batı dünyası hakkında büyük bir deneyim sahibiydiler ve oralarının dilleri, âdetleri ve yaşam biçimleri hakkında bilgi sahibi olmaktaydılar. Şimdi içlerinde en yetenekli olanlar sultan tarafından önemli devlet görevlerine atanıyorlar, böylece imparatorluğun yönetimiyle kontrolünde bir güç payı sahibi oluyorlardı.

Bu memurların içinde başta geleni Babıâli'nin tercümanıydı ve aynı zamanda dışişleri bakanı görevi yapıyordu. Başka Hıristiyan Rumlar da büyükelçi veya özerk eyalet valisi olarak sultanın yakın çevresindeki eski Hıristiyan dönmelerinin yerini aldılar. Yönetim şimdi bunlarda ve başka görevlerde Müslümanlarla ortak çalışan Hıristiyanlar içeriyordu. Osmanlılar böylece uzlaşmacı tutumlarına bağlı kalarak, ırkları veya dinleri ne olursa olsun, bütün tebaalarının yeteneklerinin devletin yararına kullanılabileceği o esnek prensiplerini uygulamaya devam ediyorlardı.

İmparatorluk on sekizinci yüzyıl sonlarında onur kırıcı ikinci bir yenilgi daha yaşadı. Uzun süren bu savaşta Ruslar donanmalarıyla Akdeniz'in doğusuna kadar girerek Yunanistan'la Beyrut'a asker çıkardılar. Arkasından Napoleon Mısır'ı istila etti, Türkler de Fransızları bu zengin eyaletten çıkarmak için İngiltere ve Rusya'yla anlaşma yaptılar. Bundan sonra Babıâli üzerinde Avrupa'nın etkisi kapsamlı oldu ve sürdü gitti. Önceleri imparatorluğun dağılmasını önlemekte etkili oldu. İkinci olarak da baskısı Osmanlı Hükümeti'ni reformlar yapıp Hıristiyan yurttaşlarının durumunu düzeltmek zorunda bıraktı.

On dokuzuncu yüzyıl böylece bir reform çağı oldu. İlk reformcu sultan, Fransız Devrimi'yle onu izleyen askeri dönemi örnek alan III. Selim oldu. Selim, Batı modeline göre biçimlendirilen ve Batılı subaylar tarafından eğitilen yeni bir ordu kurmayı denedi. Ne çare ki Yeniçerilerin çıkarlarına dokunduğu için tahtından oldu, sonunda da hayatını kaybetti. Yirmi yıl sonra Yeniçeri Ocakları, Selim'in ardılı tarafından ustalıkla uygulanan bir plan sayesinde ortadan kaldırıldı. II. Mahmut böylece modern Osmanlı tarihinin büyük reformcusu oldu.

Onunla reformcu yardımcılarının hedefi modern bir ordu kurmak, bu sayede eyaletlere merkezi hükümetin otoritesini yerleştirmek yeni yönetim

ve laik hukuk kurumları kurmak, sonra sultanın bütün yurttaşlarına eşit haklar ve Batılılaşmış modern bir “uygarlığın” rasyonel ve ilerici yararlarını sağlamaktı. Bunun sonucu, on dokuzuncu yüzyıl boyunca memlekette yapılacak reformlara örnek olacak bir ıslahat fermanı olan Tanzimat oldu.

Tanzimat’ın amacı Osmanlı Devleti’ni yarım yüzyıl kadar kısa bir süre içinde beş yüz yıl kadar eski bir ortaçağ toplumundan anayasal Batı’nın ilkeleri üzerinde kurulu modern bir liberal devlete dönüştürmekti. Tanzimat, mutlakiyeti adaletin uygulanması, sorumlu bir bürokrasinin ölçülülüğü ve temsili yönetimin yararlarıyla yumuşatmayı hedefliyordu. Ancak, ulemanın dar görüşlü dinsel kurumları ve büyüyen bir aydın seçkinler sınıfının laik, ilerici özlemleri arasında denge kurmaya çalışan Tanzimat’ın gelişimi, bir sultanın iyi niyetleriyle bir diğerinin kötü niyetleri arasında bir dizi iniş ve çıkış yaşayacaktı.

Ama bu elli yılın içinde yönetim ve adalette belirgin değişiklikler, birçok eyaletlerde genel reformlar ve Müslüman olmayan toplulukların durumunda iyiye doğru bazı gelişmeler başardı. Sonuç 1870’lerde bir meclis temeli üzerindeki kısa süreli bir meşruti yönetim dönemi oldu. Ondan sonra Sultan Abdülhamit zamanında mutlakiyete dönüldü. Ancak, bu otokratın, eğitimin kapsamını genişletmesi ve geliştirmesi, lehine bir puan sayılır. Böylece yeni fikirlerle yeni sosyal kavramların gelecekteki kuşakların yararına kök salmasına imkân verdi, ki bu da kaderin garip bir cilvesi sonucunda sultanın kendisinin felaketine neden olacak, bir kuşak sonra devrimci Jön Türkler tarafından tahtından indirilecekti.

Bu arada imparatorluk Avrupa milliyetçiliğinin gelişen gücünün baskısıyla giderek daha hızlı çözülüyordu. Çokuluslu bir hanedan imparatorluğunun ilkelerine aykırı olan bu kavram, Yunan Bağımsızlık Savaşı’ndan itibaren sultanın mülklerini birfiil tehdit edecekti. Özgürlükçü amaçlarla Batı tarafından teşvik edilen, kendi amaçları uğruna Ruslar tarafından kullanılan bu akım, yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki Balkan Savaşları ve Osmanlı eyaletlerinin bağımsız ulus devletlerine dönüşmesiyle hemen bütün Avrupa Türkiye’sinin elden gitmesiyle sonuçlandı. Osmanlılar o vakte kadar, özellikle de Berlin Kongresi’nde, Avrupa’nın Hasta Adamı olarak Batılı devletler tarafından Rusların zararına desteklenmişlerdi. Ama artık bu destek sona ermişti. Bunun sonucunda da Birinci Dünya Savaşı’nda

Almanya'yla ittifak yaptılar ve böylece imparatorluklarının sonunu getirdiler.

Fakat imparatorluk olarak son bulan Türkiye, bir ulus olarak ayakta kalacaktı. Ortadoğu'lu milliyetçi liderlerin en büyüğü olan Kemal Atatürk çağdaşı olan Jön Türkler'e göre daha ilerisini görerek imparatorluklar çağının sona erdiğine ve ulus devletler gününün geldiğine büyük bir gerçekçilikle gençliğinden itibaren inanmıştı. Türk kardeşleri, atalarının topraklarında ırklarının hayatta kalması için onun liderliğinde tekrar savaşmaya hazır olduklarını kanıtlayınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun vârisi olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kurabildi. Hedefi, dışarılara uzanan kollarının kesilişi ve emperyalist bir genişlemeye son verişiyle güçlü ve sağlıklı bir bedeni yeniden canlandırmaktı. Yakındoğu'nun, ataları Selçukluların yurduyla kıyaslanabilecek bir alanını kaplayan günümüzün Türkiyesi, karışıklık içindeki bir yarım yüzyıl içinde son Ortadoğu İmparatorluğu'nun vâris devletleri içinde en sağlam ve dengeli olanı olduğunu kanıtlamıştır.

Kendi sınırları içinde Cumhuriyet'le onu doğuran imparatorluk arasında yüksek derecede bir süreklilik vardır. Artık İslami veya evrensel bir devlet olmayıp esas itibariyle bir Türk Devleti'dir. Tanzimat'tan doğan ve laiklik yoluyla mantıklı sonucuna giden, kuşaklarca Türkün on dokuzuncu yüzyıldan beri yürütmeye çalıştığı özgürlükçü ve anayasal değişiklik ilkeleri üzerine kurulmuştur.

Türkiye'nin modern yöneticileri bu reform çağının canlı ürünleridirler. Mesleki ve askeri orta sınıf yönetim müessesesinin evrimi ve ırksal miraslarına duydukları gururu tekrar kazanmanın verdiği ivmeyle olgunluğa erişmişlerdi. Türk ulusu yeni laik kimliğinde Doğu'yla Batı'nın her ikisinin de geleneksel kültürlerini birleştirerek Ortadoğu denilen bu karışıklık ortamında nisbi bir istikrar ve denge unsuru olmuştur. Bunu harekete geçiren, haklı olarak Gazi unvanıyla onurlandırılmış "Türklerin yeni babası" Kemal Atatürk, o yüzyıllar önceki kutsal savaşçı Osman'a layık bir vâristir.

KAYNAKÇA

Cahen, Claude, Pre-Ottoman Turkey (Osmanlı Öncesi Türkiye), Londra, 1968

Cantemir, Dimitrie, The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'nun Gelişiminin ve Çöküşünün Tarihi), Çev. N. Tindal, Londra, 1734, (alıntıların yeni basımı Bükreş, 1973)

Creasy, Edward S., History of the Ottoman Turks (Osmanlı Türklerinin Tarihi), Londra, 1854, (yeni basımı Beyrut, 1963)

Eliot, Sir Charles, Turkey in Europe (Avrupa'da Türkiye), Londra, 1900 (yeni basımı Londra, 1965)

Encyclopaedia of İslam (İslam Ansiklopedisi), yeni baskı , Leiden, 1954

Eton, W., Survey of the Turkish Empire (Türk İmparatorluğu'nun İncelemesi), 2 Cilt, Londra, 1799

Forster, Charles Thornton ve Blackburn Danniell, F. H., The Life and Letters of Ogier Ghiselen de Busbecq (Ogier Ghiselen de Busbecq'in Hayatı ve Mektupları), 2 Cilt, Londra, 1881

Ganem, Halil, Les Sultans Ottomans (Osmanlı Sultanları), 2 Cilt, Paris, 1901-2

Gibb, H. A. R. ve Bowen, Harold, Islamic Society and the West (İslam Toplumu ve Batı), 2 Cilt, Londra ve New York, 1956-57

Gibbon, Edward, The Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü), Editör J. B. Bury, 7 Cilt, Londra, 1896-1900

Gibbons, Herbert Adams, The Foundation of the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu), Oxford, 1916 (yeni basım Londra, 1968)

Hammer-Purgstall, J. von, Geschichte des Osmanischen Reiches (Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi), 10 Cilt, Pest, 1827-35 (Fransızca

Çeviri, B. Hellert, Histoire de l’Empire Ottoman, 18 Cilt, Paris, 1835-46.) (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi)

Hasluck, F. W., Christianity and Islam under the Sultans (Sultan’ların Devrinde Hıristiyanlık ve İslam), 2 Cilt, Oxford, 1929

İnalcık, Halil, The Ottoman Empire: the Classical Age 1300-1600 (Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ), Londra, 1973

Karpat, Kemal H. (ed) , The Ottoman State and its Place in World History (Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri), Leiden, 1974

Knolles, Richard, A Generall Historie of the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu’nun Umumi Tarihi), Londra, 1603 ve sonraki basımlar

Lane-Poole, Stanley, The Life of Stratford Canning (Stratford Canning’in Hayatı), Londra ve New York, 1888

Lewis, Bernard, The Emergence of Modern Turkey (Modern Türkiye’nin Doğuşu), 2. baskı, Londra ve New York, 1968

Lewis, Raphaela, Everyday Life in Ottoman Turkey (Osmanlı Türkiyesi’nde Günlük Hayat), Londra ve New York, 1971

Lyber, Albert Howe, The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magrificent (Muhteşem Süleyman Zamanında Osmanlı İmparatorluğu’nun Yönetimi), Cambridge, 1913 (yeni basım New York, 1966)

Miller, William, The Ottoman Empire and its Successors (Osmanlı İmparatorluğu ve Ardılları), 1801-1927, Cambridge, 1927 (yeni basım Londra, 1966)

D’Ohsson, Mouradgea, Tableau général de l’empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu’nun Genel Görünümü), Paris, 1788-1824

Pears, Sir Edwin, Life of Abdul Hamid (Abdülhamit’in Hayatı) 1917 (yeni basım New York, 1973)

Penzer, N. M., The Harem, Londra, 1936 (yeni basım Londra, 1965)

Ranke, Leopold, The Ottoman and Spanish Empires in the Sixteenth and Seventeenth Centuries (On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Osmanlı ve İspanya İmparatorlukları), Londra, 1843

Runciman, Steven, The Fall of Constantinople, 1453 (İstanbul’un Düşüşü, 1453), Cambridge, 1965

Rycaut, Sir Paul, History of the Turkes to 1699 (1699’a kadar Türklerin Tarihi), Londra, 1700

Tott, Baron F. de, Mémoires sur les Turcs et les Tatares (Türklerle Tatarlar Hakkında İnceleme) 4 Cilt, Amsterdam, 1784

Wittek, Paul, The Rise of the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi), Londra, 1938

Young, G., Corps de droit Ottoman (Osmanlı’da Hukuk Topluluğu), 7 Cilt, Oxford, 1905-6

Dizin